

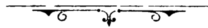
HANDBOK

I

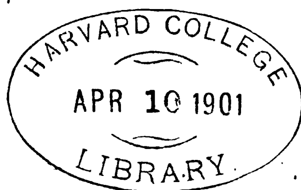
SVERIGES GEOGRAFI

AF

D:r J. FR. NYSTRÖM

STOCKHOLM
C. E. FRITZES K. HOFBOKHANDEL
1895

UPPSALA 1895
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG.

FÖRORD.

Vår litteratur har länge saknat en nyare handbok i Sveriges geografi, ehuru detta ämne bör vara af vikt för hvarje svensk. Undertecknad har därför trott sig kunna påräkna allmänhetens intresse för ett arbete, som i någon mån söker fylla denna brist. Visserligen är jag fullt medveten om de svårigheter, som äro förbundna med ett sådant, men jag tror dock, att äfven ett arbete, som icke gör anspråk på att hafva öfvervunnit dem alla, är bättre än intet.

Vid utarbetandet har jag sökt iakttaga en så stor korthet i framställningen, som verkets plan medgifvit. Jag har därför icke lämnat någon redogörelse för Sveriges författning och förvaltning, enär större och mindre handböcker i detta ämne redan finnas. Likaledes har jag inskränkt de historiska notiserna till det minsta möjliga, då min uppgift varit att gifva en skildring af det nuvarande Sverige. Att emellertid ojämnheter i fråga om framställningens bredd förekomma, vet jag väl, men sådana äro knappast möjliga att undvika, särdeles i första upplagan af ett dylikt arbete. Blir det mig förunnadt att utgifva en ny upplaga, torde många sådana oegentligheter kunna rättas.

Jag har slutligen att frambära min tacksamhet till de personer, som beredvilligt lämnat mig önskade upplysningar. I främsta rummet har jag att uttala denna tack till

Amanuensen vid statens meteorologiska centralanstalt D:r **H. E. Hamberg,** *som utarbetat kapitlet om Sveriges klimat, samt till Ingeniören* **O. Appelberg,** *som tillåtit mig att här publicera sin beräkning af Sveriges höjd öfver hafsytan (tabellen sid. 37).*

Med tacksamhet mottager jag anmärkningar och rättelser, som kunna blifva till nytta vid en möjligen kommande ny upplaga.

Uppsala i September 1895.

J. Fr. Nyström.

INNEHÅLL.

1. Storlek, läge och gränser.

Sverige är med hänsyn till sin ytvidd ett af Europas största länder och upptager en areal af 447.862.27 kv.-km., däraf 411.194.88 kv.-km. land och 36.667.39 kv.-km. vatten. Endast fem af Europas stater hafva en större yta än vårt land. Dess hufvudsakliga utsträckning är från norr (n.no.) till söder (s.sv.) från 69° 3′ 21″ n. b. vid *Kuokimmuodka* till 55° 20′ 18″ n. b. vid *Smyge huk*. Denna längd utgör nära 14 breddgrader och är i rak linje 1.515 km. eller ungefär lika mycket som från Malmö till Rom. Dess bredd är ganska jämn — omkr. 300 km. —, minst i Skåne och närmaste trakter, störst norr om Mälardalen och Vänern med omkr. 400 km. Men därigenom att norra Sverige vrider sig åt no., kommer den östligaste punkten vid Torneälf att ligga 6° 5′ 41″ ö. om Stockholms observatorium (24° 9′ 11″ ö. fr. Greenwich). Den västligaste, sydvästra udden af Rustningsfjället i Hogdal, Bohus län, ligger 6° 57′ 11″ v. om Stockholm eller 11° 6′ 19″ ö. Gr.

Sverige omgifves till större delen af haf och får därigenom ett på samma gång skyddadt och för öfrigt fördelaktigt läge, enär det icke blir så lätt att anfalla, men dock har lätta kommunikationer med södra Europa. Endast i norr och väster, i till största delen ödsliga och föga bebodda fjälltrakter, har det landgräns. Mot Finland

utmärkes denna af sjön *Kilpisjärvi* samt *Köngämä*, *Muonio* och *Torne älfvar* samt har en längd af 470 km. Gränsen mot Norge är på några få ställen markerad genom smärre vattendrag, men är i allmänhet icke s. k. naturlig gräns. Utefter den äro uppkastade inalles 294 st. gränsrösen, det nordligaste vid *Kuokimmuodka*, där Sverige, Norge och Finland stöta tillsammans. Denna gräns är omkr. 1.580 km. lång. Hela landgränsen är sålunda omkr. 2.050 km. Kusten åter är, oafsedt vikar och öar, omkr. 2.100 km., hvadan landets hela omkrets utgör 4.150 km.

---

2. De svenska kusthafven*.

I. *Hafsbäcken och hafsdjup.* Den svenska kusten omgifves af en serie vattenbäcken, hvilka sträcka sig i en oafbruten rad från Norges sydkust till kustlandet i norra Sverige och Finland öfver en längd af 2.100 km. Dessa vattenbäcken äro *Skagerack, Kattegat, Östersjön* och *Bottniska viken,* hvilken senare egentligen är två bäcken, ett sydligare, *Bottenhafvet,* ett nordligare, *Bottenviken.* Emellan dessa olika haf kan man urskilja mer eller mindre tydliga gränser. Otydligast är gränsen emellan Skagerack och Kattegat. Skillnaden emellan dem bestämmes af deras olika riktningar och den minskade bredd, som Jutska halföns utsprång åt no. åstadkommer. Såsom gräns kan antagas en linje från Skagens udde till sydspetsen af ön Tjörn.

Skagerack är det djupaste af alla de svenska kusthafven. I dess norra del under norska kusten går en ränna af 500—600 meter, på ett ställe 809 meter. Under Sveriges kust träffar man på 15 à 30 km. afstånd från stranden 100 m., men därefter växer djupet hastigt med ett och annat hundratal meter. I närheten af Kattegats mynning aftager det åter och är inom Kattegat mindre än 50 meter. Dock går en djupare ränna af 50—100

---

* Jfr Den svenska hydrografiska expeditionen år 1887, af F. L. Ekman och O. Pettersson.

meter utefter svenska kusten ungefär till Kattegats halfva längd. Grundast är dess södra del, där djupet i allmänhet icke öfverstiger 30 meter, ja dess sydvästra område emellan Jutland, Anholt och Laesö når ej ens 20 meter.

Kattegat står genom tre sund i förbindelse med Östersjön, från hvilken det skiljes genom de danska öarna. Det bredaste och djupaste är *Stora Bält* mellan Seland och Fyen, hvars minsta bredd är 17 km. och hvars djup mellan nämnda öar är 30 à 40 meter, stundom t. o. m. 50, hvilket är mer än djupet i både Östersjöns och Kattegats angränsande delar. — Den minsta betydelsen för vattenutbytet mellan Östersjön och Kattegat har *Lilla Bält* emellan Fyen och Jutland, som på sitt smalaste ställe är blott 588 meter bredt. Men äfven det tredje sundet, *Öresund,* har i detta afseende icke synnerligt stor betydelse. Dess bredd mellan Helsingborg och Helsingör är icke mer än 4.5 km., och dess största djup är 28 meter, men i den södra, bredare delen af sundet aftager det så mycket, att en bottentröskel af föga mer än 7 meters djup finnes i de båda segelrännorna *Drogden* väster och *Flinträunan* öster om Saltholmen. Då nu vid vattenutbytet mellan två olika salta hafsbäcken det saltare vattnet i följd af sin större tyngd flyter under det sötare, så torde man kunna anse, att Öresund väl har betydelse för Östersjövattnets aflopp till Kattegat, men att dess ringa djup ej torde tillåta några större partier af det saltare Kattegat-vattnet att inkomma i Östersjön.

Öster om Öresund tilltager sakta Östersjöns djup, når vid Bornholm 50 meter samt norr och öster om ön 50—100 meter. Isobathen för 20 meter går i allmänhet nära kusten i *Hanöbukten.* Söder och sydost om Öland aftager åter djupet, och endast en 25 km. bred ränna af mer än 50 meters djup något närmare Tyskland än Sverige sammanbinder Bornholmsdjupet med det djupa parti, som utbreder sig från Danzigerbukten, öster om

Gotland upp till norra delen af Finska viken, där det slutar i trakten af Stockholms och Ålands skärgårdar ungefär emellan Furusund och Hangö. Denna östra ränna har sitt största djup midt emellan Gotland och Kurland, där den på ett mindre område når 250 meter.

Men äfven den västra delen af Östersjön har ett dylikt djupare bäcken, som skiljes från det östra af en rygg, hvilken från den norra delen af Hanöbukten går först åt öster, därefter, söder om Gotland, böjer sig åt norr och slutar vid grunden norr om Gotska Sandön, där det västra bäckenet smälter tillhopa med det östra. Detta västra bäcken, hvilket sålunda utbreder sig mellan Öland, samt Smålands, Östergötlands och Södermanlands skärgård å ena sidan och Gotland jämte den nyss nämnda höjdryggen å den andra, når sitt största djup öster om Landsort på blott 30 km. afstånd från svenska kusten inom ett omkring 33 km. långt område med minst 200 meters djup samt med några särskilda fördjupningar af 300 till 400 meter, det största djupet i hela Östersjön. — *Kalmarsund,* mellan Öland och fastlandet, når blott i sin södra och norra del öfver 20 meters djup, men har i midten endast omkring 6 meter. Dess största bredd är 22—23 km., dess minsta blott 3.3 km. (vid *Refsudden).*

Norr om den ofvan nämnda linjen Furusund—Hangö, som begränsar det större Östersjödjupet, vidtar ett grundare område, som omsluter Finska skärgården, Ålandsöarna samt i söder och väster Stockholms skärgård. Men emellan Öregrunds skärgård och Åland nedtränger från Bottenhafvat en smal ränna af öfver 50 meter, som sydligare vidgar sig till en fördjupning af betydligt omfång mellan Ålandsöarna och Upplands östra kust utan att dock genomtränga den grundare banken öster om Furusund. Detta djupa haf kallas i sin sydligare del *Ålands haf,* i sin norra *Södra Kvarken.* I det förra öfverstiger

djupet vanligen 100 meter, i den senare 100, delvis äfven 200 meter och kan uppgå till 250 à 270 meter blott några få kilometer från skären.

Bottenhafvets djup är vanligen 50—100 meter. På svenska sidan äro stränderna grundare i söder än i norr, där 50-metersdjupet börjar helt nära Ångermanlands, Medelpads och norra Helsinglands kust. Från *Geflebukten* i s.o. utgår en bank i nordostlig riktning med en längd af 80 km., där djupet växlar mellan 50 och 1 meter. Från dess östra ända går, 60 km. från svenska kusten, ett annat grundt bälte åt norr, hvilket är 90 km. långt. Inom Bottenhafvet finnas två djupare sänkor, den ena i dess södra, bredaste del något närmare Finland med öfver 100 meter, det andra utbreder sig från *Skags udde* i norra Ångermanland till Ångermanälfvens utlopp samt åt sydost till 30 km. afstånd från finska kusten. Djupet vid den svenska sidan öfverstiger ofta 200 meter; det största har träffats 7½ km. öster om Ulföns södra udde och är 270 meter, hvilket är det största djupet i hela Bottenhafvet. Alltså ligger detta i Bottenhafvet liksom i Östersjön i bäckenets nordvästra hörn och i båda fallen mycket nära kusten.

Genom det af öar och skär fyllda farvatten, som kallas *Norra Kvarken,* skiljes Bottenhafvet från Bottenviken. Det största djupet i Kvarken träffas i dess östra del, den s. k. *Östra Kvarken* och är 33 meter, medan däremot djupet i *Västra Kvarken* icke når 30 meter. Det grunda området af mindre än 50 meter är vid kusterna mycket bredt, särdeles i norr och öster, och går som ett 60—80 km. bredt bälte öfver Kvarken, skiljande de större djupen i Bottenhafvet och Bottenviken. Den senares största djup är 130 meter och har träffats 30 km. öster om *Bjurö klubb,* där det större djupet kommer närmast kusten. Det område af Bottenviken, som har mindre än 50 meters djup, är större än den del, som är djupare än 50 meter.

Salthalt och Strömmar. Bottniska viken och Östersjön äga endast en obetydlig salthalt. Orsaken härtill är dels det rika tillflödet af sött flodvatten, i det förra bäckenet hufvudsakligen från väster och norr, i det senare från söder och öster, dels äfven den ringa afdunstningen under så hög bredd. I detta afseende bildar Östersjön en fullständig motsats till Medelhafvet, där i följd af liten sötvattentillförsel och stark afdunstning vattnets salthalt blir större än i Oceanen. Det salt, som finnes i vårt nordiska innanhaf, har till största delen kommit från Nordsjön genom inströmning af dess saltare vatten. Samtidigt mottaga dessa vatten Östersjöbäckenets sötvattensafflöde. — I de svenska kusthafven träffa vi alltså två slags strömmar, den ena gående utåt med sött vatten, den andra inåt med saltare. På grund af det söta och salta vattnets olika specifika vikt blir ut-strömmen en *ytström* och in-strömmen en *underström*. Den förra är i första rummet framkallad af den nivåförhöjning, som det tillströmmande flodvattnet framkallar, den senare är en reaktionsström, hvars tyngre, saltare vatten nedtränger under ytströmmen, delvis öfverstiger bottentröskeln mellan de danska öarna, nedflyter i Östersjöns fördjupningar och småningom sprides till dess innersta punkter. Båda strömmarna inverka på hvarandra. Ytströmmen upptager under sitt lopp och bortför nya partiklar af det salta underlaget och tilltager sålunda i salthalt samt består, då den kommer till Skagerack, hufvudsakligen af hafsvatten, som den ursprungliga flodvattenströmmen med sig införlifvat. Den motsatta reaktionsströmmen, hvilken vid sin början äfven kan uppträda som ytström, förlorar i de inre delarna alltmer af sin salthalt och stiger slutligen, då den nästan allt igenom består af flodvatten, vid Bottenvikens inre del uppåt samt indrages då i ytströmmens rörelse tillbaka mot hafvet.

Strömningsförhållandena och salthalten inom våra

kusthaf bestämmas till sina hufvuddrag af dessa båda strömmar. På ytan råder en, i följd af sjöbäckenas stora bredd, mestadels mycket svag, söt, ut-ström, hvilken i följd af jordens rotation, både då den går åt söder inom Bottniska viken och Östersjön, och då den går åt norr i Kattegat och Skagerack, afviker åt höger och sålunda i båda fallen pressas mot svenska kusten. I motsatt riktning går in-strömmen, hvilken af samma skäl afviker åt höger och därför till största delen går in genom Stora Bält, medan ut-strömmen mest följer Öresund samt inom Östersjön är starkare i dess södra och östra del, där äfven salthalten är störst. Det är för öfrigt tydligt, att denna underström, som i följd af sin större tyngd inom Östersjön följer bottnens lutning, måste, när den träffar fördjupningar i hafsbotten, utfylla dessa, därvid undanträngande det mindre salta vatten, som förr finnes i dem. Detta tvingas då att öfverflöda och bildar sålunda en ny bottenström. Då alltså vattnet genom Stora Bält flyter ned i Östersjön, bör alltid Östersjöns vatten flöda öfver till Ålands haf och Södra Kvarken och vattnet därstädes till Bottenviken o. s. v.

Mer eller mindre tillfälliga omständigheter kunna emellertid verka rubbande på dessa normala vattenströmningar. Om nämligen skillnaden mellan Östersjöns och Nordsjöns vanliga vattenstånd hastigt minskas, så förstärkes den ingående bottenströmmen, men ytströmmen försvagas, afstannar eller rent af omvändes; men om denna skillnad i vattenstånd hastigt ökas, så tilltager ytströmmen, under det att bottenströmmen försvagas, afstannar eller omvändes. Dylika *hastiga* nivåolikheter bero på Nordsjön, hvars vattenmängd genom vindarnes inflytande kan undergå högst väsentliga förändringar. Äfven lufttrycket kan bidraga härtill. Om ett starkt lufttryck förekommer i både Nordsjön och Östersjön, måste den förras vatten, som har så mycket friare utlopp, ha-

stigare undanpressas än Östersjöns och följaktligen den senare få ett relativt högre vattenstånd med ty åtföljande ökning af ytströmmen. Vid minskadt lufttryck måste åter en relativ höjning af vattenståndet inträffa i Nordsjön, och ytströmmen förminskas, men bottenströmmen tillväxa.

Den viktigaste af de faktorer, som framkalla ändringar i strömloppet, är dock vindarna. Genom deras gnidning mot vattenytan flyttas vattenpartiklarna i vindens riktning, och denna rörelse fortplantar sig från ytan mot djupet, hvarigenom en ytström uppstår, som gör sig gällande äfven någon tid, sedan vinden upphört. Härigenom uppkomma hastiga nivåförändringar, hvilka i deras mest utpräglade form kallas *stormfloder*.

Af hvad här ofvan sagts, framgår, att salthalten är mycket olika icke blott inom de olika hafven, utan äfven inom olika vattenlager uti samma bäcken. I Skageracks djupa bassin har från botten till 60 à 100 meter från ytan vattnet 3.5 % salthalt, som otvifvelaktigt är af atlantiskt ursprung. Ofvanpå detta oceanvatten finnes ett ytlager, som vid kusterna ej är saltare än 1.5—1.8 %, men midt i Skagerack uppgår till 2.9—3 %.

I Kattegat är salthalten större i den västra delen, där den s. k. Jutska strömmen inför vatten från Nordsjön med en salthalt af 3.1—3.3 %. I den östra delen gör sig den Baltiska ytströmmen gällande med 1.7—1.8 %. Omkring 30 meter under ytan vidtager den ingående underströmmen med 2—2.9 %.

Öresunds botten har, såsom nämndt, söder om Hven en tröskel, som vanligen afspärrar den salta underströmmens vidare framträngande mot söder. I den norra delen har därför bottenvattnet samma salthalt som Kattegats, men vid södra mynningen blott 0.8 %.

Det undervatten, som hufvudsakligen genom Stora Bält inströmmar i västra Östersjön, ledes af undervattens-

bankar norr om Rügen in uti rännan emellan Bornholm och Skåne, hvilken således är enda infartsvägen för underströmmen till det inre af Östersjön. I midten af denna ränna är vattnet från ytan till 64 meter 0.72—0.75 %, men vid 68 meter 1.54 % och öster om Bornholm vid 85 meter 1.68—1.70 %, hvilket är den högsta salthalt, som observerats i den egentliga Östersjön. I det östra af Östersjöns bäcken är salthalten vid ytan 0.7—0.8 %, på 87 meters djup 1.1 %, på 90 meter 1.2 %. I den västra bassängen är mellan Gotland och Landsort vattnet på ytan 0.6 %, vid 75 meter 0.9 %, vid 112—400 meter 1 % samt vid 400 meter 1.6 % salt.

Från Östersjön utflödar en underström af 0.7—0.8 % salthalt öfver banken mellan Stockholms skärgård och Åland in i Ålands haf och fyller dess stora djup till omkring 50—60 meter från ytan, under det att ytströmmen blott har 0.53—0.59 %. — Bottenhafvet har en mycket jämn salthalt af 0.5—0.6 %, som dock aftager från öster till väster och är utanför svenska kusten vid Gefle 0.48 %, vid Söderhamn 0.46 %, vid Hernösand 0.42 %, men vid finska kusten är den öfver 0.51 %. Detta beror på de väldiga sötvattenmassor, som de norrländska floderna medföra. På öfver 60—80 meters djup stiger salthalten till 0.70 och på de allra största djuden (170—270 meter) till 0.73—0.74 %.

Bottenviken mottager, hufvudsakligen utefter den finska kusten, en underström af 0.5 %, och dess djupaste sänkor hafva vatten af blott 0.4—0.5 %. Salthalten aftager mot norr liksom i de sydligare bäckena och är i den nordligaste delen vid ytan 0.19—0.23 % samt vid 60 meter 0.4 %. — Ofvan tröskeln vid Norra Kvarken börjar alltså vattnet att i viss mån förlora sin karakter af hafsvatten, och detta gäller också i fråga om dess kemiska sammansättning. Äfven dess färg ändras. I Bottenhafvet är den grön, i Bottenviken brun.

Temperatur. De iakttagelser, som gjordes under den svenska expeditionen i Juli 1887, visa temperaturförhållandena under högsommaren i dessa farvatten.

I Skagerack var värmegraden vid ytan + 15.3° C., men redan vid 15 meters djup blott 7.8° och vid 50 meter träffades minimum 4.8° i en salthalt af 3.48 %. Vid 100 meters djup var värmen 5.2°. På samma ställe i Skagerack, där under sommaren ett temperaturminimum existerar och på samma eller något större djup, fann den svenska vinterexpeditionen ett temperaturmaximum i februari 1890. Det 3.4—3.5 % salthaltiga Nordsjövattnet bär alltså inom sig under sommaren den lägsta, under vintern den högsta temperaturen.

I Kattegat hade den s. k. Baltiska strömmen, som under passagen genom de danska sunden blifvit uppvärmd, en yttemperatur af ända till 16.6° och de nedre lagren 15°. Den västliga Jutska in-strömmen hade en lägre temperatur vid ytan, 13°—14°. Underströmmen hade ungefär Skageracks temperatur vid samma djup med ett minimum af 5° vid 30—40 meter.

I Östersjön ligger minimiregionen (2°—3°) vid nedre gränsen af 0.7—0.8 % vattnet på 50—60 meters djup — på några ställen redan vid 40 meter. I Bottenhafvet finnes minimum vid nedre gränsen af 0.5—0.6 % vattnet och når en mycket lägre valör än i Östersjön (0° — + 1°). Djupet härför är 40—50 meter. Bottenlagret, som är något saltare, är äfven varmare (öfver 2°). Yttemperaturen är i Östersjön 15°—16°, i Södra Kvarken 11°—12°, i norra delen af Bottenhafvet 9°—10° och i Bottenviken 4.5°—10°, ehuru inom skärgården varmare.

3. Kuster. Öar.

Sverige har en rikt utvecklad kust med många vikar och fjärdar, ehuru endast några få tränga djupare in i landet.

Utanför kusten ligga öar i tusental, så att endast några få kusttrakter, hufvudsakligen södra Halland, Skåne och östra Blekinge, alldeles sakna sådana. Man kallar dessa småöar för skärgård. Både vikar och öar förekomma talrikast vid bergskuster.

I Bohuslän påminna vikarna till sin form om de norska fjordarna och kallas också ofta fjordar.

Emellan Sverige och Norge, bildande gräns emellan de båda länderna, intränger från *Singlefjord Svinesund,* hvars inre, mot s.o. gående del heter *Iddefjord.* Sveriges nordligaste punkt vid sundet ligger 59° 7′ n. b. Söder om Svinesunds mynning ligger viken *Dynekilen.* Genom *Kosterfjorden,* ett sund, som skiljer *Kosteröarna* från fastlandet, går vägen åt söder förbi en mängd holmar och skär, af hvilka *Väderöarna* ligga längst ut i Skageracks, till *Sotefjorden,* norr om halfön *Sotenäset.* På andra sidan om denna intränga *Åbyfjorden* och, sydligare, *Brofjorden* samt den nära 30 km. långa *Gullmarsfjorden.* I en vid mynningen 40 km. bred vik ligga de stora öarna *Orust* och *Tjörn,* hvilka så fylla viken, att blott smala sund återstå. Norr om Orust heta de *Ellöse-* och *Koljö*-fjär-

darne, öster om ön *Hafstensfjorden,* som i n.o. utsänder *Vrångelyckabyfjorden,* i hvars innersta vik Uddevalla ligger, samt söder därom *Halsefjärden* och *Stegfjärden,* hvilka skilja Orust från Tjörn. Emellan Tjörn och fastlandet går den breda *Hakefjorden. Orust* är den största ön vid Sveriges västkust, 336.4 kv.-km., bergfylld, men fruktbar. *Tjörn* är mindre, 134 kv.-km., likaledes fylld af berg, mellan hvilka utmärkt fruktbara dalar ligga. Vid Hakefjordens yttersta del, *Marstrandsfjorden,* ligga *Koön* och *Klöfverön* samt mellan dem den lilla holme, hvarpå Marstrand är byggdt. Norr om Hisingen inskjuter *Älfvefjord,* i hvilken Göta älfs norra arm utfaller; den södra söker sig genom *Hakefjord, Danafjord* och *Vinga sund* väg till hafvet. Bland de många öarna söder om älfvens mynning äro *Brännö* och *Styrsö* väster om *Klefva fjord* störst. Söderut följa *Askimsfjorden, Thorbjörnsviken* med ön *Särö,* den 15 km. långa *Kongsbackafjorden* samt den kortare *Klosterfjorden.* Strax norr om Varberg upphör alldeles skärgården, och de inskärningar, Kattegat gör i kusten, äro föga betydande ända till den 25 km. breda, halfrunda *Laholmsbukten.* Vid dess mynning ligger *Hallands Väderö,* utanför den halfö, som upptages af Hallandsås. Emellan denna och *Kullen* intränger *Skelderviken,* som är 24 km. lång samt vid mynningen 16 km. bred. Söder om Kullen saknar den skånska kusten djupare vikar, endast några halfrunda bukter af föga djup förefinnas, såsom *Lundåkrabukten* s. om Landskrona, *Lommabukten* norr om Malmö samt *Höllviken* norr om *Falsterbo-halfön.* Denna sistnämnda (10 km.) är den mest framspringande landtungan på denna kuststräcka. Den fortsättes i söder af det 8 km. långa *Falsterbo ref.* Af öarna i Öresund äger Sverige *Hven* (7.5 kv.-km.). Emellan den danska *Saltholmen* och Skåne heter farvattnet *Flintrännan* och har ett djup af minst 7—8 m. Vid Fal-

sterbo fyr, som ligger 55° 23′ n. b., 12° 49′ ö. Gr., böjer sig kusten, som hittills haft en n.—s. riktning, mot öster.

Afståndet emellan den nordligaste och den sydligaste punkten på västkusten är 3° 44′ eller omkr. 412 km., men om man beräknar alla dess vikar och fjärdar, 900 km.

På Skånes södra kust äro inskärningarna ännu mindre än på dess västra. *Kämpingebukten* vid basen af Falsterbo-halfön samt *Ystadsbukten* äro nästan de enda. Väster om den sistnämnda når Sverige sin sydligaste punkt vid *Smyge huk,* 55° 20′ 18″ n. b. Vid östra ändan af bukten ligger udden *Kåsehufvud* 55° 23′. I närheten af *Sandhammaren* blir kustens riktning nordlig, 100 km. ö. om Falsterbo udde.

Östra kusten af Skåne går först åt n.o., men gör norr om Simrishamn en bukt åt v. Här märkes udden *Stenshufvud,* där Linderödsåsen slutar. I norr är denna bukt begränsad af halfön *Listerlandet* (220 kv.-km.), i hvars södra del skära in några långa vikar såsom *Saxaviken* och *Sölvesborgsviken.* Utanför halfön och skild från den genom *Hanösundet,* ligger *Hanö,* efter hvilken hela den stora bukten mellan östra Skåne och Blekinge kallas *Hanöbukten.* Dess innersta del norr om Lister heter *Pukaviken,* och där tager kusten åter riktning mot öster. Från Sandhammaren till denna vik är kusten 160 km. lång.

Blekinges södra kust är rikt inskuren, och utanför den träffa vi åter en utvecklad skärgård. Bland vikarna må nämnas *Karlshamnsfjärden, Ronnebyfjärden, Dannemarksfjärden,* v. om Karlskrona, samt *Hammarby vik* i n.o. Af öarna äro *Hasslö, Aspö, Tjurkö, Sturkö* och *Senaren,* hvilka jämte många mindre holmar i en krans skydda Karlskronas hamn, de förnämsta. Den blekingska sydkustens östligaste punkt är *Torhamnsudden* (56° 5′ n. b.), hvilken ligger ytterst på halfön emellan Hammarby vik och Kalmar sund samt är det svenska fastlandets syd-

östligaste punkt. Från Pukaviken är kustens längd hit 198 km., ehuru det raka afståndet icke öfverstiger 75 km.

Vid Torshamnsudden tager Sveriges kust den riktning mot norr, som den sedan i allmänhet bibehåller ända till gränsen mot Finland.

I början går kusten åt n.o. till trakten af Kalmar med många små vikar, men med endast några få och obetydliga kustöar. Vid Kalmar framskjuter den halfö, som upptages af Kalmar socken och en del af Kläckeberga, och från hvars södra del halfön *Stensö* utgår. Kusten tager därefter en mer nordlig riktning, blir mer sönderskuren och försedd med skärgård. Norr om *Stora Dragviken* utskjuter *Skägganäs'* genom en smal landtunga med fastlandet sammanbundna halfö till 3.3 km. afstånd från Öland. *Mönsteråsviken, Lycke-* och *Lerviksfjärdarna, Döderhultsviken, Figeholmsviken, Gåsfjärden* och *Värkebäcksviken* äro de största vikarna söder om Västervik. Bland öarna märkas *Runnö* samt i den stora skärgården utanför Gåsfjärden *Eknö.* — Norr om Västervik blir kusten ännu mer sönderskuren, och vi träffa i norra Småland, Östergötland, Södermanland och Uppland hela Östersjökustens största vikar och vidsträcktaste skärgård. Sydligast är *Gammelbyviken* (26 km.), norr om hvilken *Malmöarna, Hasselö* m. fl. i ö. begränsa *Gudingefjärden,* med hvars norra del, *Bergholmsfjärden,* hafsviken eller insjön *Syrsan* står i förbindelse genom ett 0.7 km. bredt sund, kalladt *Djursundsån;* vidare, v. om den stora *Askön, Gryt-* och *Kaggefjärdarna* samt *Edsviken,* och på gränsen emellan Kalmar och Östergötlands län den 20 km. långa, men mycket smala *Valdemarsviken.* — Östergötlands vidsträckta skärgård sprider sig längre ut åt hafvet än den småländska. I dess södra del ligga *Stora Ålö, Fångö* och *Emtö* samt väster om de båda sistnämda *Orrfjärden,* vidare *N.* och *S. Finnö,* mellan hvilka inloppet går till *Gröpviken, Yxnö* och *Djursö,*

som i ö. begränsa *Tränöfjärden* och i s. *Lönshufvudfjärden*. Genom dessa fjärdar går vägen till *Slätbaken* (15.5 km. lång). Norr om denna vik ligger halfön *Vikbolandet,* hvars norra strand sköljes af *Bråviken*. Denna har, om dess yttre del *Bosöfjärden* medräknas, en längd af 45 km., största bredden vid *Svinsundsfjärden* är 8 km. Dess södra strand är någorlunda jämn, men på den norra stupar Kolmården tvärbrant ned i sjön. I sin yttre del är viken gräns mellan Östergötland och Södermanland. — Huru sönderskuren Östergötlands kust är, framgår bäst däraf, att då det raka afståndet vid hafvet emellan den norra och den södra länsgränsen är omkr. 60 km., så är kustlinjens längd mellan samma punkter omkr. 440 km.

Äfven Södermanlands kust är rikt utvecklad. I söder nära Bråviken inskära *Marsviken* och *Aspafjärden,* vid hvars inre del, *Stadsfjärden,* Nyköping ligger. Längre norrut träffas *Sibofjärden,* som snarast är en insjö, *Tvären,* som från hafvet skiljes genom öarna *Ringsö, Långö, Hartsö* m. fl., *Hållsfjärden* med *Hållsviken* samt den stora *Mörköviken,* hvilken har en längd af omkr. 50 km. Genom, *Mörkön* (48.6 kv.-km.), som är 20 km. lång, men knappt 5 km. bred, delas viken i en östlig arm, *Himmerfjärden,* hvilken i norr bildar *Kaggefjärden,* och en västlig, från hvilken *Tullgarnsfjärden* går åt v. Norr om ön bildar Mörköviken *Järnafjärden* och *Hallsfjärden,* hvilken sistnämnda genom Södertälje kanal står i förbindelse med Mälaren. I vikens södra del finnas flera fjärdar; af dem bildar *Gålöfjärden Trosaviken* och *Svärdsfjärden Fållnäsviken*. Bland de många öarna märkas, utom Mörkön, den lilla *Oaxen* med kalkstensbrott samt i söder på hvar sin sida om viken *Askö* och *Torö,* utanför hvilken *Landsortslandet* ligger med *Landsorts fyr*. — Landet öster om Mörköviken och Södertälje kanal heter *Södertörn,* dock räknas vanligen dit äfven det område väster om nämnda vattendrag, som tillbör Stockholms län. Med öarna sö-

der om Södertörn, Torö och Landsort, börjar *Stockholms skärgård,* den vidsträcktaste i Sverige, sträckande sig i norr till mellersta Uppland. Öarnas och holmarnas antal i denna skärgård uppgifves till omkr. 7,000, deras areal till öfver 1,000 kv.-km. Öster om Södertörn ligga bl. a. *Utö* (44 kv.-km.) med numera nedlagda järngrufvor, *Rånö, Ålö* och *Nåtarö,* hvilka bilda en grupp för sig. Söder om den sistnämnda ligger *Danziger Gatt,* ett sund, som är den vanligaste farleden från detta håll inåt Stockholms skärgård. — Norr om denna grupp ligger den stora *Ornön* (68 kv.-km.). Vattnet väster om de nu nämnda öarna heter *Mysingsfjärden,* väster om denna ligger *Muskön,* som genom *Horsfjärden* skiljes från fastlandet. På en af de små öarna öster om Muskön ligger den i Sveriges historia omtalade utmärkta hamnen *Älfsnabben.* Öster om Ornön utbreda sig *Fjällungs-, Hufvudskärs-* och *Norstensfjärdarna,* genom hvilka man inkommer i *Jungfrufjärden,* norr om nämnda ö, och vid hvars s.v. del *Dalarö* ligger. Jungfrufjärden fortsättes i norr af *Nämndöfjärden,* som i norr begränsas af den stora, genom en mängd långa, smala vikar sönderskurna *Värmdön* (261 kv.-km.), den största i hela skärgården. Sydväst om den kommer man genom *Ingaröfjärden* till *Erstaviken* och *Baggensfjärden,* från hvilken senare *Södra Stäket* och *Skurusund* leda till *Lilla Värtan* utanför Stockholm.

Öster om Värmdön går sjövägen mellan *Nämndö, Runmarö* m. fl. i ö., och *Vindön* i v. till *Kanholmsfjärden,* som i n.v. begränsas af *Möjaöarna* m. fl. och från hvilken man åt väster genom *Saxarfjärdarna, Trälhafvet* förbi *Rindön* (med Vaxholms och Oskar Fredriksborgs fästningar) genom *Askrikefjärden* norr om *Lidingön* kommer till *Stora Värtan* och genom ett annat sund söder om denna ö till *Lilla Värtan* och Stockholm. — Från Saxarfjärdarna går åt n.v. emellan fastlandet och *Ljusteröarna* samt *Yxlö* den s. k. Furusundsleden till Ålands

haf. Talrika smärre öar och ögrupper ligga öster om dessa nu nämnda större öar, slutande längst i öster med ögruppen *Svenska Högarna* och klippan *Svenska Björn.* — Efter den stora, åt väster gående viken mellan Uppland och Södermanland, i hvilken största delen af dessa öar ligga, och af hvilken Mälaren kan anses samt en fortsättning, böjer sig åter kusten mot norr, som har den nära 17 km. långa, men smala *Norrtäljeviken,* norr om hvars yttre del *Vätön* ligger. Öster om denna börjar en 38 km. lång ö, som i sin södra del heter *Björkö,* i sin norra *Väddö,* hvilka förr varit två öar, men numera sammanhänga. Äfven farleden emellan ön och fastlandet har delvis försvunnit, i det att af den blott tvenne vikar, *Ortalaviken* i norr och *Björköfjärden* i söder återstå. Dessa hafva dock förenats genom *Väddö kanal,* som sålunda öppnar en väg inomskärs emellan den södra och den norra skärgården, men som är alldeles för liten för att fylla sitt ändamål. Öster om södra delen af Björkön ligga *Arholmaöarna,* men utanför Väddö saknas en skärgård och därmed äfven det skydd i militäriskt afseende, som en sådan bildar mot anfallande fiender.

Norr om Väddö vidtager skärgården åter. Dessa öar utanför Upplands nordöstra kust räknas ofta in i Stockholms skärgård, men torde lämpligare böra betraktas såsom en självständig grupp: *Öregrunds skärgård.* De största äro *Singö,* väster om hvilken en öfylld vik sträcker sig åt v. till Harg, åt n.v. till Östhammar *(Granfjärden),* samt vidare *Gräsön* (81 kv.-km.), som har en längd af 27 km. Vid dess norra ända ligger *Örskär,* den nordligaste af öarna. Sundet mellan Gräsön och fastlandet heter norr om Öregrund *Öregrundsgrepen.* Kusten, som alltifrån Norrtäljeviken gått i n.v. riktning, böjer sig norr om Öregrundsgrepen åt s.v. och bildar den stora *Löfstabukten* samt drager sig sedan mot norr till *Geflebukten.* Från denna till norra Medelpad är dess riktning

nästan rakt nordlig. På denna sträcka finnas mindre vikar och halföar; öarna förekomma icke så tätt som längre söderut och äro i allmänhet små. Bland vikarna må nämnas *Axmarsfjärden,* norr om *Kusö, Söderfjärden* vid Söderhamn, *Enångersfjärden,* den långa *Hudiksvallsviken,* som genom halfön *Hornslandet* i ö. är skild från Bottniska viken, samt den vidsträckta vik, som norr om *Brämön* och Njurundalandet sträcker sig till Tynderölandet och som från Ljungans till Indalsälfvens utlopp har en längd af 27 km. Midt i viken ligger *Alnön* (69.3 kv.-km.), den största ön vid Bottniska kusten. Vattnet söder och väster om ön heter *Alnösundet* och norr om den *Kringelfjärden.* Norr om denna tar kusten nordöstlig riktning, som han bibehåller till *Bjurö klubb* i mellersta Västerbotten. — På gränsen mellan Medelpad och Ångermanland ligger *Åvikebukten,* ett stycke nordligare *Hernön* (38 kv.-km.), utanför *Älandsfjärden,* och *Hemsön* (52.8 kv.-km.) samt *Lungön* vid Ångermanälfvens mynning. Ångermanland norr om älfven är rikt på vikar, såsom *Nordingråfjärden, Ullångersfjärden,* utanför hvilken *N.* och *S. Ulfön* ligga, *Domsjöfjärden,* vid hvilken Örnsköldsvik ligger, *Nordmalingsfjärden* m. fl. Utanför södra Västerbotten, öster om Västra Kvarken, ligga *Holmön* och *Ängesön* m. fl. Bland de många vikarna i detta landskap må nämnas *Österfjärden,* där Ume älf utfaller, *Ursviksfjärden* med Skellefte älfs utlopp och norr därom *Kågefjärden.* — Från *Bjurö klubb* går kusten åt n.v. till Ursviken, därifrån åter åt n.o. till *Rånefjärden.* Inom Norrbotten blifver vikarnas antal större och skärgården vidsträcktare än på något annat ställe vid Bottniska vikens svenska strand. Af öarna är *Pitholmen* störst, bland vikarna de breda flodmynningarna, *Rånefjärden* och *Töreforsfjärden.* — Den sista sträckan af vår kust mellan Rånefjärden och Torneälf går i östlig riktning och slutar

där med Sveriges östligaste punkt, som ligger 24° 9′ 11″ ö. Gr. eller 6° 5′ 41″ ö. Stockholm.

Den svenska kustens längd har af Strelbitzky * beräknats till 7,624 km., därvid äfven öarnas och skärens kuster äro inbegripna. Själfva fastlandskusten med dess inskärningar hafva vi beräknat till 5.440 km. Bortser man åter från alla inskärningar, är afståndet från Svinesund till Falsterbo 430 km.; från Falsterbo till Torshamnsudden 270 km.; från denna till Haparanda nära 1.400 km. eller tillhopa nära 2.100 km.

Af Sveriges öar intaga *Öland* och *Gotland* en egen ställning icke blott genom sin storlek och det större afståndet från kusten, utan äfven genom sin geologiska beskaffenhet.

Öland, beläget mellan 56° 12′ och 57° 12′ n. b. samt 16° 22′ 30″ och 17° 9′ ö. Gr., har en areal af 1.345.6 kv.-km. Längden från *Ölands norra udde* till *Ölands södra udde* är 137 km., den största bredden (vid Mörbylånga) är något öfver 16 km. Kusten har endast två större inskärningar, *Köpingsviken* ö. om Borgholm och *Grankullaviken* på norra ändan, dessutom är nordöstra kusten försedd med en mängd mindre vikar. Endast några få sjöar finnas, bland hvilka *Hornsjön* i norra delen är störst; äfven på åar lider Öland stor brist, en följd af den ringa nederbörden, som här är mindre än i någon annan del af landet, samt af den lösa stengrunden, i hvilket vattnet lätt tränger ned. — Ön är helt och hållet bildad af kambrisk-siluriska aflagringar, hvilka stupa svagt mot öster, så att de äldsta finnas på västra sidan af ön, de yngsta på den östra. Lagerföljden är denna: nederst på urberget ligger fucoidsandsten, därpå grön lerskiffer, skiffrig sandsten, alunskiffer (med orsten) samt öfverst flera olika

* Strelbitzky, *La Superficie de l'Europe.*

arter kalksten. — I nära sammanhang med den geologiska bildningen stå öns nivåförhållanden. Längs öns västra sida går en brant bergvägg af de nästan lodrätt genomskurna lagren. Denna kallas *Västra Landborgen* och har fått sin form genom vågornas eroderande verksamhet, delvis under en tid, då hafvets nivå var högre än nu. Inom norra tredjedelen af ön går den alldeles vid hafskusten, sydligare är den skild från denna genom en ända till 3 km. bred strandremsa, som täckes af förstöringsprodukter från de underliggande lerskifferlagren och som därför är mycket fruktbar. Landborgen, som vid Borgholms slottsruiner är 43 meter, stiger mot söder till Algutsrums kyrka, där han når 51 meter, men sjunker sedan och träder vid Möckleby åter fram till hafvets kust. — Öster om västra landborgens öfre kant utbreder sig en jämn platå, som sakta sluttar åt öster, och som består af silurisk kalksten, i norra delen mest täckt af kvartära bildningar (krosstenslera och grus, i trakten af *Böda* finnes äfven sanddyner), men inom den södra tredjedelen af ön liggande i öppen dager. Vegetationen, som äfven i de norra trakterna är torftig, försvinner här naturligtvis alldeles, där ej förvittringsprodukter i bergets sprickor lämna rotfäste åt några torra växter. Man kallar dessa öde trakter *Allvaren, Alfvaren* efter namnet på kalkstenslagret *(alf)*. Alfvaren utbreder sig alltså hufvudsakligen på södra Öland, men äfven längre i norr finnas stora alfvartrakter. Dess bredd är flerestädes 10 km. De sträckor här och där, som äro betäckta af mylla, kallas "allvarhorfvor" och äro vanligen inhägnade och odlade. Vid östra kanten finnes en mycket lägre strandvall, kallad *Östra Landborgen,* hvars största höjd är 14 meter. Östra kuststräckan, som mestadels består af sand och multnad tång, är ganska fruktbar.

Gotland, Sveriges största ö, beläget emellan 56° 55′ och 57° 57′ n. b. samt 18° 8′ och 19° 10′ ö. Gr., upptager,

jämte hit hörande smärre kustöar, en areal af 3.025.4 kv.-km. Afståndet från den nordligaste udden, *Hallsklint* eller *Halshuk,* till den sydligaste, *Hoburgs refsudden,* är 117 km., största bredden är 45 km. — Afståndet från Öland är 70 km., till Västervik 100 km. samt från östra kusten till Kurland omkr. 150 km. — I södra delen afskilja *Bursviken* (i v.) och *Sleesviken* (i ö.) den halfö, som slutar med Hoburgs refsudde. Norr om Bursviken nedskjuter en mindre halfö, *Näslandet.* Västra kusten har blott en större fördjupning, *Klintehamnsbukten,* utanför hvilken ligga holmarna *Stora* och *Lilla Karlsö* samt *Västergarns utholme,* de enda på denna sida om ön. På norra kusten träffas den längsta viken, *Kappellshamnsviken.* Genom *Fårösund* skiljes Gotland från *Fårön* (102.6 kv.-km.). Omkr. 40 km. längre i norr ligger *Gotska Sandön* (31 kv.-km.), till stora delar täckt af flygsand. Gotlands östra kust har många flera vikar än den västra, såsom i norra delen *Vallevik* och *Slitehamn,* hvilken senare genom öar skyddas mot hafvet och är en af Östersjöns bästa hamnar, samt söder om *Östergarns* halfö *Lausviken, Bursviken, Gausviken* och den förr nämnda *Sleesviken.* Äfven på holmar är denna kust rikare; den största är *Furillen* i n.

På ön flyta några obetydliga åar; de enda sjöar, som förekomma, äro grunda myrar, hvilka om sommaren nästan uttorka. De upptaga en yta af 41.8 kv.-km. och några, såsom *Martebo myr* och *Mäster myr,* äga en betydlig storlek, den förra är dock till en stor del nu torrlagd.

Gotlands yta är mycket jämn och sluttar sakta mot öster, medan hon i väster i branta terrasser stupar ned mot hafvet. Dess högsta delar ligga s.o. om Visby, där *Follingbohöjden* är 77 meter. Söder och öster om denna sänker sig landet, men stiger åter närmare östra kusten till 68 meter innanför Östergarns halfö. *Hoburg* eller *Hoberget,* längst i söder, är 37 meter högt.

Gotland är alltigenom bildadt af siluriska lager, hvil-

kas ordning är: nederst *mergelskiffer,* därpå (i södra delen af ön) *sandsten* samt öfverst *kalksten,* i hvilken här och där vid kusten genom mellanliggande partiers borterodering bildats de pelarformiga, ofta mycket stora, figurer, som kallas *raukar.* Dessa bergarter bilda nästan horisontela lager, med svag lutning åt s.o., samt äro synnerligen rika på fossilier. Kalkstenen är ett godt byggnadsmaterial, men användes hufvudsakligen till bränning af kalk. Vissa slag slipas till bordskifvor m. m. *(Gotlands marmor).* — Ehuru kalkstenshällen på flera ställen ligger blottad, så är den dock i allmänhet täckt af lösa jordlager, såsom lera, sand och torf, som bilda hufvudmassan i de många myrarna. Jordmånen är i regel bördig.

---

4. Geologisk beskaffenhet*.

På den skandinaviska halfön är *urberget* den förhärskande formationen. Bortsedt från s.v. Skåne, är den med några få lokala undantag, hvilka nedan skola nämnas, nästan uteslutande rådande i landet söder om Siljan och västra Dalälfven samt i hela östra delen af Norrland; i väster begränsas här området af en öfver de lappländska sjöarne, något öster om Storsjön och väster om Siljan dragen gränslinje. Af de bergarter, som tillhöra den arkeiska formationen, uppträder i södra Sveriges västra del gneisen öfvervägande, i dess östra graniten. Gränsen mellan dessa båda områden går utefter en linje, som tänkes dragen från Sölvesborgstrakten till Huskvarna vid Vättern, därifrån i samma riktning väster om Hjo och Kristinehamn samt vidare ungefär längs Klarälfvens öfre lopp till norska gränsen. Det västra eller gneisområdet är vida mer ensartadt och enformigt än det östra. Företrädesvis träffas här rödlett järngneis. Andra bergarter än gneis, som finnas inom detta område, äro hälleflinta, granuliter och kvartsiter i östra Dalsland samt några granulitformationer i Vermland, kvartsit vid Västanå i Skåne samt, ehuru sällsynt, granit hufvudsakligen vid

---

* Jfr A. G. NATHORST *Sveriges Geologi,* som i hufvudsak ligger till grund för denna framställning. HANS REUSCH *Fjeld og Jordarter i de skandinaviske Lande og Finland.* Kristiania 1890 (med karta).

Bohuslänska kusten samt på några ställen i Dalsland och västra Vermland.

Öster om nyssnämnda gränslinje är graniten öfvervägande, specielt söder om Linköping och Omberg; dock ej lika enformigt som gneisen i det västra området. Så uppträder gneis i Blekinge, i trakten väster om Oskarshamn samt norrut från Västervik öfver norra delen af Kalmar län och östra Östergötland samt bildar senare — afbrutet af en mängd större och mindre granitmassiv — bergsgrunden inom stora delar af Svealand och östra delen af södra Norrland. — Det öfre Norrlands geologiska förhållande äro ännu ofullständigt kända. — Inom detta östra område förekomma vidare hälleflintformationer flerstädes, såsom inom det småländska granitområdet samt i Svealand, där hälleflint- och granulitformationerna i "bergslagen" innehålla de stora malmförekomster, för hvilka Sverige af ålder varit berömdt. Till dessa formationer höra Dannemora, Norbergs, Gräsbergs, Grängesbergs, Stribergs, Persbergs och många andra gruffält i norra delen af Örebro län och angränsande delar af Vermland, Dalarne, Västmanland. I Jämtland finnes ett större hälleflintområde norr om Åreskutan, och de lappländska järnmalmförekomsterna i Kirunavara och Luossavara ligga äfven i en bergart, som några anse för hälleflinta.

Inom urberget träffas äfven lagrade bergarter, såsom dioritskiffer, kornig kalksten, som ibland kallas marmor (Kolmårdsmarmor), och järnmalm. De förnämsta järnmalmerna i mellersta Sverige förekomma väl, såsom nämndt, i granulit och hälleflinta, men dock finnas äfven flera betydande förekomster i gneis såsom Kantorpsgrufvorna i Södermanland, Nartorpsgrufvorna i Östergötland, Vinkärnsgrufvorna n.o. om Falun. Äfven Gellivaramalmen ligger i gneis.

Våra andra metaller förekomma likaledes i urberget,

t. ex. kopparmalmerna hufvudsakligen i glimmerskiffer eller mycket kvartsrik granulit.

De viktigaste eruptiva bergarter, som i Sverige tillhöra urberget, äro granit, porfyr, diorit, gabbro och hyperit, af hvilka graniten uppträder i flera olika varieteter, såsom Stockholmsgranit, Uppsalagranit, Örebrogranit m. fl. I gabbron träffas det värdefulla mineralet apatit; i hyperit ligger Tabergs järnmalm. Porfyr finnes i Småland, östra Dalsland och Norrland, men mest i Älfdalen i Dalarne, där alla berg inom flera kvadratmils område bestå af porfyr. Från Dalarne fortsätter porfyren inom Härjedalen och östra Vermland.

Af den *paläozoiska* seriens system äger vårt land blott de två äldsta, det kambriska och det siluriska, hvilka liksom alla yngre system bestå af sedimentära aflagringar, som åtskiljas genom förekomsten af vissa försteningar. Till det förra systemets äldsta skede, hvilket Nathorst afskiljer från det egentliga kambriska systemet och kallar "prekambriska aflagringar", hör Dalslandsgruppen, som omfattar Kroppefjäll och området norr därom till trakten af Silensjöarna, Almesåkragruppen i Småland kring Nässjö, Visingsögruppen, som omfattar denna ö samt smala sträckor på Vätterns västra, östra och södra stränder, och slutligen dalasandstenen inom n.v. Dalarne mellan öfre Malung och Idre samt därifrån sträckande sig till närliggande delar af Härjedalen och Norge, Sveriges förnämsta sandstensområde.

De egentliga kambrisk-siluriska lagren i södra delen af vårt land ligga nästan orubbade i samma horisontela läge, hväri de ursprungligen aflagrades på hafsbotten. På Öland och Gottland luta de svagt mot öster. Först i Jämtland hafva de utsatts för sidotryck, då den skandinaviska bergskedjan bildades, och hafva därigenom förlorat sitt första läge.

Kambrisk-siluriska aflagringar träffas i olika delar

af landet. I Skåne ligga de söder om urbergets gräns, hvilken ungefärligen kan betecknas genom en linje dragen från Skelderviken till ett stycke norr om Simrishamn. Söder om denna punkt ned till Sandhammaren utbreda sig de kambrisk-siluriska lagren i riktning mot n.v. fram till Söderåsen, dock afsmalnande mot väster, hvarjämte en annan med den förra parallel lagerföljd af samma system utbreder sig n.v. om Romeleåsen utan att nå fram till Öresund. Gotland och Öland äro helt och hållet kambrisk-siluriska bildningar, äfven kuststräckan på fastlandet midt emot Öland från Torhamn till Emån, området söder om Motala ström från Roxen till Vättern, i söder begränsad af en linje dragen från den förra sjön till Omberg. I Västergötland upptager denna lagerserie fyra olika områden nämligen Falbygden (eller trakten kring Billingen—Falköping), Lugnåsberget norr om Billingen, Kinnekulle samt Halle- och Hunneberg. I Nerke träffas den på ett område väster om Hjälmaren, i Gestrikland på några öar i Geflebukten och på botten under hafvet, vid Siljan i ett ringformigt bälte norr om sjön. Sveriges största siluromräde är det, som är beläget inom Jämtland, och som därifrån med ett mer eller mindre bredt bälte nedanför fjället fortsätter öfver n.v. hörnet af Ångermanland samt genom Västerbottens och Norrbottens lappmarker. Äfven söder ut ifrån Jämtland fortsätta de siluriska lagren i Härjedalen och n.v. hörnet af Dalarne.

Det kambrisk-siluriska systemet uppvisar en mängd olika lagerserier, hvilka äro fullständigast representerade i Skåne samt i Öster- och Västergötland. I Kinnekulles siluriska aflagringar är lagerföljden denna: nederst på urberget ligger fucoidsandsten, därpå alunskiffer med orsten och lerskiffer med kalkstenshvarf, därpå det egentliga kalkstenslagret och öfver detta mergelskiffer med kalkstenshvarf samt öfverst lerskiffer.

Flera af detta systems bergarter äga praktisk be-

tydelse. Sandstenarna bearbetas till slipstenar, kvarnstenar, byggnads- och trottoirsten; alunskiffern användes dels till framställning af alun, dels som bränsle vid bränning af kalk; mergelskiffrarna hafva användning såsom jordförbättringsmaterial, och Gotlands sandsten bearbetas till många ändamål. Dessutom gifva detta systems bergarter upphof till en särdeles bördig jordmån.

De kambrisk-siluriska lagren anses en gång hafva betäckt större delen af Sverige; de spridda områden, som nu återstå, äro blott rester, som lyckats bibehålla sig, medan det öfriga eroderats bort. Orsaken härtill kan i några fall uppvisas. Så har i Västergötland ett yngre eruptiv, diabas, trängt upp och utbredt sig som ett skyddande täcke öfver siluren. Skånes silurlager hafva länge varit betäckta af yngre bildningar, Östergötlands, Nerkes och Siljans silurlagringar hafva icke höjt sig synnerligen öfver omgifningen och därför mindre utsatts för erosion. Gotland och Öland, och möjligen äfven andra landsdelar, anses hafva varit betäckta af nu försvunna devoniska bildningar. I fjälltrakterna hafva de siluriska lagren varit skyddade af den öfverliggande fjällgruppen.

De skandinaviska fjällen bestå — utom af mindre urbergspartier — af två lagerserier *sevegruppen* och *köligruppen,* som äro yngre än urberget, och af hvilka den förra består af kristalliniska bergarter, den senare af lerskiffrar, lersten samt några glimmerskiffrar. I den senare har man träffat siluriska försteningar.

Inom Sverige saknas nu de följande systemen af den paläozoiska serien (devoniska, stenkols och permiska) och först af den mesozoiska seriens äldsta system, *triassystemet,* träffa vi åter aflagringar (lera och sandsten, mest af rödbrun färg). Men dessa äro inskränkta till en ringa del af Skåne, i trakterna mellan Söderåsen och Landskrona mellan Höganäs, Kullen och Skelderviken samt kring Löddeån vid Hoby norr om Lund. Dessutom är

det genom djupborrningar kändt, att triaslagren äfven sträcka sig under den stenkolsförande formationen i nordvästra Skåne, hvilken senare tillhör Jurasystemets äldsta lager, rät-lias, men icke det verkliga stenkolssystemet. Rät-liassystemet förekommer inom tre områden af tillsammans 800 kv.-km. ytvidd. Det nordligaste och största omfattar trakten emellan Höganäs, Skelderviken, Hallandsås, Söderåsen och nejden norr om Landskrona. Det mellersta området är beläget vid Eslöfs köping och det sydligaste bildar ett smalt bälte längs silursystemets gräns s.ö. om Vombsjön till trakten n.ö. om Ystad. Lagren äro, utom kol, lera och sandsten. — Äfven den mesozoiska seriens yngsta system, *kritsystemet*, finnes representeradt hufvudsakligen i Skåne, där det näst urberget upptager den största arealen, om det än på ganska få ställen träder i dagen, enär det täckes af lösa jordslag. Det upptager både den sydvästra och den nordöstra delen af landskapet samt tränger härifrån in i angränsande del af Blekinge. Äfven i södra Halland finnas kritaflagringar. Dessa utgöras af mergel, flera olika slag af kalksten, skrifkrita samt den s. k. saltholmskalken, som brytes vid Limhamn (s. om Malmö) m. fl. ställen.

Af *tertiärsystemet* finnas inga aflagringar i Sverige. Dock har man i Skåne träffat några enstaka kalkstensblock med tertiära försteningar, äfvensom bitar af brunkol, som likaledes är en tertiär bildning. Äfven bernsten — den fossila kådan af en gran eller tall från tertiärtiden — träffas i närheten af Skanör. Likaledes finnes på flere ställen i Skåne, mest norr och nordväst om Ringsjön, eruptivet basalt, som anses vara af tertiär ålder.

Under *kvartärperioden** undergingo de nordiska länderna stora förändringar, som öfverallt kvarlämnat tydliga

---

* Jfr H. MUNTHE, *Stud. öfver Baltiska hafvets kvartära hist.* Bih. t. Vet. Ak. H. B. 18. II. DE GEER, *Om Skandinaviens nivåförändringar under kvartärperioden.* Geol. För. Förh. 1888—90.

spår efter sig. Klimatet, som under de föregående perioderna synes hafva varit snart sagdt enahanda öfver hela jorden, varmt och fuktigt, hade i slutet af den mesozoiska eran börjat undergå någon ändring, i det att en skillnad gör sig gällande mellan norra och södra Europa. Under den därpå följande tertiärperioden sjönk temperaturen ytterligare, så att vid början af kvartärperioden ett väldigt täcke inlandsis började utbreda sig från Skandinaviens centrala delar. Detta land hade då en betydligt större höjd öfver hafvet än i våra dagar, hvilket naturligtvis underlättade inlandsisens bildande. Från de högre trakterna började snart isströmmen, alldeles som nutidens glacierer, att flyta ned öfver lägre trakter, bortsopande det mesta af de lösa jordlagren. Bergen blefvo af den tunga ismassan mestadels afrundade, och talrika refflor i berghällarna uppstodo, hvilka göra det möjligt att se isströmmens riktning. Under istidens äldre skede följde isströmmen Östersjöns dalfåra, såsom en flod följer en dal. Efter att ha gått öfver Ålandsöarna och Gotland böjde sig isströmmen i södra delen af Östersjön mot n.v., såsom refflorna i Skånes högsta delar visa. Sannolikt har under denna s. k. *äldre glaciala epok* landet något sänkt sig i följd af ismassornas väldiga tryck. Härefter började inlandsisen delvis bortsmälta, så att åtminstone det sydbaltiska området blef isfritt, och floran och faunan kunde åter invandra dit. Detta skede kallas *den interglaciala epoken.* Stora delar och norra Tyskland lågo under hafvet, så att det var öppen hafsförbindelse mellan sydbaltiska hafvet och Nordsjön öfver dessa trakter. Emellertid började inlandsisen åter framrycka, äfven nu följande bl. a. den baltiska dalgången, samt betäckte delvis norra Tyskland och nådde fram till östra delarna af Schleswig-Holstein *(den yngre glaciala epoken).* Faunan och floran måste åter draga sig bort till mellersta Europa. När slutligen isen för sista gången bortsmälte, bildades i

nära anslutning därtill de *rullstensåsar,* som äro så vanliga i vårt land. Möjligen hafva de uppstått på följande sätt: vid isens bortsmältning uppstodo en mängd flodsystem på dess yta, hvilka följde dess allmänna lutningsförhållanden och då rådande rörelseriktning, hvilken vi känna genom refflorna. Dessa floder skuro sig efter hand ned i isen, och i deras bäddar nedfördes de i isen infrusna stenarna och gruset och rullades där på flodens botten mellan isväggarna, tills de ombildades till rullstenar eller rullstensgrus. Icke omöjligt är äfven, att de kunna på liknande sätt hafva bildats i kanaler *under* isen, där äfven jättegrytor ursvarfvats i fasta berget.

Efterhand som isen bortsmälte, betäcktes Sverige delvis af ett *ishaf,* hvilket efter en i detsamma förekommande mussla brukar kallas *Yoldiahafvet.* Vid stränderna af detta haf uppkastades strandvallar, bestående af väl rundade stenar och strandgrus i terrasser, och genom att bestämma dylika vallars högsta förekomst inom skilda delar af det sänkta området erhåller man kunskap om landsänkningens storlek. Den var störst i Ångermanland, där de på Skuleberget funnits vid nära 270 meters höjd öfver nuvarande hafsytan, men aftager någorlunda jämnt från detta område åt alla håll. Vid Kilsberget i Nerke träffas de på 162 meters höjd, vid Hallandsås på 60 meters, i sö. Skåne på 21 meters höjd. Hafvet utbredde sig öfver hela östra Norrland (och största delen af Finland), öfver Uppland, Västmanland, nedra Dalarne samt öfver det mellan-svenska låglandet fram till Nordsjön, öfver Hallands kustområde, landet s.o. om Skeldviken, Östergötlands, Smålands, Blekinges och nordöstra Skånes kusttrakter samt öfver Öland och Gotland. Sannolikt stod Yoldiahafvet öfver Ladoga och Onega äfven i förbindelse med Hvita hafvet. Öfver hafvet höjde sig alltså större delen af Skåne, det Småländska höglandet samt de nordsvenska fjälltrakterna och deras närmaste förgreningar.

På Yoldiahafvets botten aflagrade sig lager af skiktad sand och lera (glaciallera), delvis kalkblandad och utbildad som mergel. Både floran och faunan hade en fullt arktisk prägel, och än i dag finnas i många af Nordens sjöar en s. k. "reliktfauna" från dessa tider, d. v. s. vissa ishafsdjur, som inkommit, medan klimatet var arktiskt och sedan förmått lämpa sig efter andra förhållanden (några kräftdjur, en själart och hornsimpan).

Sedan ishafslerans afsättning slutat i södra Sverige, börjar därstädes, medan klimatet ännu var arktiskt, en landhöjning, som efterhand sträcker sig allt längre uppåt Sverige, så att en landförbindelse uppkommer i de trakter (Nerke, Ryssland), där det för utfunnits sund. Denna höjning medförde slutligen, att Östersjön förvandlades till ett slutet bäcken, hvars vatten genom afspärrningen från världshafvet och det rika tillflödet af flodvatten, småningom blef alldeles sött. Vattenhöjden steg, så att ytan beräknats till 570.000 kv.-km, hvilket är mer än någon annat sötvattensbäcken på jorden. Af Sverige låg hela kustlandet norr om Småland samt låglandet öster om Stora landryggen under vattenytan. I det strandgrus, som detta haf kvarlämnat, träffas en ren sötvattensfauna, mest mollusker, bland hvilka snäckan Ancylus fluviatilis, efter hvilken detta sötvattenshaf brukar kallas *Ancylussjön*. På djupare vatten bildades en tät, mörkgrå, stundom flammig lera — underlera — som är rätt allmänt utbredd i mellersta Sverige. — Landhöjningen under detta skede var i synnerhet i det sydbaltiska området ganska ansenlig, men drabbade äfven Nordsjötrakterna.

Efter landhöjningen under ancylustiden följde åter en sänkning, den s. k. postglaciala, som bland annat hade till följd, att Ancylussjön genom Öresund och Bältena förenades med Kattegat, hvars salta vatten, på grund af dessa sunds större djup den tiden, kunde mer än nu blandas med Östersjöns och gifva det större sälta, än det nu äger.

Man har kallat detta haf, efter en i detsamma förekommande snäcka, *Litorina-hafvet*, och dess utsträckning öfver Sveriges nuvarande fastland var endast obetydligt mindre än Ancylussjöns under dess ofvan nämnda största utbredning. Dess aflagringar äro strandgrus, sand, svartlera och gyttja. Klimatet var något blidare än under nutiden.

Till de postglaciala sand- och leraflagringarna höra de älfsandaflagringar, som förekomma i de norrländska floddalarna. Dessa äro vid sidan af de större älfvarna mycket mäktiga, t. ex. i Västernorrlands län af 30—60 meters höjd. I den fina älfsanden träffas partier af en blågrå lera samt groft grus med rullstenar. *Nipor* kallas här de höjder af växlande form, som begränsa älfven, och som bildats genom utskärningar i denna sand af de till hufvudfloden nedströmmande smärre åar eller bäckar.

Efter landsänkningens maximum under Litorinatiden har en oafbruten höjning mot nutidsnivån ägt rum, ehuru icke allestädes motsvarande den föregående sänkningen. Därför finnas flerstädes utanför Skånes kust torfmossar på den nuvarande hafsbotten, ja, man har där äfven påträffat på rot stående ekstubbar.

Såsom nämndt har den landhöjning, som efterträdde den postglaciala sänkningen ännu icke upphört, och spår af denna höjning synas lätt vid våra kuster. Sedan detta fenomen redan af några äldre författare påpekats, började det mot midten af 1700-talet närmare studeras af *Anders Celsius* och därefter af många andra*. Till en början ansåg man förklaringen vara den, att vattnet sjönk undan, en förklaring, som ännu i våra dagar har anhängare och anses bero på klimatologiska förhållanden. Numera synas de fleste forskare dock anse, att det är landet, som höjer sig. Härigenom strömmar Bottniska vikens vatten allt-

* Se R. Sieger: *Seenschwankungen und Strandverschiebungen in Skandinavien,* Berlin 1893; L. Holmström: *Om strandliniens förskjutning å Sveriges kuster.* Vet. Ak. H. 1887.

mer ned mot Östersjöns södra delar, och då det icke här har tillräckligt aflopp, blir denna del af Östersjöns yta konstant eller till och med något stigande. Om denna landhöjning fortfar med sin nutida intensitet — omkring en meter på hundra år i Norrland, allt mindre mot söder — måste Östersjön med tiden åter blifva en sötvatten-insjö såsom under Ancylustiden. Men då sannolikt en *sänkning* nu äger rum vid dess södra och sydvästra kuster, torde detta dock icke inträffa med dess södra del.

De nybildningar, som än i dag uppstå, kallas *alluviala*. Hit höra de sand- och grusaflagringar, som uppkastas vid nutida stränder, bildningar af torf, gyttja, sjömalm o. s. v. i våra sjöar, flygsandfälten på Gotska Sandön, i Skåne och Halland, flodernas aflagringar etc. Sjömalm finnes på bottnen af sjöar, mest i Småland, Dalarna och Vermland, samt uppstår genom organiska ämnens inverkan på järnhaltiga bergarter. Den uppträder i skiftande former, såsom små kulor, skifvor eller kakor, och uppfiskas ur sjöarna för framställning af gjutjärn. Myrmalm kallas samma bildning, då den träffas i myrar.

---

5. Berg.

I. Det nordsvenska höglandet och det bottniska låglandet.

De svenska högfjällen bestå, såsom ofvan nämnts, utom af mindre urbergsgrupper af två lagerserier, *sevegruppen* och *köligruppen*. Den förra utgöres af kristalliniska bergarter, gneis, hornblendeskiffer, glimmerskiffer och kvartsitskiffer; den senare af lerskiffer, lersten, vissa glimmerskiffrar och grönaktig sandsten, och i den har man träffat siluriska försteningar. Det märkvärdiga förhållandet äger här rum, att sevegruppens nyss nämnda kristalliniska bergarter flerstädes öfverlagra de siluriska lagren, ehuru de måste vara äldre än dessa (prekambriska). Man har sökt förklaringen härtill däruti, att öfverlagringen icke skulle vara normal, utan en följd af kolossala öfverskjutningar, genom hvilka de äldre lagren blifvit pressade ut öfver de yngre. — Öster om dessa högfjällsbildningar träffas kambriska eller siluriska aflagringar och längst i öster, nedanför de stora norrländska fjällsjöarna, urberg.

Den skandinaviska fjällryggen från Ishafvet till Dalarna är känd under namnet *Kölen* (eller *Seveberget*). Detta är dock icke någon bergskedja i egentlig mening, utan ett bergfält, *massiv*, som fyller hela den nordliga delen af Norge och stora delar af Sverige, genomskuret af lång-

sträckta dalsänkor, hvilka till utseendet påminna om de norska fjordarna, samt med talrika uppskjutande bergpartier. I norr och väster sluttar höglandet tvärbrant ned i Ishafvet och Atlantiska hafvet, mot öster sjunker det långsammare i s.o. riktning ned mot den djupa depression, som fylles af *Bottniska viken*. Den egentliga högslättens utsträckning är från n.—s. omkring 1.500—1.600 km., dess bredd 100—200 km. Långa, skogbeväxta åsar gå härifrån ned åt kusten, bildande vattenskiljare emellan de från högfjällen nedflytande floderna, hvilka, där dalarna vidgas, ofta svälla ut till långa, smala sjöar. Ända fram till kusten nå dessa skogsåsar blott på en mindre sträcka (norra Helsingland—norra Ångermanland), eljest är denna i regel slättbygd med enstaka, isolerade berg.

Om man genom kurvor på en karta utmärker höjden, visar det sig, att kurvan för 450 meter går från Torne träsk ned till södra Västerbotten ungefär 100 km. från riksgränsen, utom i floddalarna, där hon naturligtvis tränger honom närmare, vid Torne träsk t. ex. ända fram till gränsen. Mellan Torne- och Muonio älfvar är detta afstånd högst 60 km. Emellan Blåsjön och Anjansjön, båda i Jämtland, försvinner denna kurva, men omsluter sedan s.v. Jämtland, v. Härjedalen och Dalarna och n.v. Vermland, där hon går från Halgåns källor mot n.v. till riksgränsen vid 61° n. b. — Kurvan för 350 meters höjd tränger sig i trakter med stark lutning, t. ex. i flod- och sjödalar, ofta helt nära den förra, men går för öfrigt omkring 100 km. östligare. Äfven hon utlöper söder om Blåsjön, men går sedan från norra Hotagen i först sydlig, sedan s.o. riktning till nordöstra Dalarna, hvarifrån hon drager sig åt s.v. till Vermland, där hon går parallellt med 450 meters kurvan på blott omkring 10 km. afstånd från denna. — Kurvan för 250 meter går högt upp i floddalarna till närheten af den förra kurvan. Emellan Torne- och Luleälfven är hennes afstånd från kusten också stort, omkr.

130 km., men eljest närmar hon sig denna högst 90 km. till södra Helsingland, där hon böjer sig åt s.v., norr och väster om Siljan samt tvärs öfver Vermland vid 60° 30′. — 100 meterkurvan följer på 20—30 km:s afstånd kusten utom i floddalarna, där hon går högre.

Sverige är icke något utprägladt högland, såsom Norge. Af dess areal ligga 98.753.6 kv.-km. (22.05 %) öfver 400 meter öfver hafvet, däraf mer än hälften (13.17 %) norr om 65° n. b. och ingen del söder om 60°. Hur höjden öfver hafvet är i olika trakter, framgår af följande tabell, som äfven visar, huru stor del af landet ligger mellan de olika breddgrader, som skära det.

Sveriges höjd öfver hafsytan:

Mellan bredd-graderna.	Arealen i % af hela Sveriges areal					
	0—100 m.	100—200 m.	200—300 m.	300—400 m.	400 m.—	Summa
69°—68°	—	—	0.02	1.12	1.94	3.08
68°—67°	—	0.59	1.40	1.48	4.13	7.60
67°—66°	1.36	1.74	1.18	1.20	3.87	9.35
66°—65°	1.45	0.70	0.98	2.83	3.23	9.19
65°—64°	0.70	1.02	2.81	2.95	1.35	8.83
64°—63°	1.27	1.53	1.20	1.43	2.10	7.53
63°—62°	0.97	0.88	1.84	1.10	2.57	7.36
62°—61°	0.89	0.94	1.23	1.18	2.19	6.43
61°—60°	2.23	2.26	2.04	0.47	0.67	7.67
60°—59°	7.38	2.34	0.18	—	—	9.90
59°—58°	7.22	1.18	0.12	—	—	8.52
58°—57°	2.93	3.36	1.51	—	—	7.80
57°—56°	2.83	2.47	0.13	—	—	5.43
56°—55°	1.22	0.09	—	—	—	1.31
Summa	30.45	19.10	14.64	13.76	22.05	100.00

Härefter öfvergå vi till en närmare redogörelse för Kölen och med den sammanhängande bergsträckningar. Då han längst i norr tränger in på svenskt område, utbreder han sig väster om Kilpisjärvi till den ödsliga bergsbygden *Tuipal* (7—800 meter), väster om hvilken toppen *Peldsa* når en höjd af 1.448 meter. I närheten af gränsen mot Norge träffas de högsta topparna, men ända ned till trakten af Torne träsk är det endast en, *Pednatjårro* (1.100 meter), som öfverstiger 1.000 meter. Öster om dessa höjder utbreda sig platåer emellan floddalarna, såsom *Rostonsälkä, Linakero* m. fl., hvilka hafva en medelhöjd af 4—500 meter, men endast få toppar öfver 700 meter. På detta i det stora hela jämna platåland, som sakta sänker sig ned mot Bottniska viken, finnas icke alltid starkt markerade vattenskillnader, utan t. o. m. bifurkationer förekomma där. Kring Torne träsk blir platån mera ojämn. Berg på öfver 1.000 meter möta redan norr om sjön (högst *Tuoptertjåkko* 1.612 meter) och blifva söder om den ännu talrikare. Landet höjer sig nämligen här mot söder. *Kierona,* 12 km. s. om sjön, är 1.762 meter, *Mormantjåkko,* 20 km. sydligare, 1.960 meter och *Kaskasatjåkko,* ytterligare 15 km. sydligare, 2.093 meter. Denna höjning når sin kulmen i *Kebnekaisse,* 5 km. söder om sistnämnda berg, som stiger till 2.136 meter och är Sveriges högsta berg. Från Kebnekaisse sänker sig landet åt alla håll, dock finnas i dess närhet många höga toppar. I söder, där sänkningen fortgår till mellersta delen af Stora Lule-vattnet, träffas 7 km. s. om Kebnekaisse *Skartatjåkko* (1.765 meter) och *Kårsotjåkko* (1.647 meter) 17 km. söder om det sistnämnda. Åt öster sjunker topphöjden till 1.000 meter redan 15 km. från den största höjdlinjen för att några km. östligare vara nere vid 800 meter. Väster om denna linje finnes likaledes en sänka, utmärkt genom sjöarna Patajaur och Teusajaur samt den från n.—s. flytande ån Tjaktjajokk, men väster om denna sänka höja sig

bergen åter. Här träffas längst i norr n.v. om Kebnekaisse *Selka* (1.540 meter) samt sydligare *Alljektjåkko* (1.630 meter) och *Kallatjåkko* (1.845 meter) mellan Teusajokk och Alemusjaur af Stora Lulevattnet. Går man vidare åt väster, blifva höjderna åter mindre och äro vid gränsen knappt 1.000 m. Söder om Stora Lulevattnets sänka följer — i den sistnämnda linjens riktning — en ny höjning, som kulminerar i Sveriges näst högsta berg *Sarjektjåkko* (2.130 meter), beläget 30 km. s. om Kallatjåkko och täckt af väldiga jöklar. Närmare Stora Lulevattnet märkas öster om Vuojatädno *Akka* (1.881 meter) samt där väster om flera fjäll på 1.000—1.200 meter. Söder om Sarjektjåkko ligger *Ålkasfjället* (1.919 meter), sydligare *Pellorippe* (2.025 meter), *Pårtetjåkko* (2.041 meter) m. fl. höga, mestadels jökeltäcka fjäll, hvarefter en sänkning börjar ned mot *Kvickjokkdalen*. Mot s.o. aftager höjden raskare; där utbreder sig söder om Stora Lulevattnet den vidsträckta platån *Ultevis tuoddar* (omkr. 1.000 meter), öster och söder om hvilken fjällen sällan öfverstiga 5—600 meter. — Väster om Pårtetjåkko ligger vid riksgränsen det namnkunnigaste af alla Lapplands fjäll *Sulitelma* (eg. Suolo-tjelme), enär det länge gällt för Sveriges högsta topp, ehuru dess högsta spets blott är 1.880 meter. En stor jökel nedskjuter på dess södra sida. Sydost om Sulitelma ligger *Staika* (1.799 meter). Söder om linjen Sulitelma—Pårtetjåkko ligga de högsta trakterna närmare riksgränsen, och höjderna öfverstiga sällan 1.500 meter, såsom *Tjidtjakk tuoddar* (1.571 meter) norr om Sädvajaur och *Ferras* (1.583 meter) väster om samma sjö, men nå oftast ej mer än 1.200—1.300 meter. Bland de mer kända är *Nasafjäll* (1.209 meter) vid Lais älfvens källor, i hvilket förr bröts zinkblende, blyglans m. m. Af de berg, som skjuta ned emellan floddalarna, må nämnas *Barturte tuoddar* (1.371 meter) (fortsättning af *Tjidtjakk tuoddar*) emellan Tjäggelvas och Rebnisjaur, *Rebnis tuoddar* emellan denna

sjö och Hornavan, *Ferras* (se ofvan) och *Peljekaisse* emellan Hornavan och Lais älfven, *Björkfjällen* emellan Lais- och Vindelälfven, *Ammar* och *Kivortfjällen, Stuorevare, Risovare* m. fl. emellan Vindelälfven och Umeälf, *Garda fjäll, Bastanvardo* m. fl. emellan Umeälf och Vojmälfven, *Marsfjällen* och *Fotsjöfjällen* emellan Vojmån och öfre Ångermanälfven, *Borgafjällen* emellan denna och öfre delen af Fjällsjö älf, *Blaikfjället* emellan Ångermanälfven och Rörströmsälfven, *Orrnäsfjällen, Badstugunäsfjällen, Klumpvattensfjällen* m. fl. emellan öfre Fjällsjöälfven och Faxeälf, *Gåxsjö fjäll* m. fl. emellan denna och Indalsälfvens tillflöden. Bergen, som aftagit i höjd mot s. och emellan de båda sistnämnda floddalarna föga öfverstiga 300 meter, höja sig åter väster om Torrön och Kallsjön till *Skjäckerfjällen,* bland hvilka *Anjeskutan* (1.217 meter) är högst. Vid södra sidan af *Kallsjön* reser sig den vackra *Åreskutan* (1.472 meter), den högsta toppen i *reskutfjället.* Berget består af kristallinska skiffrar, hvilande på siluriska bildningar, sannolikt till följd af öfverskjutning. S.o. om Åreskutan höjer sig den vackra gruppen *Oviksfjällen,* bland hvilka *Hundshögen* når 1.365 meter. Öster om fjällen utbreder sig den siluriska Storsjöslätten, åt väster åter en mängd fjäll, såsom *Snasahögarna* (1.465 meter) samt alldeles på gränsen mot Norge *Sylarnes* eller *Syltopparnes* fjällmassa, inom hvilken *Storsylen* är 1.766 meter, *Lillsylen* 1.710 meter. S.o. om dess fjäll, på 15 km. afstånd, ligger *Helagsfjället* (1.800 meter) på gränsen emellan Jämtland och Härjedalen. På detsamma ligger Sveriges sydligaste jökel. Längre söderut, mellan Ljusnan och Mittån, höjer sig *Ånfjället* (1.117 meter). Väster om Ljusnan på gränsen till Norge ligger *Ruten* (1.210 meter) och söder därom *Vigelfjällen* (1.396 meter), *Röfjällen* och på gränsen till Dalarna *Näsfjället* samt öster därom mellan Rånda älf och Ljusnan *Sånfjället* (1.266 meter). Söder om Näsfjället utbreder sig den stora *Juttusslätten* med

Salfjället i väster och *Städjan* (1.176 meter), Dalarnes högsta topp, i söder. Nära den norska gränsen fortsättas högfjällen af *Fulufjället,* i hvars norra del *Härjehågna* når 1.158 meter, samt *Faxefjäll* (900 meter) till Görälfvens inflöde i Fuluälf.

Såsom Kölens sista förgrening åt söder kan man anse *Almebergens* eller *Dalfjällets* granitmassiv, som i öster fortsättes af Väster-Dalarnes sandstensbildningar, hvilka dana en sköldformig hvälfning mellan Klarälfven och V. Dalälfven. De största höjderna nå i norra delen nära 1.000 meter, norr om Bredsjön 607 meter, i *Tönnesfjäll* norr om sjön Nain ännu 505 meter, men söder om denna sjö blott 2—400 meter.

Öster om högfjällen och delvis inskjutande emellan dem, ligga de stora sjöarna vid 4—500 meters höjd och jämte dem träsk och myrar, af hvilka de ansenligaste äro *Njaltomyran* och *Muddusmyran* öster om Stora Lulevattnet. Emellan dem höja sig enstaka berg eller bergryggar, hvilka ibland nå 500 meter eller mera. Mest kända bland dem äro järnbergen i Norrbotten, *Luossavara* (732 meter), *Kirunavara* (751 meter), Sveriges största malmberg, båda emellan nedre Rautusjoki och Kalix älf, *Svapavara* mellan Torne och Kalix älfvar, *Gellivara* malmberg (617 meter) och söder därom *Dundret* (823 meter), båda i Lina älfvens närhet. De högsta bergen i närheten af kusten träffas i norra Ångermanland: *Skuleberget* (269 meter) och *Dalberget* i Nordingrå (332 meter), det senare 10 km. från kusten.

I de svenska högfjällen finnes en mängd stora *jöklar* *. De sydligaste och mycket obetydliga träffas i *Helags-* och *Sylfjällen.* Inom Västerbotten förekomma inga. Däremot äro Norrbottens högre delar rikt försedda härmed. Hela antalet öfverstiger 100, och den jökelbetäckta arealen är beräknad till omkr. 400 kv.-km. (eller nära

* F. Svenonius, *Studier vid svenska jöklar.*

samma areal som sjön Hjälmaren). De ligga inom ett område, som upptager ungefär 12.000 kv.-km., och af hvilket alltså $^{1}/_{30}$ är istäckt. Här upprinna Torne älf, Kalix älf, Lilla och Stora Lule älf samt Pite älf, och af den sammanlagda jökelarealen beräknas fördelningen på dessa älfvar sålunda:

till Kalix-Torne älfvar höra minst 50—60 kv.-km.
„ Lilla Lule älf „ 140 „
„ Stora Lule älf „ 180 „
„ Pite älf „ 30—40 „

De isfält, som hafva ett ytinnehåll af omkr. 50 kv.-km., äro *Sulitelmas jöklar, Ålmajalos* (s. om Virijaur), hvilka båda delvis sträcka sig inom Norge, *Pårtefjällens, Ålkasfjällens* samt *Sarjektjåkko,* hvilka alla jämte ännu flera ligga kring öfre delen af Rapaädnoälfven, en källflod till Lilla Lule älf. Väster om Rautusjärvi, söder om Torne träsk ligger äfven ett ganska stort, men mycket okändt jökelområde. — De största svenska jöklarna ligga inom ett område, som sträcker sig 40—60 km. ö. om riksgränsen.

Snögränsens och vegetationsgränsens höjd i dessa trakter är:

	Norska kusten 67° meter	Sulitelma v:a sid. meter	Sulitelma ö:a sid. meter	Luotohjekna 67°15′ meter	Skuorki 67°15′ meter
Snögränsen	884	1.039	1.073	1.366	1.443
Björkgränsen . . .	396	—	682	698	725
Afståndet i km. fr. närmaste fjordbotten	—	—	40	80	95.

II. Det mellansvenska låglandet.

Detta sammanhänger i öster med det bottniska låglandet och omfattar den breda sänka, som från Öster-

sjön går till Kattegat, således Upplands, Västmanlands, Nerkes, södra Vermlands, Södermanlands, Östergötlands och Västergötlands låga trakter, hvilkas djupaste delar äro de stora mellansvenska sjöbäckena. Endast på få ställen möta vi här rena slättbygder; oftast är marken kuperad, men bergen nå i allmänhet blott ringa höjd. En mängd rullstensåsar (fr. n.—s.) draga fram öfver i synnerhet Uppland, Västmanland och Södermanland. Sålunda hör hit det bälte af malmförande berg, som från södra Gestrikland och Uppland sträcker sig öfver norra delen af Västmanland, sydöstra delen af Kopparbergs och större delen af Örebro län till östra Vermland. Söder om denna sträcka ligga några större slättbygder: Upplandsslätten vid Uppsala, slättbygden i södra Västmanland och Nerkesslätten, som begränsas i norr och öster af skogsåsen *Käglan* (108 meter) mellan Väringen och Arbogaån samt Hjälmaren, i väster af *Leke-* eller *Kilsbergen,* i söder af *Tiveden.* Tiveden är en ödslig skogs- och bergstrakt, af ålder gräns mellan Västergötland och Nerke. I norr mellan Toften och Skagen sammanhänger han med de nyssnämnda *Kils-* eller *Lekebergen,* hvilkas nordligaste förgreningar nå fram till de från Kölen nedgående Almebergen; mellan Unden och Viken i s. heter bergsträckan *Lilla Tiveden.* Åt öster fortsättes Tiveden af den låga skogs- och bergstrakt, som kallas *Tylöskogen,* och som från Vättern sträcker sig n.o. genom s.ö. Nerke fram emot Hjälmaren samt genom Finspångaläns härad i Östergötland med förgreningar ned till Boren. Vid Nerkes gräns har han sin största höjd 227 meter. Tylöskogen kan anses sluta vid *Tjällmoslätten* s.v. om sjöarna Ansjön och Lien, mot hvilken bergen stupa brant ned, under det att hela bergstrakten för öfrigt icke har några branta stigningar. Öster och söder om Tjällmoslätten vidtager *Kolmården,* som emellan Nyköpingsån och Bråviken går fram till Östersjön. Kolmården liknar alltigenom Tive-

den och Tylöskogen, stupar brant i söder mot Roxen, Glan och Bråviken och har norr om Glan i närheten af Hult sin största höjd, 167 meter. Berggrunden utgöres mest af röd gneis och i denna inkilade lager af kornig kalksten, som bearbetas under namnet Kolmårdsmarmor. Flerstädes förekomma järn-, koppar- och andra malmledningar. I norr öfvergår Kolmården i Södermanlands af tusen sjöar sönderskurna bergland.

Söder om dessa bergsträckningar utbreda sig mellansvenska låglandets största slätter, *Öst-* och *Västgötaslätterna.* Den förra, som i s. begränsas af småländska höglandet, har i n.o. gneis, i s.v. granit och i väster mellan Roxen, Motalaström och Tåkern silurisk berggrund. På dess västra kant, vid Vätterns strand, höjer sig *Omberg* (263 meter) 10 km. långt, högst 3 km. bredt. Åt sjösidan stupar det mycket brant och har här många grottor. Bergets hufvudmassa är en grofkornig granit; på västra sidan finnas sandsten och skiffer, tillhörande den prekambriska s. k. Visingsöformationen, och på norra sidan silurisk kalk. Omberg anses vara en kvarlefva af ett urberg, som utbredde sig, där Vättern nu ligger, och på hvilket Visingsöformationen aflagrade sig. Detta berg instörtade, och sjön uppstod i stället, och härvid blef en del af Visingsöformationen kvarhängande på västra sidan, den siluriska serien aflagrade sig härefter, men har till större delen — utom i norr — åter eroderats.

Västgötaslätten, som likaledes i söder begränsas af småländska höglandet, går i öster icke ända fram till Vättern, utan skiljes från sjön genom en landrygg, *Hökens ås,* som utgår från det småländska höglandet och sammanbinder detta med *Tiveden—Kilsbergen—Almebergen.* Hela denna från n.—s. gående serie af åsar, som förena norra Sveriges berg med södra Sveriges, kallas äfven *den stora landryggen.* — Hökens ås, hvars kam går 5—12 km. från Vättern, slutar med ett bergigt område söder om

sjöarna Viken och Bottnen, där det branta *Vaberget* (136 meter) utgör ett ytterverk till Karlsborgs fästning. Västgötaslättens berggrund är nästan alltigenom gneis, blott i n.ö. hörnet granit. Men på denna slätt höja sig flera mer eller mindre isolerade berg, som tillhöra den kambrisk-siluriska serien och bestå af horisontala, 10—60 meter mäktiga lager af olika siluriska stenarter *, det hela vanligen täckt af diabas. Dessa berg äro *Gisseberg* och *Ålleberg* (334 meter), mellan hvilka Fliaån upprinner; *Gerumsberget*, *Hvarfsberget* (328 meter) och *Plantaberget; Mösseberg* (325 meter), *Brunnhemsberget, Billingen, Lugnåsberget, Kinnekulle, Halle-* och *Hunneberg*. *Billingen* utbreder sig, om man medräknar dess södra fortsättning Brunnhemsberget, 25 km. i n.o.—s.v., dess största bredd är 11 km. och höjd 300 meter. Det är skogklädt och delvis odladt samt störst af alla de s. k. Västgötabergen. *Kinnekulle* (279 meter) ligger vid Kinnevikens östra strand, och dess sluttningar äro till stor del täckta med en bördig mylla. Stora delar af berget äro odlade eller skogbevuxna. Det är nästan kägelformigt. *Halle-* och *Hunneberg* äro två, genom en 500 meter bred dalgång skilda berg, som ligga vid sydvästra stranden af Vänern, i hvilken Halleberg utskjuter. Bergen äro tämligen jämnhöga (omkr. 135 meter), dock har Halleberg en punkt, som når 150 meter. Båda resa sig tvärbrant och äro ganska jämna på ytan, där en mängd mossar och småsjöar finnas, omgifna af stora skogar af furu och något ek. — De sydligare af nu uppräknade berg — som icke ligga vid Vänern — sammanfattas ofta under namnet *Falbygdens berg*. Genom dem delas Västgötaslätten i två delar, en smalare, östlig, som genomflytes af Tidan, och en bredare, västlig, som vanligen benämnes *Tunhemsslätten*. I s.v. mot trakten af Mjörn öfvergår den småningom i ett ödsligt bergland, som sträcker sig ända fram till ku-

* Se ofvan sid. 27.

sten, och i detta äro *Alefjäll* och *Vätlefjäll* (omkr. 100 meter), mellan Mjörn och Göta älf, de värsta obygderna.

Norr om Göta älf är hela Bohuslän genomdraget af mestadels från n.—s. löpande gneisåsar af måttlig höjd — de högsta topparne äro *Björnepiken* vid Idefjord (220 meter) samt *Ejdebratten* vid Bullaren (225 meter) — och hela den vidsträckta skärgården har samma bergnatur. I öster erbjuder Dalsland likaledes utseendet af ett lågt bergland, som genomdrages i hela sin längd af en bergås, som i söder kallas *Kroppefjäll.* På båda sidor om denna är landet tudeladt af tväråsar, den östra heter *Köpmannefjället,* den västra *Ödsköldsmoarna.* Den högsta toppen *Gölkullen* (230 meter) ligger i norra delen n.v. om Åmål. En smal kuststräcka vid Vänern är slättbygd, *Låg-Dal.* — På den allmänt förekommande gneisen är i östra Dalsland en yngre prekambrisk serie lagrad, känd under namnet *Dalslandsformationen,* som utbreder sig i form af en triangel, hvars bas är en linje från Kroppefjäll till Östra Silens norra ända och hvars något stympade spets ligger vid Upperudsåns utlopp.

Äfven norra stranden af Vänern är en slättbygd. I riktning mot den utgå från de högre trakterna i norra delen af Vermland en del smala bergåsar, som äro vattenskiljare emellan de från norr kommande floderna. De sänka sig småningom mot slätten vid sjön.

III. Det småländska höglandet.

Söder om det mellansvenska låglandet höjer sig detta högland, som sköldformigt sluttar åt alla håll. Mot norr sänder det, som vi sett, förgreningar långt in i Väster- och Östergötland; i väster och öster når det endast med enstaka armar kusten, utom i nordost, där hela sträckan från Oskarshamnstrakten till Bråviken är fylld af mindre

berg, som sammanhänga med detta högland. I söder tränger det till Östersjön blott mellan Ronnebyån och Mie älf. I norra Skåne når det till Ifösjön och Hallandsås.

Nästan hela området består af urberg, i v. gneis, i ö. granit, med därpå liggande kvartära, lösa jordlager, af hvilka krosstensgrus intager största arealen, men äfven stora torfmossar (med myrmalm) och andra bildningar förekomma. Stora rullstensåsar finnas i mängd. Kambrisk-siluriska aflagringar förekomma på höglandet blott på ett område kring Almesåkra och Nässjö, den s. k. Almesåkra-serien.

Inom Västergötland, hvars sydöstra del det upptager, når det en höjd af 362 meter i *Galtåsen,* öster om Ulricehamn, samt föga mindre i *Kullen, Dufvered* m. fl. Härifrån drager sig ett höjdbälte åt s.o., på hvilket först märkes det 15 km. söder om Jönköping liggande *Taberg* (343 meter), som helt och hållet utgöres af järnmalm, hvilken dock är ganska fattig på järn (32 proc.); vidare *Hjärtsölaberget* (357 meter), *Tomtebacken,* hvars högsta topp (377 meter) är den högsta på hela höglandet, *Högenacke* (358 meter) samt många höjder på omkr. 300 meter. Sydväst om denna rygg höja sig bergen sällan öfver 200 meter, och äfven mot n.o. sänker sig landet. Här inskjuter i södra Östergötland mellan Vättern och Sommen skogsåsen *Holaveden,* af ringa höjd (250 meter), men ofta omtalad i Sveriges historia. Söder om Sommen i trakten af Västra Lägern träffas en ås af 327 meter, men därefter aftager höjden mot ö., är vid sjön Juttern 193 meter, vid Tynn 163 meter, vid Syrsan 68 meter. Norr om sistnämnda sjö stiger den åter till trakten af Yxningen, på hvars norra strand en höjd når 123 meter. Ända vid Östersjökusten äro i Östergötlands höjder på 50 meter icke ovanliga.

Kustlandet vid Kalmarsund, söder om Oskarshamn,

är ett slätt lågland. Först 20 km. från kusten är höjden 50 meter, och till höglandets östra kant är afståndet ofta 50—60 km. Till omkr. 10 km. bredd består kuststräckan söder om Emmån af kambrisk-siluriska aflagringar (sandsten, alunskiffer, kalksten), liksom det gent emot liggande Öland.

Äfven östra delen af Blekinge är någorlunda jämnsluttande mot söder, och höjdkurvan för 50 meter håller sig på samma afstånd från kusten som vid Kalmarsund. Mot väster uppträda dock mindre berghällar, och väster om Ronnebyälfven nedskjuter, såsom ofvan är nämndt, en arm af höglandet ända till hafvet med höjder på öfver 43 meter, icke fullt 3 km. från kusten. Väster om Bräckne och Mie älfvar drager sig bergkanten åter något tillbaka. På södra delen af Blekinges gräns mot Skåne samt hufvudsakligen inom detta landskap ligger *Ryssberget*, i väster begränsadt af Håljans, Ifösjöns och Lefrasjöns bäcken. I norr är det 153 meter högt, och efter en sänkning på midten stiger det ö. om Lefrasjön till 147 meter. Det är ett utsprång från höglandet i norr, som äfven väster om Håljeån sänder armar ända ned till Ifösjön, på hvars nordvästra strand *Vångaberget* höjer sig till 156 meter, och *Ifö klack* på norra delen af Ifön når 126 meter. — Från Ifösjön går höglandets gräns åt n.v. till sjön Tydingen, därifrån i en båge öfver Finjasjön upp till *Hallandsås,* som är detta höglands sista utsprång åt s.v. Åsen är omkr. 40 km. lång samt slutar på norra sidan af den halfö, som skiljer Laholmsbukten och Skelderviken. Genom två dalsänkor delas åsen i tre delar. Den östligaste når norr om Stafvershult en höjd af 206.3 meter, den största i Skåne. Genom en dal af 119 meter höjd skiljes den ifrån mellersta delen, som har sin högsta topp, *Högalteknall* (226 meter), inom Halland och hvars medelhöjd är nära 190 meter. Dalen emellan denna och den västra delen är blott 110 meter öfver haf-

vet. Denna sista har en topp af 183.5 meter samt en medelhöjd af 150 meter. Hela åsen sluttar mycket brant mot norr.

Öster om Laholmsbukten vika bergen 14 km. ifrån kusten, men tränga norr om Halmstad närmare, ehuru de lämna ett smalt slättland utefter honom. *Nyar Å*, 3.5 km. från kusten, har i östra delen en höjd af 142 meter, och flera andra kusthöjder upp till Falkenberg äro föga lägre. Mellan Falkenberg och Varberg drar sig åter höglandskusten tillbaka, ehuru isolerade bergklintar här och där förekomma, men ett stycke norr om Varberg gå bergen ut till hafskusten och sammansmälta med Bohusläns klippor.

IV. Skånska slättlandet.

Söder om det småländska höglandets förgreningar är Skåne i det hela ett slättland, det största i Sverige. Öfver denna slätt framdraga dock några åsar, af hvilka den mest betydande är *Linderödsåsen,* som från n.v.—s.o. går utefter gränsen emellan Malmöhus och Kristianstads län samt i s.o. stupar i hafvet med bergsudden *Stenshufvud,* norr om Simbrishamn. I n.v. sammanhänger han väster om Finjasjön med det småländska höglandet. Åsen, som i allmänhet har en bredd af 15—30 km., sänker sig brant mot n.o., men sakta mot s.v. och utvidgar sig därför på några ställen till högslätt, i synnerhet mellan Ringsjön och Våmbsjön, där dess bredd är 100—120 km. Dess högsta delar ligga 150—180 meter öfver hafvet; på ett ställe i Svensköps socken når åsen 193 meter och är ännu i sin östligaste del, vid Greflunda, 175 meter.

Genom denna ås delas Skåne i två slättbygder, *Kristianstadsslätten* och *Skånska slätten,* med hvilket namn den s.v. slätten betecknas.

Den sistnämnda slätten genomdrages af ett par andra åsar. I dess n.v. del, söder om Rönneån, går *Söderåsen* öfver 20 km. från s.o.—n.v.; dess största höjd är 188 meter. — Längre i söder ligger *Romeleåsen,* som likaledes har utsträckning från s.o.—n.v. Dess längd är omkr. 17 km., bredden 3—4 km. Dess högsta parti är *Romeleklint* 175.5 meter nära dess n.v. ändpunkt; eljest är medelhöjden knappt 120 meter. — Alla dessa åsar äro mestadels odlade eller skogbeklädda.

Den skånska slätten delas i flera delar, *Lundaslätten, Helsingborgsslätten, Söderslätten* s.v. om *Romeleåsen* och *Ystadsslätten* öster därom.

Ännu en bergshöjd af betydelse finnes i Skånes slättbygd, nämligen *Kullaberg* eller *Kullen* vid Skeldervikens s.v. strand. Berget har en längd af 16 km. och en bredd af 1—1.5 km., dess högsta topp, *Högkullen,* är 188 meter. I norr stupar det brant ned i hafvet, mot s. är sluttningen mindre, och denna sida är odlad — utom längst i nordväst, där äfven den södra sidan sänker sig nästan lodrätt ned i Öresund. — Om Skånes geologiska förhållanden är förr taladt (se sid. 27—29).

---

6. Vattensystem*.

Vårt land är rikare på vattendrag än något annat land i Europa, Finland undantaget. Sjöarna ensamt upptaga en areal af 36.667 kv.-km. eller 8 proc. af hela området, och deras såväl som floders och åars antal är utomordentligt stort. Orsakerna till detta förhållande äro många: den tillräckliga nederbörden, de vidsträckta snö- och isfälten i norra Sverige samt beskaffenheten hos själfva marken, i det större kalkområden saknas, som uppsuga vattnet, och slutligen den ringa afdunstningen. Dock äro de flesta af våra floder olämpliga som kommunikationsleder, enär de äro fyllda af forsar och fall, ofta ända till sitt nedersta lopp. Däremot kunna de användas till timmerflottning och möjliggöra härigenom den för vårt land så viktiga skogsafverkningen. Äfven användes en del af deras fall till drifvande af kvarnar, sågar m. m., och i framtiden torde deras vattenkraft komma att vida mera tillvaratagas samt därigenom öppna nya banor för Sveriges ekonomiska utveckling.

Torne älfs vattensystem afvattnar ett område af 40.650 kv.-km., hvaraf 14.150 kv.-km. dock ligga inom

* O. Appelberg, *Bidrag till kännedomen om den i Sveriges vattendrag framrinnande vattenmängden.* (Ingenieur-För. förh. 1886.)

Finland eller Norge. Hufvudfloden, *Torne älf,* bildar utloppet för *Torne träsk,* som ligger 345 meter öfver hafsytan i västra delen af Jukkasjärvi socken nära norska gränsen. Sjöns längd från n.v.—s.o. är 70 km., dess största bredd i väster 9 km., i öster 7.5 km. Dess stränder äro obebodda och utgöras mestadels af kala fjäll, som dock delvis äro bevuxna med björkskog, mot öster blandad med furu. Några af dessa fjäll öfverstiga 1.000 meters höjd, ett, *Kaisapakte,* 1.200 meter. De viktigaste tillflödena äro *Nuorajoki,* aflopp för de båda *Nuorajärvisjöarna* samt *Vassijaur,* hvilken blott ligger 17 km. västligare, men 130 meter högre än Torne träsk; *Abiskojoki* från s.v. och *Talojärvis* utlopp från ö.

I s.o. fortsättes sjön af några långa och mycket smala sjöar *(Jekajärvi, Alajärvi, Oinakkajärvi* samt *Jukkasjärvi).* Från h. tillströmmar *Rautusjoki* från *Rautusjärvi* (563 meter öfver hafvet), hvilken sjö upptager vattnet från *Allesjaur* (780 meter öfver hafvet). Från norr afbörda sig *Vuolojärvisjöarna* i Oinakkajärvi och *Sautusjärvi* i Jukkasjärvi. Äfven nedanför sistnämnda sjö är Torne älf mycket bred, här och där utvidgande sig till sjöar. Från höger mottager han endast obetydligare tillflöden, men från vänster *Vittangi älf,* utlopp för *Vittangijärvi,* samt den stora *Lainio älf,* hvars flodområde utgör 6.360 kv.-km., således mer än Lagans, och hvars längd är 210 km. Denna älf bildas genom sammanflöde af två källfloder, *Rosto-eno* från *Rostojaur* (680 meter öfver hafvet), den nordligaste af våra större sjöar, samt *Taava-eno* från *Kiepamajärvi* och några andra sjöar vid riksgränsen. Af dess tillflöden är det största *Saankijoki* från ett vattenrikt område på vattengränsen mellan Lainio- och Muonio-älf-bäckena. Fem km. ofvan Lainioälfvens inflöde bildar Torne älf en bifurkation, i det att hon sänder en arm, *Tärendöälfven,* ned till Kalix älf. Genom denna omkr. 50 km. långa tvärflod går större

delen af Torneälfvens vattenmassa till Kalixälfven. En mindre dylik tvärflod förenar längre ned Lainioälfven med Torne älf. — 160 km. från sitt utlopp mottager Torne älf sin största biflod, *Muonio älf,* som upprinner i de norska fjälltrakterna vid nordvästligaste hörnet af Finlands gräns mot Norge samt kort därefter infaller i sjön *Kilpisjärvi* 476 meter öfver hafvet på gränsen mellan Sverige och Finland. Allt från sitt utlopp ur denna sjö till sitt inflöde i Torne älf bildar Muonio gräns mot Finland. Hela dess lopp är mycket stridt och fylldt af forsar. Störst bland dessa är *Muoniokoski,* som bildas af sju vattenfall samt har en längd af omkr. 10 km. I sitt öfre lopp kallas älfven *Köngämä älf* och genomflyter flera små gränssjöar; nedanför *Lättäsjokis* inflöde (från norr) får den namnet Muonio älf. Efter att från början hafva flutit mot s.o. får den vid Muonioniska ett mer sydligt lopp och är nog stark att vid sammanflödet med Torne älf äfven böja dess lopp i en sydligare riktning. Flodens hela längd är 333 km., dess vattenområde är 14.900 kv.-km., däraf 8.580 inom Norge och Finland. Älfvarna sammanflyta på en höjd af 127 meter öfver hafvet, hvadan Torne älf, som nu till sitt utlopp är gränsflod, äfven i sin nedre del är mycket snabb, 4 km. i timmen, under vårflödet dubbelt hastigare. Dess bredd stiger på några ställen till $1^1/_2$ km., dess djup till $1^1/_2$—4 meter. Stränderna äro låga samt öfversvämmas ofta i stor utsträckning, då vårfloden kommer, under hvilken vattenhöjden ibland öfverstiger 6 meter. Den gyttja, som härefter kvarligger, är så fruktbar, att växtligheten vid flodens stränder och på de många små öarna, som ligga uti den, är kraftigare än på något annat ställe i vårt land. Till Torneå stad, som ligger 4 km. från mynningen, är floden segelbar för fartyg af ända till 7 meters djupgående. Den mottar *Tengeliö älf* från Finland (Aavasaksa ligger i vinkeln mellan båda). Vid utloppet bildar floden ett slags delta.

Sangisån (86 km.) har ett vattenområde af 1.140 kv.-km. Dess viktigaste källarm, *Kukkasjokki,* bortför vattnet från flera sjöar, af hvilka *Miekojärvi* (66° 48′) är störst.

Kalix älfs vattensystem. Hela detta flodområde utgör en areal af 18.050 kv.-km. Hufvudfloden upprinner med två källarmar, af hvilka den norra, *Vistesajokki,* kommer från småsjöarna nära riksgränsen, den södra *Ladtjojokki* får tillflöden från *Kebnekaisse.* De förenas i sjön *Paittasjärvi* (497 meter öfver hafvet), hvarefter floden genomflyter *Kaalasjärvi* (493 meter ö. h.). Genom ödsliga fjälltrakter rinner älfven nu mot s.o., bildande gräns emellan Torne och Lule lappmarker samt upptagande fr. höger *Kaitum älf,* som har en af sina källarmar från samma trakter som hufvudfloden, och som afför vattnet från de båda *Kaitumsjöarna.* Kalixälfvens vattenmängd ökas betydligt, då han genom *Tärändö älf* mottager större delen af Torne älfs vattenmassa. Han böjer sig nu nästan rakt mot söder och upptager vid Öfver-Kalix från höger den betydande *Ängesån* (178 km.), som själf har två ansenliga bifloder från höger, *Lina älf* och *Tvärån.* Den senare är utlopp för en liten sjö, *Orasjärvi,* i hvilken *Lansån,* som i sitt öfre lopp heter *Skröfälfven,* och *Bönälfven* utflyta. Under nedre delen af sitt lopp utvidgar sig Kalix älf flera gånger till långsträckta sjöar, men är icke desto mindre i det hela föga segelbar, enär den gör en mängd forsar och fall. Deras antal utefter hela flodloppet uppgifves till omkr. 80, af hvilka det största är *Jockfallet* 40 km. norr om Öfver-Kalix. Vattnet sammanpressas här mellan två höga klippor och störtar 8.5 meter ned i en stråle. Större fartyg kunna ej gå högre än till Neder-Kalix, som ligger 10 km. från mynningen. Älfvens hela längd är 440 km.

Hvitån (80 km.) mottager utflödet från *Hoflössjön* och utfaller i Rånefjärden.

Råne älfs vattensystem. *Råne älf* upprinner i Gellivara socken ej långt från Gellivara kyrkoby i *Råne träsk* 373 meter öfver hafvet. I sitt nedre lopp utvidgar ån sig till flera sjöar eller "sel", såsom *Hvalfselet* och *Degerselet.* Nedanför det förra mottager hon från vänster *Livasån,* som genomflyter *Lappträsksjön.* Hon utfaller i Rånefjärden. Hela längden är 160 km., vattenområdet 4.180 kv.-km.

Lule älfs vattensystem. *Lule älf* bildas af två älfvar, *Stora* och *Lilla Lule älf,* af hvilka den förra är hufvudflod. Stora Lule älf, den nordligare af de två, har detta namn först efter utflödet ur *Stora Lulevattnet,* men några af dess yttersta källor finnas inom den norska gränsen. Såsom den egentliga källfloden torde man få betrakta en liten fjällå, som nedrinner från Sulitelmas norra sluttning och flyter genom de stora, ödsliga fjällsjöarna *Virisjaur* (572 meter), *Vastenjaur* (544 meter) och *Kåtjasjaur* (531 meter) samt därefter under namn af *Vuojatädno* i nordostlig riktning infaller i *Luoktanjarkajaur* efter att under vägen hafva mottagit många tillflöden från båda sidor. I sistnämnda sjö samla sig utflödena från n.v. om densamma liggande fjällsjöar, som sträcka sig ända till riksgränsen. Med Luoktanjarkajaur själf börjar en egendomlig rad af långa, smala sjöar, hvilka genom breda sund stå i förbindelse med hvarandra, och som sträcka sig öfver 140 km. i s.o. riktning, trappstegsvis sänkande sig så, att den ena störtar ned i den andra genom skummande forsar eller branta fall. Den andra i ordningen är *Alemusjaur* (426 meter), därefter *Tsidnajaur, Suorvajaur, Langas, Kaska* och *Stuor-Lule-jaur* (370 meter), hvilka alla bruka sammanfattas under det gemensamma namnet *Stora Lulevattnet.* Af alla fallen är det ungefär midt i sjöraden belägna *Stora Sjöfallet* det förnämsta; här kastar sig vattenmassan i tre afsatser utför en brant af 38.5 meter. — Midt för detta fall mottaga sjöarna ett annat, nordligare

källflöde, som börjar i sjön *Kåbdajaur* (670 meter), hvilken under 68° n. b. utsträcker sig på båda sidor om riksgränsen samt afbördar sig sitt vatten till den dubbelt större *Sitasjaur* (616 meter). Dess afloppså, *Teusajokk,* genomflyter flera sjöar, af hvilka den sydligaste och största är *Satisjaur* (440 meter), innan hon vid Stora Sjöfallet infaller i Stora Lulevattnet. I den nedersta af ofvannämnda sjöar, det egentliga s. k. Stora Lulevattnet, inflyter från norr *Sjaunja älf,* som uppsamlar vattnen ur en mängd sjöar i samma trakter, där Lina älf och andra af Kalixälfvens tillflöden också upprinna. Åtta km. nedanför utloppet ur Stora Lulevattnet störtar sig älfven utför de tre *Porjusforsarna,* af hvilka den öfversta, *Porjus,* är 4.1 meter, den andra *Napar* 26.4 meter, den nedersta *Luspakoski* 20.5 meter hög. Efter ytterligare åtta km. följer ett nytt fall, *Njommelsaska* eller *Harsprånget,* Europas största och vildaste vattenfall, där älfven på en sträcka af 3 km. sänker sig icke mindre än 80 meter., af hvilka 30 komma på det egentliga hufvudfallet. Med rask fart fortsätter älfven mellan storslagna, skogbevuxna stränder, här och där afbruten af forsar. Från norr mottager han *Muddusjokk* från den stora myrtrakten *Muddus,* öster om Stora Lulevattnets nedersta del, och förenar sig nedanför *Porsiedet,* 75 meter öfver hafvet, med *Lilla Lule älf.*

Denna sistnämnda flod, hvars längd är omkring 210 km., har några källflöden från bergstrakterna öster om Sulitelma, såsom *Tarrejokk* och *Kamajokk,* hvilka vid Kvickjokk nedflyta i *Saggat träsk.* Denna sjö börjar en ny rad af med hvarandra sammanhängande sjöar, likartad med Stora Lulevattnet. De följande äro *Tåjmotesjaur, Skalkajaur* (301 meter), *Parhijaur* (298 meter) och *Randijaur* (290 meter). I Tjåmotesjaur infaller ett annat tillflöde, *Rapaädno,* som har sina nordligaste förgreningar i Sarjektjåkkos fjälltrakter, och som bildar aflopp för många fjällsjöar, bl. a.

Laidaure och *Tjaktajaur*. — Randijaur utflyter i *Purkijaur* (277 meter), som sammanhänger med *Vajkijaur* (264 meter). I den förstnämnda sjön infaller Lilla Lule älfs största biflod, *Pärlälfven,* (omkr. 130 km.), som upprinner i trakterna s.v. om Saggat träsk och genomflyter flera sjöar, den största *Karatsjaur*. Nedanför Vajkijaur flyter Lilla Lule älf genom jämförelsevis befolkade trakter, ty dess floddal ligger lägre än Stora Lule älfs och har därför bättre kunnat odlas. — Efter de båda flodarmarnas förening mottager älfven flera bifloder, såsom *Bodträskån* från höger och *Flarkån* från vänster samt bildar några forsar, *Porsiforsen, Edefors, Hedenfors,* men flyter dock i allmänhet lugnt genom en utomordentlig vacker och synnerligen väl odlad dal. I sitt nedersta lopp utvidgar den sig till en bredd af 3 km. — Hela älfvens längd, räknad från Stora Lule älfs källor, är omkr. 440 km., och hela flodsystemets vattenområde 25.120 kv.-km.

Alån, 65 km., och **Alterån**, 80 km. äro ett par smärre kustfloder, som utfalla söder om Lule älf.

Pite älfs vattensystem. Denna älf upprinner helt nära Lule älfs källor, i sjön *Hadetjaur* öster om Sulitelma på en höjd af 956 meter, flyter sedan åt söder in i den stora fjällsjön *Pieskejaur* (579 meter) och mottager efter utloppet ur denna sjö genom *Mavasälfven* vattnet från *Mavasjaur, Kaskajaur* och *Luoddejaur* samt genom *Sartajokk* vattnet från *Vaimok* och några andra nordligare sjöar. Älfven utvidgar sig snart därefter till en rad sjöbäcken af samma beskaffenhet som dem, vi träffat i andra lappländska floddalar. Under en sträcka af mer än 100 km. följa tätt på hvarandra *Kvoddsjokk* (479 meter), *Tjäggelvas* (452 meter), *Skärfajaur,* som från söder mottager utloppet från sjöarne *Labbas* och *Rappen,* vidare *Måskajaur* (437 meter), *Sattajaur* och *Vuolvojaur* (431 meter), hvilken näst Tjäggelvas är den största, alla omgifna af dystra, men ofta storslagna fjälltrakter. Sedan älfven passerat det sista

lugnvattnet, störtar den sig utför *Trollforsen* (40 meter), och fortsätter med snabb fart, upptagande från höger *Abmoån* (75 km.) samt från vänster *Vargisån* (90 km.). Nära denna ås utlopp bildar Pite älf det 47 m. höga fallet *Storforsen*, det vackraste partiet af hela älfdalen. Ett stycke längre ned mottager älfven *Vistån* (80 km.) från höger, som är utlopp för många smärre sjöar, därefter följer ännu ett vackert fall, *Fällforsen* 5.3 meter, men sedan blir loppet lugnare, ehuruväl mindre forsar möta på flera ställen. Den nedersta ligger vid byn *Arnemark*, 26 km. från Piteå stad, och hit upp gå ångbåtar under sommaren. Strax ofvan sitt utlopp i hafvet genom det smala *Pitsundet* utvidgar sig älfven till en lång, bred fjärd, omgifven af sågverk; i dess sydvästliga hörn infaller *Lilla Pite älf* och några andra mindre åar.

Pite älf har en längd af 340 km., och dess vattenområde är 11.770 kv.-km. Floddalen är stenig och svår att odla och därför äfven mycket glest bebyggd utom i trakterna närmast hafvet.

Åby älf, 130 km. med ett vattenområde af 1.330 kv.-km., bortför vattnet från sjöarna *Lauker* (350 meter) och *Östra Kikkejaur* (345 meter).

Byske älf, 145 km., har ett vattenområde af 3.510 kv.-km. och upprinner 390 meter öfver hafvet i västra delen af Arvidsjaurs lappmark. Den genomflyter *Västra Kikkejaure* (365 meter) och *Arvesjaure* (362 meter) samt utmynnar i *Byskefjärden*.

Kåge älf, 62 km., är en mindre kustå, som utflyter i den stora *Kågefjärden*. Vattenområde 920 kv.-km.

Skellefte älfs vattensystem har sina västligaste tillflöden från högfjällen vid riksgränsen. Här upprinner från sjön *Ikisjaur* (746 meter) *Sildutjokk*, Skellefteälfvens källflod, som genomflyter sjöarne *Vuoggatjålmej* (482 meter) och *Sädvajaur* (466 meter) samt slutligen utmynnar i den stora *Hornafvan* (424 meter), hvars längd är 60 km., men

hvars bredd liksom de andra lappländska sjöarnes är obetydlig, 2.5—6 km. Arealen är omkring 200 kv.-km. Bland dess tillflöden är afloppsån från *Rebnisjaur* och andra sjöar i norr det viktigaste. Genom det forsuppfyllda sundet vid *Arjepluogs* kyrka står sjön i förbindelse med *Uddjaur* (419 meter), som har en längd från norr till söder af 28 km. och en bredd af 10 km. En mängd öar ligga i Uddjaur. I väster sammanhänger sjön genom ett sund med *Aistjaur* och i s.o. genom ett annat med *Storavan,* den nedersta af dessa tre stora sjöar, hvilka tillsammans bilda en 140 km. lång och mycket trafikerad farled från *Afvaviken* i Arvidsjaur till Löfmokks kapell vid Hornavans västligaste hörn. Denna sjös största längd är 35 km., bredden växlar mellan 5 och 15 km. Äfven Storavan är rik på öar, bland dem den ansenliga *Storön.* Från Storavan flyter älfven åt söder in i *Naustajaur* (414 meter), men återtager därefter sin riktning mot s.o., bildande gräns emellan Norrbottens och Västerbottens län, till dess den slutligen öfverskrider gränsen till Västerbotten på 246 meters höjd öfver hafvet. Nedanför sjöarne genomflyter den mestadels öde, ofta uthuggna skogstrakter, bildar flera forsar och mottager några mindre tillflöden, såsom från höger *Malån* (150 km.) med tillflöden från *Norsjön* (231 meter) och *St. Kvammaren* (292 meter) och *Petikån* från vänster. Af forsarne i den nedre delen af älfven märkas *Bomansforsen* och *Finnforsen*, nedanför hvilken den vackra, bördiga och tätt bebyggda Skelleftedalen utbreder sig, som följer älfven till dess utlopp i *Ursviksfjärden.* Endast i sin nedersta del är den segelbar (utom på sjöarna). Hela längden är nära 400 km. och vattenområdet 12.000 kv.-km.

Bure älf, 40 km. med ett vattenområde af 980 kv.-km., bortför vattnet från flera sjöar, af hvilka *Burträsket* (101 meter) är störst.

Rickleån, 106 km., är utlopp för *Stora Bygdeträsket*

(146 meter) och *Göksjön*. Den förra sjön mottager *Sikån*, den senare *Risån*, från de båda *Lidsträsken*. Hela vattenområdet beräknas till 1.750 kv.-km.

Säfvar älf, 125 km., får likaledes sitt vatten från en mängd småsjöar i västra och mellersta Västerbotten, bland hvilka *Stora* och *Lilla Säfvarträsket* äro de viktigaste. Flodområdet torde uppgå till 1.500 kv.-km.

Ume älfs vattensystem. *Ume älf* upprinner ur de båda sammanhängande sjöarna *Stora Umevattnet* och *Öfre Uman*, af hvilka det förra sträcker sig in på norskt område. Bådas sammanlagda längd från n.v.—s.o. är nära 40 km. Härifrån flyter älfven mot s.o. genom storslagna fjälltrakter, från hvilka många bifloder tillströmma, genom *Laisotjaur* och *Jäntajaur*, vid hvilken Tärna kapell ligger, ned till *Gardijaur*, där *Björkvattensälfven* från *Björkvattensjöarna* och det längre västerut belägna *Arevattnet* och *Appelvattnet* tillstöter. Ett stycke längre ned genomflyter älfven *Gratiansjön* och därefter den 65 km. långa och 2—6 km. breda *Stor Uman* och utvidgar sig nedanför denna sjö till en mängd breda lugnvatten, "sel", samt upptager från vänster *Jukta älf* (150 km.) från *Stor Juktan*. Höjden öfver hafvet är vid Stensele, strax nedanför Stor Uman, 316 meter. Af älfvens fall är *Fällforsen* inom Vännäs socken det största och vackraste. Strax nedanför mottager den sin förnämsta biflod, *Vindelälfven*, som är lika vattenrik som och vid sammanflödet bredare än hufvudfloden. Vindelälfven upprinner s.o. om *Nasafjäll* 1.009 meter öfver hafvet samt flyter i hastigt lopp mellan *Björkfjällen* och *Ammar* samt *Kivortfjällen*. På några ställen utvidgar sig floddalen till långdragna sjöar af den vanliga lappländska typen. Störst bland dem är *Stor Vindeln*, 40 km. lång, vid hvars stränder odlade trakter först möta. I östra delen af sjön inflyter *Lais älf*, som upprinner norr om Vindelälfven vid *Nasafjäll* 860 meter öfver hafvet och genomflyter flera sjöar, af hvilka *Stor*

Laisan (424 meter) är den sydligaste och största. Efter utloppet ur Stor Vindeln fortsätter älfven genom synnerligen sjörika trakter, med en mängd små tillflöden, samt vänder sig vid utträdet ur Degerfors socken mot söder och sammanflyter med Ume älf. Vattendragets hela längd beräknas till 425 km. Nedanför Vindelälfvens inlopp fortsätter Ume älf utan fall, men med stark ström och några forsar samt mellan välodlade stränder ned till hafvet, i hvars närhet den utvidgar sig till en bred fjärd, *Österfjärden*. Ehuru älfven i allmänhet är djup, kan den dock till följd af de många sandbankar, som finnas i den, icke trafikeras med större fartyg, icke ens till Umeå, som ligger 18 km. från mynningen. Hela flodlängden är 380 km., flodområdet 26.970 kv.-km., däraf 180 kv.-km. inom Norge. På Vindelälfvens område komma 12.580 kv.-km.

Öre älf flyter parallelt med Ume älf och börjar inom Lycksele lappmark. Den genomflyter vid midten af sitt lopp *Örträsksjön* (178 meter) och öfverskrider därefter Ångermanlands gräns, inom hvilket landskap dess nedre lopp är beläget. Dess längd är omkr. 180 km.; vattenområdet öfver 3.000 kv.-km.

Lögde älf kommer från *Gransjön* i Åsele lappmark och genomflyter *Storlögdasjön* samt utfaller i *Nordmalingsfjärden* efter ett lopp af 150 km. Vattenområdet har beräknats till öfver 1.500 kv.-km.

Husumsån (60 km.) är aflopp för de ansenliga sjöarna *Önskasjön* samt *Inre* och *Yttre Lemussjöarna*.

Gide älf börjar i samma trakter som Lögde älf och är aflopp för bl. a. *Viskasjön* (300 meter) samt *Gissjön* (110 meter). Den utfaller i Husumsfjärden, nära Husumsån. Längden är omkr. 180 km., vattenområdet 3.500 kv.-km.

Själevadsån, 66 km., mottager genom *Anundsjön, Gensjö-* och *Kubbe-åarna,* hvilka afvattna vidsträckta områden i norra Ångermanland. Ån genomflyter *Själevads-*

sjön och utfaller i *Domsjöfjärden* söder om Örnsköldsvik. Dess flodområde torde ej understiga 3.000 kv.-km.

Nätraån, 60 km., aflopp för *Degersjön, Drömmesjön* m. fl., utfaller i Nätrafjärden och har ett flodområde af 1.040 kv.-km.

Ångermanälfvens vattensystem omfattar norra Sveriges näst största flodområde och öfverträffas i utsträckning endast af Torneälfvens. Dess areal utgör 32.620 kv.-km., däraf inom Norge 1.520 kv.-km. Ångermanälfven är den vattenrikaste af Norrlands älfvar och öfverträffas icke af någon svensk flod med hänsyn till sina stränders fägring. I detta afseende lämnar den äfven Rhen långt bakom sig. Den bildas af tre stora fjällfloder, af hvilka den nordligaste är den egentliga *Ångermanälfven,* den mellersta kallas *Fjällsjöälfven,* den sydligaste *Faxeälfven.*

Den egentliga *Ångermanälfven* upprinner vid norska gränsen ur den lilla *Volmarjaur* och flyter under namn af *Vojmoån* genom sju fjällsjöar, af hvilka den sista är den 60 km. långa *Vojmsjön,* samt utfaller nära Vilhelmina kyrka i *Volgsjön.* Denna sjö får likaledes sina västligaste tillflöden från sjöar vid riksgränsen, hvilka till en början uttömma sitt vatten i den stora *Kultsjön,* som utflyter till den 40 km. långa *Malgomajsjön* (356 meter), hvilken genom *Maksjön* står i förbindelse med Volgsjön. Ända uppe vid Kultsjön träffar man i denna floddal odlad bygd. Efter utloppet ur Volgsjön flyter älfven i sydöstlig riktning till *Åsele* kyrka (309 meter), därefter åt s.v. och därpå åter åt söder genom Junsele och Lidens socknar, alltjämt upptagande en mängd smärre tillflöden och med många forsar. I sistnämnda socken förenar den sig, efter ett lopp af 350 km., med *Fjällsjöälfven.* — Denna älf börjar med två källarmar, *Slipsikälfven* (100 km,) och *Jougdälfven* (75 km.). Den förra, som börjar på Orrnäsfjällen, bildar under större delen af sitt lopp gräns emellan Lappland och Jämtland samt Ångerman-

land samt utfaller i den 37 km. långa *Tåsjön*. I samma sjö utfaller ock Jougdälfven, som börjar i nordvästra Jämtland och genomflyter sjön *Jougden* (463 meter). Älfven kallas härefter *Tåsjöälfven* till inflödet i *Fjällsjön*. Under denna sträcka mottager den från höger *Flåsjöån* från den betydliga *Flåsjön* på gränsen mellan Ångermanland och Jämtland, samt *Rörströmsälfven*, som kommer från samma trakt som Slipsikälfven och afvattnar flera ansenliga sjöar, såsom *Ormsjön* (282 meter), *Bellvikssjön* och dess fortsättning *Rörströmssjön*, och i *Bodumsjön* blandar sitt vatten med *Tåsjöälfvens*. Ifrån *Fjällsjön* (208 meter) heter älfven *Fjällsjöälfven* och mottager 6 km. nedanför nämnda sjö en genom bifurkation af Faxeälfven bildad tvärflod, *Vengelälfven* (35 km.). Hon fortsätter nu sitt lopp utan större tillflöden, till dess hon förenar sig med Ångermanälfven vid Liden på en höjd af 105 meter efter ett lopp af omkring 250 km. Den sistnämnda älfven, som äfven kallas *Norra Ådalsälfven*, flyter nu 40 km. genom Resele och Eds socknar, hvarefter den nära Granvåg i Sollefteå socken mottager sin sydligaste källflod, *Faxeälfven*. — Denna flod börjar på *Jetnaklumpen* inom Norge och genomflyter i sydlig riktning flera sjöar i västra Jämtland, *Leipikvattnet*, *Ankarsjön*, *Blåsjön* och *Jormsjön*, som sammanhänger med det 27 km. långa *Kvarnbergsvattnet* (315 meter), hvilket mottager utloppet från de norska sjöarna *Vægteren* och *Limingen* (420 meter); ett annat norskt tillflöde är *Kvedlidsjöns* utloppså, som tillströmmar strax nedanför Kvarnbergsvattnet. Med sistnämnda sjö börjar en rad nästan omedelbart sammanhängande sjöar, lika dem, vi förr träffat i andra norrländska floddalar, och som sträcker sig öfver 160 km. i längd genom en mycket vacker trakt af nordvästra Jämtland och in öfver Ångermanlands gräns. De viktigaste länkarna i denna kedja af sjöar äro *Håkafotfjärden* (300 meter), *Fågelsjön* (295 meter), *Torsfjärden*, *Svaningen*, den 65 km.

långa s. k. *Ströms vattudal* (294 meter), *Russfjärden, Fångsjön* och *Sporrsjön* (273 meter). Det är från sistnämnda sjö, *Vengelälfven* utgår i ostlig riktning till Fjällsjöälfven, medan Faxeälf fortsätter i sydostlig riktning med många forsar och ofta hvit af skum, men äfven ibland med lugnare vatten, "sel". I sin sydligaste del utvidgar sig floden till den vackra *Hellgumsjön* (111 km.), därefter böjer den sig mot n.o. och förenar sig vid Granvåg med Ångermanälfven. Dess längd är 340 km.

Sex km. nedanför de båda älfvarnes förening ligger *Sollefteå,* där den sista forsen möter. Till denna plats kan floden trafikeras med endast mindre fartyg, ehuru dock djupet flerestädes är 7 meter och bredden 3—500 meter, men många sandbankar spärra på andra ställen vägen. Vid Nyland, 48 km. nedanför Sollefteå, kan man anse, att älfven slutar, enär den omkr. 40 km. långa sträckan från Nyland till mynningen snarare är en hafsvik. Djupet stiger här ofta till 30—40 meter, och bredden, som vid Nyland är 1.571 meter, vidgar sig i många fjärdar till 3—5 km. och är vid mynningen 7 km. Alldeles vid hafskanten ligga flera stora öar, *Åbordön, Hemsön* och *Lungön,* men dessa äro icke uppslammade af floden, utan självständiga bildningar. Härigenom får floden flera mynningar; den södra, emellan högra stranden och Hemsön samt Lungön, är den mest trafikerade, den nordligare, norr om Hemsön, är dock mycket bredare; den utgrenar sig till den vackra *Norafjärden.* — Ångermanälfvens stränder äro ofvanför Nyland genom flodens erodering mycket branta samt ofta försedda med s. k. *nipor** af 15—20, någon gång ända till 60 meters höjd. — Hela ådalen är mycket bördig och väl odlad samt tätt bebyggd. Dessutom bidraga ett 40-tal sågverk och lastageplatser att gifva stränderna nedanför Nyland en ökad liflighet. — Hela hufvudälfvens

* Se sid. 33.

längd är 450 kv.-km. Den på 1 sekund afrinnande vattenmängden har vid lägsta vattenstånd beräknats till 160 kub.-meter, vid högsta till 2.100 kub.-meter.

Indalsälfvens vattensystem. Namnet *Indalsälfven* tillägges floden efter utloppet ur Storsjön, ehuru det egentligen blott tillhör dess nedersta del, medan eljest olika namn förekomma på olika delar af dess lopp, såsom *Ragunda älf* m. fl. Hvilket af Storsjöns många tillflöden som bör betraktas såsom Indalsälfvens källflod, är svårt att afgöra. Det förnämsta har sina källor på *Sjækerhatten* inom Norge, genomflyter sjöarna *Torrön, Jufveln* och *Kallsjön* (386 meter), som är 40 km. lång med högst 15 km. bredd, och som från väster mottager utflödet från *Stor Rensjön* och *Anjansjön.* Därefter utfaller vattendraget under namnet *Hjärpeströmmen* i sjön *Lithen* (318 meter), från hvilken det går åt öster, upptagande från söder *Vålån* och *Dammån* samt utmynnar i Sundbackssundet af Storsjön. Ofvannämnda sjö Lithen mottager emellertid från väster ett annat tillflöde, som oftare räknas såsom Indalsälfvens källa. Dess sydvästligaste arm är *Enaån* från *Sylfjället,* hvilken mottager en biflod, *Handölsån,* från trakterna öster om samma fjäll och därpå inflyter i *Ånnsjön* (526 meter). Därefter kallas vattendraget *Tångböleström* till *Gefsjön* (501 meter) och *Kvarnströmmen* till *Bodsjön* (434 meter). Denna sjö mottager från n.v. en å, som hitför vatten från *Skalsjön* (550 meter) och *Medstugusjön,* samt utflyter i *Tännsjön,* hvarifrån vattenmassan i ett ståtligt, 26 meter högt vattenfall, *Tännforsen,* störtar lodrätt ned i sjön *Norn,* som äfven har tillflöden från nordligare sjöar. Det vattendrag, vi följa, får vid utloppet ur denna sjö åter nytt namn, först *Dufvedälfven* och längre ned *Åreälfven* till *Åresjön,* hvilken ligger i en vacker nejd vid södra foten af *Åreskutan.* Härifrån heter älfven *Undersåkersälfven* och har vattenfallet *Ristaforsen* samt inflyter slutligen i Lithen-sjön (se ofvan).

Storsjön (292 meter) är en af Sveriges största sjöar och har en areal af mer än 447 kv.-km. Sjön har flera långsträckta vikar, det förr nämnda *Sundbackssundet* och *Mattmarviken* i v., *Bergviken* med *Myviken* i s., *Brunfloviken* och *Krokomsviken* i ö. m. fl. Flera stora öar ligga i sjön, såsom *Frösön, Andersön, Norderön* och *Verkön.*

I norra delen af sjön inflyter *Ytterån,* som hitför vattnet från *Näldsjön* (303 meter) och *Alsen* (295 meter), hvilka ligga helt nära. Storsjön afflyter, som nämndt, genom Indalsälfven, som lämnar sjön i Krokomsviken och i början kallas *Krokomsälfven.* Efter af hafva flutit 10 km. mot norr böjer den sig i sydöstlig riktning, som den bibehåller till utloppet. Från n. mottager den tre större tillflöden, *Långsån, Hårkan* och *Ammerån.* Den förstnämnda (130 km.) börjar i sjön *Björkvattnet* (936 meter) på norska gränsen och genomflyter flera sjöar, af hvilka den största är *Landösjön* (331 meter). *Hårkan* (150 km.) upprinner på *Finlierne* i Norge, genomflyter den norska sjön *Længlingen,* gränssjön *Rengen* samt därefter en rad andra sjöar, bland dem den 35 km. långa *Hotagen* (310 meter). — *Ammerån* är utloppet för *Hammerdalssjön* (306 meter), hvilken har två större tillflöden, som kunna betraktas som Ammeråns källfloder: det västligare, *Sikasån,* kommer från *Laxsjön* s.o. om Hotagen, det östligare, *Öjån,* från *Storbyvattnet* n.v. om Ströms vattudal. Räknadt härifrån, har Ammerån en längd af 160 km. — 20 km. ofvan denna älfs inflöde börjar Indalsälfvan utvidga sig till sjön *Gesunden* (202 meter), som är något öfver 10 km. lång, och ur hvilken den utfaller genom de ståtliga *Krångedsforsarna,* fem till antalet med en sammanlagd höjd af 43 meter. Strax nedanför fanns intill år 1796 en annan sjö, *Gedungsen* eller *Ragundasjön,* hvars längd var 25 km. och största djup omkr. 27 meter, och som slutade med den 28 meter höga *Storforsen.* Då man 1796 sökte aftappa denna sjö, inträffade dels genom vårdslös-

het, dels genom en ovanligt stark vårflod, att vattenmassorna bröto alla fördämningar och störtade fram öfver den nedanför liggande floddalen samt åstadkommo stora skador ända ned till älfvens utlopp. På mindre än två timmar var sjön tömd och Storforsen försvunnen. Stället, där den förr brusat, kallas nu *Döda fallet.* Däremot bildades *Hammarsforsen* ofvanför Ragunda kyrka, 15 meter hög. — Indalsälfven, som allt ifrån Storsjön ilat med hastigt lopp utför forsar och fall, blir i närheten af Medelpads gräns något lugnare, och om än forsar icke saknas nedanför, så äro dock dessa ej svårare, än att särskildt härför konstruerade ångbåtar kunna forcera sig uppför dem till *Utanede,* som ligger 75 km. från utloppet. Floden utmynnar i *Kringelfjärden* med ett litet delta. — Indalsälfven har liksom Ångermanälfven djupt nedskurit sina bäddar i dalgångarnes lösa aflagringar, och branta strandbrinkar eller "nipor" förekomma icke sällan. Den liknar äfven sin nordliga granne i strändernas fägring. — Indalsälfvens längd är från Storsjön 207 km. Hela vattendraget är, antingen man räknar från Sjækerhatten eller från Ena älfs källor, omkr. 400 km. Flodområdet anses utgöra 26.230 kvkm., däraf 1.730 kv.-km. ligga inom Norge. Den vattenmängd, som afrinner på en sekund, har beräknats till i medeltal 265 kb.-meter.

Ljungans vattensystem. Denna flod upprinner med två armar norr och söder om *Helagsfjället* i *Ljungrissjöarna* (n.) och *Helagssjöarna* (s.), genomflyter därefter *Storsjön* (563 meter) i Härjedalen och *Grucksjön* samt inträder därmed på Jämtlands område, där den bildar stora krökningar och ofta utvidgar sig till mindre sjöar, störst den sammanhängande sjötrion *Fotingen-Lännässjön-Klöfsjön.* Härunder mottager den från norr *Galån* från den 35 km. långa *Nacktensjön,* som ligger parallelt med södra delen af Jämtlands Storsjö. På gränsen till Medelpad utvecklar sig floden åter till en

större sjö, *Hafvern,* (269 meter) öfver 30 km. lång, egentligen en samling af fyra sjöar. Härifrån går floden i östlig riktning, ehuru med en böjning åt norr, genom *Holmsjön* (243 meter), *Ångesjön, Borgsjösjön, Torpsjön, Stödesjön* och *Marmen* samt kröker sig helt nära utloppet rakt åt norr och utfaller med en trattformad mynning i Alnösundet. I sitt nedre lopp kallas älfven *Njurundaälf.* Dess enda större tillflöde inom Medelpad är *Gimån* (170 km.), den största för öfrigt af Ljungans alla bifloder. Denna å afvattnar största delen af de många sjöar, som ligga öster om Storsjön, såsom *Locknesjön, Bodsjön, Brehångsjön, Ansvikssjön, Sundsjön* och *Refsundssjön* (288 meter), den andra i storlek af Jämtlands sjöar, dock upptages största delen däraf af ön *Ammern,* en af de största insjööarna i Sverige. Från sistnämnda sjö flyter Gimån åt öster genom några mindre sjöar till *Holmsjön* (201 meter) helt nära Indalsälfven, böjer sig därefter åt s. genom *Leringen* (195 meter) samt utfaller vid Torpshammar, midt emellan Torpsjön och Stödesjön, i Ljungan. — Hela Ljungan har ett mycket stridt lopp, fylldt af forsar, särskildt mellan Holmsjön och Borgsjösjön, där forsarnas sammanlagda fallhöjd är 130 meter. Omgifningarna lämpa sig föga till odling utom alldeles utefter floden. — Älfvens längd är 325 km., dess hela vattenområde 12.880 kv.-km.

Harmångersån, 50 km., är aflopp för flera sjöar i norra Helsingland, af hvilka den största är *Storsjön* (42 meter). Flodområdet är 1.260 kv.-km.

Dellarnes och Forsavattnets afloppså. Från Medelpads gränser flyter *Svåga älf* (65 km.) till sjön *Norra Dellen* (42 meter), som står i nästan omedelbar förbindelse med *Södra Dellen* (41 meter). Den förra är 80, den senare 68,5 kv.-km. Södra Dellen afflyter genom *Forssån* till *Forssavattnet* (31 meter), hvilket genom tvenne armar *Delångerån* och *Iggesundsån* står i förbindelse med Hu-

diksvallsfjärden. Hela vattendragets längd är 95 km., dess vattenområde 2.030 kv.-km.

Ljusne älfs vattensystem. Ljusnan afvattnar nästan hela Härjedalen; blott i landskapets yttersta kanter förekomma mindre vattendrag, som tillhöra andra flodsystem. Det är äfven i Ljusnans och dess tillflödens dalgångar, som hela detta landskaps odlade bygd finnes. Älfven upprinner i den lilla *Ljusnesjön* ö. om riksröset 151 på en höjd af 869 meter och flyter i s.ö. riktning till sjön *Låssen* (543 meter). Hit inströmmar äfven *Tenna älf* (54 km.), som upptagit vattnet från en mängd smärre sjöar i väster och söder. Vid utflödet ur Låssen gör floden en båge mot norr och öster till *Vikarsjön,* flyter sedan mot söder och böjer sig vid *Linsälls* kyrka åt s.o. samt längre ned åt ö. Från fjällen nedflyta en mängd bifloder, såsom från höger *Rånda älf* (70 km.), *Lofsån* (70 km.), *Stora Härjeån* (80 km.), som kommer från sydligaste Härjedalen och genomflyter *Orrmosjön* och *Herjeåsjön;* från v. *Mittå älf* (70 km.), *Vemån* (95 km.) och *Hoaälfven* (60 km.), som infaller i en krökning mot norr, hvilken Ljungan gör, strax innan hon öfvergår gränsen till Gefleborgs län. Här bildar älfven den berömda *Laforsen* med nära 24 meters höjd, däraf 7.7 meter i lodrätt fall. De torftiga, föga odlade eller odlingsbara trakter, som Ljusnan hittills genomflutit, efterträdas nu af ett väl odladt och tätt befolkadt land. Vid *Ljusdal,* där älfven tager en sydligare riktning, får hon ett ansenligt tillflöde från n. från sjöarna *Hennan* (218 meter), *Storsjön, Letssjön* och *Vexnan.* Under sitt fortsatta lopp passerar hon Helsinglands vackraste trakter i Jerfsö, Undersvik, Arbrå och Bollnäs socknar, där de skogklädda bergen än tränga sig in på floden, än aflägsna sig ifrån den, lämnande rum för bördiga bygder och för sjölika utvidgningar af strömfåran, såsom *Tefsjön* (123 meter), *Orsjön,* med tillflöde från *Niansjöarna,*

Kyrksjön och *Varpen*. I sistnämnda sjö, strax nedanför Bollnäs, inflyter Ljungans största biflod *Voxna älf* (150 km.). Denna har sina källor på gränsen emellan Härjedalen, Dalarna och Helsingland 420 meter öfver hafvet, mottager vattnet från *Stora Hamrasjön* inom Orsa Finnmark samt längre ned *Häcklaån* (50 km.) och *Grykå*, hvilka äro utlopp för en mängd sjöar i Färila, Los och Ofvanåkers socknar. Nedanför Voxna kyrka böjer sig älfven mot öster och bildar flera sjöar: *Viksjön*, i hvilken *Mållången* m. fl. sjöar uttömma sig, *Alftasjön* och *Voxsjön*. Vid utloppet ur Varpen vänder sig Ljusnan mer åt öster, genomflyter sjöarna *Bergviken* (45 meter) och *Marman* (36 meter) samt når 7 km. nedanför denna sjö hafvet, i det sista bibehållande sitt raska lopp. Såsom af de angifna höjdsiffrorna framgår, är flodens fallhöjd inom Helsingland så stor, att någon segelfart på den icke är möjlig. — Hela dess lopp är 370 km., vattenområdet 19.590 kv.-km.

Testeboån, 95 km., får sina första tillflöden ö. om Mållången, bildar aflopp för *Ockelbosjöarna, Lundbyggesjön* m. fl. samt utfaller i Gefle-bukten. Dess vattenområde är 1.080 kv.-km.

Gafvelån eller **Gefleån**, 21 km., bildar aflopp för *Storsjön* (62 meter), som har en areal af 72.3 kv.-km. Storsjön har många tillflöden: från norr *Jädran*, som upptager sjön *Öjarens* utlopp samt *Storån*, i v. utloppet från *Ottnaren*, hvilken åter i sig samlar vattnet från många sjöar i västra Gestrikland och östra Dalarna, bland hvilka *Hinsen*- och *Hyn*-sjöarna äro de största. — Räknas någon af dessa vattendrag såsom källflod till Gefle-ån, så stiger dess längd till 70 à 80 km. Hela vattenområdet är 2.720 kv.-km.

Dalälfvens vattensystem. Dalälfven uppstår genom sammanflöde af två källfloder, *Öster-Dalälfven* och *Väster-Dalälfven*. Den förra hopsamlar sitt vatten från

Dalarnas n.v. hörn och från södra Härjedalen. Dess källsjö är *Vånsjön* (825 meter), som ligger på gränsen mellan Dalarna, Härjedalen och Norge, och som i s. fortsättes af sjöarna *Grötsjön, Klacken, Häflingen* och *Säsjön,* hvilkas vatten genom *Storån* nedflyter till *Idresjön* (478 meter) vid västra sluttningen af *Städjan.* Denna Storå mottager äfven andra tillflöden, såsom från *Nässjöarna* i s. Härjedalen och från *Gröfvelsjön* (791 meter) på norska gränsen (genom *Gröfvelån*) samt *Sörälfven* från *Drevsjön* i Norge och *Storbosjön* inom den svenska gränsen. Efter utloppet ur Idresjön utvidgar sig snart ån till den långa, men smala *Särnasjön* (442 meter), nedanför hvilken den kallas *Öster-Dalälfven.* Denna har knappt lämnat Särnasjön, förrän hon mottager sin andra källarm, *Fjätälfven,* som börjar i Härjedalen, helt nära de ofvan nämnda Nässjöarna, samt flyter fram öster om Städjan. Allt ifrån Idresjön har vattendraget s.ö. riktning, men böjer sig ett stycke nedanför *Granåns* inflöde rakt mot söder för att ofvan *Åsens* kyrka återtaga sin gamla kosa. Vid *Älfdal* inströmmar *Rotälfven* från *Rottnasjöarna* i s. Härjedalen, hvilket är det sista större tillflödet före flodens inträde i *Siljan* (165 meter). Denna för sina vackra stränder så frejdade sjö är den sjette till storleken af Sveriges insjöar och har en areal af 286 kv.-km. Dess längd från Mora kyrkby till Leksands är omkr. 36 km., bredden från Rättviks kyrka till västra stranden är 24.5 kv.-km., och djupet öfverstiger stundom 125 meter. I öster inskjuter två vikar, *Rättviken* och *Österviken,* i söder *Limaviken* och *Olsnäsviken,* i v. *Vikaviken.* I n.v. delen af sjön ligger *Sollerön* (20 kv.-km.). I norr står Siljan genom ett smalt sund i förbindelse med *Orsasjön* (170 meter) 14 km. lång, 6.5 km. bred. I dess norra del inflyta *Våmån* och *Oreälf* (220 km.), hvilken börjar i Orsa Finnmark och rinner åt s.o. till *Oresjön* (213 meter) samt därifrån västerut genom *Skattungen* (195 meter) till Orsa-

sjön. — Öster-Dalälfven lämnar Siljan vid det s. k. *Leksands-Noret* (i s.ö.) och flyter snart därpå in i *Insjön,* från hvilken hon går i sydlig, sedan i s.ö. riktning för att vid *Djurmo* i Gagnefs socken förena sina vattenmassor med Väster-Dalälfven. — Denna flod uppstår också genom föreningen af två källflöden: den östra *Fulu älf* (70 km.) börjar i *Fulusjöarna* och framrinner öster om *Fulufjällen,* bildande bl. a. det stora *Nupåfallet;* den västra *Görälfven* flyter väster om nyssnämnda fjäll, delvis inom Norge, här kallad *Ljöraelv.* Söder om *Faxefjäll* mötas de vid Fulunäs, hvarefter Väster-Dalälfven flyter en sträcka af öfver 110 km. i öfvervägande sydlig riktning, innan den mellan *Malung* och *Äppelbo* böjer sig i östlig, dock med många slingringar. Öfre delen af Väster-Dalälfvens dal är mycket tätare befolkad och bättre uppodlad än Öster-Dalälfvens. By vid by träffas hela sträckan från nedre delen af Fuluälfven. Af flodens tillflöden märkas *Horrmundsjöns* utfallså strax nedanför Fuluälfvens och Görälfvens förening samt *Van-ån* (100 km.), som är den förnämsta. Den upprinner i *Vansjön,* öster om den nyssnämnda Horrmundsjön, samt genomflyter den betydande *Venjansjön,* som från s.v. mottager den föga mindre *Öjesjöns* aflopp. I Öjesjön infaller från n.v. *Ögströmmen.* Nedanför Vanåns utflöde mottager Väster-Dalälfven de små utfallsåarna från en mängd sjöar i s.v. Dalarna. Då hon träffar Öster-Dalälfven har hvardera floden tillryggalagt ett lopp af omkr. 270 km., räknadt från Storåns och Fuluälfvens källor. Vid flodernas förening är höjden öfver hafvet 156 meter. — Med ett starkt slingrande lopp fortsätter nu *Dalälfven* i s.o. hufvudriktning till sjön *Bäsingen* (64 meter), där hon böjer sig åt n.o. Under denna sträcka mottager hon bland andra tillflöden *Lillälfven* från sjön *Runn.* Denna sjö ligger 109 meter öfver hafvet och har en längd från n.—s. af 16 km., en bredd af 3—7 km. Från norr mottager han *Faluån,* som tillför honom

vatten från *Rogsjön, Varpan, Tisken* m. fl. samt *Sundborns ström,* som samlar vattnet från *Amungen* (231 meter), *Balungen, Svärdsjön, Toftan* m. fl. sjöar i nordöstra Dalarna. I sitt nedersta lopp från sjön *Bäsingen* utvidgar sig älfven ideligen till små sjöar eller fjärdar, såsom *Bysjön* (59 meter), *Ferneboffjärden* (58 meter) och *Hedesundafjärdarna* (52 meter). Därpå sammanthänges älfven af en större ö vid *Söderfors,* nedanför hvilken han har 45 meters höjd öfver hafvet. Af de många öar, som under hela denna sträcka äro spridda i den på ett ställe öfver 7 km. breda flodfåran, är *Storön* eller *Hyttön* störst och *Älfkarleön,* öfver hvilken norra stambanan går fram, mest bekant. Nedanför denna hopthänges älfven åter och kastar sig, 9 km. från mynningen, utför sitt nedersta och största fall, *Älfkarleby vattenfall.* På ömse sidor om en skogbevuxen holme störtar sig den betydliga vattenmassan utför en höjd af 16.5 meter på en längd af 150 meter. Östra fallets bredd är 28 meter, västra fallets 48 meter. Ett litet stycke nedanför blir älfven segelbar och antager nu en rakt nordlig riktning samt utfaller i Geflebukten. — Dalälfvens längd från källflodernas förening är 200 km., hvadan hela afståndet från Öster- eller Väster-Dalälfvens källa till hafvet är omkr. 470 km. Vattenområdet är beräknadt till 28.930 kv.-km., däraf öfver 1.000 kv.-km. i Norge.

Temnarån, 45 km., är utlopp från sjön *Temnaren* (36 meter) i västra Uppland. Den har ett vattenområde af 1.270 kv.-km. och utfaller i Löfsta-viken.

Olandsån, 62 km., bortför vattnet från några mindre sjöar i östra Uppland. Hon utfaller i en vik af Öregrundsgrepen och har ett vattenområde af 890 kv.-km.

Norrtäljeån, som utfaller i Norrtäljeviken, är utlopp för några sjöar i Roslagen. Flodområdet 346 km. I samma vik utgjuter sig ock *Erken* (12 meter), näst Temnaren Upplands största sjö.

Mälarens vattensystem. Denna sjö, hvars areal är 1.162.55 kv.-km., oberäknadt 489.2 kv.-km. öar och skär, är den tredje i storleken af Sveriges insjöar. Den skiljes från Saltsjön endast genom den lilla Stadsholmen, och på båda sidorna om denna har den sitt utlopp. Det norra, större, är *Norrström*, det södra *Söderström* eller numera *„Slussen“*; dessutom står den i förbindelse med Östersjön genom *Södertälje kanal.* Nivåskillnaden emellan Saltsjön och Mälaren är högst obetydlig, i vanliga fall 0.3 meter i dess östra och dubbelt så mycket i dess västra ända. Men under östliga vindar är det icke ovanligt, att Saltsjöns yta blir högre än Mälarens, och dess vatten strömmar då in i sjön („uppsjö“).

Ehuru Mälaren har ett betydligt djup, på många ställen öfver 20 meter, är han uppfylld af en otalig mängd större och mindre öar och skär, dels klippöar, dels moränbildningar från istiden, och genom dem afdelas sjön i en mängd fjärdar och sund. Då därtill kommer, att stränderna äro mycket sönderskurna med vikar och att härigenom stora halföar ofta sträcka sig ut i sjön, så får denna utseendet af att vara en samling olika små sjöar, ehuru likheten i djup m. m. tydligt visar, att vi här hafva att göra med ett enda sjöbäcken. På dess botten finnes en reliktfauna från istiden, och möjligen är vattnet på de djupaste ställena saltare än vid ytan. — Sjöns längd från öster till väster är omkr. 117 km., dess bredd växlar från 50 till 0.5 km.

Längst i väster ligger den insjölika fjärden *Galten,* som genom det smala *Kvicksund* söder om *Nyckelön* utflyter med stark ström till den östligare fjärden *Blacken.* Denna sammanhänger i n.v. med *Västeråsfjärden,* men är genom en ögrupp (bl. a. *Väster-Ridön, Löfsärken, Nyslingen* och *Aggarön*) begränsad mot *Granfjärden,* som i sin ordning genom den stora *Ängsö* skiljes från *Oxfjärden.* Från västra delen af Granfjärden leder ett smalt sund

mot s.v. till *Söderfjärden,* en vik som i söder skiljer *Fogdön* från Södermanlands fastland. Öster om Ängsö möta andra stora öar, *Aspön* och *Tosterön,* hvilka sammanhänga, *Tynnelsö, Selaön, Oknö, Arnö* m. fl. Norr om dessa öar skär *Svinngarnsviken* in i Uppland och söder om dem *Strängnäsviken* in i Södermanland. Öster om denna ögrupp kommer man genom *Grönsöfjärden* i norr och *Gripsholmsviken* samt *Prästfjärden* i söder till de vidsträckta *Norra* och *Södra Björkfjärdarna.* Från den förra går den långa *Ekolsundsviken* djupt in i Uppland, i den senares södra del börjar *Södertälje kanal.* Öster om dessa fjärdar möter en annan grupp öar, *Adelsö, Björkön, Munsö-Ekerö, Svartsjölandet, Lofön, Kersön, Kungshatt, Fågelö,* norr om hvilka utbreda sig *Bro-* och *Näsfjärdarne* och *Görväln,* som genom sundet vid *Almarestäket* står i förbindelse med det system af sund och fjärdar, som leder upp till Fyris, och hvilka äro *Skarfven, Sigtunafjärden, Skofjärden* och *Ekoln.* Den sistnämnda har flera förgreningar, såsom *Gårran, Oxen, Ullevifjärden* i söder och *Lårstaviken* i väster.

Öster om Kersön och Fågelön närma sig de norra och södra stränderna af sjön hvarandra alltmer; de enda vattenvägarne äro de smala sunden på båda sidor om *Stora Essingen,* men därefter utvidgar sig sjön åter till sin sista och minsta bassäng, till hvilken höra *Ulfsundasjön* i norr, *Årstaviken* i söder samt *Riddarfjärden* i öster fram till utloppet.

Mälarens stränder äro en af Sveriges täckaste landsdelar, där fruktbara, välodlade områden växla med skogbekransade klippor, som dock icke äro af någon större höjd. Storslagen är sålunda icke naturen här, men täck och idyllisk.

Mälaren upptar en stor mängd tillflöden, dock inga af verklig betydenhet.

Fyrisån (80 km.) upprinner i Rasbokils sockens norra skogstrakt, flyter först åt norr till *Filmsjön* (24 meter)

samt därifrån åt söder genom *Grufsjön* och *Dannemora-sjön,* under vägen mottagande afloppen från flera andra små sjöar. Genom *Vendelsån* afflyter till henne *Vendels-sjön,* och andra tillflöden får hon genom *Björklingeån* och *Jumkilsån* till höger samt *Säfjaån* till vänster. Ehuru sålunda vattenområdet är ganska stort, 1.960 kv.-km., är dock vattenmängden obetydlig. Ån är segelbar fram till Uppsala (8 km.) för 2.4 meter djupgående fartyg samt 8 km. ofvanför Uppsala för pråmar. Den utfaller i Ekoln.

Örsundaån (50 km.) upprinner i *Vansjön* (56 meter) samt utfaller i *Lårstaviken* af Ekoln. Vattenområdet 750 kv.-km.

Sagån (59 km.) kommer från *Storsjön* i Möklinta socken, hvilken mottager tillopp från flera kringliggande sjöar, flyter först åt öster till *Hallaren,* hvilken i äldre tider hade sitt utlopp åt norr till Fernebofjärden, men nu åt söder genom *Saladammen.* Först härifrån heter ån Sagån. Den är i sitt nedersta lopp gräns mellan Uppsala och Västerås län samt utfaller i *Oxfjärden.* Vattenområdet är 1.110 kv.-km.

Svartån (62 km.) börjar i Norbergs bergslag, 5 km. från Dalälfven, mottager vatten från *Hörendesjön* och genomflyter *Fläcksjön* samt utfaller i Västeråsfjärden vid Västerås. Dess vattenområde är 730 kv.-km.

Kolbäcksån (170 km.) upprinner i några smärre bergslagssjöar samt flyter först åt öster in i *Vessman* (154 meter). Denna ansenliga sjö är 14 km. och $1^1/_2$—6 km. bred samt upptager flera tillflöden. Vid *Ludvika* lämnar ån sjön och flyter omedelbart därefter genom *Hillensjöarna,* af hvilka den nedre upptager sjön *Haggens* aflopp, samt därpå in i *Norra Barken* (113 meter) vid Smedjebacken. Ända hit är sjöfart möjlig, enär ån till en stor del af sitt nedre lopp är kanaliserad, eller ock kringgås forsarne genom *Strömsholms kanal.* Från Norra Barken fortsätter ån genom *Södra Barken* (100 meter) samt därifrån i s.o. riktning,

hvarvid den genomflyter *Stora* och *Lilla Aspen* och *Åmänningen* (76 meter), Västmanlands största sjö (24 kv.-km.). Den har en längd af omkr. 11 km. samt en bredd i norra delen af 6 km. samt är mycket rik på öar. Därifrån går Kolbäcksån genom *Virsbosjön* (73 meter), *Naddensjöarna, Norrbysjön, Surasjön* (55 meter) och *Freden,* hvarefter den utfaller igenom *Borgåsundet* i *Galten.* Vattenområdet är 2.890 kv.-km.

Köpingsån (25 km.) är utlopp för *Norra* och *Södra Lisjön* samt upptager nära sitt utlopp *Valstaån* från Skinnskattebergs bergslag. Dess vattenområde är 280 kv.-km.

Hedströmmen (75 km.) kommer från sjöar på gränsen emellan Västmanland och Dalarna: *Stora Korslången, Långvattnet, Kloten,* samt får ett tillflöde från *Malingsbosjön* m. fl. Nedanför sistnämnda sjö kallas strömmen *Baggån* och flyter genom *Storsjön, Öfre* och *Nedre Vettern* samt får därefter namnet Hedströmmen. Han mottager nu vattnet från *Långsvan* och *Lillsvan* m fl. sjöar inom Skinnskattebergs bergslag samt utfaller i Västra Galten, helt nära Köpingsån. Vattenområdet beräknas till 1.110 kv.-km.

Arbogaån är det näst största af Mälarens tillflöden. Detta namn har ån blott i sitt nedersta lopp öster om den lilla *Sjömesjön* (15 meter). Väster om den heter ån *Oppbåga ström* till sjön *Väringen* (32 meter). Denna sjös två tillflöden *Dyltaån* från väster och *Vedevågsån* från norr äro Arbogaåns källarmar. — Den förra heter i sitt öfre lopp *Järle* eller *Noraån* och är utlopp för *Usken* (100 meter), *Fåsjön* (88 meter), *Norasjön* (83 meter), *Vikern* (113 meter) m. fl. — *Vedevågsån,* som äfven heter *Lindeån* (100 km.), får sina aflägsnaste tillflöden från södra Dalarne samt sjöarna *Norra* och *Södra Hörken,* flyter sedan genom *Ljusnaren, Norrsjön, Södersjön* (95 meter), *Rossvalen* och *Vedevågssjön* samt bör betraktas som Arbogaåns viktigaste källflod. — Efter utloppet ur Väringen upptager Arboga-

ån från norr *Sverkerstaån* från *Norra* och *Södra Mogen* (104 och 100 meter) samt är, 5 km. nedanför Arboga, genom *Hjälmare kanal* förbunden med denna sjö. — Ån utflyter vid Kungsör i Galten. Arbogaåns längd, räknad från Vedevågsåns källor, är 140 km., däraf 40 km. nedanför Väringen. Vattenområdet är 3.790 kv.-km.

Hyndevadsån, äfven kallad *Eskilstuna-* eller *Torshällaån,* är Hjälmarens naturliga utlopp. Genom forsarna vid Eskilstuna upphör den där att vara segelbar, och därför har man genom *Hjälmare kanal* skaffat sjön ett annat utlopp. Hyndevadsån är 35 km. lång och utfaller i Blacken.

Hjälmaren (23 meter), den fjärde till storleken af våra sjöar, har en areal af 480 kv.-km. Dess största längd från öster till väster är 61 km., bredden 21 km., djupet i medeltal 12—15 meter. I väster och öster har den långsträckta vikar, som kallas *Västra* och *Östra Hjälmaren,* medan midten heter *Stora Hjälmaren.* Öarne äro icke många: *Vinön, Björkön* och *Essön* äro de största, den lilla *Engelbrektsholmen* den namnkunnigaste. Hjälmarens största tillflöde är *Svartån,* som har två källfloder med detta namn. Den ena kommer från *Ölensjön,* som till en del ligger i Karlskoga bergslag, och flyter sedan genom *Stora Björken* söder om Lekebergen till sjön *Toften;* den andra upprinner på Tiveden (106 meter), förenar sig med den från *Laxsjöarna* kommande *Laxån* och inflyter likaledes i *Toften.* Från denna sjö flyter nu *Svartån* i nordlig riktning genom sjön *Teen* (64 meter), därefter åt n.o., till dess den upptager sjön *Tyslingens* aflopp, samt härefter åt ö. och utfaller ett stycke nedanför Örebro i Örebrofjärden af Västra Hjälmaren. — Ifrån Toften är dess lopp 60 km. — Från väster inflyter i Hjälmaren äfven *Telgeån,* som börjar i *Vibysjön* nära *Vretstorp,* samt rinner genom *Mosjön* (34 meter) och *Kvismaren* (24 meter). — Slutligen mottager Hjälmaren från Södermanland sjöarne *Öljarens*

och *Näshultasjöns* afloppsåar. — Hela det område, som omfattas af Hjälmaren och dess tillflöden, och som kan kallas Hyndevadsåns vattenområde, är beräknadt till 4.210 kv.-km.

Öster om Hyndevadsån mottager Mälaren från södra sidan intet vattendrag af någon betydelse. Nämnas må dock utloppet för de södermanländska sjöarna *Norra* och *Södra Yngen* i Gripsholmsviken.

Sammanräknas de skilda områden, som afbörda sitt vatten till Mälaren, stiger deras areal till 22.770 kv.-km. Söder om Dalälfven öfverträffas detta vattenområde i storlek blott af Göta älfs.

Trosaån (16 km.) är aflopp för sjöarna *Nyckeln, Storsjön, Klemmingen* (11 meter), *Frössjön* och *Sillen* i östra Södermanland.

Nyköpingsåns vattensystem. Detta vidsträckta vattendrag börjar i mellersta Nerke med sjön *Tisarn* och dess tillflöden, går sedan under namn af *Vingåkersån* åt öster genom *Sottern* och några småsjöar till *Kolsnaren* och *Viren,* där ett nytt tillflöde, *Forssaån,* inströmmar från söder. Detta är aflopp för många sjöar i norra delen af Östergötland, såsom *Hunn, Regnaren* m. fl., samt för den på gränsen mellan Södermanland och Östergötland liggande *Tisnaren* (43.5 meter). Denna sjö har en areal af 38 kv.-km., däraf 8.5 i Södermanland, och en längd från n.v.—s.o. af 16 km. — Från Viren flyter *Djulöån* eller *Åkeforsån* (Nyköpingsån) till *Yngaren* (19 meter), som har en areal af nära 50 kv.-km. Dess längd från n.v.—s.o. är 21 km., bredden växlar från 1—5 km. Sjön upptager från väster äfven *Vadstorpsån* (11 km.) från *Näsnaren* och andra sjöar, *Skarendalsån* (20 km.) m. fl. Han afflyter åt öster genom *Skräddartorpsån* (Nyköpingsån) till *Hallbosjön* och därifrån till *Långhalsen* (18 meter), hvilken bildar ett centrum i detta kaos af sjöar. Han har en ytterst oregelbunden form och består af en mängd smala fjärdar, sammanbundna genom lika smala

sund, med tillflöden från mångfaldiga småsjöar. Dess längd är 40 km. I Långhalsen inflyter *Husby å* från *Lidsjön* och *Båfven* (21 meter), den största af alla de södermanländska sjöarna (65.3 kv.-km.). I Båfven samlas vattnet från många småsjöar i norra Södermanland. — *Långhalsen* afflyter slutligen genom *Nyköpingsån,* såsom vattendraget nu kallas, hvilken utmynnar i *Byfjärden* af Östersjön. Dess längd från Tisarn är 120 km. och det afvattnade områdets areal 3.500 kv.-km.

Motala ströms vattensystem. *Motala ström* bildar aflopp för *Vättern,* till storleken den andra insjön i Sverige, den fjärde i Europa. Sjöns areal är 1.898.5 kv.-km. Dess längd från n.o.—s.v. är 128 km., dess bredd är vid Motala 30 km., för öfrigt vanligen 20—25 meter utom i norr och söder, där han är smalare. Ytan ligger 88 meter öfver hafvet. Vättern har ett mycket ansenligt djup, särdeles i den södra delen, där stränderna äro branta. Här är medeldjupet 80—90 meter, och i en ränna, som sträcker sig från *Omberg,* öster om *Visingö* till *Huskvarnaåns* inlopp, stiger det till 100—119 meter, alltså ända till 31 meter under hafsytan. I norra delen af sjön, där stränderna äro långsluttande, är dess djup blott 20—30 meter utom på ett ställe, utanför *Stora Aspen,* där det når 93 meter. — Vätterns vatten är klart och kallt såsom källvatten samt mycket lättrörligt, så att det ofta utan synbar anledning kan öfvergå från fullkomligt lugn till oroligt böljande. Strandboarna kalla detta vågsvall "lunken". Samtidigt höras dofva knallar som ett aflägset kanondunder, en mullrande åska, de s. k. "sjöskotten". Dessa företeelser hafva kanske sin orsak i ännu pågående rubbningar i de förkastningssprickor, som finnas i sjöns bäcken. — Vättern är äfven berömd för sina hägringar, som här förekomma oftare än på andra ställen i vårt land. — På öar är sjön ganska fattig; den största är *Visingsö* (24.5 kv.-km), som är den enda i sjöns södra del. Längst i norr finnes en liten skär-

gård, bland hvars holmar *Stora* och *Lilla Aspen (Aspaön)* samt *Stora* och *Lilla Röknen* äro störst.

Vätterns stränder sakna i söder större vikar, i den nordöstra delen träffas *Vadstenaviken, Vårviken* och *Sandviken,* i norra ändan *Kärrefjärden* och *Alsen.* — Vättern har uppstått genom en instörtning af jordytan, och man har i dess östra del kunnat påvisa tillvaron af den gamla sprickan, hvars östra sida är den branta bergvägg, som t. ex. vid Gränna höjer sig högt öfver staden. Tiden för sjöns uppkomst ligger efter de prekambriska, men troligen före de kambrisk-siluriska lagrens afsättning.

Ehuru Vättern icke mottager några större tillflöden, är dock den regnmängd, som nedfaller inom dess område, omkring 63 % mer än den vattenmängd, som afflyter genom Motala ström. I s.ö. hörnet infaller *Huskvarnaån* (55 km.), som börjar på det småländska höglandet s.v. om Nässjö, flyter först åt norr genom flera sjöar bl. a. *Nättaren* (252 meter) och *Ylen,* böjer sig därefter åt väster och söder till *Stensjön* (212 meter) samt från denna i slingrande lopp mot n.v. till den 12 km. aflägsna Vättern. Då på denna korta sträcka ån sänker sig 124 meter, är dess lopp fylldt af forsar och fall, särdeles i trakten af *Huskvarna faktori,* där de högsta fallen äro 15—20 meter höga. — Söder om Gränna mottager Vättern afloppet från sjöarna *Ören* och *Bunn* samt i Vadstenaviken *Mjölnaån* från den n.o. om Omberg liggande *Tåkern,* hvars yta är 5.5 meter högre än Vätterns och täcker en areal af öfver 42 kv.-km. — I *Kärrefjärden* utfaller *Skyllbergsån,* som genomflyter sjön *Ammelången.* — Från väster får Vättern sitt största tillflöde, afloppet från flera sjöar i norra Västergötland. Störst bland dem är *Unden,* som ligger 29 meter öfver Vättern (117 meter öfver hafvet) och betäcker en yta af 100 kv.-km. Dess största längd från norr till söder är 20 km. Genom *Lisån* utfaller den i *Viken* (91 meter), som är hästskoformig, 25 km. lång,

men knapp 5 km. bred. Från s. mottager han vattnet från sjön *Örlen* samt har genom *Bottensjön* sitt utlopp i Vättern, norr om *Karlsborgs fästning.*

Vättern utfaller genom *Motala ström,* som börjar i *Vårviken* nära staden *Motala* samt flyter genom några af Östergötlands vackraste och bördigaste trakter. Han går till en början i östlig riktning genom sjön *Boren* (73 meter öfver hafvet, 28 kv.-km.), som är 14 km. lång, 4 km. bred, och hvars vatten är lika klart och lättrörligt som Vätterns, sedan genom den obetydliga *Norrbysjön* (65 meter) samt utmynnar därpå i *Roxen* (33 meter). Denna sjö har ett ytinnehåll af 97 kv.-km., men dess djup är obetydligt, högst 8 meter. Utsträckningen från v.—ö. är 27 km., men bredden öfverstiger icke 10 km. Han mottager från s. två ansenliga tillflöden, *Svartån* (62 km.) och *Stångån* (120 km.). Den förra upprinner i Norra Solberga socken i Småland (229 meter), flyter i nordlig riktning genom *Johannesbergs-, Flisby-* och *Anebysjöarna* samt *Rolången* (162 meter), som mottager utloppet från *Noen* (183 meter) m. fl., samt går vidare åt n.o. till den vackra sjön *Sommen* (146 meter) vid norra kanten af det småländska höglandet. Sjön, som har en areal af 123 kv.-km., är rik på vikar och öar — den största är *Torpön.* — Bland Sommens öfriga tillflöden är det största *Bulsjöån,* som mottager vatten från sjöarna *Västra Lägern* (203 meter) och *Östra Lägern* (197 meter). Svartån lämnar Sommen i dess n.v. hörn och flyter åt n., n.o. och ö. till Roxen, medförande en betydlig vattenmassa. Dess vattenområde är 3.330 kv.-km.

Stångån (185 km.) börjar söder om Sommen och flyter först åt s.o. in i Småland, böjer sig vid Storebro åt norr, passerar Vimmerby och sjöarna *Krän* (104 meter) och *Juttern* (103 meter) samt infaller i *Åsunden* (86 meter), som har en ytvidd af 46 kv.-km. Sjön påminner om Sommen i fråga om rikedomen på vikar och öar

samt vackra, omväxlande stränder. Nära sitt utlopp i norr upptager sjön afloppet från den 10 km. långa *Ämmern,* i hvilken *Åländern* (92 meter) utgjuter sig. Sedan Stångån lämnat Åsunden, går den snart in i *Järnlunden* (86 meter), hvars areal är 18 kv.-km. och som från v. mottager sjön *Drögens* (156 meter) aflopp. Sedermera går ån genom sjön *Stora Rengen* (84 meter) samt efter ett slingrande, af forsar afbrutet lopp genom *Erlången* (56 meter). Härifrån flyter den i n.v. riktning ut i Roxen. Genom *Kinda kanal* (80 km.) har Stångån gjorts segelbar, så att regelbunden ångbåtsfart om sommaren finnes ända till Åsundens södra ända. Stångåns vattenområde är 2,470 kv.-km.

Då Motala ström lämnar Roxen, flyter den åt norr till sjön *Glan* (21 meter öfver hafvet, 74 kv.-km.), som äfven mottager två andra tillflöden, *Finspångsån* och *Haddebo-* eller *Ysingsån.* Finspångsån börjar n.o. om Vättern och afvattnar *Storsjön* i Nerke m. fl. sjöar. Han mottager från s.v. *Hättorpsån,* som har tillflöden från sjöarna *Salstern, Stråken, Ansjön* (77 meter) och *Lien. Haddebo-* eller *Ysingsån* hitför vattnet från *Afvern, Tjutten* och andra sjöar i Nerke och norra Östergötland. — Från Glan flyter Motala ström först åt öster och sedan åt norr med många forsar, de största i Norrköping, samt utfaller i fjärden *Pampus* af Bråviken. Den har då tillryggalagt omkr. 100 km. från Vättern.

Motala ström omgifves i allmänhet af höga stränder, särdeles på norra sidan, samt har vanligen grundt vatten med steniga forsar. Han kan därför icke användas till segelfart, utan för detta ändamål har *Göta kanal* gräfts, hvilken från Vättern till Roxen går helt nära strömmen, men kanalen fortsätter från Roxen åt öster genom *Asplången* till Slätbaken.

Det område, som afvattnas genom Motala ström och dess tillflöden, utgör 15.580 kv.-km.

Storån (25 km.) börjar söder om *Asplången* (27 meter), flyter först åt norr genom denna sjö, därefter åt ö. ut i Slätbaken. Från s. mottager han nära sitt utlopp den 10 km. längre *Gusumsån* eller *Tvärån,* som kommer från sjön *Yxningen* (39 meter) på gränsen mellan Småland och Östergötland. Sjön ligger i en bergig trakt och har en areal af 33 kv.-km. samt upptager afloppen från många sjöar, såsom *Borken, Såken, Risten, Höfvern* m. fl. Efter utflödet ur Yxningen flyter ån genom sjön *Strållången.* Storåns vattenområde är 890 kv.-km.

Vindån (15 km.) är aflopp för den ansenliga sjön *Vindomen* (25 meter), som från n.v.—s.o. har en längd af 12 km. I Vindomen utflyter afloppet från *Västersjön, Storsjön* och *Önen,* som ligga mellan denna sjö och Yxningen.

Storsjöån (35 km.) kommer från sjön *Virken* i Åtvids socken af Östergötland, böjer sig vid *Åtvidaberg* åt s.o. samt genomflyter flera smärre sjöar samt *Storsjön* och utfaller i hafsviken *Syrsan.*

Öfverumsån (30 km.) är aflopp för *Vrångsjöarna* och *Ryfven.*

Botorpströmmen eller *Ankarsrums vattendrag* (63 km.) bortför vattnet från sjöarna *Tyen (Tynn), Kyrksjön, Långsjön, Yxern* (90 meter öfver hafvet, 17¹/₄ kv.-km.) m. fl. och utfaller i *Gåsfjärden.* Dess vattenområde är 1.020 kv.-km.

Virboån (54 km.) är likaledes utlopp åt en mängd småsjöar. Dess vattenområde stiger till 650 kv.-km.

Emmån (156 km.) upprinner i Norra Solberga socken af Jönköpings län, helt nära Svartåns källor, och flyter i början åt s. till sjön *Nömmen* (219 meter), därifrån under namn af *Sjustadskvarnå* åt ö. till *Solgen* (195 meter), under vägen mottagande utlopp från *Vixen* och andra sjöar. Sedan hon lämnat Solgen, går hon i hufvudsakligen s.ö. riktning, förstärkes från väster med afloppen från *Vall-*

sjön, Tjurken, Saljen och andra sjöar samt från norr med afloppet från *Skedesjön, Mycklaflon* (209 meter), *Bellen* m. fl. samt med *Hesselbyån* från sjön *Hullingen* (97 meter), genomflyter *Ryngen* (83 meter) och utfaller i Kalmarsund. Hela vattenområdet är 4.360 kv.-km.

Alsterån (87 km.) börjar i Granhults socken i Vexiö län, genomflyter *Alstern* (216 meter), *Allgunnen* (85 meter) och *Hultnässjön* (75 meter) m. fl. och utfaller i Kalmarsund vid Pataholm. Vattenområde 1.570 kv.-km.

Ljungbyån (90 km.) upprinner i Granhults socken 274 meter öfver hafvet och har en stor mängd små tillflöden från det småländska höglandet samt utfaller i Kalmarsund. Hon afvattnar ett område af 780 kv.-km.

Lyckebyån (87 km.) upprinner 228 meter öfver hafvet i Algutsboda socken, Jönköpings län, mottager vatten från sjön *Törn* och genomflyter *Bockabosjön* och andra samt har ett vattenområde af 890 kv.-km.

Nättrabyån (48 km.) kommer från sjöar i södra Småland.

Ronnebyån (100 km.) börjar i *Södrasjön* i Herråkra 233 meter öfver hafvet och flyter under namn af *Fibbleån* åt s. in i *Rottnen* (149 meter), en sjö af 34 kv.-km. areal, går därefter i en krok åt ö. och upptager *Lesseboån* från *Läen* och *Öijen* samt vänder sig åt s. och genomflyter *Viren* (137 meter), *Sandsjön* (129 meter) m. fl. Hela flodloppet är rikt på forsar, af hvilka den mest bekanta är fallet vid *Djupadal* (11.5 meter), ett stycke norr om *Ronneby,* som ligger 4 km. från utloppet. Under denna nedersta del af sitt lopp är ån segelbar. Vattenområdet är 1.040 kv.-km.

Bräckneå eller *Hobyån* (90 km.) från *Hyllesjön* (140 meter) i södra Småland genomflyter *Fiskestadssjön* (136 meter), *Ygdensjöarna* och *Tiken.*

Mieån (30 km.) är utlopp för den stora sjön *Mien* (95 meter). Vid dess mynning ligger Karlshamn.

Mörrumsån (175 km.) har sin källa i Korsberga socken, Kronobergs län, 273 meter öfver hafvet, genomflyter först några mindre sjöar, sedan *Madkroken* (195 meter), *Örken* (188 meter), *Vartorpasjön* och andra samt *Talgsjön,* som mottager afloppet från *Asasjön,* hvarefter den utfaller i *Helgasjön* (138 meter). Denna 50 kv.-km. stora och vidt förgrenade sjö är rik på öar — den största *Helgö* — och har många tillflöden, bl. a. från *Innaren* (176 meter). Den afflyter i s. genom *Heligeå* till *Salen* (143 meter) — med tillflöde från *Stråken* (185 meter) — och därifrån till *Åsnen* (138 meter). Denna sjö är likaledes mycket oregelbunden med en mängd vikar och utskjutande halföar samt många öar, af hvilka den största är *Sirkön* (7.1 kv.-km.). Sjöns areal utgör 145 kv.-km., dess största längd i n.—s. är 26 km., största bredden 16 km. Bland dess många tillflöden märkes i ö. *Skyeån* eller *Aggån* (65 km.) från flere små sjöar i Uppvidinge och Konga härad. Först vid utloppet ur Åsnen får *Mörrumsån* detta namn, medan vattendraget ofvanför sjön haft flera olika benämningar. Under hela loppet ända ner i Blekinge har ån omväxlande forsar och lugnvatten. Den utfaller vid *Elleholm* i Östersjön efter att hafva afvattnat ett område af 3.320 kv.-km.

Skräboån kallas den 5 km. långa å, som med hafvet förenar *Ifösjön* i n.ö. Skåne. Sjön, som ligger nära 7 meter öfver hafvet, har en areal af 57.8 kv.-km. samt innesluter den stora *Ifön* (30 kv.-km.). Den mottager från n. *Holjeån* (48 km.), som upprinner i södra Småland, 164 meter öfver hafvet, samt utloppen från *Oppmannasjön* (8 meter) i v. och *Lefrasjön* i ö., hvilka båda sjöar endast genom smala landremsor äro skilda från Ifösjön. Till Holjeån flyter också genom *Filkesjön, Rosslången* och *Halensjöarna* afloppet från sjön *Immelen* (81 meter), som har en ytvidd af 24 kv.-km. — Hela detta vattenområde är 970 kv.-km.

Helgeån (193 km.) upprinner i Rydaholms socken, Jönköpings län, ej fullt 200 meter öfver hafvet. Hon genomflyter *Ryssbysjön* och *Stensjön* (137 meter) samt infaller omkr. 40 km. från sin källa i sjön *Möckeln* (136 meter). Sjön är liksom de andra småländska sjöarna rikt försedd med vikar och öar, har steniga, långgrunda stränder och når ett djup af 21 meter. Dess areal är 47 kv.-km. På östra sidan inflyter *Diöströmmen* från *Femlingen* (159 meter), *Virestadssjön* (145 meter), *Steningen* (143 meter) m. fl. sjöar. Helgeån, som får detta namn nedanför Möckeln, lämnar sjön på dess västra sida, mottager *Visssjöns* (136 meter) samt längre ned *Hängasjöns* (128 meter) och *Römningens* (121 meter) utlopp, genomlöper själf åtskilliga smärre sjöar uti Småland samt, sedan han inkommit i Skåne, *Ousbysjön* (72 meter), *Araslöfssjön* (1 meter), *Helgesjön* (1 meter), i hvilken *Råbelöfsjön* infaller, och — 2 km. från kusten — *Yngsjön,* mottagande ofvan den förstnämnda *Tydingens* aflopp samt *Almaån,* som afvattnar *Finjasjön* (46 meter) m. fl. Ur Yngsjön flyter ån med två armar, den ena i den gamla riktningen mot s.o., den andra mot n.o., utmynnande vid *Åhus.* Det afvattnade området har en ytvidd af 4.920 kv.-km.

Lödde- eller Lyddeån, äfven kallad *Käflingeån* (80 km.), upprinner på *Linderödsåsens* s.v. sluttning i Albo härad, Kristianstads län, genomflyter *Våmbsjön* (eller *Våmsjön*) (20 meter), som har en ytvidd af 12.4 kv.-km., kallas därefter *Käflingeån* (förut har den haft flere olika namn) och mottager den 37 km. långa, men vattenfattiga *Klingvallsån* från några små sjöar ö. om Romeleåsen samt ett stycke längre ned *Krankesjöns* aflopp. Från Linderösåsen tillströmmar vidare den 53 km. långa *Bråån.* Vid sitt utlopp i *Lommabukten* har ån en bredd af 120 meter. Vattenområdet är 1.180 kv.-km.

Vegeholmsån (38 km.) flyter utefter Söderåsens

södra sluttning ut i Skelderviken. Hon bildar gräns mellan Malmöhus och Kristianstads län.

Rönneån (112 km.) upprinner på Linderödsåsen och flyter i n.v. riktning in i *Ringsjön* (56 meter), Skånes näst största insjö, 42.6 kv.-km. Genom en norrifrån nedskjutande landtunga delas sjön i två delar. Dess tillflöden äro obetydliga och vattenmängden ringa i förhållande till arealen. Från Ringsjön fortsätter Rönneån i ett 80 km. långt, slingrande lopp genom bördiga och välodlade trakter, bildande några fall, de största vid *Forsmöllan* och *Klippan.* Dess tillflöden äro obetydliga. Hon utfaller i *Skelderviken* nedanför Engelholm och har i sin nedersta del genom upprensning gjorts segelbar 35 km. Åns vattenområde är 1.830 kv.-km.

Lagan (235 km.) upprinner vid foten af Taberg på en höjd öfver hafvet af 240 meter och flyter först åt s. genom flera små sjöar samt upptager flera tillflöden, af hvilka det största är *Här-* eller *Hoksån,* i hvilken sjön *Hindsen* (166 meter) utströmmar. Några km. nedanför *Värnamo* infaller hon i *Vidöstern* (144 meter), en af Smålands största insjöar, 42 kv.-km. Denna sjö mottager från ö. *Toftaån* eller *Arån* (110 km.) från trakten af *Hjärtsölaberget,* från hvilken trakt äfven Emmån och Huskvarnaån hämta tillflöden. Hon är aflopp bl. a. för *Allgunnen* (206 meter), *Rusken* (181 meter), *Rymnen* (175 meter), *Furen* (151 meter) och *Flåren* (151 meter), alla ganska ansenliga sjöar. Efter utloppet ur Vidöstern flyter Lagan först mot s.v. till *Markaryd* samt därifrån i västlig riktning ut i Laholmsbukten. Under hela denna sträcka har ån blott ett tillflöde af betydenhet, nämligen den 60—80 meter breda, 3—5 meter djupa *Bolmån,* utlopp för sjön *Bolmen* (142 meter). Denna Smålands största insjö har en areal af 183.5 kv.-km. och innesluter den stora *Bolmsö,* en af våra största insjööar med många lämningar från forntiden, då Lagans floddal synes liksom i senare tiden hafva va-

rit en viktig trafikled. Bolmens längd från n.—s. är 35 km., dess största bredd 12 km. Han upptager från norr *Storån* och från v. utloppet från *Unnen* (143 meter) samt flera andra vattendrag. — Lagan har i sin öfra del höga, bergiga stränder, längre ned flackare. Dess djup är mycket växlande; i de steniga och strida forsarna stiger det ibland icke till 0.3 meter, på andra ställen är det 20 meter. Bland dess forsar äro de namnkunnigaste *Majeforsen,* 7.7 meter, däraf 4 meter lodrätt fall, samt *Karsefors,* 10.4 meter. De nedersta forsarna ligga vid Laholm. Lagans vattenområde är 6.220 kv.-km., det största söder om Göta älf och Motala ström.

Nissan (200 km.) upprinner i *Tubbebo mosse,* väster om Taberg, flyter först mot norr och vrider sig därefter i s.v. riktning, som floden sedan behåller till sitt utlopp. Den är fattig på tillflöden och har därför icke synnerligt stor vattenmängd. Dess lopp är snabbt, dock äro forsarna ej många; en bland dem är *Nissafors,* vid bruket af samma namn. Inom Halland mottager Nissan sin största biflod, *Kilaån,* som uppstår genom sammanflöde af *Västerån* (62 km.) och *Österån* (48 km.). Vid utloppet i Laholmsbukten ligger Halmstad. Flodområdets areal är 2.670 kv.-km.

Ätran (245 km.), i sitt nedra lopp äfven kallad *Falkenbergsån,* upprinner 322 meter öfver hafvet norr om *Galtåsen* samt flyter först ur *Eramosse* i Hösna socken åt norr genom några mindre sjöar, af hvilka *Vinsarpsjön* och *Lönnern* (240 meter) äro de största, samt vänder sig 2 km. söder om *Vartofta* järnvägsstation i s.v. riktning. Efter att hafva flutit 25 km. i en af branta höjder omgifven dal, infaller hon i *Åsunden* (164 meter), hvars areal är 33.5 kv.-km. Dess längd från n.—s. är 22 km., men bredden blott 1—2.5. I sin norra del har sjön vackra bergstränder, där bergen ibland ha en höjd af 100—140 meter öfver sjöns yta, i södra delen åter blifva strän-

derna jämna. Omkring 10 km. nedanför utloppet ur Åsunden mottager Ätran från höger *Lillån* (65 km.) eller *Assman,* som afför vattnet från flera sjöar, bl. a. från *Sämsjön* (164 meter), hvilken ligger ö. om södra delen af Åsunden. Ett stycke längre ned infaller en annan biflod från ö., hvilken likaledes har namnet *Lillån* (50 km.) och som är aflopp för sjöarna *Kalfven, Fegen* (132 meter) m. fl. Hallands gräns passeras på 105 meters höjd, och därefter blir floddalen trängre samt åns lopp stridare. Betydande forsar möta, såsom *Bällforsen* (3.5 meter), *Yngeredsforsen* (10 meter) och *Räfvigeforsen* (15 meter). Nedanför den sistnämnda infaller *Högvadsån* (50 km.) från sjöar i västra Västergötland. Ån utfaller i Kattegat vid staden Falkenberg. — Dess flodområde är 3.390 kv.-km.

Viskan (127 km.) kommer från sjön *Tolken* (226 meter), väster om Åsunden, och flyter först åt norr till sjön *Magden,* därpå åt v. till den af berg omgifna *Öresjön* (132 meter), i hvilken floden får den s.v. riktning, som den sedan behåller. Några km. nedanför denna sjö flyter floden genom *Borås* samt bildar därefter fallen vid *Drufvefors, Rydboholm, Viskafors* (24 meter), näst Trollhättefallen det största i Götaland, *Grafvenfors, Seglora, Rydal, Kungsforsen* (16 meter) m. fl., hvilka användas till drifvande af fabriker. Nedanför Kinna mottager Viskan *Häggån* (40 km.), som tillför vatten från *Frisjön* (120 meter), hvarefter floddalen vidgar sig och kallas *Viskadalen,* berömd för sin fägring. Ett nytt tillflöde, *Slottsån,* från ö. är aflopp för *Holtsjön, Tolken, V.* och *Ö. Öresjön* m. fl.; från n. infaller *Surteån* (45 km.). Floden utfaller vid Ås kloster i *Klosterfjärden* af Kattegat. Dess flodområde är 2.200 kv.-km.

Rolfsån (60 km.) upprinner under namnet af *Sörån* ur *Viaredssjön* s.v. om Borås och genomflyter den 18 km. långa sjön *Lygnern,* nedanför hvilken hon får namnet Rolfsån, samt utfaller i *Kungsbackafjorden* af Kattegat.

Göta älfs vattensystem. Göta älf är Vänerns aflopp och afvattnar sålunda det vidsträckta område, som omfattas af denna sjö och dess många tillflöden, det största på den skandinaviska halfön.

Vänern är näst Ladoga och Onega den största insjön i Europa och har en ytvidd af 5.568 kv.-km., oberäknadt öarnas areal. Dess största utsträckning från n.o.—s.v. är omkr. 140 km., från n.—s. (Karlstad—Lidköping) 97 km., bredden strax söder om *Nässö* nära 80 km., höjden öfver hafvet 44 meter. Sjön delas i två delar genom halfön *Näset (Vermlandsnäs), Lurö skärgård, Milskären, Ekens skärgård, Kållandsö* och *Kållandshalfön.* Af dem är den östra, ibland kallad *Stora Vänern,* något större än den västra, som kallas *Dalbosjön.* Båda delarna likna hvarandra i flera afseenden: formen är hos bägge päronlik med den smalare delen vänd mot söder, båda hafva sitt största djup i en ränna nära nordvästra kusten, bägge afdelas genom öar och undervattensklippor i en större, nordlig, och en mindre, sydlig, del; nära bådas sydspetsar höja sig ett par isolerade bergstoppar. Stora Vänern har i sin norra del ett djup, som vanligen icke öfverstiger 30—40 meter, utom i midten, där det är nära 80 meter, samt i en ränna på 4—5 km. afstånd från Näset, där det stiger till 89 meter. Genom öarna *Torsö, Bromö, Djurö* m. fl. skiljes den norra delen från den södra, i hvilken djupet i allmänhet är 8—25 meter, men närmast Lurö skärgård öfver 70 meter. — Dalbosjön har likaledes en djup ränna omkr. 5 km. från n.v. stranden, med 50—70 meters djup. I södra delen af sjön, som skiljes från den norra delen genom *Hinnarrefvet* och *Hjortens udde,* är djupet 8—15 meter och i n.v. 23 meter. På den tröskel, som skiljer Dalbosjön från den östra delen, är största djupet 25 meter.

Vänerns stränder äro ganska sönderskurna af mestadels mindre vikar. På Stor-Vänerns norra kust träffas

Grumsfjärden, som utmynnar i den djupa *Åsfjärden, Kattfjärden* väster om *Hammarön, Hammarösjön* norr om nämnda ö, *Säterholmsfjärden* mellan *Hammarö* och *Arnö, Ölme Häradsviken* och *Varnumsviken* vid Kristinehamn; på dess östra och södra kuster *Åråsviken* och *Kinneviken,* öster om Kollands halfö. Den västra kusten (Näset) är minst inskuren. Af Dalbosjöns många vikar äro de största *Byviken* och *Bärö fjärd* i norr samt i söder *Brandfjorden* med dess fortsättning sjön eller viken *Dettern,* öster om halfön *Vänersnäs,* och *Vänersborgsviken* väster om samma halfö. De största öarna äro *Kållandsö* (67.5 kv.-km.), som skiljes från fastlandet genom de smala *Björn-* och *Ullersunden, Bromö, Torsö* (91.4 kv.-km.), *Arnö* och *Hammarö* (45.3 kv.-km.).

Vänerns förnämsta tillflöde är *Klarälfven,* som upprinner nära Öster-Dalälfvens källor på *Näsfjället* på gränsen mellan Dalarne och Härjedalen samt rinner åt n.v. genom sjön *Rogen* (omkr. 800 meter) i sydvästra Härjedalen, hvarpå han i västlig riktning lämnar Sverige och flyter till *Fæmundsjön* (670 meter) i Norge. Härefter kallas floden inom Norge först *Fæmunds elv,* till dess hon har mottagit *Engersjöns* utlopp, sedan *Trysil elv.* Strax nedanför Fæmund genomflyter hon äfven sjön *Isler.* Hon mottager nära svenska gränsen *Tandån* från *Tandsjön* i Dalarne samt öfverskrider Vermlands gräns vid *Sandkälleforsen* (146 meter öfver hafvet), sedan hon flutit omkr. 190 km. inom Norge. I början har flodens lopp här s.ö. riktning till *Edebäck,* där det blir mera sydligt, men under hela vägen till Vänern fortfar det att vara mycket slingrande. Inom öfre Vermland benämnes älfven än *Storälfven,* än *Dalbyälfven.* Dess dal är här ganska trång och loppet stridt. Forsar förekomma ända till dess nedersta lopp, ehuru af mindre betydenhet; de viktigaste äro *Skogaforsen, Munkfors, Dejefors* och forsen vid *Forshaga.* De lägga intet hinder i vägen för timmer-

flottningen, och mellan dem, där floden flyter lugnare och ibland till och med utvidgar sig till sjöar, såsom *Vingsjön* och *Lusten* (53 meter), kan den befaras med båtar. Klarälfvens viktigaste tillflöden inom Vermland äro ifrån högra sidan *Varån,* från Norge, *Skoga-* eller *Grunnaälfven,* som är utlopp för *Gröcken, Grängen, Busjön* och andra sjöar, samt tillflödena från sjöarna *Visten* och *Hyen;* från vänstra sidan mottager älfven *Tåsan* från *Tisjön* i Dalarne, *Likån, Femtån, Halgån, Åråsälfven,* som hitför vatten från sjöarna *Glimsjön, Storsjön, Ovien* (313 meter), *Nain* (267 meter) och *Bredsjön* i Dalarne samt *Mussjön, Busjön, Degelunden, Rådasjön, Grässjön* m. fl. i Vermland, samt slutligen *Örtensjöarnas* afflöde. Vid sitt utlopp delar sig ån i två armar, som omsluta *Tingvallaön,* hvarpå Karlstad är byggdt. Dessa dela sig ytterligare, så att ett icke obetydligt deltaområde här uppstår. — Älfvens längd inom Vermland är 260 km., dess hela lopp omkr. 450 km. Flodområdet utgör 11.870 kv.-km., däraf 5.400 kv.-km. inom Norge.

Norsälfven uppflyter i Finnskoga och Dalby socknar i norra Vermland med två källarmar, *Ljusna älf* och *Mangsälfven,* hvilka förenas i sjön *Öfre Brocken* (125 meter), hvarefter vattendraget under namn af *Mangsälfven* flyter till *Öfre Fryken* (60 meter), en 30 km. lång, men icke fullt 3 km. bred sjö, i hvilken äfven många andra åar utfalla, den största *Rögdån* från *Rögdensjöarna* (390—330 meter) i Norge, och *Kläggen, Flaten* m. fl. i Sverige. Öfre Fryken är genom en kort å förbunden med *Mellan-Fryken* (60 km.), som endast genom ett sund är skild från *Nedre Fryken.* Dessa två sammanhängande sjöar hafva en längd af 42 km., deras största bredd är 4 km. I Mellan-Fryken infaller *Rottna älf,* som börjar i Norge och inom Vermland mottager *Kymmens* aflopp samt genomflyter sjön *Rottnen* (82 meter). Det är först vid utloppet ur N. Fryken, som älfven får namnet *Norsälf-*

ven. Hon utfaller i *Åsfjärden.* — Hela vattendraget, räknadt från Ljusnaälfs källor, är omkr. 175 km., däraf den egentliga Norsälfven nedanför Frykensjöarna 28 km. Vattenområdet är 4.270 kv.-km., hvaraf inom Norge 410 kv.-km.

Vermelens aflopp. Sjön *Vermelen* (56 meter) är öfver 20 km. lång, men högst 5 km. bred. Han mottager hufvudsakligen från norr och öster tillflöden från flera småsjöar och delar sig både i norr och söder i tvenne divergerande vikar. De i söder betraktas såsom själfständiga sjöar, den sydvästra heter *Lilla Vermelen* och afflyter genom den 2 km. långa *Borgviksån* till *Borgviksfjärden,* som är en fortsättning af *Grumsfjärden;* den sydöstra, som kallas *Lången,* står också i direkt förbindelse med sistnämnda fjärd genom *Malsjöälfven* (4 km.).

Byälfvens förnämsta källflod är *Vaggeälfven,* hvilken upprinner inom Norge, nära gränsen, genomflyter de norska sjöarna *Varaldsö* (240 meter) och *Mökeren* (175 meter) samt inom Sverige bl. a. *Gunneren* och utfaller i *Flagan* (71 meter). Denna sjö mottager äfven *Bysjöns* (82 meter) vatten samt från v. den ansenliga *Vrangsälfven,* som upprinner i sjön *Aklangen* nära Kongsvinger. Så obetydlig är i dessa trakter vattenskiljaren emellan Glommens vattensystem och Vänerns, att Glommen vid högt vattenstånd genom en bifurkation sänder en del af sin vattenmassa öfver denna sjö till Vänern. Vrangsälfven genomflyter flera mindre sjöar på båda sidorna om gränsen, bland hvilka *Ränken,* några km. väster om Flagan, är störst. Flagans aflopp, *Jösseälfven,* utfaller i *Glafsfjordens* nordligaste del, den s. k. *Elgåfjorden.* Räknadt från dess norra strand, är *Glafsfjorden* 42 km. lång, men den är mestadels mycket smal, utom på midten, där dess bredd är 6 km. Endast detta bredaste parti heter egentligen Glafsfjorden, den smalare, sydliga delen har från n. namnen *Sölje-Flagan, Stömne-Flagan* och *Björnö-*

fjorden. Vid *Kyrkviken* i norra delen af sjön ligger *Arvika.* Arealen stiger till 111.4 kv.-km. Af dess tillflöden kommer det viktigaste från sjöarna *Öfre Gla* och *Stora Gla* (119 meter). Då vattendraget lämnar Björnöfjorden, kallas det *Högsätersälfven* till *Gillbergasjön,* därefter *Nysätersälfven* till sjön *Harefjord* och först nedanför denna, under en sträcka af 8 km., *Byälfven* samt utfaller i *Byviken* af Dalbosjön. Straxt ofvan Gillbergasjön inflyter ett aflopp från många sjöar i södra Vermland, af hvilka *St. Bör* (163 meter) är störst; i Harefjorden utflyta sjöarna *Summelen* och *Skönsjön.* Vattendraget kan trafikeras ända upp till Elgafjorden, sedan genom *Seffle kanal* (70 km.) hindren härför i den nedre delen undanröjts. — Dess längd från Vaggeälfvens början är omkr. 150 km.; det område, som afvattnas, är 4.280 kv.-km., af hvilka 930 inom Norge.

Upperudsälfven bildar aflopp för de många sjöarna på gränsen emellan Vermland och Dalsland och i nordöstra delen af detta landskap. De flesta äro långa och smala, vanligen med hufvudriktning från n.—s. De sammanhänga genom korta åar, fyllda af mindre forsar och fall, hvilka kringgås genom *Dalslands kanal.* — Vattendraget har sin första upprinnelse i *Römsjön* bakom norska gränsen, flyter därifrån åt s. in i Sverige, passerar sjön *Östen* och utmynnar i sjön *Foxen* (101 meter), till hvars norra del ångbåtar gå. Genom ett sund, som är 6 km. långt och öfver 1 km. bredt, sammanhänger denna sjö med den sydligare belägna *Stora Le,* så att båda sjöarna lämpligen kunna betraktas som en enda. Deras sammanlagda längd från n.—s. blir då 70 km., men bredden är obetydlig, sällan mer än 2—3 km., utom på ett ställe af Foxen, där den vidgar sig till 5 km. Från Foxen afflyter vattnet till *Lelången* (94 meter), som är 45 km. lång och bildar centrum i detta sjösystem. Lelången mottager äfven *Gustafsforsån* från *Västra Silen* (96 meter),

som i sin ordning får ett tillflöde från *Östra Silen* (107 meter), i hvilken *Järnsjön* (119 meter) afbördar sig. I sin sydligaste del har Lelången ett annat tillflöde från *Ärtingen* samt utfaller därefter genom en kort, forsrik å i *Laxsjön* (77 meter), som ligger 17 meter lägre. Med denna sjö står äfven *Västra Silen* i förbindelse genom den 14 km. långa, men knappt 1 km. breda *Svärdlången*. Dessutom har Laxsjön från s.v. tillflöde från *Gran-* och *Ivägsjöarna*. Vattendraget fortsätter åt s.o. genom sjön *Råvarpen* (47 meter), som från s. mottager *Ärfvens* utlopp, genom *Åklången* och utför forsen vid *Hofverud*, öfver hvilken en berömd akvedukt leder sjöfarten, samt forsen vid *Upperud* ned till ett genom utskjutande, bergiga landtungor mycket sönderskuren sjö, hvars yttersta del heter *Svanfjorden*. Denna är endast genom en smal landtunga skild från Dalbosjön, i hvilken han utgjuter sig vid *Köpmannabro*. Nedanför Upperud inflyter sjön *Ånimmen*, som i norr får tillflöde från andra sjöar i n.ö. Dalsland. Alla dessa sjöar hafva bergfyllda stränder och äro rika på natursköna trakter. Vattendragets hela längd är omkr. 135 kv.-km., dess område 3.450 kv.-km., däraf 380 kv.-km. i Norge.

Dahlbergsån (40 km.) är utlopp för *Teåkers-*, *Kappebo-* och *Örs-sjöarna* m. fl. i östra Dalsland.

Öster om Klarälfvens utlopp mottager Vänern följande tillflöden:

Alsterån (42 km.) för till Vänern vatten från *Molkomsjön*, *Gappen* och *Alstern*.

Gullspångsälfven börjar under namnet *Svartälfven* i Nås socken i Dalarne samt är längre ned under en sträcka af 15 kms gräns emellan Dalarne och Vermland och under 10 km. mellan Vermland och Västmanland. I detta landskap genomflyter han sjön *Torrvarpen*, mottager därefter utloppet från *Norr* och *Söder Elgen* m. fl. sjöar, passerar *Halfvars-Noren* och flyter längre ned in

i *Möckeln* (90 meter) i Karlskoga bergslag. Denna sjö mottager genom *Timsälfven* vatten från en mängd sjöar i östra Vermland, såsom *Stora Horrsjön* (233 meter), *Yngen* (198 meter), *Östersjön* (127 meter), *Daglösen* (127 meter), *Lungen* (111 meter) samt från Karlskoga bergslag *Ullvättern* (111 meter) och *Alkvättern* (105 meter). När den strida älfven lämnar Möckeln, kallas hon *Letälfven* till sjön *Skagern* (69 meter) på gränsen emellan Vermland, Nerke och Västergötland. Dess areal är 136 kv.-km., dess längd från n.—s. 20 km., bredden omkr. 10 km. Nedanför denna sjö heter vattendraget *Gullspångsälfven* (6 km.) och utfaller med stark ström i *Aråsviken*. Längden från Svartälfvens källor är 172 km., vattenområdet 5.140 kv.-km.

Göta kanal utmynnar vid Sjötorp.

Tidan (172 km.) upprinner ur *Strängseredssjön* (293 meter) nära Smålands gräns. Ån genomflyter några små sjöar, såsom *Jogen, Brängen, Nässjön* och *Stråken* (207 meter) samt ilar i hastig fart med många forsar genom dalen mellan *Hökensås* å ena samt *Billingen* och bergen öster om Falköping å andra sidan. I närheten af sjön Viken böjer hon sig mot n.v. samt genomflyter därefter sjön *Östen* (65 meter), i hvilken från söder *Ösan* (67 km.) inströmmar. Nära utloppet ur Östen mottager Tidan från n. tillflödet från sjön *Ymsen* (71 meter) och ett stycke längre ned *Kräftån*. Hon utfaller vid Mariestad. Hela hennes lopp är stridt, med många forsar, som mestadels användas i industriens tjänst. Flodområdet är 2.200 kv.-km.

Lidan (95 km.) börjar i sjön *Grosken* (226 meter) i Grofvare socken n.v. om Ulricehamn och flyter först i nordvästlig, sedan i nordlig och slutligen i nordostlig riktning. Hon mottager flera tillflöden från de höjder, som skilja hennes vattenområde från Tidans. Störst bland dem är *Fliaån* från *Hornborgasjön* (120 meter) väster om

Billingen. Hon utfaller i Kinneviken. Vattenområdet är 2.280 kv.-km.

Nossan (100 km.) upprinner ur en liten sjö, *Nossekälla* (230 meter) i Borgstena socken, 12 km. väster om Lidans källsjö samt flyter i ett mycket slingrande, af forsar fylldt lopp. Dess viktigaste tillflöde är *Vimleån* från *Sämsjön* (185 meter). Hon utfaller i viken *Dettern* af Vänern. Vattenområdet är 780 kv.-km.

Vänern utflyter i Kattegat genom *Göta älf*, som under sitt 90.5 km. långa lopp sänker sig nära 44 meter, men dock är till största delen segelbar, enär sänkningen är koncentrerad till några få fall. Först möta nära utflödet ur Vänern fallen vid *Rånum* och *Önafors*, hvilka kringgås genom den 4 km. långa kanalen *Karls graf*, som leder från sjön *Vassbotten*, en vik af Vänern, till älfven. Denna vidgar sig nu till 2—800 m. bredd, men sammanpressas snart mellan klippstränderna nära *Trollhättan*, utför hvars berömda fall han störtar sig 33 meter. Fallen äro fördelade i fyra stora afsatser, *Gullö-* (7.5 meter), *Toppö-* (13.2 meter), *Stampeströms-* (2.7 meter) och *Helvetesfallen* (7.6 meter), och upptaga tillsammans en sträcka af 1 km. Dessa fall kringgås genom den 3 km. långa *Trollhätte kanal*, vid hvars norra ända *Trollhättans* köping ligger. Efter att hafva passerat en mindre fors vid *Åkeström* (1 meter) gör älfven vid *Lilla Edet* det sista fallet (3 meter), som kringgås genom *Ströms kanal*. Vid *Kongälf* delar sig floden i två armar, af hvilka den södra (23 km.) behåller namnet Göta älf, men den norra kallas *Nordre älf* (15 km.). De omsluta den stora ön *Hisingen* (195 kv.-km.) samt utfalla, den norra i *Älfvefjorden*, den södra i *Hakefjorden*, som är den inre delen af *Danafjorden*. Göta älf får sina viktigaste bifloder från Västergötland, såsom *Lerumsån* (36 km.), hvilken bildar aflopp för *Vanderydsvattnet*, *Lerjeån* från Vätle fjäll och *Säfveån* (90 km.), som är störst. Den

upprinner i Sandhults socken, flyter först åt norr genom *Säfvesjön* (155 meter), böjer sig längre ned åt s.v. och genomflyter sjön *Mjörn* (58 meter), som är 15.5 km. lång och 6 km. bred samt äfven mottager sjön *Antens* aflopp. Härifrån går ån genom sjöarna *Säfvelången*, — i hvilken sjön *Ömmern* och andra inflyta, — samt *Aspen* (13 meter) och utfaller ofvan Göteborg. Ån har många fall. Dess vattenområde är 1.480 kv.-km. — Alldeles invid Göteborg mottager Göta älf *Mölndalsån*, som genomflyter *Ö.* och *V. Nedsjön* (121 meter), *Gröen*, *Rådasjön* och *Stensjön* samt bildar kort nedanför den sistnämnda fallen vid *Mölndals* stora fabriksby.

Anser man Göta älf såsom en fortsättning af Vänerns största tillflöde, Klarälfven, så har detta vattendrag en längd af 703 km. (af hvilka omkr. 133 komma på Vänern), och är den Skandinaviska halföns största. Dess vattenområde är äfven det största på halfön eller 48.160 kv.-km. Häraf ligga 7.120 kv.-km. inom Norge.

Kvistrumsälfven (70 km.) är den största af Bohusläns åar. Hon heter i sitt öfre lopp *Örekilsälfven* och uppstår genom föreningen af *Rölandaån* och *Töftedalsån* i Gesäters socken inom Dalsland, upptager från v. *Lerdalsån* samt flyter genom den långsträckta *Kärnsjön*. Nedanför denna inströmmar i älfven *Munkedalsån*, som genomflyter *Elne-* och *Viksjöarna* samt mottager tillopp från andra sjöar i Dalsland och Bohuslän. Kvistrumsån utfaller i *Saltkällefjorden* af *Gullmaren*. Dess vattenområde är 1.380 kv.-km.

Inom Norge utflyta följande svenska vattendrag:

Enningdalsälfven (41 km.), som utfaller i Idefjord och är utlopp för Bohusläns största sjöar, *Södra Bullaren*, 20 km. lång, och *Norra Bullaren*, 9 km. Den förra är omkr. 11, den senare 7 kv.-km.

Sjön **Bobagan** i västra Härjedalen afflyter till *Aarsunden* i Norge.

Nea älf börjar i Neasjön i norra Härjedalen och flyter till *Nidelven.*

Vapstälfven börjar 55 km. öster om riksgränsen i Lyksele lappmark, genomflyter de svenska sjöarna *Virisjaur* (23 km. lång) och *Vapstsjöarna,* samt utfaller i *Vefse elv,* som äfven har några andra tillflöden från Sverige.

Dunderlanda elv, som utfaller i Rauen fjord, har sina källor i Svenska lappmarken på båda sidor om gränsen mellan Västerbottens och Norrbottens län.

Lönselv upprinner i Pite lappmark, **Elvegaardselven** och **Bardaälfven** inom Torne lappmark.

Vattenskiljaren mellan de åt öster och väster flytande floderna sammanfaller, som vi sett, icke fullständigt med riksgränsen, utan går i regel väster om denna, blott med undantag af nyss nämnda vattendrags källtrakter. Längst åt väster drager han sig, där *Faxeälf* och *Hårkan* ha sina källor, samt i *Vänerns* flodområde; noggrannast följer han gränsen i Norrbotten och norra Västerbotten samt mellersta Jämtland.

Vattenmängden i våra sjöar och deras aflopp är underkastad vissa växlingar *, hvilka hufvudsakligen hafva sin orsak i meteorologiska förhållanden. Då på våren snön börjar smälta och samtidigt regnmängden ökas, höjes naturligtvis vattenståndet i sjöar och floder, och den s. k. *vårfloden* börjar. Tiden härför är olika inom olika trakter, beroende på orternas geografiska bredd, höjden öfver hafvet och lokala förhållanden för öfrigt. I de sydliga och lägre belägna vattendragen uppnår han sitt maximum i *April* (Helgesjön), i nordligare och längre in i landet liggande sjöar — Viken, Roxen, Hjälmaren, Mälaren — följer den i *Maj,* i Vänern och dess tillflöden i *Juni* och i de norrländska vat-

* Se härom R. SIEGER, Seenschwankungen und Strandverschiebungen in Skandinavien.

tendragen i *Juni* och *Juli*. Vättern har sin största vattenmängd under *Juni—Augusti*, då nederbörden är störst, ty dess obetydliga tillflöden inverka äfven under våren föga på dess vattenstånd. Vårfloden efterföljes af en vattenminskning, som i början gör sig hastigt, sedermera långsamt gällande. Därpå inträder ett nytt maximum, störst under November—December, den s. k. *höstfloden*, hvilken torde hafva sin orsak i ökad nederbörd och minskad afdunstning under höstmånaderna. Detta efterträdes af en ny tillbakagång, som framkallar ett minimum af vattenmängden i *Mars*.

Men utom dessa årliga växlingar visa våra vattendrag, för så vidt iakttagelser härom finnas, en större periodisk växling emellan högvatten och lågvatten. Dessa sammanhänga med de af Brückner påvisade periodiska temperaturväxlingarna af 35 år emellan torra, varma och kalla, fuktiga perioder, hvilka sannolikt själfva äro afdelningar af större växlingsperioder, liksom man inom dem kan urskilja mindre sådana. Så träffa vi efter en period med högt vattenstånd, som slutar 1825, under den följande perioden 1826—55 lågt vatten 1826—35 och högt 1836—55; under perioden 1856—85 lågt vatten 1856—65, högt 1866—85; för närvarande äro vi vid början af en ny högvattensperiod.

7. Klimat*.

Af D:r H. E. Hamberg.

Inledning. Med en orts klimat förstås de normala eller medelförhållandena hos de växlande meteorologiska företeelser, som med ett gemensamt namn kallas väderlek, och som utmärka det atmosfäriska tillståndet på en ort eller trakt. Klimatet är i första hand en verkan af insolationen, det är solens och i någon mån stjärnornas strålande värme. Om jordens yta öfverallt vore fullkomligt lika beskaffad, så skulle med all sannolikhet temperaturen på ett likformigt sätt aftaga från ekvatorn mot polerna, det vill säga, de s. k. isotermerna skulle vara parallella sinsemellan och med ekvatorn; och äfven öfriga klimatiska element, såsom temperaturens årliga och dagliga variation, fuktighet, nederbörd, vindar o. s. v. skulle förhålla sig lika utefter samma breddgrad. Den

* Efterföljande öfversikt af Sveriges klimat grundar sig, där icke annorlunda finnes angifvet, hufvudsakligen på arbeten och undersökningar, utförda vid Meteorologiska Central-Anstalten i Stockholm af författaren. Som en del af dessa ännu icke blifvit publicerade, andra åter icke afslutade, och det är ovisst, när det ena eller andra hinner ske, har jag trott mig böra begagna det erbjudna tillfället att bringa de allmännare och viktigare resultaten och tabellerna till allmänhetens kännedom, om ock till det begränsade omfång och i den något sammanträngda form, som nödvändiggjorts af planen för det geografiska arbete, af hvilket denna klimatbeskrifning skulle utgöra en afdelning. *Författaren.*

ojämna fördelningen af land och haf, jordytans olika höjd öfver hafvet samt i någon, ehuru mindre mån smärre vattensamlingar, den fasta markens ytbeskaffenhet och lutningsförhållanden, vegetationen m. m. förorsaka emellertid de allmänt bekanta olikheterna i klimatet, som förefinnas mellan lika nordligt eller lika sydligt belägna trakter på vår jord. Af dessa klimatiska modifikatorer äro väl land och haf, på grund af deras allmänt kända olika förmåga och sätt att tillgodogöra sig solvärmet, i stort sedt de förnämsta.

Landet alstrar kontinentalklimat med stor variation i temperaturen såväl under årets som dygnets lopp; hafvet åter hafsklimat med liten årlig och daglig temperaturförändring. Ju större en kontinent är, dess mera utveckladt är dess kontinentalklimat, och ju större ett haf är, desto mera maritimt är klimatet hos däri befintliga öar och tillgränsande kuster. Utrymmet tillåter icke att ingå på någon närmare karakteristik af dessa olika slag af klimat, lika litet som af höglands- och fjällklimatet eller andra mera underordnade klimatformer. Detta tillhör den allmänna klimatläran.

Sveriges klimatiska läge och beskaffenhet i allmänhet. Om man frånser Medelhafsländerna, kan det öfriga Europa indelas i trenne större klimatiska områden, dock med något godtyckliga gränser. Dessa äro: 1) det västra och nordvästra Europa eller det atlantiska klimatområdet, utmärkt, till följd af Oceanens närhet, af milda vintrar, tempererad sommarvärme, jämförelsevis riklig nederbörd, hufvudsakligen höst- och vinterregn, stor molnighet, blåsig och stormig väderlek, framför allt under den kallare årstiden — i sin starkaste utveckling representeradt af Skottlands och Norges västkuster; 2) östra Europas eller det rysk-sibiriska klimatområdet, kännetecknadt af kalla vintrar, varma somrar samt sommarnederbörd; 3) mellersta Europas klimatområde, bildande en

öfvergång mellan västra Europas hafsklimat och det östras kontinentala klimat.

Sverige intager ett medelläge mellan dessa tre klimatområden. Den skandinaviska fjällryggen bildar en skarp gräns mellan de båda förstnämnda områdena, hvilket har till följd, att norra och delvis mellersta Sveriges klimat mera närmar sig Rysslands, det öfriga Sveriges däremot mera det central-europeiska och atlantiska med den modifikation, som Östersjön och Bottniska viken medföra. Dessa innanhaf utöfva nämligen, i synnerhet på vårt lands östra kuster och öar, ett icke obetydligt maritimt inflytande, gifvande sig till känna, såsom längre fram närmare skall visas, genom en minskning och försening af de årliga temperaturextremerna samt en omisskännlig förökning af höstens och en minskning af sommarens nederbörd. Tack vare Atlantens närhet, njuter landet, i förhållande till sitt nordliga läge, af ett i medeltal jämförelsevis mildt klimat, i synnerhet om vintern.

I januari är medeltemperaturen i vårt land, frånsedt lokala afvikelser, 10° Cels. högre än den medeltemperatur, som svarar mot breddgraden jorden rundt om, och äfven i juli finnes ett öfverskott af flera grader, störst i Sveriges nordliga trakter. På Norges västkust är nämnda öfverskott öfver breddgradens medeltemperatur under januari icke mindre än 18—20°, under juli däremot endast en eller ett par grader. Följer man ungefärligen den 60:de breddgraden, fortgående åt öster, finner man följande medeltemperaturer för januari: Shetlandsöarne + 4°, Bergen ± 0°, Kristiania — 5°, Stockholm — 3°, S:t Petersburg — 10°, Jeniseisk — 25°, (Jakutsk — 42°), norra Kamtschatka — 20°, södra Alaska — 10°, Slafsjön — 24°, Kap Farväl (Grönlands sydspets) — 4°. Det, så vidt man känner, kallaste stället i Sverige, Karesuando i Lappland med en medeltemperatur i januari af nära — 15°, ligger ungefär en breddgrad nordligare än det hittills kända kallaste

stället på jorden, Werchojansk i Sibirien, hvars medeltemperatur i samma månad är omkring — 49°.

Under juli är medeltemperaturen i Sverige ej fullt så hög som i Ryssland och Sibirien vid lika breddgrad. I Karesuando t. ex. är den 3° lägre än i Werchojansk (till någon del dock en följd af Karesuandos större höjd öfver hafvet). Men i allmänhet är den ungefär lika hög som i det sydligare belägna England och Skottland.

Orsakerna till Sveriges i förhållande till breddgraden milda och förmånliga klimat. Den närmaste orsaken till västra Europas och därmed äfven vårt lands jämförelsevis milda vinterklimat ligger icke så mycket i Atlantens närhet i och för sig, som i de förhärskande sydliga till västliga vindar, hvilka från densamma spela in öfver en stor del af vår världsdel. Dessa vindar drifva dessutom massor af varmt vatten från sydligare trakter längs världsdelens nordvästra kuster långt upp i Ishafvet, och erhålla från dessa nya värmeförråd att än ytterligare sprida. I andra lika nordligt och vid hafvet belägna kusttrakter, såsom östra Amerika och östra Asien, där hafsvindar icke äro förhärskande, tränger den kontinentala vinterkölden nästan ända ut till kusten.

Frågar man nu åter efter orsaken till den förhärskande sydliga till västliga vinden, särskildt om vintern, i våra trakter, så blir svaret: lufttrycksfördelningen. I norra Atlantiska oceanen råder nämligen öfver ett långsträckt område, från hafvet söder om Island och Grönland ända till hafvet mellan Spetsbergen och nordligaste Skandinavien, året om, men förnämligast under den kalla årstiden, i medeltal lågt lufttryck, och detta i förening med ett ständigt högt lufttryck söderut, omkring Azorerna samt i sydvästra Europa, framkallar enligt af meteorologerna kända lagar just nämnda vindar. Det är emellertid den uppåt Ishafvet sig sträckande tungan af detta låga lufttryck, som enligt Hoffmeyer är den väsentligen

verkande. Under sådana vintrar, då hufvudminimet för det låga lufttrycket befinner sig söder om Island, beröres vår världsdel föga däraf. Vindarne blifva då förhärskande ostliga, d. v. s. landvindar, och medföra en afkylning i stället för en uppvärmning af kusterna. Den rysk-sibiriska kölden sprider sig under sådana vintrar öfver vårt land och kan till och med delvis isbelägga hafvet vid dess annars blida västkust. Blir åter det låga lufttrycket i Ishafvet ett hufvudminimum, så uppträda sydvästliga och västliga vindar såsom de rådande, och vi få en ovanligt mild vinter.

Temperaturförhållandena om vinten kunna alltså, hufvudsakligen alltefter ofvan nämnda lufttrycksförhållanden på norra Atlanten, vara mycket olika under olika år. Sålunda, för att fortfarande hålla oss till januari, har medeltemperaturen under denna månad inom tidrymden 1859—1895 i Jockmock växlat mellan — 24.5° (1893) och — 7.1° (1877), det är med icke mindre än 14.4°, i Stockholm mellan — 9.3° (1867) och + 2.0° (1873) och i Lund mellan — 7.4° (1893) och + 3.4° (1866).

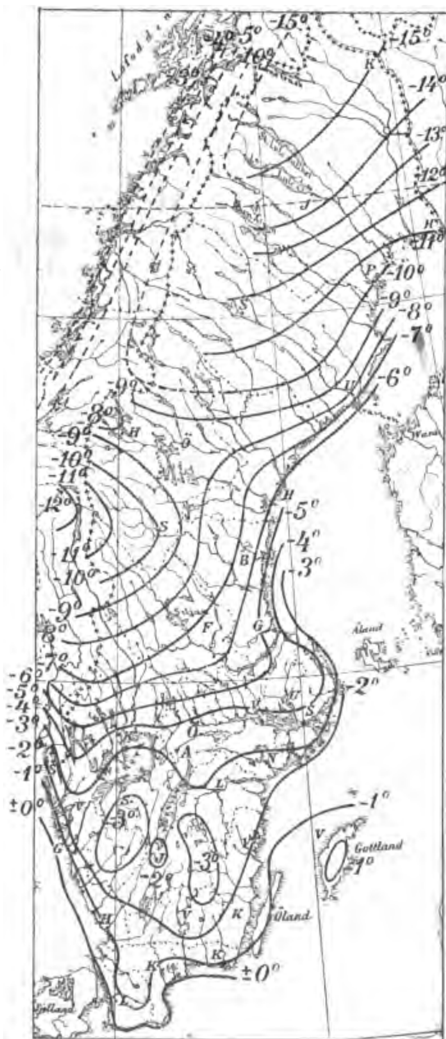
Äfven i afseende på nederbördsförhållandena intager vårt land ett någorlunda gynnsamt medelläge mellan ytterligheterna. Ingen tid af året utmärker sig för öfverflödande väta, ingen heller för normalt ihållande torka, om ock, likasom fallet är med temperaturen, stora olikheter kunna äga rum mellan olika år. Den skandinaviska fjällryggen spelar härvid en utomordentligt stor roll. Hafsvindarne, som träffa Norges västkust, tvingas att stiga i höjden, afkylas därigenom, och deras fuktighet utfaller därstädes såsom regn i stor myckenhet. Norges västkust tillhör också de regnrikaste trakterna på jorden, om man undantager den heta zonen. Sverige, som ligger i lä om denna bergsrygg, skulle vara ganska vanlottadt på nederbörd, om det icke åtnjöte det kontinentala klimatets fördelar af sommarregn, samt om icke den lyckliga geo-

grafiska omständigheten förefunnes, att åtminstone från dess sydvästra sida intet betydligare hinder står i vägen för Atlantens fuktiga vindar, och att på dess östra sida Östersjön och Bottniska viken i någon mån bidroge till höjande af nederbörden i landet.

Värmefördelningen. Isotermer. Till följd af Sveriges stora utsträckning i norr och söder, det intager mellan 1/6 och 1/7 af afståndet mellan nordpolen och ekvatorn, råder såsom bekant en betydlig olikhet i värmeförhållandena mellan dess nordliga och sydliga delar. Medeltemperaturens aftagande mot norr sker emellertid icke jämnt och regelbundet lika från breddgrad till breddgrad, hvilket den borde göra, om störande inflytelser icke förefunnes. En blick på de kartor (1—3), som åskådliggöra värmefördelningen i Sverige*, öfvertygar oss genast därom. De omgifvande hafven, landets olika höjdförhållanden, den skandinaviska fjällryggen samt Atlantens närhet äro de faktorer, som i första rummet bestämma isotermernas säregna gång. Tydligast visa sig dessa faktorers inverkan om vintern.

Under *januari* (karta 1) följa isotermerna kusterna, antaga i landets södra hälft på dess västra och östra sida en nästan nordsydlig riktning, till följd af hafvets uppvärmning, 0-grads-linjen ytterst på syd- och västkusten af Skåne. Det från sommaren magasinerade värmet i de omgifvande hafven hämmar den från det inre landet påträngande kölden. Fjällryggen i väster afspärrar däremot för norra och mellersta Sverige värmetillförseln från Atlanten i hög grad. Lapplands köldområde, i hvars centrum medeltemperaturen är — 15°, begränsas i öster af Bottniska viken med dess kusttemperaturer — 6° till — 10°,

* Dessa kartor grunda sig på temperaturobservationer på omkring 140 stationer. De flesta medelvärdena äro publicerade i tidskriften Månadsöfversigt af väderleken i Sverige, årgg. 1884—1889, under rubriken: "Några klimatiska data för Sveriges län".

Karta 1. Isotermer för januari.

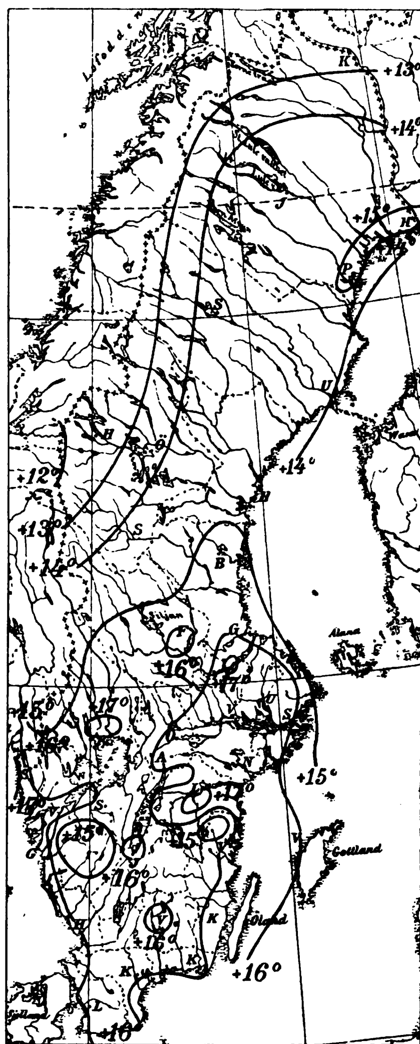
i väster af fjällryggen, längs hvilken på norska sidan löpa isotermerna för högre gradtal, och utbreder sig norrifrån öfver nästan halfva landet ända till Jämtland. Här synes den afstängande muren i väster vara något svagare, i det, såsom kartan utvisar, från Trondhjemsfjorden öfver fjällryggen och mellersta Jämtland en högre medeltemperatur, — 7° till — 8°, råder än både norr och söder därom. Ett andra köldområde vidtager här, hvars centrum — 12° befinner sig i Norge väster om Härjedalen, och från detta utbukta sig linjerna koncentriskt öfver södra Norrland och Svealand, för att på skären i hafsbandet möta en medeltemperatur af — 1½ till — 4°. Äfven södra Sverige bildar så att säga ett

klimatområde för sig med tvenne små (omkring 300 meter öfver hafvet belägna) köldcentra af — 3° i Götalands högtrakter, det ena väster om Vätterns södra ände på gränsen mellan Älfsborgs, Skaraborgs och Jönköpings län, det andra i östra delen af Jönköpings län.

Under *februari* och *mars* äro isotermernas allmänna gång likartad med den i januari, endast med den skillnad, att till följd af vattnets afkylning motsatsen mellan kusternas och det inre landets temperatur mildrats. I *april* är denna motsats nästan upphäfd; endast på västkusten, där värmeförrådet är större, förefinnes den ännu.

I *maj* och *juni* är isotermernas läge ett helt annat. De längre dagarne och den högre stående och därför kraftigare verkande solen göra, att det från sitt snötäcke befriade landet hastigt uppvärmes. Alla köldområden och deras centra ha nu dragit sig tillbaka till fjälltrakterna och antagit de mest anspråkslösa dimensioner. I stället för att isotermerna i norra Sverige förut bildade tungor, som sträckte sig nedåt landet åt söder, utgöras de nu af tungor, som utbreda sig från södra delen af landet norrut. Denna form erhålla de på grund af den lägre temperaturen dels i fjälltrakterna i väster, dels i de under vintern afkylda, delvis tillfrusna hafven i öster, hvilka uppvärmas betydligt långsammare än fastlandet. Östersjön och Bottniska viken utöfva om våren ett ganska ogynnsamt inflytande på temperaturen vid deras kuster och bidraga till att göra denna årstid lång och kall. Medan sålunda under juni medeltemperaturen på Svealands och Götalands fastland äfvensom på västkusten mångenstädes är 14—15°, är den på Gotland ännu blott 13° och på de yttre smärre öarne endast 10—12°.

Sommarvärmens hastiga framträngande mot norden är ett utmärkande drag för vårt lands klimat. Det står i sammanhang med det förut omnämnda förhållandet,

Karta 2. Isotermer för juli.

att norra Sverige har ett mera utprägladt kontinentalt, det södra åter ett mera maritimt klimat. En följd af denna olikhet mellan norra och södra Sverige är äfven, att den tidigare våren framskrider ojämförligt mycket långsammare från söder till norr än den egentliga sommaren, hvilken senare gör sitt inträde med stor hastighet. Medan sålunda enligt prof. Hildebrandsson 0-grads-isotermen behöfver 50 dagar för att förflytta sig från Bornholm till Haparanda, åtgår för 12-grads-isotermen därtill endast 12 dagar. Mellan Astrakan och Arkangel, en sträcka, som är minst en half gång till så lång som den förra, erfordras resp. 41 och 47 dagar.

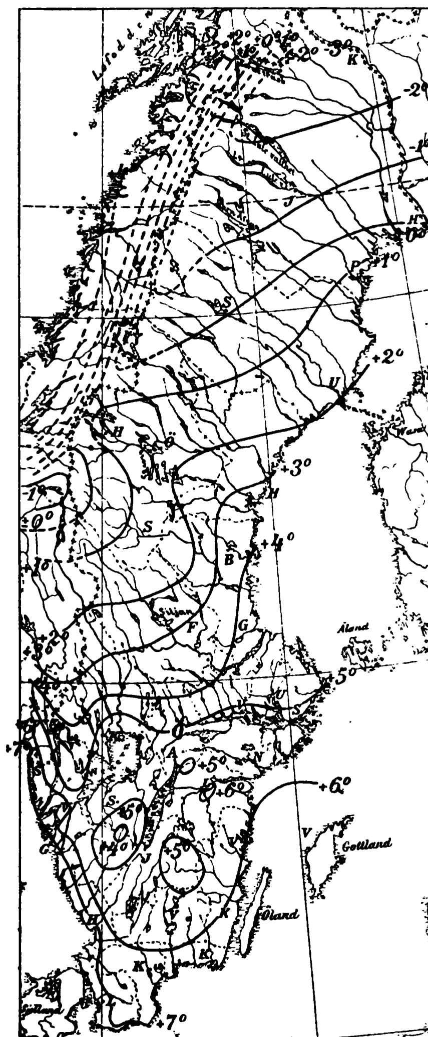
I *juli* (karta 2) har temperaturen uppnått sitt maximum. Verklig sommarvärme rå-

der nu öfver hela landet med en ganska obetydlig skillnad mellan dess nordliga och sydliga delar. I Haparanda är medeltemperaturen 15° eller blott 1 grad lägre än i södra Skåne; i Lappland, om man undantager dess nordligaste del och fjälltrakterna, samt för öfrigt i Norrland i dess helhet är den omkr. $14^1/_2$°, det är knappt lägre än i de inre delarne af Götaland vid lika höjd öfver hafvet. I lägre belägna trakter af Svealand och Götaland, i städerna äfvensom vid den alltid milda västkusten stiger den till $16^1/_2$°, ja, i mycket gynnsamma fall till 17° eller möjligen något däröfver. Östersjöns och Bottniska vikens hafsytor äro äfven nu så pass uppvärmda, att dygnets medeltemperatur på deras öar och stränder obetydligt, endast norrut något mera, skiljer sig från den på fastlandet.

Redan i *augusti* skönjes en omgestaltning i isotermernas allmänna gång. Linjerna för den högre temperaturen draga sig afgjordt till kusterna, där det uppvärmda hafvet söker fördröja sommarens afsked från vårt nordliga land. Ännu i *september* råder på Östersjökusten en medeltemperatur af 12—13°, och på Bottniska vikens kuster 9—$11^1/_2$°, medan i det inre landet afkylningen fortskridit till 10°, 6° och 5° i de trakter, där sedermera den kontinentala vinterkölden tager sitt högkvarter.

För 12-grads-isotermen, som om våren förflyttade sig så hastigt norrut, åtgår nu enligt d:r Högbom en tid af 34 dagar för att skrida tillbaka från Haparanda, där den befinner sig i slutet af augusti, till Bornholm; 0-gradsisotermen, som strax före midten af oktober går öfver Haparanda, behöfver för samma vägsträcka icke mindre än 70 dagar och har till och med på samma tid hunnit anlända till norra Italien samt snudda vid Adriatiska hafvets nordkust.

Under *oktober, november* och *december* blifva isotermernas allmänna gång alltmer lik den för januari.

Karta 3. Isotermer för året.

Se vi nu på den karta, som återgifver *årsmedeltemperaturens fördelning* (karta 3), så finna vi längst i norr ett temperaturminimum af — 3°, vidare ett strax väster om Härjedalen af omkring — 1°, samt slutligen i det sydsvenska höglandet tvenne minima, det ena omkring + 4° på gränsen mellan Skaraborgs och Älfsborgs län, något norr om Ulricehamn, det andra af omkring + $4^{1}/_{2}$° i östra eller nordöstra delen af Jönköpings län, sydost om Nässjö. Isotermen för 0° löper strax norr om Haparanda, viker af åt sydväst, går genom Stensele till fjällryggen, där den antagligen i en skarp krok viker af åt n.n.o., följande nämnda bergskedja. En 0-grads-isoterm finnes äfven sannolikt i västra delarne af

Jämtland och Härjedalen, tillhörande centret väster därom. Isotermerna för 1, 2, 3 och 4° gå först likasom den för 0° åt sydväst, men beskrifva sedan bågar omkring sistnämnda centrum. I mera västlig riktning löper 5°-isotermen från södra Roslagen, strax norr om Stockholm, längs Mälarens norra stränder, gör en svag böjning söderut, närmande sig Örebro, går in i södra Vermland, följer Vänerns kust ända ned åt södra Dalsland, där den, påverkad af västkusten, viker af åt n.v. och går in i Norge. Tvenne sådana linjer finna vi äfven omkring de båda temperaturminima i Götaland. 6°-isotermen bildar en stor båge i södra och västra Götaland. 7°-isotermen slutligen tillhör Sveriges fastland knappast mer än i västra kustremsan af Skåne, Halland och södra Bohuslän.

Vårt land, som tillsammans med Norge kan anses bilda ett klimatiskt helt för sig, delas alltså, till följd af den skandinaviska halföns topografiska byggnad, på sätt och vis i trenne smärre klimatområden med höglända centra af kontinental-klimatisk beskaffenhet, åtskilda, om vi så få uttrycka oss, af tvenne värmedalar af delvis maritim anstrykning, den ena sträckande sig från Bottenhafvet öfver Medelpad och Jämtland, den andra, mindre regelbunden, öfver norra Götaland. Vi skola i det följande se, att denna bild framträder mer eller mindre tydligt i många klimatiska yttringar.

Medeltemperaturens variation under årets lopp, dess beroende af kontinentalt och maritimt läge samt af höjden öfver hafvet. Den mera detaljerade förändringen i medeltemperaturen under årets lopp i olika delar af landet framgår af tab. 2. Stationernas läge och höjd öfver hafvet angifvas i tab. 1. Alla stationer ha sin högsta månadsmedeltemperatur i juli, den lägsta i allmänhet i februari, endast på de mest kontinentala stationerna i Norrland i januari. Skillnaden mellan det högsta och lägsta månadsmediet, den s. k. periodiska årliga tempera-

turamplituden, hvilken kan tjäna som ett mått på graden af kontinentalitet, uppgår, såsom synes af följande siffror, i Norrbottens och Västerbottens län till mellan 24° och 29°; störst är den i det inre landet.

Årlig temperatur-amplitud.

	Grader		Grader		Grader
Karesuando	26.8	Falun	22.5	Jönköping	18.4
Jockmock	28.6	Uppsala	20.8	Västervik	18.6
Haparanda	26.7	Västerås	21.2	Göteborg	17.7
Piteå	25.8	Karlstad	20.6	Visby	17.3
Stensele	25.8	Stockholm	19.8	Växjö	18.8
Umeå	23.5	Örebro	20.7	Kalmar	17.9
Huså	20.3	Strömstad	19.4	Halmstad	17.7
Östersund	21.7	Askersund	20.1	Karlshamn	17.2
Hernösand	21.7	Nyköping	19.6	Kristianstad	17.3
Sveg	24.4	Linköping	19.9	Lund	17.1
Bjuråker	22.6	Skara	19.0		
Gefle	20.6	Vänersborg	19.0		

I södra Norrland och Svealand växlar den mellan 20° och 24° och i Götaland mellan 17° och 20°; de lägre värdena träffas i allmänhet vid kusten.

För närbelägna orter kan man bättre bedöma graden af kontinentalitet genom att beräkna skillnaderna mellan månadsmedeltemperaturerna. I tab. 3 a upptagas dessa skillnader för några stationspar. Det är lätt för läsaren att med tillhjälp af tab. 1 utsträcka jämförelsen äfven till andra stationer. Hafvets mildrande inflytande på temperaturen om hösten och vintern faller här genast i ögonen, och hvad Östersjön och Bottniska viken beträffar, äfven dess afkylande inverkan om våren och en del af sommaren. Till och med stationer inuti landet kunna vara i mycket olika grad kontinentala, t. ex. Ostersund och Sveg. Ja, Vätterns afkylande inverkan framgår

äfven tydligt af jämförelsen mellan Jönköping och Linköping.

Sistnämnda jämförelse mellan stationerna i afseende på deras olika grad af kontinentalitet är emellertid icke fullt exakt till följd däraf, att en annan faktor kommit med, som egentligen bör borteliminera, nämligen inflytandet af *höjden öfver hafvet.* Temperaturen aftager nämligen som bekant med denna höjd. Enligt prof. Wild i S:t Petersburg är temperaturens aftagande för 100 meters upphöjning för de olika månaderna följande:

Januari	0.36°	Maj	0.58°	September	0.53°
Februari	0.43°	Juni	0.61°	Oktober	0.46°
Mars	0.48°	Juli	0.59°	November	0.20°
April	0.56°	Augusti	0.60°	December	0.25°
		Året	0.47°		

Reducerar man medeltemperaturerna till hafvets nivå med tillhjälp af denna tabell, och beräknar man sedan skillnaderna mellan värdena för de olika stationerna, så erhålles tab. 3 b, i hvilken det maritima inflytandet eller olikheten i kontinentalitet framstår rent, om man frånser de smärre olikheter, som kunna härflyta af olika breddgrad m. m. Man ser nu, att hafvet, i synnerhet Östersjön och Bottniska viken, verkar afkylande ännu i slutet af sommaren, Kattegatt dock i mycket ringa mån och endast under maj, juni och juli. Som sagdt, tab. 2 lämnar tillfälle till många intressanta jämförelser, hvilka dock af bristande utrymme här icke kunna upptagas.

Strängt taget borde vid konstruktionen af isotermkartorna dessa äfven reduceras till hafsytan. Att vi icke gjort det, beror uteslutande på praktiskt populär hänsyn. Vi skulle nämligen i annat fall nödgats esomoftast tala om temperaturvärden, hvilka i verkligheten icke gällt orterna i fråga, utan deras fingerade motsvarigheter vid hafsytan.

Den dagliga temperaturförändringen. Den *periodiska* dagliga förändringen är en direkt verkan af jordytans uppvärmning af solen om dagen samt dess afkylning om natten. Högsta värmegraden under dygnet inträder i Uppsala (tab. 4) i medeltal omkring kl. 2 e. m., under okt.—dec. något tidigare, vår och sommar åter något senare. Tiden för den lägsta temperaturen rättar sig efter soluppgången. Om sommaren är den omkring 3 f. m., om vintern 7—8 f. m.

Skillnaden mellan det högsta och lägsta tim-mediet, den s. k. periodiska dagliga amplituden är ett mått på denna variations storlek. Enligt prof. Rubenson är den i medeltal för hela landet följande:

Vintern.	Våren.	Sommaren.	Hösten.
1.7°	6.2°	7.2°	3.5°

Den är alltså störst under sommaren, framför allt dess tidigare, mera molnfria del, minst under vintern, i synnerhet under december. Dess storlek växlar något med breddgraden samt graden af kontinentalitet. Så är den om vintern större i södra delen af landet än i den norra till följd af dagarnes olika längd; i Jockmock t. ex. är den i december endast 0.2°, i juni och augusti, då den är störst, uppgår den till resp. 6.8° och 6.9°. I Visby, såsom den mest maritima stationen, är den minst, (i juni 5.8°), i Linköping åter störst (i juli 10.2°). En anmärkningsvärdt stor amplitud 6—8° förekommer redan under mars i nordligaste Sverige, sannolikt till väsentlig del en följd af i dessa trakter då rådande klarhets- och fuktighetsförhållanden.

Den s. k. *operiodiska* variationen är helt enkelt skillnaden mellan medeltalen för de dagliga, medelst maximum- och minimumtermometrar aflästa, högsta och lägsta gradtalen. Som dessa skillnader eller amplituder, i synnerhet under den kalla årstiden, mest bero af tillfälliga temperaturväxlingar, äro de naturligtvis större än de förra; men

äro dock äfven de i medeltal störst om sommaren och minst om vintern. I medeltal för hela landet kan denna amplitud anslås för vintern till 5.6°, våren 8.9°, sommaren 10.1° och hösten 6.5°. Härvid är dock att märka, att som de tillfälliga variationerna om vintern äro störst i norra Sverige, är ock nämnda amplitud under denna årstid störst i denna del af landet. Så är den t. ex. i Karesuando i januari icke mindre än 9.6°, medan den i Lund är blott 4.4°. För öfrigt tillkomma äfven här smärre olikheter på grund af olika grad af kontinentalitet.

Ytterligheter i temperaturen. För att gifva en föreställning om de växlingar i temperaturen, för hvilka vårt land är utsatt, meddelas i tab. 5 och 6 de extrema värdena för en del stationer. Tab. 5 gäller årsserien 1859—1893, utom för Karesuando, där observationerna började först 1879. Tab. 6 omfattar en kortare tid, något olika för olika stationer, nämligen för Haparanda, Stockholm och Skara från 1873, Jönköping från 1874, Östersund och Falun från 1876, Hernösand och Visby från 1880, Karesuando, Göteborg och Lund från 1882 — till och med 1894. Det bör äfven anmärkas, att talen i sistnämnda tabell icke göra anspråk på en högre grad af noggrannhet till följd dels af den kända ofullkomligheten hos max.- och min.-termometrarna, dels af de extrema temperaturernas stora växling med lokalen inom smärre områden. Siffrorna i dessa båda tabeller torde för öfrigt tala för sig själfva.

Medeltemperaturen i Stockholm och Göteborg under åren 1859—1894. I tab. 7 och 8 meddelas dessa värden, beräknade likasom öfriga dylika i detta arbete enligt Edlunds formel: Med. = $^1/_7$ (VIII + II + 5 . IX). De romerska siffrorna representera medeltalen af temperaturafläsningarna kl. 8 f. m., 2 och 9 e. m. Någon särskild diskussion af denna tabell torde icke vara behöflig.

Frostdagar. Därmed förstå vi här alla dagar, då den lägsta temperaturen hos luften nedgått under noll. De i tab. 9 angifna medeltalen grunda sig på ett flertal, vanligen på landsbygden belägna stationer i hvarje län.

Det är klart, att frostdagarne skola vara betydligt talrikare i norra Sverige än i södra, och äfven talrikare i högländа trakter än i lägre belägna. I Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län är det egentligen endast juli och augusti, som äro i det närmaste förskonade för köldgrader; i de sydligare kustlänen kan tiden utsträckas åtminstone till de 4 månaderna juni—september. Närmast före och efter dessa månader råder en öfvergångstid af olika längd i olika delar af landet, längre i det södra än i det norra, då köldgrader om nätterna kunna förekomma, men också uteblifva. Den återstående tiden, då sådana äro det normala, räcker i det nordligaste Sverige från oktober till och med april, i det sydligaste äfvensom på västkusten däremot egentligen endast januari—mars, och äfven under sistnämnda månader äro milda nätter icke ovanliga. Köldgrader inträda på Gotland senare om hösten än i något annat af landets län, tidigast däremot i Norrbottens län och, hvad södra Sverige beträffar, i södra Älfsborgs län. De upphöra om våren tidigast i Bohuslän, senast i de nordligaste länen samt, beträffande södra Sverige, i södra Älfsborgs län.

För vegetationen skadliga nattfroster. Vegetationens utveckling störes i vårt land ganska mycket af de återfall af kyla, som mer eller mindre ofta inträffa om våren, samt af stundom tidigt påkommande köld om hösten. Till och med i sydligaste Sverige faller i maj, såsom vi nyss sett, lufttemperaturen om nätterna ofta nog under noll, i Norrland till och med ännu i början af juni. Om hösten inträffa köldgrader i Norrland i regel redan i september, i sydliga Sverige först i oktober, någon gång i slutet af september. Men äfven om lufttemperaturen på någon

höjd öfver marken icke nedgått till noll, kan under klar och lugn väderlek temperaturen vid själfva marken till följd af den nattliga värmeutstrålningen sänka sig flera grader därunder. Detta äger företrädesvis rum på låg, något fuktig s. k. frostländ mark, då vinden under dagens lopp varit nord eller nordväst. Sådana nattfroster kunna förekomma till och med under den varmaste tiden af året, om de ock då i allmänhet äro svaga och mycket sällsynta. Om våren och den tidigare sommaren äro dessa, i synnerhet i södra och mellersta Sverige, till följd af den tidigt utvecklade vegetationen, för landtbruket bekymmersamma. Om hösten äro de för norra Sverige stundom ödesdigra.

Vi meddela här tvenne listor öfver Sveriges län, ordnade efter nattfrosternas relativa styrka och frekvens under vår och höst samt ytterligare fördelade i 4 grupper. De grunda sig på 20 års observationer från ett stort antal personer i landets skilda trakter. Det bör anmärkas, att de skadliga frosterna om våren räknas från en tidpunkt, som ligger midt emellan medeltiden för jordarbetenas början och häggens löfsprickning, till och med den 30 juni, hvilka tider finnas angifna i tab. 24 och 25. Denna tidpunkt är således olika för olika län; för Skåne t. ex. räknas frosterna från den 24 april, för Uppsala län från den 5 maj och för Norrbottens län först från den 1 juni. Höstfrosterna gälla tiden 1 juli—15 september, som således är lika för alla län. Det torde knappt behöfva erinras, att af många skäl ordningsföljden i sina detaljer icke gör anspråk på annat än att vara approximativ.

Vår:	*Höst:*
1 Södra Älfsborgs,	1 Norrbottens,
2 Kristianstads,	2 Jämtlands,
3 Södermanlands,	3 Västerbottens,
4 Gotlands,	4 Södra Älfsborgs,
5 Malmöhus,	5 Gefleborgs,
6 Hallands,	6 Kopparbergs,
7 Östergötlands,	7 Kronobergs,
8 Kalmar,	8 Jönköpings,
9 Kronobergs,	9 Västmanlands,
10 Blekinge,	10 Västernorrlands,
11 Jönköpings,	11 Örebro,
12 Skaraborgs,	12 Uppsala,
13 Norra Älfsborgs,	13 Östergötlands,
14 Stockholms,	14 Stockholms,
15 Uppsala,	15 Vermlands,
16 Örebro,	16 Skaraborgs,
17 Västmanlands,	17 Södermanlands,
18 Bohus,	18 Malmöhus,
19 Jämtlands,	19 Kalmar,
20 Vermlands,	20 Kristianstads,
21 Gefleborgs,	21 Hallands,
22 Kopparbergs,	22 Norra Älfsborgs,
23 Västerbottens,	23 Gotlands,
24 Norrbottens,	24 Bohus,
25 Västernorrlands.	25 Blekinge.

Ordningsföljden mellan länen i afseende på deras frosthalt är, såsom vi se, om hösten nästan omvänd mot den om våren. Södra Sveriges län stå i allmänhet först om våren, sist om hösten, tvärtom med det norras. Några betecknande undantag gifvas dock. Älfsborgs läns södra del är icke allenast om våren det för frost mest utsatta, utan det står äfven om hösten näst efter de nordligaste. Då äfven Kronobergs och Jönköpings län

under båda årstiderna stå tämligen högt på listan, måste man tillskrifva det höglända läget en väsentlig, om ock icke uteslutande andel i orsakerna härtill. Endast ett af södra Sveriges län, Bohuslän, står om våren tämligen långt ned på listan. Då det dessutom om hösten är det näst sista, torde denna del af vårt land vara mindre än någon annan utsatt för nattfroster. Näst detta län komma Blekinge, norra delen af Älfsborgs, Vermlands samt, märkligt nog, ett så nordligt län som Västernorrlands. Det sistnämnda är om våren det för frostskada minst utsatta i hela landet och innehar äfven hösten en föga hög ordningsnummer.

Skogarnes inflytande på luftens och markens temperatur. Inom större skogsbestånd af tall eller gran i södra eller mellersta Sverige är luftens medeltemperatur, såsom synes af följande siffror, om vintern något litet högre, om våren, sommaren och hösten åter något, i april och maj ända till 1/2 grad, lägre under träden än på fria platser i skogen.

Skillnad i medeltemperaturen under träd och på fri plats.

Januari	+ 0.2°	Maj	— 0.5°	September	— 0.2°
Februari	+ 0.1°	Juni	— 0.4°	Oktober	+ 0.05°
Mars	— 0.25°	Juli	— 0.4°	November	+ 0.2°
April	— 0.5°	Augusti	— 0.4°	December	+ 0.3°
		Året	— 0.15°		

Skogen jämnar vidare de dagliga temperaturextremerna, men på det sätt, att den mera utestänger de höga än de låga temperaturgraderna. Dygnets maximum-temperatur sänkes om sommaren i medeltal med icke mindre än 2—3 grader, hvaremot minimum-temperaturen höjes med blott några tiondels-grader, under maj icke ens märkbart. Under vintern äger motsatsen rum, så att de lägre temperaturerna då höjas något mer än de höga sänkas.

Jämför man åter fria platser i skogen med de vida slätterna, så befinnes skillnaden vara ytterst obetydlig. I medeltal för flera år af 5 skogsstationer och 5 slättstationer har den befunnits vara följande:

Skillnad mellan medeltemperaturen i skog på fri plats och på slätt.

a) verklig.

Januari	+ 0.05°	Maj	— 0.2°	September	— 0.25°
Februari	± 0.0°	Juni	— 0.2°	Oktober	— 0.2°
Mars	+ 0.1°	Juli	— 0.15°	November	— 0.05°
April	± 0.0°	Augusti	— 0.2°	December	± 0.0°
		Året	— 0.09°		

b) vid lika nivå.

Januari	+ 0.1°	Maj	— 0.1°	September	— 0.15°
Februari	+ 0.1°	Juni	— 0.1°	Oktober	— 0.1°
Mars	+ 0.2°	Juli	— 0.05°	November	± 0.0°
April	+ 0.1°	Augusti	— 0.1°	December	+ 0.05°
		Året	— 0.01°		

Om vintern skönjes alltså en ytterst svag höjning i temperaturen, blott 0.1°, på fria platser i skogstrakter mot den på slätt, om sommaren och hösten åter en lika svag sänkning. Den lilla temperatursänkningen under maj—oktober härrör egentligen från kvällarne och nätterna, hvilka, i synnerhet vid marken och under klar väderlek, äro märkbart kallare på fria platser i skogen än på de större slätterna.

Markens temperatur på ½ till 2 meters djup är på fria platser och slätter i medeltal för året 1—2 grader högre än lufttemperaturen, antagligen en följd af det om vintern skyddande snötäcket. Under år med mycket kalla vintrar är nämligen skillnaden större; då vintrarne äro blida, däremot mindre. Under träden i skogen är markens medeltemperatur för året mer än 1 grad lägre

än på fria platser och slätter; om sommaren stiger skillnaden på ½ och 1 meters djup ända till 3°, tydligen en följd af den bristande insolationen på skogsmarken; om vintern är den däremot nästan ingen. Mellan fria platser i skog och på slätt är skillnaden obetydlig: om sommaren några tiondels grader lägre, om vintern däremot lika mycket högre på de förra än på de senare. Högsta temperaturen under året inträffar på ½ meters djup i början af augusti, på 1 meter i midten af samma månad och på 2 meter i början af september; i skogen under träden är den ännu mera försenad. Den lägsta temperaturen i marken under året är på motsvarande sätt framflyttad till mars och april.

Luftens fuktighet, vare sig man afser den absoluta, fuktighetstrycket, eller den relativa, procenten, företer i medeltal en mycket regelbunden årlig period (tab. 10). Den förra, *trycket,* är störst i juli eller augusti, 10.6 mm. i södra Sverige, 8.3 mm. i Lappland, minst i januari eller februari, 4.1 mm. i södra Sverige, 1.7 i Lappland. Dess fördelning öfver landet är snarlik temperaturens. Den senare åter, *procenten,* är störst om vintern, omkring 90 %, minst i maj eller juni, 64—69 %. Skillnaden mellan olika delar af landet är obetydlig; dock är procenten något större vid kusterna än inuti landet.

Himlens molnbeklädnad (tab. 11) är i medeltal störst under december (7—8) samt i allmänhet minst i juni (4—5.5). Under juli och augusti förekommer en stegring och i september på landet i allmänhet en svag minskning. Ett undantag härifrån är Lappland, som har sin klaraste årstid i mars. Mellan hafvet och det inre landet råder en ganska bestämd olikhet. Det förra har nämligen, i synnerhet under den varmare årstiden, icke obetydligt mindre molnmängd (4—5) än det senare (omkr. 6). Detta har, såsom vi skola se i det följande, sin motsvarighet i nederbörden.

Dimma eller tjocka. Den form af vattenånga i kondenseradt tillstånd i närheten af jordytan, som på land kallas dimma, på sjön tjocka, är mycket beroende af de lokala förhållandena. I allmänhet tillhör den, frånsedt afvikelser, som strax skola nämnas, den kallare årstiden och den kallare delen af dygnet. På *land* (tab. 12) är dess frekvens vanligen störst om hösten eller den tidigare vintern, mångenstädes, i synnerhet i norra och mellersta Sverige, redan i september, minst i allmänhet under månaderna maj—juli. På *hafvet* (tab. 13, beräknad af observationer vid Nautisk meteorologiska byråns fyrstationer) utanför de svenska kusterna förekommer tjocka, åtminstone på Bottniska viken och Östersjön, icke sällan äfven under sommaren. Störst är emellertid frekvensen, hvad dessa haf beträffar, i april, minst under vintern; för södra Östersjön, Kattegatt och Skagerrack är den däremot störst i januari, minst under den varma årstiden. Synbarligen stå dessa olikheter i sammanhang med isförhållandena och temperaturen i hafvet.

Nederbördens mängd. Utredandet af de fysikaliska orsakerna till nederbörden i allmänhet tillhör den teoretiska meteorologien. Vi hafva här endast att sysselsätta oss med dess fördelning, dels geografiskt, dels under årets lopp. Detta meteorologiska element är minst i lika hög grad växlande som temperaturen. Dess mängd för året kan i medeltal för landet i dess helhet anslås till 500 mm., men har under de sista 35 åren växlat mellan 360 mm. (1871) och 640 (1872). Som emellertid ofta en viss del af året kan vara rik på nederbörd, en annan däremot fattig, och på samma sätt en landsdel kan ha fått öfverflöd, medan en annan haft brist, så blifva *de tillfälliga växlingarna* synnerligen stora. Den största kända nederbördsmängden för ett år i Sverige är 1087 mm. i Vänersborg 1890, den minsta 172 mm. i Karesuando 1891. För en viss ort och en enstaka månad kan under somma-

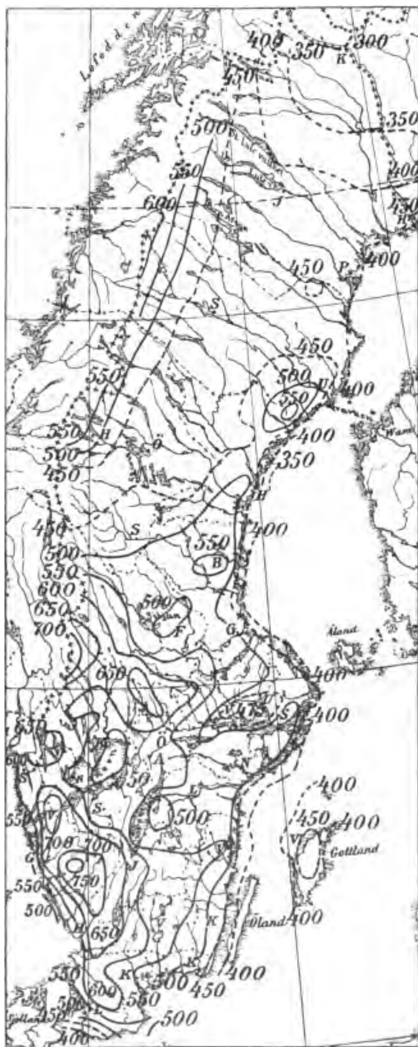
ren och hösten mängden växla från några millimeter till 100 och 200 mm., ja det har till och med händt, att den uppgått ända till 300 mm. (Nianfors i Gefleborgs län, aug. 1885). Under den kallare årstiden är den öfre gränsen lägre. Perioder af väta på flera veckor kunna växla med andra af torka af lika längd, och detta under snart sagdt hvilken del af året som helst. Nederbörden för ett enstaka dygn kan äfven växla ofantligt. 30 mm. är en ganska betydlig mängd, men exempel på 60—80 mm. äro icke så sällsynta. Till och med 100—115 mm. hafva förekommit. Den veterligen största mängd, som uppmätts i Sverige för ett dygn, är 141.3 mm. i Vänersborg den 14 aug. 1868. Dylika ytterst stora mängder falla endast i juli och augusti. Till och med på Norges regnrika västkust äro sistnämnda regnmängder ytterst sällsynta, om de ens förekommit.

Dessa för vårt land egendomliga, oregelbundna växlingar torde ihågkommas, då vi nu gå att betrakta medelförhållandena, hvilka i självfva verket icke äro synnerligen mycket vanligare än afvikelserna därifrån och alltså knappast förtjäna att kallas de normala.

Den *regnrikaste månaden* är i de inre och mera kontinentala trakterna i allmänhet juli (tab. 14), i de mera maritimt belägna däremot augusti och september. På Gotland samt, ehuru mindre skarpt, på ostkusten af Svealand framträder ett sekundärt maximum i oktober. Minsta nederbörden kommer på någon af månaderna februari, mars eller april. Som snömätningen är mindre säker, är mängden under vintern i allmänhet antagligen något större än den i tabellen angifna.

Huru stora de tillfälliga växlingarna än äro, kan man dock urskilja vissa områden, som utmärka sig för i det hela jämförelsevis stor nederbörd, andra åter för liten sådan.

Se vi på kartan 4, som åskådliggör nederbördsför-

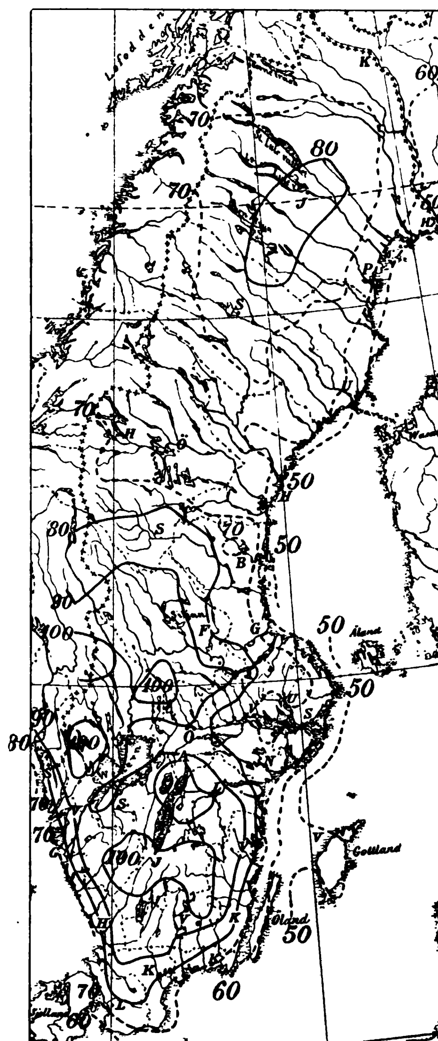
Karta 4.
Medelnederbörd för året i millimeter.

delningen i landet* *under året i dess helhet,* finner man, att större delen af Götaland, Svealand och södra Norrland samt fjälltrakterna ha mesta nederbörden. Centra för stor nederbörd förekomma i sydvästra Sverige (öfver 750 mm.), i norra delen af Örebro län (öfver 650 mm.), i nordvästra Vermland (700 mm.) m. fl. högländatrakter. Minima åter finnas i norra Lappland (300 mm.) samt öfver de större sjöarne Vänern och Mälaren. Östersjön och dess närmaste kuster utmärka sig äfven för liten nederbörd (400—450 mm.); särskildt bildar södra

* Sammanhängande linjer angifva en större mängd än medeltalet för landet i dess helhet, punkterade åter en mindre mängd. Kartorna 4 och 5 grunda sig på 15 års observationer på i medeltal omkring 430 stationer i landet.

Götalands nederbördsfattiga ostkust, södra Kalmar län, äfvensom Gotland, en stark motsats mot dess västkust.

Under *juli* (karta 5) är den lägre nederbörden på kusterna (50—70 mm.) gent emot det inre landet ännu mer i ögonen fallande. I det inre Lappland uppträder under denna månad ett självständigt maximum (öfver 80 mm.), och i det inre Götaland och västra Svealand andra lika utpräglade (öfver 100 mm.). Sjöarne hafva äfven i denna likasom i öfriga månader mindre nederbörd än omgifningen.

Karta 5.
Medelnederbörd för juli i millimeter.

Utrymmet tillåter icke att närmare redogöra för de öfriga månaderna. Vi vilja blott framhålla, att under den kallare årstiden sydvästra Sverige samt i synnerhet Lapplands västra

fjälltrakter utmärka sig för jämförelsevis riklig nederbörd. Det sistnämnda torde förklara de norrländska älfvarnes stora vattenrikedom.

Nederbördsdagarnes antal (tab. 15*) under årets lopp och i olika delar af landet svarar någorlunda mot nederbördsmängdens fördelning. Högsta antalet 164 kommer på södra delen af Älfsborgs län, minsta 119 på Norrbottens. Våren är torr ända till och med juni. April har icke mer än 6—10 nederbördsdagar. Augusti har däremot i allmänhet det största medeltalet, 13—16. I södra och delvis mellersta Sverige förekommer en ökning i oktober, medan september utmärker sig för en något torrare väderlek, Gotland har till och med i oktober sin största regnfrekvens, 15 dagar. Sistnämnda ö har för öfrigt en torrare sommar än kanske någon del af Sveriges fastland.

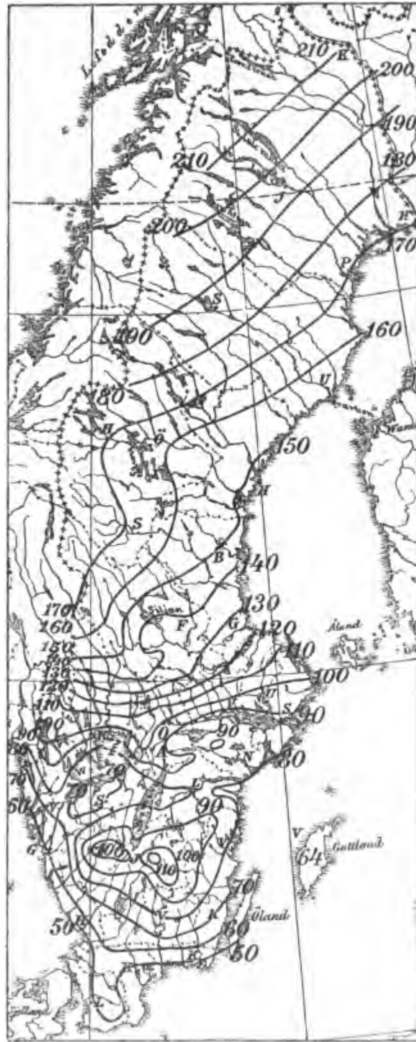
Snödagarnes antal (tab. 16**), är naturligtvis störst i norra Sverige, 50—60, minst i de södra kusttrakterna, 25—30. Snö faller i Norrland ännu några dagar i maj och somliga år till och med någon gång i juni. I södra Sverige höra däremot snöfall i maj till sällsyntheterna, åtminstone vid kusten. I slutet af oktober plägar normalt snö åter börja falla, i det inre Norrland till och med redan i september. Ytterst sällan, mångenstädes kanske aldrig, förekomma snöfall i södra Sverige under sistnämnda månad.

Snötäcket. Den snö, som först börjar falla om hösten till så stor myckenhet, att marken däraf kan anses vara betäckt, smälter vanligen rätt snart för att efter någon tid åter ersättas, och detta kan upprepas flera gån-

* Med en "nederbördsdag" förstås en dag, då det fallit regn, snö eller hagel (icke dimma, dagg, rimfrost) till en mängd af åtminstone 0.1 mm., hvilket är den minsta mängd, som uppmätes.

** Med "snödag" förstås en dag, då det fallit snö eller regnblandad snö till en mängd af åtminstone 0.1 mm. (i smällt tillstånd).

ger, innan ett stadigvarande snötäcke uppkommer. Liknande är förhållandet om våren med snötäckets försvinnande. För Norrland kan marken anses i regel vara snötäckt under månaderna dec.—mars, i dess nordligaste och närmare fjällen belägna trakter till och med en månad längre. Man kan dock äfven i oktober samt i april och till och med maj därstädes räkna på kortare eller längre tider med snötäckt mark. I Svealand och det inre Götaland är sådan nog i allmänhet det vanliga under midvintern, men bar mark förekommer icke sällan, och i kustlandet är detta ännu oftare fallet. Från och med juni i norra Sverige, maj i mellersta och större delen af södra, samt april i det sydligaste behöfver man i regel icke befara,

Karta 6.
Medelantal dagar med snötäckt mark under vintern (1880—1894).

att marken öfverdrages med snö, om ock sådant något år undantagsvis kan ske för några få dagar. Närmare detaljer angående snötäckets varaktighet under de särskilda månaderna inhämtas af tab. 17.

Det medelantal dagar om året, då marken är betäckt med snö i olika delar af landet, framgår af kartan 6, grundad på 14 års observationer. Linjerna på denna ha ett omisskännligt släkttycke med års-isotermerna. I Lappland är marken snötäckt i medeltal 190—210 dagar om året, i västra Härjedalen 170—180. Öfver södra delarne af Uppland, Västmanland och Vermland går linjen för 100 dagar. Götalands högtrakter ha ett eller snarare två centra på 100 och 110 dagar; längs syd- och västkusten gå linjerna för 50 och 60 dagar. Stora olikheter förekomma mellan olika år. Så t. ex. har antalet dagar med snötäcke under vintrarne 1880—1894 i Norrbottens län växlat mellan medeltalen 172 och 210 dagar, i Västernorrlands mellan 110 och 202, i Stockholms mellan 33 och 166, i Jönköpings mellan 36 och 179, i Malmöhus mellan 5 och 89 och på Gotland mellan 12 och 141. De högre af dessa värden gälla vintern 1880—1881, de lägre, 1881—1882.

Snötäckets tjocklek är naturligtvis ytterst växlande. På de större slätterna är densamma, likasom ock snötäckets varaktighet, mindre än i skogstrakterna. I södra Sverige kan den under mycket snörika vintrar, frånsedt drifvor, stiga till omkring 1/2 meter, undantagsvis mera, i mellersta Sverige något däröfver, och i det norra till inemot 1 meter, i fjälltrakterna ännu mera.

Lufttrycket är, näst solvärmen, den egentliga drifkraften i atmosfärens rörelser och därmed äfven till väderleken. Som det emellertid är af mera meteorologiskt än direkt klimatiskt intresse, inskränka vi oss till att i tab. 18 anföra medelbarometerståndet för de särskilda månaderna och året för några svenska orter. Man finner

häraf, att lufttrycket i medeltal är högre i södra delen af landet än i den norra; det är denna fördelning, som medför de för vårt land förhärskande sydvästliga vindarne. Den periodiska årliga gången är tämligen oregelbunden och föga utpräglad. Variationens storlek uppgår till föga mer än 2 mm. De tillfälliga växlingarna äro däremot som bekant mycket stora. Det lägsta med säkerhet kända barometerståndet i Sverige är 709.8 mm. (reduceradt till hafvets nivå och normaltyngd), hvilket observerades i Nora i Örebro län den 12 febr. 1894 kl. 4 e. m. Ett af de högsta, 793 mm. (likaledes reduceradt), observerades i Jockmock den 4 jan. 1893 kl. 2 e. m.

Vindens riktning i Sverige är förhärskande sydväst, i norra Sverige med en dragning åt syd, i det södra mera åt väst. Lokala förhållanden, bergshöjder, haf, långsträckta dalar, sjöar eller vikar, inverka icke obetydligt, så att vindfördelningen äfven på ganska nära belägna platser ofta är ganska olika. Den ändrar sig äfven med årstiden, ja, till och med under dygnets lopp, såsom framgår af siffrorna för de stationer, hvilka anföras i tab. 21. Utan att närmare ingå på sistnämnda växlingar, erinras blott, att de till väsentlig grad stå i sammanhang med landets, hafvets och sjöarnes periodiska olika uppvärmning och afkylning af solen, hvarigenom uppstår en tendens till utveckling af land- och sjövindar eller annan dylik luftströmning.

De sydliga vindarne bringa oss i allmänhet värme och fuktighet, de nordliga kyla och torr väderlek; nordvästen är särskildt utmärkt för klar och mycket genomskinlig luft, hvilken ock underlättar nattfrost. Den sydliga och sydvästliga vinden är den mest regnförande på västkusten, den ostliga och sydostliga däremot på ostkusten.

Vindens hastighet är, oafsedt tillfälliga och lokala växlingar, underkastad en regelbunden årlig och daglig

förändring. I Uppsala, det enda ställe i landet, där regelbundna anemometerobservationer medelst självregistrerande instrument utföras, är vindens medelhastighet minst under sommaren (3.5 meter i sek.), i synnerhet augusti, större däremot under vintern och våren (4.1 meter i sek.) med föga olikhet mellan dess särskilda månader. Denna *årliga förändring* förefaller egentligen öfverraskande liten, då man betänker de jämförelsevis talrika, starka blåsväder och stormar, som utmärka den kallare årstiden (tab. 22) och hvilka blott sparsamt förekomma under den varma. Men saken förklaras däraf, att äfven lugnvädren (tab. 23) om vintern äro talrikare än om sommaren och därför delvis kompensera de förra i medelvärdena.

Vindhastighetens *dagliga förändring* är i Uppsala likasom på fastlandet i allmänhet mycket utpräglad (tab. 19), i synnerhet om sommaren, med ett maximum midt på dagen och ett minimum om natten. Denna dagliga period är, enligt instrumenternas angifvelser, i medeltal starkare utpräglad vid klart än vid mulet väder och märkvärdigt nog i ännu högre grad, åtminstone på fastlandet, under blåsig väderlek, framför allt om sommaren. De högsta vindhastigheterna, 10 meter i sek. och däröfver, inträffa i Uppsala året om företrädesvis mellan kl. 1 och 2 e. m. (tab. 22). De förekomma rätt talrikt äfven under den kallare årstidens nätter, men under sommarnätterna så godt som aldrig. Lugnvädren (tab. 23) råda året om företrädesvis om nätterna. Under vintern förekomma de ganska ofta äfven om dagarne, men en sommardag har så godt som aldrig full vindstilla. Orsaken till denna förändring under dagens lopp i vindens hastighet eller styrka är att söka mer eller mindre direkt i den dagliga temperaturvariationen.

Stormarnes frekvens vid Sveriges kuster företer likasom på land en ganska bestämd årlig period. I tab. 20 anföres för några af Nautisk-meteorologiska byråns

fyrstationer antalet stormar under de sista 14 åren, fördelade på de särskilda månaderna. Om man ock icke kan anse siffrorna fullt komparabla, då uppskattningen af vindstyrkan sker utan instrument, är man dock böjd att draga den slutsatsen, att stormar förekomma oftare på västkusten och södra Östersjön än på Bottniska viken. Orsaken skulle i så fall måhända vara den, att den förhärskande vinden, väst och sydväst, är sjövind på västkusten, men landvind på ostkusten. På den för alla vindar fritt utsatta Hoborgs fyr på Gotlands sydspets äro stormarne talrikare än på öfriga stationer.

Hvad den årliga gången beträffar, öfverensstämmer den någorlunda med den hos de högre vindhastigheterna i Uppsala. Stormar förekomma sålunda företrädesvis under den kallare årstiden. Men maximet för frekvensen, som i Uppsala inträffar i februari, uppträder, att döma af de anförda observationerna, på hafven redan i december, på Hoborg och Landsort till och med i oktober.

Isläggning och islossning i Sveriges insjöar. De kartor 7 och 8, hvilka åskådliggöra dessa periodiska företeelser, äro konstruerade af Prof. Hildebrandsson och D:r Rundlund, och afse medelförhållandet under perioden hösten 1871—våren 1877. De förete, såsom man kan vänta, en viss likhet med isotermkartorna. *Isläggningen* (karta 7) om hösten börjar i allmänhet först i de trakter, där kölden tidigast infinner sig, i nordliga Lappland omkring den 20 oktober, i västra Härjedalen den 5 nov. och i det småländska höglandet den 10 nov. I sistnämnda landsdel inträder den enligt kartan ungefär lika tidigt som i trakten strax söder om Umeå.

En egendomlighet är den sena isläggningen af sjöarne i västra Lappland, nära fjällgränsen, där den icke försiggår förrän mellan den 20 och 30 nov. eller vid samma tid som t. ex. i Östergötland. Den närbelägna Atlanten är sannolikt på ett eller annat sätt orsaken härtill. Visser-

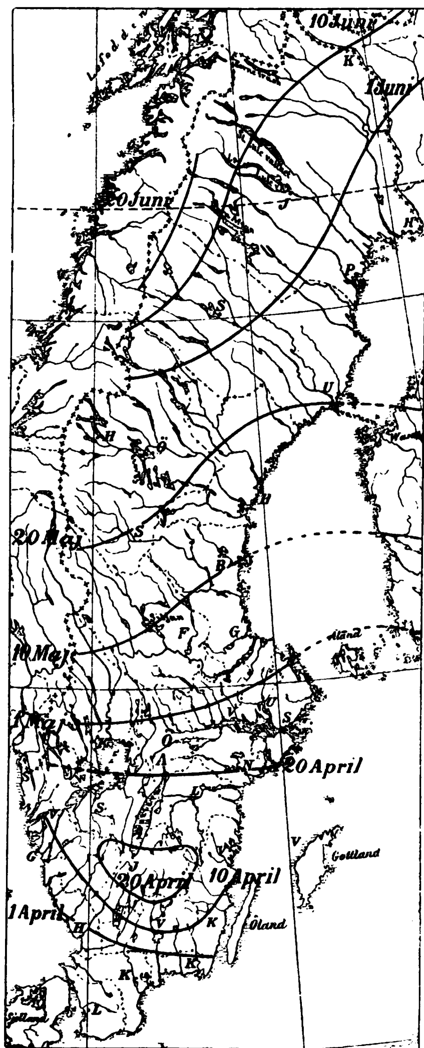
Karta 7.
Medeltid för insjöarnes isläggning
(1871—1876).

ligen är medeltemperaturen i nov. och dec. närmare fjällen något högre än i det inre landet, men detta torde icke vara det bestämmande. Medeltemperaturen i Kvickjock vid sjön Saggat är i nov. omkring — 8° eller endast $1^1/_2$ grad högre än i Jockmock. Nämnda sjö lägger sig dock enligt Hildebrandsson och Rundlund i medeltal först den 20 nov. Det måste således i dessa trakter finnas någon särskild orsak, hvarför en insjö icke tillfryser vid en så låg medeltemperatur hos luften, lägre än t. ex. i Falun i själfva midvintern. Vi förmoda, att den rikliga nederbörden i de västliga fjälltrakterna, hvilken vid denna tid ofta utgöres af regn, är åtminstone en bidragande orsak. Som dessutom flera af dessa vid fjällen belägna

sjöar, exempelvis Saggat, äro jämförelsevis stora och djupa, kan en något försenad isläggning äfven däraf blifva en följd.

Islossningen (karta 8) äger i södra Götaland rum omkring den 1 april, i mellersta Svealand 1 maj, i Lappland 1—10 juni, närmast fjällen icke förr än den 20 juni. Någonting analogt med den sena isläggningen i sistnämnda landsdel finnes således icke om våren.

Isläggningen inträffar i allmänhet kort tid efter det medeltemperaturen sänkt sig till 0°. Islossningen dröjer däremot jämförelsevis länge. Den äger, enligt Hildebrandsson, i sydligaste Sverige rum vid en medeltemperatur hos luften af + 2° och 12 dagar, sedan medeltemperaturen var 0°, i de nordligaste

Karta 8.
Medeltid för insjöarnes uppgång (1872—1877).

trakterna vid 6—7½° och 35—40 dagar efter inträdet af 0°.

Hvad den tid beträffar, under hvilken insjöarne om vintern varit isbelagda, *istiden,* växlar den från omkring 90 dagar i Skåne till 230 dagar längst i norr. Olikheterna i isförhållandena mellan blida och kalla vintrar kunna vara betydliga, mindre dock i norra Sverige. I det sydligaste uteblir någon gång all isläggning; i det öfriga kan den inträffa ända till 3 veckor och däröfver tidigare än i normala fall samt 4 veckor och däröfver senare, sammalunda med islossningen. Tiden för islossningen i Mälaren utanför Västerås, hvaröfver anteckningar finnas ända sedan 1712, har växlat mellan 14 mars (1750) och 20 maj (1867).

Isförhållandena i de större insjöarne närma sig hafvets.

Isförhållandena vid Sveriges kuster. Norra delen af *Bottniska viken* är, enligt observationer vid Sveriges lots- och fyrstationer, hvilka insändas till Nautisk-meteorologiska byrån, tillfrusen i regel hvarje vinter. Närmare kusten sker isläggningen vanligen i midten af november; någon gång kan den inträffa redan i slutet af oktober eller dröja till de första dagarne af december. Isfritt, så att sjöfarten kan börja, blir detta vatten vanligen först i senare hälften af maj, ytterst sällan i början af denna månad, men någon gång också icke förr än i början af juni. Kvarken trafikeras under kalla vintrar, i medeltal ungefär hvart tredje eller hvart fjärde år.

Södra delen af Bottniska viken, *Bottenhafvet,* torde, hvad dess centrala del beträffar, ytterst sällan vara fullt isbelagd, vid kusterna däremot alltid, ehuru olika länge på olika ställen. I medeltal kan sjöfarten anses vara afbruten till följd af is, vare sig fast is eller drifis, från slutet af november till början af maj, något olika för olika hamnar, och med ända till 6—8 veckors växling mellan olika år. Det har till och med någon gång händt,

att Hernösands hamn varit isfri och Lungö fyr tänd hela vintern. Under mycket stränga vintrar kan Ålands haf trafikeras.

Vid Sveriges *Östersjökust* äro isförhållandena ännu mera oregelbundna. Hafvet utomskärs tillfryser endast under mycket stränga vintrar, och då vanligen blott för några dagar eller veckor samt blott en eller annan mil från land. Drifis är däremot vanligare. Under mycket blida vintrar kan sjöfarten fortgå obehindradt. På Gotlands kuster äro isförhållandena ännu lindrigare. Sjöfarten på Stockholm upphör i medeltal de sista dagarne af december och börjar åter omkring den 10 april. Ytterst sällan har den kunnat fortgå oafbrutet hela vintern.

På Sveriges *väst-* och *sydkuster* är sjöfarten endast under stränga vintrar något hindrad af is, naturligtvis mer eller mindre i olika hamnar. Fast hafsis en eller annan mil till sjös är en sällsynt företeelse, som vanligen varar endast några dagar. Under mycket stränga vintrar har Öresund kunnat befaras med häst mellan Malmö och Köpenhamn.

Att isförhållandena i Östersjön och på västkusten kunna vara svårare än de, vi nu anfört, därom vittna underrättelser från *äldre tider*. I Ehrenheims bekanta arbete, Om Climaternas rörlighet, omtalas fall, då Östersjön legat, så att man kunnat komma på isen från Lifland till Danmark; detta inträffade sista gången 1573. År 1635 bar norra delen af Östersjön till Bornholm, hvilket icke heller sedan dess upprepats. På 1400-talet skall Östersjön hafva legat icke mindre än 4 gånger och under 1300-talet 3 gånger. Den kunde trafikeras till fots och med häst mellan Danmark, Tyskland och Lifland, hvarvid härbergen funnos upprättade på isen. Ja, t. o. m. Kattegatt och Skagerrack voro under dessa århundraden tillfrusna mer än en gång, så att man kunde färdas på isen mellan Jutland och Norge. Om 1700- och 1800-talens

kallaste vintrar 1709,—84,—89,—99, 1800,—09,—14, till hvilka vi kunna lägga de kanske icke fullt så stränga 1829,—38,—55,—67,—71,—81 och 1893 vet man endast, att Ålands haf, Finska viken, Öresund och någon gång Bältena legat, äfvensom att Gotland samt nordtyska kusten varit omgifna af is, så långt ögat nått.

Åskväder. Dessa företeelser, för hvilkas orsaker här icke är platsen att redogöra, stå i nära sammanhang med nederbörds- och temperaturförhållandena. De åtföljas nämligen alltid af nederbörd, och den årliga såväl som dagliga perioden i deras frekvens ansluter sig ganska nära till temperaturens. Sålunda förekomma enligt Hildebrandsson i Sverige af 1000 åskväder i medeltal icke mindre än 300 under årets varmaste månad, juli, men så godt som intet under februari. Af samma antal åskväder uppträda 116 omkring kl. 4 e. m., men endast 10 kl. 3 f. m. Deras frekvens i olika delar af landet är, såsom synes af följande tabell, ganska olika.

Medelantal åskväder om året per observatör:

Län		Län	
Norrbottens	6.0	Södermanlands	10.0
Västerbottens	6.3	Östergötlands	8.1
Jämtlands	5.3	Skaraborgs	10.0
Västernorrlands	5.8	Älfsborgs	12.0
Gefleborgs	8.5	Bohus och Hallands	11.0
Kopparbergs	6.6	Jönköpings	8.3
Vermlands	9.3	Kronobergs	10.7
Örebro	8.8	Kalmar	9.2
Västmanlands	10.5	Skåne och Blekinge	9.8
Uppsala	8.6	Gotlands	6.6
Stockholms	5.8		

Åskvädren äro alltså talrikast i Älfsborgs län och vid västkusten; därnäst i trakterna af de stora sjöarne

Vänern, Vättern, Hjälmaren och Mälaren. Mindre talrika äro de vid Östersjökusten och ännu mindre i norra Sverige.

Hagel observeras vid åskväder, enligt Hildebrandsson, i medeltal i 1 fall af 11. Deras frekvens öfverensstämmer för öfrigt i allmänhet med åskvädrens. Förluster till följd af hagelskada, ehuru någon gång rätt ansenliga, äro i vårt land i jämförelse med andra sydligare i det hela obetydliga.

De årliga periodiska företeelserna inom växtvärlden äro en yttring af de årliga klimatiska förändringar, hvilka i det föregående skildrats, framför allt temperaturens. Doktorerna Arnell i Sverige och Hult i Finland ha häröfver meddelat viktiga upplysningar, grundade på observationer, som insändts till Meteorologiska Observatoriet i Uppsala.

Vegetationsperiodens början och slut samt den motsvarande medeltemperaturen hos luften m. m. finnes angifven i tab. 24. Periodens början äger enligt Hult, hvad träd och buskar beträffar, i Skåne i medeltal rum redan strax före midten af februari vid en medeltemperatur af $-1^1/_2{}^\circ$ och i Lappland i början af april vid -3°; för örter börjar perioden i Skåne omkring den 1 april vid $+2^\circ$ och i Lappland omkring den 23 maj vid $+5^1/_2{}^\circ$. För träd och buskar är alltså periodens längd i Skåne 304 dagar, i Lappland 190, för örter resp. 256 och 140 dagar.

Tiderna för de olika utvecklingsskedena i örternas och trädens lif, löfsprickning, löffällning, blomning och fruktmognad äro för några typiska eller för landtbruket viktiga arter angifna i tab. 25, på hvars siffror vi emellertid här icke närmare ingå. Framskridandet mot norden försiggår för de tidigare vårfenomenen betydligt långsammare än för dem, som framträda senare, analogt med hvad förhållandet är med isotermernas rörelser, såsom

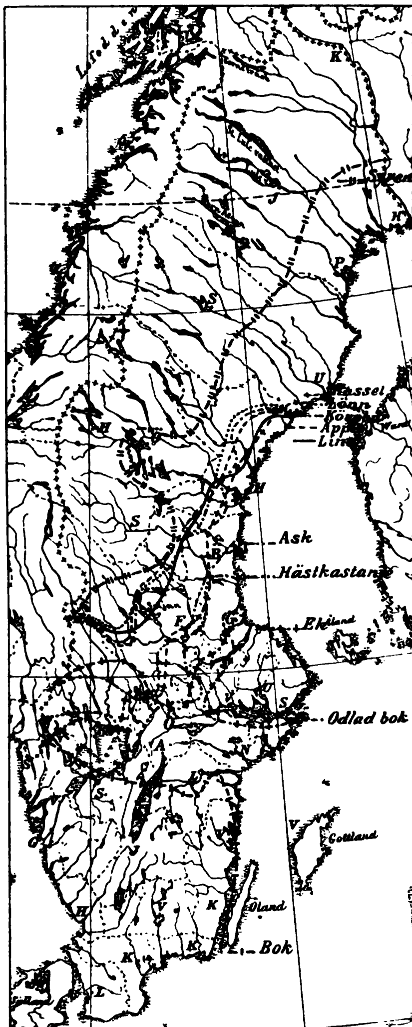
förut omtalats. Enligt Hult bero dessa tider, åtminstone hvad de tidigare utvecklingsskedena beträffar, på bestämda, för dessa särskilda skeden utmärkande normal- eller optimum-temperaturer, hvilka äro olika för olika växter. Norra Sverige afviker dock från denna regel, hvilket anses bero af vegetationens korthet samt temperaturens hastiga stigning och därpå följande hastiga sänkning i dessa trakter. Så t. ex. följer framskridandet af häggens blomning och isotermen för + 11.4° hvarandra nästan steg för steg i södra och mellersta Sverige, men i det norra hinner den förra icke följa med temperaturen, utan befinner sig t. ex. vid Umeå, då isotermen 11.4° redan nått in i Lappland och ett godt stycke norr om Haparanda. Som emellertid vegetationens utveckling otvifvelaktigt äfven beror af andra faktorer, såsom nederbörd m. m., torde den nyssnämnda lagen endast kunna anses gälla inom sådana områden, där dessa öfriga faktorer äro någorlunda lika.

Vegetationens utveckling är för öfrigt som bekant mycket olika under olika år. Dessa växlingar äro störst för de tidigare vårfenomenen och kunna uppgå till en hel månad före eller efter den normala tiden; för dem, som inträffa midt i sommaren, äro gränserna för variationen mycket trängre.

Nordliga trädgränser. Den nordliga gränsen för några af de ädlare, allmännare trädslagen angifves på kartan 9, konstruerad af D:r A. N. Lundström enligt iakttagelser, insända till Meteorologiska Observatoriet i Uppsala.

Flyttfåglarnes ankomsttider. Då fåglarnes flyttning till och från vårt land otvifvelaktigt står i sammanhang med dess klimatiska beskaffenhet, meddelas efter D:r Carlheim-Gyllenskiöld i tab. 26 ankomsttiderna för några af de allmännaste. Den lag, som, enligt hvad i det föregående framhållits, gäller vårfenomenen i allmänhet,

nämligen att de tidigare fortskrida långsammast, äger i viss mån sin tillämpning äfven på flyttfåglarne. Härvid är dock att märka, att hvarje fågelart utbreder sig på sitt särskilda sätt och bestämmes vid flyttningen af olika faktorer, hvarför lagen här icke gäller lika generellt. Sålunda behöfver lärkan, som ankommer till Sverige i medeltal den 21 februari, 10.3 dagar för hvarje breddgrad, sädgåsen, som kommer den 23 mars, behöfver 4.0 dagar, och göken, som kommer den 7 maj, 2.8 dagar; men svanen, som kommer den 2 april, behöfver 5 dagar, således längre tid än sädgåsen, fastän hon kom senare, o. s. v. Växlingen i ankomsttiden mellan olika år är äfven större för de tidigare än de senare ankommande.

Karta 9. Nordliga trädgränser.

De tidigare fåglarne framskrida långsammare mot norden än temperaturen, de senare däremot något fortare. De fåglar, som ankomma i mars, taga sålunda i medeltal 5.7 dagar på sig för att flytta 1 breddgrad, medan den då rådande temperaturen för samma framskridande endast behöfver 4.1 dagar. Under maj äro de resp. värdena 2.6 och 2.9 dagar. Bofinken anländer till södra Sverige, då medeltemperaturen är + 1°, skogsdufvan vid 2°, rödstjärten vid 6°, göken vid 7° och hussvalan vid 8°. För öfrigt sammanhänga fåglarnes flyttningar förutom med värmen äfven med islossningen i sjöarne och, såsom nämnts, antagligen äfven med andra faktorer, såsom nederbörden, insekternas framkomst m. fl.

Tabell 1.

	Lat. Nord.	Long. O. fr. Gr.	Höjd m.		Lat. Nord.	Long. O. fr. Gr.	Höjd m.
Karesuando	68° 26′	22° 30′	(330)	Örebro	59° 16′	15° 13′	31
Jockmock	66 36	19 51	256	Strömstad	58 56	11 11	9
Haparanda	65 50	24 9	9	Askersund	58 53	14 55	96
Piteå	65 19	21 29	11	Nyköping	58 45	17 1	17
Stensele	65 4	17 10	325	Linköping	58 25	15 37	68
Umeå	63 49	20 18	15	Skara	58 23	13 27	115
Huså	63 29	13 10	397	Vänersborg	58 23	12 20	54
Östersund	63 11	14 38	322	Jönköping	57 47	14 11	95
Hernösand	62 38	17 57	15	Västervik	57 46	16 39	13
Sveg	62 2	14 23	344	Göteborg	57 42	11 58	8
Bjuråker	61 52	16 36	(60)	Visby	57 39	18 18	16
Gefle	60 40	17 9	9	Växjö	56 53	14 49	168
Falun	60 36	15 38	116	Kalmar	56 40	16 22	9
Uppsala	59 52	17 38	24	Halmstad	56 40	12 52	10
Västerås	59 37	16 33	7	Karlshamn	56 10	14 52	9
Karlstad	59 23	13 30	55	Kristianstad	56 2	14 10	12
Stockholm	59 21	18 4	44	Lund	55 42	13 12	38

Tabell 2.

Medeltemperatur

	Stationer.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.
1	Karesuando	— 14.7°	— 14.5°	— 11.4°	— 5.1°	+ 1.1°	+ 8.9°
2	Jockmock	— 14.4	— 13.7	— 8.5	— 1.6	+ 4.2	+ 11.7
3	Haparanda	— 11.3	— 11.8	— 8.4	— 2.2	+ 3.7	+ 11.5
4	Piteå	— 10.1	— 10.1	— 6.4	— 0.4	+ 4.9	+ 12.8
5	Stensele	— 11.8	— 11.4	— 7.6	— 0.8	+ 5.0	+ 11.9
6	Umeå	— 8.5	— 9.0	— 6.4	— 0.7	+ 4.8	+ 12.0
7	Huså	— 7.7	— 8.2	— 5.4	— 0.2	+ 4.1	+ 10.2
8	Östersund	— 8.4	— 8.3	— 5.3	+ 0.4	+ 5.3	+ 11.6
9	Hernösand	— 6.2	— 6.7	— 3.9	+ 1.0	+ 5.8	+ 12.3
10	Sveg	— 10.5	— 9.4	— 5.9	+ 0.2	+ 6.0	+ 12.6
11	Bjuråker	— 7.0	— 7.6	— 4.2	+ 1.2	+ 6.4	+ 12.8
12	Gefle	— 4.4	— 4.8	— 2.9	+ 2.1	+ 7.7	+ 13.6
13	Falun	— 5.9	— 6.2	— 3.6	+ 2.2	+ 8.2	+ 14.8
14	Uppsala	— 4.1	— 4.7	— 3.0	+ 2.4	+ 8.1	+ 14.1
15	Västerås	— 3.9	— 4.4	— 2.5	+ 3.0	+ 8.9	+ 15.0
16	Karlstad	— 3.4	— 3.6	— 1.7	+ 3.4	+ 9.3	+ 15.3
17	Stockholm	— 3.0	— 3.4	— 2.1	+ 2.8	+ 8.0	+ 14.0
18	Örebro	— 3.4	— 4.0	— 2.2	+ 3.3	+ 9.4	+ 15.1
19	Strömstad	— 1.4	— 2.4	— 1.1	+ 4.6	+ 9.9	+ 15.0
20	Askersund	— 3.3	— 3.9	— 2.3	+ 3.0	+ 8.8	+ 14.5
21	Nyköping	— 2.8	— 3.2	— 1.8	+ 2.9	+ 8.2	+ 14.1
22	Linköping	— 2.3	— 2.6	— 1.0	+ 4.1	+ 9.9	+ 15.6
23	Skara	— 3.0	— 3.4	— 1.7	+ 3.6	+ 8.8	+ 14.0
24	Vänersborg	— 2.1	— 2.7	— 1.5	+ 3.5	+ 9.0	+ 14.5
25	Jönköping	— 1.7	— 2.2	— 1.2	+ 3.5	+ 8.7	+ 14.0
26	Västervik	— 1.8	— 2.0	— 0.9	+ 3.5	+ 8.6	+ 14.2
27	Göteborg	— 0.7	— 1.0	+ 0.3	+ 5.2	+ 10.1	+ 15.1
28	Visby	— 0.5	— 1.2	— 0.4	+ 3.2	+ 7.6	+ 13.3
29	Växjö	— 2.6	— 2.7	— 1.3	+ 3.7	+ 9.3	+ 14.6
30	Halmstad	— 0.8	— 0.9	+ 0.3	+ 5.1	+ 10.1	+ 15.2
31	Kalmar	— 1.0	— 1.1	— 0.2	+ 3.9	+ 8.8	+ 14.3
32	Karlshamn	— 0.5	— 0.6	+ 0.3	+ 4.7	+ 9.6	+ 14.6
33	Kristianstad	— 0.7	— 0.7	+ 0.7	+ 4.7	+ 9.8	+ 14.9
34	Lund	— 0.6	— 0.7	+ 0.6	+ 4.9	+ 9.8	+ 14.7

Tabell 2.

Cels. 1859—1889.

Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År	
+ 12.1°	+ 10.0°	+ 5.0°	— 2.9°	— 10.4°	— 14.4°	— 3.0°	1
+ 14.2	+ 11.6	+ 6.3	— 1.4	— 9.7	— 14.3	— 1.3	2
+ 14.9	+ 12.7	+ 7.7	+ 1.2	— 5.5	— 10.4	+ 0.2	3
+ 15.7	+ 13.6	+ 8.9	+ 2.0	— 4.9	— 9.4	+ 1.4	4
+ 14.0	+ 11.6	+ 6.7	+ 0.2	— 6.9	— 11.8	— 0.1	5
+ 14.5	+ 12.6	+ 8.2	+ 2.2	— 3.6	— 7.9	+ 1.5	6
+ 12.1	+ 11.1	+ 7.5	+ 1.9	— 3.0	— 7.1	+ 1.3	7
+ 13.3	+ 11.8	+ 8.1	+ 2.5	— 2.9	— 8.1	+ 1.7	8
+ 15.0	+ 13.7	+ 9.7	+ 3.9	— 1.4	— 5.9	+ 3.1	9
+ 13.9	+ 12.1	+ 7.8	+ 0.6	— 5.5	— 10.1	+ 1.0	10
+ 15.0	+ 13.5	+ 9.4	+ 3.3	— 2.2	— 7.0	+ 2.8	11
+ 15.8	+ 14.2	+ 10.2	+ 4.5	— 0.4	— 4.2	+ 4.3	12
+ 16.3	+ 14.0	+ 9.8	+ 4.2	— 1.2	— 5.7	+ 3.9	13
+ 16.1	+ 14.3	+ 10.2	+ 4.7	— 0.2	— 3.7	+ 4.5	14
+ 16.8	+ 14.9	+ 10.8	+ 5.2	+ 0.4	— 3.5	+ 5.1	15
+ 17.0	+ 15.5	+ 11.3	+ 5.9	+ 0.8	— 3.0	+ 5.6	16
+ 16.4	+ 15.0	+ 11.3	+ 5.9	+ 1.2	— 2.4	+ 5.3	17
+ 16.7	+ 14.8	+ 10.7	+ 5.1	+ 0.3	— 3.2	+ 5.2	18
+ 17.0	+ 16.2	+ 12.5	+ 6.8	+ 2.1	— 1.5	+ 6.5	19
+ 16.2	+ 14.5	+ 10.6	+ 5.3	+ 0.7	— 2.9	+ 5.1	20
+ 16.4	+ 15.0	+ 11.1	+ 5.7	+ 1.2	— 2.3	+ 5.4	21
+ 17.3	+ 15.5	+ 11.6	+ 6.0	+ 1.5	— 2.0	+ 6.1	22
+ 15.6	+ 14.2	+ 10.8	+ 5.4	+ 0.8	— 2.4	+ 5.2	23
+ 16.3	+ 15.0	+ 11.4	+ 6.2	+ 1.9	— 1.5	+ 5.8	24
+ 16.2	+ 14.8	+ 11.2	+ 6.2	+ 2.0	— 1.3	+ 5.9	25
+ 16.6	+ 15.3	+ 11.8	+ 6.7	+ 2.3	— 1.1	+ 6.1	26
+ 16.7	+ 15.8	+ 12.5	+ 7.6	+ 3.2	± 0.0	+ 7.1	27
+ 16.1	+ 15.3	+ 12.3	+ 7.6	+ 3.4	+ 0.4	+ 6.4	28
+ 16.1	+ 14.6	+ 10.9	+ 5.8	+ 1.3	— 2.1	+ 5.6	29
+ 16.8	+ 15.8	+ 12.3	+ 7.5	+ 3.0	— 0.3	+ 7.0	30
+ 16.8	+ 15.9	+ 12.7	+ 7.7	+ 3.1	— 0.4	+ 6.7	31
+ 16.6	+ 15.4	+ 12.1	+ 7.5	+ 3.3	± 0.0	+ 6.9	32
+ 16.6	+ 15.6	+ 12.5	+ 7.8	+ 3.1	± 0.0	+ 7.0	33
+ 16.4	+ 15.4	+ 12.4	+ 7.7	+ 3.1	± 0.0	+ 7.0	34

Tabell 3. Skillnad i

a.

		Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Haparanda—Jockmock	+ 3.1°	+ 1.9°	+ 0.1°	—0.6°	— 0.5°
2	Östersund—Sveg	+ 2.1	+ 1.1	+ 0.6	+ 0.2	— 0.7
3	Stockholm — Örebro	+ 0.4	+ 0.6	+ 0.1	— 0.5	— 1.4
4	Visby—Linköping	+ 1.8	+ 1.4	+ 0.6	— 0.9	— 2.3
5	Jönköping—Linköping	+ 0.6	+ 0.4	— 0.2	— 0.6	— 1.2
6	Halmstad—Växjö	+ 1.8	+ 1.8	+ 1.6	+ 1.4	+ 0.8

b. vid

		Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Haparanda—Jockmock	+ 2.2°	+ 1.2°	—1.0°	—1.9°	—2.1°
2	Östersund—Sveg	+ 2.1	+ 1.0	+ 0.4	+ 0.1	— 0.8
3	Stockholm — Örebro	+ 0.5	+ 0.7	+ 0.2	— 0.5	— 1.3
4	Visby—Linköping	+ 1.7	+ 1.2	+ 0.4	— 1.2	— 2.6
5	Jönköping—Linköping	+ 0.7	+ 0.5	± 0.0	— 0.5	— 1.0
6	Halmstad—Växjö	+ 1.2	+ 1.1	+ 0.8	+ 0.6	— 0.1

Tabell 4. Temperaturens dagliga förändring i

	Timme.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	2 f. m.	— 3.8°	— 6.0°	— 4.9°	— 0.2°	+ 3.3°
2	4 „ „	— 3.9	— 6.2	— 5.2	— 0.7	+ 3.1
3	6 „ „	— 3.9	— 6.2	— 5.5	— 0.1	+ 5.1
4	8 „ „	— 3.9	— 6.0	— 4.4	+ 2.3	+ 7.6
5	10 „ „	— 3.5	— 4.9	— 2.0	+ 4.6	+ 9.5
6	middag	— 2.8	— 3.7	± 0.0	+ 6.1	+ 10.6
7	2 e. m.	— 2.6	— 3.1	+ 0.9	+ 6.7	+ 11.2
8	4 „ „	— 3.1	— 3.8	+ 0.5	+ 6.4	+ 10.9
9	6 „ „	— 3.4	— 4.7	— 1.3	+ 5.0	+ 9.8
10	8 „ „	— 3.5	— 5.2	— 2.7	+ 2.6	+ 7.4
11	10 „ „	— 3.6	— 5.6	— 3.5	+ 1.3	+ 5.3
12	midnatt	— 3.7	— 5.9	— 4.4	+ 0.4	+ 4.0
13	Medeltal	— 3.5	— 5.1	— 2.7	+ 2.9	+ 7.3

medeltemperatur. Tabell 3.

verklig.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
—0.2°	+ 0.7°	+ 1.1°	+ 1.0°	+ 2.6°	+ 4.2°	+ 3.9°	+ 1.6°	1
— 1.0	— 0.6	— 0.3	+ 0.3	+ 1.9	+ 2.6	+ 2.0	+ 0.7	2
— 1.1	— 0.3	+ 0.2	+ 0.6	+ 0.8	+ 0.9	+ 0.8	+ 0.1	3
—2.3	— 1.2	— 0.2	+ 0.7	+ 1.6	+ 1.9	+ 2.4	+ 0.3	4
— 1.6	— 1.1	— 0.7	— 0.4	+ 0.2	+ 0.5	+ 0.7	— 0.2	5
+ 0.6	+ 0.7	+ 1.4	+ 1.4	+ 1.7	+ 1.7	+ 1.8	+ 1.6	6

hafsytan.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
—0.9°	—0.9°	—0.5°	—0.1°	+ 1.4°	+ 3.7°	+ 3.2°	+ 0.3°	1
— 1.1	— 0.7	— 0.5	+ 0.2	+ 1.9	+ 2.5	+ 1.9	+ 0.6	2
— 1.0	— 0.2	+ 0.3	+ 0.6	+ 1.1	+ 1.1	+ 0.8	+ 0.2	3
— 2.8	— 1.5	— 0.5	+ 0.4	+ 1.4	+ 1.8	+ 2.2	+ 0.1	4
— 1.4	— 0.9	— 0.5	— 0.3	+ 0.3	+ 0.6	+ 0.7	— 0.1	5
— 0.3	— 0.2	+ 0.3	+ 0.6	+ 0.9	+ 1.4	+ 1.4	+ 0.6	6

Uppsala 1865—1874, enligt R. Rubenson. Tabell 4.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	
+ 8.3°	+ 11.9°	+ 10.8°	+ 8.3°	+ 3.9	— 0.4°	— 3.8	1
+ 8.5	+ 11.7	+ 10.4	+ 7.8	+ 3.7	— 0.4	— 3.9	2
+ 10.8	+ 13.8	+ 11.4	+ 7.7	+ 3.6	— 0.5	— 4.0	3
+ 13.3	+ 16.5	+ 14.1	+ 9.9	+ 4.3	— 0.5	— 4.0	4
+ 15.2	+ 18.8	+ 16.2	+ 12.5	+ 6.2	+ 0.2	— 3.7	5
+ 16.6	+ 20.1	+ 17.6	+ 14.1	+ 7.6	+ 1.1	— 3.1	6
+ 17.2	+ 20.7	+ 18.1	+ 14.8	+ 8.0	+ 1.2	— 2.9	7
+ 17.0	+ 20.5	+ 17.7	+ 14.2	+ 7.2	+ 0.6	— 3.4	8
+ 16.0	+ 19.4	+ 16.4	+ 12.1	+ 5.7	+ 0.3	— 3.5	9
+ 13.9	+ 17.1	+ 13.9	+ 10.1	+ 5.1	± 0.0	— 3.6	10
+ 11.1	+ 14.4	+ 12.3	+ 9.1	+ 4.6	— 0.2	— 3.7	11
+ 9.4	+ 12.9	+ 11.4	+ 8.8	+ 4.2	— 0.1	— 3.7	12
+ 13.1	+ 16.5	+ 14.2	+ 10.8	+ 5.3	+ 0.1	— 3.6	13

Tabell 5.

Högsta och lägsta månads- och års-

	Stationer.		Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Karesuando . . .	Högsta	— 7.2°	— 5.6°	— 6.7°	— 0.8°	+ 5.4°
2		Lägsta	—25.1	—24.2	—17.1	— 7.6	— 3.1
3	Haparanda . . .	Högsta	— 4.1	— 3.2	— 3.1	+ 0.4	+ 6.9
4		Lägsta	—19.8	—24.3	—14.8	— 6.8	— 0.7
5	Östersund	Högsta	— 2.3	— 0.3	+ 0.9	+ 2.7	+10.3
6		Lägsta	—18.6	—17.2	—13.3	— 3.3	+ 1.2
7	Hernösand . . .	Högsta	— 1.0	+ 1.2	+ 1.8	+ 3.8	+ 8.9
8		Lägsta	—15.7	—16.9	—11.4	— 2.4	+ 1.1
9	Falun	Högsta	— 0.1	— 1.2	+ 1.4	+ 4.5	+12.1
10		Lägsta	—14.5	—13.9	—10.8	— 1.0	+ 3.4
11	Stockholm . . .	Högsta	+ 2.0	+ 0.8	+ 1.9	+ 5.7	+12.3
12		Lägsta	— 9.3	—12.1	— 5.9	— 0.3	+ 3.2
13	Örebro	Högsta	+ 1.8	+ 1.0	+ 1.9	+ 6.4	+14.1
14		Lägsta	—10.7	—11.5	— 9.3	— 0.2	+ 5.3
15	Skara	Högsta	+ 1.7	+ 0.9	+ 2.4	+ 7.2	+13.7
16		Lägsta	— 9.4	— 9.5	— 8.0	— 0.5	+ 4.5
17	Jönköping . . .	Högsta	+ 2.4	+ 1.8	+ 3.2	+ 5.9	+11.7
18		Lägsta	— 7.8	— 8.0	— 8.0	— 0.5	+ 5.0
19	Göteborg	Högsta	+ 3.6	+ 2.8	+ 4.0	+ 7.9	+16.1
20		Lägsta	— 6.5	— 6.2	— 5.1	+ 2.3	+ 7.5
21	Visby	Högsta	+ 3.2	+ 2.1	+ 2.8	+ 5.3	+11.5
22		Lägsta	— 5.1	— 7.8	— 4.7	+ 0.2	+ 3.6
23	Lund	Högsta	+ 3.4	+ 3.0	+ 4.1	+ 7.6	+13.6
24		Lägsta	— 7.4	— 4.9	— 3.5	+ 2.3	+ 6.8

Tabell 5.

medium af temperaturen 1859—1893.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Året.	
+ 12.9°	+ 14.1°	+ 13.2°	+ 7.1°	+ 0.8°	— 3.7°	— 6.8°	—0.7° 1883	1
+ 5.3	+ 9.7	+ 7.3	+ 0.3	— 7.5	—13.5	—18.0	—5.1 1893	2
+ 15.0	+ 18.6	+ 15.9	+ 10.3	+ 5.5	+ 1.1	— 1.4	+2.2 1890	3
+ 8.0	+ 12.7	+ 10.0	+ 4.6	— 4.6	—12.1	—18.8	—2.6 1867	4
+ 15.0	+ 16.4	+ 14.5	+ 10.5	+ 5.9	+ 1.3	— 1.4	+3.1 1863	5
+ 8.4	+ 11.2	+ 9.5	+ 5.7	— 3.4	— 6.8	—15.5	—0.2 1871	6
+ 15.5	+ 17.2	+ 16.5	+ 11.9	+ 7.3	+ 2.5	— 1.0	+4.8 1863	7
+ 9.6	+ 11.9	+ 11.3	+ 7.3	— 1.3	— 5.5	—12.3	+0.8 1867	8
+ 18.7	+ 18.7	+ 17.3	+ 12.1	+ 7.2	+ 3.6	— 0.8	+5.6 1863	9
+ 12.2	+ 13.5	+ 11.0	+ 6.9	— 1.7	— 4.5	—13.1	+1.7 1867	10
+ 17.1	+ 18.6	+ 18.5	+ 13.8	+ 8.9	+ 5.1	+ 1.0	+6.8 1872	11
+ 10.9	+ 14.0	+ 11.9	+ 8.0	+ 0.4	— 1.9	— 8.0	+3.1 1867	12
+ 18.8	+ 19.2	+ 18.4	+ 13.1	+ 8.6	+ 4.9	+ 1.2	+6.9 1863	13
+ 12.8	+ 14.1	+ 12.2	+ 8.5	— 0.9	— 3.4	— 8.9	+3.5 1888	14
+ 17.7	+ 19.4	+ 17.9	+ 12.7	+ 8.4	+ 4.8	+ 1.4	+7.4 1872	15
+ 11.8	+ 12.5	+ 11.5	+ 8.1	± 0.0	— 3.8	— 7.6	+3.6 1888	16
+ 17.5	+ 18.7	+ 17.5	+ 13.4	+ 9.1	+ 5.5	+ 2.1	+7.3 1863	17
+ 11.0	+ 13.7	+ 12.0	+ 8.2	+ 2.0	— 1.6	— 5.5	+4.2 1888	18
+ 19.4	+ 19.3	+ 19.4	+ 14.5	+ 10.9	+ 6.8	+ 4.0	+8.4 1872	19
+ 12.9	+ 14.2	+ 13.0	+ 9.4	+ 3.7	— 0.2	— 4.7	+5.5 1860	20
+ 15.8	+ 18.3	+ 19.3	+ 14.7	+ 10.3	+ 6.0	+ 3.1	+7.6 1863	21
+ 9.2	+ 12.8	+ 12.4	+ 9.4	+ 4.3	+ 1.1	— 3.5	+4.6 1867	22
+ 18.9	+ 18.7	+ 19.3	+ 14.5	+ 10.5	+ 6.2	+ 3.5	+8.4 1872	23
+ 12.5	+ 13.9	+ 12.6	+ 9.4	+ 4.8	+ 0.3	— 4.1	+5.5 1879	24

Tabell 6.

Absolut högsta och lägsta

	Stationer.		Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.
1	Karesuando	Högsta	+ 5.0°	+ 6.5°	+ 10.0°	+ 15.0°	+ 24.0°	+ 28.0°
2		Lägsta	— 45.5	— 45.5	— 38.5	— 30.0	— 21.5	— 5.5
3	Haparanda	Högsta	+ 6.0	+ 6.5	+ 9.5	+ 15.0	+ 26.5	+ 28.5
4		Lägsta	— 40.0	— 38.5	— 32.0	— 26.0	— 12.0	— 2.0
5	Östersund	Högsta	+ 9.0	+ 9.0	+ 13.5	+ 18.0	+ 26.6	+ 33.0
6		Lägsta	— 40.5	— 41.0	— 36.0	— 24.3	— 13.0	— 3.5
7	Hernösand	Högsta	+ 10.0	+ 12.5	+ 17.5	+ 21.0	+ 29.0	(+36.5)
8		Lägsta	— 35.0	— 32.0	— 29.0	— 18.0	— 8.0	± 0.0
9	Falun	Högsta	+ 8.5	+ 12.5	+ 15.0	+ 20.0	+ 28.0	+ 32.0
10		Lägsta	— 32.5	— 31.0	— 31.0	— 21.0	— 8.0	+ 1.0
11	Stockholm	Högsta	+ 8.6	+ 12.0	+ 15.0	+ 21.0	+ 29.0	+ 32.7
12		Lägsta	— 30.0	— 24.5	— 22.5	— 14.4	— 4.2	± 0.0
13	Örebro	Högsta	+ 9.5	+ 8.0	+ 15.5	+ 20.0	+ 29.0	+ 31.0
14		Lägsta	— 31.5	— 28.5	— 29.0	— 19.0	— 6.0	+ 0.5
15	Skara	Högsta	+ 8.6	+ 8.0	+ 17.0	+ 20.0	+ 27.5	+ 30.5
16		Lägsta	— 32.4	— 30.0	— 27.0	— 20.0	— 6.0	— 1.0
17	Jönköping	Högsta	+ 13.0	+ 13.5	+ 14.0	+ 19.0	+ 28.0	+ 30.5
18		Lägsta	— 26.0	— 25.0	— 28.5	— 17.0	— 6.0	+ 1.0
19	Göteborg	Högsta	+ 7.5	+ 8.0	+ 18.0	+ 20.0	+ 25.5	+ 30.0
20		Lägsta	— 24.0	— 19.0	— 20.0	— 6.0	— 1.0	+ 3.0
21	Visby	Högsta	+ 8.0	+ 8.0	+ 15.0	+ 23.0	+ 27.0	+ 29.5
22		Lägsta	— 17.0	— 17.0	— 16.0	— 15.0	— 3.0	± 0.0
23	Lund	Högsta	+ 7.0	+ 9.5	+ 15.0	+ 21.0	+ 31.5	+ 31.5
24		Lägsta	— 23.5	— 21.0	— 18.0	— 6.0	— 3.0	+ 2.5

Tabell 6.

kända temperatur.

Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
+ 30.5°	+ 26.0°	+ 21.5°	+ 11.5°	+ 7.0°	+ 5.0°	+ 30.5° 9/7 1894	1
— 1.0	— 4.0	— 13.0	— 28.0	— 34.5	— 41.0	— 45.5 14/1, 10/2 1893	2
+ 32.0	+ 28.0	+ 22.0	+ 15.0	+ 9.0	+ 5.0	+ 32.0 18/7 1887	3
+ 2.5	— 2.0	— 9.0	— 22.5	— 28.0	— 37.0	— 40.0 1/1 1893	4
+ 31.0	+ 31.0	+ 28.5	+ 15.8	+ 10.8	+ 8.0	+ 33.0 28/6 1882	5
— 0.5	— 1.5	— 4.0	— 16.0	— 26.6	— 37.0	— 41.0 15/2 1881, 19/2 1892	6
+ 33.0	+ 30.0	+ 24.0	+ 20.0	+ 13.0	+ 10.0	(+ 36.5 25/6 1891)	7
+ 3.0	+ 1.5	— 4.0	— 13.5	— 23.0	— 31.0	— 35.0 15/1 1893	8
+ 31.0	+ 28.0	+ 26.0	+ 16.5	+ 13.5	+ 9.0	+ 32.0 5/6 1889	9
+ 3.5	+ 1.5	— 5.0	— 18.0	— 21.5	— 34.0	— 34.0 24/12 1876	10
+ 33.2	+ 30.0	+ 29.6	+ 18.7	+ 13.0	+ 14.2	+ 33.2 25/7 1876	11
+ 1.5	+ 3.5	— 1.6	— 9.0	— 18.0	— 22.5	— 30.0 24/1 1875	12
+ 31.5	+ 27.0	+ 23.5	+ 20.0	+ 11.8	+ 9.0	+ 31.5 14/7 1887	13
+ 4.0	+ 2.0	— 4.0	— 12.5	— 20.0	— 28.0	— 31.5 2/1 1877	14
+ 32.0	+ 29.5	+ 25.5	+ 18.0	+ 11.6	+ 8.0	+ 32.0 8/7 1894	15
+ 1.0	— 1.0	— 6.0	— 17.5	— 22.0	— 25.0	— 32.4 23/1 1875	16
+ 31.0	+ 30.0	+ 25.0	+ 22.0	+ 12.0	+ 9.0	+ 31.0 2/7 1883	17
+ 5.0	+ 2.0	— 1.5	— 13.0	— 16.0	— 21.5	— 28.5 16/3 1888	18
+ 31.0	+ 28.5	+ 24.0	+ 18.5	+ 12.0	+ 9.0	+ 31.0 1/7 1894	19
+ 7.5	+ 6.0	+ 1.0	— 6.0	— 11.0	— 12.0	— 24.0 15/1 1893	20
+ 30.0	+ 30.0	+ 25.0	+ 18.5	+ 11.0	+ 11.0	+ 30.0 17/7, 20/8 1882	21
+ 6.0	+ 7.0	+ 0.5	— 7.0	— 12.0	— 12.0	— 17.0 14/1 1881, 24/2 1893	22
+ 32.5	+ 30.5	+ 29.0	+ 19.0	+ 11.5	+ 9.5	+ 32.5 3/7 1883	23
+ 5.0	+ 3.3	— 1.0	— 6.0	— 16.5	— 20.0	— 23.5 17/1 1893	24

Tabell 7.

Medeltemperaturen i Stockholm

	År.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.
1	1859	+ 0.2°	+ 0.1°	+ 0.7°	+ 2.1°	+ 9.4°	+ 15.7
2	1860	— 1.9	— 6.3	— 2.8	+ 3.2	+ 7.4	+ 14.1
3	1861	— 8.8	— 1.3	— 0.2	+ 1.8	+ 5.7	+ 15.6
4	1862	— 7.3	— 6.5	— 4.3	+ 2.7	+ 10.0	+ 12.9
5	1863	+ 0.8	+ 0.8	— 0.3	+ 3.4	+ 8.0	+ 14.4
6	1864	— 3.9	— 1.6	— 1.9	+ 2.1	+ 4.9	+ 14.3
7	1865	— 2.8	— 8.8	— 4.1	+ 3.9	+ 10.8	+ 10.9
8	1866	+ 1.4	— 3.0	— 5.8	+ 3.7	+ 6.8	+ 15.3
9	1867	— 9.3	— 2.2	— 4.8	+ 0.4	+ 3.2	+ 11.8
10	1868	— 5.3	— 1.6	+ 0.1	+ 3.3	+ 10.2	+ 14.9
11	1869	— 2.0	— 0.5	— 2.0	+ 5.7	+ 7.2	+ 12.1
12	1870	— 1.0	— 6.9	— 2.2	+ 5.1	+ 8.8	+ 13.7
13	1871	— 5.2	— 12.1	+ 1.9	+ 0.4	+ 6.1	+ 11.0
14	1872	+ 0.0	— 1.4	— 0.9	+ 3.8	+ 10.3	+ 15.0
15	1873	+ 2.0	— 2.3	— 0.5	+ 2.3	+ 6.0	+ 15.0
16	1874	+ 1.3	— 1.3	— 0.5	+ 3.6	+ 6.4	+ 14.0
17	1875	— 9.1	— 5.5	— 2.5	+ 1.4	+ 9.8	+ 14.9
18	1876	— 3.4	— 4.2	— 1.9	+ 3.7	+ 5.9	+ 16.9
19	1877	— 4.4	— 5.3	— 4.6	— 0.3	+ 5.7	+ 14.7
20	1878	— 2.5	— 0.3	— 1.0	+ 5.0	+ 8.9	+ 13.5
21	1879	— 5.1	— 6.6	— 2.8	+ 0.8	+ 8.8	+ 14.3
22	1880	— 2.9	— 0.7	— 0.5	+ 3.9	+ 8.5	+ 13.9
23	1881	— 7.6	— 7.8	— 5.9	+ 0.5	+ 8.0	+ 12.6
24	1882	+ 1.1	— 1.0	+ 1.5	+ 3.6	+ 9.6	+ 14.1
25	1883	— 3.1	— 0.8	— 4.2	+ 2.5	+ 8.9	+ 14.9
26	1884	— 1.3	— 1.0	+ 0.5	+ 2.1	+ 8.0	+ 12.5
27	1885	— 4.0	— 1.1	— 0.7	+ 3.7	+ 6.7	+ 13.2
28	1886	— 3.2	— 3.4	— 2.7	+ 4.5	+ 9.3	+ 14.3
29	1887	— 0.6	— 0.2	+ 0.1	+ 4.2	+ 9.3	+ 13.5
30	1888	— 3.3	— 6.9	— 8.1	— 0.1	+ 8.0	+ 12.6
31	1889	— 1.2	— 6.8	— 3.9	+ 2.3	+ 12.3	+ 17.1
32	1890	+ 0.8	— 1.4	+ 1.0	+ 4.2	+ 11.4	+ 13.9
33	1891	— 4.7	— 0.1	— 2.0	+ 2.7	+ 9.4	+ 13.1
34	1892	— 5.3	— 4.3	— 1.6	+ 3.2	+ 8.9	+ 13.4
35	1893	— 7.3	— 10.4	— 0.1	+ 4.2	+ 7.6	+ 14.4
36	1894	— 0.7	— 0.4	+ 3.3	+ 5.9	+ 9.5	+ 14.2

Tabell 7.

under åren 1859—1894.

Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Året.	
+ 17.0°	+ 16.7°	+ 11.4°	+ 5.8°	+ 1.9°	— 3.2°	+ 6.5°	1
+ 16.3	+ 15.0	+ 11.2	+ 5.4	+ 1.0	— 5.3	+ 4.8	2
+ 18.0	+ 15.1	+ 9.8	+ 8.0	+ 0.5	+ 0.1	+ 5.4	3
+ 14.0	+ 13.5	+ 10.8	+ 7.2	+ 3.0	— 1.8	+ 4.5	4
+ 14.2	+ 14.8	+ 11.7	+ 8.3	+ 3.5	— 0.8	+ 6.6	5
+ 15.9	+ 11.9	+ 10.5	+ 3.2	— 1.1	— 0.7	+ 4.5	6
+ 18.4	+ 13.8	+ 12.3	+ 4.7	+ 3.7	+ 1.0	+ 5.3	7
+ 14.3	+ 14.6	+ 13.2	+ 6.0	— 0.8	— 2.5	+ 5.3	8
+ 14.4	+ 14.6	+ 10.3	+ 7.0	+ 0.1	— 8.0	+ 3.1	9
+ 18.4	+ 18.5	+ 11.1	+ 6.5	+ 0.5	— 0.9	+ 6.3	10
+ 16.0	+ 14.4	+ 11.0	+ 5.5	— 0.3	— 0.8	+ 5.5	11
+ 16.9	+ 14.4	+ 11.0	+ 4.7	+ 2.4	— 7.3	+ 5.0	12
+ 16.5	+ 15.7	+ 8.7	+ 5.0	— 1.4	— 2.8	+ 3.7	13
+ 18.6	+ 14.8	+ 11.1	+ 8.7	+ 3.5	— 1.6	+ 6.8	14
+ 18.3	+ 15.2	+ 11.9	+ 6.4	+ 2.3	+ 0.3	+ 6.4	15
+ 16.8	+ 13.9	+ 11.7	+ 8.9	+ 1.5	— 5.2	+ 5.9	16
+ 16.9	+ 15.8	+ 11.2	+ 4.0	— 1.5	— 4.3	+ 4.3	17
+ 17.6	+ 15.9	+ 10.5	+ 5.7	— 1.9	— 7.2	+ 4.8	18
+ 16.3	+ 14.0	+ 8.0	+ 5.4	+ 5.1	+ 0.6	+ 4.6	19
+ 14.6	+ 15.3	+ 12.5	+ 8.4	+ 1.9	— 2.7	+ 6.1	20
+ 15.8	+ 16.3	+ 12.6	+ 5.8	— 0.9	— 3.5	+ 4.6	21
+ 16.7	+ 17.7	+ 13.2	+ 0.4	— 0.1	— 4.0	+ 5.5	22
+ 15.6	+ 13.6	+ 10.7	+ 4.0	+ 2.7	+ 0.8	+ 3.9	23
+ 16.7	+ 17.0	+ 12.7	+ 7.0	— 0.4	— 4.0	+ 6.5	24
+ 16.7	+ 14.9	+ 11.5	+ 6.2	+ 4.2	— 1.4	+ 5.9	25
+ 16.6	+ 14.2	+ 13.8	+ 7.2	— 1.0	— 1.8	+ 5.8	26
+ 16.7	+ 12.5	+ 9.7	+ 4.6	+ 0.5	— 1.2	+ 5.1	27
+ 16.7	+ 16.3	+ 11.9	+ 6.1	+ 4.7	— 2.2	+ 6.0	28
+ 17.0	+ 14.9	+ 11.7	+ 4.1	+ 1.0	— 2.5	+ 6.0	29
+ 15.1	+ 14.2	+ 11.2	+ 4.2	+ 0.1	+ 1.0	+ 4.0	30
+ 15.5	+ 14.9	+ 9.9	+ 8.0	+ 2.7	— 1.2	+ 5.8	31
+ 15.1	+ 15.2	+ 12.1	+ 4.8	+ 2.0	— 2.6	+ 6.4	32
+ 18.1	+ 14.5	+ 11.6	+ 8.7	+ 1.1	+ 0.4	+ 6.1	33
+ 15.2	+ 15.1	+ 12.0	+ 5.8	+ 2.9	— 4.4	+ 5.1	34
+ 16.9	+ 15.2	+ 10.0	+ 7.1	+ 0.5	+ 0.5	+ 4.9	35
+ 17.2	+ 15.4	+ 9.3	+ 4.6	+ 4.4	+ 0.8	+ 7.0	36

Tabell 8.

Medeltemperaturen i Göteborg

	År.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.
1	1859	—	—	—	—	—	—
2	1860	− 0.2°	− 6.2°	− 2.1°	+ 3.8°	+ 9.6°	+ 14.2°
3	1861	− 4.4	+ 0.6	+ 2.5	+ 4.8	+ 7.9	+ 16.9
4	1862	− 3.4	− 3.2	− 0.5	+ 4.7	+ 13.0	+ 13.8
5	1863	+ 2.9	+ 2.8	+ 1.6	+ 6.8	+ 9.2	+ 15.0
6	1864	− 1.7	− 0.6	+ 0.7	+ 4.8	+ 8.2	+ 14.3
7	1865	− 0.8	− 5.4	− 2.1	+ 5.5	+ 12.5	+ 13.2
8	1866	+ 3.4	+ 0.6	− 2.9	+ 5.2	+ 8.6	+ 17.1
9	1867	− 6.4	+ 0.7	− 1.5	+ 3.9	+ 7.5	+ 13.6
10	1868	− 2.6	+ 2.3	+ 2.4	+ 5.5	+ 12.1	+ 15.4
11	1869	+ 0.8	+ 2.6	+ 0.3	+ 7.4	+ 9.5	+ 12.9
12	1870	− 0.4	− 5.5	+ 0.1	+ 5.9	+ 10.2	+ 13.8
13	1871	− 4.4	− 6.2	+ 3.1	+ 3.6	+ 9.2	+ 14.0
14	1872	+ 1.7	+ 0.4	+ 1.2	+ 6.3	+ 10.9	+ 16.0
15	1873	+ 2.9	− 0.3	+ 1.2	+ 4.7	+ 8.8	+ 15.8
16	1874	+ 3.6	+ 1.8	+ 2.4	+ 6.2	+ 9.0	+ 15.1
17	1875	− 3.1	− 4.1	− 0.4	+ 4.9	+ 11.1	+ 15.2
18	1876	− 0.5	− 1.3	+ 1.0	+ 5.8	+ 8.6	+ 16.3
19	1877	− 0.6	− 2.1	− 1.4	+ 3.0	+ 8.6	+ 15.0
20	1878	− 0.6	+ 2.2	+ 2.0	+ 7.9	+ 10.5	+ 14.9
21	1879	− 3.3	− 4.8	− 0.4	+ 3.6	+ 10.4	+ 14.5
22	1880	− 0.6	+ 1.4	+ 2.1	+ 6.0	+ 10.4	+ 16.3
23	1881	− 4.9	− 4.3	− 2.8	+ 2.5	+ 10.3	+ 14.3
24	1882	+ 3.3	+ 2.4	+ 4.0	+ 6.1	+ 11.4	+ 15.3
25	1883	− 1.3	+ 1.2	− 1.5	+ 5.4	+ 10.7	+ 15.6
26	1884	+ 2.3	+ 1.8	+ 2.8	+ 5.6	+ 9.9	+ 14.5
27	1885	− 1.5	+ 1.2	+ 1.7	+ 6.2	+ 9.1	+ 14.3
28	1886	− 0.3	− 2.1	− 1.0	+ 6.0	+ 10.5	+ 14.5
29	1887	+ 0.1	+ 1.5	+ 1.8	+ 5.1	+ 10.2	+ 15.4
30	1888	− 0.3	− 4.4	− 5.1	+ 2.3	+ 9.6	+ 15.1
31	1889	+ 0.7	− 4.2	− 1.0	+ 5.3	+ 16.1	+ 19.4
32	1890	+ 3.0	+ 0.3	+ 3.0	+ 5.6	+ 13.3	+ 14.0
33	1891	− 3.0	+ 1.2	+ 0.4	+ 5.1	+ 10.6	+ 15.4
34	1892	− 2.5	− 0.6	+ 0.7	+ 5.5	+ 10.1	+ 13.9
35	1893	− 6.5	− 4.8	+ 1.9	+ 6.2	+ 11.7	+ 15.6
36	1894	+ 0.6	+ 1.7	+ 4.3	+ 9.1	+ 10.5	+ 16.0

Tabell 8.

under åren 1859—1894.

Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Året.	
—	+ 16.0°	+ 11.8°	+ 7.5°	+ 3.0°	— 3.2°	—	1
+ 16.5°	+ 14.4	+ 11.6	+ 6.8	+ 1.6	— 3.7	+ 5.5°	2
+ 17.8	+ 16.0	+ 11.7	+ 8.6	+ 2.9	+ 1.7	+ 7.3	3
+ 14.2	+ 14.9	+ 12.7	+ 9.6	+ 3.7	+ 0.6	+ 6.7	4
+ 15.1	+ 15.7	+ 12.4	+ 9.9	+ 6.0	+ 2.1	+ 8.3	5
+ 16.4	+ 13.0	+ 12.0	+ 5.7	+ 2.3	+ 1.4	+ 6.4	6
+ 17.2	+ 15.3	+ 13.6	+ 6.9	+ 5.5	+ 3.6	+ 7.1	7
+ 16.3	+ 15.3	+ 14.2	+ 7.6	+ 2.7	— 0.1	+ 7.3	8
+ 15.5	+ 16.7	+ 12.3	+ 8.4	+ 3.2	— 4.1	+ 5.8	9
+ 19.3	+ 19.4	+ 12.2	+ 7.9	+ 2.4	+ 1.3	+ 8.1	10
+ 16.3	+ 15.2	+ 12.9	+ 7.5	+ 1.0	— 0.3	+ 7.2	11
+ 17.1	+ 16.4	+ 11.9	+ 6.1	+ 3.7	— 4.7	+ 6.2	12
+ 16.4	+ 16.4	+ 10.2	+ 5.8	— 0.1	— 1.1	+ 5.6	13
+ 19.2	+ 15.8	+ 12.9	+ 9.8	+ 5.9	+ 0.4	+ 8.4	14
+ 17.5	+ 15.7	+ 12.8	+ 8.0	+ 4.5	+ 4.0	+ 8.0	15
+ 17.2	+ 14.7	+ 13.3	+ 10.9	+ 3.1	— 2.3	+ 7.9	16
+ 17.6	+ 17.5	+ 12.9	+ 5.8	— 0.2	— 1.8	+ 6.3	17
+ 17.2	+ 16.3	+ 11.8	+ 8.2	+ 0.1	— 3.0	+ 6.7	18
+ 16.3	+ 14.9	+ 9.4	+ 6.8	+ 6.8	+ 1.8	+ 6.5	19
+ 16.4	+ 17.2	+ 14.2	+ 9.8	+ 3.4	— 2.0	+ 8.0	20
+ 16.0	+ 16.8	+ 13.3	+ 7.9	+ 0.6	— 1.8	+ 6.1	21
+ 17.1	+ 18.2	+ 14.2	+ 3.7	+ 3.4	+ 0.1	+ 7.7	22
+ 15.8	+ 13.7	+ 11.5	+ 5.3	+ 5.1	+ 3.1	+ 5.8	23
+ 17.6	+ 16.8	+ 14.0	+ 8.1	+ 1.0	— 2.2	+ 8.2	24
+ 17.4	+ 15.8	+ 12.6	+ 7.7	+ 5.3	+ 0.9	+ 7.5	25
+ 17.8	+ 16.6	+ 14.5	+ 9.4	+ 1.5	+ 1.4	+ 8.2	26
+ 16.8	+ 14.1	+ 11.2	+ 5.5	+ 2.4	+ 1.7	+ 6.9	27
+ 15.6	+ 15.4	+ 12.9	+ 8.1	+ 5.8	+ 0.6	+ 7.2	28
+ 16.7	+ 14.9	+ 12.2	+ 6.2	+ 3.0	± 0.0	+ 7.3	29
+ 15.3	+ 14.4	+ 12.2	+ 6.7	+ 3.3	+ 3.1	+ 6.0	30
+ 16.5	+ 15.3	+ 11.0	+ 8.7	+ 5.2	+ 1.3	+ 7.9	31
+ 14.6	+ 15.5	+ 13.6	+ 8.1	+ 4.2	— 1.7	+ 7.8	32
+ 17.7	+ 15.1	+ 13.5	+ 10.5	+ 3.0	+ 2.3	+ 7.7	33
+ 16.2	+ 15.2	+ 12.8	+ 7.4	+ 4.2	— 1.1	+ 6.8	34
+ 18.3	+ 17.1	+ 11.9	+ 9.2	+ 3.0	+ 2.9	+ 7.2	35
+ 18.8	+ 15.9	+ 11.4	+ 6.2	+ 6.5	+ 3.1	+ 8.7	36

Tabell 9.

Medelantal dagar, då lägsta lufttemperaturen

	Län.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Norrbottens	30.7	27.8	30.4	27.7	15.9
2	Västerbottens	30.6	27.9	30.1	27.4	16.1
3	Jämtlands	30.3	27.6	29.6	25.4	14.5
4	Västernorrlands	30.8	27.1	28.3	23.7	9.9
5	Gefleborgs	29.9	26.9	28.4	24.1	9.7
6	Kopparbergs	30.1	26.8	28.5	23.6	8.4
7	Vermlands	28.5	26.6	27.6	21.3	7.2
8	Örebro	26.6	25.1	25.8	19.1	4.7
9	Västmanlands	27.7	26.1	27.1	20.4	6.6
10	Uppsala	28.6	26.3	27.0	22.1	8.3
11	Stockholms	27.6	25.4	26.2	20.3	5.8
12	Södermanlands	26.9	24.7	25.8	18.4	4.7
13	Östergötlands	26.5	25.0	25.4	17.4	4.9
14	Skaraborgs	25.9	24.5	25.1	17.4	4.6
15	Norra Älfsborgs . . .	25.0	23.7	24.9	16.6	3.9
16	Södra Älfsborgs . . .	26.4	24.8	25.7	19.2	6.9
17	Göteborgs och Bohus	22.2	20.9	21.0	12.1	1.5
18	Hallands	23.4	21.9	22.1	13.5	3.2
19	Jönköpings	25.9	25.1	25.2	18.1	5.4
20	Kronobergs	26.4	24.6	25.0	16.3	3.4
21	Norra Kalmar	26.2	24.8	25.6	18.1	5.7
22	Södra Kalmar	24.7	24.2	23.8	14.4	3.0
23	Kristianstads	23.0	22.0	21.5	11.7	2.2
24	Malmöhus	23.3	22.1	21.9	11.4	2.1
25	Blekinge	24.8	22.8	23.3	13.6	3.1
26	Gotland	24.1	23.6	23.9	15.3	3.1

Tabell 9.

nedgått under noll (frostdagar) 1881—1894.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
2.4	0.0	1.1	9.0	22.7	27.6	30.6	225.9	1
2.4	0.2	1.1	8.6	20.4	26.4	30.1	221.3	2
2.4	0.6	1.0	6.6	19.1	25.4	30.1	212.6	3
0.4	0.0	0.0	3.1	15.6	22.1	29.0	190.0	4
0.5	0.0	0.0	3.1	15.6	22.5	29.0	189.7	5
0.5	0.0	0.0	3.5	15.1	21.9	29.1	187.5	6
0.7	0.0	0.0	3.5	14.0	18.6	27.1	175.1	7
0.1	0.0	0.0	2.0	10.6	16.8	25.2	156.0	8
0.2	0.0	0.0	2.6	12.3	18.2	26.8	168.0	9
0.9	0.0	0.1	3.4	12.8	19.3	27.0	175.8	10
0.2	0.0	0.0	1.1	9.0	15.6	24.7	155.9	11
0.3	0.0	0.0	2.4	9.6	16.1	25.1	154.0	12
0.2	0.0	0.0	1.6	9.2	15.9	24.1	150.2	13
0.1	0.0	0.0	2.3	10.4	15.8	24.0	150.1	14
0.1	0.0	0.0	2.1	9.3	14.8	21.9	142.3	15
1.5	0.0	0.2	3.6	10.1	15.5	23.9	157.9	16
0.0	0.0	0.0	0.6	5.5	11.6	18.0	113.4	17
0.2	0.0	0.1	1.4	6.5	12.2	17.9	122.4	18
0.9	0.0	0.1	3.0	9.1	15.0	23.2	151.0	19
0.0	0.0	0.0	1.5	7.4	14.1	22.1	140.8	20
0.3	0.0	0.0	2.6	9.6	16.1	23.4	152.4	21
0.0	0.0	0.0	1.4	6.5	12.9	21.0	131.9	22
0.0	0.0	0.0	0.9	5.5	10.8	18.2	115.8	23
0.0	0.0	0.0	0.8	5.1	10.4	17.9	115.0	24
0.1	0.0	0.0	1.4	4.8	11.2	17.8	122.9	25
0.1	0.0	0.0	0.6	4.3	10.4	18.9	124.3	26

Tabell 10.

Medeltal i millimeter och procent af

	Distrikt.		Jan.	Febr.	Mars.	April.
1	1 Lappland	tryck	1.7	2.0	2.4	3.2
2		proc.	88	85	85	78
3	2 Kustlandet af norra	tryck	2.4	2.4	2.7	3.6
4	Norrland	proc.	92	91	85	77
5	3 Det inre af södra Norr-	tryck	2.6	2.7	2.8	3.8
6	land	proc.	88	90	—	—
7	4 Kustlandet af södra	tryck	2.9	2.8	3.1	3.9
8	Norrland	proc.	88	86	78	73
9	5 Det inre af Svealand	tryck	3.4	3.3	3.4	4.3
10		proc.	90	89	81	72
11	6 Kustlandet af Svealand	tryck	3.4	3.3	3.4	4.2
12		proc.	88	86	80	72
13	7 Det inre af Götaland	tryck	3.7	3.6	3.8	4.6
14		proc.	89	88	82.5	74
15	8 Ostkusten af Götaland	tryck	3.8	3.8	3.8	4.6
16		proc.	86	86	81	75
17	9 Västkusten af Götaland	tryck	4.0	3.8	4.0	4.7
18		proc.	88	87.5	82.5	71.5
19	10 Sydligaste Sverige . . .	tryck	4.1	4.1	4.1	4.9
20		proc.	89	89	82	74

Tabell 10.

absoluta och relativa fuktigheten, 10 år.

Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
4.5	6.3	8.2	8.3	6.2	4.0	2.5	1.8	4.3	1
73	64	68	75	81	87	89	89	80.2	2
4.7	7.1	9.3	9.2	7.1	4.9	3.3	2.4	4.9	3
71	66	70	77	81	87	92	92	81.8	4
5.0	7.1	8.7	8.5	6.8	4.7	3.5	2.4	4.9	5
70	68	73	—	82	86	89	90	—	6
5.3	7.8	9.7	9.6	7.9	5.4	3.9	2.9	5.4	7
67	67	71	77	81	83	87	90	79.0	8
5.8	8.5	10.0	9.9	8.3	5.8	4.5	3.4	5.9	9
65.5	64	69	75	80.5	84 5	89.5	91.5	79.3	10
5.7	8.2	10.1	10.1	8.5	5.9	4.6	3.5	5.9	11
66	66	70	76	81	84	89	90	79.0	12
5.9	8.4	10.3	10.1	8.4	6.0	4.7	3.7	6.1	13
67	67	71	75	80.5	86	89.5	89.5	79.9	14
6.1	8.6	10.5	10.4	9.1	6.5	5.0	4.0	6.4	15
69	69	69	75	79	82	85	87	78.6	16
6.5	8.8	10.4	10.5	8.8	6.4	4.9	4.0	6.4	17
68	68	71.5	75.5	79.5	82	87	88	79.1	18
6.4	9.0	10.6	10.5	9.2	6.9	5.2	4.3	6.6	19
68	69	72	76	80	84	88	90	80.1	20

Tabell 11. **Medeltal af molnmängden**

	Distrikt.	Jan.	Febr.	Mars.
1	Inre Norrland	6.1	5.3	5.1
2	Kusten af Norrland	6.4	5.9	5.4
3	Bottniska viken, fyrar	6.0	5.5	4.8
4	Inre Svealand	7.0	7.0	5.6
5	Kusten af Svealand	6.9	6.8	5.8
6	Ålands haf och norra Östersjön, fyrar	7.3	7.0	6.0
7	Inre Götaland	7.2	7.2	6.1
8	Ostkusten af Götaland	7.4	7.4	6.8
9	Östersjön och Gotland	7.2	6.9	6.0
10	Västkusten af Götaland	7.0	7.1	6.1
11	Kattegatt och Skagerrack, fyrar	6.4	6.4	5.3

Tabell 12. **Medelantal dagar, då dimma**

	Stationer.	Jan.	Febr.	Mars.
1	Jockmock	2.5	1.4	0.5
2	Haparanda	1.4	1.4	0.9
3	Hernösand	1.9	1.5	1.4
4	Falun	2.8	1.9	1.9
5	Uppsala	6.2	5.0	3.8
6	Stockholm	7.2	6.7	4.8
7	Karlstad	7.1	3.8	4.3
8	Göteborg	3.6	3.1	2.3
9	Växjö	5.8	5.0	3.3
10	Lund	7.1	6.4	5.4

Tabell 13. **Medelantal dagar, då tjocka (dimma, icke**

	Fyrstationer.	Jan.	Febr.	Mars.
1	Bjuröklubb [1]	2.5	3.5	3.4
2	Holmö Gadd [1]	0.5	2.1	1.9
3	Storjungfrun [2]	1.4	2.6	3.1
4	Understen [2]	1.6	3.4	3.5
5	Landsort [3]	1.9	2.5	3.0
6	Hoborg [3]	6.1	6.9	6.4
7	Ystad [3]	8.6	7.9	6.2
8	Vinga [4]	9.7	8.6	8.3
9	Väderöbod [4]	7.1	6.5	4.4

[1] Öfre Bottniska viken. [2] Bottenhafvet. [3] Östersjön. [4] Skagerrack.

1880—1892. (0 = klart, 10 = mulet). **Tabell 11.**

April.	Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
5.3	6.1	5.6	6.1	6.5	6.2	6.4	6.5	6.6	6.0	1
5.4	5.8	5.1	5.5	5.9	6.0	6.5	6.6	7.0	6.0	2
5.0	5.1	4.4	4.9	5.2	5.3	6.2	6.2	6.8	5.5	3
5.4	5.4	5.2	5.9	5.7	5.8	6.6	7.0	7.5	6.2	4
5.5	5.2	5.2	5.8	5.7	5.6	6.7	7.0	7.5	6.1	5
5.5	5.4	4.9	5.5	5.3	5.6	6.9	7.4	7.8	6.2	6
5.8	5.4	5.2	6.0	5.9	5.8	6.8	7.4	7.8	6.4	7
6.0	5.6	5.5	6.1	5.9	5.8	7.1	7.8	8.1	6.6	8
5.1	4.5	4.4	4.9	4.8	5.0	6.5	7.3	7.6	5.9	9
5.7	5.2	5.0	5.8	5.9	5.8	6.7	7.3	7.6	6.3	10
4.8	4.2	4.0	4.7	4.7	4.9	5.7	6.6	6.8	5.4	11

observerats på land, 10 år. **Tabell 12.**

April.	Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
0.6	0.6	1.0	0.4	2.6	**4.9**	4.3	1.5	2.4	22.7	1
1.3	0.9	0.6	0.6	1.1	1.6	2.1	**2.3**	2.0	16.2	2
2.4	2.7	2.9	2.3	3.3	**4.6**	3.0	2.3	2.1	30.4	3
0.9	0.1	0.0	0.1	1.5	**4.8**	4.3	3.8	3.9	26.0	4
6.2	1.2	2.8	4.2	7.8	**8.7**	8.5	6.3	5.5	66.2	5
4.9	1.5	1.6	0.8	2.0	**7.6**	6.9	**7.6**	7.2	58.8	6
2.6	0.6	0.2	0.1	0.5	2.3	2.9	4.8	4.0	33.2	7
0.7	0.2	0.0	0.0	0.0	0.5	1.1	2.6	2.6	16.7	8
1.1	0.3	0.0	0.1	0.4	3.0	3.0	5.3	5.6	32.9	9
1.9	0.4	0.1	0.6	0.3	1.5	2.0	3.9	5.6	35.2	10

snötjocka) observerats till sjös, 1880—93. **Tabell 13.**

April.	Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
2.8	**4.2**	2.4	3.2	3.4	3.6	4.1	2.6	2.7	38.4	1
3.2	**4.9**	3.2	4.0	3.0	2.2	2.4	1.1	0.9	29.4	2
4.9	4.2	3.9	3.5	3.0	3.9	3.5	2.5	1.5	38.0	3
4.5	**4.6**	3.1	3.3	3.1	2.8	2.8	2.1	2.4	37.2	4
4.2	3.7	2.8	2.0	2.3	2.3	2.4	1.4	2.0	30.5	5
8.3	6.8	4.8	5.2	3.9	4.4	6.4	6.9	5.9	72.0	6
2.6	2.5	1.7	0.9	2.4	2.8	3.6	5.4	5.9	50.5	7
3.2	3.0	1.9	1.4	2.3	2.2	3.6	6.3	7.9	58.4	8
2.1	1.9	0.9	0.4	0.7	1.1	1.1	3.7	4.5	34.4	9

Tabell 14.

Medelnederbörd i millimeter

	Stationer.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Jockmock	24.1	13.9	12.2	13.8	23.3
2	Haparanda	41.7	27.7	26.9	20.5	29.3
3	Piteå	26.2	18.5	20.0	20.5	33.2
4	Stensele	25.5	17.6	14.3	19.8	33.3
5	Umeå	44.2	33.1	30.1	24.2	39.1
6	Östersund	21.8	21.0	16.2	20.7	35.0
7	Hernösand	35.9	22.8	22.6	21.2	41.1
8	Gefle	27.3	28.0	24.0	28.7	43.3
9	Falun	29.3	23.2	21.8	29.0	45.6
10	Uppsala	32.6	29.1	29.0	25.9	46.8
11	Västerås	22.3	18.1	18.8	22.7	39.1
12	Karlstad	39.4	32.8	27.9	34.2	40.3
13	Stockholm	19.8	17.1	19.2	24.1	35.6
14	Örebro	34.6	29.2	28.4	31.6	43.8
15	Strömstad[1]	49.0	31.4	39.9	32.3	41.3
16	Askersund	44.3	41.5	39.0	30.0	48.8
17	Nyköping	39.5	32.8	33.4	31.1	44.2
18	Linköping	32.1	28.8	27.8	29.5	39.9
19	Skara	30.6	25.0	22.2	25.3	48.8
20	Vänersborg	54.5	46.8	44.7	45.2	53.1
21	Jönköping	28.6	24.8	24.7	25.9	41.4
22	Västervik	30.3	27.3	25.9	29.5	35.1
23	Göteborg	67.1	48.3	49.2	39.3	48.0
24	Visby	34.6	30.0	25.1	20.2	27.3
25	Växjö	39.1	34.5	32.0	28.3	41.4
26	Halmstad	52.1	43.9	40.6	33.6	48.7
27	Kalmar	19.5	16.2	17.7	21.4	27.5
28	Karlshamn	35.7	32.8	27.3	30.3	30.2
29	Lund	40.2	32.3	32.0	32.0	36.8

[1] 1870—1890.

Tabell 14.

i Sverige 1860—1890.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
34.1	77.0	63.3	42.3	38.7	26.5	20.7	389.9	1
34.7	39.9	48.0	51.4	49.1	46.4	31.2	446.8	2
30.6	48.3	55.0	56.3	45.0	42.7	28.5	424.8	3
41.2	74.5	66.5	51.1	38.4	29.8	23.7	435.7	4
41.0	46.4	73.3	71.9	59.6	54.6	42.7	560.2	5
49.3	56.3	67.8	52.3	32.9	22.0	30.0	425.3	6
37.0	61.0	76.0	70.8	63.9	55.6	38.8	546.7	7
44.1	60.8	63.5	51.5	42.1	40.2	38.3	491.8	8
54.5	75.9	78.7	55.3	41.7	32.5	30.5	518.0	9
50.6	68.1	71.5	52.9	54.1	44.8	36.7	542.1	10
47.1	63.6	53.7	46.8	43.0	31.4	23.9	430.5	11
44.4	74.3	66.1	59.1	56.4	49.7	42.7	567.3	12
42.5	58.1	61.4	46.7	49.4	35.7	26.8	436.4	13
54.8	73.7	73.7	58.2	50.5	39.9	36.7	555.1	14
48.5	67.3	66.4	70.0	73.1	61.1	48.2	628.5	15
56.3	77.6	78.0	64.8	55.6	49.3	46.3	631.5	16
45.0	65.2	61.3	54.0	56.1	49.1	45.0	556.7	17
48.4	75.6	65.8	56.5	45.4	39.1	33.4	522.3	18
58.9	73.4	74.9	63.0	52.4	40.7	32.3	547.5	19
57.6	77.7	81.5	76.4	78.6	66.5	56.5	739.1	20
49.2	68.8	58.2	56.2	47.2	38.3	27.4	490.7	21
42.1	64.2	63.2	50.3	48.8	46.9	35.1	498.7	22
54.7	72.2	84.3	90.2	77.4	72.4	64.5	767.6	23
29.5	50.6	58.8	45.0	53.6	53.4	43.9	472.0	24
51.5	69.2	68.3	58.9	57.2	51.5	39.0	570.9	25
57.1	93.3	95.2	79.0	69.1	60.0	52.6	725.2	26
36.2	45.8	46.3	38.8	38.7	32.9	23.5	364.5	27
40.3	57.0	53.7	49.6	47.6	46.5	37.9	488.9	28
54.0	71.9	63.5	60.4	59.6	53.7	42.8	579.2	29

Tabell 15.

Medelantal nederbördsdagar (0.1 mm.

	Län.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Norrbottens	10.9	6.7	7.6	6.2	8.8
2	Västerbottens	10.8	7.0	7.8	6.4	9.6
3	Jämtlands	9.8	7.8	9.1	7.2	10.3
4	Västernorrlands	9.6	7.5	7.8	6.7	10.1
5	Gefleborgs	9.9	8.6	8.5	7.6	10.9
6	Kopparbergs	10.8	9.0	8.9	8.6	12.2
7	Vermlands	10.3	8.4	8.1	8.4	10.8
8	Örebro	11.6	10.0	9.9	9.5	11.9
9	Västmanlands	12.4	9.9	10.6	9.6	12.1
10	Uppsala	11.4	9.6	9.9	8.2	10.7
11	Stockholms	10.6	8.7	9.3	7.7	10.1
12	Södermanlands	11.0	9.6	10.1	9.0	11.3
13	Östergötlands	9.1	8.3	8.4	8.1	10.0
14	Skaraborgs	11.7	9.1	10.0	9.5	11.5
15	Norra Älfsborgs	11.6	9.1	9.3	9.2	11.3
16	Södra Älfsborgs	13.4	10.7	11.9	10.0	12.6
17	Göteborgs och Bohus	11.0	8.1	9.5	8.5	10.6
18	Hallands	12.0	9.0	10.4	8.5	11.1
19	Jönköpings	11.7	9.9	11.1	9.4	11.8
20	Kronobergs	11.6	10.0	11.3	9.6	11.6
21	Norra Kalmar	9.8	8.4	9.1	8.8	10.6
22	Södra Kalmar	9.1	8.6	9.8	8.5	8.9
23	Kristianstads	10.8	9.1	11.2	9.1	10.8
24	Malmöhus	11.7	9.5	11.4	8.4	10.7
25	Blekinge	9.9	8.6	10.7	9.5	10.2
26	Gotlands	11.2	9.5	9.3	7.5	8.2

Tabell 15.

och däröfver) 1881—1894.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Året.	
8.1	12.5	14.4	10.4	10.9	10.9	11.1	118.5	1
7.8	11.2	13.5	10.6	12.1	11.4	11.6	119.8	2
10.4	13.4	15.9	13.1	11.4	9.6	10.7	128.7	3
8.6	12.0	14.2	11.3	11.7	10.4	11.4	121.3	4
9.8	13.1	14.6	11.6	11.8	11.2	12.0	129.6	5
11.2	15.5	16.1	12.9	12.1	11.9	13.0	142.2	6
9.3	13.6	14.1	11.5	11.8	11.6	10.7	128.6	7
11.1	14.5	15.5	12.9	13.3	12.9	12.9	146.0	8
10.7	14.4	14.9	13.2	13.9	13.5	14.0	149.2	9
10.1	13.0	13.5	11.1	12.9	12.4	12.9	135.7	10
9.2	12.2	13.1	11.1	13.7	12.2	12.1	130.0	11
10.1	13.7	13.4	11.5	13.1	12.3	12.1	137.2	12
9.1	12.8	13.3	11.3	12.4	11.4	10.4	124.6	13
10.1	14.9	15.2	12.8	13.5	12.0	12.3	142.6	14
9.4	14.1	15.0	12.7	14.3	12.6	12.9	141.5	15
10.9	16.9	17.7	14.6	15.4	14.1	15.8	164.0	16
8.1	12.4	13.3	11.6	13.4	12.1	12.1	130.7	17
9.7	13.0	15.5	12.7	14.6	12.6	13.5	142.6	18
10.7	15.6	15.9	12.4	14.5	13.0	12.3	148.3	19
10.8	15.6	15.4	12.2	15.3	13.9	13.9	151.2	20
9.6	13.4	12.9	10.9	13.2	11.4	10.9	129.0	21
8.8	12.5	12.1	10.1	13.9	11.6	10.6	124.5	22
10.0	14.1	15.2	12.3	15.7	13.4	13.1	144.8	23
9.9	13.6	15.4	11.9	15.3	14.0	13.6	145.4	24
9.4	13.4	13.4	10.9	14.0	12.1	12.2	134.3	25
7.8	10.5	11.8	10.4	15.0	13.6	12.8	127.6	26

Tabell 17.

Medelantal dagar med snötäcke,

	Län.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	Norrbottens	0.9	11.5	23.9	30.8
2	Västerbottens	0.2	7.2	19.6	30.1
3	Jämtlands	0.4	8.8	18.7	30.0
4	Västernorrlands norra	0.1	5.2	15.4	29.2
5	„ södra	0.0	6.1	14.1	27.4
6	Gefleborgs	0.0	6.3	13.4	26.4
7	Kopparbergs	0.1	4.7	12.3	25.3
8	Vermlands	0.0	3.1	9.8	21.2
9	Örebro	0.0	1.8	5.8	18.9
10	Västmanlands	0.0	1.9	7.5	20.6
11	Uppsala	0.0	2.8	8.6	20.5
12	Stockholms	0.0	2.3	6.5	16.4
13	Södermanlands	0.0	1.8	6.2	15.8
14	Östergötlands	0.0	2.0	5.8	17.9
15	Skaraborgs	0.0	1.3	5.0	15.0
16	Älfsborgs norra	0.0	1.4	4.5	13.2
17	„ södra	0.0	2.1	6.6	18.8
18	Göteborgs och Bohus	0.0	1.2	4.2	12.0
19	Hallands	0.0	0.9	3.0	10.7
20	Jönköpings	0.0	2.0	6.9	16.8
21	Kronobergs	0.0	1.4	6.0	15.6
22	Kalmar norra	0.0	1.9	6.3	17.2
23	„ södra	0.0	1.3	4.6	12.3
24	Kristianstads	0.0	0.7	2.9	7.4
25	Malmöhus	0.0	0.3	3.4	8.2
26	Blekinge	0.0	0.4	3.6	8.4
27	Gotlands	0.0	2.0	4.5	11.4

Tabell 17.

September 1880—Juni 1894.

Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.	Vintern.	
30.8	28.2	30.9	24.4	7.9	0.2	189.5	1
30.5	27.6	29.8	20.6	5.0	0.1	170.7	2
29.9	26.7	29.0	17.2	2.9	0.0	163.6	3
30 6	27.1	28.2	16.0	2.5	0.0	154.3	4
29.9	27.3	28.0	16.7	1.8	0.0	151.3	5
29.3	26.8	25.9	13.5	1.9	0.0	143.5	6
29.6	26.1	25.8	13.8	1.3	0.0	139.0	7
26.8	23.9	24.0	12.4	1.4	0.0	122.6	8
23.3	21.4	20.4	7.6	0.5	0.0	99.7	9
23.6	20.8	20.8	8.0	0.5	0.0	103.7	10
24.3	20.6	19.6	7.1	0.3	0.0	103.8	11
21.9	19.3	19.8	6.4	0.2	0.0	92.8	12
19.6	18.9	17.9	5.2	0.1	0.0	85.5	13
19.9	17.9	16.3	5.5	0.1	0.0	85.4	14
17.7	14.3	13.3	4.4	0.4	0.0	71.4	15
18.1	15.2	15.5	4.7	0.1	0.0	72.7	16
21.2	17.8	18.4	8.0	0.5	0.0	93.4	17
17.0	13.3	13.4	3.5	0.0	0.0	64.6	18
16.8	12.7	11.1	3.3	0.1	0.0	58.6	19
21.4	18.8	17.0	6.8	0.5	0.0	90.2	20
18.8	15.9	15.1	4.3	0.2	0.0	77.3	21
20.2	17.8	17.1	5.8	0.2	0.0	86.5	22
16.1	14.1	14.2	3.2	0.0	0.0	65.8	23
12.4	11.2	9.5	0.9	0.0	0.0	45.0	24
13.9	11.5	10.1	0.6	0.1	0.0	48.1	25
13.2	13.2	10.1	1.4	0.0	0.0	50.3	26
13.9	14.3	14.2	3.8	0.2	0.0	64.3	27

Tabell 18.

Medelbarometerståndet i millimeter vid hafvets

	Stationer.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Haparanda	758.5	758.3	758.1	758.9	759.6
2	Hernösand	758.3	758.3	758.1	759.3	759.5
3	Falun	758.9	758.9	758.6	759.6	759.3
4	Uppsala	758.9	758.9	758.4	759.7	759.6
5	Stockholm	759.2	759.0	758.5	759.8	759.8
6	Karlstad	758.7	759.3	758.5	759.9	759.8
7	Göteborg	759.0	759.5	758.2	760.2	760.5
8	Visby	760.0	759.9	758.8	760.4	760.5
9	Karlshamn	760.3	760.4	758.8	761.0	760.8

Tabell 19.

Vindens medelhastighet i meter per sek.

		2 f.	4 f.	6 f.	8 f.	10 f.
1	Vinter	4.2	4.2	4.2	4.2	4.4
2	Vår	3.2	3.3	3.6	4.3	4.8
3	Sommar	2.3	2.5	3.1	3.8	4.4
4	Höst	3.5	3.4	3.5	3.8	4.3
5	År	3.3	3.4	3.6	4.0	4.5

Tabell 20.

Antal dagar, då storm (10 i Beauforts 12-gradiga skala och

	Fyrstationer.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.
1	Bjuröklubb[1]	**3**	2	1	1	0
2	Holmö Gadd[1]	**9**	8	6	4	0
3	Lungö[2]	**22**	21	10	6	3
4	Storjungfrun[2]	8	10	3	4	3
5	Landsort[3]	1	7	4	1	3
6	Hoborg[3]	27	28	19	11	14
7	Ystad[3]	22	9	14	15	12
8	Vinga[4]	36	25	19	16	10
9	Väderöbod[4]	43	24	21	7	3

[1] Öfre Bottniska viken. [2] Bottenhafvet. [3] Östersjön. [4] Skagerrack.

Tabell 18.

nivå och normaltyngd, 13 år, enligt R. Rubenson.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	År.	
759.6	757.3	758.2	757.3	758.0	757.7	757.2	758.2	1
759.4	757.2	757.7	757.6	758.5	757.7	757.8	758.3	2
758.9	757.1	757.5	757.9	759.0	758.1	758.9	758.6	3
759.3	757.6	758.0	758.5	759.6	758.3	758.8	758.8	4
759.4	757.9	758.2	758.8	759.8	758.3	758.8	759.0	5
759.1	757.8	758.0	758.4	759.5	758.5	759.4	758.9	6
759.7	758.7	758.6	759.0	759.5	758.4	759.3	759.2	7
760.0	758.6	758.6	759.5	760.6	758.9	759.5	759.6	8
760.4	759.6	759.6	760.3	761.0	759.5	760.2	760.1	9

Tabell 19.

i Uppsala, 6 år, enligt S. A. Hjeltström.

Midd.	2 e.	4 e.	6 e.	8 e.	10 e.	Midn.	Med.	
4.6	4.6	4.5	4.3	4.3	4.3	4.2	4.4	1
5.1	5.3	5.1	4.6	3.7	3.5	3.2	4.2	2
4.7	4.8	4.8	4.2	3.3	2.6	2.4	3.6	3
4.6	4.6	4.2	3.7	3.7	3.6	3.4	3.9	4
4.8	4.8	4.6	4.2	3.8	3.5	3.3	4.0	5

Tabell 20.

däröfver) observerats till sjös under de 14 åren 1880—1893.

Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Åren.	
0	0	0	1	0	1	1	10	1
7	1	2	2	3	3	**9**	54	2
10	7	4	13	14	19	18	147	3
3	3	0	8	7	5	**16**	65	4
0	1	2	3	**10**	2	4	38	5
15	11	23	28	**56**	39	51	322	6
4	3	4	9	21	17	**29**	159	7
9	8	24	19	44	41	**49**	300	8
2	6	16	10	38	40	**46**	256	9

Tabell 21.

Medelantal vindar per mille, 10 år.

Januari.

		N.	NO.	O.	SO.	S.	SV.	V.	NV.	Lugnt.
Haparanda	8 f. m.	61	28	12	33	48	**69**	12	31	123
	2 e. m.	60	27	19	28	41	**69**	22	28	
	9 e. m.	56	28	12	24	55	**67**	17	30	
Stockholm	8 f. m.	34	22	17	19	30	61	**85**	38	74
	2 e. m.	28	26	16	18	33	58	**81**	46	
	9 e. m.	35	19	23	22	40	**78**	63	34	
Visby	8 f. m.	36	25	36	26	37	**71**	56	40	21
	2 e. m.	35	19	33	32	38	**64**	70	48	
	9 e. m.	40	21	36	32	22	**79**	49	35	
Göteborg	8 f. m.	12	43	48	22	56	**59**	47	8	128
	2 e. m.	15	46	50	14	**77**	58	55	8	
	9 e. m.	8	30	38	14	**63**	53	43	5	
Lund	8 f. m.	24	27	29	34	19	**65**	42	28	170
	2 e. m.	22	24	30	40	26	**65**	47	44	
	9 e. m.	23	34	15	35	19	**67**	43	38	

Tabell 21.

Medelantal vindar per mille, 10 år.

Juli.

		N.	NO.	O.	SO.	S.	SV.	V.	NV.	Lugnt.
Haparanda	8 f. m.	52	56	22	39	**84**	33	3	10	136
	2 e. m.	46	40	12	20	**126**	72	4	7	
	9 e. m.	32	36	13	11	**65**	52	17	13	
Stockholm	8 f. m.	33	34	34	23	42	**53**	**53**	34	72
	2 e. m.	28	26	34	39	53	49	**66**	26	
	9 e. m.	22	29	26	38	63	**73**	37	13	
Visby	8 f. m.	48	34	18	26	33	26	**91**	48	23
	2 e. m.	57	37	9	13	25	31	**105**	60	
	9 e. m.	34	30	24	28	53	**69**	53	28	
Göteborg	8 f. m.	10	20	49	23	46	47	**111**	12	84
	2 e. m.	11	17	18	9	46	64	**148**	21	
	9 e. m.	10	11	20	13	47	42	**107**	14	
Lund	8 f. m.	10	14	18	35	18	55	53	**59**	204
	2 e. m.	6	6	12	36	30	**86**	69	73	
	9 e. m.	5	4	16	35	13	39	48	**56**	

Tabell 22.

Antal observationer, då vindhastigheten i Uppsala uppgått till 10 m. i sek. och däröfver, summa af 12 år.

Timmar.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Åren.
1, 2 f. m.	17	18	12	6	4	0	0	0	2	8	13	14	94
3, 4 „	16	18	13	8	4	2	0	0	2	8	10	12	93
5, 6 „	17	20	12	6	5	2	1	0	2	6	9	13	93
7, 8 „	19	22	13	9	10	5	3	0	2	8	12	16	119
9, 10 „	25	27	20	13	17	11	5	2	4	11	15	16	166
11, 12 „	27	32	26	18	23	14	7	2	6	14	**19**	**16**	204
1, 2 e. m.	**29**	**34**	**30**	**21**	**28**	**17**	**10**	**3**	**7**	**15**	**19**	**16**	**229**
3, 4 „	22	28	25	19	25	14	7	2	5	13	17	16	193
5, 6 „	17	21	15	12	13	6	3	1	4	12	16	14	134
7, 8 „	16	17	10	7	5	2	0	0	4	12	18	**16**	107
9, 10 „	15	15	11	6	6	2	0	0	3	12	15	14	99
11, 12 „	18	18	14	6	4	1	0	0	2	10	14	13	100
Summa	238	270	201	131	144	76	36	10	43	129	177	176	1631

Tabell 23.

Antal lugnvädersobservationer i Uppsala, summa af 8 år.

Timmar.	Jan.	Febr.	Mars.	April.	Maj.	Juni.	Juli.	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Åren.
1, 2 f. m.	67	66	66	**74**	**69**	88	98	103	84	69	68	68	920
3, 4 „	**76**	**71**	**70**	**74**	68	**89**	**101**	**104**	**85**	**71**	**76**	76	**961**
5, 6 „	74	69	63	59	42	47	61	82	78	69	73	**77**	794
7, 8 „	73	67	49	36	16	10	20	36	44	53	64	76	544
9, 10 „	63	63	35	20	5	2	3	9	17	30	48	63	358
11, 12 „	50	40	23	11	3	0	0	3	6	14	31	46	227
1, 2 e. m.	47	33	17	6	2	0	0	2	4	12	29	44	196
3, 4 „	47	32	18	7	3	0	1	3	11	21	37	47	227
5, 6 „	50	37	25	14	5	2	3	13	23	32	45	50	299
7, 8 „	49	36	27	19	13	13	18	29	35	39	46	50	374
9, 10 „	51	45	42	36	29	38	47	58	57	53	56	54	564
11, 12 „	62	58	56	59	51	66	79	91	80	68	68	67	805
Summa	709	617	489	415	306	355	431	533	524	531	641	718	6269

Tabell 24.

Vegetationsperioden 1873—1878, enligt R. Hult.

Distrikt.	Jord-arbetenas början [1].	Vegetationsperiodens början.		Vege-tations-perio-dens slut.	Vegetations-periodens längd, dagar.	
		Träd.	Örter.		Träd.	Örter.
Norra Lappland.	24 5 +5.6°	5 4 −3.4°	23 5 +5.6°	9 10	187	139
Norrbotten. . . .	24 5 +5.0	5 4 −2.7	23 5 +5.0	18 10	196	148
Södra Lappland .	25 5 +6.0	3 4 −3.1	24 5 +6.0	13 10	193	142
Västerbotten. . .	23 5 +5.3	1 4 −4.6	20 5 +5.0	27 10	209	160
Jämtland	20 5 +6.2	25 3 −4.3	19 5 +6.0	30 10	219	164
Ångermanland . .	23 5 +5.8	25 3 −4.6	20 5 +5.7	1 11	221	165
Medelpad.	21 5 +6.3	23 3 −4.9	18 5 +6.2	5 11	227	171
Gefleborgs län. .	10 5 +5.2	17 3 −3.5	6 5 +4.9	12 11	240	190
Dalarne	7 5 +6.0	15 3 −5.1	3 5 +5.0	10 11	240	191
Stockholms län .	21 4 +3.8	15 3 −3.3	16 4 +2.7	15 11	245	213
Uppsala län . . .	21 4 +4.0	15 3 −3.8	16 4 +2.8	15 11	245	213
Västmanlands l. .	23 4 +4.0	14 3 −4.7	18 4 +3.0	16 11	247	212
N. delen af Örebro l.	29 4 +4.0	12 3 −4.5	24 4 +4.7	16 11	249	206
Vermland	1 5 +4.7	8 3 −3.2	26 4 +4.3	16 11	253	204
Närike	21 4 +4.5	8 3 −3.1	16 4 +3.4	17 11	250	215
Södermanland . .	21 4 +4.0	14 3 −3.8	16 4 +3.0	22 11	253	220
Östergötland . . .	20 4 +4.9	25 2 −1.5	14 4 +4.1	30 11	278	230
Skaraborgs län .	23 4 +5.0	13 3 −3.3	17 4 +4.1	28 11	260	225
Bohus län	21 4 +5.2	25 2 −1.5	15 4 +4.2	5 12	283	234
Älfsborgs län . .	22 4 +4.8	1 3 −2.7	15 4 +4.5	4 12	278	233
Jönköpings län .	24 4 +5.0	25 2 −1.5	17 4 +4.0	1 12	279	228
N. Kalmar län .	19 4 +4.3	25 2 −1.2	12 4 +3.5	7 12	285	239
Halland	9 4 +4.8	12 2 −1.0	2 4 +3.0	10 12	301	252
Kronobergs län .	19 4 +4.6	25 2 −1.8	12 4 +4.0	30 11	278	232
Blekinge	18 4 +4.5	10 2 −1.3	10 4 +4.0	10 12	303	244
Skåne.	9 4 +3.7	(12 2) −1.7	1 4 +2.2	13 12	304	256

[1] 24 5 betyder den 24 maj o. s. v.

Tabell 25.

Vegetationens utveckling i Sverige under åren 1873—1878, enligt R. Hult.

Distrikt.	Löfsprickning.			Löffällning.		
	Hägg.	Syren.	Asp.	Hägg.	Asp.	Syren.
Norra Lappland . . .	13 6 [1]	—	19 6	11 9	12 9	—
Norrbotten	3 6	(21 6)	12 6	(4 9)	(12 9)	(23 7)
Södra Lappland	(5 6)	(5 6)	9 6	(15 9)	(18 9)	—
Västerbotten	1 6	9 6	12 6	(24 9)	18 9	7 10
Jämtland	1 6	13 6	12 6	(3 10)	(2 10)	(2 10)
Ångermanland	28 5	5 6	8 6	28 9	27 9	8 10
Medelpad	27 5	6 6	8 6	(25 9)	(28 9)	(14 10)
Gefleborgs län	23.5	28 5	2 6	28 9	2 10	10 10
Dalarne	22 5	26 5	2 6	(30 9)	4 10	9 10
Stockholms län	22 5	29 5	2 6	29 9	(6 10)	15 10
Uppsala län	19 5	26 5	31 5	3 10	10 10)	14 10
Västmanlands län . . .	16 5	26 5	31 5	4 10	7 10	16 10
N. delen af Örebro län	17 5	26 5	3 6	(3 10)	(4 10)	(13 10)
Vermland	16 5	24 5	31 5	27 9	30 9	12 10
Nerke	14 5	22 5	31 5	29 9	2 10	14 10
Södermanland	16 5	24 5	1 6	29 9	5 10	15 10
Östergötland	15 5	21 5	31 5	30 9	4 10	(14 10)
Skaraborgs län	17 5	23 5	31 5	3 10	6 10	19 10
Bohuslän	(7 5)	17 5	(25 5)	(5 10)	(9 10)	(24 10)
Älfsborgs län	16 5	26 5	29 5	8 10	8 10	13 10
Gotland	(21 5)	(24 5)	(30 5)	(13 10)	(14 10)	(18 10)
Jönköpings län	20 5	24 5	31 5	30 9	3 10	13 10
Norra Kalmar län . .	20 5	22 5	31 5	9 10	10 10	13 10
Halland	12 5	17 5	28 5	28 9	6 10	22 10
Kronobergs län	16 5	20 5	31 5	30 9	4 10	16 10
Blekinge	11 5	(16 5)	(29 5)	(15 10)	17 10	22 10
Skåne	9 5	15 5	30 5	8 10	13 10	22 10

[1] 13 6 betyder den 13 juni, o. s. v.

Tabell 25 (forts.).

Vegetationens utveckling i Sverige

	Distrikt.	Blomning.					
		Gullvifva.	Hägg.	Höstråg (ax).	Syren.	Höstråg (blom).	Linnea.
1	Norra Lappland . . .	—	27 6	(24 6)	—	—	15 7
2	Norrbotten	—	18 6	(27 6)	(7 7)	(8 7)	(7 7)
3	Södra Lappland. . . .	—	(27 6)	(5 7)	—	(20 7)	—
4	Västerbotten	—	17 6	25 6	29 6	9 7	6 7
5	Jämtland.	28 5	13 6	21 6	29 6	8 7	4 7
6	Ångermanland.	(3 6)	10 6	21 6	24 6	6 7	3 7
7	Medelpad	(28 5)	6 6	(19 6)	22 6	5 7	30 6
8	Gefleborgs län	23 5	3 6	12 6	16 6	27 6	25 6
9	Dalarne	(20 5)	1 6	10 6	13 6	27 6	27 6
10	Stockholms län	15 5	2 6	3 6	13 6	22 6	29 6
11	Uppsala län	15 5	31 5	4 6	11 6	21 6	26 6
12	Västmanlands län. . .	16 5	30 5	3 6	10 6	21 6	24 6
13	N. delen af Örebro län	14 5	2 6	5 6	13 6	25 6	27 6
14	Vermland	17 5	30 5	5 6	11 6	23 6	22 6
15	Nerke	15 5	29 5	4 6	9 6	22 6	25 6
16	Södermanland	10 5	29 5	31 5	10 6	19 6	24 6
17	Östergötland.	10 5	29 5	1 6	9 6	18 6	23 6
18	Skaraborgs län	14 5	30 5	1 6	10 6	20 6	24 6
19	Bohuslän	(9 5)	(21 5)	(29 5)	1 6	(20 6)	(30 6)
20	Älfsborgs län	15 5	28 5	1 6	9 6	22 6	23 6
21	Gotland	(12 5)	(24 5)	(23 5)	(12 6)	(14 6)	(24 6)
22	Jönköpings län	17 5	31 5	4 6	13 6	25 6	25 6
23	Norra Kalmar län . .	11 5	29 5	2 6	10 6	22 6	22 6
24	Halland	16 5	24 5	27 5	5 6	16 6	17 6
25	Kronobergs län	17 5	28 5	3 6	9 6	20 6	24 6
26	Blekinge	5 5	27 5	25 5	10 6	(15 6)	—
27	Skåne	10 5	25 5	27 5	5 6	14 6	(29 6)

Tabell 25 (forts.).

under åren 1873—1878, enligt R. Hult.

Blomning.			Fruktmognad.							
Hafre (vippa).	Korn (ax).	Ljung.	Smultron.	Körsbär.	Höstråg.	Höstvete.	Korn.	Hafre.	Lingon.	
—	20 7	15 8	(3 8)	—	(23 8)	—	(23 8)	—	(12 9)	1
(1 7)	(13 7)	(25 7)	(29 7)	—	(24 8)	—	(18 8)	(2 9)	(28 8)	2
—	(12 7)	(4 8)	(5 8)	—	(1 9)	—	(19 8)	—	(2 9)	3
27 7	14 7	31 7	23 7	—	25 8	—	21 8	2 9	10 9	4
(4 8)	17 7	6 8	16 7	—	28 8	—	30 8	(18 9)	(29 8)	5
(27 7)	19 7	4 8	17 7	(26 8)	22 8	—	30 8	12 9	3 9	6
(5 8)	(23 7)	(30 7)	12 7	(5 9)	22 8	—	31 8	6 9	(4 9)	7
17 7	9 7	31 7	8 7	(30 8)	14 8	—	22 8	30 8	3 9	8
13 7	(4 7)	29 7	4 7	(23 8)	11 8	(15 8)	(26 8)	27 8	24 8	9
13 7	10 7	(1 8)	2 7	8 8	6 8	21 8	28 8	26 8	5 9	10
12 7	9 7	6 8	6 7	10 8	5 8	14 8	25 8	23 8	2 9	11
12 7	10 7	1 8	2 7	10 8	4 8	17 8	27 8	23 8	29 8	12
14 7	(12 7)	(1 8)	7 7	(11 8)	30 7	(18 8)	(26 8)	24 8	4 9	13
14 7	(13 7)	31 7	1 7	4 8	6 8	26 8	(24 8)	24 8	27 8	14
14 7	(9 7)	3 8	3 7	8 8	3 8	16 8	20 8	24 8	26 8	15
11 7	8 7	30 7	30 6	7 8	2 8	13 8	20 8	20 8	28 8	16
11 7	6 7	31 7	30 6	5 8	2 8	14 8	19 8	23 8	29 8	17
10 7	8 7	2 8	1 7	4 8	9 8	17 8	23 8	20 8	28 8	18
(1 7)	(9 7)	(7 8)	28 6	6 8	(8 8)	(30 8)	(16 8)	(18 8)	(18 8)	19
8 7	3 7	2 8	1 7	5 8	10 8	13 8	14 8	18 8	27 8	20
(9 7)	(8 7)	(4 8)	(7 7)	(3 8)	3 8	(17 8)	(23 8)	(20 8)	(3 9)	21
12 7	8 7	3 8	3 7	7 8	9 8	(18 8)	20 8	22 8	1 9	22
10 7	5 7	29 7	4 7	29 7	31 7	15 8	14 8	18 8	31 8	23
7 7	4 7	3 8	29 6	25 7	1 8	14 8	14 8	11 8	26 8	24
10 7	9 7	31 7	3 7	4 8	5 8	(31 8)	21 8	17 8	4 9	25
2 7	(4 7)	—	(30 6)	(26 7)	30 7	(8 8)	(13 8)	(11 8)	(22 8)	26
7 7	5 7	26 7	30 6)	(26 7)	3 8	13 8	11 8	16 8	25 8	27

Tabell 26.

Flyttfåglarnes medelankomsttid 1873—1877, enligt V. Carlheim-Gyllenskiöld.

Distrikt.	Lärka.	Stare.	Bofink.	Sädesärla.	And.	Gök.	Hussvala.
Norra Lappland	—	—	—	3 5	13 5	7 6	28 5
Norrbotten . . .	23 4	—	19 4	21 4	—	31 5	21 5
Södra Lappland	—	—	—	30 4	5 5	27 5	25 5
Västerbotten . .	25 4	—	13 4	28 4	10 5	30 5	25 5
Jämtlands län . .	30 4	—	—	1 5	28 4	1 6	23 5
Ångermanland .	21 4	17 4	15 4	26 4	29 4	22 5	23 5
Medelpad	13 4	18 4	—	25 4	—	21 5	20 5
Gefleborgs län .	6 4	5 4	10 4	14 4	18 4	17 5	20 5
Dalarne	4 4	4 4	7 4	21 4	26 4	15 5	18 5
Stockholms län .	21 3	25 3	11 4	12 4	13 4	11 5	18 5
Uppsala län . . .	24 3	4 4	4 4	15 4	17 4	15 5	20 5
Västmanlands län	19 3	26 3	9 4	11 4	15 4	11 5	16 5
Örebro län norra	24 3	26 3	1 4	14 4	17 4	13 5	15 5
Vermlands län .	21 3	27 3	29 3	13 4	9 4	12 5	13 5
Örebro län södra	19 3	27 3	5 4	11 4	7 4	11 5	16 5
Södermanland . .	18 3	28 3	6 4	10 4	9 4	10 5	16 5
Östergötland . . .	21 3	23 3	2 4	6 4	4 4	9 5	13 5
Skaraborgs län .	5 3	—	1 4	8 4	—	—	14 5
Göteborgs län . .	13 3	—	—	8 4	—	—	—
Alfsborgs län . .	7 3	22 3	3 4	9 4	30 3	11 5	10 5
Gotland	8 3	7 3	—	10 4	1 4	10 5	11 5
Jönköpings län .	23 3	1 4	30 3	8 4	6 4	9 5	13 5
Kalmar län . . .	23 3	31 3	7 4	13 4	12 4	8 5	16 5
Halland	21 2	—	29 3	11 4	—	12 5	14 5
Kronobergs län .	15 3	18 3	30 3	7 4	11 4	9 5	13 5
Blekinge	6 3	16 3	28 3	9 4	—	7 5	—
Skåne	22 2	10 3	24 3	11 4	—	10 5	9 5

8. Befolkningsförhållanden.

Folkmängd. Sveriges befolkning uppgick vid 1892 års slut till 4.806.865 inv., hvilket i medeltal gör 10.7 inv. på 1 kv.-km., eller om hänsyn tages blott till Sveriges landmassa, 11.2 inv. pr kv.-km. Endast i Norge och Finland är folkmängden glesare. Dock är det en gifven följd af de högst olika naturförhållanden, som råda inom olika delar af vårt vidsträckta land, att folkmängden måste vara högst ojämt fördelad på olika områden. I Malmöhus län steg den vid folkräkningen 1890 till 78 på 1 kv.-km., hvilket är en större folktäthet, än som förekommer i Frankrike; medan i Norrbottens län siffran härför steg till 1.1. I medeltal bodde i Norrland icke fullt 3 personer på 1 kv.-km., i Svealand åter 16 och i Götaland nära 28. I södra Sverige äro kusttrakterna bäst befolkade, medan i det inre (Småländska höglandet) befolkningen är något glesare; på mellansvenska låglandet åter är det slättbygderna kring de stora sjöarna, som äga den största folkmängden; i norra Sverige är folktätheten störst vid kusterna och aftager inåt, hvarvid det hufvudsakligen är flooddalarna, som äro mer befolkade. Den relativt största befolkningen. I Norrland finnes inom Sköns tingslag, norr om Sundsvall, där på en ytvidd af 200 kv.-km. bo nära 21.500 inv. eller öfver 100 på kv.-km., och inom Sköns socken är folktätheten 245 på 1 kv.-km. De

tätast befolkade socknarna i hela Sverige äro Nya Varfvet i Göteborgs och Bohus län (712 på kv.-km.) samt Trollhättan i Älfsborgs län (564 på 1 kv.-km.).

Rörande folkmängden i äldre tider äga vi någorlunda säkra uppgifter från år 1748, då vårt land — tidigare än något annat — fick en officiell befolkningsstatistik. Men några forskare hafva sökt beräkna folkmängden äfven vid några äldre tidpunkter. H. Forssell* anslår den 1571 till högst 531.400 inv. inom de delar af Sverige, som då hörde till detta land, således utom de då danska provinserna, hvilkas folkmängd sannolikt steg till omkr. 235.000 inv. — Carlson** uppgifver (på osäkra grunder) folkmängden vid Karl X:s regeringstillträde till "icke fullt en million", hvarvid de ännu danska landskapen Skåne, Blekinge och Bohus län icke medräknas. — G. E. Axelson*** beräknar den 1697 till 1.376.000 och 1718 till 1.247.000. Befolkningens antal var

1750: 1.780.000, 1800: 2.350.000, 1815: 2.465.000,
1850: 3.483.000, 1865: 4.114.000, 1890: 4.785.000,
1892: 4.806.865.

Sedan 1571, har alltså folkmängden i de nu svenska provinserna mångfaldigats nära 6.3 gånger. Under 1800-talet var tillväxten så stark, att folkmängdssiffran 1886 var dubbelt större än 1800. — En folkmängd af 2 mill. inv. nåddes 1768, talet 3 mill. år 1835, och talet 4 mill. år 1863.

I hvad mån folkökningen grundat sig på nativitetsöfverskott, visar följande tabell, hvars siffror angifva det årliga antalet pro mille af medelfolkmängden.

---

* Sverige 1571, s. 348.

** Sveriges hist. under konungarna af det Pfalziska huset, II, s. 5.

*** Bidrag till kännedomen om Sveriges inre tillstånd på Karl XII:s tid, s. 376.

Åren	Lefv. födde	Aflidne	Öfverskott
1751—1800	33.8	27.8	6.0
1801—1840	32.6	25.4	7.2
1841—1850	31.10	20.59	10.51
1851—1860	32.79	21.69	11.10
1861—1870	31.41	20.16	11.25
1871—1880	30.48	18.27	12.21
1881—1890	29.06	16.94	13.12

Det visar sig häraf, att öfverskottet af de födde sedan århundradets början mer än fördubblats. Orsaken härtill är helt och hållet att söka i en minskad dödlighet, ty antalet födde har nedgått, t. ex. från 1816—40, då det utgjorde 33.11 % af medelfolkmängden, till 1881—90, då det blott steg till 29.06. Denna minskning åter beror på en nedsättning i äktenskapsfrekvensen, hvarom vi sedan skola tala. Men samtidigt nedgick siffran för de aflidne ännu mer. 1816—40 utgjorde deras antal 23.45 % af medelfolkmängden, 1881—90 blott 16.94 %. Innan ännu emigrationen hade fått någon större utsträckning, kom hela detta öfverskott Sveriges folkmängd till godo, och detta förklarar dess märkliga tillväxt åren 1815—65, den hastigaste, som iakttagits i vårt land. Men från midten af 1860-talet inträdde en så väldig emigration till andra länder, hufvudsakligen Amerika, att några år t. o. m. hafva att uppvisa en folkminskning.

Folkökningen har sedan 1750 varit störst i de fem nordligaste länen, hvilka 1750 hade icke fullt 150.000 inv. men 1890 omkr. 740.000 (400 % ökning), medan under samma tid de öfriga landskapens invånarantal ökades med blott 150 %.

Af 1890 års befolkning bodde 18.80 % i *städerna* 81.20 % på landsbygden. Städernas folkmängd är således ganska obetydlig, men dock sedan 1840 stadd i starkare tillväxt än landsbygdens. Sistnämnda år bodde omkr.

304.000 inv. i städerna, men 1890 omkr. 900.000, hvilket innebär en ökning af mer än 200 %, medan landsbygdens folkmängd samtidigt blott ökades från 2.835.000 till 3.885.300 eller med mindre än 40 %. På landsbygden har därför i södra och mellersta Sverige en folkminskning inträdt, som under sista decenniet stigit till 11.000 i medeltal årligen. Den motsvaras dock i det närmaste af ökningen i den norrländska landsbygdens folkmängd.

Sverige har blott två stora städer med öfver 100.000 inv., nämligen Stockholm, som 1890 hade 246.454, och Göteborg, som samma år hade 104.504. Dessutom hade sex andra städer öfver 20.000 inv. nämligen Malmö (48.504), Norrköping (32.826), Gefle (23.484), Uppsala (21.511), Karlskrona (20.613) och Helsingborg (20.410). Öfver 10.000 hade vidare Jönköping, Lund, Örebro, Sundsvall, Linköping, Landskrona, Halmstad, Kalmar, Eskilstuna, Kristianstad och Söderhamn. En klassifikation af städer och köpingar efter folkmängden vid slutet af 1890 utfaller sålunda:

Folkmängd	Antal städer	Antal köpingar
Öfver 10.000	19	
5.000—10.000	18	
2.000—5.000	23	2
1.000—2.000	21	6
under 1.000	11	12
Summa	92	20.

I de 19 största städerna bodde 73.5 % af samtliga städernas folkmängd eller 13.8 af hela rikets.

Proportionen emellan könen visar i Sverige en stor öfvervikt för kvinnokönet, och detta tyckes vara ett arf från de ständiga krigen under 17:e och början af det 18:e seklet. År 1751 — det första år, för hvilket uppgifter härom finnas, var förhållandet mellan mankön och kvinn-

kön såsom 1.000 : 1.124, en större disproportion än som är känd från något annat land. Under tidernas lopp har förhållandet något utjämnats. 1810, efter det sista ryska kriget var det 1.000 : 1.097, 1890 som 1.000 : 1.065. Å landsbygden råder i detta fall större jämvikt än i städerna, på förra stället var proportionen 1890 1.000 : 1.038, på det senare 1.000 : 1.191. Dock födas flere gossar än flickor: under åren 1851—60 föddes sålunda 1.000 gossar mot 953 flickor; 1861—70 1.000 gossar mot 952 flickor; 1871—80 1.000 gossar mot 949 flickor och 1881—90 1.000 gossar mot 949 flickor. Men dödligheten är äfven mycket större bland gossarna, liksom sedan bland männen, hvadan kvinnornas antal med tiden blir högre än männens. Endast Jämtlands och Norrbottens län äro undantag från regeln, ty i dem är männens antal större än kvinnornas.

Antalet *ingångna äktenskap* är i starkt aftagande, såsom framgår af följande tabell, som anger antalet vigda pr 1.000 inv.

Åren	Hela antalet	Däraf i första giftet	Omgifte
1751—1800	17.0	14.5	2.5
1801—1840	16.1	13.9	2.2
1841—1860	14.9	13.5	1.4
1861—1880	13.4	12.2	1.2
1881—1890	12.6	11.7	0.9.

Minskningen sedan århundradets början belöper sig alltså till nära 5 %. Särdeles i ögonen fallande i förhållande till de västeuropeiska länderna är den ringa äktenskapsfrekvensen inom de tidigare åldrarne. Medelåldern vid första giftet var i Sverige (1885—90) 28.5 år för mannen och 26.9 år för kvinnan. Äktenskapsfrekvensen är betydligt större i norra och östra Sverige än i det västra, och den är större i städerna än på landsbygden. Så har under 1881—90 på hvarje tusental af hela medelfolkmäng-

den det årliga antalet ingångna äktenskap utgjort på landsbygden 5.97, i städerna 7.67; under perioden 1816—40 voro de motsvarande siffrorna för landsbygden 7.85, för städerna 7.86.

Antalet födde är, såsom förut nämnts, stadd i en fortgående förminskning, beroende på den nyss behandlade minskningen i äktenskapsfrekvensen. På hvarje tusental af medelfolkmängden var antalet lefvande födde

Åren	Hela antalet	Äkta	Oäkta
1751—1800	33.8	32.6	1.2
1801—1840	32.6	30.4	2.2
1841—1860	32.0	29.2	2.8
1861—1870	31.4	28.4	3.0
1871—1880	30.5	27.3	3.2
1881—1890	29.0	26.1	2.9.

Naturligtvis har dock det absoluta antalet ökats, i följd af den ökade folkmängden. Medeltalet pr år var 1816—40: 93.116, 1841—50: 102.833, 1851—60: 119.419, 1861—70: 128.107, 1871—80: 133.730, 1881—90: 135.820. — Det högsta antal, som hittills förekommit, var 1887: 144.019.

De *dödes antal* pr år är likaledes stadt i ett betydligt sjunkande, en följd af bättre lefnadsvillkor och bättre hygieniska förhållanden. Måhända kan intet land uppvisa en så glädjande förbättring i dödlighetsförhållandena som Sverige. Endast Norge står ännu högre, men det är icke osannolikt, att vårt land äfven skall gå förbi det, såsom det redan gjort med hänsyn till vissa åldersklasser (15—50 år). Det årliga antalet aflidna pr tusental af medelfolkmängden inom hvarje åldersgrupp framgår af följande tabell:

Åren	Hela folkm.	Inom åldern 0—10	10—20	20—50	öfver 50 år
1751—1800	27.8	54	7	12.5	51
1801—1840	25.4	42	5.5	13	54

1841—1860	21.2	36	5	10	48
1861—1880	19.2	33	4.5	8.5	42
1881—1890	16.9	28	4.3	7.5	35.

Såsom häraf framgår, är dödlighetens aftagande ansenlig inom alla åldersklasser. Minst är den i åldersklassen 5—10 år, hvilken här ofvan ej särskildt upptagits. Inom denna utgjorde dödstalet 1816—40 7.82 % och åren 1881—90 7.74; medan däremot årsgruppen 0—5 år visar en förbättring af nära 20 % eller från 63.32 till 43.55. Inom den ogifta befolkningen är dödligheten mycket större än bland den gifta. — Hela antalet döde utgjorde 1890: 81.824 eller 1.71 % af årets medelfolkmängd, hvilket var något mer, än det varit i medeltal under decenniet 1881—90: 1.67 %. Denna siffra är den lägsta, som för något årtionde iakttagits. Den högsta för något decennium är för åren 1771—80: 2.89 %; den högsta för något år är för året 1773: 5.26 %, därefter för 1809 3.87 %. Dödligheten är relativt mindre på landsbygden än i städerna. Under åren 1881—90 var den på landsbygden 16.36 %, i städerna 19.74 pr mille. I stort sedt — dock med vissa undantag — var dödligheten i äldre tider hög i östra, men låg i västra och norra Sverige, men under de senaste åren har dödligheten mest förminskats i de län, som mest hemsökts af emigrationen, hvaremot i norra Sverige dödligheten föga aftagit eller till och med förökats. Äfven Göteborgs och Bohus län har en stor dödssiffra.

En viktig faktor med hänsyn till folkmängdens tillväxt i Sverige är numera *emigrationen*. Före 1850-talet synes den hafva varit högst obetydlig och steg ännu under åren 1851—65 till blott 36.716. Men under de ekonomiskt ogynnsamma åren i slutet af 1860-talet inträdde härvid en förändring. Under åren 1866—70 emigrerade 102.631 personer, och härigenom framkallades 1868 och 1870 en

folkminskning. I förra delen af 1870-talet sjönk siffran åter på grund af bättre ekonomiska förhållanden inom landet samt steg 1877 blott till 7.160, men mot slutet af årtiondet började åter en stegring. Emigrationen uppgick således 1880 till 42.109 (0.92 % af medelfolkmängden), 1882 till 50.178 (1.09 %), 1887 till 50.786 (1.07 %), hvilken är den högsta hittills uppnådda siffran. Det följande året 1888 nådde dock nära med 50.323. Under hela detta decennium hafva icke mindre än 376.401 personer utvandrat, eller öfver 8 % af årtiondets medelfolkmängd. Folkmängdstillväxten har till följd häraf sedan 1879 aldrig nått 1 %, men 1880 inträffade en obetydlig folkminskning. Det kända antalet emigranter uppgår 1851—90 till 666.017 personer. — 1891 steg siffran till 42.776, 1892 till 45.504 personer. — Af emigraterna voro under åren 1851—90 370.734 män och 296.283 kvinnor. Bland dem, som emigrerat 1861—90, tillhörde 57.26 % åldersgruppen 15—30 år.

Den absolut största emigrationen har 1851—90 ägt rum från följande län, nämligen: Malmöhus (63.686), Vermlands (55.455), Älfsborgs (53.685), Jönköpings (47.174), Kristianstads (46.877), Östergötlands (46.753) och Kronobergs (38.281); den minsta från de norrländska länen, Västmanlands och Gotlands län. Under alla fyra årtiondena har den relativa utvandringssiffran öfverstigit riksmedeltalet i Stockholms stad, Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kristianstads och Älfsborgs län samt under de tre sista årtiondena äfven i Kalmar, Malmöhus och Vermlands län samt under sista årtiondet i Gotlands och Blekinge län. Under decenniet 1881—90 har den relativt starkaste ökningen ägt rum i östra och norra Sverige.

Af de emigrerade hafva 529.050 begifvit sig till Amerika och 136.967 till andra länder, däraf omkr. 60.000 till Danmark, 45.000 till Norge, 20.000 till Tyska riket, 10.000 till Finland och Ryssland.

I intet annat europeiskt land med undantag af Irland och Norge har utflyttningen varit relativt så stor som i vårt.

Antalet inflyttade, hvarom uppgifter föreligga endast sedan 1875, har under åren 1875—90 varit 65.348. Under årtiondet 1881—90 hafva mot 100 emigranter svarat 12.6 immigranter. Endast från Finland och Ryssland mottager Sverige flera invandrare, än det själf dit aflämnar emigranter.

Stammar. Vårt land bebos till allra största delen af *svenskar,* endast obetydliga delar af andra folk finnas här, bland hvilka *lappar, finnar* och *judar* äro de viktigaste.

Svenskarna tillhöra den germanska grenen af den indoeuropeiska (ariska) folkstammen. De äro ett i fysiskt och andligt afseende mycket väl utrustadt folk; det senare visas tydligast af den stora roll, de spelat i historien, på vetenskapens och det praktiska lifvets områden. Särskildt har deras begåfning visat sig storartad på naturvetenskapens område, där de skänkt världen några af dess största forskare. Märkligt äro också hos dem de mekaniska anlagen utvecklade. Många berömda uppfinnare hafva tillhört vårt folk, och ett utmärkande drag hos vår allmoge är dess mekaniska händighet, hvilken ibland framträder på ett alldeles förvånande sätt. Men äfven känsla och fantasi äga de rikligt; dessa egenskaper framträda bl. a. i den kärlek till musik och sång, hvilken genomgår hela folket, och som tagit uttryck i en rikedom af folkmelodier och folkvisor, ofta af vemodig art. Andra utmärkande drag för den svenska folkkarakteren, — bäst bevarad hos vår allmoge — är en kraft, som lätt öfvergår till hårdhet, samt kärlek till frihet och fädernesland. Den självständighetskänsla, för hvilken våra förfäder voro frejdade, finnes ännu kvar bland deras ättlingar. Svensken böjer sig icke gärna för någon herre, och än i dag

möter man hos vår allmoge spår af den gamla uppfattningen, att den självägande bonden, mannen för sig framför andra, icke står lägre än statens eller hofvets tjänare, utan tvärt om. I sammanhang härmed står den böjelse för misstänksamhet, särdeles emot herremännen, som ofta träffas bland denna allmoge.

Svenskarna äro vidare ifriga att omfatta det som är nytt, men oftast förlora de snart hågen att fortsätta det nya uppslaget. Icke heller kan man fritaga dem från en onödig benägenhet för det utländska i seder och bruk samt för en böjelse att lefva öfver sina tillgångar, hvilken träffas hos alla samhällsklasser. De äro mer än sina grannar höfliga och artiga i sitt umgänge, hvilket äfven gäller de lägre samhällsklasserna, samt i hög grad gästfria och vänliga.

Deras språk är det skönaste af nordens tungomål och det, som står fornspråket närmast, näst nyisländskan. Af gamla seder och bruk finnas ännu många kvar, ehuruväl de hastigt nog försvinna. Det samma gäller om de folkdräkter, som förr funnos i flera olika landskap, men som nu behållas hufvudsakligen i Dalarne.

Svenskens utseende är den germanska typens, dock bättre bevarad i denna aflägsna vrå af världen än i de sydgermanska länderna. Han är vanligen lång och välväxt, har ljust hår, bred, hög panna samt blå eller grå ögon. Hufvudskålens bildning är dolikocefal (index 77.2) — ehuru äfven brakycefala bildningar förekomma — samt ortognat.

Lapparne tillhöra den uralaltaiska grenen af den mongoloida folkstammen och äro närmast besläktade med finnarne. Själfva kalla de sig *same, sabme* eller *same-lats,* ett ord af samma rot som finnarnes eget namn, suomalaisset. Namnet lapp hafva de fått af finnarne, i hvilkas språk ordet *lappaan* betyder: ströfva omkring.

Lapparna äro småväxta, 1.5—1.6 meter, ofta kut-

ryggiga och framåtlutade. Hudfärgen, som i ungdomen är ljus, öfvergår snart i brunt. Håret är svart och sträft samt grånar sällan. Skäggväxten är klen. Ögonen äro oftast mörka. Hufvudskålen är ortognat brakycefal med hög index (83.5). Kindkotorna stå starkt fram, och ansiktet blir därigenom bredt och kantigt. — Lappens hela kroppsbyggnad är späd och mager, och han äger icke heller samma styrka som svensken, ehuru han är uthållig. Liksom andra naturfolk hafva lapparne starkt utvecklade syn- och hörselsinnen. Deras röst är tunn och pipig.

I andligt afseende är lappen ingalunda illa utrustad. Han är klok och beräknande samt äger en stor lätthet att lära sig det svenska språket. I tal och svar är han snabb och fyndig, ofta kvick. Han är med främlingar i början sluten och misstänksam, men blir snart meddelsam och tillmötesgående, om han än ofta är envis och självrådig. Han är barnsligt nyfiken och frågvis, men på samma gång glad och munter samt mycket godmodig. I sedligt afseende står han högt samt är ärlig och sparsam, t. o. m. snål. Förhållandet mellan man och hustru är godt; den förra besörjer hufvudsakligen matlagningen, eljest har han utarbetena på sin lott.

Man brukar numera indela lapparna efter deras lefnadssätt i *fjäll-, skogs-* och *fiskarlappar*. Fjäll-lappen har bäst bevarat sitt folks urgamla nomadiska lefnadssätt. På hösten drager han med sin renhjord ned till kustrakterna, ibland ända till hafsbandet, mot våren ställes färden tillbaka upp till fjällen. På gränsen mellan skogs- och fjällbygden har han sitt "höstviste", ett skjul på fyra stolpar. Vid detta lämnar han på våren en del renar, som icke behöfvas under sommaren; där slaktar han omkring 1 Oktober sina renar, innan han i November drager ned mot kusten. — Skogslappen är också renägare, men han håller sig nedanom fjällen och företager icke så vidsträckta vandringar. — Fiskarlappen har vanligen inga renar, utan

bor året om vid älfvarna eller hafsstranden samt föder sig af fiske. Han är vanligen mer eller mindre förfallen i ekonomiskt afseende; lyckas han förbättra sin ställning, griper han åter till nomadlifvet, eller också slår han sig ned som nybyggare.

Lappens hela existens är beroende af *renen*, som jämte hunden är hans enda husdjur. Af renen har han icke blott sin föda, utan äfven sina kläder och flesta husgerådsartiklar. Blod, kött, inälfvorna och märgen förtäras; af huden göras kläder, vantar och skodon, senorna begagnas till syträd, ben och horn arbetas till redskap eller prydnader. På det, som härefter återstår, kokas soppa, mest åt hundarna, eller utdrages limmet. — Tre hundra renar anses nödvändiga för att underhålla en familj, men rika lappar äga hjordar på flera tusen stycken. Försäljningen af renens produkter gifver lappen allt hvad han eljest behöfver, såsom tyg, salt, kaffe, tobak. Renen är äfven lappens bär- och dragdjur. Endast på vintern användes han som dragare. Släden kallas af svenskarna *akja*, af lappen själf *kerres, pulka* eller *låkkek*. Den är framtill spetsig, baktill tvärhuggen utan medar, men i stället försedd med en utmed bottens midt löpande köl. — Under sina vandringar bor naturligtvis lappen i tält, men under uppehållet i beteslanden (April—November) använda de fasta, timrade bostäder, *kåtor*, som hafva konisk form. I dess närhet finnes en inhägnad, där renarne mjölkas två gånger om dagen. — Lapparne bära om sommaren en vid, kring halsen öppen rock, *kapte*, som är hopsydd nedom bröstet och som är af sämsk eller vadmal. Mannens kapte räcker till knäna, kvinnans ned på smalbenet. Den sammanhålles af ett bälte, i hvilket hänga flera pungar, knif m. m. Innanför rocken är fäst kring halsen ett fyrkantigt barmkläde af vadmal. Båda könen bruka byxor, af sämsk eller vadmal. På hufvudet bäres sommartiden mössa af vadmal, af olika färg och form i

olika trakter. — Skorna bestå till större delen af stora sulor af läder, hvilka äfven sträcka sig upp till fotens öfre delar, där sidorna sammanhållas genom ett öfverstycke. De äro mycket rymliga och vattentäta. Strumpor brukas sällan, utan i stället inlindas foten i hö af bultade starrstrån. Vid benet fästes skon genom ett ylleband. Stora vantar med särskildt rum för tummen fullända dräkten. — Om vintern är klädedräkten alldeles lika, utom att den är gjord af renskinn med håren utåt. Då är *skidan* lappens viktigaste fortkomstredskap, och i dess begagnande äger han utomordentlig skicklighet och uthållighet.

Under sina vandringar förorsakar lappen utan tvifvel ibland skada för de bofasta jordbrukarne, i det renarne nedtrampa åkerfälten och inhägnader o. s. v. Nybyggarne begå därför ofta våldsamheter mot lapparne, döda deras renar m. m. Lagstiftningen har ännu icke lyckats på ett tillfredsställande sätt ordna förhållandena på dessa odlingens utkanter.

Lapparna hafva i äldre tider troligen icke funnits sydligare än nu, den gamla åsikten, att de förr befolkat större delar af landet, saknar all grund. Det har påståtts, att de äro ett utdöende folk, men detta är sannolikt ett misstag. Tvärt om synes både lapparnes och renarnes antal ökas. Då man 1848 beräknade renarnes antal i Norrbottens nordligaste socknar till 87.000, uppskattades de i samma trakt 1870 till 120.000. De svenska lapparnes antal var 1880 6.404 och 1890 6.846, af hvilka 4.266 bodde i Norrbottens län, 1.656 i Västerbottens, 907 i Jämtlands län och 17 i några andra län.

Renarnes antal var 1890 291.830, däraf 200.180 i Norrbottens län, 39.100 i Västerbottens och 52.550 inom Jämtlands län.

Finnarne tillhöra, som nämndt, samma folkstam som lapparne och bo hufvudsakligen i Norrbottens län mellan

Torne och Kalix älfvar. Af hela antalet finnar i Sverige 1890, 19.505, bodde i nämnda län 19.345. Deras antal hade sedan 1880 ökats från 16.976. Denna det finska folkelementets raska tillväxt har framkallat farhågor, att vi i öfre Norrbotten kunna få erfara de olägenheter, som bruka vara en följd däraf, att ett främmande folk bor inom ett lands gränser. Dessa farhågor synas så mycket mer grundade, som det finska språkområdet alltmer utvidgar sig på svenskans bekostnad, i det att de alltmer isolerade svenskarna antagit finnarnes språk. Det är tydligt, att något måste göras häremot. Svenska staten måste befordra en svensk kolonisation i dessa trakter, och vissa åtgärder härför hafva redan påtänkts. Säkerligen kan denna stat äfven hafva rätt att fordra, att dess finska undersåtar i skolorna lära sig landets språk. Visserligen hafva hittills inga olägenheter försports af finnarnes utbredning, men då numera en del af den fennomanska pressen i Finland synes ämna begagna detta förhållande till politisk agitation bland våra finnar, så måste Sverige snart vidtaga åtgärder till förebyggande af framtida faror.

Men äfven i mellersta Sverige hafva finnar i äldre tider bosatt sig *. Inflyttning började under Karl IX samt fortsattes under Gustaf II Adolf och Kristina.

De områden, där de hufvudsakligen slogo sig ned, voro: 1) västra och mellersta Vermland, 2) bergslagen i samma landskaps östra del jämte angränsande skogsbygder i Dalarne, 3) Väster-Dalarnes omfångsrika finnskogar, 4) Orsa finnmark med tillstötande delar af Helsingland, 5) västra Gästrikland samt 6) spridda delar af Jämtland, Ångermanland, Medelpad och Västmanland. Äfven i Södermanland och Västergötland upptogos spridda finntorp, men deras bebyggare uppgingo snart i den omgifvande svenskbygdens folk. I de andra landskapen bibehöllo de längre sin nationalitet, en följd däraf, att de

* P. Nordman, Finnarne i mellersta Sverige, Helsingfors 1888.

slogo sig ned i aflägsna skogsbygder (*finnskogar* eller *finnmarker*), där de bodde för sig själfva. Det har påståtts, att de gamla finnskogarna i våra dagar bebos af 40.000 personer, men öfverallt, utom i Vermland, hafva de blifvit försvenskade, så att endast enstaka bruk och ortsnamn påminna om det finska ursprunget. I Vermlands finnskog skola ännu 3.000 finnar förekomma, "om man sammanräknar dem, som förstå eller begagna det finska språket eller fasthålla vid sina förfäders seder och bruk". Men äfven här kommer stammen i en snar framtid att uppgå i den svenska.

Judarne fingo 1778 rätt att inflytta i Sverige, och genom ett judereglemente af år 1782 tilläts dem att bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping samt att där uppföra synagogor. Till dessa orter lades 1838 Karlskrona. År 1854 fingo de rätt att bosätta sig i hvilken stad som helst och 1860 äfven på landsbygden. Numera äro de fullt likställda med andra svenska undersåtar, utom att de icke kunna bekläda statsråds- eller ecklesiastiska ämbeten. — Judarnes antal i Sverige var 1880 2.993 och 1890 3.402.

Äfven ett obetydligt antal *zigenare* finnes i vårt land, där de först omtalas 1512 och där de tidigt började benämnas *tattare*. Deras antal torde stiga till omkr. 150, däraf nära hälften bor i Älfsborgs län och mindre flockar i Byarums socken af Kalmar län samt i Vankifva och Simrishamns socknar i Kristianstads län. — Zigenarne hafva kommit från Indien och äro af arisk ras.

Antalet *utrikes födde* personer, som tillhöra Sveriges befolkning, var 1890 24.548, bland hvilka *norskar* (6.287), *danskar* (5.401), *finnar* (4.609) och *tyskar* (4.066) voro de talrikaste.

Religion. Sveriges statsreligion är den rena evangeliska läran, sådan som den uti den oförändrade Augsburgiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut af år

1593 antagen och förklarad är. Till denna religion skall alltid konungen bekänna sig och dessutom åtskilliga af statens ämbetsmän, såsom statsråd och vissa lärare. Vidare har hvarje skattskyldig svensk undersåte att betala skatt till underhåll af statskyrkan, äfven om han icke tillhör henne. Dock är full religionsfrihet stadgad redan i regeringsformen af 1809, och de inskränkningar, som trots detta stadgande länge kvarstodo, äro nu upphäfda genom en lag af den 31 Oktober 1873. Den enskildes tros- och religionsfrihet samt bekännelsefrihet är här till fullo erkänd. Enhvar har nu full rätt att öfvergå till annat kristet samfund eller till judendomen utan annan påföljd än den, som har sin grund i nyss omnämnda stadgande, att vissa ämbetsmän skola tillhöra statskyrkan. Däremot tillstädjer staten icke utöfningen af hednisk religion och tillåter icke utträde ur statskyrkan till sådan religion, ehuru visserligen de facto inga hinder möta den, som vill antaga en dylik religiös åsikt, så länge han icke bryter mot den borgerliga lagens ordningsstadgar. Barn af personer, som icke tillhöra något i Sverige tillåtet religionssamfund, uppfostras i svenska kyrkans lära. — Andra kristna samfund (äfvensom judiska) hafva äfven rätt att bilda församlingar med behörighet till offentlig religionsutöfning, såvida konungen finner skäl att därtill gifva sitt samtycke, dock må munk- och nunnekloster icke i riket upprättas. Rätt att ingå civiläktenskap tillkommer såväl dem, som tillhöra andra religionssamfund än statskyrkan, som ock sådana, hvilka icke döpts eller inom statskyrkan begått nattvarden.

Största delen af dem, som i Sverige tillhöra andra religionssamfund än statskyrkan, kvarstå dock inom henne och hafva icke begagnat sig af rätten att bilda legaliserade församlingar. Till denna kategori höra en del lutherska separatister af olika nyanser, de talrikaste äro de s. k. waldenströmarne, baptister m. fl. Vid 1890 års

folkräkning voro antecknade 5.143 metodister (delade på 77 församlingar), 12.051 baptister, 1.064 separatister, hvilkas antal dock är mycket större, 70 fransk-reformerte, 197 engelsk-episkopale, 313 katolsk-apostoliske (eller irvingianer), 1.390 romersk-katolske, 46 grekisk-katolske, 3.402 mosaiske, 234 mormoner, hvartill kommo 25.061 odöpta och 792 icke konfirmerade. Deras sammanlagda antal är 49.763. Häraf framgår alltså, att nästan hela Sveriges folk tillhör den svenska statskyrkan, hvadan vårt land i religiöst afseende — liksom i nationelt — är i hög grad enhetligt.

Folkupplysning. Den primära folkbildningen har i vårt land gamla anor. Visserligen var i äldre tider de egentliga folkskolornas antal ringa — vid slutet af 1600-talet 40 till 50 —, men redan i början af 1600-talet var dock läskunnigheten ganska spridd äfven bland allmogen. Det betraktades nämligen som en skyldighet för präster och klockare att meddela undervisning häri. Genom några stadganden i 1686 års kyrkolag blef detta ytterligare inskärpt: ingen skulle trolofvas, som ej kunde Luthers katekes och hade begått nattvarden. Ur dessa stadganden utvecklade sig efter hand konfirmationsundervisningen, som efter midten af 1700-talet vann allmännare utbredning. År 1762 stadgades slutligen, att i större församlingar, där klockarne icke mäktade att ensamt sköta barnaundervisningen, skulle särskilda barnalärare anställas efter privat öfverenskommelse mellan dem och socken. — Under 1700-talet inrättades i Sverige omkr. 150 fasta folkskolor, mestadels på enskilda personers bekostnad. Sannolikt fanns dessutom ett ganska stort antal flyttande. Under de första årtiondena af 1800-talet ökades antalet ytterligare, så att det år 1839 fanns 986 fasta folkskolor. — En ny period i den svenska folkupplysningens historia inleddes genom stadgan af den 18 Juni 1842 angående folkundervisningen i riket, hvilken i hufvudsak

påbjöd, att i hvarje församling eller undantagsvis åtminstone i hvarje pastorat skulle finnas en, helst fast folkskola; att skolbarnen, innan de lämna skolan, böra hafva inhämtat åtminstone en föreskrifven minimikurs; att för utbildande af skollärare skulle inrättas folkskollärareseminarier samt att omkostnaderna skulle bestridas af församlingarna, men medellös församling erhålla understöd af statsmedel till lärares aflöning.

Här är ej platsen att närmare följa folkskoleväsendets vidare utveckling i vårt land. Det må blott nämnas, att Sverige år 1892 hade 10.799 folkskolor af olika slag med tillsammans 5.486 lärare och 8.549 lärarinnor (inalles 14.035). Antalet barn i skolåldern var 780.455. Utgifterna till folkskoleväsendet stego till 13.660.370 kr., af hvilka 4.012.773 voro lönetillskott af allmänna medel.

Den högre undervisningen — i Sverige liksom i andra länder äldre än folkundervisningen — bibringades 1890—91 genom 95 allmänna läroverk (däraf 36 högre, 22 femklassiga och 37 tre-, två- eller enklassiga) med tillsammans 14.475 lärjungar, tvenne statsuniversitet, i Uppsala (vårterminen 1894: 1.446 studenter) och i Lund (638 studenter), Karolinska Institutet i Stockholm för utbildning af läkare (höstterminen 1893: 285 studenter) samt en mängd andra fackskolor af olika slag. Hit höra 7 folkskollärareseminarier för män, 5 sådana för kvinnor, Krigshögskolan, Artilleri- och Ingeniörs-högskolan, Krigsskolan, Sjökrigsskolan, landtbruksinstituten vid Alnarp och Ultuna, Tekniska högskolan, Chalmers tekniska läroverk i Göteborg, 4 tekniska elementarskolor, tekniska skolan i Stockholm, 9 navigationsskolor, Veterinärinstitutet i Stockholm, Skogsinstitutet, skogsskolor, Högre lärarinneseminariet, 3 läroanstalter för barnmorskor, Institutet för blinda och för döfstumma, båda nära Stockholm, 3 läroanstalter för öfveråriga döfstumma, m. fl. Dessutom finnes en mängd privata läroverk, såväl högre

som lägre. Hit höra i främsta rummet de nya högskolorna i Stockholm och i Göteborg. Vidare underhålla kommuner och landsting en mängd läroanstalter, af hvilka några äfven erhålla statsanslag, såsom tekniska aftonskolor, idiotanstalter, landtbruksskolor, skolor för döfstumma och blinda, 25 folkhögskolor, hushållsskolor m. fl. Dessutom håller staten två läroverk för skön konst, hvilka stå under uppsyn af Akademien för de fria konsterna och Musikaliska akademien.

Frukterna af detta arbete för upplysningens spridande visar sig i den höga ståndpunkt, som vårt folk intager såväl i afseende på den högre bildningens som den egentliga folkupplysningens område. Läskunnigheten kan väl sägas vara allmän bland normalt begåfvade vuxne. Antalet af rekryter, som icke kunde läsa, var 1890 1.2 på 1.000, den lägsta siffra, som något land har att uppvisa. Till jämförelse härmed må nämnas, att i Frankrike motsvarande siffra var 87, i Danmark 5.4, i Tyskland 3.8, i Belgien 148, i Italien 403, i Österrike 154, i Ryssland 708 och i Serbien 803.

För den högre bildningens befrämjande finnes äfven en mängd akademier och lärda samfund. De äro Svenska akademien, Vetenskapsakademien, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Landtbruksakademien, Akademien för de fria konsterna, Musikaliska akademien, Vetenskapssocieteten i Uppsala, Fysiografiska sällskapet i Lund, Vitterhets- och vetenskapssocieteten i Göteborg m. fl.

9. Näringar.

Jordbruk. Jordbruket är Sveriges hufvudnäring: öfver hälften af landets befolkning får sin utkomst däraf. Detta visar, att vårt land, ehuru liggande under nordliga breddgrader, är väl lämpadt för åkerbruk. En jämförelse med andra länder ådagalägger, att den svenska jorden är mycket god, om hon ock kräfver sträfsamt arbete. I fråga om afkastningsförmåga står nämligen Sverige i sjette rummet uppifrån med hänsyn till hvete, råg och korn och i sjunde rummet med hänsyn till hafre, och det har bland de större åkerbruksländerna 10—14 efter sig. Ibland dessa senare finna vi sådana som Tyskland, Frankrike, Österrike-Ungern, Italien, Spanien, Portugal, Amerika m. fl. Vår jord betalar alltså mycket väl det arbete, som nedlägges på dess odlande. Detta faktum bör mana till ökadt arbete. Det borde också kvarhålla en del af våra emigrantskaror vid fosterjorden, där så mycken ny mark ännu återstår att bryta.

Den svenska lagen lägger icke några hinder i vägen för jordstyckning i hur hög grad som helst. K. förordn. af den 6 Augusti 1864 bestämmer väl, att ingen må anses "besuten", som icke innehar så stor hemmansdel, att han af dess afkastning i vanliga fall kan påräkna bärgning för ett hushåll af tre personer, men medgifver dock, att ett hemman kan klyfvas i mindre delar, ehuru dessa icke

medföra besutenhet. Enligt de officiella uppgifterna för 1892 voro brukningsdelarne i Sverige 329.141.

I fråga om 317.485 bland dessa kände man deras storlek, samt om de brukades af ägarne eller af arrendatorer, och fördelningen var följande:

Brukningsdelens storlek	Antal	Brukade af ägarne	Brukade af arrendatorer	Summa
Högst 2 hektar	70.471	19.3 %	2.9 %	22.2 %
2—20 „	211.499	57.8 „	8.8 „	66.6 „
20—100 „	32.368	7.2 „	3.0 „	10.2 „
Öfver 100 „	3.147	0.6 „	0.4 „	1.0 „
Summa	317.485	84.9 %	15.1 %	100.0 %

Största antalet — nära $^2/_3$ — af samtliga brukningsdelar ägde sålunda en storlek af 2—20 har, och nära $^6/_7$ af dem alla brukades af ägarne själfva, föga mer än $^1/_7$ af arrendatorer. — Arrendeupplåtelser äro mycket vanligare vid de större jordbruken än vid de små. Bland brukningsdelar på högst 20 hektar innehades sålunda endast 13.2 % af arrendatorer; bland brukningsdelar å 20—100 hektar var åter detta fallet med 29.4 % och bland de allra största eller dem, som omfatta mer än 100 hektar, med ej mindre än 40 %. Därför förekomma också i allmänhet arrendatorer mest i de trakter, där de stora godsen ligga, således i Mälardalen, i Östergötland, Skåne och Skaraborgs län. Synnerligen fåtaliga äro de på Gotland och i Blekinge.

På hvarje brukningsdel belöper sig i medeltal 10.3 hektar.

Antalet jordtorp och andra lägenheter var 166.576.

Undersöker man, huru Sveriges landareal är fördelad på olika slag af jord, finner man att

Träd-, humle- och kålgårdsjord utgör	35.180 hektar	(0.09 %)
Åker och annan odlad jord	3.353.374 „	(8.16 %)

Naturlig äng	1.603.627	hektar	(3.90 %)
Skogbärande mark	18.193.216	„	(44.24 %)
Improduktiv eller oredovisad jord	17.934.091	„	(43.61 %)
Summa	41.119.488	hektar.	

Den i egentlig mening odlade jorden upptager sålunda endast 8.25 % af landets hela område, och äfven om man därtill lägger arealen för naturlig äng, stiger icke summan till mer än 12.15. Det är till en väsentlig del de stora ödemarkerna norr om Dalälfven, som förklara detta förhållande. I de sex nordligaste länen, hvilka upptaga 44.6 % af hela Sveriges landareal, äro i medeltal blott 5.18 % i hvart län inägor. I södra Sverige stiger alltså dessas areal till en vida högre procent af ytvidden, i Malmöhus län ända till 77.58 %, i Skaraborgs län till 45.06, i Kristianstads till 44.80, i tre län mellan 30 och 40 %, i 11 län mellan 20 och 30 % o. s. v. Emellertid vinnas för hvarje år nya vidder för odlingen. Så utgjorde den odlade jorden (bortsedt alltså från naturlig äng) år 1865 blott 2.353.981 hektar, men 1892 3.388.554, hvadan således under dessa 27 år den odlade jordens areal växt med 1.034.573 hektar eller med öfver 38.300 hektar om året. För att bättre förstå, hvad dessa siffror innebära, må framhållas, att den förra ytvidden nästan upphinner hela Jönköpings läns landareal, den senare är större än hela den odlade delen af Norrbotten. På detta sätt realiserar Sveriges folk skaldens ord att "inom Sveriges gräns eröfra Finland åter". I sammanhang med detta odlingsarbete må nämnas, att under åren 1841—1893 1.308 sjöar och mossar utdikats eller sänkts, hvarigenom 339.162.29 hektar jord, d. v. s. mer än hela Gotland, blifvit befriad från vatten eller förbättrats.

Det svenska jordbruket bedrefs i långliga tider efter

gammal sed, utan att några förbättringar gjordes*. Först i förra delen af vårt århundrade började reformer införas och en rationellare kultur komma till stånd, sedan genom landtbruksskolor och landtbruksinstitut, hushållningssällskap, utställningar m. m. intresset härför väckts, och de nya åkerbrukssättens fördelar uppvisats. Den lättare tillgång på pengar, som genom hypoteksföreningarnas bildande (från 1830-talet) åstadkoms, gjorde det samtidigt möjligt för jordbrukarne att pröfva nyheterna. På detta sätt uppstod den snabba utveckling, som ledt till åkerbrukets nuvarande höga ställning i vårt land.

På de större godsen i synnerhet bedrifves åkerbruket numera efter alla tidens fordringar. Fälten äro dränerade och gödslade, trädorna hafva reducerats eller ersatts af cirkulationsbruk, konstgjord gödsel användes i stor skala vid sidan af den naturliga, byggnader och maskiner äro af bästa slag. — Men vid sidan häraf finnas äfven fortfarande mer primitiva åkerbruksmetoder. Ännu förekommer i aflägsna skogstrakter i Norrland det gamla sättet att medelst eld undanrödja skogen samt därpå så råg i askan. — Eller också bearbetas stenig jord med hackan, de mindre stenarne samlas ihop i små högar, hvarpå man besår jordstycket år efter år, tills dess produktionsförmåga är uttömd, hvarpå det öfvergifves. — I många trakter af Norrland förekommer fortfarande det s. k. ensädet, hvilket består däri, att man årligen sår samma utsäde, vanligen sommarsäd, potatis eller lin, till dess jorden är uttömd. Därpå lämnar man henne utan användning (svaljord). Småningom betäckes hon med gräs, som djuren få afbeta. Efter några år täcker ett nytt humuslager marken, fruktbarheten återkommer, och det gamla odlingssättet börjar om igen. Det är dock endast undantagsvis, som denna metod följes, ty äfven i Norrland är numera odlingen baserad på växelbruk i

* Se H. Forssell, Sveriges jordbruk i sextonde seklet.

bestämda perioder, såsom förhållandet är öfverallt i mellersta och södra Sverige. Dock äro dessa perioder af mycket olika längd i olika trakter och efter olika odlingssystem, såsom närmare skall skildras vid beskrifningen af de olika länen.

Af den svenska åkerjorden användes år 1892 13.7 % till höstsäd, 36.2 % till vårsäd, 5.8 % till potatis och rotfrukter, lin, hampa m. m., 31.8 % till gräs och andra foderväxter samt 12.5 % till träda. Den relativt största arealen för höstsäd uppvisa de sydöstra provinserna eller Blekinge, Gotland och Kalmar län, hvarpå följa de angränsande Jönköpings och Kristianstads. Den största vårsädesarealen träffas väster om nämnda område eller i Älfsborgs läns södra del samt Kronobergs län, hvarefter följa de angränsande Göteborgs och Bohus län, Älfsborgs läns norra del samt Jönköpings län. Maximitalen för potatis, rotfrukter, lin m. m. träffas i ett sammanhängande område af Blekinge, Skåne, Kronobergs län, Jönköpings län och södra Älfsborg län samt i Västernorrlands och Västerbottens län. Gräs och öfriga foderväxter odlas relativt mest i Norrland, hvilken landsdel har den minsta träda-arealen.

I hvilken relativ omfattning de viktigare spannmålsslagen odlas i vårt land, framgår af följande tabell, som angifver, huru många procent af hela utsädet hvarje växtslag utgör.

	1870	1880	1890	1892
Hvete	2.97 %	3.23 %	3.23 %	3.22 %
Råg	20.51 „	18.87 „	17.64 „	17.76 „
Korn	16.69 „	14.60 „	12.19 „	12.04 „
Hafre	49.56 „	53.89 „	57.41 „	57.22 „

Hvete mognar äfven i Norrland, men odlas knappast norr om Dalälfven, utan hufvudsakligen blott i Svealand och Götaland, dock högst obetydligt på det småländska

höglandet. År 1892 steg hela skörden till 1.530.408 hektoliter, däraf 29.1 % inom Skåne. 1865 var samma skörd 861.240 hektoliter.

Råg odlas öfver hela landet, men i största omfattning i Svea- och Götaland, speciellt i Skåne och i Skaraborgs län. Skörden 1892 utgjorde 8.105.175 hektoliter eller 20.9 % af hela skördeutfallet. På de båda nyss nämnda landsdelarna komma nära 25 % af hela afkastningen. 1865 steg skörden till 6.003.249 hektoliter.

Korn är hufvudsäden i Norrland, men odlas äfven mycket i Skåne, som producerar nära 1/8 af hela rikets kornskörd. Denna steg 1892 till 4.883.773 hektoliter eller 11.5 % och var 1865 4.291.551 hektoliter.

Hafre är det spannmålsslag, som lämnar den största skörden eller 34.6 % (1892: 22.732.877 hektoliter). Det största skördebeloppet kommer på Skaraborgs län. I de norrländska länen är hafreodlingen obetydlig. — 1865 steg afkastningen blott till 9.071.104 hektoliter.

Blandsäd afkastade 1892 3.254.126 hektoliter (6 %). Den odlas mest i Skåne och Östergötland. — 1865 års skörd var 1.456.322 hektoliter.

Ärter odlas mest söder om Dalälfven och icke alls i de två nordligaste länen. Skörden var 1892 582.631 hektoliter och 1865 490.596 hektoliter.

Bönor förekomma i någon större mängd blott i Göteborgs och Bohus län, som lämna 86.5 % af hela skörden, hvilken 1892 var 77.105 hektoliter och 1865 71.430 hl.

Potatis odlas öfver hela Sverige samt lämnade 1892 en skörd af 18.263.609 hektoliter (11.8 %). 1865 var skörden 13.907.837 hektoliter.

Rofvor och rötter afkastade 1892 4.612.586 hektoliter. Det största skördebeloppet hade Malmöhus län (omkring 25 %). 1870 var skörden 1.615.947 hektoliter.

Hvitbetor hafva sedan midten af 1880-talet börjat odlas i stor omfattning i de sydligaste landskapen. 1892

var skörden 3.142.882 deciton, däraf i Malmöhus län öfver 3 millioner. Föregående år, 1891, var den 2.610.138 deciton.

Lin och hampa odlas mest i Småland, Vermland och Gefleborgs län. Afkastningen var 1892 37.555 hektoliter frö och 19.979 deciton spånadsämnen. Båda afkastningarna hade sedan 1865 minskats från resp. 66.050 hektoliter och 37.847 deciton.

Af *foderväxter* skördades 1892 365.761 hektoliter vicker, öfver 60.000 deciton frö af klöfver, timotej o. d. samt 27.348.153 deciton hö (från odlad jord). Skörden af sistnämnda vara var 1870 ej fullt 16.5 mill. deciton.

Tobak odlas mest i Kristianstads län samt i Stockholms stad och län. Hela skörden 1892 var 11.876 deciton (1870 blott 3.117 deciton).

Skördeutfallet efter *korntal* var under åren 1888—92 i medeltal enligt Hushållningssällskapens och K. M:ts Befallningshafvandes årsväxtberättelser:

Höstsäd	(enl. de förra)	7.04	(enl. de senare)	7.6
Vårsäd	„	6.2	„	6.8
Baljväxter	„	4.9	„	5.7
Potatis	„	6.0	„	6.5

Spannmålens vikt i kilogram för 1 hektoliter var 1892, hvilket år gaf en god skörd, för hvete 77, råg 69, korn 61, hafre 47, ärter 78 kilogram.

Det svenska åkerbrukets produkter voro i äldre tider tillräckliga för landets behof, men under 1600-talet, då de stora krigen drogo arbetsstyrka och kapital från jordbruket, ändrades detta förhållande, och vårt land blef från midten af 1600-talet ett spannmålsimporterande land. Detta fortfor under 1700-talet, då manufakturindustrien uppmuntrades på jordbrukets bekostnad. Först i början af 1800-talet började produktionen åter täcka den inhemska konsumtionen och lämnade från 1840 ett öfverskott till export, hvilket var större än den införda kvantiteten.

Så har utförseln öfverstigit införseln i medeltal med 390.000 hektoliter 1840—49, med 1.1 mill. hl. 1850—59, med 1.9 mill. hl. 1860—69 och med 3.1 mill. hl. 1870—79. Men med begynnelsen af 1880-talet ändras förhållandet, importen af spannmål och produkter däraf öfverstiger årligen värdet af exporten under åren 1881—85 med öfver 13 mill. kr., åren 1886—90 med 11 mill. kr. årligen samt 1891 med 11 1/3 mill. kr. och 1892 med öfver 26 mill. kr. Fortfarande exporteras dock betydande kvantiteter, i synnerhet hafre. Den största införseln kommer på artiklarna råg, hvete, majs samt hvete- och rågmjöl.

Boskapsskötsel. På många trakter af vårt land ha under det senaste årtiondet jordägarne alltmer upparbetat denna sida af jordbruksnäringen dels genom att höja boskapsstocken med djur af ädlare raser, dels genom en rationell mejerihandtering, som redan lämnar ett betydande öfverskott till export. Endast i fråga om oxar, får och getter hafva siffrorna gått ned.

Kreatursstockens utveckling framgår af följande tabell, som visar antalet djur 1865 och 1892:

Hästar	år 1865:	428.169	år 1892:	493.952
Oxar	„	282.844	„	249.205
Tjurar	„	38.791	„	51.136
Kor.	„	1.185.556	„	1.635.464
Ungnöt o. kalfvar	„	417.163	„	547.117
Får och lamm. .	„	1.589.875	„	1.352.330
Getter	„	133.132	„	78.501
Svin	„	380.165	„	682.178
Fjäderfä			omkring	2.300.000
Renar				291.830.

Den svenska *hästen* är medelstor eller något mindre (1.48—1.63 meter öfver manken), dock större och ädlare byggd, där han kroiserats med införda engelska eller arabiska hästar, såsom ofta i Skåne, Östergötland, Väster-

götland och Uppland. I gruftrakterna är han stark och muskulös. Där han under uppväxten får riklig och närande föda, såsom i Norrlands floddalar, blir han högre och synnerligen väl utvecklad (Jämtlandshästar). I Mälarbäckenet och på öarna i Stockholms skärgård finnes en liten, men liflig och stark ras. På Gotland finnes en annan halfvild, liten hästras (skogsruss eller skogsbagge), som tillbringar tre fjärdedelar af sitt lif i fria luften. Äfven på Öland fanns förr en liten ponnyras, (Ölandshästar), som dock nu mestadels försvunnit.

Sverige har en stuteri-inrättning vid Ottenby på Öland samt större hingstdepoter vid Strömsholm i Västmanland och Flyinge i Skåne. Hingstar af ädlare raser äro på Hushållningssällskapens bekostnad utställda flerstädes i länen.

Nötkreaturen kunna delas i tre afdelningar *landt-* eller *bondrasen, herrgårdsrasen* och *utländska rasen.*

Den första eller ursprungliga har bevarats nästan oblandad på Öland och Gotland, på det småländska höglandet samt i Norrland. Den är ej storväxt, men lämnar god mjölkafkastning. I Småland är den vanligen rödbrun eller hvit och rödbrun, med horn, i Norrland vanligen hvit och utan horn. — Herrgårdsrasen har uppstått genom korsning mellan landrasens kor och införda tjurar, vanligen af korthorn, holländsk eller Ayrshireras, och förekommer talrikast i södra och mellersta Sverige. — Utländska raser började införas redan på Karl XI:s tid och hafva under vårt århundrade inköpts både på statens, Hushållningssällskapens och enskildes bekostnad. De talrikast representerade äro för närvarande Ayrshire, Hollands, Holsteins korthorn samt ett mindre antal Algauerdjur.

I södra och mellersta Sverige blir det allt vanligare, åtminstone på de större godsen, att nötkreaturen hela året om fodras i ladugårdarne, under det att i Norrland

de om sommaren drifvas på bete, ofta till aflägsnare skogstrakter („fjällen"), där i „fäbodarna" mjölken förarbetas till smör eller ost.

Under de senaste decennierna har öfverallt i landet mejerihandteringen mycket utvecklats. Större eller mindre mejerier, försedda med de nyaste maskiner, hafva anlagts i nästan hvarje socken, och genom dem hafva äfven de jordbrukare, som bo långt från städer, fått tillfälle att på ett fördelaktigt sätt afyttra sin mjölk. Detta förhållande jämte de låga spannmålsprisen hafva medfört, att boskapsskötseln alltmer omhuldats, och det egentliga jordbruket mångenstädes fått träda i bakgrunden för denna. Följden häraf har naturligtvis varit, att importen af smör betydligt aftagit, men exporten däraf högst ansenligt ökats. Så steg 1882 denna införsel till 2.380.788 (1884 till 3.2 mill. kilogram), men 1892 till endast 833.586 kg., medan exporten af samma vara, som 1882 utgjorde något öfver 5.8 mill. kg., år 1892 belöpte sig till 17.1 mill. kg. samt 1893 till öfver 20 mill. kg. Däremot har utförseln af ost föga ökats (1882: 110.148 kg., 1892: 188.018 kg.), men äfven i fråga om denna artikel har däremot införseln väsentligen reducerats, nämligen från 2.4 mill. kg. (1882) till 191.442 kg. (1892).

Fårafveln har, såsom nämnts, icke obetydligt aftagit under senare år, hufvudsakligen sedan 1875. Orsaken härtill torde i främsta rummet vara att söka i mejerihandteringens utveckling, hvilken föranledt jordbrukarne att öka ladugårdsbesättningen på fårstockens bekostnad. Också är det vanligt att, då foderskörden blir knapp, först offra fåren.

Det inhemska fåret har en liten kropp med kantiga former och grof ull. Det nöjer sig med ringa och torftig föda samt träffas numer hufvudsakligen i Småland och Norrland samt på Öland och Gotland, där de s. k. „utgångsfåren" få gå ute året om samt fångas i „fållor"

eller jagas som vildt. — De första utländska fåren infördes under Kristinas regering. Det var i synnerhet under Frihetstiden, som — på initiativ af Jonas Alströmer — spanska merinosfår började införas, och en mängd schäferier anlades. Äfven under vårt århundrade hafva på statens bekostnad både merinos-, Rambouillet- och andra fårslag införts till landet, men det låga priset på ull från kolonialländerna hafva lagt hinder i vägen för en större fårafvel. På 1830 och 1840-talen började äfven engelska slaktfår inplanteras i Sverige, hufvudsakligen Southdowns och Oxfordshireraserna samt äro nu spridda öfver landet.

Getternas antal aftager äfven, såsom vi sett, mycket raskt i Sverige, medan i många andra länder getstocken årligen ökas. Det är hufvudsakligen i Dalarne och Norrland, som getter ännu i något större antal hållas. Af de 78.501 getter, som funnos 1892, hörde icke mindre än 60.823 till tre län, Kopparbergs, Västernorrlands och Jämtlands (i det sist nämnda: 30.814).

Svinafveln har däremot mycket utvecklats dels såsom en binäring till mejerihandteringen, dels i följd af den 1888 fastställda tullen å fläsk. Detta visar sig särskildt i den ökade exporten af fläsk från 3.1 mill. kg. 1887 till 6.7 mill. kg. 1892. Den gamla svenska svinrasen, mager med höga ben och stort hufvud, har sedan 1820-talet betydligt förbättrats genom utländska rasers införande; de första, som hitfördes, voro Lincolnshire, i södra Sverige kallade Esmeraldasvin, sedermera äfven Essex, Berkshire och Suffolksvin.

Till sist må här angifvas kreatursstockens förhållande till folkmängden under åren 1865 och 1892, hvilket visar, att tillväxten endast för två djurslag varit relativt större än folkmängdstillväxten under samma tid. Mot en folkmängd af 1.000 personer svarade de båda åren följande antal djur:

	1865	1892
Hästar	104	103
Oxar och tjurar	78	63
Kor och ungnöt	389	454
Får	386	281
Getter	32	16
Svin	92	142
Summa	1.081	1.059.

Trädgårdsskötsel. Ehuru trädgårdsodlingen i Sverige leder sina anor från Medeltiden, då den här infördes af munkarna, är det först sedan förra århundradet, som den vunnit någon större omfattning. Men särdeles under 1800-talet har intresset för den spridt sig till bredare lager af folket. Härtill hafva i främsta rummet de många trädgårdsföreningarna bidragit, hvilka sedan 1832 bildats i olika delar af landet för att befrämja trädgårdsskötseln genom anläggande af mönsterträdgårdar och trädskolor, genom anordnande af utställningar m. m. Likaledes bibringas numera i folkskolorna barnen någon kunskap om fruktträds odling, Hushållningssällskapen underhålla länsträdgårdsmästare, som biträda vid anläggande af trädgårdar o. s. v. Långt upp mot landets nordligaste trakter utbreder sig trädgårdsskötseln, och det har därvid visat sig, att en hel mängd fruktträd och andra trädgårdsväxter trifvas långt nordligare, än man förr trott.

I vår officiella statistik skiljes icke mellan träd-, humle- och kålgårdar. Deras sammanlagda areal uppgifves för år 1865 till 20.923 hektar och för år 1892 till 35.180. Rörande afkastningen finnas inga siffror att tillgå, och exportvärdet är ej mycket att fästa sig vid, enär det påverkas så väsentligen af grannländernas tulllagar. 1890 var det 1 mill., 1891 blott 320.000 kr., 1892 614.000 kr.

Jordbrukets skuldsättning. För att möjliggöra de reformer, som behöfdes i vårt jordbruk, måste jordbrukarne erhålla tillfälle att låna de nödiga pengarna. Till den ändan inrättades de s. k. *hypoteksföreningarna,* hvilkas ändamål är att upplåna penningar för att åter utlåna dem mot hypotek af jordegendom till föreningens medlemmar. Den äldsta af dem, den skånska, bildades 1836; för närvarande äro de 10, hvilka 1892 hade tillsammans 75.963 delägare och 286 mill. kr. i utestående fordringar å amorteringslån. Då de ansågos genom sin särskilda verksamhet skada hvarandra genom konkurrens på penningmarknaden, bildades 1861 *Hypoteksbanken,* som numera ombesörjer upplåningen och amorteringen, och af hvilken sedan hvarje hypoteksförening får de lån, som den behöfver. Den lätthet att erhålla lån, hvilken såväl härigenom som genom andra bankers och penningverks försträckningar uppstod, har medfört, att den svenska jorden blifvit mycket skuldsatt. År 1892 utgjorde taxeringsvärdet af fastigheter på landet nära 2.491.4 mill. kr., hvaraf jordbruksfastighet till ungefär 2.163 mill. kr. Vid samma års slut var den intecknade gälden i landtbruksfastigheter 1.031.6 mill. kr. Om man nu får fördela denna summa i proportion efter taxeringsvärdet mellan jordbruks- och annan fastighet å landet, så skulle jordbruksfastigheten tryckas af en skuldsumma på 895.6 mill. kr., eller 41.4 % af taxeringsvärdet.

Den nya inteckningen för hvarje år i fastigheter på landet, som före 1835 icke steg till 10 mill. kr. årligen och före 1848 blott två år till 20 mill. kr., ökades år från år och var under perioden 1883—87 59.8 mill. kr. pr år. Efter sistnämnda år har summan åter sjunkit, sannolikt i följd af det minskade värdet å jorden, och har under åren 1888—92 utgjort i medeltal 47.3 mill. kr. — I nära sammanhang med jordens inteckning står äfven den ökade omsättningen af jorden bland nya ägare. I äldre

tider var egendomshandeln vida mindre, än den senare har blifvit. Ännu 1831 såldes egendom å landet endast för 23 mill. 1855—61 för 71 mill. kr. pr år och 1887—92 för öfver 108 mill. kr.

Skogshushållning. Sverige är mycket rikt på skogar, hvilkas afkastning är en af landets viktigaste inkomstkällor. De bestå hufvudsakligen af gran och tall, blandad med björk, al och asp. Därtill kommer söder om Dalälfven ek och i landets sydligaste del bok. Utom de egentliga skogarna finnas öfverallt stora beteshagar, mer eller mindre öfversållade med nämnda trädslag eller med en, alm, lönn, lind, ask m. fl.

Den skogbärande arealen utgjorde 1892 18.193.216 hektar eller mer än 44 % af landets hela fastlandsyta. Däraf lågo 73.6 % inom Vermland, Dalarne och de norrländska länen, de stora skogarnes land framför andra. Den relativt största skogsarealen hafva Gefleborgs län (80.94 %) och Vermlands län (79.81 %), därefter Kopparbergs län (71.36 %) och Västernorrlands län (66.08 %). Den högsta absoluta skogsarealen finnes i Norrbottens län, öfver 27.732 kv.-km. samt Kopparbergs län 20.087 kv.-km.

Staten är ägare till icke mindre än 40 % af hela skogsarealen eller 7.327.667 hektar. Däraf utgöra de egentliga kronoparkerna nära hälften eller 3.446.015 hektar samt s. k. öfverloppsmarker och oafvittrade kronomarker 1.049.248 hektar. Af öfriga indelningar äro de förnämsta: häradsallmänningar 431.690 hektar, ecklesiastika boställsskogarna 342.082 hektar, stockfångsskogarne 269.070 hektar och kungsgårdar 224.918 hektar. — Statens inkomst af sina skogar är i 1894 års stat beräknad till 2.700.000 kr.

De enskildes dispositionsrätt öfver sina skogar är nästan alldeles obegränsad. Visserligen hafva i äldre tider vissa begränsningar härför funnits, men dessa äro

antingen upphäfda, eller också tillämpas de ej vidare. Följden häraf har blifvit, att skogsafverkningen ofta skett på ett oförståndigt sätt och utan tanke på framtiden. Så hafva flerstädes genom skogens fullständiga utrotande stora trakter förvandlats till ödemarker, såsom för länge sedan på Svältorna i Västergötland och i våra dagar områden i Norrland. Sedan numera skogarne där alltmera samlats i de stora sågverksbolagens händer, har emellertid ställningen förbättrats, enär dessa i sitt eget intresse vanligen sörja för skogens återväxt genom skogsplanteringar m. m. Däremot har en annan olägenhet uppstått i följd af bolagens obegränsade rätt att förvärfva skog. Bönderna hafva ofta sålt all skog från sina hemman och därigenom blifvit urståndsatta att upprätthålla jordbruket, som fått förfalla. Yrkandena på reform i dessa och andra missförhållanden i våra skogstrakter hafva ännu icke ledt till något ingripande från lagstiftningens sida, men torde snart göra det. — Endast för några enstaka områden af landet hafva speciella restriktioner måst utfärdas. Genom en lag af 1869 kan å Gotland under vissa förhållanden förbud mot afverkning till afsalu utfärdas, och för Väster- och Norrbottens län hafva stadganden gjorts — de nu gällande af år 1888 — emot utskeppning eller försågning af virke under vissa dimensioner.

För skogens återväxande sörjer staten mycket väl å sina marker. Dessutom har i de södra och skogfattigare länen intresset härför visat sig både hos enskilda och hos landsting samt hushållningssällskap, hvilka senare flerstädes anslagit medel härtill. För år 1892 voro deras anslag 68.150 kr., däraf 25.000 ensamt i Göteborgs och Bohus län; närmast därefter komma Älfsborgs och Hallands län. Staten har dessutom bidragit med 25.000 kr. samt lämnat omkring 600.000 plantor antingen afgiftsfritt eller mot lågt pris.

Skogens betydelse för vårt lands ekonomi är utom-

ordentligt stor. Att bestämdt uppskatta dess afkastning i penningar torde vara omöjligt, men den har beräknats till 165 mill. kr. pr år. Vår värdefullaste exportvara är trävirket från våra skogar; ur dem få vi de träkol, som bergsbruken behöfva, det i största delen af landet vanligaste bränslet, det likaledes vanligaste byggnadsmaterialet samt råämnet för träförädlingsindustrierna m. m. Som de skogrikaste trakterna äro de för åkerbruk minst lämpliga, kan man väl påstå, att utan skog vore all kultur i dessa nejder omöjlig. Största delen af befolkningen beror här af skogshushållningen, ej blott de tusental lösa arbetare, som få sin utkomst vid sågverken eller med timmerhuggning i skogarna under vintertiden, utan äfven bönderna, hvilka genom timmerforsling på vintern vanligen förtjäna de pengar, hvarmed de skola betala skatterna och köpa sig sina förnödenheter. Ty de små hemmanen lämna i aflägsna trakter ingenting, som kan omsättas i pengar, sedan skogen är såld. Därför få dessa bönder följa med till aflägsnare afverkningsområden, när inkomstkällan utsinat i deras hemort, och sålunda vintertiden vistas kanske långt från sina hem. Om sålunda skogsafverkningen är och blir ett hufvudvillkor för Norrlands odling, så framstår så mycket tydligare nödvändigheten af att staten noga öfvervakar, att skogarna väl användas, men icke utrotas.

Jakt. Endast inom det stora skogområdet norr om de mellansvenska sjöarna har numera jakten betydelse som en binäring. I södra delen af landet bedrifves den endast som sport.

De viktigaste föremålen för jakten äro i norra Sverige den *vilda renen,* som finnes i några få fjälltrakter i Lappland och Jämtland, *älgen,* som utbreder sig ända upp till Norrbotten, *haren, tjädern, orren, järpen* och *ripan,* hvilka i öfre Norrland förekomma i så stor myckenhet, att de lämna betydelsefulla bidrag till befolkningens ekonomi.

Alla dessa djur — utom det först nämnda — finnas äfven i skogstrakterna söder om sjöarna, särdeles i Småland. Likaledes träffas *anden* öfver hela och *rapphönsen* öfver större delen af landet. En del annat nyttigt vildt, särdeles fåglar, kunde tilläggas. *Rofdjur* förekomma af många slag och i stort antal i de norra skogstrakterna. I södra Sverige träffas numera, utom roffåglar, blott *räfven*, som under de sista åren ökats i antal öfver hela landet. Under år 1892 dödades 16.724 räfvar, däraf 1.643 i Östergötlands och 1.073 i Skaraborgs län. *Björnen* blir allt sällsyntare. Han förekommer talrikast i Norrbotten, men visar sig sällan så långt söderut som i Särna och norra delen af Vermland. 1892 dödades 27 st., däraf 13 i Norrbottens, 8 i Västerbottens, 5 i Jämtlands och 1 i Kopparbergs län. Ännu på 1850-talet dödades i medeltal 124 om året och på 1860-talet 96 per år, hvadan antalet betydligt minskats. — *Vargen* visar sig numera sällan söder om Dalarne, men i de nordliga bygderna ökas vargarnes antal rätt betydligt. Han är jämte *lon* och *järfven*, som likaledes blott förekomma i det norra skogsområdet, renhjordarnes farligaste fiende. 1892 dödades hufvudsakligen af dessa djur 2.878 renar. — *Mård* och *utter* finnas flerstädes, ehuru i ringa antal. *Själar* jagas i Bottniska viken på vårarna, då isen går upp. *Roffåglar* af alla slag finnas ännu i mängd, ehuru de blifvit strängt efterhållna. År 1892 dödades 103.192 sådana.

Den skada, som rofdjuren åstadkomma, är icke obetydlig. 1892 anslogs den till öfver 156.000 kr. Utom renar (se ofvan) dödades detta år öfver 60.000 fjäderfä och 8.000 får m. m. Både staten, landstingen och jaktföreningar hafva anslagit medel till skottpenningar för dödande af vissa rofdjur. 1892 utbetalades härför inalles öfver 40.000 kr.

Fisket, se de särskilda länen.

Bergsbruk. Denna näring är sedan urgamla tider en af våra förnämsta, ehuruväl dess relativa betydelse förminskats från den tid, då den gaf oss våra värdefullaste exportvaror. Men ännu intager värdet af hithörande export det tredje rummet i vår utförsellängd, näst trävaror och produkter af jordbruk och boskapsskötsel.

Järn. Sverige är rikt på metaller, men den viktigaste är järnet. Det förekommer dock icke i alla landskap, utan blott inom vissa distrikt. Ett sådant är norra delen af Norrbotten, hvarest mycket stora fyndigheter förefinnas vid Gellivare, Luossavara, Svapavara och Kirunavara, hvilka dock delvis icke kommit till användning i följd af de svåra kommunikationerna. Sedan nu en järnväg anlagts till Gellivare, har dock detta stora malmfält börjat bearbetas med sådan kraft, att malmbrytningen här 1893 utgjorde 20.69 % af rikets hela järnmalmproduktion samt mer än hela Örebro läns. Det andra distriktet är ett från n.o.—s.v. gående bälte, som omfattar södra Gestrikland, s.ö. delen af Kopparbergs län, norra delen af Västmanlands och större delen af Örebro län samt östra delen af Vermlands län. Söder om detta bälte finnas flera viktiga malmtillgångar, såsom Dannemora m. fl. gruffält i Uppsala län samt några gruffält i Stockholms, Södermanlands och Östergötlands län; slutligen Taberg i Jönköpings län. Dessutom förekommer myrmalm särskildt i sistnämnda och Kronobergs län.

De svenska järnmalmerna äro af två slag, "svartmalm" eller magnetisk järnmalm och "blodsten" eller järnglans. Dessa tillhöra, såsom förr är nämndt, urformationen och förekomma med något undantag, såsom i Taberg, som är af eruptivt ursprung, såsom lager eller lagerstockar af mycket olika tjocklek från den obetydligaste till 30—45 meter. Järnhalten varierar emellan 30 och 70 %, men ligger oftast mellan 45—50 %. De hålla i allmänhet mycket litet fosfor (0.002—0.05 %). Dock finnas

äfven några malmer med betydande fosforhalt, såsom de rika malmerna i Grangärdes socken i Dalarne och trakterna däromkring samt några malmer i Norrbotten, t. ex. Kirunavara och vissa Gellivaremalmer — med någon gång ända till 2 %. Det är denna de svenska malmernas frihet från fosfor, som gjort vårt järn så förträffligt och eftersökt i synnerhet för beredning af stål. Dannemorajärnet ansågs förr som det bästa i världen, och än i dag står svenskt järn i högre pris än t. ex. det engelska, ehuru tekniken nu för tiden är mindre beroende af järnets ringa fosforhalt än fordom.

Under åren 1888—91 brötos i Sverige årligen omkring 965.000 ton järnmalm; 1892 steg summan till nära 1.300.000* och 1893 till 1.481.000 ton, hvilken ökning hufvudsakligen berodde på den ökade produktionen vid Gellivare. Detta gruffält har nämligen de senaste åren lämnat mer malm än något annat (1893 öfver 306.000 ton). De mest gifvande malmfälten äro för öfrigt *Dannemora* (1893: 51.000 ton), *Norbergsfältet* i Västmanland (1893: 182.600 ton), *Grängesbergsfältet* i Grangärde socken i Dalarna (1893: 261.865 ton), *Stribergsfältet* i Örebro län (1893: 40.600 ton), *Sköttgrufvefältet* i samma län (1893: 30.600 ton), *Persbergs-* och *Yngshyttefälten* i Vermlands län (1893: 35.300 ton). — Myrmalm upptogs 1893 till ett belopp af 2.275 ton, mest i Jönköpings län.

Af de 11 län, som producera järnmalm, har Kopparbergs hittills lämnat mest (1893: 415.000 ton eller 28 % af hela rikets produktion). Därnäst kommer numera Norrbottens (20.69 %), Örebro (20.26 %), Västmanlands (6.19 %) samt Uppsala (4.71 %).

Hvad som hufvudsakligen begränsar vår järntillverkning, är icke bristande tillgång på malm, utan brist på billigt bränsle. Malmtillgången ensam mäktar icke skapa en i vår tids mening stor järnindustri, utan därtill fordras

* Englands produktion af järnmalm var 1892 omkr. 8 mill. ton.

äfven stenkol. Och af dessa finnes så obetydligt i vårt land, att det i det stora hela kan sägas bero på import häraf från utlandet. Men härigenom fördyras bränslet alltför mycket. Däremot bär det sig bättre för ett land med stenkol att importera och förädla järnmalm — frakterna blifva naturligtvis icke på långt när så stora — och därför köpa också främmande länder vår malm i obearbetadt skick (1893: 484.000 ton). Hela produktionen från Gellivare exporteras på detta sätt. Kunde framtida uppfinningar, t. ex. på elektricitetens fält, göra oss oberoende af stenkolen, så skulle intet land i Europa vidare kunna täfla med Sverige på järnproduktionens område. — En viss ersättning hafva vi väl i våra skogar, men våra mellansvenska malmfält ligga ej inom det stora skogområdet, om de än icke sakna skog. Norrbottens gruffält hafva däremot rik tillgång på skog, när en gång tackjärnstillverkning här börjas, hvilket dock ej ännu skett.

Malmen smältes till *tackjärn* i masugnarna. Deras antal var 1876 205, men har sedan nedgått till 153 år 1893. Detta år steg tackjärnsproduktionen till 453.400 ton, hvilket var 7.7 % mindre än 1891, då den uppgick till nära 491.000 ton, den högsta siffra som förekommit. Ungefär hälften af hela produktionen kom på Örebro (25.57 %) och Kopparbergs län (24.98 %), närmast i ordningen följde Gefleborgs med 14.53 %, Vermlands med 11.57 %, Västmanlands med 8.84 % och Uppsala län med 5.57 %. Till de återstående 8 procenten bidrogo 7 län.

Tillverkningen af *stångjärn* och *stål* har under åren 1889—93 i medeltal per år varit något öfver 275.000 ton, minst 1893, då den blott steg till 266.700 ton. Sådant järn framställdes sistnämnda år i aderton län. Främst bland dessa stod Västmanlands län med 32.900 ton, därnäst följde Gefleborgs (20.600 ton), Kopparbergs (19.700 ton), Östergötlands (18.000 ton), Örebro (17.000 ton), Vermlands (15.200 ton) och Uppsala med (12.600 ton).

De förnämsta af våra *järnbruk* äro *Sandviken, Gysinge, Hofors, Ljusne* och *Forsbacka* i Gestrikland, *Avesta Korsnäs* och *Domnarfvet* i Kopparbergs län, *Hallstahammar* och *Fagersta* i Västmanlands län, *Bångbroverken, Bofors* och *Degerfors* i Örebro län, *Uddeholmsverken* i Vermlands län, *Åker* i Södermanlands, *Finspång* i Östergötlands samt *Öfverum* och *Ankarsrum* i Kalmar län.

Antalet arbetare i järnproduktionens tjänst steg 1893 till 21.196, däraf 7.510 sysselsatta med grufdrift och 13.686 vid andra järnverk. De förra utgjorde 66.3 % af alla grufdriftsarbetare, de senare 94.5 % af alla vid andra bergsbruksverk än grufvor anställda arbetare.

Koppar. I äldre tider var kopparproduktionen en af landets viktigaste inkomstkällor, men har under senare åren befunnit sig i ett tillstånd af utmattning. Orsaken härtill är att söka dels i minskad malmtillgång dels i den för Europas koppartillverkning förödande konkurrensen med Amerikas och Australiens grufvor.

Den förnämsta koppargrufvan har af ålder varit *Falu* eller *Stora Kopparbergsgrufvan,* som bearbetats från midten af 1200-talet. Dess afkastning var störst under Vasakonungarnes tid, då grufvan med skäl kallades "rikets skattkammare" och då dess årliga produktion steg till 2 à 2.5 mill. kilogram, år 1550 ända till 3.455.000 kg. Under sista årtiondet har den uppfordrade malmen stigit till 550—600.000 kg. Tillverkningen af koppar utgjorde 1892 198.500 kg. och 1893 207.200 kg. — *Åtvidabergs kopparverk,* som började bearbetas vid midten af 1700-talet, lämnade under åren 1850—74 i medeltal 720.000 kg. — den högsta siffran — men har sedermera alltmer utsinat. 1892 steg koppartillverkningen där till 201.700 kg. och 1893 till 171.700 kg. — Kopparmalm upphämtas äfven på några andra ställen, såsom på *Ljusnarsbergsfältet* och *Kafveltorpsfältet,* båda i Ljusnarsbergs socken af Örebro län, i *Bortangrufvan,* Gunnarskogs

socken i Vermland samt ur ett par mindre grufvor i Västmanland och Dalarna. — Hela produktionen af koppar var åren 1889—1893 i medeltal 605.492 kg.

Silfver. Den förnämsta silfvergrufvan är *Sala grufva,* som upptäcktes i början af 1500-talet. Under Gustaf Vasas regering lämnade hon 3.190 kg. silfver om året, under 16- och 1700-talen sällan öfver 1.500 kg, men under senare tider 700—1.000 kg. Vid det med grufvan förenade silfververket har man sedan slutet af 1870-talet dessutom med mycken framgång användt en metod att tillgodogöra sig det silfver, som finnes kvar i äldre affall. Silfvermalmen är så väl här som i andra (inalles 30) grufvor blandad med blymalm. Silfverproduktionen var åren 1889—93 i medeltal 4.436.4 kg. per år. 1893 bidrog Sala silfververk härtill med 87.6 %.

Guld har under samma fem-årsperiod 1889—93 frambragts till i medeltal 90.4 kg. årligen, nästan uteslutande från Falu koppargrufva, till en mindre del från Kafveltorps blyhytta i Örebro län. Äfven vid *Ädelfors* i Jönköpings län har förr guldmalm brutits.

Bly. Blymalm upptages ur samma grufvor, som lämna silfvermalm, men framställes rent blott i Sala silfververk och Kafveltorps blyhytta. Årliga medeltillverkningen var 1889—93 424.875 kg.

Blyerts har under samma tid tillverkats till en mängd af 22.226 kg. årligen. Största tillverkningen var 1893, 49.350 kg., hvaraf 36.100 kg. ensamt i Västanfors nya grafitverk i Västmanland.

Kobolt fås vid Gladhammarfältet i Kalmar län och Stora Jakobsgrufvan i Skinnskattebergs socken, Västmanlands län. Vid Falu metallextraktionsverk, det enda stället i vårt land, där kobolt utfälles ur malmen, har medeltillverkningen under åren 1889—93 varit 6.030 kg. per år.

Svafvel produceras ur svafvelkis vid Falu koppar-

verk, under åren 1889—93 till en mängd af 41.440 kg. årligen.

Zink. Zinkmalm finnes flerstädes — på inalles 12 gruffält — men i största mängd uti *Åmmebergs* zinkblendegrufvor, som ligga dels i Örebro, dels i Östergötlands län. De ägas af det belgiska bolaget "La Vieille Montagne", som låter utföra all malmen till Belgien, där metallen uttages. Vid Åmmeberg har malmbrytningen varit stadd i nästan oafbruten utveckling sedan 1850-talet (1886—90: 42.548 ton, 1891—93: 43.370 ton). Hela den svenska produktionen af zinkmalm var 1889—93 56.880 ton, men har under de senaste åren betydligt aftagit (1893 46.623 ton). All malm utföres oförädlad.

Nickel förekommer ofta, men i ringa mängd i magnetkis, i koboltmalmer m. m. De förnämsta nickelgrufvorna äro *Klefva* i Jönköpings län och *Sågmyra* i Dalarna, men under de sista åren, 1892 och 1893, har all brytning upphört, sedan nickelpriset efter upptäckten af de rika nykaledoniska malmerna fallit så mycket, att tillgodogörandet af våra fattiga malmer ej längre kan med fördel bedrifvas.

Af öfriga bergsbruksprodukter, som framställas i vårt land, angifvas följande enligt medeltillverkningen under åren 1888—93.

Kopparvitriol från Falu kopparverk 599.000 kilogram; *järnvitriol* 473.000 kg., däraf mer än $^3/_5$ från Falu kopparverk; *rödfärg* 1.4 mill. kg., hälften från Falu kopparverk; *alun* 588.300 kg., det allra mesta framställdt vid superfosfat- och svafvelsyrefabriken i Helsingborg.

Stenkol finnas, såsom förr är nämndt, blott i Skånes rät-lias system, där 1893 10 grufvor bearbetades, fördelade på sju stenkolsfält. De största fälten äro Höganäs, Billesholm, Bjufs och Skromberga. Medelproduktionen under åren 1889—93 har af *stenkol* varit 194.300 ton och af *eldfasta leror* 123.850 ton.

Antalet arbetare vid bergverk och bruksrörelse var 1893 25.811, däraf 493 kvinnor. Af hela arbetsstyrkan voro 2.378 under 18 år.

Fabriker och manufakturer. Den svenska fabriksindustriens utveckling under de sista femtio åren visas af följande uppgifter om tillverkningsvärdet. Detta utgjorde 1840: 21 mill. kr., 1850: 37 mill., 1860: 69 mill., 1870: 92 mill., 1880: 153 mill., 1890: 270 mill. och 1892: 331.6 mill. kr. Den ovanligt snabba tillväxten 1890—92 framträder i sistnämnda tal något större än den i verkligheten var, därför att i vår statistik några nya industrigrenar, som förr ej upptagits under denna rubrik, nu hit öfverflyttats, med ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 35.6 mill. kr. — Samtidigt växte antalet arbetare på följande sätt: 1840: 15.410; 1850: 23.247; 1860: 30.757; 1870: 34.587; 1880: 57.340; 1890: 98.301; 1894: 114.852.

Tillverkningens värde steg år 1892 för följande fabriksklasser till öfver 2 mill. kr.

	Antal.	Tillverkningsvärde	
		kronor.	proc.
Gjuterier och mek. verkstäder	511	47.701.000	14.39
Sockerbruk	21	43.412.000	13.09
Väfverier	144	34.902.000	10.52
Brännvinsbrännerier	139	22.643.000	6.83
Garnspinnerier	139	17.591.000	5.30
Maltdrycksbryggerier	218	15.593.000	4.70
Tobaksfabriker	89	11.671.000	3.52
Pappersbruk och pappfabriker	53	11.125.000	3.35
Kemisk-tekniska fabriker . . .	212	10.824.000	3.26
Trämassefabriker	89	10.752.000	3.24
Snickerifabriker	114	10.457.000	3.15
Tändsticksfabriker	31	8.680.000	2.62
Svinslakterier	9	6.120.000	1.85
Garfverier	579	5.495.000	1.66
Tegelbruk	440	5.130.000	1.55

	Antal.	Tillverkningsvärde kronor.	proc.
Glasbruk	46	4.469.000	1.35
Skeppsbyggerier	35	4.396.000	1.33
Stenhuggerier	87	2.925.000	0.88
Färgerier	240	2,785.000	0.84
Såp- och tvålfabriker	23	2.626.000	0.79
Porslinsfabriker	2	2.551.000	0.77
Gasverk	27	2.516.000	0.76
Punschbryggerier	109	2.514.000	0.76
Oljeslagerier	14	2.268.000	0.68
Cementfabriker	7	2.153.000	0.65

Fabriksindustrien hade under många år sin största utveckling i Stockholms stad och Göteborgs och Bohuslän, men sedan år 1890 har Malmöhus län ryckt upp i främsta rummet. Fördelningen mellan de viktigaste länen var 1892 följande:

	Arbetare.	Kronor.	Proc.
Malmöhus län	14.918	67,451.000	20.34
Göteborgs och Bohus län	14.740	45.932.000	13.85
Stockholms stad	12.690	45.211.000	13.63
Östergötlands län	9.701	28.581.000	8.62
Älfsborgs län	9.721	24.689.000	7.44
Kristianstads län	2.176	15.882.000	4.79
Jönköpings län	6.278	12.527.000	3.78

Lägst stodo Gotlands, Jämtlands, Norrbottens och Västerbottens län. I de fem nordligaste länen steg tillverkningssumman tillsammans icke till mer än 13 mill. kr., hvaraf icke mindre än 9.6 mill. uti Gefleborgs län. Orsaken härtill är, att sågverk och hyflerier, som i dessa trakter hafva en förhärskande ställning, icke hänföras till fabriksindustrien.

Handtverksnäringarnas utveckling kan ej rätt bedömas med ledning af den officiella statistiken, enär inga uppgifter finnas om deras tillverkningsvärden. Antalet handt-

verkare har under en lång följd af år varit nästan stillastående och utgjorde 1892 22.734 med 33.981 biträden. Skomakare- och skrädderiyrkena sysselsatte det mesta antalet; den största bevillningen erlades af bagare och skräddare.

Husslöjd idkas i något större omfång hufvudsakligen i Älfsborgs, Hallands, Kronobergs och Västerbottens län, inom hvilka 1892 omkr. 12.2 mill. meter bomulls-, linne- och ylleväfnader beräknas hafva tillverkats, af hvilken summa 12 mill. meter komma på Älfsborgs län. Dessutom hade 56.275 hektoliter tjära framställts inom Norrbottens och Västerbottens län.

Handel och sjöfart. Den *inrikes handeln* var i äldre tider genom stränga lagar bunden vid städerna; att drifva något slags handel på landsbygden var belagdt med svåra straff utom för adeln, som från 1569 hade privilegium att handla med sina gårdars produkter. Först mot slutet af 1700-talet började vissa eftergifter göras, t. ex. med hänsyn till spannmålshandeln, men egentlig s. k. landthandel har ej medgifvits förrän under vårt århundrade, till en början och med vissa inskränkningar genom handelsordningen af 1846, sedan fullständigt genom 1864 års näringsförordning. Antalet handlande både i stad och på landsbygd har sedan dess oafbrutet ökats, såsom framgår af följande tabell öfver handlande och deras betjäning.

	1847	1857	1867	1877	1887	1892
I städerna . .	8.851	10.835	13.664	19.507	29.272	30.731
På landet och i köpingar	1.533	3.052	6.541	10.349	13.337	15.508

Handeln med utlandet har snabbt tilltagit i följd af landets utvecklade produktions- och konsumtionsförmåga samt bättre kommunikationer. Sammanlagda värdet af vår *ut-* och *införsel* var 1840: 58 mill. kr., 1850: 73 mill., 1860: 169 mill., 1870: 294 mill., 1880: 519 mill.,

1890: 682 mill. och 1893 661 mill. kr. Sistnämnda år var det första, som visade en minskning, hvilken i förhållande till omsättningen 1892 utgjorde 4.16 %, däraf 7.67 % (27.6 mill. kr.) mindre införsel och 0.31 % (1 mill. kr.) mindre utförsel. Orsaken härtill torde vara att söka i 1892 års protektionistiska tulltaxa, som afsåg att minska importen. Genom henne fick äfven handelsbalansen detta år ett annat utseende. Ty då under åren 1881—90 införseln i medeltal utgjorde 55.87 % och utförseln blott 44.13 % af hela varuomsättningen, utgjorde 1893 den förra 50.33 %, den senare 49.67 % af denna omsättning.

De viktigaste varugrupper, som äro föremål för *införsel* till Sverige, voro 1893:

Matvaror af djur 15.27 mill kr. (under åren 1886—90: 16.17 mill. kr.).

Spannmål och produkter däraf 34.29 mill. kr. (1886—90: 29.86 mill. kr.).

Kolonialvaror 53.7 mill. kr. (1886—90: 50.1 mill. kr.).

Spirituosa 3.65 mill. kr. (1886—90: 7.98 mill. kr.).

Spånadsämnen 18.6 mill. kr. (1886—90: 23.86 mill. kr.).

Garn-, tråd- repslageriarbeten m. m. 10.99 mill. kr. (1886—90: 10.36 mill. kr.).

Manufakturvaror af spånadsämnen 47.69 mill. kr. (1880—86: 55.5 mill. kr.).

Varor af djurämnen samt gödningsämnen 19.29 mill. kr. (1886—90: 20.8 mill. kr.).

Talg, oljor, tjära, gummi etc. 16.24 mill. kr. (1886—90: 14.09 mill. kr.).

Oljekakor, gräsfrö, kork m. m. 10.46 mill. kr. (1886—90: 8.74 mill. kr.).

Mineralråämnen 36.12 mill. kr. (1886—90: 31.60 mill. kr.).

Metaller och metallarbeten 26.71 mill. kr. (1886—90 23.38 mill. kr.).

Maskiner, fartyg, instrument etc. 13.31 mill. kr. (1886—90: 15.15 mill. kr.).

Den största relativa betydelsen af dessa varugrupper hafva *kolonialvarorna*, som utgöra 15.15 % af hela importen, *manufakturvaror af spånadsämnen* 14.33 %, *mineralråämnen* 10.92 % samt *spannmål* och *produkter däraf* 10.31 %.

De viktigaste *utförselvarorna* äro:

Trävaror oarbetade (sågade eller tillhuggna) 113.43 mill. kr. (1886—90: 98.52 mill. kr.).

Trävaror arbetade 23.05 mill. kr. (1886—90: 18.26 mill. kr.).

Matvaror af djur 57.37 mill. kr. (1886—90: 40.3 mill. kr.).

Metaller och metallarbeten 32.92 mill. kr. (1886—90: 23.38 mill. kr.).

Mineralråämnen 11.17 mill. kr. (1886—90: 4.2 mill. kr.).

Glas och *lervaror*, däribland *porslin, tegel* etc. 9.64 mill. kr. (1886—90: 5.04 mill. kr.).

Spannmål och *produkter däraf* 23.37 mill. kr. (1886—90: 18.58 mill. kr.).

Papper och *pappersarbeten* 28.91 mill. kr. (1886—90: 16.66 mill. kr.).

Manufakturvaror af spånadsämnen 8.3 mill. kr. (1886—90: 5.59 mill. kr.).

Maskiner, fartyg, instrument 5 mill. kr. (1886—90: 3.62 mill. kr.).

Lefvande djur 3.38 mill. kr. (1886—90: 8.82 mill. kr.).

De relativt viktigaste af dessa artiklar äro *trävaror* arbetade och oarbetade, som tillsammans utgöra 41.57 % af hela vårt exportvärde, *matvaror* af *djur* 17.48 %, *metaller* och *metallarbeten* 10.03 %, *papper* och *pappersarbeten* 8.81 %, *spannmål* och *produkter däraf* 6.82 %, *mineralråämnen* 3.40 %, *glas-* och *lervaror* m. m. 2.94 %.

Inom dessa olika grupper äro några artiklar värda

särskild uppmärksamhet. Inom gruppen matvaror af djur utgör 1893 *smör* ett värde af öfver 40 mill. kr., *fisk* 7.7 mill. och *fläsk* 5.79 mill. kr. Af spannmålsexporten representerar *hafre* 21.18 mill. kr. Bland arbetade trävaror stiger exporten af *tändstickor* till 7.86 mill. kr. och af *trämassa* till 10.92 mill. kr. Bland mineralråämnen går *järnmalm* till 4.84 mill. och *cement* till 1.45 mill. kr., *glasvaror* utgöra 3.6 mill., *järn* och *stål* öfver 28 mill., däraf valsade eller smidda stänger 21.15 mill. kr.

Sveriges utrikeshandel är i öfvervägande grad riktad på varuutbytet med Stor-Britannien och Irland, därnäst med Tyskland och sedan Danmark, hvilka länder tillsammans upptaga omkr. $^{7}/_{10}$ af rikets hela varuomsättning med utlandet.

Till *Stor-Britannien* och *Irland utfördes* 1893 varor ett värde af 150.87 mill. kr. eller nära 46 % af hela utförseln. Af exportartiklarna voro de viktigaste trävaror (55 mill. kr. eller 40.3 % af utförseln, däraf tändstickor nära 4 mill.), metaller och mineral 12.5 mill., spannmål 15.3 mill., smör 27.18 mill., papper 19.8 mill., trämassa 6.5 mill. *Importen* från detta steg till 86.3 mill. kr. eller 25.95 % af hela införseln och omfattade mest bomull (5.4 mill.), garn (6.4 mill.), maskiner (1.7 mill.), metaller (12.2 mill.), stenkol (23.9 mill.), väfnader (7.3 mill. kr.) samt kolonialvaror.

Med *Tyska riket* steg vår *exporthandel* 1893 till 48.4 mill. kr., eller nära 15 % af hela vår utförsel. Den utgjordes hufvudsakligen af fisk (4.4 mill. kr.), lefvande djur (2.7 mill. kr.), metaller och mineral (12 mill.), papper (3.5 mill.), spannmål (1 mill.), trämassa (1.4 mill.), trävaror (10.4 mill.), tändstickor (3.3 mill. kr.). — *Importen* från Tyskland var den största, som förekom, och belöpte sig 1893 till 112.89 mill. eller nära 33.94 %. Bland importartiklarna märkas färger (2.6 mill.), garn (1.6 mill.), gödningsämnen (1.5 mill.), hudar och skinn (4.2 mill.), humle

(1.3 mill.), kaffe (13 mill.), kläder (2 mill.), maskiner (2.4 mill.), metaller (6.2 mill.), oljor (1.6 mill.), papper (1.7 mill.), socker (5.7 mill.), spannmål (9.9 mill.), tobak (6.3 mill.), ull (1.4 mill.), väfnader (16.6 mill. kr.).

Till *Danmark exporterades* 1893 för 36.5 mill. kr. (11.12 %), däribland fisk (750.000 kr.), kreatur (654.400 kr.), maskiner (827.000 kr.), metaller (2.9 mill. kr.), papper (820.000 kr.), smör (12.6 mill. kr.), spannmål (1.4 mill. kr.), sten (500.000 kr.), trämassa (700.000 kr.), trävaror (7.3 mill. kr.), väfnader (590.000 kr.). *Införseln* från Danmark steg till 39.9 mill. eller nära 12 %. Dess förnämsta artiklar voro bomull (560.000 kr.), fisk (915.000 kr.), fläsk (250.000 kr.), frö (980.000 kr.), hudar och skinn (2.1 mill. kr.), kaffe (5 mill. kr.), maskiner (1.2 mill. kr.), oljor (1.2 mill. kr.), spannmål (5.5 mill. kr.), ur (1.5 mill. kr., väfnader (nära 5 mill. kr.).

Norge kommer i fjärde rummet med hänsyn till varuomsättningen. *Utförseln* dit steg 1893 till 16.1 mill. kr. (4.91 %) och utgjordes af garn (764.000 kr.), glas (426.000 kr.), hudar och skinn (370.000 kr.), lervaror (410.000 kr.), maskiner (130.000 kr.), metaller (690.000 kr.), papper (370.000 kr.), smör (290.000 kr.), strumpor (325.000 kr.), trävaror (nära 800.000 kr.), tvål (645.000 kr.) och väfnader (5.9 mill. kr.). Från Norge *importerades* för 31.4 mill. kr. (9.45 %), däribland fisk (6.4 mill. kr.), fläsk (1.6 mill. kr.), glas (500.000 kr.), hudar och skinn (1.7 mill. kr.), kaffe, brändt och surrogat (1.2 mill. kr.), lervaror (730.000 kr.), maskiner (220.000 kr.), spik (600.000 kr.), papper (550.000 kr.), margarinsmör (590.000 kr.), spannmål (700.000 kr.), sten (1 mill. kr.), strumpor (1 mill. kr.), tobak (370.000 kr.), tran (390.000 kr.), trävaror (1.9 mill. kr.) och väfnader (6.3 mill. kr.). — Värdet af de i Sverige tullpliktiga varor, som på grund af den s. k. mellanrikslagen tullfritt fått hitföras från Norge, var 1893 31.44 mill. kr.

Till *Frankrike exporterade* Sverige 1893 för 29.3 mill. kr. (4.91 %), hufvudsakligast metaller (nära 2 mill. kr.), spannmål (4 mill. kr.), trämassa (750.000 kr.) samt trävaror (21.2 mill. kr.). *Importen* var däremot endast 6.2 mill. kr. (1.88 %). Dess förnämsta artiklar voro konjak, rom och vin (1.1 mill. kr.), kaffe (830.000 kr.), oljekakor (835.000 kr.), torkade plommon (275.000 kr.) och socker (1 mill. kr.).

Till *Nederländerna utfördes* varor till ett värde af 17 mill. kr. (5.19 %), däraf metaller och mineral (4.3 mill. kr.), papper (820,000 kr.), trämassa (390.000 kr.), trävaror (11 mill. kr.) och tändstickor (254.000 kr.). *Införseln* utgjorde 7 mill. kr. (2.1 %), däribland brännvin och sprit (800.000 kr.), kaffe (1.7 mill. kr.), spannmål (700.000 kr.).

Exporten till *Belgien* steg till 11.87 mill. kr. (3.61 %), däraf metaller och mineral (3 mill. kr.), papper (1.4 mill. kr.), trämassa (930.000 kr.) och trävaror (5.4 mill. kr.). *Importen* värderades till 11.4 mill. kr. (3.43 %); dess viktigaste artiklar voro glas (240.000 kr.), kaffe (1 mill. kr.), metaller (3 mill. kr.), spannmål (1.4 mill. kr.), ull (840.000 kr.), väfnader (900.000 kr.).

Till *Ryssland* var *exporten* 5.2 mill. kr. (1.59 %). De viktigaste artiklarna voro cement (750.000 kr.), ångfartyg (557.000 kr.), fisk (615.000 kr.), jordarter (1 mill. kr.), metaller (980.000 kr.). *Införselns* värde utgjorde 12.7 mill. kr. (3.82 %); däribland märkes benmjöl (545.000 kr.), frö (600.000 kr.), arbetad kautschuk (1 mill. kr.), oljekakor (1.2 mill. kr.), oljor (1 mill. kr.), spannmål (6.7 mill. kr.).

Till *Finland utfördes* varor till ett värde af 5 mill. kr. (1.53 %), mest böcker (215.000 kr.), fisk (340.000 kr.), maskiner (625.000 kr.), metaller och mineral (1.8 mill. kr.) och socker (230.000 kr.). — *Införseln* därifrån steg till 4.3 mill. kr. (1.29 %), däribland arbetad kautschuk (260.000

kr), kreatur (235.000 kr.), kött (250,000 kr), smör (906.000 kr.), spannmål (170.000 kr.), tjära (248.000 kr.) och trävaror (1.4 mill. kr.).

Från alla öfriga länder steg *importen* sammanlagdt till 20.5 mill. kr. (6.15 %), och *exporten* till dem var 12 mill. kr. (3.67 %). Viktigast bland dessa länder äro *Amerikas Förenta Stater,* till hvilka Sverige exporterade för 658.000 kr. (hufvudsakligen metaller), men från hvilka importen utgjorde ett värde af 10.8 mill. kr., däraf bomull (2.9 mill. kr.), oljor (3.5 mill. kr.) samt spannmål (3 mill. kr.). — Till *Spanien* exporterades för 2.6 mill. kr., mest trä, till *Portugal* för 1.2 mill. kr., likaledes hufvudsakligen trä och metaller, till *Italien* för 950.000 kr., mest metaller. Införseln från dessa länder steg till: från *Spanien* 540.000 kr. (vin, russin m. m.), från *Portugal* 1.5 mill. kr. (korkbark, salt och vin), från *Italien* 800.000 kr. (salt, svafvel). — Till *Egypten* sålde Sverige 1893 för 1.2 mill. kr. varor (trä), till *Kaplandet* för 3.1 mill. kr. (trävaror), till andra afrikanska länder för 945.000 kr. Införseln från dessa trakter var i allmänhet obetydlig. Från de asiatiska Medelhafsländerna importerades för 800.000 kr. socker. — Vår träexport till *Australien* steg till 480.000 kr., ingen import. Från *Västindien* infördes (mest socker och färgträ) för 537.000 kr., från *La Plata-länderna* (mest linfrö och spannmål) för 2.3 mill. kr. Till *Brasilien* utfördes trävaror och metaller till ett värde af 580.000 kr.

I Sveriges handelsomsättning med utlandet deltog Stockholm 1893 med 18.75 %, Göteborg med 28.15 % samt Malmö med 9.78 %. De största tullinkomsterna näst dessa städer uppburos i Ystad, Norrköping, Sundsvall, Landskrona, Helsingborg och Gefle.

Sveriges största träexporthamn är Sundsvall, därnäst Hernösand.

Sjöfart. Antalet fartyg, som uteslutande användes till *inrikes* sjöfart, var

	1840	1850	1860	1870	1880	1890	1892
Fartyg	1.421	1.665	1.929	1.990	2.252	2.121	2.363
om Ton	43.247	47.832	97.972	110.086	105.062	103.192	116.439

Af dessa fartyg voro 1892 1.408 om sammanlagdt 63.437 ton segelfartyg och 955 (40.4 %) om in alles 53.002 ton (45.6 %) ångbåtar. Bland segelfartygen tillhörde i afseende å såväl antal som dräktighet mer än 4/5 landsbygden, medan af ångbåtarna endast omkring 2/5 och, när hänsyn tages till dräktigheten, föga mer än 1/4 ägde hemort å landet.

Den sammanlagda varutransporten med dessa fartyg steg 1892 till 17.8 mill. ton, däraf 16 % på segel- och 84 % på ångfartyg.

Sveriges *utrikes* handelsflotta mätte år 1850: 193.757 ton; 1860: 281.643 ton; 1870: 360.748 ton; 1880: 455.631 ton; 1890: 432.219 ton och 1892: 460.617 ton.

Af sistnämnda tontal voro 126.830 hemmahörande på landsbygden, mest i Malmöhus, Göteborgs och Bohus, Stockholms, Kristianstads och Västernorrlands län.

Den utveckling, som ofvanstående siffror innebära, kommer under de senare årtiondena nästan helt och hållet på ångbåtarna. Segelfartygens antal aftager årligen, och äfven hela fartygsantalet har under de senare åren minskat, men de nytillkomna ångfartygens större dräktighet medför dock, att tontalet stiger. — År 1892 voro hithörande segelfartyg 1.614 om 334.656 ton och ångfartygen 283 om 125.961 ton, alltså 1.897 fartyg. Hela handelsflottan, således med inräkning af de fartyg, som blott användas i inrikes sjöfart, skulle således vara 4.260.

Trots dessa ur kommerskollegii redogörelse hämtade tal, specificerar dock kollegiet den svenska handelsflottan 1892 sålunda:

Segelfartyg	2.927	fartyg om	376.903	ton
Ångfartyg	1.209	„	171.808	„
Summa	4.136	fartyg om	548.711	ton.

Sedan 1891 års slut hade segelfartygen minskats med 79 och 2.701 ton, men ångfartygen ökats med 28 och 19.315 ton.

De svenska städer, som ägde de största handelsflottorna, voro följande:

Göteborg . . .	310	fartyg om	97.591	ton
Stockholm . .	255	„	47.647	„
Helsingborg . .	99	„	35.866	„
Malmö	57	„	21.241	„
Gefle	72	„	18.046	„

Antalet under år 1892 till utrikes sjöfart påmönstrade *sjömän* utgjorde 18.250 och till inrikes sjöfart 2.053.

Till huru stor del den svenska handelsflottan deltager i varuomsättningen mellan Sverige och utlandet, framgår däraf, att under år 1892 samtliga in- och utgående fartyg voro 60.969 (nästan samma siffra som 1891), däraf voro 28.694 svenska (med 34.1 % af samtliga fartygens dräktighet). Med hänsyn till både antal och dräktighet kommo de danska fartygen i andra rummet (24.47 % af samtliga fartygs dräktighet). De engelska voro därefter närmast i afseende på dräktighet (9.90 %) och först i tredje rummet kommo de norska (7.06 %), ehuru de till antalet voro dubbelt flera än de engelska.

De 1892 inseglade bruttofrakterna beräknades till 32.86 mill. kr., hvaraf influtit i fart mellan Sverige och utlandet 21.43 mill. samt i fart mellan utrikes orter 11.43 mill. kr. Af totalsumman belöpa sig på ångfartygen 57.7 % och på segelfartygen 42.3 %. I alla dessa siffror ingår icke sjöfarten med Norge. — Af alla de inseglade bruttofrakterna kommo nära 41 % på sjöfart med England, och af den i sjöfart mellan Sverige och utrikes orter inseglade summan 21.43 mill. har varutransporten mellan Sverige och England inbringat bortåt hälften eller nära 48 %.

Kommunikationer. *Landsvägar.* I äldre tider voro alla rikets inbyggare skyldiga att deltaga i byggande och underhåll af vägarna; sedermera lades denna skyldighet såsom ett onus på jord. Slutligen blef viss privilegierad jord fritagen härifrån. På detta sätt blef väghållningen en tryckande börda för många jordägare, och dessa yrkade på ett rättvisare ordnande af saken. Detta skedde genom en lag af 1891, hvilken dock endast gäller för de s. k. *allmänna vägarna.* Dessa delas i två klasser efter sin större eller mindre betydelse, nämligen *landsvägar,* som skola vara minst 6 meter breda, och *bygdvägar,* minst 3.6 meter breda. Vägunderhållet åligger äfven nu samma jordbruksfastighet som före 1891 i proportion efter taxeringen, men staten ersätter en tiondedel af underhållskostnaden. Dessutom betala alla andra skatteföremål, som före 1891 voro fritagna, (med några undantag) en vägskatt, med hvilken bl. a. bestrides byggnad af *ny* väg eller bro samt omläggning af obekväm gammal väg.

I landshöfdingarnes ämbetsberättelser hafva vägarna hittills indelats på ett annat sätt, än 1891 års lag gör det, nämligen i *allmänna landsvägar, häradsvägar, sockenvägar* och *stadsvägar.* År 1890 utgjorde alla dessa 60.830 km. Häri äro icke inräknade de enskilda *utfarts-* eller *byvägarna.* År 1890 funnos vid dem 1.512 skjutsanstalter.

Till vägnätets utsträckning har svenska staten bidragit med stora summor. Så hafva sedan år 1841 anlagts eller förbättrats inalles 9.915 km. vägar för en kostnad af 23.2 mill. kr., och däraf utgjorde statsanslagen nära 15 mill. kr. Af den nyssnämnda, sedan 1841 arbetade väglängden kommer öfver hälften eller 5.148 km. på de fyra nordligaste länen.

Vattenvägar. Utmärkta kommunikationsmedel har vårt land uti sina många sjöar och vattendrag. För att öka dessas segelbarhet började man redan på 1500-talet bygga *kanaler,* men den första med slussar försedda ka-

nalen var dock en under åren 1596—1606 gjord kanalisering af *Hyndevadsån* nedanför *Eskilstuna*, i senare tider ombyggd med 5 slussar.

Det största kanalsystemet i Sverige är *Göta kanal* med sin fortsättning i Göta älf, *Trollhätte kanal*, genom hvilka en oafbruten vattenväg skapats af 420 km:s längd emellan Östersjön och Kattegat.

Den första kanaliseringen utefter denna linje skedde i Göta älf, där man hade att kringgå fallen vid *Rånum, Trollhättan, Stallbacka, Åkerström* och *Lilla Edet*. Under Karl IX:s tid byggdes samtidigt en kanal förbi sistnämnda fall och en annan, som ännu kallas Karls graf, förbi Rånumfallen. Under Karl XII började Polhem bygga en sluss vid Trollhättefallen, men arbetet afbröts, och först under åren 1793—1800 fullbordades *Trollhätte kanal*. Vid den gamla kanalens sida har sedan N. Eriksson 1837—44 byggt en ny kanal med 11 slussar. Hela antalet slussar mellan Vänern och Kattegat är 16.

Göta kanal, som förenar Vänern med Östersjön, var påtänkt af biskop H. Brask och Gustaf Wasa, hvilken sistnämnde på 1540-talet vidtog några arbeten härför. Men planen realiserades först i vårt århundrade under ledning af B. v. Platen. Kanalen byggdes 1810—32 och kostade 15.5 mill. kr. Dess djup är 2.97 meter, dess bredd vid botten 10.69—14.25 meter, den gräfda delen är 87.62 km., hela vattenvägen från Vänern till Östersjön 190 km. Slussarnes antal är 58. Kanalens högsta punkt är sjön *Viken* (91 meter).

Hjälmare kanal (13 km.) förenar Hjälmaren med Arbogaån (och genom den med Mälaren). Kanalen byggdes först 1629—39 samt ombyggdes 1819—30. Han har 9 slussar och är 2.08 meter djup.

Strömsholms kanal förenar sjön Barken med Mälaren och byggdes 1787—1795 samt ombyggdes 1842—60. En-

dast 14.4 km. af den öfver 100 km. långa farleden är kanaliserad. Djupet 1.5 meter, slussarnes antal 31.

Kinda kanal, som förenar Åsunden med Roxen, byggdes 1865—71 och har 15 slussar. Den egentliga kanalen upptager 27 km. af den 80 km. långa vattenleden. Dess djup 1.48 meter.

Dalslands kanal byggdes 1864—68 af N. Eriksson och förenar Dalslands sjöar med hvarandra och med Vänern. Den har 28 slussar och ett djup af 1.63 meter.

Södertälje kanal, som förenar Mälaren med Östersjön, byggdes 1806—19 och har en längd af 5.067 meter, däraf 1.923 äro gräfda. Endast en sluss finnes, hvars djup är 3.21 meter.

Stockholms sluss förenar likaledes Mälaren och Östersjön samt har ett djup af 3.56 meter, en bredd af 9.50 meter och en längd af 45.12 meter.

Utom dessa nu nämnda finnas flera mindre betydande kanaler såsom *Forshaga* och *Karlstads* kanaler i Klarälfven, *Seffle* kanal i Byälfvens nedre del, *Filipstads bergslags kanal* emellan sjöarna Daglösen, Aspen och Lungen, *Knopfors kanal* vid Timsälfven emellan Bofors och Nässundets stationer i ö. Vermland, *Hörkens kanal* emellan de båda Hörkensjöarna i Nerke, *Åkers kanal* mellan Garnsviken och Tunaviken af Trälhafvet i Uppland, *Strömma kanal* och *Väddö kanal* i Stockholms skärgård, *Per Tamms kanal* mellan Dellensjöarna och Forsasjön i Helsingland, *Medelpadskanalen* mellan Stöde och Refsundssjöarna samt omkring 10 andra.

Antalet resor, som fartyg, pråmar och flottor 1892 gjorde på kanalerna var öfver 75.700. Kanal- och slussafgifterna stego till öfver 1 million, däraf mer än en tredjedel kom på Trollhätte kanal.

Järnvägar. Den första järnvägen i Sverige var *Köping-Hults* enskilda bana, af hvilken en del öppnades för trafik den 5 mars 1856. — Redan länge hade järnvägs-

frågan varit föremål för ständernas öfverläggningar, innan dessa beslöto, att järnvägar skulle byggas på statens bekostnad. Beslutet härom fattades den 18 november 1854, och redan följande år började byggandet. Meningen var, att staten blott skulle bygga hufvudbanorna, som kallades *stambanor,* men sedermera har den äfven byggt eller inköpt flera bibanor. — Statens järnvägsbyggnader kunna i hufvudsak anses anslutade med år 1894, då den norra stambanan blef färdig till Bodens station på Luleå-Gellivarabanan.

Statens banor äro följande:

Västra stambanan (Stockholm—Göteborg)	460	km.
Södra „ (Falköping—Malmö)	380	„
Östra „ (Katrineholm—Nässjö)	216	„
Nordvästra „ (Laxå—Riksgränsen)	213	„
Norra „ (Stockholm—Boden)	1.144	„
Luleå—Gellivara	211	„
Mellansel—Örnsköldsvik	29	„
Långsele—Sollefteå	14	„
Bräcke—Riksgränsen	237	„
Ånge—Sundsvall	95	„
Ljusdal—Hudiksvall	62	„
Kilafors—Söderhamn—Stugsund	36	„
Karlberg—Värtan	7	„
Hallsberg—Mjölby	96	„
Hallsberg—Örebro	25	„
Sköfde—Karlsborg	44	„
Summa	3.269	km.

De svenska statsbanornas tillväxt har varit snabb. 1856 voro endast 32 km. öppnade för trafik, men 1860 303 km.; 1870: 1.118; 1880: 1.956; 1890: 2.613 och 1894: 3.269.

Den summa, som de kostat i anläggning, uppgick vid 1894 års slut till 293.314.881 kr., hvilket i medel-

tal pr bankilometer gör 89.725.90 kr. Statens inkomster af sina banor hafva utgjort:

	Brutto	Netto	Netto pr ban-km.
1858	371.360 Kr.	7.332 Kr.	60 Kr.
1860	887.042 „	221.015 „	863 „
1870	6.791.193 „	3.180.516 „	2.844 „
1880	16.490.000 „	6.506.795 „	3.345 „
1890	21.972.575 „	6.700.203 „	2.564 „
1892	22.522.187 „	6.275.272 „	2.279 „
1894	23.362.015 „	7.509.355 „	2.525 „

Inkomsternas sjunkande under senare år torde hufvudsakligen bero på de nybyggda, mindre trafikerade bansträckorna i öfre Norrland. Inkomsten af bankilometer växlade 1892 emellan 20.200 kr. (Falköping—Göteborg) och 1.000 (Långsele—Hällnäs).

Om ökningen i statsbanornas person- och godstrafik upplyser följande tabell:

1856	15.709 resande	707 ton gods
1860	507.566 „	78.110 „
1870	1.593.141 „	618.002 „
1880	3.204.830 „	1.677.776 „
1890	4.702.688 „	2.892.895 „
1892	4.871.671 „	3.006.003 „

De *enskilda järnvägarne* hafva likaledes under senare år snabbt utvecklats. År 1856 funnos blott 34 km. öppnade för trafik, 1860: 204 km. och 1870: 590 km. men därefter stiger deras längd hastigare, 1880: 3.923 km., 1890: 5.405 km., 1892: 5.642 km. och 1893: 5.866 km. Medan statens alla järnvägar äro bredspåriga (1.435 meter), äro 38 enskilda järnvägar af sammanlagdt 1.696 km. smalspåriga med 7 olika spårvidder (emellan 1.217 och 0.6 meter).

De enskilda järnvägarna stå — direkt eller indirekt — i förbindelse med stambanorna, utom 4 mindre banor

(87 km.). Från norra stambanans utsprång till Sollefteå utgår *Hernösands—Sollefteå järnväg* (102 km.); från Ockelbo station går *Gefle—Ockelbo järnväg* (38 km.) till förstnämnda stad och fortsättes sedan af *Uppsala—Gefle järnväg* (114 km.), från hvilken *Örbyhus—Dannemora—Hargbanan* (48 km.) förer till kusten af Ålands haf. Från Gefle går åt väster *Gefle—Dala järnväg* (92 km.), som skär stambanan vid Storvik och väster om Falun fortsättes af *Falun—Orsa järnväg* (102 km.). Från Mora station vid denna bana utgår åt söder *Mora—Vänern järnväg* (191 km.) till Kristinehamn. Vid Herrhults station korsas denna bana af Sveriges största enskilda järnväg *Bergslagernas järnväg* (486 km.), som förenar Falun med Göteborg och därvid berör Åmål samt genom en kort bibana från Daglösens station äfven Filipstad.

Från Borlänge station vid Bergslagernas bana utgår åt n.v. *Siljans järnväg* (37 km.) till Innsjön och åt s.o. *Södra Dalarnes järnväg* (64 km.) till Krylbo station vid norra stambanan. Vid Ludvika och Ställdalens stationer står Bergslagernas järnväg i förbindelse med en äldre, delvis parallellt löpande bana, *Frövi—Ludvika järnväg* (98 km.), hvars andra ändpunkt, Frövi, ligger vid *Stockholms—Västerås—Bergslagens järnväg* (217 km.), som förenar Stockholm med Örebro. — Vid Hörkens station tillstöter till Bergslagernas järnväg en bana från Annefors, den s. k. *Säfsnäs järnväg* (47 km.). Från Grythytteheds station på samma järnväg utgår *Svartälfs järnväg* (38 km.) till Kortfors på *Nora—Karlskoga järnväg* (120 km.), hvilken från Ervalla på den nyssnämnda Stockholms—Västerås—Bergslagens banan går öfver Nora till Otterbäcken vid Vänern samt skär n.v. stambanan vid Karlskoga. I sin södra del parallell med Nora—Karlskoga järnväg, går linjen *Bredsjö—Striberg—Degerfors* (97 km.), förenande Bergslagernas järnväg med n.v. stambanan vid Degerfors. Bergslagernas järnväg står genom en kort bana i förbindelse

med Filipstad, från hvilken *Filipstads norra bergslags järnväg* (91 km.) förer till Klarälfven med två ändlinjer, den ena till Edebäck, den andra till Munkfors. Efter att hafva korsat n.v. stambanan vid Kil skäres Bergslagernas järnväg ytterligare i mellersta Dalsland vid Mellerud af *Sunnanå—Fredrikshalds* eller *Dalslands järnväg* (100 km., däraf 70 km. inom Sverige), som utgör en tredje järnvägsförbindelse mellan Sverige och Norge. Slutligen korsar banan vid Öxnered järnvägen *Herrljunga—Vänersborg—Uddevalla* (92 km.).

Vi återvända till norra stambanan. Från Krylbo station utgår *Krylbo—Norbergs järnväg* (19 km.) till *Tillberga—Kärrgrufvans järnväg* (68 km.), som vid förstnämnda station sammanstöter med Stockholms—Västerås—Bergslagens järnväg. Från Tillberga går åt norr en järnväg (28 km.) till Sala vid stambanan. Från Uppsala vid samma stambana utgår *Uppsala—Länna—Norrtälje järnväg* (81 km.) till sistnämnda stad. Vid Rimbo station å denna bana är ena ändpunkten af *Stockholm—Rimbo järnväg* (56 km.).

Den västra stambanan korsas vid Flen af *Oxelösunds—Flen—Västmanlands järnväg* (156 km.), som från förstnämnda hamnplats går öfver Nyköping, Flen och Eskilstuna samt vid Rekarne station delar sig i två armar, af hvilka den ena vid Valskog, den andra vid Kolbäck träffar Stockholm—Västerås—Berglagens järnväg. — Vid Pålsboda station på denna stambana börjar *Pålsboda—Finspångs järnväg* (58 km.), som fortsättes af en sammanhängande rad järnvägar ned till Västervik och därifrån till Hultsfred (inalles 97 km.) på *Oskarshamn—Nässjö järnväg* (148 km.). — Inom Västergötland utgår från denna stambana en annan rad järnvägar (inalles 116 km.) från *Moholm* öfver *Mariestad, Kinnekulle, Skara, Lidköping* till *Håkanstorp* på den förr nämnda Herrljunga—Uddevallabanan. Skara står äfven i förbindelse med Stenstorp

(28 km.) vid stambanan. Från denna station utgår *Stenstorp—Hjo järnväg* (39 km.), som genom ångbåt öfver Vättern står i samtrafik med *Fågelsta—Vadstena—Ödeshögs järnväg* (42 km.) i Östergötland. — Från *Herrljunga* utgår åt s.v. *Herrljunga—Borås banan* (42 km.), fortsatt åt s.ö. af *Borås—Svenljunga* eller *Kinds härads järnväg* (39 km.) samt åt s.v af *Varberg—Borås järnväg* (85 km.) till Varberg vid *Västkustbanan* (213 km.), som utefter kusten går från Göteborg öfver Kungsbacka, Varberg, Falkenberg, Halmstad, Laholm, Båstad, Engelholm till Helsingborg samt är den kortaste utfartsvägen från Norge. Slutligen är Borås slutpunkten för *Göteborg—Borås järnväg* (72 km.).

Med den södra stambanan sammanhänga *Vartofta—Ulricehamns järnväg* (37 km.), *Halmstads—Nässjö järnväg* (196 km.) öfver Värnamo med bibanorna *Kinnared—Atran* (18 km.) och *Jönköping—Vaggeryd* (35 km.), *Hvetlanda—Säfsjö järnväg* (30 km.), *Alvesta—Växjö* samt dess fortsättning *Växjö—Karlskrona järnväg* (tillsammans 132 km.). Från denna utgå den ytterst smalspåriga (0.6 km.) *Kosta—Lessebo banan* (16 km.) samt *Emmaboda—Kalmar järnväg* (57 km.) med bibana *Nybro—Säfsjöström* (43 km.). — Vid Vislanda skäres stambanan af *Karlshamn—Vislanda—Bolmen—Halmstads järnväg* (193 km.), som förenar *Blekinge kustbanor* (från Karlskrona till Kristianstad, 132 km.) med Västkustbanan.

Skåne, särdeles Malmöhus län, har ett mycket rikt järnvägsnät. I dess nordöstra del är Kristianstad den viktigaste järnvägsknuten. Här sammanlöpa *Blekinge kustbanor, Kristianstad—Immelns* järnväg (40 km.), *Kristianstad—Hessleholms järnväg* (30 km.), från hvilken *Hästveda—Karpalunds järnväg* (41 km.) utgår till stambanan, samt *Kristianstad—Ahus järnväg* (17 km.). Från Åhus leder en rad smärre järnvägslinjer öfver Tollarp och Hörby till Hör på stambanan, och med denna linje är genom

Tollarp—Karpalund järnvägen förenad med Kristianstad —Hessleholmsbanan.

I nordvästra Skåne är *Åstorp* den förnämsta centralpunkten. Den ligger, där *Helsingborg—Hessleholms järnväg* (77 km.) och *Landskrona—Engelholms järnväg* (49 km.) skära hvarandra; dessutom går därifrån *Åstorp—Markaryd* banan (58 km.) till sistnämnda ort, som genom *Markaryd—Vittsjö—Hessleholms järnväg* står i förbindelse med stambanan. Åt väster förer *Åstorp—Höganäs järnväg* (28 km.) till Höganäs grufvor.

Från *Eslöfs* stora station vid stambanan utgår åt n.v. *Eslöf—Landskrona järnväg* (32 km.), fortsatt af *Landskrona—Helsingborgs järnväg* (49 km.); åt s.ö. *Ystad—Eslöfs* järnväg (76 km.), som vid *Tomelilla* skäres af järnvägen *Simbrishamn—Tomelilla* (27 km.) och dess fortsättning åt v., *Malmö—Tomelilla järnväg* (69 km.). Från Ystad utgår äfven *Malmö—Ystads järnväg* (63 km.), som vid Svedala korsas af *Lund—Trelleborgs järnväg* (43 km.), åt n.v. fortsatt af linjerna *Lund—Käflinge—Landskrona* (32 km.).

Malmö är det sydvästra Skånes och hela Sveriges största järnvägscentrum. Utom de förr nämnda järnvägar, som här hafva sina ändpunkter, nämligen södra stambanan, Malmö—Tomelilla och Malmö—Ystads järnväg, utgå härifrån följande banor: åt norr *Malmö—Billesholm* (59 km.), åt öster *Malmö—Genarp* (29 km.), åt söder *Malmö —Trelleborg* (48 km.) samt åt väster den lilla *Malmö—Limhamns* järnväg. — Utom dessa nu nämnda järnvägslinjer finnas i Skåne flera mindre.

På Gotland finnes en järnväg *Visby—Hemse* (55 km.).

Vid 1893 års slut voro ytterligare 1.354 km. enskilda banor koncessionerade, af hvilka öfver 150 km. äro öppnade, de andra dels under byggnad, dels ännu ej påbörjade. De längsta voro: *Varberg—Månsarp* (147 km.) på Jönköping—Vaggerydsbanan, *Vansbro—Ludvika—Engels-*

berg (142 km.), som skall förena Mora—Vänern-banan med Stockholm—Västerås—Bergslagernas bana via Tillberga—Kärrgrufvans järnväg; *Nyby—Eskilstuna—Södertälje* med bibanor 130 km.; *Jönköping—Gripenberg* (64 km.) till östra stambanan; *Norrköping—Söderköping—Vikbolandet* (47 km.) (färdig: *Norrköping—Söderköping* 15 km.), *Uddevalla—Lelången* (92 km.), *Kalmar—Berga* (78 km.) på Oskarshamn—Nässjö-banan.

Byggnadskostnaderna för de enskilda järnvägarna beräknades vid 1892 års slut till 290 mill. kr. Till denna summa hade staten bidragit med omkring 63.4 mill. kr., däraf 3.9 mill. utan återbetalningsskyldighet. — Deras bruttoinkomster voro 1892 27.23 mill. kr. och nettobehållningen 12 mill. kr. Inkomster pr bankilometer växlade emellan 18.300 kr. (Gefle—Dala) och 1.000 kr. samt var i medeltal 4.889 kr. Antalet resande detta år var 9.1 mill., godsmängden 7.97 mill. ton.

Huru järnbanorna vid 1893 års slut fördelade sig på de olika länen samt i hvad förhållande de stodo till dessas ytinnehåll och folkmängd, framgår af följande tabell:

Län	Statsbanor	Enskilda banor	Summa	Kilometer järnväg i medeltal per 100 kv.-km.	Kilometer järnväg i medeltal per 10.000 inv.	Medelproportionaltal till vidstående medeltal
	Längd i kilometer					
Örebro	172	519	691	7.62	37.65	16.93
Malmöhus	61	574	635	13.27	17.08	15.06
Kristianstads	69	434	503	7.75	22.97	13.34
Hallands	—	304	304	6.18	22.32	11.75
Västmanlands	54	281	335	4.93	24.20	10.91
Transport	356	2.112	2.468	—	—	—

Län	Statsbanor	Enskilda banor	Summa	Kilometer järnväg i medeltal		Medelproportionaltal till vidstående medeltal
	Längd i kilometer			per 100 kv.-km.	per 10.000 inv.	
Transport	356	2.112	2.468	—	—	—
Skaraborgs	227	267	494	5.81	20.21	10.84
Uppsala	43	231	274	5.15	22.53	10.78
Blekinges	—	191	191	6.34	13.43	9.22
Jönköpings	175	247	422	3.67	21.82	8.95
Älfsborgs	82	434	516	4.03	18.94	8.73
Kronobergs	82	263	345	3.47	21.72	8.68
Vermlands.	169	408	577	3.03	22.96	8.34
Kopparbergs.	41	595	636	2.15	31.74	8.26
Gefleborgs	356	145	501	2.61	23.79	7.88
Södermanlands	120	123	243	3.57	15.47	7.43
Östergötlands	194	159	353	3.19	13.24	6.50
Västernorrlands. . . .	359	105	464	1.88	21.88	6.42
Kalmar.	—	313	313	2.72	13.65	6.10
Stockholms (stad o. län)	130	182	312	3.99	7.67	5.53
Jämtlands	359	—	359	0.71	35.48	5.01
Gotlands	—	57	57	1.83	11.16	4.52
Västerbottens	208	—	208	0.37	16.34	2.45
Göteborgs och Bohus .	15	34	49	0.97	1.62	1.25
Summor och medeltal	2.916	5.866	8.782	2.67	21.21	7.53
Medräknas Norrbottens län och Gellivara-banan, blifva medeltalen för riket	—	—	—	2.03	18.71	6.17

I förhållande till sin folkmängd hade Sverige 1891 det största järnvägsnätet i Europa, och förhållandet torde vara detsamma fortfarande. Nämnda år hade det 17.3

km. pr 10.000 invånare, medan Schweiz hade 11.2, Frankrike 9.8, Danmark 9.2, Tyskland 8.7, Storbrittannien och Belgien 8.6, Norge 7.8 o. s. v. — Tages däremot hänsyn till arealen, så kan vårt järnvägsnät icke täfla med tätare befolkade länders. På 100 kv.-km. hade 1891 t. ex. Belgien 18 km. järnväg, Storbrittanien 10.3, Schweiz 8.7., Danmark 5.1, men Sverige detta år 1.8. Dock stod Sverige äfven i detta afseende före Grekland, Serbien, Ryssland, Turkiet och Norge, som kom i sista rummet med 0.5 km.

Post. Ett ordnadt postväsende har Sverige ägt sedan 1636. I äldre tider var portot så väl inom som utom landets gränser lämpadt efter afståndet, men 1855 infördes uniformt porto inom landet med 6 skilling för en portosats, oafsedt afståndet. Sedan Världspostföreningens bildande 1874 är Sverige medlem däraf.

Det svenska postväsendets snabba utveckling under senare tider framgår tydligen af följande uppgifter om antalet försändelser (oberäknadt tidningar och mottagningsbevis):

	1887	1890	1893
Inrikes försändelser	47.4 mill.	55.6 mill.	60.5
Försändelser till utrikes ort	5.2 „	6.3 „	6.9
„ från „ „	9.5 „	10.4 „	11.0
Poststationernas antal	1.746	1.867	2.003

Medelantalet bref på 100 invånare var 1892 i Sverige 1.403. I åtta andra stater var siffran högre, högst i Storbrittannien med 5.334; i Norge 1.533, i Danmark 2.358.

Tidningarnas antal på 100 invånare steg hos oss samma år till 1.338, i Schweiz, som stod högst, till 2.999, i Norge till 1.319 och i Danmark till 2.564.

Telegraf och telefon. Elektriska telegrafer började anläggas i Sverige 1853. Utvecklingen framgår af följande siffror:

Till civildepartementet	7.373.000	kr.
„ finansdepartementet	17.712.300	„
„ ecklesiastikdepartementet	14.102.000	„
„ pensions- och indragningsstaterna	4.641.290	„
„ riksdags- och revisionskostnader	712.550	„
„ räntor och amortering af statsskulden	10.571.250	„
„ diverse afsättningar	350.000	„

Till dessa utgifters täckande funnos 172.000 kr. i öfverskott från föregående år, 2.480.000 kr. i vinst från riksbanken och 19.146.000 kr. i ordinarie inkomster; resten 74.973.000 kr. skulle utgöras genom bevillningar. Af dessa stego tullmedlen till 30 mill. kr., postmedlen till 8.2 mill., stämpelmedlen till 5.3 mill., brännvinstillverkningsafgifterna till 14 mill., hvitbetsockerafgiften till 6.8 mill., bevillning för särskilda förmåner till 0.8 mill. och den egentliga bevillningen af fast egendom och kapital till 9.900.000 kr.

Svenska statens skulder, som förvaltas af *riksgäldskontoret* under riksdagens kontroll, stego vid 1893 års slut till 278.670.602 kr. Denna skuld, som hufvudsakligen tillkommit för järnvägsbyggnader, icke blott uppvägdes af statens tillgångar i fonder och järnvägar, utan dessa utgöra ett betydande öfverskott, som vid 1892 års slut var 135.7 mill. kr.

10. Sveriges indelning.

Sedan urgamla tider var Sverige indeladt i 24 landskap, hvilka voro förenade i större afdelningar på följande sätt:

Svealand eller **Svea rike** omfattade landskapen *Uppland, Södermanland, Västmanland, Nerke, Vermland* och *Dalarne.*

Götaland eller **Göta rike** omfattade landskapen *Östergötland, Västergötland, Dalsland, Småland, Bohuslän, Halland, Skåne* och *Blekinge* samt *Öland* och *Gotland.*

Norrland omfattade landskapen *Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland, Härjedalen, Västerbotten* och *Lappland.*

Denna indelning har sedan långa tider icke någon betydelse med hänsyn till förvaltningen, men är dock fortfarande den i det dagliga lifvet mest omnämnda.

I administrativt afseende är Sverige numera deladt i 24 *län* (se nedan) jämte Stockholms *öfverståthållarskap,* som är likställdt med länen. Länen indelas i *fögderier* (117) och dessa i *länsmansdistrikt* (525).

En annan indelning af länen är i *kommuner.*

Antalet *landskommuner* eller *socknar* var 1894 2.387, antalet *stadskommuner* 102, hvartill räknades 91 städer (Skanör och Falsterbo räknades som en kommun) samt 11 köpingar, som voro skilda från landskommunerna.

Med hänsyn till olika grenar af förvaltningen förekomma äfven en mängd andra indelningar af riket, såsom i 6 arméfördelningsområden (utom Gotland), i 8 lotsfördelningar, i 6 bergmästardistrikt, i 6 väg- och vattenbyggnadsdistrikt, i 6 järnvägsdistrikt, i 11 tulldistrikt, i 9 skogsdistrikt (underafdelningar: 75 revir) samt i 50 justeringsdistrikt.

För rättskipningen delas landet i tre stora områden under hvar och en af de tre hofrätterna.

Svea hofrätts område är Svealand, Gotland och Norrland.

Göta hofrätts område är Götaland, utom Gotland, Skåne och Blekinge.

Skånska hofrättens jurisdiktionsområde är Skåne och Blekinge.

Landsbygden är vidare indelad i 117 domsagor, hvilka omfatta 278 tingslag. Dessa indelningar äro så till vida fästa vid länsindelningen, att numera ingen domsaga är delad på flera län.

I *kyrkligt* afseende delas Sverige i 12 *stift,* delade (1894) i 184 *kontrakt* eller *prosterier,* 1.365 *pastorat,* 115 *stads-* och 2.359 *landsförsamlingar* samt 20 andra församlingar (såsom slotts-, bruks-, hospitals- och fängelseförsamlingar m. fl.).

Stiften äro:*.

1) **Uppsala ärkestift** (32.624.75 kv.-km., 711.606 inv.): hela *Uppsala* och *Gefleborgs län, Stockholms län* utom Södertörn, samt Torstuna, Simtuna och Våla härad af *Västmanlands län.* Äfven *Stockholms stad* hör hit, ehuru den i vissa afseenden intager en själfständig ställning. Antalet kontrakt 28, pastorat 170; dessutom i Stockholm 18 pastorat.

---

* De anförda siffrorna afse år 1890.

2) **Linköpings stift** (18.776.10 kv.-km., 391.462 inv.): *Östergötlands län* utom Kvarsebo socken, Tjusts, Tunaläns, Sevede och Aspelands härad jämte städerna Västervik och Vimmerby af *Kalmar län,* Norra och Södra Vedbo af *Jönköpings län.* 21 kontrakt, 149 pastorat.

3) **Skara stift** (12.696.65 kv.-km., 352.506 inv.): hela *Skaraborgs län,* Väne, Bjärke, Redvägs, Ås, Gäsene, Kullings och Vedens härad af *Älfsborgs län,* äfvensom alla i länets Västgötadel liggande städer, samt af *Jönköpings län* socknarna Mulseryd, Angerdshestra, Stengårdshult, Norra Unnaryd, Vadshult, Oreryd och Norra Hestra jämte länsdelen af Bottnaryd. 16 kontrakt, 124 pastorat.

4) **Strängnäs stift** (13.092.17 kv.-km., 306.132 inv.): hela *Södermanlands län,* Södertörn med Södertälje stad af *Stockholms län,* Sundbo, Kumla, Hardemo, Edsbergs (utom en del af Nysunds socken), Grimstens, Glanshammars, Örebro, Askers och Skällersta härad jämte städerna Örebro och Askersund af *Örebro län,* Kung Karls och Torpa socknar af *Västmanlands län* samt Kvarsebo socken af *Östergötlands län.* 16 kontrakt, 106 pastorat.

5) **Västerås stift** (38.808.52 kv.-km., 363.600 inv.): *Kopparbergs län, Västmanlands län* (utom de delar, som tillhöra Uppsala och Strängnäs stift) och Fellingsbro härad samt Nya Kopparbergs, Lindes och Ramsbergs, Nora och Hjulsjö, Grythytte och Hällefors bergslag, äfvensom städerna Nora och Lindesberg af *Örebro län.* 16 kontrakt, 105 pastorat.

6) **Växjö stift** (18.723.35 kv.-km., 314.828 inv.): *Kronobergs län* och de delar af *Jönköpings län,* som icke tillhöra Linköpings eller Skara län. 12 kontrakt, 95 pastorat.

7) **Lunds stift** (14.274.30 kv.-km., 732.536 inv.): hela *Malmöhus, Kristianstads* (utom en del af Hishults socken) och *Blekinge län.* 24 kontrakt, 243 pastorat.

8) **Göteborgs stift** (15.033.56 kv.-km., 531.834 inv.): hela *Göteborgs* och *Bohus* samt *Hallands län* tillika med

en del af Hishults socken i *Kristianstads län* och Flundre, Vätle, Ale, Kinds, Marks och Bollebygds härad af *Älfsborgs län.* 14 kontrakt, 112 pastorat.

9) **Kalmar stift** (5.775.08 kv.-km., 141,654 inv.): den del af *Kalmar län,* som icke tillhör Linköpings stift. 7 kontrakt, 45 pastorat.

10) **Karlstads stift** (24.410.67 kv.-km., 347.122 inv.): *Vermlands län,* Dalsland af *Älfsborgs län* samt Karlskoga bergslag och en del af Nysunds socken af *Örebro län.* 12 kontrakt, 60 pastorat.

11) **Hernösands stift** (241.380.15 kv.-km., 536.833 inv.): hela *Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens* och *Norrbottens län.* 15 kontrakt, 108 pastorat.

12) **Visby stift** (3.158.44 kv.-km., 51.337 inv.): *Gotlands län.* 3 kontrakt, 44 pastorat.

---

11. Malmöhus län.

Malmöhus län omfattar sydvästra delen af Skåne samt ön Hven och utbreder sig mellan 55° 20′ 18″ och 56° 18′ 18″ n. b. samt emellan 12° 26′ 52″ och 14° 2′ 40″ ö. Gr. Dess areal är 4.834.34 kv.-km., däraf 4.733.86 kv.-km. land och 100.48 kv.-km. vatten. Länets största längd från n.v. till s.o. är 130 km. och dess största bredd från s.v. till n.o. 85 km. — Folkmängden var 1892: 371.736 inv., af hvilka 180.651 voro män och 191.085 kvinnor. I städerna bodde 110.633 inv. och på landsbygden 261.103. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 19.507 personer eller 5.6 %. Folktätheten var sistnämnda år 78 inv. på 1 kv.-km., hvilket är den största i Sverige; äfven i fråga om den absoluta folkmängden står länet främst.

De skånska slättboarne äro kända för en viss maklighet och tröghet, själfrådighet och styfhet i lynnet men äfven för godmodighet, flit och ihärdighet. För öfrigt utmärker sig den skånska allmogen genom goda hufvuden och en god bildning, hvilket bl. a. visat sig i den framstående roll, som de skånska landtmännen spelat i vår riksdag. — I följd af jordens fruktbarhet äro de jordägande klasserna mycket välmående, där ej det växande begäret efter lyx verkat motsatsen. I allmänhet röjes hos de större hemmansägarne en sträfvan att i fråga om lefnadssätt, barnens uppfostran m. m. efterlikna de

s. k. herremännen. Härigenom kan lätteligen bondens ekonomi skadas. En annan följd af detta förhållande är, att afståndet mellan bonden och hans tjänare ökas och i Skåne är större än i kanske någon annan landsdel; tjänarne äro i regel helt och hållet hänvisade till sig själfva. — Den obesutne arbetaren, "husmannen", har ofta en i ekonomiskt afseende svår ställning.

Näringar. *Åkerbruk* är länets hufvudnäring och står här på en mycket hög grad af utveckling. Jorden är till en stor del dränerad, de bästa åkerbruksredskap och metoder användas, och odlingen är intensiv och rationell. Det allmänna brukningssättet är 6—10-skiftes växelbruk. Med synnerligt intresse har man i Skåne arbetat för att anskaffa det bästa utsädet, och för detta ändamål verkar särskildt den på Svalöf bildade Allmänna Svenska utsädesföreningen, hvars sträfvanden omfattats med intresse i olika delar af landet. Under senare år hafva de skånska jordbrukarne börjat allmänt odla sockerbetor, hvilket visat sig mer lönande än spannmålsodling. Detta har framkallat en mängd sockerfabriker, hvilka väl hittills gått med stor vinst, men det är att befara, att en öfverproduktion skall uppstå, som kan vålla skada för både jordbrukaren och sockerproducenten. Äfven odlingen af korn har under senare år mycket utvecklats i Skåne, där man gjort de allvarligaste bemödanden att frambringa en vara, som kunde väl lämpa sig till maltberedning. Sedan gammalt är för öfrigt Malmöhus län Sveriges första hveteland.

Af länets hela ägovidd voro 1892 icke mindre än 77.58 % inägor och endast 12.77 % skog och 9.65 % annan jord. Af inägorna voro 5.294 hektar träd-, humle- och kålgård, 339.380 hektar åker och annan odlad jord och 23,786 hektar naturlig äng. Mantalen utgjorde 4.230.18, delade på 27.834 brukningsdelar, af hvilka 21.162 odlades af ägare och 5.672 af arrendatorer. Af dessa brukningsdelar voro 433 öfver 100 har. — Inom länet finnas 19 fideikommiss

om sammanlagdt 485.85 mantal med ett taxeringsvärde af öfver 32 mill. kr., det största något län har att uppvisa.

De största skördebeloppen hade år 1893 följande jordbruksalster: *hvete* 362.900 hektoliter, *råg* 896.500 hl., *korn* 1.169.200 hl., *hafre* 1.481.800 hl., *blandsäd* 904.300 hl., *potatis* 1.810.200 hl. — År 1892 skördades 114.200 deciton *sockerbetor* och nära 1.5 mill. deciton *hö*.

Boskapsskötseln, som förr var föga utvecklad, har i följd af ändrade agrarförhållanden på senare tider nått en så stark utveckling, att länet nu äger det största antalet nötkreatursenheter i förhållande till hela ägovidden bland alla län. I främsta rummet afser djurskötseln i detta län smör och fläskproduktion. Större och mindre mejerier finnas numera i alla delar af länet. I fråga om svinafveln intager länet främsta platsen och exporterar både fläsk och svin i stor myckenhet. Äfven hästafveln står i Skåne högre än i någon annan del af vårt land. — Antalet underhållna kreatur var 1892: 60.700 *hästar*, 177.000 *nötkreatur*, 72.300 *får*, 349.000 *fjäderfä* och 122.500 *svin* (nära 18 % af landets hela svinstock).

Skogshushållning. Både staten och enskilda jordägare söka genom planteringar och sådd öka skogsarealen, som utgör endast 60.674 hektar, och vid några gods finnas vackra skogar, ofta till betydande del af *bok*. Särskildt söker man hejda flygsanden genom planteringar vid de kuster, där den uppträder. Till bränsle nyttjas på landsbygden allmänt torf. *Jakten* bedrifves blott för nöjes skull. De djur, som äro föremål härför, äro kron- och dofhjort, rådjur, hare, räf, gräfling, rapphöns, orre, and och morkulla. *Fisket* är i insjöarne obetydligt, men hafsfisket intager en ganska hög ståndpunkt. Det omfattar sill, torsk, ål, flundra, gädda m. m.

Bergsbruket omfattar hufvudsakligen bearbetningen af stenkolsgrufvorna i länets norra del (se sid. 222). För öfrigt beredas vid dessa grufvor äfven eldfasta leror till ej

obetydlig mängd (1890: 978.555 hektoliter). Dessutom finnas några mindre sandstens- och kvarnstensbrott, 64 tegelbruk, hvilkas tillverkning 1892 öfversteg 2.5 mill. kr., 2 cementfabriker (vid Lomma och Limhamn), 1 cementgjuteri i Malmö samt en superfosfat- och svafvelsyrefabrik jämte därmed förenadt kopparextraktionsverk i Helsingborg.

Industrien har en mycket hög utveckling och är den förnämsta i riket, antingen hänsyn tages till fabrikernas och arbetarnes antal eller till produktionens värde. År 1892 funnos 459 fabriker med 14.918 arbetare och ett tillverkningsvärde af 67.45 mill. kr. eller 20.34 % af hela landets. — Bland de större fabriksanläggningarna märkas 14 bryggerier med öfver 1 mill. kr. i tillverkningsvärde år 1892, 11 brännvinsbrännerier (2.5 mill. kr.), 26 mekaniska verkstäder (5.8 mill. kr.), 43 kemisk-tekniska fabriker (4.1 mill. kr.), 5 mälterier (654.000 kr.), 13 sockerfabriker (32.7 mill. kr.) däraf 10 för beredning af hvitbetsocker, 4 svinslakterier (4.2 mill. kr.), 17 tobaksfabriker (1.6 mill. kr.), 2 tändsticksfabriker (454.000 kr.), 7 väfverier (3.7 mill. kr.). Af rikets 9 handskfabriker ligga 8 i detta län. — Antalet handtverkare var 1892 3.070 med 6.219 arbetare och antalet handlande 3.003 med 1.992 biträden. Länet är mycket väl försedt med järnvägar, såsom förr är visadt. Handeln är också mycket liflig; en stor del af Sveriges varuutbyte och persontrafik med utlandet går öfver detta län, bland hvars städer Malmö, Ystad, Landskrona och Helsingborg höra till våra allra största sjöstäder. — Länets handelsflotta utgjorde 1892 416 fartyg om 104.723 ton; däraf voro 210 fartyg om 32.127 ton hemmahörande å länets landsbygd.

Städer.

Städerna äro åtta: Malmö, Lund, Landskrona, Helsingborg, Ystad, Trelleborg, Falsterbo och Skanör. Därtill kommer en köping, Eslöf.

Malmö, residens- och stapelstad, ligger på södra sidan af Lommabukten, omgifven af en bördig slättbygd. Staden, som från början låg något västligare, flyttades 1319 till sin nuvarande plats samt vann redan under medeltiden stor betydelse, hufvudsakligen i följd af sillfisket i Öresund, och ansågs vid midten af 1500-talet för den största staden i Danmark näst Köpenhamn. Sillfiskets upphörande vid denna tid äfvensom krigen med Sverige medförde mot slutet af århundradet en regress, som fortfor mer än hundra år efter Skånes förening med Sverige. Sedan i slutet af 1700-talet stadens hamn anlagts, inträdde ett nytt uppsving, som dock till en början gick ganska långsamt. 1805 var folkmängden blott 4.900 och ännu 1860 icke fullt 19.000. Med södra stambanans färdigbyggande började en ny epok i stadens utveckling. Den blef nu en hufvudort för hela Sveriges trafik med utlandet, och allt eftersom det sydsvenska järnvägsnätet utvidgades, blef det särskildt en utfartsplats för det sydliga Sveriges produkter. Härigenom ökades sjöfarten högst betydligt, och hamnen måste ombyggas och utvidgas, så att Malmö nu äger den största konstgjorda hamnen i vårt land. Samtidigt blef det ett af våra viktigaste industricentra. Folkmängden hade 1870 ökats till 25.600 inv., 1880 till 37.400, 1890 till 48.500 och var vid slutet af 1894: 51.140 inv.

Malmös betydelse som industriort framgår däraf, att det 1892 ägde 119 fabriker, hvilkas tillverkningsvärde steg till 16.5 mill. kr. Bland dessa funnos 7 gjuterier och mekaniska verkstäder med 2.6 mill. i tillverkningsvärde, däribland Kockums, som är en af de största i landet, 11 tobaksfabriker (1.5 mill. kr.), 2 bomullsväfverier (575.000 kr.), en af Sveriges största klädesfabriker, hvars tillverkningsvärde öfversteg 3 mill. kr., ett af dess största svinslakterier (1.25 mill. kr.), ett garnspinneri (823.000 kr.), 13 kemisk-tekniska fabriker (500.000 kr.), 5 såp-

och tvålfabriker (365.000 kr.), 4 bryggerier (358.000 kr.) m. fl. Antalet handtverkare var 586 med 1.702 arbetare.

Malmös handelsflotta räknade 1892 41 segelfartyg och 16 ångbåtar om tillsammans 21.241 ton och var den fjärde i riket. Till dess hamn anlände samma år 1.095 fartyg om 250.849 ton från inrikes orter och 3.516 fartyg om 742.822 ton från utrikes orter. Omkring $^4/_5$ af fartygen gingo till eller kommo från Danmark, med hvars hufvudstad Malmö står i ångbåtsförbindelse flera gånger dagligen. Omfattningen af Malmö varuutbyte med utlandet steg till 9.78 % af hela rikets och öfverträffades blott af Göteborgs och Stockholms. Handlandena voro 1.224 med 1.152 biträden.

Malmö har ett högre allmänt läroverk för gossar, navigationsskola, teknisk elementarskola samt en mängd andra läroanstalter.

Staden är regelbundet byggd, ehuru gatorna i den inre delen äro smala. En kanal kringflyter den egentliga staden; utanför denna ligga den *östra* och den *södra förstaden* samt mellan dessa *Rörsjöstaden,* som är anlagd i modern storstadsstil. — Bland mera framstående byggnader märkas *Malmöhus slott,* numera straff- och arbetsfängelse, samt det ståtliga *rådhuset,* stadens förnämsta byggnad; dessutom flera vackra *kyrkor.* Järnvägsstationshuset är det största i Sverige.

Lund, uppstad, norr om Höjeån, 8 km. från kusten, ligger midt på den bördiga Lundaslätten. Det är en af de äldsta städerna i riket, omtaladt redan på 900-talet. Efter kristendomens införande blef det säte för en ärkebiskop, som länge var hela Nordens primas, och är ännu säte för biskopen öfver Lunds stift. Under medeltiden uppbyggdes den praktfulla *domkyrkan* i romansk stil, som i våra dagar fullständigt restaurerats. Dessutom hade Lund, då Karl Knutsson 1452 ödelade staden, 17 andra kyrkor och 4 kloster. — Sedan Skåne förenats med Sve-

rige, grundlades här 1668 det *universitet,* som sedan gifvit staden dess förnämsta betydelse. Antalet studenter var vårterminen 1894: 638; professorerna voro 47, öfriga lärare 49. — Staden hade 1860: 8.400 inv., 1870: 10.700, 1880: 14.360, 1890: 15.000 och 1893: 15.338 inv. Antalet fabriker var 1892: 38 med ett tillverkningsvärde af nära 3 mill. kr., däribland 3 mekaniska verkstäder (736.000 kr.) och 1 sockerbruk (1.36 mill. kr.). Handtverkarne voro 324 med 797 biträden, handlandena 312 med 196 biträden. Staden drifver en stor spannmålshandel och har de största kreaturs- och i synnerhet hästmarknaderna i södra Sverige.

Lund har i allmänhet trånga och krokiga gator. En mycket vacker del af staden bildar parken *Lundagård* och den därtill hörande Tegnérsplatsen med Tegnérs staty. Andra promenader äro Helgonabacken och de botaniska trädgårdarne. Bland byggnader märkas utom domkyrkan det nya *universitetshuset,* färdigbyggdt 1885, *biskopsresidenset, akademiska föreningen* samt flera af universitetets hus. — Utom universitetet äger Lund flera andra undervisningsanstalter, såsom ett högre allmänt läroverk (katedralskolan) en enskild elementarskola, det äldsta folkskollärareseminariet i riket m. fl.

Landskrona, stapelstad, ligger på en i Öresund utskjutande udde, framför hvilken ön *Gråen* är belägen. Det var i början ett fiskläge, som 1413 fick sina första stadsprivilegier. Staden, som redan förut varit befästad, började efter 1747 års riksdag att förvandlas till en stark fästning, men detta arbete blef aldrig fullbordadt, utan afstannade 1788. De gamla vallarna och en del af grafvarna finnas ännu kvar och skilja den egentliga staden från dess förstäder eller "värn". Gatorna äro raka och breda. — Staden hade 1860: 5.700 inv., 1870: 7.800, 1880: 10.000, 1890: 12.300 och 1894: 13.000. Denna snabba tillväxt berodde på utvecklingen af stadens hufvudnäringar:

industri, handel och sjöfart. 1892 ägde Landskrona 26 fabriker med ett tillverkningsvärde af 9.7 mill. kr., däribland ett stort svinslakteri (787.000 kr.), 7 kemisk-tekniska fabriker, 2 mekaniska verkstäder (595.000 kr.) samt Sveriges största sockerbruk, hvars tillverkning samma år steg till ett värde af 7 mill. kr. Antalet handtverkare var 1892: 198 med 312 biträden. — Dess import är så betydande, att det med hänsyn till tulluppbördens storlek är den sjunde af våra sjöstäder. Till staden anlände 1892 från inrikes orter 591 fartyg om 125.069 ton och från utrikes orter 1.502 fartyg om 211.843 ton. Dess egen handelsflotta räknade 28 fartyg om 9.507 ton. — Stadens handlande voro 102 med 174 biträden. — Landskrona har ett femklassigt läroverk. Det är garnisonsort för Vendes artilleri. Bland byggnader märkas Sofia Albertinas kyrka, artillerikasernen med tyghus samt citadellet, nu användt till fängelse.

Helsingborg, stapelstad, har ett synnerligen vackert läge vid Öresunds smalaste del midt emot Helsingör. Staden är urgammal, men erhöll sina första stadsprivilegier 1414. Trots sitt gynnsamma läge kunde dock Helsingborg dels i följd af konkurrensen från Helsingör dels i följd af härjningar under de svensk-danska krigen länge icke vinna någon utveckling. Det är först under vårt århundrade, och alldeles särskildt sedan staden genom förbindelse med stambanan och såsom utgångspunkt för västkustbanan blifvit en utfartsort för stora delar af västra Sverige, som dess blomstring börjar. Folkmängden var 1860: 5.300 inv., 1870: 7.900, 1880: 11.500, 1890: 20.300 och 1894: 21.607. Dess industri har under senare åren gått mycket framåt och räknade 1892: 51 fabriker med 9.2 mill. kr. i tillverkningsvärde. Bland fabrikerna voro 3 mekaniska verkstäder och Sveriges största kemisk-tekniska fabrik med ett tillverkningsvärde af 2.7 mill. kr. Med denna är förenad ett kopparextraktionsverk, som

framställer mer koppar än något [illegible] verk i Sverige (1892: 298.320 kilogram). Äfven landets största mälteri och ett af dess största svinslakterier ligga här. — Antalet handtverkare var 258 med 523 biträden. — Från inrikes orter ankomna fartyg uppgingo år 1892 till 790 om 145.935 ton och från utrikes orter till 3.653 fartyg om 774.028 ton. Stadens egen handelsflotta var 99 fartyg om 35.866 ton. Med hänsyn till tulluppbörden kom staden 1892 näst efter Landskrona och var nästan likställd med denna stad. Antalet handlande steg detta år till 262 med 257 biträden. — I Helsingborg finnes ett högre allmänt läroverk. — Stadens hamn är konstgjord och har flera gånger ombyggts och utvidgats.

Helsingborg är oregelbundet byggdt, men har under de sista åren fått flera vackra byggnader, särskildt vid hamnen. Det 35 meter höga tornet *Kärnan,* en kvarlefva af den gamla borgen, ligger på en höjd öster om staden. Af byggnader är för öfrigt stadens kyrka, *Mariakyrkan,* den märkligaste.

Ystad, stapelstad på södra kusten vid den s. k. Ystadsbukten i en flack, men bördig och folkrik trakt, leder sina anor från den äldre medeltiden, ehuru man icke vet, när det först byggdes. Liksom de flesta skånska städer led det mycket under de dansk-svenska krigen och lyckades ej heller efter föreningen med Sverige vinna något större uppsving förrän i början af vårt århundrade, då de af engelsmännen under krigen med Napoleon och hans bundsförvanter inom Östersjön eröfrade priserna här brukade försäljas, hvarigenom Ystads köpmän förvärfvade stor förmögenhet. Sedermera gick det åter tillbaka för staden, dock har den på senare tider gjort nya framsteg. Folkmängden var 1860: 5.300 inv., 1870: 6.200, 1880: 7.000, 1890: 8.150 och 1894: 8.700.

Staden har goda järnvägskommunikationer och en djup och rymlig hamn, bildad genom två i hafvet utbyggda

... besöktes 1892 af 429 fartyg om 87.735 ton från inrikes och 397 fartyg om 65.305 ton från utrikes orter. Stadens egen handelsflotta bestod af blott 10 fartyg om 1.435 ton. — Fabrikerna voro 1892: 26 med 6.7 mill. kr. i tillverkningsvärde, antalet handtverkare 145 med 399 biträden. Af fabrikerna var ett svinslakteri med 1.26 mill. kr. i tillverkningsvärde störst, dessutom 2 tobaksfabriker, 1 sockerbruk, 2 mekaniska verkstäder m. m. Handlandena voro 84 med 122 biträden. — I staden finnes ett femklassigt läroverk, som på stadens bekostnad utvidgats t. o. m. nedre sjunde latinklassen. Garnisonsort för Skånska dragonregementet.

Ystad är oregelbundet byggdt med trånga gator och åtskilliga gammaldags hus. *S:t Maria* eller *Vårfrukyrkan, S:t Petrikyrkan* och några andra offentliga byggnader äro de mest anmärkningsvärda.

Trelleborg, stapelstad, på södra kusten, är den sydligaste af Sveriges städer. Staden är mycket gammal, men har aldrig haft någon betydenhet och förlorade 1619 sina stadsprivilegier. 1844 blef det köping och 1865 åter stad. — Folkmängden var 1870: icke fullt 2.000 inv., 1880: 2.280, 1890: 2.360 och 1894: 2.535. — År 1892 funnos 14 fabriker med ett tillverkningsvärde af 2.34 mill. kr., däribland 3 garfverier, 2 mekaniska verkstäder, 1 kakelfabrik och 1 sockerbruk. Handtverkarne voro 71 med 138 biträden. Hamnen är god och nästan alltid isfri. Till den ankommo 1892 från inrikes orter 305 fartyg om 50.835 ton och från utrikes orter 209 fartyg om 42.040 ton. Staden ägde 12 fartyg om 2.200 ton. Handlandena voro 39 med 37 biträden. — Bland läroanstalterna finnes ett treklassigt läroverk.

Falsterbo och *Skanör,* uppstäder på den af flygsand fyllda landtungan i s.v. Skåne, ligga 2.5 km. från hvarandra och bilda sedan 1754 en kommun med gemensam jurisdiktion och administration under samma borgmästare

och råd. Befolkningen utgjorde i de båda städerna 1860: 1.137 inv., 1870: 1.094, 1890: 1.022 och 1894: 1.022 däraf i Falsterbo 300, i Skanör 722. De flesta äro lotsar och sjöfolk. Inga fabriker finnas och blott 13 handtverkare med 9 biträden. Handlandena voro 1892: 17 med 3 biträden. Handelsflottan bestod af 5 fartyg om 400 ton. — Båda dessa städer, särdeles Skanör, voro under medeltiden betydande orter. Det rika sillfisket, som då förekom i Sundet, lockade hit främlingar i tusental, och här utbytte flottorna från västra Europa och från Östersjön sina varor. Men med sillfiskets upphörande på 1500-talet var det slut med storhetstiden, och städerna hafva sedan fört ett tynande lif. Söder om Falsterbo finnas ruiner efter slottet *Falsterbohus*, där i våra dagar intressanta gräfningar företagits. Äfven norr om Skanör fanns ett slott, som förstördes, troligen i början af 1500-talet.

Köpingen *Eslöf* har sitt läge vid en viktig järnvägsknut att tacka för sin uppkomst. Invånarne äro omkr. 1.500. År 1892 funnos 8 fabriker med 181.250 kr:s tillverkning, 47 handtverkare med 73 biträden och 46 handlande med 77 biträden.

Landsbygd.

Malmöhus län är deladt i 6 fögderier*.

I. **Oxie och Skytts härads fögderi** (508.59 kv.-km., 38.035 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt. De två häradena bilda en domsaga.

Oxie härad (260.71 kv.-km., 21.461 inv.) omfattar 23 socknar.

I västra Ingelstads socken ligger godset *Månstorp;* i Hyllie socken *Limhamns* kalkbruk och stora fiskläge; i Svedala socken *Lindholm*, förr ett starkt slott, bekant från Albrekts historia.

Skytts härad (247.88 kv.-km, 16.574 inv.) omfattar 22 socknar.

* Siffrorna äro från 1890.

II. Ljunits, Herrestads och Vemmenhögs härads fögderi (651.64 kv.-km., 39.023 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar en domsaga.

Vemmenhögs härad (355.38 kv.-km., 23.082 inv.) omfattar 23 socknar.

Inom Östra Torps socken ligger *Smyge huk*, Sveriges sydligaste udde; inom Kellstorps socken den stora egendomen *Jordberga;* inom Gärdslöfs socken godset *Näsbyholm*, fideikommiss (2 mill. kr.) tillhörande frih. von Blixen-Finecke; inom Anderslöfs socken *Stora Marki* fideikommiss, tillhörande friherre Stjernblad; inom Gustafs socken godset *Börringe kloster*, tillhörigt grefve Beck-Friis och taxeradt till 2.4 mill. kr.

Ljunits härad (108.13 kv.-km., 7.537 inv.) omfattar 7 socknar.

I Balkåkra socken ligger *Marsvinsholm* (1.4 mill. kr.).

Herrestads härad (188.13 kv.-km., 8.404 inv.) omfattar 10 socknar och 2 sockendelar.

I Stora Herrestads socken ligger godset *Herrestad;* i Söfvestads socken *Krageholm* (2 mill. kr.); i Högestads socken godset *Högestad*, som jämte *Baldringe* i Baldringe socken m. fl. bildar fideikommiss (2.4 mill.) inom släkten Piper; i Bjeresjö socken godsen *Bjeresjöholm* och *Ruuthsbo.*

III. Frosta och Färs härads fögderi (1.347.96 kv.-km., 51.931 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och 2 domsagor: *Frosta härads* och *Färs härads* domsaga.

Färs härad (604.65 kv.-km., 26.242 inv.) omfattar 18 socknar.

I Öveds socken ligger *Öveds kloster*, ett af Skånes största gods, jämte flera andra ett fideikommiss (3.3 mill. kr.) inom släkten Ramel; i Östra Kärrtorps socken *Bjärsjö ladugård;* i Söfde socken *Söfdeborg* (1.3 mill. kr.) och *Snogeholm.*

Frosta härad (743.31 kv.-km., 25.689 inv.) omfattar 21 socknar och 1 sockendel.

I Fulltofta socken ligger godset *Fulltofta*, jämte gods inom Nås (Onsjö härad) fideikommiss (2.5 mill. kr.) inom familjen Trolle; i Hörby socken *Osbyholm;* i Bosjöklosters socken *Bosjökloster;* i Hammarlunda socken *Löberöd;* i Skarhults socken *Skarhult* med ett af Skånes präktigaste slott; i Gudmundstorps socken *Pugerup;* i Gårdstånga socken *Hvidarp.*

IV. Torna och Bara härads fögderi (775.24 kv.-km., 41.235 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar en domsaga.

Bara härad (313.60 kv.-km., 18.958 inv.) omfattar 18 socknar.

I Genarps socken ligger godset *Häckeberga* (1.1 mill. kr.); i Skabersjö socken *Skabersjö*, som jämte många andra gods är fideikommiss (3 mill. kr.) inom släkten Tott; i Tottarps socken folkhögskolan *Hvilan;* i Bara socken *Torup;* i Stora Uppåkra socken *Trolleberg;* i Hyby socken *Klågerup* och *Hyby,* det senare fideikommiss inom familjen Wrangel von Brehmer; i Lomma socken ligger *Alnarps landtbruksinstitut* och *Lomma cement-* och *tegelbruk.*

Torna härad (461.64 kv.-km., 22.277 inv.) omfattar 27 socknar och 1 sockendel.

Inom Sandby socken ligger *Flyinge hingstdepot;* i Västra Odarslöfs socken *Svenstorp,* som jämte andra gårdar är fideikommiss (2.2 mill. kr.) inom släkten Gyllenkrook; i Råby socken *Råby räddningshem* för vanvårdade barn; i Blentorps socken *Ågerup;* i Gödelöfs socken *Björnstorp;* tillika med andra gods fideikommiss (1.1 mill. kr.) inom Gyllenkrookska släkten.

V. Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härads fögderi (791.59 kv.-km., 43.573 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Harjagers härad (211.76 kv.-km., 14.899 inv.) omfattar 14 socknar och 3 sockendelar.

I Västra Sallerups socken ligger det stora godset *Ellinge* (1.4 mill. kr.) samt köpingen *Eslöf;* i Örtofta socken *Örtofta;* i Barsebäcks socken *Barsebäck,* fideikommiss (1.36 mill. kr.) inom släkten Hamilton, och *Barsebäcks* fiskläge.

Onsjö härad (378.93 kv.-km., 16.241 inv.) omfattar 14 socknar och 2 sockendelar.

I Torrlösa socken ligger *Trolleholm,* hufvudgård i det liknämnda fideikommisset (3.67 mill. kr.) inom släkten Trolle-Bonde; i Stehags s:n *Rönneholm;* i Näs socken *Stabbarps stenkolsfält.*

Rönnebergs härad (200.90 kv.-km., 12.433 inv.) omfattar 13 socknar och 4 sockendelar.

I S:t Ibbs socken, som omfattar ön Hven, märkes kungsgården *Uranienborg,* fordom Tyko Brahes boning; i Norra Svalöfs socken *Axelvåld* samt *Allmänna Svenska utsädesföreningens* anläggningar på Svalöf.

VI. Luggude härads fögderi (682.84 kv.-km., 47.157 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga. Häradet omfattar 27 socknar.

I Råhus socken ligger *Rå* stora fiskläge; i Helsingborgs landsförsamling *Sofiero,* som tillhör konung Oscar II, samt *Ramlösa hälsobrunn;* i Ekeby socken *Skromberga stenkolsfält;* i Risekatslösa socken *Bosarp* eller *Boserup,* fideikommiss (1.44 mill. kr.) inom släkten Ankarkrona, samt *Boserups stenkolsgrufva;* i Allerums socken *Kulla-Gunnarstorp;* i Väsby socken *Höganäs stenkolsverk,* kolfältet upptäcktes 1796; i Brunnby socken *Krapperup,* som jämte många andra gods inom Malmöhus och Kristianstads län bildar ett fideikommiss inom släkten Gyllenstierna; inom det förra länet är taxeringsvärdet 2.77 mill. kr., inom det senare 1.56 mill. kr.; inom samma socken ligger *Arilds fiskläge* samt *Kullen;* i Vålinge socken *Rögla;* inom Norra och Södra Vrams socken *Ljungsgårda* och *Billesholms stenkolsfält,* som äges af Vallåkra stenkolsaktiebolag, samt godset *Vrams-Gunnarstorp,* med underlydande gårdar taxeradt till 2.78 mill. kr.; i Bjufs socken *Bjufs stenkolsfält,* som äges af Kropps aktiebolag; i Kågeröds socken *Knutstorp;* i Halmstads socken *Dufeke.*

12. Kristianstads län.

Kristianstads län omfattar norra och östra Skåne och är beläget emellan 55° 22′ 30″ och 56° 32′ n. br. samt 12° 37′ 30″ och 14° 35′ 30″ ö. Gr. Arealen är 6.439.91 kv.-km., däraf 6.217.38 kv.-km. land och 222.53 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892: 219.011 inv., af hvilka 106.207 mankön och 112.804 kvinnkön. I städerna bodde endast 13.682, på landsbygden 205.329. Folktätheten är icke fullt hälften mot det södra grannlänets (1890: 36 på 1 kv.-km.). Under åren 1880—90 minskades folkmängden med 9.928 personer eller 4 $^0/_0$, i följd af stark utvandring till Amerika, Tyskland och Danmark.

På slättbygden öfverensstämmer folket i allo med invånarne i Malmöhus län, men i bergstrakterna mot småländska gränsen gör sig inflytandet från detta landskap gällande och visar sig i en större liflighet, än som i allmänhet utmärker den skånska slättbon.

Näringar. Åkerbruk. Gränstrakterna mot Småland och Halland skilja sig äfven i fysiskt afseende från det öfriga Skåne. Jordmånen är mager och föga ägnad för ett intensivare jordbruk, och folket får en knapp bergning, hufvudsakligen genom skogsbruk och vissa binäringar. Icke heller drifves åkerbruket här så rationellt, som vederborde. Höstsäden utgöres endast af råg, vårsäden endast af hafre. Dessutom odlas potatis och spergel, men klöfver blott i mindre grad.

I den öfriga delen af länet intar åkerbruket samma höga ställning som i Malmöhus län. Brukningssättet är äfven detsamma utom på mindre hemman, där — liksom i den norra delen — tredingsbruk är rådande.

Af ägovidden voro 1892: 44.80 % inägor, 33.08 % skog samt återstoden 22.12 % improduktiv mark. Motsatsen till Malmöhus läns siffror är i ögonen fallande, men såsom nämndt beror detta hufvudsakligen på den norra länsdelen. Endast på några ställen är slättbygden ogynnsam för åkerbruk. Så finnes på en sträcka söder om Helgeån flygsandskullar samt i Maglehems och Vidsköfle socknar längre söderut kärrbildningar.

Antalet mantal var 1892: 2.959.88, delade i 19.884 brukningsdelar, af hvilka 16.885 odlades af ägare och 2.999 af arrendatorer. Öfver 100 hektar voro inalles 433 brukningsdelar. Fideikommissens antal är 11, med ett sammanlagdt taxeringsvärde af 11.283.100 kr. och omfattande öfver 281 mantal.

År 1893 kommo de största skördebeloppen på följande växter: *hvete:* 98.100 hektoliter, *råg:* 684.000 hl., *korn:* 314.000 hl., *hafre:* 886.300 hl., *potatis:* 2.479.000 hl., *blandsäd:* 362.800 hl. Skörden af hö var 1892: 707.500 deciton.

Boskapsskötseln har här som annorstädes gjort stora framsteg under de sista åren och en mängd större och mindre mejerier anlagts. Deras antal var 1890: 120. År 1892 var antalet *hästar:* 40.698, *nötkreatur:* 120.497, *får:* 68.421, *svin:* 88.932 och *fjäderfä:* 156.031. Af svin exporteras årligen minst 100.000.

Skogshushållningen spelar här en större roll än i Malmöhus län. Såsom nämndt, är den en viktig inkomstkälla för de norra delarne af länet, ehuru visserligen allmogen afverkar sin skog planlöst och utan tanke på återväxt. 1890 funnos 169 mindre sågverk i länet.

Jakten har ej någon betydelse såsom förvärfskälla. Det matnyttiga villebråd, som jagas, utgöres mest af hare, rådjur, rapphöns, sjöfågel och i skogstrakterna af tjäder och orre. Dessutom är räfven föremål för jakt.

Fisket är vid hafskusten af betydelse. Fångstvärdet beräknades 1890 till 257.500 kr., båtarnes antal var 531, värda 148.000 kr.; den använda redskapens värde 375.500 kr. Den egentliga fiskarbefolkningen utgjorde 1.633 personer. De största summorna falla på fisklägena Yngsjö, Hvitemölla, Simrishamns stad, Baskemölla, Kivik, Sandhammaren och Skillinge, alla på östra eller södra kusten; på västkusten kommer Torekov i första rummet. Fångsten utgjordes af sill (101.450 kr.) torsk, flundra, hummer, lax, ål (110.000 kr.) m. m.

Bergsbruk. *Andrarums alunbruk* och några kalkstensbrott äro ungefär allt, som finnes af bergsbruksrörelse. Dessutom har under sista decenniet svart granit börjat brytas i norra delen af länet samt öfver Åhus exporteras, mest till Tyskland.

Fabriksindustrien står i allmänhet icke högt. År 1892 funnos 181 fabriker med ett tillverkningsvärde af 15.881.900 kr., hvilket är mindre än motsvarande värde i staden Malmö. Härtill bidrogo 53 brännvinsbrännerier med 11.43 mill. På detta område står Kristianstads län främst med nära hälften af hela landets produktion. De förnämsta andra industrietablissementen äro *Klippans pappersbruk* (667.000 kr.) och 7 gjuterier och mekaniska verkstäder. Af fabrikerna ligga på landsbygden 147 med ett tillverkningsvärde af nära 14 mill. — Handtverksidkarne voro 1892: 1.282 med 1.881 arbetare. Handelsflottan steg till 205 fartyg om 22.789 ton.

Städer:

Städerna äro tre: *Kristianstad, Simrishamn* och *Engelholm;* dessutom köpingen *Båstad.*

Kristianstad, stapelstad och residensstad, ligger i en sumpig trakt vid Helgeåns inflöde i Helgesjön omkr. 22 km. från åns utlopp i hafvet. Staden grundlades af Kristian IV 1614 i stället för den gamla, af svenskarna nedbrända staden Vä och var afsedd att äfven blifva en stark gränsfästning. 1622 erhöll den stadsprivilegier. Efter Karl XI:s krig slopades fästningsverken, men återställdes i början af 1700-talet, men ha sedermera raserats. — När staden grundlades, var Helgeån segelbar hit, men i senare delen af 1700-talet skar sig ån ett nytt utlopp från Yngsjön, vattenståndet sjönk och sjöfarten blef omöjlig. Nu började staden förfalla. Denna olägenhet afhjälptes i någon mån på 1840- och 50-talen, då *Åhus hamn* sattes i för sjöfarten lämpligare skick, ån upprensades och Yngsjön kringgicks med en kanal kallad *Hernestads grift.* Nu kunna fartyg på 1 meters djup komma upp till staden, som dessutom sedermera har blifvit ett viktigt järnvägscentrum.

Kristianstad har rektangulär form och är mycket regelbundet byggdt samt har ett prydligt utseende. Sex gator gå längs genom staden, af hvilka de båda yttersta kallas boulevarder och äro planterade med tre rader träd. De förnämsta byggnaderna äro *Helga trefaldighetskyrkan* och *Kronohuset,* som användes dels till kasern för Vendes artilleri, dels till lokal för *Hofrätten* öfver Skåne och Blekinge, som här har sitt säte; dessutom finnas flera andra offentliga byggnader. Kristianstad har ett högre allmänt läroverk jämte andra läroanstalter.

Stadens folkmängd var 1860: 5.700, 1870: 8.000, 1880: 9.203, 1890: 10.670 och 1894: 9.755 inv.

I staden funnos 1892: 23 fabriker med 909.000 kronors tillverkningsvärde, däribland en trikåfabrik, 3 tobaksfabriker, 4 teknisk-kemiska fabriker, 2 gjuterier och mekaniska verkstäder (358.000 kr.). — Antalet handtverkare var 93 med 222 biträden, handlande 91 med 132 biträden.

Stadens handelsflotta bestod af 1 fartyg om 49 ton. Till staden anlände 1892: 239 fartyg om 31.965 ton från inrikes och 258 fartyg om 34.892 ton från utrikes orter.

Simrishamn, stapelstad på Skånes östra kust, är en urgammal ort, som omtalas såsom stad 1378, men har aldrig haft någon betydelse. Invånarnes antal var 1870: 1.532, 1880: 1.841, 1890: 1.966 och 1894: 2.009. — Fabrikernas antal var 1892 fem, deras tillverkningsvärde 147.000 kr.; de viktigaste voro ett garfveri och ett gjuteri och mekanisk verkstad. Handtverkarne voro 45 med 97 arbetare, handlandena 25 med 40 biträden. Staden har en liten artificiell hamn, som dock är den bästa på kusten emellan Ystad och Åhus. Till den anlände 1892 366 fartyg om 19.621 ton från inrikes och 66 fartyg om 549 ton från utrikes orter. Stadens egen handelsflotta bestod af 57 fartyg om 8.531 ton.

Simrishamn är till sitt yttre lik andra småstäder. Bland byggnader märkas den gamla *S. Nikolai kyrkan* samt det vackra rådhuset. Staden äger en enklassig pedagogi.

Engelholm, uppstad på högra stranden af Rönneå, 3.6 km. från dess utlopp. Staden skall ha grundlagts 1516 och har alltid varit obetydlig. Invånarne voro 1870: 1.815, 1880: 2.092, 1890: 1.890 och 1894: 2.290. Industrien sysselsatte 1892 fem fabriker med 827.000 kronors tillverkningsvärde (2 garfverier, 1 mekanisk verkstad, 1 sockerbruk m. m.) samt 48 handtverkare med 56 arbetare. Handlandena voro 28 med 33 biträden. — Stadens hamn ligger vid Rönneåns utlopp. En rätt stor export af tegel och spannmål förekommer. Staden har en liten handelsflotta af 5 fartyg om 127 ton. Antalet ankomna fartyg var 1892 från inrikes orter 22 om 442 ton och från utrikes orter 4 om 122 ton. — I Engelholm finnes ett treklassigt läroverk.

Stora flygsandsfält omgåfvo förr Engelholm i norr och väster, men dessa hafva förvandlats till vackra skogs-

parker, hvilka försköna staden. Under senare tider har inrättats en brunns- och badanstalt.

Köpingen *Båstad* vid Laholmsbukten anlades i förra hälften af 1400-talet och var från början stad, men nedsjönk senare till en s. k. "stadsfläck". Slutligen blef det köping 1858. Invånarne voro 1870: 930, 1880: 1.046, 1890: 1.018. Endast en fabrik med 1.500 kronors tillverkningsvärde fanns 1892 samt 10 handtverkare med 19 biträden. Köpingens handelsflotta utgjorde 2 fartyg om 56 ton. Handlandena voro 9 med 4 biträden. Dess hamn besöktes 1892 af 51 fartyg om 1.054 ton från inrikes och 1 fartyg om 17 ton från utrikes orter. — Af fisket beräknades köpingen 1890 hafva haft en inkomst af 3.250 kr. Den är en ganska besökt badort.

Landsbygd.

Kristianstads län är deladt i 4 fögderier.

I. **Norra och Södra Åsbo samt Bjäre härads fögderi** (1.563.10 kv.-km., 53.219 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och 2 domsagor: *Norra Åsbo domsaga* och *Södra Åsbo och Bjäre domsaga.*

Norra Åsbo härad (1.027.48 kv.-km., 25.592 inv.) omfattar 14 socknar och 1 sockendel.

I Riseberga socken ligger *Herrevadskloster* samt i dess närhet exercisplatserna *Bonarps* och *Ljungby hed;* i Össjö socken det stora säteriet *Össjö;* i Gråmanstorps socken *Bjersgård,* hufvudgården inom detta län af Gyllenstiernska fideikommisset Krapperup (se sid. 266).

Södra Åsbo härad (255.77 kv.-km., 12.399 inv.) omfattar 9 socknar.

I Aresås socken ligger godset *Spannarp;* i Björnekulla socken *Åstorps järnvägsstation;* i Sönnarslöfs socken vid Rönneå *Klippans pappersbruk.*

Bjäre härad (279.85 kv.-km., 15.228 inv.) omfattar 9 socknar.

I Barkåkra socken ligger godset *Engeltofta;* i Torekovs socken fiskläget *Torekov*, midt emot Hallands Väderö; Torekov är det förnämsta fiskläget på länets västkust, fångsten skattades 1890 till nära 10.000 kr.; i Båstads socken märkes köpingen *Båstad.*

II. **Östra och Västra Göinge härads fögderi** (2.551.64 kv.-km., 60.392 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt. *Västra Göinge* bildar en domsaga, *Östra Göinge* och *Villands härad* (se nästa fögderi) en annan (1.857.47 kv.-km., 49.402 inv.).

Västra Göinge härad (1.448.98 kv.-km., 33.797 inv.) omfattar 23 socknar.

I Önnestads socken ligger en af Sveriges äldsta folkhögskolor vid *Önnestad;* i Gumlösa socken godset *Sinclairsholm;* i Brönnestads socken *Hofdala,* fideikommiss (0.82 mill. kr.) inom släkten Ehrenborg; i Stoby socken järnvägsstationen *Hessleholm.*

Östra Göinge härad (1.102.66 kv.-km., 26.595 inv.) omfattar 13 socknar.

I Gryts socken ligger det stora godset *Vanås,* som jämte *Hanaskog* i Kviinge socken, *Bifvaröd* i Knislinge socken m. fl. bildar ett fideikommiss (1.495.000 kr.) inom släkten Wachtmeister; i Färlöfs socken *Araslöf* (öfver 1 mill. kr.).

III. **Villands, Gärds och Albo härads fögderi** (1.712.17 kv.-km., 57.221 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt. Villands härad hör såsom nämndt till *Villands* och *Östra Göinge domsaga,* de båda andra häradena till *Albo* och *Gärds domsaga* (957.36 kv.-km., 34.414 inv.).

Villands härad (754.81 kv.-km., 22.807 inv.) omfattar 16 socknar.

I Ivetofta socken ligger *Årup,* del af fideikommisset Trolle-Ljungby; i Kiaby socken kungsgården *Bäckaskog;* i Västra Ljungby socken *Trolle-Ljungby,* hufvudgård i det liknämnda Trolle-Wachtmeisterska fideikommisset (3 mill. kr.); i Österlöfs socken *Karsholm;* i Fjälkestads socken *Råbelöfs* fideikommiss (1.44 mill. kr.), som innehafves af J. Kennedy; i Åhus socken hamnplatsen *Åhus* (1.000 inv.), som förr var stad, men miste sina privilegier, då Kristianstad anlades; det hade under medeltiden ett starkt slott "Aose hus", hvars ruiner 1892 började utgräfvas.

Gärds härad (655.24 kv.-km., 22.587 inv.) omfattar 18 socknar.

I Vä socken låg 5 km. s.v. om Kristianstad staden *Vä,* hvars invånare flyttade till Kristianstad, när det anlades; i Träne socken *Ovesholm,* i Vidtsköfle socken *Vidtsköfle* (1 mill. kr.), i Östra Sönnarslöfs socken *Maltesholm* (öfver 1 mill. kr.)

Albo härad (302.12 **kv.-km.,** 11.827 **inv.) omfattar** 9 **socknar.**

I Hvitaby socken ligger godset *Torup,* som är en del af fideikommisset *Kristinehof,* hvars hufvudgård ligger i Andrarums socken; hela fideikommisset är taxeradt till 1.876.000 kr. och tillhör släkten Piper; i Fågeltofta socken *Kronovall.*

IV. Ingelstads och Järrestads härads fögderi (575.10 kv.-km., 36.333 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och en domsaga.

Ingelstads härad (402.09 **kv.-km.,** 24.892 **inv.) omfattar** 21 **sockar.**

I Tosterups socken ligger godset *Tosterup* (1.1 mill. kr.); i Bollerups socken *Bollerup,* i Östra Herrestads socken *Gersnäs.*

Järrestads härad (173.01 **kv.-km.,** 11.441 **inv.) omfattar** 10 **socknar.**

I Vallby socken ligger godset *Glimminge.*

13. Blekinge län.

Detta län, som omfattar hela Blekinge, utbreder sig mellan 56° och 56° 30′ n. b. samt 14° 20′ och 15° 40′ ö. Gr. Det är det minsta länet i Sverige, och dess areal utgör blott 3.014.73 kv.-km., däraf 2.895.71 kv.-km. land och 119.02 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892: 142.204 inv., af hvilka 68.917 män och 73.287 kvinnor. I städerna bodde 31.934 inv. och på landsbygden 110.270 inv. Folktätheten var 1890: 49 på 1 kv.-km. Under åren 1880—90 hade invånarantalet vuxit med 5.125 personer eller med nära 3.6 %.

Blekingsbon är rask och liflig som småländingen, men trotsig och stundom våldsam. Detta senare karaktersdrag torde vara en följd af hans gamla ställning som gränsbo med ty åtföljande ständiga strider. Den fordom förekommande mycket prydliga folkdräkten är numera nästan alldeles aflagd. Äfven i andra afseenden hafva gamla seder förändrats, i det lefnadssättet blifvit yppigare och dyrbarare än förr, till skada för allmogens ekonomiska ställning. Å andra sidan har under senare år dryckenskapen aftagit och umgängessättet i någon mån förfinats.

Näringar. Åkerbruk. Af länets ägovidd utgjorde 1890 28.37 % inägor, 39.28 % skog och 32.35 % annan, mestadels improduktiv mark. Antalet mantal var 1.096.51,

delade i 6.429 brukningsdelar, af hvilka 6.207 odlades af ägare och 222 af arrendatorer. Endast 18 egendomar voro öfver 100 hektar. Fideikommissen äro 3 med ett sammanlagdt värde af 1.54 mill. kr. De viktigaste skördeslagen gåfvo 1893 följande afkastning: *hvete:* 19.300 hektoliter, *råg:* 291.000 hl., *korn:* 63.600 hl., *hafre:* 391.700 hl., *potatis:* 1.27 mill. hl.

För jordbrukets utveckling har under senare tider mycket gjorts genom utdikningar, mossodlingar o. d. På de större gårdarna samt för öfrigt ganska allmänt i kustbygden och mellanbygden användes nu mera växelbruk med 7-, 8- eller 9-åriga omlopp, där trädans plats ofta intages af blandsäd med hafre och vicker till grönfoder. Uti skogsbygden däremot vidhålles i regel det gamla treskiftesbruket. Fodertillgången hämtas här uteslutande från naturliga slåtterängar i skogsbackar eller å mossar. Höet försämras ytterligare genom den hos allmogen inrotade fördomen, att det icke bör slås, förrän det har mognat, hvarför slåttern oftast icke företages förrän efter sädesskörden. Egendomligt är också bruket att så utsädet mycket sent, om hösten t. ex. ofta in i november, ja, på de stora öarna i skärgården sås ej rågen förrän i december. Numera sker dock i allmänhet sådden tidigare än förr. — I följd af länets terrängförhållanden äro åkerfälten ofta belägna på sluttande backar eller instängda mellan bergbildningar. *Boskapsskötseln* har likaledes utvecklats genom införande af rasdjur och anläggande af mejerier (1890: 24). År 1890 funnos 9.268 *hästar,* 57.732 *nötkreatur,* 25.873 *får,* 11.943 *svin* och 82.205 st. *fjäderfä.*

Skogshushållning. Inom södra och mellersta delen af länet är löfskogen förhärskande, och på många ställen visar boken benägenhet att undantränga barrskogen. Denna är förhärskande i de norra delarna. Oftast har skogen planlöst uthuggits, dock har numera intresset för en bättre skogsvård spridts och bl. a. tagit uttryck i skogsplan-

teringar, för hvilkas befordran hushållningssällskapet inrättat 14 plantskolor samt dessutom gifvit årliga anslag. — Torf användes alltmer till bränsle, för att skogen skall sparas. — Tjärbränning bedrifves i ganska omfattande skala, särdeles i västra delen af länet.

Om *jakten* gäller hvad som sagts under Kristianstads län.

Fisket är en af länets viktigaste binäringar. Under år 1890 uppgick den fiskeriidkande befolkningens antal till 5.362 personer, af hvilka 3.921 uteslutande lifnärde sig häraf; fiskarbåtarnes antal var 2.122, deras värde 240.000 kr.; den till fisket använda redskapen värderades till 828.500 kr., fångsten till 722.200 kr. Saltsjöfisket är det viktigaste, medan insjöfisket, med undantag af laxfisket i Mörrumsån, saknar betydelse. Lax, sill, ål, torsk, flundra, gädda, abborre och sik äro de viktigaste föremålen för fisket. En stor del af fångsten afyttras till Tyskland.

Bergshandtering. I Blekinge finnas inga malmer, som blifvit föremål för uppfordring. Däremot bedrifves stenhuggning mest på vissa öar i skärgården. Det största stenhuggeriet ligger på Tjurkö. Hufvudsakligen tillverkas gatsten, som exporteras till Tyskland. Tillverkningsvärdet var 1892: 760.000 kr.

Fabriksindustri. År 1892 utgjorde fabrikernas antal i länet 157 med 4.097 arbetare och 8.216.000 kronor i tillverkning (2.48 % af hela landets). Däraf kommo på städerna 57 med 3.3 mill. kr., på landsbygden 100 med 4.9 mill. kr. i tillverkning.

I första rummet stod brännvinsbränningen med 11 brännerier och 1.7 mill. kr. i tillverkningsvärde, vidare 5 gjuterier och mekaniska verkstäder (13.9 mill. kr.), 5 tobaksfabriker (515.000 kr.), 12 garfverier (508.000 kr.), 1 bomullsväfveri (230.000 kr.) samt 4 pappersbruk (145.000 kr.) m. m. Af större industrietablissement märkas Olof-

ströms stålpressningsfabrik, Kallinge bruk för smältstycks- och stångjärnstillverkning samt Halda urfabrik. Handtverksidkarne voro 1892 till antalet 613 med 980 biträden; handlandena 495 med 485 biträden.

Handelsflottan utgjorde 90 fartyg om 12.958 ton.

Städer:

Städerna äro fyra: *Karlskrona, Ronneby, Karlshamn* och *Sölvesborg,* dessutom märkes en köping, *Kristianopel.*

Karlskrona, stapel- och residensstad, på Trossö och några mindre holmar i skärgården, anlades år 1680 för att blifva svenska flottans hufvudstation, hvilket staden fortfarande är. Redan på 1680-talet började inloppet befästas genom *Kungsholms fästning* på *Tjurkön* och *Drottningsskärs kastell* på *Aspön* m. fl. fortifikationsarbeten. Sedermera hafva verken flera gånger ombyggts efter nyare tiders fordringar. Nu är försvaret så ordnadt, att emellan de yttre holmarna nedlagts en kedja starka stenförsänkningar med blott två inseglingsrännor, en mindre i väster, försvarad af skansen på *Västra Hästholmen,* och en större från söder, försvarad af *Kungsholms fästning.* Mot landssidan skyddas staden af ett starkt fäste på *Koholmen* och de s. k. *Oskarsvärnslinjerna* samt en bred, våt graf. — För flottans räkning finnes ett stort varf med artillerigård, tyghus, flottans många verkstäder, 5 dockor m. m.

Karlskrona hade 1870: 16.558 inv., 1880: 18.300, 1890: 20.613 och 1894: 22.394. Dess industri omfattade 1892 23 fabriker med ett tillverkningsvärde af 1.98 mill. kr., däribland märkas 3 garfverier (208.000 kr. t.-v.), 3 tobaksfabriker (192.000 kr. t.-v.), 1 klädesfabrik (290.000 kr. t.-v.), 1 hattfabrik. Antalet handtverkare var 212 med 422 arbetare. Handlandena voro 166 med 248 biträden. Stadens handelsflotta bestod s. å. af 7 fartyg om 1.317 ton.

Till dess hamn anlände 839 fartyg om 177.312 ton från inrikes och 297 fartyg om 50.724 ton från utrikes orter. — Staden äger flera flottans läroanstalter samt ett högre allmänt läroverk, ett döfstuminstitut m. fl. — Bland byggnader märkas *Storkyrkan, Tyska kyrkan* samt *Amiralitetskyrkan, Kungshuset* samt flera andra offentliga byggnader. Stadens promenadplats är *Hoglands park.*

Ronneby, stapelstad vid Ronnebyån 4 km. från dess mynning, lär vara Blekinges äldsta stad; de första stadsprevilegier, som omtalas, äro från 1387. Sedan Erik XIV under danska kriget bränt staden 1564, förföll den och blef köping 1654 samt by 1687, då borgarne flyttade till Karlskrona, men upphöjdes till köping 1714. I vårt århundrade började ett nytt uppsving, och 1879 blef Ronneby åter stad. Till stor del bero senare årens framsteg på de berömda järnhaltiga hälsokällorna i stadens närhet. Den äldsta upptäcktes väl redan 1705, men det var egentligen sedan 1820-talet, som antalet patienter började ökas. I våra dagar står *Ronneby brunns- och badinrättning* främst bland dylika i det inre landet. Vid sidan af de inkomster, de talrika brunnsgästerna bereda samhället, har detta äfven någon industri och en ganska liflig sjöfart. Fabrikernas antal var 1892 6 med 280.000 kr. t.-v., däribland 2 garfverier och 1 större gjuteri (215.000 kr. t.-v.). Handtverkarne voro 48 med 45 biträden, handlandena 25 med 39 biträden. Från inrikes orter anlände 414 fartyg om 76,495 ton, från utrikes 42 fartyg om 4.115 ton. Stadens egen handelsflotta räknade endast 1 fartyg om 34 ton. — Invånarnes antal var 1890: 1.899, 1894: 1.900. Ronneby har ett treklassigt allmänt läroverk. — Staden ligger i en mycket vacker trakt, är väl bebyggd och har vidsträckta promenader.

Karlshamn, stapelstad vid Mieåns utlopp i Östersjön, fick sina stadsprevilegier 1668 samt var i början befästad. Staden har ett utmärkt läge med god hamn och järnvägs-

förbindelser samt har äfven betydligt utvecklats under de sista årtiondena. Invånarne voro 1870: 5.546, 1880: 6.402, 1890: 7.189. Till denna utveckling bidrog i hög grad den stora fabriken Karlshamns spritförädlingsverk, som var den största inrättning af detta slag i Sverige. Men sedan den nu betydligt reducerat sin verksamhet, har folksiffran åter fallit till 6.897 år 1894. Staden ägde 1892: 26 fabriker med 751.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 1 gjuteri och mekanisk verkstad, 7 tobaksfabriker (323.000 kr. t.-v.) m. m. Handtverkarne voro 94 med 225 arbetare, handlandena 70 med 83 biträden. Stadens handelsflotta räknade 1892: 19 fartyg om 3.870 ton. Till staden ankommo detta år 705 fartyg om 129.388 ton från inrikes och 821 fartyg om 67.713 ton från utrikes orter.

Karlshamn är regelbundet byggdt, i rektangulär form med torget i midten. Staden har ett femklassigt läroverk.

Sölvesborg, stapelstad nära länsgränsen vid en vik af Östersjön, är en gammal stad, som 1445 fick sina äldre privilegier bekräftade. Det har sitt namn efter det nu försvunna *Sölvesborgs slott.* Staden, som alltid varit obetydlig, hade 1870: 1.478 inv., 1880: 1.599, 1890: 1,494 och 1894: 1.701. — År 1892 funnos två fabriker med 295.000 kr. i tillverkningsvärde, däraf mesta delen (254.000 kr.) kom på ett stort garfveri. Handtverkarne voro 59 med 69 arbetare, handlandena 14 med 20 biträden. Handelsflottan var 12 fartyg om 2.200 ton. Från inrikes orter anlände 145 fartyg om 31.989 ton och från utrikes hamnar 117 fartyg om 16.079 ton.

Staden har ett mycket vackert läge, men är mycket anspråkslös till sitt byggnadssätt. Ett treklassigt läroverk finnes där.

Köpingen *Kristianopel,* anlagd af Kristian IV år 1600, var i början stad, men är nu en af våra obetydligaste köpingar med 126 inv. (1892). Ingen fabrik finnes här, utan blott 2 handtverkare samt 3 handlande.

Landsbygd.

Blekinge län är deladt i 2 fögderier.

I. **Blekinge Östra fögderi** utgör 5 länsmansdistrikt (1.646.84 kv.-km., 62.181 inv.) och bildar 2 domsagor, *Östra härads domsaga* och *Medelstads härads domsaga.*

Östra härad (635.55 kv.-km., 27.323 inv.) omfattar 9 socknar.

I Kristianopels socken ligger *Kristianopels köping;* i Lösens socken den stora byn *Lyckeby* (öfver 500 inv.), vackert belägen nära Lyckebyåns utflöde på samma ställe, där förr köpstaden *Lyckea* låg; i Angerums socken godset *Angerum.*

Medelstads härad (1.011.29 kv.-km., 35.858 inv.) omfattar 13 socknar.

Inom Förkärla socken ligger *Tromtö* gods (503.000 kr.), som är en del af Johanneshus fideikommiss, hvars hufvudgård *Johanneshus* ligger i Hjortsberga socken; fideikommisset är taxeradt till 1.445.000 kr. och tillhör släkten Wachtmeister; i Ronneby socken *Ronneby bad- och brunnsanstalt* samt *Kallinge bruk.*

II. **Blekinge Västra fögderi** (1.344.69 kv.-km., 49.189 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt samt 2 domsagor, *Bräkne domsaga* och *Listers härads domsaga.*

Bräkne härad (673.32 kv.-km., 23.239 inv.) omfattar 6 socknar.

I Hoby socken ligger *Runamo klippa,* som man förr med orätt trodde vara fullskrifven med runor; i Asarums socken egendomarne *Stampen* och *Johanneberg.*

Listers härad (668.67 kv.-km., 25.948 inv.) omfattar 8 socknar.

I Jämshögs socken ligger *Olofströms bruk.*

---

14. Kalmar län.

Detta län omfattar kustlandet af Småland samt hela Öland och utsträcker sig på fastlandet emellan 56° 18′ och 58° 16′ n. br. samt emellan 15° 28′ och 16° 48′ ö. Gr. Ölands sydspets går sydligare eller till 56° 12′ n. br., dess östligaste punkt till 17° 9′ ö. Gr.

Arealen utgör 11.510.71 kv.-km., däraf 1.345.6 komma på Öland. Af ytvidden upptages 10.923.35 kv.-km af land, 587.36 af vatten.

Folkmängden i länet utgjorde 1892 229.230 inv., däraf 111.546 män och 117.684 kvinnor. Däraf bodde 27.285 inv. i städerna och 201.945 på landsbygden. Ölands befolkning steg vid 1893 års slut till 32.937 inv. Under åren 1880—90 hade länets folkmängd minskats med 12.258 personer eller 5 % i följd af stark emigration, hufvudsakligen till Amerika. Sistnämnda år var folktätheten 21 inv. på 1 kv.-km.

Enär det småländska kustlandet nästan alltid och endast med några korta afbrott både i kyrkligt och politiskt afseende varit skildt från det öfriga Småland, räkna sig kustboarne i allmänhet icke till smäländingarna. Men någon egentlig olikhet dem emellan torde dock icke förekomma, annat än i den nordligare, af Östergötland omslutna länsdelen. De egenskaper, som utmärka smäländingarna i det inre af landet, återfinnas i allmänhet äfven

här. De äro lifliga, intelligenta, flitiga och sparsamma, egenskaper, som ofta skänkt dem lycka och framgång i andra landsdelar, dit de utflyttat, och sålunda gifvit upphof till det kända uttrycket "att en smålänning kan föda sig på en klippa i hafvet". Småländingarna hafva sedan äldre tider ofta dragit ut ur sitt land för att söka arbete, i våra dagar vanligen till Stockholm eller till Norrland — oafsedt den stora utvandringen till Amerika. Äfven i vissa delar af Kalmar län finnes denna vana. Många stanna väl kvar i de andra landskapen, men de flesta återvända igen med hopsparda penningar. Det klagas dock öfver att dessa besparingar nu mera illa användas, och att den på hösten återvändande arbetaren medför vanor och anspråk, som icke stå i öfverensstämmelse med hans inkomster under vintern.

Näringar. Åkerbruket. Af ägovidden utgöra 22.48 % inägor, 40.15 % skog och 37.37 % annan mark. Mantalen voro 1892: 2.344.44 delade på 9.824 brukningsdelar, af hvilka 9.129 odlades af ägare och 695 af arrendatorer; 79 brukningsdelar voro öfver 100 ar. Fideikommissen äro 4 med ett sammanlagdt värde af 1.07 mill. kr. Af skörden 1893 utgjorde *hvete*: 56.500 hektoliter, *råg:* 552.700 hl., *korn:* 189.100 hl., *hafre:* 889.000 hl., *potatis:* nära 1.1 mill. hektoliter.

I jordens brukningssätt hafva stora framsteg gjorts, särskildt under allra sista tiden. Ensädet är nu mera alldeles bortlagt; äfven två- och treskiftesbruken blifva allt sällsyntare. Det senare är dock ännu kvar i skogsbygden samt på norra Öland, medan på öns södra del fyrskiftesbruk är vanligare. Men för öfrigt är växelbruket i det mesta infördt. Äfven i detta län har mossodlingen tagit fart, hvarvid först sås hafre samt efter hand andra sädesslag, gräs och rotfrukter.

Boskapsskötsel. 1892 funnos 23.260 *hästar,* 160.560 *nötkreatur,* 97.745 *får* och 26.667 *svin.* Vid jämförelse

med föregående år visar det sig, att siffrorna ansenligen ökats i fråga om hästar och nötkreatur, men däremot något sjunkit för får och svin. Särdeles utmärker sig Öland för sin produktion af hästar, ehuru större afseende därvid fästes vid mängden än vid beskaffenheten. Visserligen finnes på ön Ottenby stuteri, men det förer en alltför tynande tillvaro för att kunna ingripa reformerande. — Mejerihandteringen har numera en framskjuten plats bland länets näringar, och många mejerier hafva under senare åren anlagts. I sammanhang härmed står det intresse för boskapsrasens förädling, som numera träffas öfverallt i vårt land.

Skogshushållningen är i fråga om de enskilda skogarna mestadels föga rationell, i det afverkningen sker hejdlöst. Exporten under år 1890 af skogsalster steg till nära 289.000 kub.-m., hvarvid dock bör ihågkommas, att en betydlig del häraf nedforslats till kusten från de inre länen. I södra delen af länet saknas redan å många orter (oafsedt Öland) skog till husbehof, och åtgärder äro ifrågasatta för att förebygga sköfling, af hvad som finnes kvar.

Jakten. God tillgång finnes på hare, orre, tjäder och rapphöns, mindre på änder. Älg och rådjur, som värnats af lagstiftningen, hafva tilltagit i antal. Äfven själ jagas i skärgården. Räfven är det skadligaste rofdjuret.

Fisket är hufvudnäring i den norra länsdelen och för öfrigt af betydelse äfven i de södra delarne. Dock står det icke så högt, som möjligt vore, utan kan i många trakter sägas vara vanvårdadt. Sill- och strömmingsfisket räcker därför icke till för länets behof, utan dylik fisk importeras saltad från Norge och färsk från Blekinge. Det enda fiske, som omfattas med intresse, är *ål*fisket tack vare de höga pris, som betalas af uppköpare från Tyskland. Lax fångas både i hafvet och i fastlandsälfvarna, särskildt i Emåns nedre lopp.

Bergsbruk. Inom länet vinnes dels något *myr-* och *sjömalm*, dels *koboltmalm* i Gladhammars socken (1892: 17 ton). Järnhandtering förekommer nästan blott i Tjusts fögderi, där tre masugnar — vid Ankarsrums, Eds och Öfverums bruk — år 1892 producerade 8,274 ton tackjärn. Vid Ölands alunbruk tillverkas alun, järnvitriol och rödfärg i numera obetydliga kvantiteter. Dessutom brytes kalksten på Öland och granit på fastlandet, mest för export.

Fabriksindustri. I länet funnos 1892 267 i gång varande fabriker, hvilkas tillverkningsvärde steg till nära 5.9 mill. kr. eller 1.78 % af tillverkningssumman för hela riket. I främsta rummet stå *järn-* och *stålverken*, 13 till antalet, med nära 1.4 mill. kr. Härtill bidraga i främsta rummet *Ankarsrums, Öfverums* och *Gunnebo bruk*, af hvilka Öfverum är berömdt för sina maskiner och åkerbruksredskap, medan Gunnebo tillverkar järntråd, spik, kättingar och annat manufaktursmide. Bland de mekaniska verkstäderna är den största *Oskarshamns*, belägen i Döderhultsviks socken, hvilken hufvudsakligen tillverkar fartyg. Pappersfabrikerna äro 8 med 271.000 kr. t.-v., trämassefabrikerna 2 med 262.000 kr. t.-v., tändsticksfabrikerna 9 med 746.000 kr. t.-v., tobaksfabrikerna 3 med 298.000 kr. t.-v., garfverierna 65 med 320.000 kr. t.-v.; glasbruken 5 med 260.000 kr. t.-v., dessutom 15 bryggerier och en större cementfabrik vid Degerhamn på Öland, 4 kakelugnsfabriker med 170.000 kr. t.-v., 1 bränneri med 217.000 kr. t.-v. samt tapetfabriker, tegelbruk m. m. Den industriella verksamheten är sålunda mycket mångsidig, om än dess omfattning icke gör länet till ett egentligt industrilän.

Handtverkarne voro 1892 728 med 1.071 arbetare; handlandena 1.132 med 587 biträden. Handelsflottan utgjorde 364 fartyg om 36.422 ton.

Städer:

Städerna äro: *Kalmar*, *Oskarshamn*, *Västervik* och *Vimmerby* samt på Öland *Borgholm*. Dessutom finnas här flera köpingar än i något annat län: *Nybro*, *Pataholm*, *Mönsterås*, *Påskallavik*, *Figeholm*, *Gamleby* samt på Öland *Mörbylånga*.

Kalmar, stapelstad och residensstad vid Kalmar sund, är en urgammal stad, hvars första tillkomst infaller på en tid, som historien ej känner. Under medeltiden var det en af våra viktigaste städer, där många historiskt märkliga tilldragelser timat och många strider utkämpats. Det var då en stark gränsfästning mot Danmark och betraktades ända till början af 1600-talet såsom "Svea rikes nyckel". Efter Kalmarkrigets slut 1613 har det icke spelat någon roll i vår historia. De gamla fästningsverken äro nu borta, och af vallarna har man skapat täcka promenader. Det förnämsta minnesmärket från stadens storhetstid är det gamla slottet, beläget på en udde utanför staden, hvilket i våra dagar delvis återställts efter föregående förfall. Det är nu landshöfdingeresidens. Af andra byggnader är den vackra, i renaissansstil af Tessin d. ä. uppförda *domkyrkan* den förnämsta.

Stadens invånartal var 1870: 9.275, 1880: 10.963, 1890: 11.772 och 1894: 11.938. — Näringarna äro handel, industri samt något sjöfart. Fabrikernas antal var 1892: 28 med en tillverkning af 936.000 kronors värde. De viktigaste voro 2 kakelfabriker (142.000 kr. t.-v.), 3 tändstiksfabriker (257.000 kr. t.-v.), 3 tobaksfabriker (190.000 kr. t.-v.), 1 tapetfabrik (90.000 kr. t.-v.), 2 bryggerier (60.000 kr.), 1 skeppsbyggeri, 1 mälteri m. m. Handtverkarnes antal var 216 med 348 biträden. Stadens handelsflotta räknade 39 fartyg om 7.583 ton; antalet ankomna fartyg utgjorde från inrikes orter 2.104 om 321.930 ton och från utrikes orter 374 om 55.112 ton. Handlandena voro 301 med 164 biträden.

Kalmar är säte för biskopen öfven Kalmar stift samt har ett högre allmänt läroverk, ett folkskollärarinneseminarium, navigationsskola o. a. undervisningsanstalter.

Den egentliga staden ligger på Kvarnholmen, som genom flera broar förenas med fastlandet och är genomdragen af raka gator. Flera andra stadsdelar sluta sig som förstäder kring denna.

Oskarshamn, stapelstad, var förr köping med namnet *Döderhultsvik,* men blef 1856 stad under sitt nuvarande namn. Det är trångt och oregelbundet byggdt på mark, som tillhör godset Fredriksberg, och för hvilken tomtöresafgift betalas till dess ägare. Staden har gått raskt framåt i utveckling. På 1850-talet hade den knappt 1.500 inv., 1870: 3.284, 1880: 5.382, 1890: 5.853 och 1894: 5.691. Industri och sjöfart hafva på detta sätt lyftat samhället. Fabrikerna i staden voro 1892 13 med 512.000 kr. t.-v. — däribland ett större bryggeri, ett garfveri, en snickerifabrik, en stor tobaksfabrik m. m., men dessutom ligga i dess närhet andra verk, såsom Oskarshamns mekaniska verkstad. Handtverkarne voro s. å. 48 med 98 arbetare. Stadens handelsflotta var 58 fartyg om 9.028 ton. Till staden anlände från inländska hamnar 928 fartyg om 165.907 ton och från utländska 409 fartyg om 40.141 ton. Handlandena stego till 107 med 101 biträden. — I staden finnes ett femklassigt läroverk.

Västervik, stapelstad vid Gamlebyviken, omtalas som stad redan 1275, då det låg på Gamleby köpings nuvarande plats. Det flyttades dock 1433 längre ned till den psats, där det nu ligger. Staden hade 1850: 4.346 inv., 1870: 5.127, 1880: 6.189, 1890: 6.872 och 1894: 6.791 inv. Antalet fabriker var 1892: 14 med 166.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland ett stenhuggeri, ett skeppsbyggeri, ett bryggeri, några mindre kemisk-tekniska fabriker m. m. Handtverkarne voro 75 med 120 biträden. Handelsflottan utgjorde 38 fartyg om 4.749 ton, och antalet fartyg, som

anlände från inrikes orter, var 1.113 om 141.377 ton samt från utrikes 117 om 16.890 ton. Stadens handlande voro 105 med 58 biträden.

Västervik är en af våra täckaste småstäder med breda, raka gator, planteringar och synnerligt vackra omgifningar. Strax vid staden på en holme ligger ruinen af *Stegeholms slott.* I Västervik finnes ett på reallinjen fullständigt läroverk.

Vimmerby, uppstad på en slätt öster om Stångån, omtalas som stad redan i början af 1400-talet, men har alltid hört till de obetydligare. Invånarne voro 1850: 1.436, 1870: 1.829, 1880: 2.033, 1890: 2.045 och 1894: 2.113. Någon fabriksrörelse förekommer icke, handtverkarne voro 1892: 18 med 41 arbetare; handlandena 13 med 15 biträden. Åkerbruk är en af de viktigare näringskällorna. I staden finnes ett treklassigt läroverk.

Borgholm ligger på Ölands västra kust, ett stycke norr om Borgholms slottsruin, och är en mycket obetydlig ort. Folkmängden var 1890: 840 inv., 1894: 860 inv. Hufvudnäringen är åkerbruk. 1892 funnos 28 handtverkare med 20 arbetare samt 28 handlande med 34 biträden. Staden ägde äfven 1 fartyg om 25 ton. Borgholm, som har ett vackert läge, är numera en om somrarna ganska besökt badort.

Af länets köpingar är *Pataholm* obetydligast (1893: 117 inv.). Det har 3 fabriker med 47.500 kr. t.-v., däraf 1 garfveri, samt export af trävaror. Handelsflottan bestod 1892 af 7 fartyg om 349 ton.

Mönsterås är däremot den största köpingen (1893: 1.052 inv.). 1892 funnos här 6 små fabriker med 33.000 kr. t.-v. samt 25 handtverkare med 39 arbetare och 22 handlande med 24 biträden. Handelsflottan var 4 fartyg om 422 ton.

Påskallavik (1893: 222 inv.), *Figeholm* (1893: 375 inv.) och *Gamleby* (1893: 249 inv.) hafva alla högst obetydlig

industri och lefva hufvudsakligen på handel med kringliggande landsbygd samt export af trä och spannmål.

Nybro (1893: 601 inv.) ligger in i landet vid föreningspunkten mellan Kalmar—Emmaboda och Säfsjöström—Nybro järnvägar samt har härigenom blifvit en icke obetydlig fabriksort. 1892 funnos där 6 fabriker med 164.000 kronor i tillverkningsvärde. Störst var en tändsticksfabrik med 148.000 kr. t.-v. Antalet handtverkare var 25 med 34 arbetare, handlande 16 med 20 biträden.

Mörbylånga på Ölands västkust (1893: 207 inv.) är öfverfartsort till fastlandet och exporterar spannmål och kreatur.

Landsbygd.

Kalmar län är deladt i 7 fögderier, däraf 2 på Öland. De fem nordligaste häradena, *Norra* och *Södra Tjusts, Tunaläns, Sevede* och *Aspelands,* bilda jämte städerna Västervik och Vimmerby ett eget landstingsområde, *Norra Kalmar läns,* de södra jämte Öland ett annat, *Södra Kalmar läns.* Det förra landstinget samlas i Västervik, det senare i Kalmar. I sammanhang därmed står att det finnes *två hushållningssällskap,* af hvilka det norras område sammanfaller med det norra landstingsområdet, utom att Aspelands härad tillhör det södra, som för öfrigt omfattar det södra landstingsområdet.

I. **Tjusts fögderi** (2.739.76 kv.-km., 42.371 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Norra Tjusts härad (1.402.83 kv.-km., 21.207 inv.) omfattar 9 socknar och 1 sockendel.

Inom Dalhems socken ligger säteriet *Tyllinge;* inom Gärdserums socken *Kvistrum* och *Forseströms bruk,* delar af det adelsvärdska fideikommisset, baroniet Åtvidaberg, hvars områden i detta län äro taxerade till 558.000 kr.; i Ukna socken *Stensnäs;* i Västra Eds socken *Eds bruk;* i Tryserums socken *Fågelvik,* en gång Karl Knutsson Bondes egendom, samt *Hornsberg;* i Lofta socken *Öfverums bruk.*

Södra Tjust härad (1.336.93 kv.-km., 21.164 inv.) omfattar 9 socknar.

Inom Hjorteds socken ligger *Falsterbo bruk;* i Hallingebergs socken *Ankarsrums bruk;* i Odensvi socken *Odensviholm;* i Gladhammars socken *Gladhammars gruffält* (koboltmalm) samt *Gunnebo bruk;* i Västerrums socken *Helgerum* samt *Skälö grufva;* i Gamleby socken *Gamleby köping.*

II. **Tunaläns och Sefvede härads fögderi** (1.954.39 kv.-km, 27.128 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och en domsaga.

Tunaläns härad (890.26 kv.-km., 12.764 inv.) omfattar 3 socknar.

I Misterhults socken ligger *Figeholms köping.*

Sevede härad (1.064.13 kv.-km., 14.364 inv.) omfattar 7 socknar.

I Södra Vi socken finnes en *folkhögskola;* i Vimmerby socken ligger *Storebro bruk.*

II. **Aspelands och Handbörds härads fögderi** (2.242.37 kv.-km., 28.893 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Aspelands härad (991.80 kv.-km., 12.656 inv.) omfattar 7 socknar.

I Mörlunda socken ligger *Ryningsnäs.*

Handbörds härad (1.250.57 kv.-km., 16.237 inv.) omfattar 6 socknar.

I Långemåla ligger *Hornsö.*

IV. **Norra Möre och Stranda härads fögderi** (1.411.91 kv.-km., 28.960 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Norra Möre härad (771.92 kv.-km., 14.511 inv.) omfattar 8 socknar.

I Kläckeberga socken ligger godset *Kläckeberga.*

Stranda härad (639.99 kv.-km., 14.449 inv.) omfattar 3 socknar.

I Ålems socken ligger *Strömserum;* i Mönsterås socken *köpingen Mönsterås;* i Döderhults socken *köpingen Påskallavik* samt godset *Fredriksberg,* på hvars ägor Oskarshamn är byggdt.

V. **Södra Möre härads fögderi** (1.758.78 kv.-km., 45.134 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och en domsaga.

Södra Möre härad (hela fögderiet) omfattar 15 socknar.

I Söderåkra socken ligger *Bergkvara,* förr köping; i Halltorps socken det stora godset *Värnanäs,* som var Ax. Oxenstiernas residens såsom grefve af S. Möre; i Madesjö socken ligger köpingen *Nybro.*

Öland bildar en domsaga (1.345.60 kv.-km., 38.819 inv.) och är deladt i två fögderier, som motsvara den gamla indelningen i *mot.*

VI. **Ölands Norra mots fögderi** (683.28 kv.-km., 18.790 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och omfattar 3 härad.

Åkerbo härad (308.61 kv.-km., 8.525 inv.) omfattar 5 socknar.

I Böda socken ligger *Böda hamn;* i Högby socken *Horns kungsladugård.*

Runstens härad (200.91 kv.-km., 5.210 inv.) omfattar 6 socknar.

I Löts socken ligger *Löts borg,* en gammal ringmur af gråsten och vittrad kalksten; ett annat dylikt gammalt minnesmärke är *Ismanstorps borg* i Långlöts socken.

Slättbo härad (173.17 kv.-km., 4.215 inv.) omfattar 4 socknar.

I Köpings socken märkes en borg af samma slag som de nyss nämnda, kallad *Vagnborga borg;* i Repplinge socken ligger *Borgholms slottsruin,* den största i Sverige, samt *Borgholms kungsladugård;* i Högsrums socken fornlämningen *Vipetorps borg.*

VII. **Ölands Södra mots fögderi** (662.32 kv.km., 15.029 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och 3 härad.

Möckleby härad (195.10 kv.-km., 3.749 inv.) omfattar 5 socknar.

I Sandby socken ligger *Sandby borg;* i Hullerstads socken *Friberga borg,* fornlämningar.

Algutsrums härad (235.35 kv.-km., 5.900 inv.) omfattar 6 socknar.

I Mörbylånga socken ligger *köpingen Mörbylånga* samt fornlämningarna *Borgby skans* och *Mörbylånga skans;* i Torslunda socken byn *Färjestaden;* i Algutsrums socken märkes *Gråborg,* den största af alla de gamla "borgarna".

Gräsgårds härad (231.87 kv.-km., 5.380 inv.) omfattar 7 socknar.

I Ås socken ligger *Ottenby stuteri* och *hingstdepot;* i Södra Möckleby socken *Ölands alunverk, Lovers bruk,* som mest tillverkar cement, samt *Degerhamn* med en stor cementfabrik.

---

15. Kronobergs län.

Länet, som äfven kallas *Växjö län*, omfattar södra Småland utom kustlandet. Det utbreder sig mellan 56° 22½' och 57° 14½' n. br. samt mellan 13° 17½' och 15° 50½ ö. Gr. — Arealen är 9.909.87 kv.-km., däraf 8.906.66 kv.-km. land och 1,003.21 kv.-km. vatten.

Folkmängden utgjorde 1892: 158.836 inv., af hvilka 76.526 voro mankön och 82.310 kvinnkön. I länets enda stad bodde blott 6.685 inv. Folkmängdstätheten var år 1890 18 på 1 kv.-km. Under perioden 1880—90 minskades folkmängden med 8.901 personer eller 5.2 %, beroende hufvudsakligen på stor emigration till Amerika. Äfven till Danmark och Tyskland utvandra årligen några hundratal för att söka arbete, och af dem kvarstannar alltid en del (under åren 1886—90: 998 personer).

Befolkningen i denna del af Småland kallades i forna dar *virdar* och betraktades jämte sina närmaste grannar i n.v. Jönköpings län såsom de mest typiska smålänningarna. Deras lynne och karakter äro redan skildrade, deras dialekt närmar sig mest Skånes, Hallands och Blekinges. Utvandring — särdeles under sommarmånaderna — till andra län för att vinna arbete är här vanligare än i Kalmar län. Ofta strömma smålänningar till orter, där järnvägar hålla på att byggas, och för-

tjäna nog pengar, men blifva också merendels i sedligt afseende mer eller mindre försämrade.

Näringar. Åkerbruk. Vid 1892 års slut utgjordes 22.24 % af länets ägovidd af inägor, 27.68 % af skog och 50.08 % af annan slags jord, mestadels improduktiv. Endast Jönköpings samt Göteborgs och Bohus län hafva söder om Jämtland så stor areal dylik jord. Mantalen voro 2.797.55, delade i 13.174 brukningsdelar, af hvilka 12,210 odlades af ägare och 964 af arrendatorer. Endast 33 brukningsdelar voro öfver 100 hektar, de flesta (11.156) mellan 2—20 hektar. Fideikommissen äro 3 om tillsammans 1 mill. kr. värde. De viktigaste skördesiffrorna voro 1893: 297.300 hektoliter *råg,* 203.100 hl. *korn,* 991.400 hl. *hafre,* 1.25 mill. hl. *potatis.* — Af hvete skördades blott 500 hl. — Brukningssättet är å de större egendomarne växelbruk med 7—9 skiften; å de mindre hemmanen användes i allmänhet 2—3-skiftesbruket med oregelbundet omlopp af säd, potatis och foderväxter. På några orter fortfar ännu ensädet.

Boskapsskötsel har af gammalt varit en af Smålands viktigaste näringsgrenar. Särskildt var landet berömdt för sin oxafvel, och oxdrifter sändes årligen vida omkring. På senare tider har boskapsskötseln äfven i detta län mer lagt an på producering af mejeriartiklar, och oxarnes antal har minskats. 1892 funnos 7.929 *hästar,* 123.685 *nötkreatur,* 72.451 *får,* 33.628 *svin* och omkr. 7.000 st. *fjäderfä.* Svinafveln har utvecklats vid sidan af mejerinäringen, såsom vanligt är, och svin försäljas nu i stor mängd från länet.

Skogshushållning. Äfven i detta län fortgår skogsafverkningen på ett sätt, som hotar skogen med utrotning. På många orter finnes numer skog blott till husbehof. Dock är skogsafverkningen fortfarande en af länets hufvudnäringar.

Jakten idkas mer för nöje än nytta; dock synes det matnyttiga villebrådet vara stadt i tillväxt. Det omfattar samma djur, som omnämnts i föregående län. Fisket saknar all betydelse.

Bergsbruk och fabriksindustri. Inga grufvor finnas i länet, och äfven myrmalmsproduktionen synes hafva upphört. Vid några mindre järnverk produceras några små partier smältstycken. — *Fabrikernas* antal var 1892: 151 med 1.164 arbetare och en tillverkning af nära 3.7 mill. kr. Viktigast var *glasfabrikationen* vid 17 glasbruk, bl. a. *Kosta,* med 884.000 kr. i tillverkningsvärde, *pappersfabrikationen* vid 6 bruk, bl. a. *Lessebo,* med nära 730.000 kr. i t.-v., *tändstickstillverkningen* vid Växjö fabrik 383.000 kr. i t.-v. samt *brännvinsbränningen* vid 3 brännerier (129.000 kr. t.-v.). För öfrigt finnas 38 *garfverier,* en mindre *sockerfabrik,* 20 *färgerier* m. m. *Handtverkarne* voro till antalet 981 med 718 biträden. *Handlandena* 438 med 162 biträden.

Stad:

Länet har blott en stad, *Växjö,* samt köpingen *Ljungby.*

Växjö, uppstad, säte för landshöfding och biskop, ligger vid norra sidan af *Växjö-sjön,* som hör till Mörrums-åns vattensystem. Stället var sedan urgamla tider hufvudort i Värend och blef efter kristendomens införande biskopssäte i det minsta af stiften. Till stad upphöjdes Växjö 1342. Det aflägsna läget har dock hindrat staden att någonsin få en större betydelse. Folkmängden var 1850: 3.737, 1870: 4.935, 1880: 4,935, 1890: 6.606 och 1893: 6.674 inv. Fabrikernas antal var 1892: 9 med nära 489.000 kr. i tillverkningsvärde. Viktigast var tändsticksfabriken med 383.000 kr. t.-v. samt 2 bryggerier (58.600 kr. t.-v.). Handtverkarnes antal var 77 med 132 arbetare, handlandenas 57 med 64 biträden. I staden

finnas ett högre allmänt läroverk, ett folkskollärareseminarium m. fl. läroanstalter.

Växjö har ett mycket vackert läge och är regelbundet byggdt med raka, breda gator, som delvis äro planterade med träd och garnerade af trädgårdar. Biskopen bor på Östrabro strax utanför staden.

Köpingen *Ljungby* vid Lagan och Vislanda—Bolmens järnväg anlades 1828 och hade 1893: 652 inv. Där funnos 1892 5 fabriker, hvilkas tillverkning värderades till 164,000 kr. Handtverkarne voro 25 med 45 arbetare, handlandena 16 med 12 biträden.

Landsbygd.

Kronobergs län är fördeladt på 5 fögderier.

I. **Konga härads fögderi** (1.657.50 kv.-km., 31.353 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar tillsammans med Uppvidinge härad *Östra Värends domsaga* (3.892.57 kv.-km., 55.030 inv.). Konga härad omfattar 15 socknar.

I Hofmantorps socken ligga *Hofmantorps glasbruk* och *Lessebo pappersbruk;* i Nöbbele socken *Orraryd;* i Sandsjö socken godset *Örmo;* i Väckelsångs socken *Lidhem;* i Växjö landsförsamling biskopsgården *Östrabo* samt ruinen af *Kronobergs* gamla *slott,* efter hvilket länet har sitt namn.

II. **Uppvidinge härads fögderi** (2.235.07 kv.-km., 23,677 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och tillhör samma domsaga som föregående härad. Häradet omfattar 13 socknar.

I Helleberga socken ligger *Orrefors bruk;* i Lenhofda socken *Säfsjöströms bruk,* utgångspunkt för järnvägen Säfsjöström—Nybro; i Ekeberga socken *Kosta glasbruk.*

III. **Kinnevalds och Norrvidinge härads fögderi** (1.596.33 kv.-km., 28.965 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt. De båda häraderna bilda jämte Allbo härad *Västra Värends domsaga* (3.185.04 kv.-km., 58.825 inv.).

Kinnevalds härad (980.52 kv.-km., 19.891 inv.) omfattar 10 socknar och en sockendel.

I Bergunda socken ligger det stora godset *Bergkvara;* i Jäts socken godset *Jätsberg.*

Norrvidinge härad (615.81 kv.-km., 9.074 inv.) omfattar 8 socknar.

I Asa socken ligger godset *Asa*; i Gårdsby socken *Gårdsby.*

IV. **Allbo härads fögderi** (1.588.71 kv.-km., 29.860 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och hör till samma domsaga som föregående båda härad. Det omfattar 15 socknar och en sockendel.

I Stenbrohults socken ligger *Råshults* komministerboställe, där Carl v. Linné föddes och där en minnessten öfver honom är rest; i Vislanda socken ligger *Vislanda* järnvägsstation; i Skatelöfs socken *Huseby* gods; i Lekaryds socken *Kronobergs hed,* exercisplats för Kronobergs regemente; i Aringsås socken *Engaholm,* hufvudgård i det liknämnda fideikommisset, det största i länet (586,000 kr.), tillhörigt släkten Koskull.

V. **Sunnerbo härads fögderi** (2.821.61 kv.-km., 40.374 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och en domsaga. Häradet omfattar 23 socknar.

I Dörarps socken ligger *Toftaholm,* fideikommiss (278.000 kr.) inom släkten Bonde; i Ljungby socken *Ljungby köping.*

16. Jönköpings län.

Detta län omfattar nordvästra delen af Småland samt Mo härad af Västergötland och sträcker sig mellan 56° 50′ och 58° 9′ n. b. samt 13° 4½′ och 15° 41½′ ö. Gr. Dess areal är 11.520.87 kv.-km., däraf 10.616.28 kv.-km. land och 904,59 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892 193.389 inv., af hvilka 92,926 män och 100.463 kvinnor. I städerna bodde 24.383, på landsbygden 169.006 inv. Folktätheten var 1890 18 inv. på kv.-km. Under åren 1880—90 hade invånarantalet minskats med 2.567 eller 1.3 %; utvandringen var skuld härtill.

Invånarne äro till största delen smäländingar, och äga samma skaplynne som sina landsmän i de båda andra småländska länen. Äfven från detta län utvandrar ungt folk årligen till andra delar af landet för att vinna bättre arbetsutkomst genom tillfälligt arbete vid järnvägsarbeten, skogshuggning i Norrland o. d.

Näringar. Åkerbruk är jämte boskapsskötsel länets hufvudnäring. År 1892 utgjorde 25.82 % af landområdet s. k. inägor, 21.87 % skog, 52.31 % annan mark. Af inägorna voro 2.096 hektar träd-, humle- och kålgård, 112.678 hektar åker och annan odlad jord, 159.308 hektar naturlig äng. Länets mantal voro 3.912.33, delade i 15.964 brukningsdelar, af hvilka 13,420 odlade af ägare och 2,544 af arrendatorer. 54 brukningsdelar voro

öfver 100 har. Fideikommissen äro 11, taxerade till öfver 3 millioner. De största skördebeloppen voro 1893: *råg* 403,000 hektoliter, *hafre* 1.475.000 hl., *korn* 89.400 hl., *blandsäd* 34,800 hl., *potatis* nära 1.1 mill. hl. *Hvete* odlades obetydligt, och skörden var 11.300 hl.

Å större och bättre skötta egendomar är numera cirkulationsbruk infördt, som vanligen omfattar 7 à 8 års omgång, däraf 1 träda, 1 höstsäd, 2 à 3 gräsväxter samt 2 à 3 vårsäd eller rotfrukter. Detta odlingssätt är tämligen allmänt rådande i Vista härad, länets bördigaste och bäst befolkade del, samt i Tveta härad. På andra trakter användes på mindre hemman ännu treskiftesbruket. Utdiknings- och mossodlingsarbeten förekomma årligen.

Boskapsskötsel. Antalet underhållna kreatur var 1892: 10.431 *hästar,* 141.852 *nötkreatur,* 110.050 *får,* 34.111 *svin* och 75.514 *höns.* Sedan 1885 hafva talen ökats för alla djurslag utom för oxar. Särdeles anmärkningsvärd är stegringen i fråga om kor och ungnöt samt svin, hvilken stegring tyder på en motsvarande utveckling af mejerihandteringen, som lämnar betydande öfverskott till utförsel.

Om **jakt** och **fiske** gäller, hvad som sagts under Kronobergs län.

Skogshushållning. Den skogbärande marken utgjorde 1892: 232.169 hektar, men skogsafverkningen har här, såsom i andra län, länge fortgått på ett sådant sätt, att på många ställen hemman finnas, som icke längre hafva skog till husbehof. På en och annan ort har man äfven måst tillgripa torfmossarna för att fylla behofvet af bränsle. Timmerflottning förekommer på flera vattendrag såsom Nissa-ån och Bolmen. Sågverken äro 150.

Bergsbruk. Inom länet ligga flera gruffält. Vid *Ädelsforsfältet* i Ökna och Alsheda socknar fås guldmalm,

som dock har så ringa guldhalt, att brytningen tidtals legat nere. Likaledes är järnmalmen i *Tabergsfältet* litet gifvande och grufdriften utan betydelse. Myrmalm upptages i större mängd än i något annat län. Manganmalm fås ur *Spexeryds* m. fl. grufvor i Ödestuga och Rogberga socknar (1893: 3,631 ton), där förr äfven brunsten framställts. Antalet masugnar i länet är 10, af hvilka blott 3 voro i gång 1893, lämnande 865 ton tackjärn. Dessutom tillverkades d. å. 531 ton smältstycken och 525 ton stångjärn.

Fabriksindustrien är så betydande, att länet 1892 intager 7:e rummet bland våra län med hänsyn till tillverkningssumman, som utgjorde 12.5 mill. kr. Antalet fabriker var 258 och arbetarne 6.278; af fabrikerna lågo 59 med 6.6 mill. kr. i t.-v. i städer eller köpingar och 199 med 5.9 mill. på landet. Den viktigaste fabrikationen var tillverkningen af tändstickor, som steg till 3.670.000 kr., och som först uppstått i detta län. Gjuterier och mekaniska verkstäder voro 26 till antalet med 2.25 mill. kr. i tillverkningsvärde, brännvinstillverkning bedrefs vid 1 fabrik (396.000 kr. t.-v.), papperstillverkning vid 5 (1.2 mill. kr. t.-v.), trämassetillverkning vid 13 (755.000 kr. t.-v.), snickerifabrikation vid 8 (460.000 kr. t.-v.) m. fl., bland hvilka många olika träförädlingsfabriker, bl. a. 16 möbelfabriker. Öfver hälften af hela tillverkningssumman faller på Jönköpings stad. — *Handtverksidkarne* voro 962 med 1.372 arbetare, handlandena 681 med 467 biträden. — *Handelsflottan* utgjorde 20 fartyg om 2,041 ton.

Städerna.

Dessa äro tre, *Jönköping, Eksjö* och *Grenna;* dessutom finnas två köpingar, *Värnamo* och *Tranås.*

Jönköping, stapelstad, ligger vid Vätterns södra ände mellan denna sjö och de s. om staden liggande *Munk-* och *Rocksjöarna.* Jönköpings historia går tillbaka till hedna-

tiden, ehuru det fick stadsrättigheter först 1284 och 1288. Det låg i äldre tider väster om Munksjön och var då sedan Gustaf Vasas tid starkt befästadt, men flyttades till sin n. v. plats 1612 och fick därefter nya privilegier 1614 och 1620. Staden är säte för landshöfding och för Göta hofrätt, men har den under de sista 30 åren raskt uppblomstrande industrien att tacka för den snabba folkmängdstillväxt, som utmärker denna period. År 1860 var invånarantalet blott 7.444, 1870: 10,879, 1880: 16.147, 1890: 19.682 och 1894: 20,774. Fabrikernas antal var 1892 41 med ett tillverkningsvärde af 6,33 mill. kr. Den mest betydande är *Jönköpings tändsticksfabrik,* anlagd 1845, som har gjort stadens namn kändt öfver hela världen. År 1890 var dess tillverkningsvärde nära 2.4 mill. kr., antalet arbetare vid själfva fabriken 970 utom 585 personer, som i sina hem voro sysselsatta med förfärdigande af tändsticksaskar. Dessutom finnes en annan dylik fabrik: *Jönköpings västra tändsticksfabrik.* Bådas sammanlagda produktionsvärde var 1892: 3.212.000 kr. — Af de andra industriella verken må nämnas *Munksjö* pappersfabrik (1.125 mill. kr. t.-v.), en af de största i Sverige, 1 trämassefabrik (295.000 kr. t.-v.), 1 klädesfabrik (337.000 kr. t.-v.), 3 snickerifabriker (234.000 kr. t.-v.), 3 tobaksfabriker (181.000 kr. t.-v.), 1 litografisk anstalt (183.000 kr. t.-v.), 7 garfverier (181.000 kr. t.-v.), 2 gjuterier och mek. verkstäder (150.000 kr. t.-v.), 2 bryggerier, 1 tapetfabrik, 1 mälteri m. m. Dessutom finnas i stadens närhet stora fabriksinrättningar. — Antalet handtverkare var 174 med 454 arbetare, handlande 144 med 201 biträden. Handelsflottan utgjorde 18 fartyg om 1.792 ton, och antalet ankomna fartyg var 984 om 37.300 ton, däraf 3 om 432 ton från utlandet.

Staden har ett högre allmänt läroverk.

Få af Sveriges städer kunna täfla med Jönköping i afseende på ett vackert läge, omgifvet som det är af

större och mindre sjöar samt skogbevuxna höjder. Bland omgifningarna märkas *Dunkehallar* och lustparken *Stora Limugnen* vid Munksjöns strand. — Staden har en långsträckt form samt är regelbundet och väl byggd. Bland större byggnader märkas två kyrkor, hofrättshuset, landshöfdingeresidenset m. fl.

Eksjö, uppstad, ligger på en låg, något sumpig slätt vid Oskarshamns—Nässjö-järnvägen. Det omtalas som köpstad redan under unionstiden, men har icke haft någon betydelse. Folkmängden var 1870: 2.304 inv., 1880: 2.854, 1890: 3.218 och 1894: 3.335. — 1892 funnos 4 fabriker med 64.245 kr. t.-v., däribland 1 bryggeri (22,000 kr.) och 1 garfveri (31,000 kr.). Handtverkarne voro 86 med 117 arbetare, handlandena 45 med 54 biträden. Staden har fem årliga marknader, där mycket boskap försäljes, samt drifver f. ö. något åkerbruk. Den har ett femklassigt läroverk.

Grenna, uppstad, har ett utmärkt vackert läge vid Vättern, emellan sjön och en tvärbrant klippvägg. Staden anlades af Per Brahe och fick stadsprivilegier 1652 under namn af Brahe-Grenna. Länge var den ej stort mer än en by, men nådde litet uppsving genom Göta kanals öppnande. Folkmängden var 1860: 1.174 inv., 1880: 1.390, 1890: 1.169 och 1894: 1.094. — Ett bryggeri representerar fabriksindustrien; handtverkarne voro 1892: 47 med 40 arbetare, handlandena 17 med 20 biträden. Handelsflottan räknade 2 fartyg om 249 ton. Sjöfarten är rätt liflig, men blott inländsk: antalet ankomna fartyg var nyss nämnda år 515. Staden är rik på trädgårdar och berömd för sina trädgårdsalster. Kyrkan är mycket gammal, men f. ö. har staden inga märkligare byggnader.

Köpingen *Värnamo* ligger på Lagans östra strand nära åns inflöde i Vidöstern. Det är en gammal ort, bekant för sina båda marknader, i synnerhet Korsmässo-

marknaden d. 14 Sept. Köping blef stället 1860. Invånarena voro 1893: 743. 1892 funnos 6 fabriker med nära 46,000 kr. t.-v., däribland 1 bryggeri, 1 färgeri, 2 garfverier, 1 mekanisk verkstad m. m. Antalet handtverkare var 28 med 14 biträden, handlande 18 med 10 biträden. Köpingen har en folkhögskola och är tingsställe för Östbo härad.

Köpingen *Tranås* ligger nära östra stambanan och Svartån, väster om sjön Sommen. Den blef köping 1881 och hade 1893: 1.538 inv. — 1892 funnos 7 fabriker med 160,000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 2 garfverier (48.500 kr. t.-v.) samt en större kvarn. Handtverkarne voro 29 med 97 arbetare, handlandena 28 med 22 biträden. En folkhögskola finnes i köpingen.

Landsbygd.

Jönköpings län är deladt i 6 fögderier.

I. **Tveta, Vista och Mo härads fögderi** (2.218.38 kv.-km., 37.947 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt samt en domsaga.

Tveta härad (958.06 kv.-km., 22.492 inv.) omfattar 15 socknar.

I Nässjö socken ligger den viktiga järnvägsstationen *Nässjö,* kring hvilken har uppstått ett lifligt samhälle, som 1890 hade 1.724 inv.; i Forserums socken *Forserums stationssamhälle* (1890: 1.450 inv.) och *Forserums bobinfabrik*; i Ljungarums socken säteriet *Strömsberg*; i Öggestorps socken *Ulfsnäs,* fideikommiss inom släkten Ribbing; i Månsarps socken *Tabergs malmfält* och *Norra Hammars bruk*; i Hakarps socken ruinen af medeltidsfästet *Rumlaborg, Ebbes järnbruk* samt *Huskvarna* storartade *faktori,* vid hvilket tillverkas gevär, symaskiner m. m.

Vista härad (306.69 kv.-km., 7.798 inv.) omfattar 4 socknar.

I Visingsö socken, som utgöres af Visingsö, märkes ruinen af Brahernas gamla slott; i Grenna socken *Vretaholms* gods, *Västanå,* som jämte flera andra egendomar är fideikommiss inom släkten Gyllensvan (Rosenqvist) samt *Östanå*; i Skärstads socken det stora *Lyckås.*

Mo härad (953.63 kv.-km., 7.657 inv.) omfattar 10 socknar samt länsdelen af Bottnaryds socken.

I Norra Unnaryds socken ligger *Spaafors bruk*; i Öreryds socken *Nissafors bruk* m. m., en del af Löfvenskjöldska fideikommisset (368,000 kr.); i Åsenhöga socken *Marieholms bruk*.

II. **Norra och Södra Vedbo härads fögderi** (2.033.29 kv.-km., 31.377 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt samt en domsaga.

Norra Vedbo härad (1.020.84 kv.-km., 17.146 inv.) omfattar 11 socknar samt länsdelen af Trehörna socken.

I Askeryds socken ligga godsen *Askeryd* och *Bordsjö*, hvilka jämte *Katrineholm* och *Herrstad* i Marbäcks socken m. fl. bilda ett fideikommiss inom släkten Bonde, det största i länet (806.400 kr.); i Linderås socken *Göberga*, i Säby socken *Tranås köping* samt godsen *Traneryd* och *Gripenberg*, hvilket senare jämte andra gårdar bildar ett fideikommiss inom släkten Hermelin, taxeradt till 633.400 kr.

Södra Vedbo härad (1.012.45 kv.-km., 14.231 inv.) omfattar 10 socknar.

I Ingatorps socken ligger *Brusaholms bruk*; i Höreda socken *Ryningsholm*; i Norra Solberga socken *Glömminge*.

III. **Östra härads fögderi** (1.399.77 kv.-km., 23.310 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och en domsaga. Häradet omfattar 18 socknar.

I Hvetlanda socken ligger *Hvetlanda* stora *kyrkoby* (1890: 810 inv.); i Alseda socken *Klefva nickelgrufva* samt *Ädelfors*, hvars malmfält äfven sträcker sig in på angränsande socknar, mest i Ökna socken; i Lannaskede socken *Lannaskede hälsobrunn*.

IV. **Västra härads fögderi** (1.955.73 kv.-km., 30.167 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och en domsaga. Häradet omfattar 20 socknar.

I Vallsjö socken ligger *Eksjö-hofgård* samt på gränsen mellan Vallsjö och Norra Ljunga socknar *Säfsjö* stora stationssamhälle (1890: 1.235 inv.) med ett *sanatorium*; i Vrigstads socken *Lundholmen*; i Nydala socken ruinen af *Nydala kloster* samt *Nydala säteri*; i Svennarums socken *Lindefors bruk*.

V. **Östbo härads fögderi** (1.679.27 kv.-km., 20,955 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar jämte Västbo

härad *Östbo och Västbo domsaga* (3.871.04 kv.-km., 47,834 inv.). Häradet omfattar 13 socknar.

I Tofteryds socken ligger *Götaströms bruk* och *Skillingaryds* exercisplats (för Jönköpings regemente); i Byarums socken *Götafors bruk* samt *Eckersholms bruk*; i Gällaryds socken *Os*; i Värnamo socken *Värnamo* köping samt egendomen *Hörle*; i Våxtorps socken godset *Ed*, nära hvilket under senare medeltiden fästet *Trollaborg* var beläget; i Kärda socken *Åminne bruk*; i Åkers socken *Elghammars bruk*.

VI. **Västbo härads fögderi** (2.191.77 kv.-km., 26.879 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar en domsaga tillsammans med föregående härad. Det omfattar 25 socknar.

I Reftele socken ligger *Stora Segerstad*; i Anderstorps socken *Gyllenfors bruk*; i Kulltorps socken *Aggarp*; i Forsheda socken *Skedingsnäs*; i Ås socken *Svaneholm*; i Bolmsö socken, som omfattar Bolmsön, *Bolstad*.

17. Hallands län.

Detta län, äfven kalladt *Halmstads län,* omfattar landskapet Halland och utbreder sig från 56° 19′ till 57° 38′ n. b. samt från 11° 54′ till 13° 27′ ö. Gr. Arealen är 4.921.26 kv.-km., däraf 4.771.34 kv.-km. land och 149.92 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892: 136.210 inv., 65.308 mankön och 70.902 kvinnkön. I städerna bodde 21.151, på landsbygden 115,059. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 807 personer eller med något öfver 0.5 %. Folktätheten var 1890: 29 inv. på 1 kv.-km.

Halländingarne äro enkla och sparsamma samt därför ofta välmående äfven i mindre fruktbara trakter. En bestämd olikhet i karakter kan påvisas emellan folket i den norra, klippuppfyllda länsdelen och den södra låglandsbefolkningen. Gränsen mellan dessa båda delar af landet går söder om Varberg, ehuru landet mellan Viskan och Ätran bildar ett slags öfvergångsland. I norr är folket mer befryndadt med de lifliga invånarne i Småland och Västergötlands knallbygd; de många hamnarne och skären hafva lockat dem ut på hafvet samt härigenom skärpt den medfödda rörligheten i lynnet; i söder går skånska slättbons lugn igen och modereras icke af något allmännare sjömanslif, ty kusten är en flack sandkust utan hamnar.

Liksom i Småland har det i Halland sedan äldre tider varit vanligt, att en del löst folk rest omkring för att skaffa sig bättre inkomster på andra orter. Under senare årtiondena har färden ofta ställts till Amerika och det i sådan skala, att många år haft att uppvisa folkminskning. — I Halland träffas ofta — i synnerhet i mellersta delen af landet — kringströfvande följen af män, kvinnor och barn, som anses härstamma från zigenarne, ehuru de skilja sig från dem både till utseende och lefnadssätt. Själfva kalla de sig "vandringsfolket", af den bofasta befolkningen benämnas de *kältringar*. Deras hufvudsakliga sysselsättning är bettlande, om ock männen understundom kunna få någon tillfällig sysselsättning. De pengar, som på ena eller andra sättet kunna vinnas, användas hufvudsakligen till dryckenskap. Det är tydligt, att ett sådant lefnadssätt skall hafva sorgliga följder på dessa människors seder. Vilda slagsmål eller mord förekomma ofta, och barnen få ingen undervisning; ofta känna de icke ens kristendomens grundläror, sällan äro de fullvuxna konfirmerade. Lagliga äktenskap påträffas nästan aldrig. Vanligtvis äro de ingenstädes kyrkskrifna. Af den bofasta befolkningen äro de både fruktade och hatade; på vissa orter har man träffat öfverenskommelse om att vid straff af bestämda viten icke lämna dem natthärbergen. Att göra dessa människor till bofasta och laglydiga undersåtar är en mycket svår uppgift, men en, som dock förr eller senare måste lösas.

Näringar. Åkerbruk. Af Hallands landområde äro 35.02 % inägor, 14.90 % skog, 50.08 % annan mark. Endast Malmöhus län har mindre skogsareal, men däremot är arealen af "annan mark", hvilken till största delen är s. k. improduktiv jord, mycket hög. Denna är mest att söka i de östra trakterna af länet, där vidsträckta, skoglösa ljunghedar och mossar upptaga en stor del

af ytan, med endast sparsamt strödda odlingar och en gles befolkning. Kusten är däremot fruktbar, väl odlad och tätt bebodd. Inom kustområdet förekommer mergel, och den fruktbara delen sammanfaller nästan alldeles med mergelns förekomst. Detta kustbälte är i södra och mellersta Halland omkr. 1 km. bredt från hafsstranden räknadt, men afsmalnar mot norr; dock inskära vikar af detta bälte här och där, särdeles i floddalarna, längre åt öster. I dagligt tal kallas den högre delen af länet skogsbygden, hvilket mera är en antydan om hvad denna trakt en gång varit, än hvad den nu är. I den sydligaste delen träffas vid Lagan flygsandsfält, som dock nu mestadels äro genom planteringar förvandlade till skogar.

Af inägorna voro 1892: 1476 hektar träd-, humle- och kålgård, 133.122 hektar åker eller annan odlad jord, 32.482 hektar naturlig äng. — Länets mantal voro 2.960.12 delade i 12.557 brukningsdelar, af hvilka 10.944 odlades af ägare och 1.613 af arrendatorer. 89 voro öfver 100 har. Fideikommissen äro 3, taxerade till 3.322.000 kr.

De viktigaste skördesiffrorna voro för 1893: *råg* 399.500 hektoliter, *hafre* 1.12 mill. hl., *korn* 72.600 hl., *hvete* 40.800 hl., *blandsäd* 35.300 hl., *potatis* 782.700 hl.

Jordbruket befordras i detta län af en riklig nederbörd och gynnsamma temperaturförhållanden, hvilka utsträcka vegetationsperioden längre än i de flesta andra län, och åkerbruket är också i mycket öfvervägande grad länets hufvudnäring. I äldre tider var brukningssättet vanligen sådant, att sedan ljungmark blifvit bränd, säd och potatis odlades — nästan utan tillförsel af gödsel — så länge jorden förmådde gifva någon afkastning, hvarefter åkerfältet under några år lämnades att blifva öfverväxt med ogräs och ljung, medan en annan bit på liknande sätt behandlades. Från medlet af 1850-talet hafva förhållandena ändrats, och inom kustbältet är nu all lämplig jord under plogen samt bibehålles i ständig

växtkraft genom gödsling med både naturlig och artificiell gödsel samt genom behandling med den hvarfviga mergel, som rikligt finnes att tillgå inom denna del af länet. Å de flesta ställen är numera 6- à 8-årigt växelbruk rådande; men i skogssocknarne förekommer också äldre brukningssätt. — Mossodlingen, som har så vidsträckt arbetsfält i detta län, bedrifves äfven med ifver i sammanhang med utdikningsarbeten o. d.

Boskapsskötsel. Kreatursstocken var 1892: 22.055 *hästar;* 89,932 *nötkreatnr;* 48.221 *får;* 32,645 *svin.* Med hänsyn till det relativa antalet nötkreatursenheter öfverträffas detta län endast af Gotlands, Jämtlands och Norrbottens, om jämförelse göres med invånareantalet. Och den utveckling af mejerihandteringen, som i allmänhet karakteriserar de sista åren, har äfven framträdt här. Många mejerier finnas, och länet exporterar både djur och mejeriprodukter. Djurstocken har också förstorats, särdeles i fråga om nötkreatur och svin. Fårafveln har större betydelse endast för de öfre s. k. skogssocknarne.

Skogshushållning. Ehuru skogsarealen icke är stor, så lider dock länet icke af brist för eget behof på skogsartiklar, helst torfmossarna tämligen allmänt få lämna bränsle i kustsocknarna. Skogsafverkningen omfattar hufvudsakligen mindre timmer och pitprops. För skogsodling arbetas med kraft. Under åren 1885—90 beräknas 7.000 hektar hafva blifvit planterade med skog.

Jakten idkas mest som nöje. De matnyttiga djuren äro desamma som i Småland, älg, rådjur, hare, tjäder, orre m. m. Det förnämsta villebrådet är rapphönsen, som i stor mängd finnas öfver hela länet, äfven på öarna i skärgården. Af *rofdjur* är *räfven* mycket allmän, *lodjuret* visar sig någon gång i norra delen af länet; för öfrigt finnas blott flera roffågelarter.

Fisket är en betydande näringskälla. Hafsfisket har dock ända till de sista åren haft en ringa omfattning,

enär fiskrarne endast sällan gifvit sig längre ut på Kattegat. Äfven motverkas detta fiske af den stora bristen på hamnar i södra delen af länet; mellan Varberg och skånska kusten finnas blott två.

Sillfisket, som så godt som uteslutande idkas med drifgarn och däckade båtar (omkr. 100), lämnade en bruttoafkastning, som beräknades 1887 till 174.500 kr., 1888 till 120.000, 1889 till 70.000 och 1890 till 60,000 (de två sistnämnda årens siffror äro dock ej fullständiga).

Laxfisket i hafvet gaf 1889 omkr. 70.000 kr. och 1890 omkr. 50.000 kr. i bruttoafkastning. Värdet af *annan hafsfisk* än sill och lax steg 1887 till 118.500 kr., 1888 och 1889 till omkr. 110.000 kr. och 1890 till 130.000 kr.

Hummerfisket afkastade 1887 omkr. 17.000 kr., 1888: 19.400, 1889: 15.000 och 1890: omkr. 12.000. — Den samlade bruttoinkomsten af länets samtliga hafsfisken beräknades 1887 till 370.000 kr., 1888 till 298.000 kr., 1889 till 250.000 kr. och 1890 till 252.000 kr.

Laxfisket i länets fyra hufvudströmmar lämnade 1888 ett utbyte af 26.500 kg., som försåldes för 30.000 à 35.000 kr. På Lagan kommer alltid mera än hälften, vissa år två tredjedelar af detta fiske. En stor del går rökt ut i handeln under namn af "Halmstadslax".

Industri. Bergsbruk förekommer icke inom länet, men däremot tillverkas mycket gat- och sträcksten, som exporteras till danska och tyska samt till någon del till svenska hamnar. Denna industri är en viktig binäring för befolkningen längs hela kusten mellan Halmstad och Varberg. Exporten häraf steg 1890 till 526.000 kr., och 1892 beräknades produktionsvärdet vid de båda stenhuggerierna i Halmstad och Varberg till 396.700 kr.

Hela antalet fabriker var 1892 66 med 3010 arbetare och 4.98 mill. i tillverkningsvärde; af detta senare kom öfver hälften på Halmstad. De förnämsta voro Oskarsströms juteväfveri i Slättåkra socken, Halmstads klädes-

fabrik med 910.000 kr. i tillverkningsvärde, 1 bomullspinneri (435.000 kr. t.-v.), 7 bryggerier (290.000 kr. t-.v.), 7 garfverier (155.000 kr. t.-v.), 4 gjuterier och mekaniska verkstäder (265.000 kr. t.-v.), 3 trämassefabriker (170.000 kr. t.-v.), 10 tegelbruk (120.000 kr. t.-v.), 2 trikåfabriker (72.000 kr. t.-v.) m. fl. En viktig hemslöjd är möbeltillverkningen i norra delen af länet. — *Handtverkarnes* antal var 987 med 1.040 arbetare, *handlandenas* 584 med 431 biträden. — *Handelsflottan* utgjorde 273 fartyg om 39.799 ton, däraf från landsbygden 210 om 32.127 ton.

Städer:

Städerna äro 5: *Halmstad, Laholm, Falkenberg, Varberg* och *Kungsbacka.*

Halmstad, stapelstad och residensstad vid Nissans utlopp i Kattegat, omnämnes redan på 1200-talet, men fick sina stadsprivilegier 1307. Det låg först högre upp vid floden, vid det n. v. Öfraby, men flyttades strax före 1322 till sin n. v. plats. Staden, hvars namn många gånger omnämnes i nordens historia, var förr befästad, men af de gamla fästningsverken kvarstår nu blott en gammal stadsport. Sedan dessa verk raserades, har staden fått en regelbunden form och har välbyggda hus samt planteringar. Det gamla slottet är nu landshöfdingeresidens. Den mest framstående byggnaden är f. ö. *S:t Nicolaus* kyrka. Staden har ett högre allmänt läroverk.

Folkmängden var 1860: 3.945, 1870: 5.738, 1880: 8.505, 1890: 11.825 och 1894: 13.284 inv. Staden har, som nämndt, en betydlig industri. År 1892 funnos 21 fabriker med ett tillverkningsvärde af 2.35 mill. kr. Störst bland dem är *Slottsmöllans* stora klädesfabrik, 1 stenhuggeri (1893: 338.000 kr. t.-v.), 2 bryggerier (250.000 kr. t.-v.), 2 mek. verkstäder (189.000 kr.) 2 garfverier (56.000 kr.), en hattfabrik m. m. Handtverkarne voro

s. å. 325 med 501 arbetare, handlandena 214 med 160 biträden. — Staden drifver en liflig handel, särdeles sedan Nässjö—Halmstads och Vislanda—Halmstads järnvägarne gjorde den till hamnplats för en stor del af Småland. Dess handelsflotta räknade 1892: 39 fartyg om 5.054 ton. De ankomna fartygen voro s. å. 796 om 66.473 ton från inrikes och 1.206 om 122.727 ton från utrikes orter.

Laholm är belägen på Lagans södra strand, 9 km. från hennes utlopp i Laholmsbukten. Stället omtalas som stad redan på 1200-talet och var under medeltiden befästadt samt hade ett slott, hvilket nedrefs på Karl XI:s tid. Af någon större betydelse har staden aldrig varit. Folkmängden var 1870: 1.382, 1880: 1.496; 1890: 1.591 och 1894: 1.590 inv. Bland näringar märkes laxfisket i Lagan, det mest betydande i Halland. Antalet fabriker var 1892: 3 med 69.180 kr. i tillverkningsvärde nämligen 1 bryggeri, 1 garfveri och ett större tegelbruk (40.000 kr. t.-v.). Handtverkare voro 52 med 72 arbetare, handlandena 26 med 28 biträden. Lagan är allt för grund för att tillåta sjöfart till Laholm.

Falkenberg, stapelstad, ligger på högra stranden af Ätran, en km. från hennes utlopp i Kattegat. Falkenbergs slott omtalalas på 1200-talet och i dess närhet uppväxte staden, som först omtalas 1307. — Folkmängden var 1870: 1.364, 1880: 1.600, 1890: 1.760 och 1894: 2.019 inv. År 1892 funnos 2 fabriker med 42.300 kr. tillverkningsvärde samt 66 handtverkare med 142 arbetare och 45 handlande med 57 biträden. Handelsflottan bestod af 9 fartyg om 214 ton. Staden har en artificiel hamn, till hvilken sistnämnda år ankommo 133 fartyg om 4.307 ton från inrikes och 130 fartyg om 12.599 ton från utrikes orter. Staden har en vacker, nybyggd kyrka.

Varberg, stapelstad vid en vik af Kattegat, är en gammal minnesrik stad, hvars historia går till 1200-talet

och är nära förenad med det starka slotts historia, vid hvilket staden uppbyggdes. Sedan Varberg blef svenskt, har fästningen fått förfalla och blott användts till fängelse eller station för ett disciplinkompani. — Stadens folkmängd var 1860: 2.503, 1870: 2.335, 1880: 2.961, 1890: 4.387 och 1894: 4.652 inv. År 1892 funnos 14 fabriker med 218.000 kr. tillverkningsvärde. Ibland dem märkes 1 stenhuggeri (58.700 kr. t.-v.), 1 gjuteri och mek. verkstad (60.000 kr. t.-v.), 1 garfveri (34.600 kr. t.-v.) och 1 bryggeri. Handtverkarne voro 88 med 49 arbetare och handlandena 76 med 65 biträden. Handelsflottan bestod af 12 fartyg om 865 ton. Till stadens hamn räknas den stora, nästan alltid isfria hafshamnen bakom *Gettarön* och *Skrifvareklippan;* i dess inre del är genom hamnarmar Varbergs egentliga hamn bildad. Till staden ankommo 1892: 447 fartyg om 42.512 ton från inrikes och 373 fartyg om 60.667 ton från utrikes ort. — I staden finnes ett treklassigt läroverk. Varberg är en af Sveriges större badorter och har flera planteringar och parker. Bland byggnader intager den gamla fästningen första rummet.

Kungsbacka, sjöstad, är belägen 2 km. från Kungsbackaåns utlopp i Kungsbackafjorden. Staden omtalas först på 1300-talet och har alltid varit mycket obetydlig. Folkmängden var 1870: 575 inv., 1880: 620, 1890: 771 och 1893: 838. Staden drifver hufvudsakligen sjöfart och handel med trävaror. Fabrikerna voro 1892: 3 med endast 14.700 kr. i t.-v., handtverkarne 42 med 51 arbetare och handlandena 23 med 40 biträden. Hamnen, som är konstgjord, besöktes 1892 af 88 fartyg om 1.412 ton från inrikes orter. Stadens egen handelsflotta var 3 fartyg om 1.539 ton.

Landsbygd.

Hallands län är deladt i fyra fögderier.

I. **Laholms fögderi** (1.818.14 kv.-km., 33.032 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt. Det omfattar *Höks* och *Tönnersjö* härader samt en del af *Halmstads* härad, hvilket sistnämnda i sin helhet jämte de två första bildar *Hallands läns Södra domsaga* (2.211.07 kv.-km., 44.821 inv.). (Från 1894 är fögderiet 1.806.40 kv.-km.)

Höks härad (942.76 kv.-km., 19.444 inv.) omfattar 11 socknar.

I Knäreds socken afslöts freden 1613; i Renneslöfs socken ligger säteriet *Perstorp;* i Skummeslöfs socken den stora egendomen *Stora Skottorp;* i Hasslöfs socken *Dömmestorp;* i Våxtorps socken *Vallen.*

Tönnersjö härad (703.39 kv.-km., 10.955 inv.) omfattar 5 socknar och 2 sockendelar.

I Edsberga socken ligger *Stjernarp,* hufvudgård i det liknämnda fideikommisset (800.000 kr.), som tillhör släkten Stjernkrona; i Snöstorps socken *Kistinge* samt *Skedala* exercisplats för Hallands bataljon; i Enslöfs socken *Ettarp.*

Halmstads härad (564.92 kv.-km. 14.422 inv.), däraf 171.99 kv.-km. och 2.633 inv. inom Laholms fögderi (efter 1894 blott 553.18 kv.-km.) samt 392.93 kv.-km. (efter 1894: 404.67 kv.-km.) och 11.789 inv. inom Halmstads fögderi. Häradet omfattar 11 socknar och 2 sockendelar.

I Öfraby socken ligger *Sperlingsholm;* i Vapnö socken *Vapnö,* hufvudgård i ett fideikommiss (1.57 mill. kr.) inom släkten Staël von Holstein; i Getinge socken *Fröllinge;* i Slättåkra socken *Oskarsströms jutevåfveri* och *Johansfors* sågverk; i Kvibille socken *Marielund* och *Susegården.*

II. **Halmstads fögderi** (1.340.71 kv.-km., efter 1894: 1.235.42 kv.-km., 34.036 inv.) utgör 3 länsmandistrikt.

Det omfattar hela Årstads härad samt delar af Halmstads och Faurås härad. Årstad, Faurås och Himle härad bilda *Hallands läns Mellersta domsaga* (1.728.83 kv.-km., 41.823 inv.).

Årstads härad (559.12 kv.-km., 10.993 inv.) omfattar 10 socknar.

I Årstads socken ligger *Sannarp;* i Abilds socken *Hjuleberg.*

Faurås härad (749.35 kv.-km., 16.910 inv.), däraf 388.66 kv.-km. (efter 1894: 283.37 kv.-km.) och 11.254 inv. inom Halmstads fögderi samt 360.69 kv.-km. (efter 1894: 465.98 kv.-km.) och 5.656 inv. inom Varbergs fögderi. Häradet omfattar 15 socknar.

Inom Ljungby socken ligger *Hellerup;* i Stafsinge socken *Lindhult;* i Köinge socken byn *Axtorna* (slag 1565).

Halmstads härad (se ofvan).

III. **Varbergs fögderi** (941.77 kv.-km., efter 1894: 1.114.42 kv.-km., 23.901 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och omfattar *Himle*, en del af *Faurås* och en del af *Viske* härad. De båda förra tillhöra *Hallands Mellersta domsaga* (se ofvan). Hela Viske härad och Fjäre härad bilda *Hallands läns Norra domsaga* (940.59 kv.-km., 29.128 inv.).

Himle härad (420.36 kv.-km., 13.920 inv.) omfattar 13 socknar.

Inom Grimetons socken ligger *Torstorps säteri;* i Lindbergs socken *Lindhof.*

Viske härad (225.39 kv.-km., 7.314 inv.) omfattar 5 socknar, af hvilka 3 (141.95 kv.-km., 3.903 inv.) tillhöra Varbergs fögderi och 2 (83.44 kv.-km., 3.411 inv.) Kungsbacka fögderi.

Faurås härad (se ofvan).

IV. **Kungsbacka fögderi,** förr kalladt *Fjäre fögderi* (779.87, efter 1894: 798.64 kv.-km., 24.803 inv.)

utgör 2 länsmansdistrikt. Viske och Fjäre härad bilda *Hallands läns Norra domsaga* (se ofvan).

Fjäre härad (715.20 kv.-km., 21.814 inv.) omfattar 14 socknar.

Inom Fjärås socken ligga *Tjolöholm* och *Rossared;* i Tölö socken *Gåsevadsholm,* hufvudgård i det liknämnda Silfverskiöldska fideikommisset (952.000 kr.); i Släps socken ön *Särö* med Sveriges kanske vackraste badort.

Viske härad (se ofvan).

18. Göteborgs och Bohus län.

Detta län omfattar hela landskapet Bohuslän samt af Västergötland Göteborgs stad, Askims, Säfvedals och Östra Hisings härad. Det är beläget mellan 57° 34′ och 59° 7′ n. b. samt 11° 6′ och 12° 26′ ö. Gr. — Arealen är 5.047.16 kv.-km., däraf 4.895.59 kv.-km. land och 151.57 kv.-km. vatten.

Folkmängden var 1892: 302.494 inv., däraf 145.062 män och 157.432 kvinnor. I städerna bodde 120.915, på landsbygden 181.479 inv. Under åren 1880—1890 ökades folkmängden med 36.710 personer eller öfver 14 %. Folktätheten var 1890: 61 inv. på 1 kv.-km.

Bohuslän, fordom ett norskt landskap, kalladt *Ranrike* eller *Viken,* beboddes i gamla tider af ett krigiskt folk, *älfvagrimar* och *vikvärjar,* som lifligt deltogo i vikingatågen och lågo i ständiga gränsfejder med sina svenska grannar. Hafvet, som i otaliga vikar sönderskär landets kuster, har alltjämt varit bohusläningen kärt: ur dess djup hämtar han en god del af sin utkomst, på dess böljor älskar han att brottas med stormarna. Så har han blifvit vårt lands djärfvaste sjöman och fiskare, lugn och rådig i faran. Förr var han också dess värsta smugglare. — I norra delen af länet råder i språk och seder större likhet med sydöstra Norges folk än med svenskarne; däremot är i den södra delen språket mycket

likt de halländska och västgöta-dialekterna. Invånarne i norra länsdelen kallas *håttar* eller *nordhåttar* och deras land *håttebygden*. På *Malmön*, 5 km. från Uddevalla, bodde en på senare tider utdöd småväxt ras, de s. k. Malmöbarnen eller Malmö-pyttarne. Egendomliga för Bohuslän äro de därstädes talrikt förekommande hällristningarna, hvilka dock äfven finnas på några få andra ställen både i Sverige och Norge.

Näringar. Jordbruket är länets hufvudnäring. Af länets landsareal voro 1892: 23.01 % inägor, 23.82 % skog samt 53.17 % annan mark, mest kala berghällar, kärr och mossar. Mantalen voro 2.898.86 delade i 13.581 brukningsdelar, af hvilka 12.733 odlades af ägare och 848 af arrendatorer. Öfver hundra hektars omfång hade 21 brukningsdelar. Endast ett mindre fideikommiss (94,000 kr.) finnes inom länet. Af skörden voro 1893: 236.000 hektoliter *råg*, 100.000 hl. *korn*, 938.000 hl. *hafre*, 18.000 hl. *hvete* och 870.000 hl. potatis.

Jordmånen är mycket växlande, men utgöres på de flesta ställen af lera och lermylla, på några af sand eller myrjord. — Brukningssättet är vid större gårdar växelbruk med i allmänhet 7 à 8 skiften, men ofta förekommer s. k. oregelbundet växelbruk, därvid ibland utan träde. Täckdikningen har under senare år alltjämt tilltagit, ofta dock i ofullständigt skick.

Ladugårdsskötseln har en icke obetydlig utveckling och lämnar alster till afsalu. Antalet underhållna kreatur var 1892: 23.008 *hästar*, 70.500 *nötkreatur*, 21.110 *får*, nära 14.000 *svin* samt 214.600 *höns*.

Skogsbruk. Fordom ägde Bohuslän mycket skog, och ännu efter föreningen med Sverige var timmerutförsel den förnämsta inkomstkällan. Men den utrotades snart i de flesta trakter, så att i våra dagar skogsbrist i allmänhet är rådande; endast Malmöhus och Hallands län hafva lägre procenttal skogbärande mark. Skogs-

odling omfattas dock numera med allmänt intresse och understödjes af länets hushållningssällskap. Till bränsle användes på några ställen torfmossa samt i kustsocknarna ofta stenkol. — Föremål för *jakt* äro samma djur som i Halland.

Fiske är näst jordbruket den viktigaste näringen. *Storsjöfisket* idkas af de sydligaste skärgårdarnes fiskare i Kattegat, af de nordligare på Jutska refvet samt utanför Norge och dessutom vid Shetland (sedan 1884). Bruttoafkastningen beräknades 1890—91 till 497.000 kr., 1891—92: till 539.000 kr., 1892—93: till 448.000 kr.

Makrillfisket idkas under sommaren med drifgarn i Kattegat och Skagerack. Dess bruttoafkastning var 1890—91: 470.000 kr., 1891—92: 382.000 kr., 1892—93: 303.000 kr. — *Vinterfisket,* — kolja och långa, torsk, hälleflundra och gråsej — har aftagit, enär det samtida sillfisket lockar mer. Afkastningen var 1890—91: 133.000 kr., 1891—92: 124.000 kr., 1892—93: 76.000.

Sillfisket är numera det mest gifvande. Det återkommer periodiskt, i det att stor hafssill i ofantliga massor besöker Bohusbukten och norra Kattegat under regelbundet återkommande fiskeriperioder af omkr. 30—60 års längd, men uteblifver därefter 60—70 år. Från äldre tider är den längsta och mest bekanta fiskperioden åren 1747—1808. Därefter var sillen borta till 1878, då en ny gifvande period började, som ännu fortfar. Fisket börjar med drifgarn utomskärs i augusti; det hufvudsakliga vinterfisket med sättgarn och vadar inträder i oktober—november, kulminerar i december och slutar senast i april. Fångsten steg 1890—91 till 1.3 mill. hektoliter, värda 2.16 mill. kr., 1891—92: 1.4 mill. hl., värde 2.35 mill. kr., 1892—93: 1.32 mill. hl., värde 1.2 mill. kr. En del af sillfångsten saltas vid de sillsalterier, som äro anlagda i skärgården, en mycket stor del exporteras färsk. Sveriges färsksillexport är större än

något annat lands, och marknaden är hela norra Europa, särskildt England och Tyskland. — Äfven 8 fabriker för tillverkning af guano och olja af sill hafva anlagts, hvilka 1892—93 tillverkade nära 4.4 mill. kg. guano och 4.514 fat olja. *Skarpsillfiske,* hvars produkt beredes till anjovis, steg 1890—91 till 37.400 kr., 1891—92 till nära 90.000 kr. och 1892—93 till 57.000 kr. En del af råvaran för anjovisproduktionen hämtas från Norge. *Strandfiske* efter torsk, kolja, hvitling drifves i mindre skala af enskilda fiskare; dess bruttoafkastning var 1890—91: 94.000 kr., 1891—92: 101.000 kr., 1892—93: 83.000 kr. *Hummerfisket* idkas med största framgång vid Kosteröarna, utanför Kville och Sotenäs samt vid Pater Nosterskären. Afkastningen steg 1890—91 till 104.600 kr., 1891—92 till 129.000 kr. och 1892—93 till 102.000 kr. *Ostronfisket* i några af fjordarne är obetydligt; dess värde var 1890—91: 10.700 kr., men steg 1892—93 blott till 3.300 kr. *Laxfisket* idkas dels i hafvet, dels i Säfveån, Göta och Nordreälfvarna, i Gullmarsfjorden och Kvistrums älf; har under åren 1890—93 afkastat 17.000 à 24.600 kr.

Inalles beräknades fiskets bruttoafkastning 1890—91 till 3.576.400 kr., 1891—92 till 3.763.000 kr. och 1892—93 till 2.325.000 kr.

Industri och bergsbruk. Någon annan bergshandtering finnes icke i länet än brytning af *fältspat* i Dragsmarks socken i Sunnervikens fögderi och i Röra socken på Orust. Däremot är *industrien* mycket utvecklad. År 1892 funnos 393 fabriker med 14.740 arbetare och ett tillverkningsvärde af 45.93 mill. kr. Häraf kommo 197 fabriker med 23.5 mill. på städerna och köpingen Lysekil samt 196 fabriker med 22.4 mill. på landsbygden.

Göteborgs och Bohuslän kommer i fråga om industri i andra rummet, näst Malmöhus län, och har 13.85 % af landets hela produktionsvärde. De förnämsta fabrikerna voro 22 bryggerier med 3.54 mill. kr. i tillverk-

ningsvärde, 1 bränneri (667.000 kr. t.-v.), 72 fiskberedningsanstalter (1.1 mill. kr. t.-v.), 11 färgerier (942.000 kr. t.-v.), 13 bomullsspinnerier (5.43 mill. kr. t.-v.), 5 bomullsväfverier (2.2 mill. kr. t.-v.), 30 gjuterier och mek. verkstäder (3 mill. kr. t.-v.), 2 oljeslagerier (1 mill. kr. t.-v.), 2 pappersbruk (663.000 kr. t.-v.), 13 snickerifabriker (4.2 mill. kr. t.-v.), 1 sockerbruk (5.8 mill. kr. t.-v.), 1 segelfabrik (721.000 kr. t.-v.), 12 stenhuggerier (590.000 kr. t.-v.), Almedals och Jonsereds stora linnegarnsspinnerier samt Almedals linneväfveri m. m. — Antalet handtverkare var 1.145 med 3.057 arbetare.

Handel och sjöfart. Länets handel är synnerligen storartad, och härtill bidrager i främsta rummet Göteborg, som står först bland Sveriges städer i fråga om utförsel, i andra rummet i fråga om införsel. Antalet af dem, som sysselsätta sig med handel, var 1892: 2.021 med 3.203 biträden. — Med hänsyn till sjöfartsnäringen står länet främst med en handelsflotta af 798 fartyg om 145.043 ton.

Städer.

Städerna äro fem: *Göteborg, Kungälf, Marstrand, Uddevalla* och *Strömstad;* dessutom en köping, *Lysekil.*

Göteborg, stapelstad, säte för landshöfding och biskop, ligger vid Göta älfs södra utloppsarm på Västergötlands område. Staden grundlades på sin nuvarande plats af Gustaf II Adolf 1619, men hade haft några föregångare i samma trakter. Den äldsta var *Gamla Lödöse,* nedanför Lilla Edets fall; på 1400-talet grundades i stället *Nya Lödöse* vid Säfveåns utlopp. Karl IX lade på Hisingen, midt emot Älfsborgs fästning, grunden till en stad *Göteborg* 1603, men då den förstördes 1612 af danskarna, fick Göteborg sitt nuvarande läge. Dess första stadsprivilegier utfärdades 1621. I äldre tider var staden befästad, och af de omgifvande verken kvarstå ännu skansarna

Lejonet och *Kronan* samt *Nya Älfsborgs fästning,* som var stadens skydd mot hafvet. Numera har den icke någon militärisk betydelse, utan Göteborg ligger öppet för en kommande fiende. Det orimliga häri har framkallat ett förslag om dess befästande ånyo, men hittills har intet gjorts för saken.

Allt ifrån sin första uppkomst har Göteborg varit en af våra viktigaste sjö- och handelsstäder, en naturlig följd af dess ypperliga läge vid Göta älfs utlopp, som gjorde det till utfartsort för Väner-bäckenets produkter. Genom västra stambanan, Bergslagernas järnväg, Västkustbanan och den nyss anlagda Borås — Göteborgs-banan har dess betydelse för vår utrikes handel ytterligare förstorats. Det lifliga affärslif, som sålunda alltid rådt i Göteborg, har där samlat stora rikedomar, som i mycket tryckt sin prägel på staden. Dess grosshandlare hafva länge ansetts gå i spetsen för Sveriges affärslif, och många hafva äfven gjort sig ett frejdadt namn genom storartad frikostighet mot sin kommun, mot konst och vetenskap.

Göteborg är en vacker och ståtlig stad. Äfven i dess äldsta del äro gatorna breda och raka; flera äro på holländskt vis genomdragna af kanaler, ett minne af de gamla holländska köpmän, som på 1600-talet slogo sig ned här. I den äldre staden äro de fyra *Hamngatorna* de största och mest trafikerade. På andra sidan om *Vallgrafven* utbreder sig *Trädgårdsföreningen,* en stor trädgård med växthus, samt *Kungsparken,* som skäres af *Nya alléen* och *Kungsportsavenyen.* I den kringliggande stadsdelen finnes en mängd ståtliga palats, som uppbyggts under de sista årtiondena. Åt detta håll ligga stadsdelarne *Annedal, Haga* samt längre nedåt floden *Masthugget* och *Majorna.* Söder om Haga utbreder sig den stora *Slottsskogsparken.* Bland offentliga bygg-

nader må nämnas *Gustafvikyrkan* eller *domkyrkan, Haga kyrka* m. fl. kyrkor, *Börsen, Göteborgs museum* m. fl., af hvilka dock icke så många utmärka sig för någon ädlare arkitektur.

Bland de mångfaldiga läroanstalterna är i främsta rummet att nämna *Göteborgs högskola,* upprättad genom enskilda medel, men stående under statens öfverinseende. Endast en humanistisk fakultet är ännu inrättad. — Staden har ett högre och ett lägre allmänt läroverk samt ett högre realläroverk, ett folkskollärareseminarium, navigationsskola, handelsinstitut, Chalmerska skolan för högre teknisk undervisning m. fl. Göteborgs betydelse som industristad framgår däraf, att fabrikernas antal 1892 var 138 med 21.1 mill. kr. i tillverkningsvärde, näst Stockholms det största i riket. Bland dess många fabriker må nämnas 12 bryggerier (2.5 mill. kr. t.-v.), 3 bomullsspinnerier (2.2 mill. kr. t.-v.), 13 gjuterier och mek. verkstäder (1.6 mill. kr. t.-v.), Carnegies sockerbruk (5.8 mill. kr. t.-v.), 8 tobaksfabriker (2 mill. kr. t.-v.), 6 snickerifabriker (939.000 kr. t.-v.), 2 bomullsspinnerier (504.000 kr. t.-v.) m. m. Handtverkarna voro 608 med 2.451 arbetare, handlandena 1.326 med 2.620 biträden. Stadens handelsflotta utgjorde 310 fartyg om 97.591 ton. Från inrikes orter anlände 1892 till staden 3.609 fartyg (af mer än 15 ton) om 324.920 ton och från utlandet 2.771 fartyg om 1.058.051 ton. Af Sveriges hela export gingo 1893 30.18 % och af dess import 26.16 % öfver Göteborg, hvars tulluppbörd nämnda år var öfver 7.9 mill. kr.

I invånareantal är Göteborg Sveriges andra stad och uppvisar äfven på detta område en snabb tillväxt. År 1805 hade det 12.490 inv., 1860: 46.171, 1870: 56.288 1880: 76.401, 1890: 104.657 och 1894: 110.482 inv.

Kungälf, stapelstad, är beläget, där Göta älf delar sig ofvan Hisingen, på norra stranden af Nordre älf och

har ett synnerligen vackert läge. Det är en af vårå allra äldsta städer och blomstrade som köpstad under namnet *Konungahälla* redan på 900-talet samt var i början af 1100-talet Norges största och rikaste handelsstad. Vid denna tid hade staden ett befäst slott, som i början af 1300-talet försvinner ur historien. I stället uppfördes nu *Bohus slott* på Bogholmen midt emot staden vid flodarmarnes förgrening. Efter detta uppkallades hela länet. Många historiska minnen äro fästa vid Kungälf och Bohus, men den stora forntiden har ej förhindrat, att de båda förfallit, det senare till en ruin, staden till en af de obetydligaste. Folkmängden var 1890: 989 inv., och 1893: 973 inv. I staden funnos 1892: 4 fabriker med 194.000 kr. tillverkningsvärde. Handtverkarne voro 32 med 32 arbetare, handlandena 14 med 15 biträden. Stadens handelsflotta räknade 3 fartyg om 131 ton. Viktigaste näringsgrenen är åkerbruk.

Marstrand, stapelstad, ligger på östra sluttningen af Marstrandsön i Kattegat, 8 km. från fastlandet och 6 km. söder om Tjörn. Staden började byggas på 1200-talet och kallas stad på 1300-talet. En tid under förra århundradet (1775—94) var Marstrand frihamn, hvilket jämte dåvarande rika sillfiske bidrog till dess uppblomstring. Men sedan äfven detta tagit slut 1808, försjönk staden åter i obetydlighet. Folkmängden var 1870: 1.341 inv., 1880: 1.363 inv., 1890. 1.480 och 1894: 1.624 inv. Fabrikerna voro 1892 2 fiskberedningsanstalter med 54.000 kr. tillverkningsvärde; handtverkarne 19 med 30 arbetare, handlandena 10 med 14 biträden. Handelsflottan utgjorde 11 fartyg om 2.044 ton. Från inrikes orter ankomna fartyg voro 882 om 112.168 ton, från utrikes orter 197 om 36.961 ton.

Marstrand är numera Sveriges förnämsta hafsbadsanstalt samt har parkanläggningar och flera prydliga, till badinrättningen hörande byggnader. Dess gamla kyrka,

Mariakyrkan, är en af de vackraste kyrkorna i Bohuslän. I staden finnes ett treklassigt läroverk.

Väster om Marstrand på samma ö ligger fästningen *Karlsten,* som sannolikt först anlades på 1500-talet och efter öns förening med Sverige flera gånger utvidgades och förstärktes. Dock motsvarar den icke nutidens fordringar, om den också icke är alldeles oanvändbar. Den har icke längre någon garnison.

Uddevalla, stapelstad, ligger vid östligaste delen af *Byfjorden,* på bägge sidor om *Bäfveån,* i en vacker dalsänka. Sina första privilegier fick staden 1498. Under krigen med Danmark på Karl XI:s och Karl XII:s tid led staden mycket, men repade sig under 1700-talet, då den blef en exportort för Vermlands järn och trä samt Dalslands trävaror. Då Trollhätte kanal öppnades, drog sig emellertid denna export till Göteborg, och staden gick tillbaka, helst sillfisket samtidigt upphörde. Småningom började den dock åter arbeta sig upp, särdeles under de sista årtiondena och efter anläggandet af Herrljunga—Uddevalla-banan. Invånarne voro 1850: 3.607, 1870: 5.540, 1880: 7.037, 1890: 7.643 och 1893: 7.969. Fabrikernas antal var 1892: 27 med 1.4 mill. kr. i tillverkning; däribland 4 bryggerier (106.000 kr.), 1 bomullsspinneri (394.300 kr.), 2 färgerier (67.000 kr.), 1 snickerifabrik (280.000 kr.) m. fl. Handtverkarne voro 62 med 168 arbetare, handlandena 77 med 161 biträden. Handeln är äfven ansenlig. Stadens handelsflotta var 1892 26 fartyg om 5.841 ton. De ankomna fartygen voro 440 om 33.798 ton från inrikes och 115 om 31.097 ton från utrikes ort. I staden finnes ett femklassigt läroverk.

Uddevalla är en vacker och regelbundet byggd stad och har en mycket vacker kyrka. På stadens område ligger *Gustafsbergs* mycket besökta badort.

Strömstad, stapelstad, på båda sidor om *Strömsån* vid dess utflöde i Skagerack, var först ett fiskläge, men

blef köping 1666 och stad 1672 utan att dock någonsin hafva lyckats höja sig. Orsaken härtill har varit konkurrensen från de bättre lottade norska städerna. År 1870 hade staden 1.700 inv., 1880: 2.296, 1890: 2.510, och 1893: 2.656 inv. Endast 3 fabriker funnos 1892 med 36.000 kr. i tillverkning, den största var ett bryggeri (20.000 kr.) Handtverkarne voro 45 med 82 arbetare, handlandena 35 med 29 biträden. Stadens handelsflotta utgjorde 13 fartyg om 3.382 ton. Antalet ankomna fartyg var från inrikes orter 342 om 43.948 ton och från utrikes orter (mest från Norge) 896 om 90.117 ton. I staden finnnes ett treklassigt läroverk.

Strömstad är en af våra äldsta hafsbadorter (från 1780-talet) och fortfarande talrikt besökt. Flera vackra planteringar pryda den f. ö. anspråkslösa orten.

Köpingen *Lysekil* ligger på sydligaste udden af halfön *Stångenäset* vid Gullmarsfjordens utlopp. Efter att länge hafva varit ett af de största fisklägena blef det köping 1836 och har nått en betydlig utveckling genom fiske och hufvudsakligen därmed sammanhängande industri, genom handel och såsom en af västkustens mest besökta badorter. Invånarne voro 1893: 2.490. År 1892 funnos 23 fabriker med 711.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 18 sillsalterier eller anjovisfabriker (511.000 kr.) och 1 fabrik för gödningsämnen (65.000 kr.). Handtverkarne voro 30 med 44 arbetare, handlandena 49 med 49 biträden. Köpingens handelsflotta räknade 11 fartyg om 1.476 ton; 950 fartyg om 97.581 ton hade ankommit från inrikes och 308 fartyg om 22.744 ton från utrikes orter.

Landsbygd.

Göteborgs län är deladt i 5 fögderier.

I. **Göteborgs fögderi** (668.78 kv.-km., 43.653 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och sammanfaller med *Askims, Hisings och Säfvedals domsaga.*

Askims härad (197.12 kv.-km., 14.499 inv.) omfattar 7 socknar.

I Fässbergs socken ligger *Mölndals by,* ett stort fabrikssamhälle med omkr. 4.000 inv.; bland fabrikerna märkas Bettyholms, Karlsbergs och Mölndals bomullsspinnerier, Rosenbergs väfveri, Bettyholms sågverk, och helt nära ligga Korndals pappersbruk, Mariedals spinneri och Rosendals m. fl. fabriker samt andra industriella anläggningar; i Nya Varfvets socken ligger ett af rikets centralfängelser; i Råda socken *Mölnlycke* bomullsväfveri; i Styrsö *Känsö* karantänstation på ön af samma namn.

Östra Hisings härad (45.35 kv.-km., 7.196 inv.) omfattar 2 socknar.

I Lundby socken ligger fästningen *Nya Älfsborg* samt *Lindholmmens mekaniska verkstad;* i Tufve socken *Holms* säteri.

Västra Hisings härad (175.11 kv.km., 8.533 inv.) omfattar 6 socknar.

I Backa socken ligger *Göteborgs hospital.*

Säfvedals härad (271.20 kv.-km., 13.425 inv.) omfattar 4 socknar.

I Örgryte socken ligger godset *Öfverås* med dyrbara trädgårdsanläggningar, *Stora Torp* samt *Almedals* och *Säfvenäs* m. fl. fabriker; i Partille socken *Jonsereds* fabriker.

II. Inlands fögderi (1.034.19 kv.-km., 31.723 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Inlands Södre härad (257.75 kv.-km., 9.357 inv.) omfattar 6 socknar.

I Ytterby socken ligger kungsgården *Kastellegården.*

Inlands Nordre härad (352.55 kv.-km., 11.428 inv.) omfattar 7 socknar.

Inlands Fräkne härad (220.33 kv.-km., 5.812 inv.) omfattar 4 socknar.

I Ljungs socken ligger *Ljungskile* hamn och badort; i Grinneröds socken *Backamo,* mötesplats för Bohusläns regemente.

Inlands Torpe härad (203.56 kv.-km., 5.126 inv.) omfattar 2 socknar.

I Hjärtums socken ligger godset *Ström*, ett af de största i länet.

III. Orusts och Tjörns fögderi (559.94 kv.-km., 30.827 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och en domsaga.

Orusts Östra härad (184.71 kv.-km., 8.134 inv.) omfattar 4 socknar.

I Stala socken ligger *Svartvik*.

Orusts Västra härad (215.57 kv.-km., 12.643 inv.) omfattar 4 socknar och 3 kapellförsamlingar.

I Röra socken ligger *Henåns* badort; i Morlanda socken godset *Morlanda;* i Skaftö socken det bekanta fiskläget och badorten *Fiskebäckskil*, den zoologiska stationen *Kristineberg* samt *Grundsunds* fiskläge; i Gullholmens, Käringöns och Mollösunds kapellförsamlingar de liknämnda fisklägena.

Tjörns härad (159.66 kv.-km., 10.050 inv.) omfattar 3 socknar och 2 kapellförsamlingar.

I Valla socken ligger säteriet *Sundsby*, den största gården bland de många, som tillhöra "Kungliga och Hvitfeldtska stipendieinrättningen", hvars alla fastigheter äro taxerade till 2.5 mill. kr.

IV. Sunnervikens fögderi (1.293.89 kv.-km., 41.645 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar en domsaga.

Sotenäs härad (157.33 kv.km., 9.207 inv.) omfattar 3 socknar och 1 kapellförsamling.

I Tossene socken ligger sätesgården *Åby;* i Askums socken *Malmön*, hvars förra, småväxta invånare förr omtalats.

Sörbygdens härad (283.56 kv.-km., 5.109 inv.) omfattar 3 socknar.

Tunge härad (274.59 kv.-km., 7.152 inv.) omfattar 3 socknar.

I Foss socken ligger godset *Saltkällan* samt *Munkedals* fabriker för papp, papper m. m.

Stångenäs härad (178.87 kv.-km., 9.539 inv.) omfattar 3 socknar och köpingen *Lysekil,* som numera är utbruten ur Lyse socken och upptages såsom egen s:n.

Inom Brostads socken ligger *Holma,* fideikommiss inom släkten Bundsen.

Lane härad (399.54 kv.-km., 10.638 inv.) omfattar 7 socknar.

I Skredsviks socken ligger det vackra godset *Gullmarsberg;* i Dragsmarks socken låg förr *Dragsmarks kloster,* vid hvilket sägnen om Axel och Valborg är knuten.

V. **Norrvikens fögderi** (1.399.48 kv.-km., 32.659 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och en domsaga.

Kville härad (207.15 kv.-km., 8.143 inv.) omfattar 3 socknar.

I Kville socken ligger det stora fiskläget *Fjällbacka* samt godset *Stora Vrem.*

Tanums härad (352.20 kv.-km., 9.036 inv.) omfattar 2 socknar.

I Tanums socken ligger godset *Mjölkeröd* och det stora fiskläget *Grebbestad.*

Bullarens härad (373.23 kv.-km., 4.666 inv.) omfattar 2 socknar.

Vette härad (466.90 kv.-km., 10.814 inv.) omfattar 5 socknar.

I Skede socken ligger *Blomsholm;* i Hogdals socken färgstället *Svinesund.*

---

19. Älfsborgs län.

Älfsborgs län, äfven kalladt *Vänersborgs län,* ligger mellan 57° 8′ och 59° 15′ n. b. och 11° 24′ och 13° 46′ ö. Gr. Det har från norr till söder en längd af omkr. 246 km., och dess största bredd uppgår till vid pass 107 km. Länet består af två hufvuddelar, hvilka sammanhänga med hvarandra genom den korta sträckan emellan Vänersborg och Risån, den södra omfattande södra delen af Västergötland med undantag af de områden, som tillhöra Göteborgs och Bohus län samt Jönköpings län, den norra utgörande hela landskapet Dal eller Dalsland. — Länets ytvidd är 12.792.26 kv.-km., däraf 11.889.01 kv.-km. land och 903.25 kv.-km. vatten. Folkmängden steg 1892 till 272.500 inv., däraf 130.122 män och 142.378 kvinnor. I städerna bodde 21.188, på landsbygden 251.312 inv. Under åren 1880—90 förminskades folkmängden i följd af emigration med 13.167 inv. eller öfver 4.5 %. Folktätheten var 1890 23 inv. på 1 kv.-km.

Västergötland är sannolikt Sveriges äldsta bygd, och dess invånare hafva på ett betydelsefullt sätt ingripit i landets historiska utveckling, särdeles under äldre tider. Med den stora utsträckning och skiftande natur, som utmärker landskapet, följer, att folkkarakteren skall erbjuda vissa skiftningar, dock återfinnas såsom allmänna grunddrag sparsamhet och idoghet samt klok beräkning

och ett drag af humor, af hvilket man tycker sig skönja spår redan i den gamla Västgötalagen. För öfrigt rådde sedan gammalt den olikhet mellan norra och södra Västergötlands befolkning, som alltid träffas mellan slättbon och bergsbon, emellan den under lugna ekonomiska förhållanden lefvande jordbrukaren, som af en fruktbar jord har sin säkra utkomst, och den torftiga bergsbygdens invånare, hvilka få uppbjuda hela sin uppfinningsförmåga att söka fylla de behof, som det föga gifvande landtbruket ej förmår att tillfredsställa. Den förre är trögare, den senare lifligare och förslagnare. Nu upptagas omkring två tredjedelar af Älfsborgs län af det småländska höglandets förgreningar, fattiga och ödsliga trakter, och af den återstående delen utgöra de ännu torftigare Svältorna en del. Här pröfvades i hög grad denna uppfinningsförmåga i fråga om medel och utvägar till en tarflig utkomst och gaf åt denna landsort' egna drag både med hänsyn till näringsfång och folkkarakter. Här uppstod en liflig hemslöjd af olika slag, dock mest riktad på spånad och väfnad. Och med dess alster i sin ränsel eller på sin kärra drog västgöten land och rike omkring och dref enligt särskildt privilegium s. k. *gårdfarihandel* på en tid, då eljest all handel på landsbygden var strängt förbjuden. I hela Sverige var *knallen,* såsom denna västgötahandlande kallades, en känd, om också icke alltid välkänd personlighet. Hans munvighet och fyndighet, hans förmåga att fordra hög betalning, men också att låta "pruta" med sig, hans list och ihärdighet hafva bevarats i många anekdoter, som ännu berättas i olika landsdelar. Ganska ofta led knallens karakter skada af detta lefnadssätt, men ofta lyckades han också att samla förmögenhet och kunde då sluta som handlande i större skala i någon stad. — Västgötarnes gårdfarihandel är numera till största delen blott ett minne, men den gamla husslöjden fortlefver, som vi skola

se, än i dag i södra delen af Älfsborgs län, ehuru äfven den reformerad efter nyare tiders ändrade förhållanden.

Näringar. Åkerbruket, som förr icke förmådde fylla länets eget behof, har under vårt århundrade så utvecklats, att spannmål är länets viktigaste exportvara. Af länets hela ägovidd upptogo 1892 inägorna 23.73 %, skogen 34.30 % och annan mark 41.97 %. Af inägorna voro 1.364 hektar träd-, humle- och kålgård, 178.063 har åker eller annan odlad jord och 101.568 har naturlig äng. Antalet mantal var 4,214.6, delade i 23.700 brukningsdelar, af hvilka 21,450 odlades af ägare och 2.250 af arrendatorer; 96 brukningsdelar voro öfver 100 har hvardera. Fideikommissen äro 12 med ett sammanlagdt taxeringsvärde af öfver 2 millioner. — Skörden utgjorde 1893 bl. a. 411.000 hl. *råg,* 42.400 hl. *korn,* 1,784.000 hl. *hafre,* 904.000 hl. *blandsäd,* 32.000 hl. *hvete* samt 1.5 mill. hl. *potatis.*

Såsom förr är antydt, är jordens naturliga beskaffenhet högst olika i olika delar af länet. På *Tunhemsslätten,* söder om Halle- och Hunneberg samt i Göta älfs dalgång, således i Väne, Flundre, Ale, Vätle och Bjärke härad, är jordmånen mycket bördig och består af ren eller myllrik lera. Det samma gäller om södra och östra Dal. I häraden söder och öster om dessa länsdelar, i Kullings, Bollebygds och Gäsene härad, blir sand och krossgrus förhärskande med mycket växlande fruktbarhet, i allmänhet dock af svag beskaffenhet. Hela den södra delen af länet är genomdragen af en mängd i sydvästlig riktning löpande grusåsar eller bergsträckningar, rika på sjöar och kärr, än jordbetäckta, än ljungbevuxna, oftast kala, ibland klädda med skog. Den förhärskande jordarten är krossgruset, hvars bördighet allt-efter dess olika beståndsdelar är växlande. Inom angränsande delar af Skaraborgs län, där det är kalkhaltigt, äfvensom på några ställen i Ås härad är det mycket

gifvande. Likaledes äro Viskans och Häggåns samt delar af Ätrans dalgångar ganska god åkerjord, men största delen är dock en mycket torftig trakt med stora mossar och torfhedar, af hvilka de största äro de båda längre i norr inom östra delen af Kullings och västra delen af Gäsene härad liggande *Svältorna*. På 1200-talet utgjorde dessa trakter en milsvid skog, mest af ek, som hette *Edsveden*, och i våra dagar har man åter börjat med mycken framgång här odla skog. — Den sämsta jorden inom länet hafva Vedbo härad på Dal, Svältornas område, Ås, Kinds samt större delen af Marks, Vedens och Bollebygds härad.

Jordbruket har, såsom nämnts, gått mycket framåt både i intensitet och extensitet, men intager dock endast på några trakter, såsom i de ofvannämnda fruktbarare nejderna, en högre ståndpunkt. I Sundals och Valbo härad af Dal, som tillhöra denna fruktbara del, står dock åkerbruket särdeles lågt, i följd af otillräcklig afdikning samt irrationellt brukningssätt för öfrigt. Vanligen förekommer 6—9-årigt växelbruk inom hela länet.

Mossodlingen har blott på några få ställen bedrifvits i någon utsträckning, däremot användes i skogsfattigare trakter s. k. sticktorf till bränsle, hvarjämte beredning af torfströ och torfmull sker i ett par fabriker inom länet.

Boskapsskötsel. Kreaturstocken utgjorde 1892: 26.565 *hästar*, 147.392 *nötkreatur*, 57.414 *får* och 37.975 *svin*. Både djur och mejeriprodukter utgöra viktiga exportvaror. Äfven i detta län har mejerihandteringen mycket utvecklats under de sista 10 à 15 åren, och i följd däraf både nötkreaturens och svinens antal vuxit betydligt. Antalet mejerier var 1890: 80.

Skogshushållning. Genom Västgötadelen af länet går ett bredt skogsbälte, som från nordvästra kanten af Väne härad sträcker sig öfver hela Flundre härad samt

största delarna af Bjärke och Ale härad, fortsätter på östra sidan om sjöarna Anten och Mjörn öfver nordvästra och södra delarna af Kullings härad och östra delen af Vätle samt utbreder sig öfver hela Bollebygd och Vedens, större delen af Marks, Ås och Redvägs härad samt nästan hela Kinds härad. Endast några få trakter kunna kallas skogsfattiga. Hela Dal med undantag af den stora *Dalsboslätten* i söder har karakteren af ett skogsland, ehuru den gröfre skogen mest är afverkad. Skogarne bestå vanligast af furu och gran, här och där uppblandade med björk och andra löfträd. Ekskogar äro sällsynta; bok finnes vid Alingsås och på några andra ställen.

Skogarna lämna ett rätt betydande öfverskott till afsalu, och i bergsbygden är skogsafverkningen den förnämsta källan till penninginkomst. I detta län liksom i de flesta andra klagas öfver att afverkningen är alltför hänsynslös, dock skall någon förbättring i detta afseende hafva inträdt. Sågverkens antal var 1890: 210, de flesta dock blott afsedda att fylla kringliggande trakters behof. Skogsplanteringar bedrifvas flerestädes.

Jakten är ingenstädes ett yrke, jaktdjuren desamma som i Småland.

Fisket drifves, utom vid Vänern och några af de större sjöarna, där åtskilliga yrkesfiskare finnas, endast som binäring. Lax förekommer företrädesvis i Vänern, Göta älf, Viskan, Ätran och Slottsån; i öfrigt äro gädda, abborre, ål, gös, braxen, sik och lake de viktigaste fiskslagen. Kräftor finnas mångenstädes. Det förnämsta fisket är laxfisket i Vänern. Det bedrifves i båtlag om 3 man och anses för hvarje båtlag i medeltal inbringa 700—800 kr. årligen. Den hufvudsakliga fisketiden är November—Mars.

Bergshandtering. Någon grufdrift förekommer ej längre, och de små järnbruk, som förr funnos, äro nedlagda förutom *Kollerö* och *Jädersfors*. Deras tillverk-

ning af smältstycken o. d. steg 1892 till 1.158 ton samt af stångjärn till 1.268 ton. — Dessutom brännes kalk af orstenen i Hunneberg, och skifferbrytning drifves på Dal vid *Källan*, *Källsviken* och *Halängen*.

Fabriksindustrien är mycket betydande. År 1892 voro fabrikerna inom länet 265 med 9.721 arbetare och en tillverkning af nära 24.7 mill. kr. eller 7.44 % af hela landets. Älfsborgs län intog i detta fall det femte rummet bland länen. På landsbygden lågo 192 fabriker med 16.2 mill. kr. i tillverkning. Den största betydelsen hafva spinneri- och väfverifabrikerna. Tillverkningen af bomullsgarn bedrefs vid 10 spinnerier till ett värde af 3.2 mill. kr. Sådana fabriker finnas vid *Nääs* i Vätle härad, *Sjuntorp* i Flundre härad, *Alafors* i Ale härad, *Rydal* och *Viskafors* i Marks härad, *Norrby* i Borås m. fl. Äfven tillverkningen af ullgarn är betydlig och steg till nära 2 mill. kr.; de mest betydande spinnerierna ligga i Borås, nämligen *Annebergs* spinneri, *Borås* spinneri och *Göta* kamgarnsspinneri. — I bomullsväfnadsindustrien står länet främst. Vid 5 fabriker i Borås, 1 i Alingsås och 2 på landsbygden tillverkades 1892 för omkr. 4.2 mill. kr. De största fabrikerna torde vara Rydboholms bolags vid *Viskafors* och *Rydboholm* i Marks härad. — Klädestillverkning förekommer ej i någon större omfattning, men i fråga om andra ylleväfnader står länet också i första rummet med en tillverkning af öfver 3.5 mill. kr. vid 13 fabriker, af hvilka den största är *Fritsla* mekaniska väfveri. Trikåfabrikationen är likaledes större än i något annat län (4 fabriker 765.000 kr.).

Till den större väfnadsfabrikationen kan också räknas den storartade väfnadsslöjd, som bedrifves i synnerhet i Marks och Kinds härad genom förmedling af s. k. *förläggare*. Dessa drifva som näring att försälja väfnader, hvilka mot lega tillverkas medelst husslöjd af väfverskor å landsbygden. Garn och mönster utlämnas af

förläggaren. Det beräknas, att endast i Marks härad 9 à 12 millioner meter väfnader på detta sätt årligen förfärdigas genom handväfnad.

Näst textilindustrien kommer tillverkningen af pappers- och trämassa. Det är i synnerhet på Dal, som denna industri mest florerar, ehuru den största fabriken är vid *Vargön* i Göta älf, Väne härad. År 1892 funnos inalles 11 pappersbruk med ett tillverkningsvärde af 2.97 mill. kr. och 14 trämassefabriker med 1.72 mill. i tillverkningsvärde. — Bland andra träförädlingsindustrier må nämnas 7 snickerifabriker (185.000 kr.) och 2 tändsticksfabriker (75.000 kr.). — Af gjuterier och mekaniska verkstäder finnas 24 med 2,16 mill. kr. i produktionsvärde. Den största är *Trollhättans mekaniska verkstad,* som hufvudsakligen förfärdigar lokomotiv, lokomobiler och andra maskiner, samt *Gullöfors bruk* i Trollhättan för sågar, filar, knifvar etc. — Glasfabrikationen steg till 540,000 kr. i värde och utöfvades vid 4 glasbruk, *Limmared* och *Nitop* i Kinds härad, *Surte* i Vätle härad och *Fåglavik* i Gäsene härad.

Bland öfriga fabriksgrenar äro de viktigaste 6 bryggerier, oljeslageriet i Trollhättan (226.000 kr.), 20 färgerier (340.000 kr.), 6 brännerier (203,000 kr.), 26 tegelbruk (396.000 kr.), 2 skodonsfabriker, 2 linneväfverier, 5 kemisk-tekniska fabriker i Vänersborg, mest för margarintillverkning (687.000 kr.) m. m.

Antalet handtverkare var 1892: 917 med 829 arbetare.

Hemslöjden är af mycket stor betydelse i detta län. Vi hafva redan talat om den stora *väfnadsslöjden* i Marks och Kinds härad. Men äfven i vissa delar af Ås, Bollebygds och Redvägs härad är hemväfnaden ett viktigt försörjningsmedel. På många af nämnda orter torde få hem finnas, där icke en eller flera väfstolar nästan året om är i verksamhet. Och än i dag kringföres en del af produkterna af gårdfarihandlande. — Äfven *träföräd-*

ling är en spridd slöjd: möbler, laggkärl, korgar, fat, askar, skedar o. d. förfärdigas till försäljning mångenstädes. — I Kullings härad tillverkas sedan gammalt korgar, mattor och kassar af spån, träskor m. m. Värdet af sådana alster, som försändas från järnvägarna inom häradet, beräknas till öfver 100,000 kr. årligen. Ännu många andra grenar af husslöjd förekomma dessutom.

Handlandenas antal var 1892: 1,004 med 658 biträden. Handelsflottan utgjorde 143 fartyg om 9,960 ton.

Städerna.

Städerna äro 5: *Vänersborg, Alingsås, Borås* och *Ulricehamn* samt *Åmål* på Dal.

Vänersborg, uppstad och residensstad för landshöfdingen, ligger vid sydvästra ändan af Vänern, på nordvästra sidan af den ö, som omslutes af nämnda sjö, den lilla sjön *Vassbotten,* Karlsgraf och Göta älf. Vid Vassbottens södra strand låg en stad *Brätte,* möjligen anlagd i medlet af femtonde århundradet. Men som dess läge var olämpligt, flyttades staden 1642 till den plats, där Vänersborg nu ligger. Staden fick sitt nya namn efter en borg, som var uppförd till dess försvar. Dess utveckling har mycket befordrats genom Göta älfs kanalisering, hvartill i senare tider kommit järnvägsförbindelse åt alla håll. Folkmängden var 1860: 4.076 inv., 1870: 4.814, 1880: 5.482, 1890: 5.613 och 1894: 5.739 inv. Fabriksverksamheten är ganska betydande. 1892 funnos 21 fabriker med nära 1.6 mill. kr. i tillverkningsvärde, däribland 5 kemisk-tekniska fabriker (687.000 kr.), 1 tändsticksfabrik (260.000 kr.), 3 garfverier (100.000 kr.), 1 mekanisk verkstad (25.000 kr.), 1 snickerifabrik (50.000 kr.), 2 skodonsfabriker m. m. Handtverkarne voro 52 med 109 biträden, handlandena 45 med 67 biträden. Handelsflottan räknade 22 fartyg om 1.974 ton. Stadens hamn besöktes s. å. af 2.015 fartyg om 177.479

ton, alla kommande från inrikes orter. I staden finnes ett högre allmänt läroverk. — Vänersborg är mycket regelbundet byggdt med raka, breda gator, men saknar märkligare byggnader. Från staden går öfver till Dalslandssidan den långa Dalbobron.

Alingsås, uppstad nära Säfveåns utlopp i Mjörn, anlades i början af 1600-talet och fick sin berömdaste tid, då Jonas Alströmer på 1720- och 1730-talen här grundade en mängd fabriker, hvilka en tid voro de förnämsta i Sverige. Men redan i slutet af Frihetstiden gick hela denna affär öfver ända och slutligen afstannade alldeles rörelsen på 1780-talet. Under senare tider har staden åter tilltagit i betydelse och åter fått några större fabriker. Deras antal var 1892: 5 med 913.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland ett större bomullsväfveri (859,000 kr.). Folkmängden var 1860: 1.616 inv., 1870: 1.954, 1880: 2.460, 1890: 2.712 och 1894: 3.036 inv. Handtverkarnes antal var 1892: 59 med 109 arbetare, handlandenas 43 med 41 biträden. — Staden har ett treklassigt läroverk.

Borås, uppstad vid Viskan, som genomflyter staden, är anlagdt 1620 och erhöll sina privilegier 1622. Meningen var, att de, som önskade drifva gårdfarihandel, skulle slå sig ned i denna stad, och att landsbygdens allmoge hädanefter skulle afstå ifrån denna handel, en afsikt, som icke förverkligades. Därför anlades Borås också nästan midt i gårdfaridistriktet, hvilket omfattade de sju häradena Mark, Veden, Ås, Kind, Redväg, Gäsene och Bollebygd. Sedan på vår tid gårdfarihandeln mestadels upphört, har Borås blifvit medelpunkten i länets förnämsta fabriksdistrikt och dess första fabriksstad. Invånarnes antal har därigenom betydligt växt. År 1860 voro de 2.988, 1870: 3.251, 1880: 4.723, 1890: 8.106 och 1894: 9.533. Fabrikerna voro 1892: 37 med en tillverkning, som uppskattades till 5.84 mill. kr. De viktigaste voro

5 bomullsväfverier med 2.44 mill. kr. i tillverkning, 2 ylleväfverier (492.000 kr.), 1 bomullsväfveri (312.000 kr.), 1 trikåväfveri (183.000 kr.), 7 färgerier (248.000 kr.), 2 garfverier (133.000 kr.), 3 mekaniska verkstäder (195,000 kr.) o. s. v. Handtverkarne voro 107 med 205 arbetare, handlandena 140 med 172 biträden. I staden finnes ett femklassigt läroverk. — Till sitt yttre är Borås en prydlig stad med raka gator, däraf en ovanligt bred och försedd med en vacker och lummig dubbelallé.

Ulricehamn, uppstad vid östra stranden af sjön Åsunden, hette i äldre tider *Bogesund* och var stad i slutet af 1400-talet. Sitt nuvarande namn fick staden 1741, och två år därefter erhöll den samma rätt till gårdfarihandel, som Borås ägde. Staden har dock aldrig kunnat konkurrera med sin grannstad i väster, utan är mycket stillastående. Folkmängden var 1870: 1.038 inv., 1880: 1.215, 1890: 1.190 och 1894: 1.214. Fabrikernas antal var 1892: 3 med 47.500 kr. i tillverkningsvärde, däraf 2 garfverier (40.000 kr.). Handtverkarne voro 41 med 38 arbetare, handlandena 21 med 29 biträden.

Ulricehamn har ett vackert läge på bergsluttningen med vidsträckt utsikt öfver vackra omgifningar. — Ett sanatorium är anlagdt i stadens närmaste grannskap.

Åmål, uppstad på Dal på båda sidorna om Åmålsån vid dess utflöde i Dalbosjön, anlades under Kristinas förmyndarstyrelse och fick sina privilegier 1643. Staden har ett trefligt utseende, men saknar all betydenhet. Bergslagernas järnväg har en station här. Folkmängden var 1870: 1.687, 1880: 2.454, 1890: 2.756 och 1894: 2.839 inv. Fabrikerna voro 1892: 7 med 142.000 kr. i tillverkning, däribland 2 mekaniska verkstäder (131.000 kr.) och 2 bryggerier (51.000 kr.). Handtverkarne voro 36 med 54 arbetare och handlandena 23 med 19 biträden. Stadens handelsflotta utgjorde 5 fartyg om 413 ton.

Dess hamn besöktes af 186 fartyg om 20.205 ton, alla från inrikes ort. I Åmål finnes ett treklassigt läroverk.

Köpingen *Trollhättan* öster om Trollhätte vattenfall är en mycket liflig handels- och industriort. Invånarnes antal är öfver 6,000. Bland dess många fabriker märkas Trollhättans mekaniska verkstad, pappersbruk, oljeslageri, Önans trämassefabrik, en teknisk fabrik, kvarnar, sågverk m. m.

Landsbygd.

Älfsborgs län är deladt i 6 fögderier.

I. **Väne fögderi** (1.673.45 kv.-km., 49.737 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt. Af dess 5 härader bilda *Flundre, Väne och Bjärke* en domsaga (783.34 kv.-km., 28.939 inv.), de båda andra Ale och Vätle bilda jämte Kullings härad ur nästföljande fögderi *Vätle, Ale och Kullings domsaga* (1.647.95 kv.-km., 38.757 inv.).

Väne härad (410.09 kv.-km., 17.249 inv.) omfattar 7 socknar.

I Västra Tunhems socken ligga *Forstena* kronosäteri, hemort för den berömda Forstena-släkten, hvars ypperste medlem var Lennart Torstensson, *Nygård* och *Rånum* samt *Vargö pappersbruk;* i Väne-Åsaka socken *Velanda* gård; i Trollhättans socken *köpingen Trollhättan;* i Väne-Ryrs socken *Kollerö järnbruk.*

Bjärke härad (220.48 kv.-km., 5.654 inv.) omfattar 4 socknar.

I Stora Mellby socken ligger *Hede,* en del af Silfversköldska fideikommisset; i Erska socken *Gräfsnäs* med ett fordom befästadt slott; i Lagmansereds socken godset *Koberg,* hufvudgård i Silfversköldska fideikommisset, hvars gods inom detta län äro taxerade till öfver 1 million.

Flundre härad (152,77 kv.-km., 6.036 inv.) omfattar 5 socknar.

I Fors socken ligga godsen *Sjuntorp* och *Torpa;* i Fuxerna socken byn och lastageplatsen *Lilla Edet* med liflig handel och industri.

Ale härad (519.12 kv.-km., 12.322 inv.) omfattar 9 socknar.

I Skepplanda socken ligger säteriet *Alfhem* under Silfversköldska fideikommisset; i S:t Peters socken *Gamla Lödöse*; i Hålanda socken *Lifvered*; i Starrkärrs socken *Alafors* stora bomullsspinneri; i Kilanda socken *Kilanda säteri*; i Östads socken säteriet *Östad*.

Vätle härad (370.99 kv.-km., 8.476 inv.) omfattar 5 socknar.

I Stora Lundby socken ligger *Öjared*, fideikommiss (202,000 kr.) inom släkten Adelsköld; i Skallsjö socken *Floda station* i en vacker nejd med många villor tillhörande göteborgare, säteriet *Floda* samt *Nääs*, vid hvilket är inrättadt ett berömdt slöjdläraresemiuarium; i Lerums socken *Aspenäs*; i Angereds socken *Lerjeholm, Stora Stekel* och *Surte glasbruk*.

II. **Kullings fögderi** (1.804.79 kv.-km., 40.285 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt. Af de tre häradena hör Kullings, såsom nämndt, till *Vätle, Ale och Kullings domsaga* (se ofvan), de båda andra bilda *Ås och Gäsene domsaga* (1.046.95 kv.-km., 22.326 inv.).

Kullings härad (757.84 kv.-km., 17.959 inv.) omfattar 24 socknar och 2 sockendelar.

I Herrljunga socken ligger *Herrljunga* stora *järnvägsstation*; i Siene socken *Vårgårda*; i Fullestads socken *Lagmansholm*; i Alingsås landsförsamling *Nolhaga*.

Gäsene härad (585.48 kv.-km., 10.937 inv.) omfattar 21 socknar och 2 sockendelar.

I Norra Säms socken ligger godset *Sämsholm*.

Ås härad (461.47 kv.-km., 11.389 inv.) omfattar 15 socknar och en sockendel.

III. **Redvägs och Kinds fögderi** (2.879.18 kv.-km., 40.557 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt samt *Kinds och Redvägs domsaga*.

Redvägs härad (630.88 kv.-km., 10.968 inv.) omfattar 15 socknar och 5 sockendelar.

I Kylingareds sockendel ligger godset *Årås*.

Kinds härad (2.248.30 kv.-km., 29.589 inv.) omfattar 35 socknar och 1 länsdel.

I Svenljunga socken ligger *Svenljunga station*, slutpunkt för Borås—Svenljunga-banan; i Länghems socken det gamla godset *Torpa*, som förr tillhört familjen Stenbock; i Södra Åsarps socken *Limmareds glasbruk*.

IV. **Marks fögderi** (2.187.18 kv.-km., 50.407 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och *Marks, Vedens och Bollebygds domsaga.*

Marks härad (1.384.18 kv.-km., 34.997 inv.) omfattar 23 socknar och 1 sockendel.

I Seglora socken ligger *Rydals bomullsspinneri*; i Fritsla socken *Fritsla mekaniska väfveri*; i Kinnarumma socken *Viskafors* och *Rydboholms* fabriker, som ägas af Rydboholms aktiebolag; i Istorps socken *Broby säteri.*

Bollebygds härad (375.10 kv.-km., 6.807 inv.) omfattar 3 socknar.

Vedens härad (427.90 kv.-km., 8.603 inv.) omfattar 6 socknar och 1 sockendel.

Till Dal höra följande fögderier och härad:

V. **Sundals fögderi** (1.732.15 kv.-km., 40.189 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar *Nordals, Sundals och Valbo domsaga.*

Sundals härad (583.48 kv.-km., 16.441 inv.) omfattar 7 socknar.

I Bolstads socken ligger *Qvantensburg*, fideikommiss (260,000 kr.) inom släkten v. Qvanten.

Nordals härad (411.24 kv.-km., 10.487 inv.) omfattar 6 socknar.

I Skålleruds socken ligger lastageplatsen *Köpmannabro* samt *Upperud.*

Valbo härad (737.43 kv.-km., 13.261 inv.) omfattar 9 socknar.

VII. **Vedbo fögderi** (2.449.28 kv.-km., 34.256 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Tössbo och Vedbo domsaga.*

Vedbo härad (1.881.73 kv.-km., 24.533 inv.) omfattar 14 socknar.

I Torrskogs socken ligger *Gustafsfors pappers- och trämassebruk*; i Steneby socken det vackra godset *Baldersnäs* och *Billingfors bruk.*

Tössbo härad (567.55 kv.-km., 9.723 inv.) omfattar 7 socknar och 1 sockendel.

I Mo socken ligger godset *Forsbacka*; i Fröskogs socken *Kristinedal* och *Lisefors.*

20. Skaraborgs län.

Detta län, som äfven kallas *Mariestads län,* omfattar nordöstra delen af Västergötland och utbreder sig mellan 57° 48′ och 59° 1′ n. b. sämt 12° 15′ och 14° 42′ ö. Gr. Arealen är 8.498.32 kv.-km., däraf 8.091.52 kv.-km. land och 406.80 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892 244,419 inv., af hvilka 117.655 män och 126,764 kvinnor. I städerna bodde 20.960 inv. och på landsbygden 223.459. Under åren 1880—90 hade folkmängden i följd af utvandring minskats med 10.868 personer eller med 4.2 %. Folktätheten var 1890 31 inv. på 1 kv.-km. Invånarne skilja sig icke i någon väsentligare grad från sina grannar i Älfsborgs län.

Näringar. Åkerbruk och boskapsskötsel äro länets hufvudnäringar. Af ägovidden utgjorde 1892 45.06 % inägor, hvilket är ett högre procenttal än något annat län — utom de båda skånska — kan uppvisa, 36,20 % skog och 18,74 % annan mark. En jämförelse med motsvarande siffror för Älfsborgs län visar, att Skaraborgs län är till mycket större del uppodladt och har mindre areal skog och annan mark än grannlänet. Det är också i vida högre grad slättbygd, och äfven många af de berg, som resa sig på slätten, äro delvis kultiverade. Särdeles berömda för fruktbar jord är den s. k. *Falbygden* eller *Falan,* som sträcker sig mellan Mösseberg, Billingen,

Ålleberg och Hvarfberget, samt *Guldkroken,* hvilken omfattar den vackra bygden utmed Vättern omkring Hjo, eller östra delen af Kåkinds härad. Slättbygden vid Vänern har samma fruktbarhet som motsvarande del af Älfsborgs län. Endast länets nordligaste del måste vissa år täcka sina behof af spannmål genom inköp. — Inägornas fördelning på olika slags jord var 1892 följande: träd-, humle- och kålgård 3.695 hektar, åker och annan odlad jord 318.621 hektar, naturlig äng 41.811 hektar. — Af skörden 1893 utgjorde 114.000 hektoliter *hvete,* 918.000 hl. *råg,* 2.24 mill. hl. *hafre,* 42.400 hl. *korn,* 36.100 hl. *blandsäd,* 43.000 hl. *ärter* och 1,89 mill. hl. *potatis.* — Summan af länets mantal steg 1892 till 4.774.4, delade i 21.493 brukningsdelar, af hvilka 17.923 odlades af ägare och 3.570 af arrendatorer; 347 brukningsdelar voro öfver 100 hektar. — Fideikommissen äro 10 med ett taxeringsvärde af 2.16 mill. kr.

Jordens brukningssätt är såsom vanligen i södra Sverige 6- à 8-årigt (vanligast 7- à 8-årigt) växelbruk, ehuru på mindre brukningsdelar 2—3-skiftesbruket oftast användes. I allmänhet är jordbruket högt utveckladt och gör fortfarande nya framsteg. Nyodlingar och utdikning af sanka marker och mossar förekomma årligen.

Boskapsskötseln har likaledes, i synnerhet under det sista årtiondet, gjort stora framsteg och lämnar numera betydande exportvärden. Antalet *hästar* var 1892: 32.273, *nötkreatur:* 171.283, *får:* 63.998, *svin:* 63.135, *fjäderfä:* omkr. 85.000. — I alla siffrorna visas stegring utom för oxar och får. — Mejerierna voro 1890: 116.

Skogshushållningen intager en framstående plats näst de förut nämnda näringarna och torde i länets norra del vara hufvudnäringen. Emellertid anlitas de enskilda skogarna i allmänhet alltför strängt, ehuru äfven kraftiga åtgärder vidtagas för främjande af skogssådd och

återplantering. Skogsprodukterna exporteras mest till Göteborg, men kol till Nerkes bergslager.

Bergsbruk. Ingen annan malmbrytning förekommer inom länet än brytning af manganmalm vid *Böhlets gruffält,* Undenäs socken (1893: 1.441 ton). Vid två mindre verk framställas några obetydliga kvantiteter smältstycken och stångjärn. Däremot har länet betydande tillgångar på sand- och kalksten m. fl. i tekniskt afseende användbara stenarter, hvilkas bearbetande lämnar arbetsförtjänst åt befolkningen i vissa bygder. Så tillverkas kvarnsten vid flera stenbrott å *Lugnåsberget,* slipstenar å *Katorp* i Böja socken; ett par stenhuggerier för bearbetande af svart granit finnas i Vartofta härad, sandstensbrott å Billingen samt fem kalkstensbrott i Vartofta härad äfvensom stenförädlingsverk å Kinnekulle och å Billingen. Tillverkningsvärdet vid stenhuggerierna beräknades 1892 till 32.000 kr. — Slutligen förekommer flerstädes kalktillverkning.

Fabriksindustrien är ej synnerligen utvecklad, om än många smärre industriella verk finnas. År 1892 voro samtliga fabriker 211 med 3,909 arbetare och 8,24 mill. i tillverkningsvärde. Af dem lågo 169 med 6 mill. kr. i tillverkning å landsbygden. — Den förnämsta fabriksgrenen är tändstickfabrikationen vid 6 fabriker med 2.3 mill. kr. tillverkningsvärde. Störst af dem och störst bland länets alla fabriker är *Vulkans tändsticksfabrik* vid Tidaholm; äfven i Lidköping finnes en stor fabrik af detta slag. Större produktionssummor uppvisa äfven 9 bryggerier (440.000 kr.), 23 brännerier (2.17 mill. kr.), 12 mekaniska verkstäder (500.000 kr.), 1 pappersbruk (380,000 kr.), 4 trämassefabriker (345.000 kr.), *Årnäs glasbruk* (214.000 kr.), 29 tegelbruk (177.000 kr.) m. fl. — Antalet handtverkare var 1.015 med 1.363 arbetare, däraf å landsbygden 626 med 599 arbetare. Handlandena voro 717 med 631 biträden, däraf å landsbygden 473 med 302

biträden. Länets *handelsflotta* räknade 128 fartyg om 7.876 ton, af hvilka 113 om 6.873 ton hörde hemma på landsbygden.

Städer.

Länet har 6 städer, *Mariestad, Lidköping, Skara, Sköfde, Hjo* och *Falköping* samt köpingarna *Tidaholm* och *Vara.*

Mariestad, uppstad och säte för landshöfdingen, ligger vid östra stranden af Tidan alldeles intill åns utflöden i Vänern. Det anlades af hertig Karl (sedan Karl IX) 1583 och uppkallades efter hans första gemål. Staden är en af våra oansenligare småstäder och lefver af handel och sjöfart på Vänern, hvartill i senare tider kommit någon industri. Invånarnes antal voro 1860: 2.277, 1870: 2.354, 1880: 2.658, 1890: 3.097 och 1894: 3.407. År 1892 funnos 8 fabriker med 593,000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 1 pappersbruk (380,000 kr.), 1 tändsticksfabrik (107.000 kr.) och 1 bryggeri (90,000 kr.). Antalet handtverkare var 56 med 64 arbetare, handlande 33 med 36 biträden. Stadens handelsflotta utgjorde s. å. 5 fartyg om 326 ton. Dess hamn besöktes af 500 fartyg om 48,842 ton, hvilka alla ankommo från inrikes orter. I staden finnes ett femklassigt läroverk. — Landshöfdingeresidenset ligger på en holme i Tidan, *Marieholm,* egentligen utom stadens område.

Lidköping, stapelstad vid Lidans utlopp i Kinneviken af Vänern, fick sina stadsprivilegier 1446, men omfattade då endast den s. k. *Gamla staden* öster om ån. Den *Nya staden,* som ligger väster om Lidan, är grundad af M. G. de la Gardie 1672 och tillhörde hans grefskap Leckö. — Folkmängden var 1860: 3.304 inv., 1870: 3,994, 1880: 4.734, 1890: 5,180 och 1894: 5,305. År 1892 funnos 7 fabriker med ett tillverkningsvärde af 848.000 kr., däraf 1 stor tändsticksfabrik (511,000 kr.), 1 mekanisk

verkstad (177,000 kr.), 2 bryggerier (115,000 kr.). Handtverkarne voro 93 med 310 biträden, handlandena 473 med 302 biträden. Handelsflottan utgjorde 7 fartyg om 445 ton. Till hamnen ankommo från inrikes orter 461 fartyg om 38,353 ton. I Lidköping finnes ett femklassigt läroverk. I Nya staden ligger stadens ovanligt stora torg och midt på detsamma det egendomliga rådhuset.

Skara, uppstad på Västgötaslätten och säte för stiftsstyrelsen, är länets namnkunnigaste stad, icke på grund af sin nutida betydelse, utan i följd af sin historia. Redan under hednatiden var det Västergötlands viktigaste ort, i hvars närhet "Allra Göta ting" hölls (vid *Götala* gård); sedermera blef det biskopssäte och har i denna egenskap varit landskapets andliga centrum ända till våra dagar. Berömda äro dess gamla högre läroverk och dess sköna, i våra dagar restaurerade domkyrka, en af de yppersta kyrkobyggnader i vårt land. — Stadens folkmängd var 1860: 2.246 inv., 1870: 2.560, 1880: 3.122, 1890: 3.813 och 1894: 4,007. Någon fabriksrörelse finnes icke. Handtverkarne voro 1892: 47 med 82 arbetare och handlandena 32 med 59 biträden. I Skara finnes äfven ett folkskollärareseminarium, en veterinärinrättning samt många andra läroanstalter.

Sköfde, uppstad nedanför Billingens östra, skogbevuxna sluttning, är en gammal ort, hvilken omtalas som stad på 1500-talet. Länge utan all betydelse, har det i våra dagar gått raskt framåt, hvartill bidragit dels de järnvägar, som beröra staden, dels äfven dess ganska besökta kallvattenkuranstalt. I staden har på senare tider byggts en mängd prydliga stenhus, till hvilka materialet tages ur Billingens stenbrott, och härigenom har den i vissa delar fått ett utseende, som icke ofta träffas i våra mindre städer. Folkmängden var 1860: 1.423 inv., 1870: 2.280, 1880: 3.308, 1890: 4.297 och 1894: 4,487

inv. Fabrikerna voro 1892: 6 med 346.000 kr. i tillverkningsvärde; störst voro en mekanisk verkstad (175.000 kr.) och ett bryggeri (90.000 kr.). Handtverkarne voro 86 med 170 arbetare, handlandena 44 med 51 biträden. I staden finnes ett femklassigt läroverk med ett mycket prydligt läroverkshus.

Hjo, uppstad, ligger i den s. k. *Guldkroken* på Vätterns strand, där en liten bäck utfaller från *Mullsjön.* Det omtalas som köpstad redan i början af 1400-talet, men förblef alltid obetydligt, enär det låg afsides och icke ägde någon hamn. På 1850-talet byggdes dock en sådan, sedermera har staden genom Stenstorp—Hjo-banan ställts i förbindelse med Västra stambanan, och följden häraf har blifvit en viss utveckling. Slutligen har inrättats en vattenkuranstalt, som i följd af stadens vackra läge och omgifningar lockar många badgäster om somrarne. — Folkmängden var 1860: 1.164 inv., 1870: 1.261, 1880: 1.446, 1890: 1.445 och 1893: 1.447 inv. — Fabrikerna voro 1892: 6 med en tillverkning, värd 75.500 kr., däraf öfver hälften kom på ett bryggeri. Handtverkarne voro 36 med 30 arbetare, handlandena 20 med 19 biträden. Handelsflottan bestod af 3 fartyg om 232 ton, och antalet af de fartyg, som ankommo till hamnen, var 612 om 50.356 ton, alla från inrikes ort.

Falköping, uppstad, nära sydöstra sluttningen af Mösseberg, ligger i en vattenfattig, men bördig och folkrik slättbygd, den s. k. *Falbygden.* Det är en af Sveriges allra äldsta städer och kan spåras ända till 800-talet. Dess äldsta bevarade privilegier äro af 1620. Under århundradenas lopp bibehöll dock staden samma obetydlighet, och har ej heller synnerligen uppryckts därigenom, att Västra och Södra stambanorna mötas helt nära staden vid *Ranten,* som dock ligger inom dess område, och där en slags förstad uppvuxit. Folkmängden var 1860: 1.191 inv., 1870: 1.705, 1880: 2.575, 1890: 2.799 och 1894:

2.878 inv. Fabrikerna voro 1892: 15 med 341.000 kr. i tillverkningsvärde; handtverkarne 71 med 108 arbetare och handlandena 46 med 47 biträden. I staden finnes ett treklassigt läroverk.

Köpingen *Tidaholm* vid Tidan blef köping 1893 och har omkr. 1.500 inv. samt en mycket liflig industri. Bland fabrikerna märkes i första rummet Vulkans tändsticksfabrik, vidare flera andra träförädlingsverk.

Köpingen *Vara,* omkr. 500 inv., vid Uddevalla—Herrljunga-banan, är en framstående handelsplats samt har äfven några industriella anläggningar. Köping 1893.

Landsbygd.

Skaraborgs län är deladt i 7 fögderier.

I. **Norra Vadsbo fögderi** (1.315.26 kv.-km., 27.616 inv.) är en del af Vadsbo härad och utgör 2 länsmansdistrikt samt bildar *Norra Vadsbo domsaga* med två tingslag, *Hasselrörs* och *Hofva.*

II. **Södra Vadsbo fögderi** (1.417.46 kv.-km., 32.648 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt. Det är den södra delen af Vadsbo härad och bildar *Södra Vadsbo domsaga* med två tingslag, *Binnebergs* och *Valla.*

Vadsbo härad (2.732.72 kv.-km., 60.264 inv.) omfattar 48 socknar.

I Eks socken ligger godset *Ek,* fideikommiss (253.500 kr.) inom släkten Lilliestierna; i Leksbergs socken kungsgården *Marieholm,* som är landshöfdingens och länsstyrelsens residens; i Björsäters socken *Sjöberg;* i Torsö socken, som omfattar Torsö, Bromö m. fl. öar i Vänern, ligger *Fågelö;* i Enåsa kapellförsamling *Börstorp;* i Berga socken *Säby;* i Björkängs socken *Töreboda* stationssamhälle, där järnvägen passerar Göta kanal; i Bäcks socken *Ymsjöholm;* i Lyrestads socken *Sjötorp,* där Göta kanal utmynnar i Vänern; i Amnehärads socken *Ribbingsfors* samt hamnen *Otterbäcken,* som står i järnvägsförbindelse med Karlskoga och därigenom är hamn för Nerkes bergslager; den besöktes 1892 af 246 fartyg om 21.185 ton; i Hofva socken, där kung Valdemars armé blef slagen af Magnus Ladulås 1275, ligga *Gudhammar* och *Valaholm;* i Finnerödja socken *Skagersholm;* i Fägre socken *Fimmerstad;* i Trästena soc-

ken *Säckestad* och *Hallandsberg,* fideikommiss i släkten v. Düben; i Undenäs socken *Forsvik, Fredriksfors* samt *Böhlets gruffält*; i Mölltorps socken *Karlsborgs fästning,* som ligger på Vanäs udde mellan Bottensjön och Vättern; i Beatebergs socken *Ryholm*; i Ekeskogs socken *Gäddenäs*; i Mo socken *Moholms* gods och järnvägsstation, utgångspunkt för Moholm—Mariestads järnväg; i Svenneby socken godset *Svenneby*; i Säters socken *Mölltorp,* i Berys socken *Orresäter*: i Lerdala socken *Sparresäter*.

III. **Sköfde fögderi** (1.037.17 kv.-km., 30.494 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Gudhems och Kåkinds domsaga.*

Kåkinds härad (646.25 kv.-km., 18.963 inv.) omfattar 16 socknar.

I Norra Kyrketorps socken ligger godset *Klastorp*; i Kyrkefalla socken *Ruder*; i Gredbäcks socken *Ekhammar, Munkeberg* och *Ulfhult*; i Norra Fågelås socken det stora godset *Almnäs.*

Gudhems härad (390.92 kv.-km., 11.531 inv.) omfattar 22 socknar och 2 sockendelar.

I Gudhems socken ligger *Gudhems kungsgård*; i Bjurums socken *Stora Bjurum*; i Valtorps socken *Vrangelsholm*; i Stentorps socken *Stentorps järnvägsstation*; i Dala socken säteriet *Dala*; i Edåsa socken *Vreten* eller *Vretaholm*; i häradsdelen af Bjärklunda (eller Bjärka socken) *Trästena.*

IV. **Vartofta fögderi** (1.550.90 kv.-km., 35.740 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt samt bildar *Vartofta och Frökinds domsaga.*

Vartofta härad (1.401.41 kv.-km., 32.247 inv.) omfattar 39 socknar och 3 sockendelar.

I Åsle socken ligger godset *Fårdala,* hufvudgård i ett fideikommiss (293.000 kr.) inom släkten Scheffer; i Kungslena socken *Kungslena gård,* känd ur Folkungarnes historia; i Hömbs socken *Kaflås*; i Ångarps eller Agnetorps socken *Tidaholms köping*; i Sandhems socken *Dintestorp*; i Vättaks socken *Gimmened*; i Vartofta-Åsaka socken *Vartofta gård*; i Falköpings landsförsamling *Mössebergs vattenkuranstalt* samt godset *Agnestad.*

Frökinds härad (149.49 kv.-km., 3.493 inv.) omfattar 5 socknar och 2 sockendelar.

V. **Skara fögderi** (993.31 kv.-km., 28.597 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Skånings, Vilske och Valle domsaga.*

Skånings härad (511.43 kv.-km., 16.002 inv.) omfattar 17 socknar och 3 sockendelar.

I Vinköls socken ligger *Blombacka*; i Vänga socken *Knapesgården* samt *Glättestorp*; i Bjärka socken fideikommisset *Trästena* (220.000 kr.); i Skånings-Åsaka socken *Ranåker* och *Brunnsbo*, som är biskopens bostad.

Vilske härad (249.99 kv.-km., 6.460 inv.) omfattar 9 socknar och 1 sockendel.

I Marka socken ligger *Redberga*; i häradsdelen af Grolanda socken säterigården *Höfrö*, hufvudgård i ett fideikommiss (484.000 kr.) inom släkten Fock, det största i länet.

Valle härad (231.89 kv.-km., 6.135 inv.) omfattar 10 socknar.

I Norra Vings socken ligger *Härlingstorp*; i Skärfs socken låg den bekanta medeltidsborgen *Axevalls slott*; nära lämningarne af detta ligger *Axevalla hed*, mötesplats för Västgöta och Skaraborgs regementen; i Skarke eller Varnhems socken låg det bekanta *Varnhems kloster*; i Eggby socken ligger kungsgården *Höjentorp*.

VI. **Barne fögderi** (1.086.51 kv.-km., 37.712 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Åse, Viste, Barne och Laske domsaga.*

Åse härad (237.94 kv.-km., 7.450 inv.) omfattar 10 socknar.

I Flo socken ligger godset *Håberg*; i Vänersnäs socken ligger *Frugården*; i Tuns socken *Gammalstorp* och *Såtenäs*.

Viste härad (307.72 kv.-km., 10.947 inv.) omfattar 12 socknar.

I Trökörna socken ligger *Thamstorp*; i Malma socken *Malma*; i Främmestads socken säteriet *Främmestad*; i Sparlösa socken *Ulfstorp*.

Barne härad (319.16 kv.-km., 12.326 inv.) omfattar 13 socknar och 1 sockendel.

I Vara socken ligger köpingen *Vara*.

Laske härad (221.69 kv.-km., 6.989 inv.) omfattar 7 socknar.

En stor del af Larfs socken upptages af *Larfs hed*, bekant från Västgötaherrarnes uppror mot Gustaf Vasa.

VII. **Lidköpings fögderi** (1.026.89 kv.-km., 33.636 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Kinnefjärdings, Kinne och Kållands domsaga.*

Kinnefjärdings härad (215.84 kv.-km., 8.095 inv.) omfattar 12 socknar.

I Husaby socken ligger vid foten af Kinnekulle egendomen *Blomberg*; i Skelfvums socken *Lundsbrunn*, en svagt järnhaltig hälsobrunn; i Ofva socken *Mariedal*; i Norra Härene socken *Skofteby* med en bekant mineralvattenkälla; i Lindärfva socken *Holltorp*; i Hasslösa socken *Hasslösa* gods.

Kinne härad (371.47 kv.-km., 11.590 inv.) omfattar 15 socknar.

I Medelplana socken ligger *Hällekis, Råbäck* och *Hjälmsäter*; i Österplana socken *Hönsäter*; i Ledsjö socken *Stora Lund*; i Forshems socken *Årnäs glasbruk* samt *Österäng*; i Fullösa socken *Gössäter*; i Bredsäters socken *Svaneberg*.

Kållands härad (439.58 kv.-km., 13.951 inv.) omfattar 19 socknar och 1 sockendel.

I Hjärpås socken ligger *Russelbacka*; i Ufvereds socken *Närefors*; i Tådene socken *Storeberg*; i Råda socken *Ågården*, fideikommiss (262.800 kr.) inom släkten Påhlman; i Rackeby socken *Degeberg*, hvarest Edvard Nonnen på 1830-talet öppnade Sveriges första landtbruksskola; i Strö socken *Stola*; i Otterstads socken, som omfattar n.-ö. delen af Kållandsö, *Tranebergs gods* och *Leckö kungsgård* med *Leckö slott*, som under medeltiden var Skarabiskoparnes befästade borg, sedermera residens i det de la Gardieska grefskapet Leckö.

21. Östergötlands län.

Länet, som äfven kallas *Linköpings län,* och som omfattar hela Östergötland, är beläget mellan 57° 41′ och 59° 2′ n. b. samt 14° 31′ och 17° 2′ ö. Gr. Det har en längd af 150 km. och en bredd af 130 km. Dess areal är 11.053.97 kv.-km., däraf 9.984.52 kv.-km. land och 1.069.45 kv.-km. vatten. Den vidsträckta skärgården omfattar 118.2 kv.-km.

Folkmängden var 1892: 266.702 inv., af hvilka 128.001 voro mankön och 138.701 kvinnkön. I städerna bodde 54.544 inv., på landsbygden 212.158 inv. Invånarantalet hade under åren 1880—90 minskats med 514 personer. Folktätheten var 1890 27 inv. på 1 kv.-km.

Liksom Östergötlands natur är mycket omväxlande med stora, om också icke höga bergstrakter i norr och söder, slättbygd i den mellersta delen och en stor skärgård i öster, så skiftar ock folkkarakteren i vissa afseenden. Allmänna drag finnas dock, såsom ärlighet, gästfrihet och själfständighet. Däremot utmärka sig slättbygdens inbyggare, till hvilka äfven Vikbolandets höra, för en viss maklighet och flegma, som så ofta träffas hos slättboar, för böjelse för lyx och en själfbelåtenhet, som framkallat det bekanta uttrycket "Östgöte, Gud ske lof!" I bergsbygden liksom i skärgården hafva olika lefnadsförhållanden åstadkommit en större liflighet i lynnet.

Gamla seder och bruk hafva föga bevarats inom detta landskap, hvilket för öfrigt är att vänta i en så centralt liggande landsdel, som dessutom äger så lifliga kommunikationer som Östergötland.

Näringar. Åkerbruket är länets hufvudnäring. Den odlade jordens areal upptager en så hög procent af hela ytvidden, att länet i detta afseende kommer i sjette rummet. År 1893 utgjorde nämligen inägorna 30.74 %, skogen 61.45 % och annan mark blott 7.81 % af ägovidden, hvilket är mindre än i något annat län näst Vermland. Af inägorna voro 3.403 hektar träd-, humle- och kålgård, 233,952 hektar åker eller annan odlad jord, 68.383 hektar naturlig äng. Mantalen utgjorde 5,567.88, delade i 11.765 brukningsdelar, af hvilka 7.359 odlades af ägare och 4.406 af arrendatorer. Större än 100 hektar voro 362 brukningsdelar. Fideikommissen äro 16 med ett sammanlagdt värde af 8.136.240 kr.

Af skörden utgjorde 1893: *hvete* 154.000 hektoliter, *råg* 705.000 hl., *korn* 228.000 hl., *hafre* 1.1 mill. hl., *blandsäd* 630.000 hl., *ärter* 56.000 hl. och *potatis* 1.13 mill. hl.

Jordmånen är i allmänhet mycket fruktbar, särskildt på slättbygden öster om Vättern, där hvarfvig märgel ofta förekommer och lämnar ett godt gödningsämne. Jordbruket är äfven högt utveckladt, och brukningssättet växelbruk. Nyodlingar och vattenafledningar öka för hvarje år den odlade jordens areal, på samma gång bemödanden göras att äfven på andra sätt öka afkastningen.

Boskapsskötseln har i följd af de under senare åren tryckta förhållandena på spannmålsmarknaden allt lifligare omhuldats af länets jordbrukare. Boskapsstocken utgjorde 1893: 20.538 *hästar,* 178.137 *nötkreatur,* 75.560 *får,* 34.292 *svin* och omkr. 90.000 *fjäderfä.* Mejerihanteringen har här, såsom i de flesta andra länen, gått

framåt med jättesteg under det sista decenniet. Anmärkningsvärdt är äfven, att fårens antal växer, en följd af den lätta afsättningen å ull, som Norrköpings fabriker erbjuda.

Skogshushållning. Skogarne upptaga ett större procenttal af ägovidden än i något annat af Götalands län. Deras areal var 1892 öfver 611.000 hektar. Under sådana förhållanden måste skogsbruket vara en viktig inkomstkälla, och afyttringen af skogsalster är äfven ganska betydlig. Skogsområdet är dock hufvudsakligen att söka i de berglända delarne af länet, medan slättbygden i allmänhet lider brist på skog. Det torde knappt behöfva särskildt nämnas, att den enskilda skogsvården mestadels är mycket bristfällig, i det afverkningen sker utan tanke på framtiden. Skogsplanteringar förekomma både på statens marker, på härads- och sockenallmänningar samt i mindre omfång äfven på enskilda jordägares gods.

Jakt idkas mestadels blott som nöje. De djurslag, som äro föremål härför, äro desamma som i de angränsande landskapen.

Fisket är däremot en mycket viktig näringskälla för skärgårdens befolkning. Det bedrifves om vintern med not, om sommaren mest med skötar och mindre redskap. Afsättningen underlättas numera därigenom, att från tyska Östersjökusten ångare med inbyggda fisksumpar om hösten pläga infinna sig i den yttre skärgården och uppköpa fisk, bland annat den lefvande ål, som under de mörka höstnätterna där fångas i stort antal. Så afyttras ensamt från Gryts sockens skärgård färsk ål för minst 40.000 kr. om året. Däremot uppgifves strömmingsfisket i allmänhet vara i aftagande utom vid Bråvikens norra strand, där detta fiske beräknas gifva en årlig afkastning af 10.000 kr.

Insjöfisket lärer årligen försämras och är utan större ekonomisk betydelse. *Kräftfisket* ger dock god afkastning.

Bergs- och brukshandteringen har, sedan gammalt, varit en mycket viktig näring, ehuru dess afkastning under senare år aftagit. *Järnmalm* uppfordras i obetydlig mängd ur *Nartorps grufvor* i Skällviks socken (1893: 834 ton). Dessutom framställes tackjärn i masugnarna vid *Finspång, Grafvenfors* och *Boxholm* (1893: 15.000 ton) samt smältstycken och gjutgods vid *Finspång, Motala verkstad* och *Hult* (1893: 26.373 ton). *Stångjärns-* och *stål*-tillverkningen steg 1893 till 23.246 ton.

De förr mycket gifvande *koppargrufvorna,* som tillhöra *Åtvidabergs kopparverk,* hafva, såsom förr är nämndt, börjat alltmer utsina. Under år 1893 bröts kopparmalm endast ur *Bersbogrufvorna* i Värna socken till en mängd af 6.186 ton. Vid Åtvidabergs kopparverk tillverkades s. å. 171.728 kilogram raffinerad *koppar* samt 92 kilogram *silfver;* äfven framställdes där 1.300.000 kg *rödfärg.*

En del af *Åmmebergs zinkfält* ligger inom Godegårds socken af detta län. Produktionen af *zinkmalm* inom fältets länsdel var 1893: 16.968 ton.

I nordöstra delen af länet ligger *Kolmårdens marmorbruk* inom Konungsunds socken, vid hvilket tillverkas artiklar af s. k. kolmårdsmarmor samt kalk och tegel, hvarjämte kalksten brytes. Hela produktionsvärdet var 1892: 69.000 kr.

Fabriksindustri. Med hänsyn till denna näring står Östergötlands län i fjärde rummet bland Sveriges län, däri inräknadt Stockholms stad. År 1892 funnos här 276 fabriker med 9.701 arbetare och en tillverkningssumma af nära 28.6 mill. kr. eller 8.62 % af hela rikets. Däraf hörde till landsbygden 155 fabriker med 8.73 mill. i tillverkningsvärde. Den utan jämförelse förnämsta industriorten är *Norrköping,* hvilken stad i vissa industrigrenar, såsom klädesfabrikationen, bomullsgarns-

tillverkningen, tapetfabrikationen, papperstillverkningen och fabrikationen af litografiska arbeten är den första i landet. Bland andra viktiga industriella anläggningar må nämnas *Motala mekaniska verkstad, Finspångs styckebruk, Boxholms bruk, Gusums mässingsbruk, Rejmyre glasbruk, Fiskeby pappersbruk, Torshags bomullsväfveri* och *spinneri* m. fl. Bland länets till produktionsvärde förnämsta fabriker må följande nämnas, 3 bomullsspinnerier (2.7 mill. kr.), 3 bomullsväfverier (3 mill. kr.), 33 klädesfabriker (nära 6 mill. kr.), 17 bryggerier (585.000 kr.), 19 brännerier (1.7 mill. kr.), 26 garfverier (265.000 kr.), 25 gjuterier och mekaniska verkstäder (3.8 mill. kr.), 1 glasbruk (240.000 kr.), 4 litografiska anstalter (695.000 kr.), 4 pappersbruk (2.3 mill. kr.), 4 trämassefabriker (355.000 kr.), 9 snickerifabriker (605.000 kr.), 4 tobaksfabriker (425.000 kr.), 1 tapetfabrik (305.000 kr.). — Handtverkarne voro 1892: 1.170 med 2.074 arbetare, däraf på landsbygden 644 med 355 arbetare; handlandena voro 979 med 1157 biträden, däraf på landsbygden 360 med 218 biträden. — Länets handelsflotta utgjorde s. å. 150 fartyg om 10.877 ton.

Städer.

Städerna äro 6, nämligen *Linköping, Söderköping, Norrköping, Motala, Skeninge* och *Vadstena;* dessutom finnes en köping, *Valdemarsvik.*

Linköping, stapelstad, säte för landshöfding och biskop, ligger vid Stångån ej långt från dess utflöde i Roxen. Redan under hednatiden var det landskapets hufvudort, blef sedan biskopssäte och härigenom Östergötlands andliga centrum, hvilket det alltjämt fortfarit att vara. Dess högre allmänna läroverk är ett af de äldsta i landet och stiftsbiblioteket ett af de största. Där förvaras äfven en mängd arkivalier m. m. I yttre afseende har dock Linköping ej mäktat häfda sin gamla ståndpunkt; Norrköping har längesedan gått det förbi.

Folkmängden var 1850: 5.240 inv., 1870: 7.257, 1880: 8.752, 1890: 12.649 och 1894: 13.063. Dessa siffror visa en ganska snabb utveckling under senare år, hvilken beror på ökad handel, en följd af Östra stambanan och Kinda kanal, samt en icke så oansenlig industri. År 1892 funnos 17 fabriker med ett tillverkningsvärde af 684.000 kr., däribland 2 bryggerier (83.000 kr.), 4 kemisk-tekniska fabriker (44.000 kr.) 1 snickerifabrik (111.000 kr.) och 1 tobaksfabrik (251.000 kr.). Handtverkarne voro 111 med 364 arbetare, handlandena 109 med 151 biträden. Stadens handelsflotta räknade 10 fartyg om 594 ton. Sjöfarten är ganska liflig; 1892 ankommo 862 fartyg om 44.814 ton, alla från inrikes orter. Utom det högre allmänna läroverket finnas i staden ett folkskolelärareseminarium och flera andra läroanstalter.

Linköping är en vacker och treflig stad med flera planteringar. Bland dess byggnader är den förnämsta den i blandad romersk-götisk stil uppförda stora *domkyrkan,* en af de yppersta i norden. Den anlades omkr. 1150 och har flera gånger tillbyggts samt i våra dagar restaurerats. Inom staden ligger äfven *S:t Lars kyrka* och *Hospitalskyrkan.* Äfven landshöfdingeresidenset är en ansenlig byggnad.

Söderköping, stapelstad vid Göta kanal, 5 km. från dess utlopp i Slätbaken, täflar i ålder med Linköping och var under medeltiden en betydande ort, näst Stockholm och Kalmar vår viktigaste sjöstad, men under nyare tider har det städse varit obetydligt. Läget är vackert i en dalgång mellan den branta *Ramunderhäll* i n. och en höjdrygg i söder. Det genomflytes af den obetydliga *Storån,* som i äldre tider erbjöd en förträfflig och säker hamn. Invånarne voro 1870: 1.585, 1880: 1.783, 1890: 1.802 och 1894: 1.871. År 1892 funnos i staden 7 fabriker med nära 77.000 kr. i tillverkningsvärde, 33 handtverkare med 39 arbetare samt 36 handlande med 60 bi-

träden. Söderköping anlöpes numera endast af kanalbåtarne; däremot stanna öfriga större fartyg vid *Mem*, vid kanalens utlopp i Slätbaken, som 1892 besöktes af 11 fartyg om 2.878 ton från inrikes och 20 fartyg om 4.234 ton från utrikes ort. Någon egen handelsflotta äger staden icke. — Ett treklassigt läroverk finnes här.

Söderköping har en ganska besökt kallvattenkuranstalt, efter hälsokällan kallad *S:t Ragnhilds*, samt två kyrkor, *S:t Lars* eller stadskyrkan och *Drothems landskyrka*.

Norrköping, stapelstad nära Motala ströms utflöde i Bråviken, är en gammal ort, som på 12- och 1300-talen omtalas för sina kvarnar och sitt laxfiske, och hvars äldsta privilegier anses vara Albrekts af år 1384. Dess industri grundades af hertig Johan och af Gustaf II Adolf samt utvecklades under Kristinas regering, i synnerhet genom Louis de Geer. Sin största uppblomstring har dock staden fått under vårt århundrade. Folkmängden var 1790: 9.000, 1850: 16.916, 1870: 23.850, 1880: 26.735, 1890: 32.826 och 1894: 34,716 inv. — Sin största betydelse har Norrköping såsom en af Sveriges förnämsta fabriksstäder, hvilket det blifvit genom den stora vattenkraft, som fallen i Motala ström bereda, och som industrien i århundraden begagnat sig af. Bland de många fabrikerna äro följande de största: *Drags, Bergsbro, Gamlebro* och *Ströms* yllefabriker, *Gryts* bomullsspinneri, *Holmens* bomullsspinneri och väfveri samt pappersbruk, *Norrköpings* bomullsväfveri, sockerbruket *Gripen, Motala varf* m. fl. År 1892 var fabrikernas antal 90 och deras tillverkningsvärde 18.9 mill. kr. Norrköping är särskildt berömdt för sin klädes- och bomullsindustri. Den förra bedrefs 1892 vid 33 fabriker med nära 6 mill. kr. i tillverkning, den senare vid 2 spinnerier (2.17 mill. kr.) och 3 väfverier (öfver 3 mill. kr.). Af öfriga fabriker må nämnas 1 sockerbruk (öfver 2 mill, kr.), 5 bryggerier (309.000 kr.), 1 pappersbruk, det största

i Sverige, (1.178.000 kr.), 1 trämassefabrik (175,000 kr.), 5 snickerifabriker (422.000 kr.), 2 litografiska anstalter (626.000 kr.), 1 tvål- och såpfabrik (206.000 kr.), 1 tapetfabrik (305.000 kr.), 2 tobaksfabriker (375.000 kr.), dessutom stora färgerier, garfverier m. m. Handtverkarne voro s. å. 253 med 1.028 arbetare.

Norrköping är äfven länets viktigaste handelsstad, som exporterar spannmål och boskap från dess landsbygd samt sina egna industrialster. År 1892 utgjorde handlandenas antal 381 med 614 biträden. Stadens handelsflotta bestod af blott 18 fartyg om 1.913 ton; antalet ankomna fartyg var från inrikes ort 1.786 om 130.927 ton och från utrikes ort 343 om 114.535 ton.

I staden finnas bland andra läroanstalter ett högre allmänt läroverk, Lenningska väfskolan och andra tekniska läroverk.

Till sitt yttre är Norrköping en regelbundet byggd stad med stora parker och promenader, dock har det icke synnerligen många märkligare byggnader. I staden finnas 4 kyrkor, *S:t Olofs, Hedvigs* eller *Tyska kyrkan, Matheus kyrkan* samt *S:t Johannes* eller landskyrkan. — De många fabrikerna äro de byggnader, som gifva staden dess karakter.

Motala, uppstad vid *Varviken,* en vik af Vättern, i hvilken Motala ström och Göta kanal helt nära hvarandra stå i förbindelse med sjön. Motala har helt och hållet Göta kanal att tacka för sin betydelse. Det blef köping 1823 och stad 1881. Invånarne voro 1830: 75, 1880: 2.015, 1890: 2.616 och 1894: 2.815. Motala har en liflig sjöfart och något industri. År 1892 voro fabrikerna 3 med 63.500 kronor i tillverkningsvärde, handtverkarne 39 med 122 arbetare och handlandena 40 med 42 biträden. Handelsflottan utgjorde 10 fartyg om 1.852 ton, och hamnen besöktes af 173 fartyg om 12.799 ton. En stor del af sin utkomst har staden från *Motala mekaniska*

verkstad, den största i Sverige, som dock ligger 1 km. öster om Motala och utom dess område.

Skeninge, uppstad på Östgötaslätten vid den obetydliga *Skenaån* 10 km. öster om sjön *Tåkern,* är en mycket gammal stad, som hade sin blomstringstid under Folkungatiden. Under medeltiden funnos här ett munk- och nunnekloster, en berömd klosterskola samt 3 kyrkor, af hvilka den yngsta ännu är stadskyrka. Folkmängden var 1870: 1.430 inv., 1880: 1.530, 1890: 1.363 och 1894: 1.229 inv. Stadens hufvudnäring är jordbruk. Ett bryggeri representerar hela industrien. Handtverkarne voro 1892: 35 med 39 arbetare, handlandena 18 med 19 biträden.

Vadstena, stapelstad vid Vättern, är en af Sveriges minnesrikaste städer. Det var ännu blott en landtgård, då den heliga Birgitta här grundade sitt berömda kloster 1346, hvilket snart blef det rikaste och mest frejdade i Sverige, och kring detta uppstod småningom staden, som fick sina första privilegier 1400. Klostrets anseende gaf staden snart ökad betydelse: herredagar och möten höllos här ofta. Gustaf Vasa grundade här vid Vätterns strand det starka *slott,* som ännu står kvar, ehuru i förfallet skick. Hans son, hertig Karl, lät efter Uppsala möte upphäfva klostret och därmed försjönk staden i obemärkthet. I Kristinas tid inrättades i nunneklostret ett invalidhus, som upphäfdes 1784, hvarefter dess tillgångar under namn af *Vadstena krigsmanshuskassa* utdelas som pensioner åt afskedade soldater. Under frihetstiden ämnade man i slottet upprätta ett adligt jungfrukloster, men däraf blef intet. Det s. k. *Vadstena adliga jungfrustift* har blott sitt namn af staden och är endast en pensionsfond. Genom Göta kanals öppnande vann Vadstena fördelar, som i någon mån förmått främja stadens utveckling. Folkmängden var 1870: 2.399. 1880: 2.398, 1890: 2.198 och 1894: 2.216 inv. I staden funnos 1892 2 fabriker med 28.000 kr. i tillverkning, hvaraf största delen kom

på en tobaksfabrik (25.000 kr.). I Vadstena idkas mycket spetsknyppling. Handtverkarne voro 39 med 55 arbetare och handlandena 22 med 35 biträden. Staden äger ingen handelsflotta, men dess hamn besökes af kanalbåtarne och andra fartyg. År 1892 ankommo hit 582 fartyg om 50.503 ton. — I staden finnes ett femklassigt läroverk.

Vadstena är en liten treflig stad med vackert läge, många trädgårdar och planteringar samt några märkliga byggnader. Främst bland dem märkes det gamla *Vasaslottet* vid hamnen, vidare *S:t Britas kyrka,* vanligen kallad *Blåkyrkan,* som förr var klosterkyrka och i hvilken flera bekanta personer ligga begrafna; af en annan kyrka "Rödkyrkan" el. *S:t Petri kyrka* återstår ett torn. Dessutom finnes i Vadstena ett af Sveriges största hospital för sinnessjuka, hvars byggnader delvis äro uppförda på det gamla nunneklostrets ruiner.

Köpingen *Valdemarsvik* ligger i en vacker, bergfylld trakt innerst vid den långa *Valdemarsviken* eller *Vammarn* alldeles på gränsen emellan Östergötlands och Kalmar län. Folkmängden var 1893: 584 inv. I köpingen finnes ett större garfveri, med ett tillverkningsvärde (1892) af 57.000 kr., men ingen annan fabrik. Handtverkarne voro s. å. 16 med 22 arbetare, handlandena 13 med 18 biträden. — Köpingens handelsflotta bestod af 9 fartyg om 663 ton, och dess hamn besöktes af 321 fartyg om 29.628 ton från inländska och 315 fartyg om 27.134 ton från utländska orter. Sjöfarten är sålunda mycket liflig, och exporten omfattar mest trävaror och spannmål samt järn och koppar.

Landsbygd.

Östergötlands län delas i 8 fögderier.

I. **Kinda och Ydre härads fögderi** (2.461.02 kv.-km., 27.875 inv. utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Kinda och Ydre domsaga.*

Kinda härad (1.468.02 kv.-km., 18.849 inv.) omfattar 10 socknar och 1 sockendel.

I Horns socken ligga godsen *Flytthem, Hornberg* och *Väsby*; i Hycklinge socken *Gröninge*; i Tirserums socken *Sommenäs*; i Kisa socken *Kisa kyrkoby* med en talrik befolkning samt *Föllingsö*; i Oppeby socken *Stjärnvik*; i Kättilstads socken *Söderö*; i Tjärstads socken *Schedevi*; i Vårdnäs socken *Brokind*, hufvudgård i ett fideikommiss (618.800 kr.) inom grefliga släkten Falkenberg.

Ydre härad (993 kv.-km., 9.026 inv.) omfattar 6 socknar och 3 sockendelar.

I Sunds socken ligger *Forsnäs*; i Asby socken *Norrby, Tångarp* och *Sonarp*; i Norra Vi socken *Ribbingshof*; i Västra Ryds socken *Olstorp*.

II. **Gullbergs, Bobergs och Valkebo härads fögderi** (973.68 kv.-km., 21.822 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar delar af två domsagor *Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga* (1.058.31 kv.-km., 25.048 inv.) samt *Aska, Dals och Bobergs domsaga* (855.19 kv.-km., 28.616 inv.).

Gullbergs härad (331.62 kv.-km., 7.151 inv.) omfattar 5 socknar och 2 sockendelar.

I Vreta klosters socken ligger *Vreta* gamla *klosterkyrka*; i Sjärnorps socken *Stjärnorp* och *Flemma*; i Ljungs socken den stora egendomen *Ljung*.

Bobergs härad (307.64 kv.-km., 7.630 inv.) omfattar 8 socknar och en sockendel.

I Brunneby socken ligger *Kungs Norrby*; i Ekebyborna socken det gamla Folkungagodset *Ulfåsa*; i Kristbergs sockendel *Olivehult, Älgmyra* och *Karlströms bruk*.

Valkebo härad (334.42 kv.-km., 7.041 inv.) omfattar 5 socknar och 2 sockendelar.

I Gammalkils socken ligger *Dusaborg*; i Rappestads socken *Ekströmmen*.

III. **Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds härads fögderi** (1.073.98 kv.-km., 24.880 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar en domsaga.

Åkerbo härad (193.16 kv.-km., 5.047 inv.) omfatfar 4 socknar och 4 sockendelar.

I Östra Skrukeby socken ligger godset *Förråd*; i Östra Hargs socken *Idingstad*.

Bankekinds härad (563.58 kv.-km., 11.117 inv.) omfattar 6 socknar och 5 sockendelar.

I Grebo socken ligger *Dala* och *Viggebyholm*, del af Sturefors fideikommiss; i Värna socken *Bersbogrufvorna*, som höra till baroniet Adelsvärd; i Örtomta socken *Ekenäs*, *Ås* och *Sörby*; i Åtvids socken *Åtvidabergs kopparverk* samt *Adelsnäs*, hvilka äro de viktigaste delarne af "baroniet Adelsvärd", fideikommiss (2.118.700 kr.) inom den liknämnda släkten.

Hanekinds härad (317.30 kv.-km., 8.716 inv.) omfattar 6 socknar och 1 sockendel.

I Sankt Lars socken ligger *Nykvarn*, förr hamn åt Linköping samt *Tannefors* med fabriksanläggningar; i Kärna socken *Malmen*, exercisplats för Första och Andra lifgrenadierregementena; i Landeryds socken *Slattefors*; i Kaga socken *Gerstorp*; i Vists socken *Säby*, *Stafsäter* samt *Sturefors*, hufvudgård i ett fideikommiss (1.265.000 kr.) inom släkten Bielke.

IV. Hammarkinds och Skärkinds härads fögderi (1.333.33 kv.-km., 23.464 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Hammarkinds, Stegeborgs och Skärkinds domsaga*.

Hammarkinds härad (1.021.79 kv.-km., 17.716 inv.) omfattar 7 socknar och 5 sockendelar. Den östligaste delen af häradet är *Stegeborgs skärgårds tingslag*.

I Västra Huseby socken ligger *Hylinge*, fideikommiss (267.000 kr.) inom grefliga släkten Strömfelt; i Drothems socken *Nybble klädesfabrik* och *Norrbo tegelbruk*; i Skinnberga socken *Bolltorp*; i Ringarums socken köpingen *Valdemarsvik*, *Fyllingarum*, hufvudgård i ett fideikommiss (933.500 kr.) inom grefliga släkten v. Schwerin, samt *Gusums mässingsbruk*; i Mogata socken *Husby*; i Gryts socken *Fredriksnäs*; i Skällviks socken ruinen af *Stegeborgs slott*, godset *Stegeborg* och *Nartorps* järngrufvor; i Sankt Anna socken *Torönsborg*, på den s. k. Torön, *Djursö* på den liknämnda ön och *Engelholm* på Andö.

Skärkinds härad (311.54 kv.-km., 5.748 inv.) omfattar 3 socknar och 3 sockendelar.

I Skärkinds socken ligga *Skörtinge* och *Haleby*; i Östra Ryds socken *Björkvik*; i Yxnerums socken *Borkhult*, hufvudgård i ett fideikommiss (501.500 kr.), tillhörigt släkten Theorell.

V. **Finspånga läns samt Bråbo och Memmings härads fögderi** (2.364.22 kv.-km., 41.825 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt. Finspånga läns härad bildar *Finspånga läns domsaga,* men de båda andra häraderna tillhöra *Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga* (1.361.75 kv.-km., 32.951 inv.).

Finspånga läns härad (1.808.42 kv.-km., 26.753 inv.) omfattar 7 socknar.

I Godegårds socken ligger godset *Godegård,* förr järnbruk; i Tjällmo socken *Hättorp, Klofstenelund, Lämneå* och *Skönnarbo,* hvilka allä förr varit järnbruk; i Hällestads socken *Folkeström, Sonstorp* samt *Borggårds* och *Grytgöls bruk*; i Risinge socken ligger *Finspång,* ett af Sveriges största gods, samt *Finspångs bruk* med kanongjuteri och andra järnförädlingsverk samt dit hörande *Lotorps* stångjärnssmedja; i Regna socken *Regnaholm*; i Skedevi socken *Frängsäter, Häfla, Rejmyre* glasbruk; i Vånga socken *Grensholm.*

Bråbo härad (372.20 kv.-km., 10.666 inv.) omfattar 3 socknar.

I Östra Eneby ligga *Leonhardsberg, Svärtinge, Ringstad* och *Fiskeby* stora pappersbruk; i Kvillinge socken *Björnsnäs, Hults* och *Grafvenfors* järnbruk, ett stort bomullsspinneri och väfveri vid *Torshag,* en mekanisk verkstad Vulkan vid *Fredriksdal* m. fl. industrianläggningar.

Memmings härad (183.60 kv.-km., 4.406 inv.) omfattar 3 socknar.

I Kimstads socken ligga *Löfstad* och *Norsholm*; i Kullerstads socken *Skärblacka bruk* för trämassa och tryckpapper; i Borgs socken säteriet *Borg.*

VI. **Lösings, Björkekinds och Östkinds härads fögderi** (805.95 kv.-km., 17.879 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt. Alla tre häraderna ingå i *Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings domsaga* (se ofvan).

Lösings härad (201.66 kv.-km., 6.056 inv.) omfattar 6 socknar.

I Dagsbergs socken ligger *Bråborg.*

Björkekinds härad (233.92 kv.-km., 5.276 inv.) omfattar 6 socknar och 1 sockendel.

I Rönö socken ligga *Rönö kungsgård* och *Kåreholm*; i Å socken *Lundby* och *Ring*; i Tåby socken *Mem*, hamn åt Söderköping; i Konungsunds socken *Svensksund* samt *Kolmårdens marmorbruk*.

Östkinds härad (370.37 kv.-km., 6.547 inv.) omfattar 5 socknar och 1 sockendel.

I Jonsbergs socken ligger *Broxvik*, fideikommiss (386.000 kr.) inom familjen Taube (v. Block), *Gottenvik* och *Jonsberg*; i Östra Husby socken *Skenäs* och *Mauritzberg*; i Östra Stenby socken *Ållonö*, *Näs* och *Rotenberg*.

VII. **Göstrings och Vifolka härads fögderi** (1.014.29 kv.-km., 24.044 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och är deladt på 2 domsagor, *Lysings och Göstrings domsaga* (1.066.63 kv.-km., 23.540 inv.) samt *Vifolka, Valkebo och Gullbergs domsaga* (se ofvan).

Göstrings härad (622.02 kv.-km., 13.188 inv.) omfattar 7 socknar och 7 sockendelar.

I Ekeby socken ligger *Boxholms säteri*, *Boxholms järnbruk* och *Götevi*; i Åsbo socken *Grönlund*, fideikommiss (192.000 kr.) inom grefliga släkten Klingspor; i Bjälbo socken låg det gamla Folkungagodset *Bjälbo*, som nu är deladt i flera egendomar; i Hofs socken *Hofgården*.

Vifolka härad (392.27 kv.-km., 10.856 inv.) omfattar 7 socknar och 5 sockendelar.

I Västra Hargs socken ligga *Kylehof* och *Spellinge*; i Veta socken *Solberga* och *Mantorp*; i Härberga socken den stora kvarnbyn *Öjebro by*; i Mjölby socken *Hulterstad* och *Mjölby kyrkoby*, som i folkmängd och industriell lifaktighet kan täfla med många mindre städer; viktig järnvägsknut.

VIII. **Lysings, Dals och Aska härads fögderi** (992.16 kv.-km., 31.338 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och är deladt på 2 domsagor, *Lysings och Göstrings domsaga* (se ofvan) samt *Aska, Dals och Bobergs domsaga* (se ofvan).

Lysings härad (444.61 kv.-km., 10.352 inv.) omfattar 8 socknar och 2 sockendelar.

I Svanhals socken ligga *Kyleberg* och *Renstad*; i Heda socken *Disevid*; i Ödeshögs socken *Ödeshögs kyrkoby*; i Västra Tollstads socken *Alvastra* klosterruin samt *Hästholmen*, en god hamn vid Vättern.

Dals härad (132.14 kv.-km., 4.174 inv.) omfattar 6 socknar och 3 sockendelar.

I Rogslösa socken ligger *Borghamns* kalkstensbrott; i S:t Pers socken *Starby*;

Aska härad (415.41 kv.-km., 16.812 inv.) omfattar 9 socknar och 7 sockendelar.

I Strå socken ligger *Åbylund*; i Hagebyhöga socken *Medhamra*; i Vinnerstads socken *Motala pappersbruk*; i Motala socken *Motala mekaniska verkstad,* anlagd 1822, vårt lands största inrättning af detta slag; 1891 gjorde verkstadsaktiebolaget konkurs, men rörelsen har upptagits af ett annat bolag, ehuru i förminskad skala; i Västra Ny socken ligger *Medevi hälsobrunn,* som är den äldsta och en af de mest besökta af våra hälsobrunnar.

---

22. Gotlands län.

Gotlands eller *Visby län* omfattar Gotland med kringliggande öar, af hvilka den aflägsnaste är *Gotska Sandön* 40 km. norr om *Fårön*. Länet utbreder sig, om man bortser från Sandön, emellan 56° 55′ och 57° 57′ n. b. samt 18° 18′ och 19° 10′ ö. Gr. Dess areal är 3.158.44 kv.km., däraf 3.116.60 kv.-km. land och endast 41.84 kv.-km. vatten. Folkmängden var 1892: 51.074 inv., af hvilka 23.947 voro mankön och 27.127 kvinnkön. I länets enda stad bodde 7.155, på landsbygden 43,919 inv. Under åren 1880—90 minskades folkmängden med 3.331 personer eller 6 %. Folktätheten var 1890: 16 inv. på 1 kv.-km.

Gotländingarne eller, såsom de förr kallades, *gutarne,* hafva på sin aflägsna ö bevarat många egendomligheter i språk och seder, hvilka ganska bestämdt skilja dem från fastlandets inbyggare. Deras folkspråk har ett mycket ålderdomligt skaplynne både i fråga om böjning och ljudförhållanden, bland hvilka särskildt märkes en stor rikedom på diftonger. Genom det egendomliga tonfallet, som något påminner om finsk-svenskans, igenkännes äfven gotländingen lätt. Bland gamla seder, som bibehållits på Gotland, äro i synnerhet de många *folklekarne* bekanta, oftast gymnastiska täflingslekar, som fordra både kraft och hurtighet. Bland dem må nämnas

pärkaspelet, som utföres med boll, varpkastning (med sten), störta stång, hoppa stikel, springa kapp, draga hank samt "våg", i hvilken lek ibland ett par grannsocknar mäta sig med hvarandra. Stor är också kärleken till sång och musik. "Folkvisan bevaras och odlas i hvarje stuga, och de hurtiga Gotlandspolskorna utföras på viol af firade spelmän vid slätteröl och bröllop."

Gotländingen är gästfri, lugn och godmodig, men envis och misstänksam och en maklig arbetare. Arbetstiden för lejda arbetare är på Gotland flera timmar kortare än i södra Sverige, men arbetslönen större. Han vill lefva godt och bo väl samt älskar högt sin ö, där han bäst trifves. Sådana uttryck som att "resa öfver till Sverige", och att Gotland "hör under Sverige" hafva väl sin historiska förklaring, men tyda äfven på att gotländingen anser sin ö som det närmaste fosterlandet. Fastlandsbon, som slår sig ned på ön, betraktas nästan som en främling och har svårt att nå en annan ställning i infödingarnes ögon,

Näringar. Åkerbruket är Gotlands hufvudnäring, och jorden är både lättskött och fruktbar. I följd af denna omständighet och det milda klimatet är öns flora rik, nästan sydländsk, i det att många växter trifvas här, som icke finnas på motsvarande breddgrader på fastlandet. Bland odlade växter är detta fallet t. ex. med hvitbetan.

Af ägovidden utgjorde 1892: 29.17 % inägor, 46.94 % skog, 23.89 % annan mark. Bland inägorna voro 503 hektar träd-, humle- och kålgård, 56.941 hektar åker och annan odlad jord, 33.456 hektar naturlig äng. Mantalen voro 1.121, delade i 5.883 brukningsdelar. Af dessa uppgåfvos 5.729 vara odlade af ägare, 174 af arrendatorer. Dessa summor öfverensstämma dock ej med brukningsdelarnes hela antal. Antalet af de brukningsdelar, som öfverstego 100 hektar, var 11.

Af 1893 års skörd voro 55.900 hektoliter *hvete,* 191.000 hl. *råg,* 130.200 hl. *korn,* 24.700 hl. *hafre,* 192.000 hl. *blandsäd* och 230.000 hl. *potatis.* — En del af rågen odlas på kalkstensklappern vid stränderna, hvilken gödslas med s. k. "släke"; denna s. k. strandråg är mycket eftersökt. Gotlandskornet är äfven särdeles begärligt, och Gotlands senap anses vara den bästa i Sverige.

Åkerbrukets framsteg äro långsamma; endast undantagsvis förekommer ännu ordnadt växelbruk, det vanligaste brukningssättet är 3- eller 6-skiftesbruk. Intresset för odling af mossar och myrar har under senare tiden utbredts, och afdikning af dylika marker bedrifves med tilltagande ifver. Det största hithörande företaget är afdikningen af den stora Martebo myr, hvilket afslutades 1894.

Boskapsskötsel. Kreatursstocken utgjorde 1892: 10.647 *hästar,* 32.201 *nötkreatur,* 42.239 *får,* 7.097 *svin,* och omkring 63.000 *höns.* I förhållande till folkmängden är detta det största antal djur, som något län äger.

Vi hafva förut redogjort för Gotlands inhemska djurraser (se sid. 208). Arbetet för boskapsskötselns höjande medför endast långsamt de åsyftade resultaten, hvilket till största delen beror — liksom åkerbrukets förr nämnda endast långsamma framsteg — på de små brukningsdelarnes stora antal och i följd däraf jordägarnes mindre förmåga att offra kapital härpå, helst stora utgifter kräfvas för de pågående laga skiftena och utdikningsföretagen. I fråga om nötkreatursafveln har man därför uppställt som mål att utbilda den inhemska rasen, men icke att införa andra djurslag. Däremot har den norska Gudbrandsdalshästen införts, ehuru de inhemska "skogsrussarne" mest förekomma på landsbygden. Äfven fårafveln, som är en viktig näringskälla för ön, har befordrats genom införsel af engelska cheviotfår, som utmärkt lämpa sig till korsning med de infödda fåren.

Svinafveln bedrifves blott för husbehof och fyller icke ens detta.

Skogshushållningen. Skogen var fordom öns viktigaste inkomstkälla, men skogssköflingen bedrefs i den skala, att en särskild för Gotland gällande skogslag måste 1869 utfärdas. Numera är skogshushållning blott en binäring, men dock af mycken vikt. Från ön exporteras årligen omkring 6.000 kbm. bjälkar, sparrar och timmer, 12—13.000 kbm. bräder och plank, 10—12.000 kbm. syllar samt mindre partier ekvirke och ved. Trots den nämnda skogslagen anlitas skogen i mycket hög grad, och intresset för skogssådd framträder föga. *Tjärubränning* idkas på åtskilliga ställen, *torf* användes till bränsle hufvudsakligen vid cementfabriken i Visby.

Jakten har icke betydelse som egentlig näring. Dess föremål äro förnämligast hare, rapphöns, morkulla, beckasin, orre, gräsand och åtskillig sjöfågel (bl. a. ejder). Af rofdjur finnas blott räf och örn.

Fisket är däremot en mycket viktig näring. Det är nästan uteslutande hafsfiske och idkas af omkring 1.900 personer, af hvilka dock mer än hälften äro jordbrukare och bedrifva fisket blott som en tillfällig binäring. Värdet af båtar och redskap beräknades 1887 till 467.400 kr. Det ojämförligt viktigaste fisket är *strömmingsfisket,* som under åren 1887—90 i medeltal afkastade 197.000 kr. Därefter följer i medelvärde under de nämnda fyra åren *torskfiske* (37.000 kr.), s. k. *fjällfiske* (16.300 kr.), *laxfiske* (8.500 kr.), *flundrefiske* (7.000 kr.), *ålfiske* (2.500 kr.). Allt hafsfiskes medelafkastning var under dessa år öfver 267.000 kr. årligen. De största fisklägena finnas på den sydöstra kusten.

Industri. Något bergsbruk, som afser uppfordring af metaller, kan naturligtvis icke förekomma på Gotland, enär dess öfversiluriska bildningar icke innehålla några

metaller. Däremot fås ur öns berggrund kalk, sandsten och cement.

Kalktillverkningen bedrifves hufvudsakligen i Visby och i länets norra härad, där flera större och mindre kalkugnar finnas. Släckt och osläckt kalk samt arbetad och oarbetad kalksten utföres årligen. År 1890 steg exportens sammanlagda värde till 63.000 kr. *Sandsten* brytes endast i södra delen af länet och utskeppas mest från *Burgsvik.* Exportens värde är mycket växlande, men högst för artikeln slipsten (1890: 39.300 kr.).

I Visby finnes ett större stenhuggeri och marmorsliperi, hvars tillverkningsvärde 1892 var 75.000 kr. Dessutom förekomma några tegelbruk.

Af annan industri finnes ej mycket. Viktigast är brännvinstillverkningen vid 1 bränneri i Klinte socken med ett tillverkningsvärde 1892 af 137.500 kr., 2 gjuterier och mekaniska verkstäder (1892: 71.000 kr.) samt bryggerier, färgerier, garfverier och andra mindre verk. År 1892 funnos i länet tillsammans 27 fabriker med 453 arbetare och 915.000 kr. i tillverkning; däraf på landsbygden 15 med 263.000 kr. Nyligen anlagd är en fabrik för tillverkning af hvitbetssocker i Roma. Antalet handtverkare var 192 med 164 arbetare, af hvilka på landsbygden bodde 66 med 53 arbetare; handlandena voro 211 med 127 biträden.

Sjöfarten bedrifves hufvudsakligen för tillgodoseende af länets egna behof, dock idkas med några fartyg fraktfart å aflägsnare farvatten. Länets handelsflotta räknade 1892: 85 fartyg om 8.928 ton, däraf hemmahörande i länets landsbygd 68 om 5.020 ton. De förnämsta hamnarne äro *Visby, Klinte, Slite, Kapellshamn, Fårösund, Burgsvik* och *Rone.*

Stad.

Länet har blott en stad, *Visby*.

Visby, stapelstad på öns nordvästra kust, är säte för landshöfding och biskop. Dess historia går tillbaka till hednatiden och dess namn, som betyder "offerställets stad", angifver dess ställning på denna tid. Längre fram blef det en medelpunkt för handeln emellan västra Europa och Orienten, öfver Ryssland, och sannolikt var det hufvudsakligen tyska köpmän, som förmedlade denna rörelse. Så utvecklade sig Visby till en svensk-tysk handelsstad af stor betydelse, blef medlem af Hanseförbundet samt var en af norra Europas rikaste städer under 11- och 1200-talen. Där funnos 3 kloster, 16 kyrkor, däraf 11 församlingskyrkor, af hvilka 4 för utländska köpmän; det hade eget mynt och egen lag; en vidsträckt stadsmur gjorde det till en stark fästning. Då sedan handelsvägarna ändrades, sjönk stadens merkantila betydelse. Nedgången påskyndades af Valdemar Atterdag, som 1361 grundligt utplundrade Visby; därefter var det flera gånger intaget af sjöröfvare, som hade sitt hufvudtillhåll i det utanför stadsmuren liggande *Visborgs slott.* Slutligen stod staden till stor del öde, kyrkorna och klostren föllo i ruiner. Än i dag är Visby ruinernas stad, "Nordens Rom", såsom man kallat det. Den gamla stadsmuren med sina många torn står ännu kvar, af de många kyrkorna är endast *S:ta Maria* eller *domkyrkan* bevarad, men af 10 andra finnas ruiner. Den största och bäst bibehållna af dessa är *S:ta Katarina.* Äfven flera enskilda hus stå kvar sedan äldre tider, ofta med gafveln mot gatan. Visby ligger i en brant strandsluttning, har trånga och krokiga gator och ett allt igenom ålderdomligt utseende. I norra delen af staden finnes en vacker trädgårdsanläggning, "Botaniska trädgården". Visby har ett högre allmänt läroverk och är en ganska besökt badort.

Invånarnes antal var 1850: 5.443, 1870: 6.167, 1880: 6.922, 1890: 7.102 och 1894: 7.448. Fabrikerna voro 1892: 12 med ett tillverkningsvärde af 652.000 kr. Däribland märkas 1 kalk- och cementfabrik, 1 stenhuggeri (75.000 kr.), 2 bryggerier (86.000 kr.), 3 garfverier (23.000 kr.) samt några mindre. Handtverkarne voro 128 med 111 arbetare, handlandena 115 med 78 biträden. Stadens handelsflotta utgjorde 17 fartyg om 3.908 ton. Till dess hamn — som är konstgjord — anlände 385 fartyg om 65.874 ton från inländska och 74 fartyg om 15.120 ton från utländska hamnar. — Visby är utgångspunkt för järnbanan Visby—Hemse.

Landsbygd.

Gotlands län är deladt i 2 fögderier.

I. **Gotlands norra fögderi** (1.777.51 kv.-km., 21.118 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar *Gotlands norra domsaga.*

Gotlands norra härad (= hela fögderiet) omfattar 47 socknar och 1 sockendel.

Till Fårö sockon höra både *Fårön* och *Gotska Sandön*; i Bunge socken ligger hamnen *Fårösund,* vid det liknämnda sundet, som i sin helhet är en utmärkt hamn; i Hangvars socken *Kapellshamn,* i inre delen af Kapellshamnviken; i Lärbro socken godset *Vikers* samt en af Gotlands vackraste landskyrkor; i Hellvi socken godset *Malms*; i Lummelunda socken *Tjouls* och *Öfversta kvarn*; i Västkinde socken *Skäggs*; i Endre socken *Stenstugu*; i Follingbo socken *Hallfreda* och *Rosendal*; i Tingstäde socken *Furubjärs* och en vacker sockenkyrka; i Othems socken *Slite hamn*; i Bäls socken *Gane*; i Barlingbo socken *Stafva*; i Roma socken *Roma klosters kungsgård*; Dalhems socken har den mest storartade kyrka på Gotland; i Östergarns socken hamnen *Katthammarsvik*; i Ardre socken hamnen *Ljugarn.*

II. **Gotlands södra fögderi** (1.359.54 kv.-km., 23.117 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar *Gotlands södra domsaga.*

Gotlands södra härad (= hela fögderiet) omfattar 44 socknar och 1 sockendel.

I Västerhejde socken ligger *Fridhem,* tillhörigt Prins Bernadotte, samt *Nygårds* och *Sunderbys*; i Stenkumla socken *Snäckarfve*; i Västergarns socken hamnen *Västergarn*; i Klinte socken godset *Klintebys* och *Klintehamn;* Vält, Stånga, Lojsta, Burs, Lau, Lye, Hablingbo och Öja socknar hafva berömda kyrkor; i Öja socken ligger *Bobbenarfve* och hamnen *Burgsvik* (el. *Bursvik);* en annan Bursvik finnes i Burs socken; i Rone socken *Rone hamn.*

23. Södermanlands län.

Södermanlands eller *Nyköpings län* omfattar hela Södermanland utom Södertörn (däri inberäknadt Öknebo härad) med tillhörande öar, som tillhöra Stockholms län, samt Säterbo, Kung Karl och Torpa socknar, hvilka höra till Västmanlands län. Länet ligger emellan 58° 37′ och 59° 31′ n. b. samt 15° 37′ och 17° 44′ ö. Gr. Arealen är 6.815.68 kv.-km., däraf 6.271.04 kv.-km. land och 544.64 kv.-km. vatten (nära 8 %). Folkmängden var 1892 157.077 inv., däraf 77.198 män och 79.879 kvinnor. På landsbygden bodde 135.102 inv., i städerna 21.975. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 7.805 personer eller med 5.3 %. Folktätheten var 1890 25 inv. på 1 kv.-km.

Södermanländingarna bo alltför nära rikets centrum för att hafva kunnat bevara synnerligen utpräglade egenheter i karakter och skaplynne. De äro fredliga, redbara och sträfsamma samt äga i allmänhet aktningsvärd bildning och äro ganska mottagliga för nya intryck i religiöst eller politiskt afseende. — Vingåker var förr kändt för sina vackra folkdräkter, men dessa äro numera mestadels aflagda.

Näringar. Södermanland är rikt på berg och från n.— s. gående väldiga åsar af rullstensgrus och sand, men emellan dem och de tusentals sjöarna utbreda sig

bördiga åkerfält, som vanligen äro mycket väl odlade. Jordbruket är också länets hufvudnäring. Af ägovidden voro 1892 28.26 % inägor, 46.81 % skog och 24.93 % annan mark, såsom berg, moras o. d. Inägorna voro så fördelade, att 1.293 hektar utgjorde träd-, humle- och kålgård, 159.446 hektar åker och annan odlad jord samt 16.473 hektar naturlig äng. Mantalen voro 3.356.6, delade i 6.419 brukningsdelar, af hvilka 3.754 odlades af ägare och 2.665 af arrendatorer. Antalet brukningsdelar, som öfverstego 100 hektar, var 294. Fideikommissen äro 24 och utgöra tillsammans 482 mantal med ett taxeringsvärde af 12.6 mill. kr., hvilket är vida mindre siffror i fråga både om mantal och taxering än i Malmöhus län.

De viktigaste skördebeloppen voro 1893: 97.000 hektoliter *hvete,* 359.000 hl. *råg,* 67.100 hl. *korn,* 947,000 hl. *hafre,* 88.000 hl. *blandsäd* och nära 600.000 hl. *potatis.*

Brukningssättet är å större egendomar 6- à 8-årigt växelbruk och å mindre 2- à 3-årigt skiftesbruk.

Boskapsskötsel. Kreatursstocken uppgafs 1892 till 11.852 *hästar,* 110.492 *nötkreatur,* 36.312 *får,* 21.115 *svin* och omkring 24.000 *höns.*

En jämförelse med föregående års siffror visar en stark tillökning i fråga om nötkreaturen, utom för oxar, hvilka här som i andra län alltmer ersättas med hästar; vidare i fråga om svin. Detta tyder på en motsvarande utveckling af mejerihandteringen, som numera liksom åkerbruket lämnar ett betydande öfverskott till export.

Skogshushållning. Afverkningssättet är liksom i andra län till en god del planlöst och utan hänsyn till framtiden, ehuru de större egendomarna i allmänhet bilda ett undantag från denna regel. Skogsbrist förekommer dock ännu blott i ett par socknar, under det att de öfriga hafva skogseffekter till afsalu. År 1890 funnos

70 vattensågar och 52 ångsågar, hufvudsakligen afsedda för husbehof, samt 10 vatten- och 18 ångsågar, hvilkas tillverkning var ämnad till försäljning. Rörande kvantiteten af det sågade virket föreligga inga fullständiga uppgifter.

Om jakten gäller hvad som är sagdt under Östergötlands län.

Fisket bedrifves hufvudsakligen blott till husbehof, utom *strömmingsfisket* i skärgården; hvilket i Hölebo och Jönåkers härad 1890 värderades till 11.900 kr. I Väster-Rekarne idkas fiske i Hjälmaren till ett årsvärde af omkr. 24.000 kr.

Bergshandtering. Uppfordring af järnmalm sker vid 8 grufvor, belägna i Svärta, Gåsinge och Åkers samt Sköldinge socknar, till 27.260 ton år 1893. De ojämförligt viktigaste grufvorna äro *Kantorps grufvor* och i andra rummet *Oskarsgrufvorna* i Sköldinge socken. Vid 3 verk, *Åkers, Näfvekvarns* och *Forssjö bruk,* framställdes 1893 omkr. 2.700 ton tackjärn, hvilka siffror häntyda på en tillbakagång inom denna näringsgren. Stångjärn eller smältstycken tillverkas vid *Forssa, Forssjö, Stålboga, Virå, Näfvekvarns* och *Nyby bruk,* 1893 inalles 3,677 ton.

Förr har koppar producerats vid *Tunabergs koppargrufva,* men brytningen har nu upphört. Marmor brytes vid *Klastorps marmorbruk.*

Fabriksindustri. Länet intager inom denna näring ett af de främre rummen bland Sveriges län, hufvudsakligen till följd af Eskilstuna storartade järnmanufakturindustri. I hela länet utgjorde 1892 fabrikernas antal 243 med 5.264 arbetare och en tillverkning af 9.74 mill. kr. Häraf komma 109 fabriker och öfver 3.5 mill. kr. på Eskilstuna. På landsbygden lågo 94 fabriker med 4.34 mill. kr. i tillverkningsvärde. — Den viktigaste industrigrenen är gjuterier och mekaniska verkstäder (1892: 109 med 4.55 mill. kr. t.-v.), vidare 2 bomullsspinnerier

(790.000 kr.), 2 ylleväfverier (300.000 kr.), 4 snickerifabriker (100.000 kr.) samt 18 garfverier (160.000 kr.) m. m. Handtverkarne voro 1892: 711 med 915 arbetare, däraf på landsbygden 395 med 393 arbetare. Handlandena 515 med 472 biträden, däraf på landsbygden 272 med 201 biträden. — Länets handelsflotta utgjorde 55 fartyg om 3.154 ton; af fartygen voro 42 om 1.947 ton hemmahörande på landsbygden. Sjöfarten är icke synnerligt betydande och utrikes sjöfart förekommer blott på två hamnar: *Oxelösund* och *Nyköping.*

Städer.

Södermanlands län har 5 städer, nämligen *Nyköping, Trosa, Mariefred, Strängnäs, Torshälla* och *Eskilstuna.* Dessutom finnes en köping: *Malmköping.*

Nyköping, stapelstad och säte för landshöfding, har ett fördelaktigt läge vid *Nyköpingsåns* utlopp i *Stads-* eller *Byfjärden.* Staden är urgammal och var under medeltiden en af Sveriges mest betydande orter samt omnämnes ofta i denna tids historia. Sedermera gick det tillbaka för Nyköping, då Stockholm alltmer drog till sig handeln; men på senare år har staden fått en ganska betydande industri och ökad folkmängd. År 1870 voro invånarne 4.091, 1880: 4.813, 1890: 5.978 och 1894: 6.307. Fabrikerna voro 1892: 18 med öfver 1.65 mill. i tillverkning. Bland dem märkas *Periodens* bomullsspinneri (488.000 kr.) samt utanför staden *Hargs* bomullsspinneri och väfnadsfabrik (370.000 kr.), *Fors* ullgarnsspinneri och väfveri, 2 mekaniska verkstäder (78.000 kr.), 2 garfverier (58.000 kr.), 2 snickerifabriker (75.400 kr.), 2 bryggerier (102.000 kr.) m. m. Antalet handtverkare var 87 med 102 arbetare och handlande 65 med 78 biträden. Handelsflottan räknade blott 2 fartyg om 281 ton. Till hamnen ankommo 251 fartyg om 23.415 ton

från inrikes och 19 fartyg om 2.583 ton från utrikes orter. — I staden finnes ett högre allmänt läroverk.

Till sitt yttre är Nyköping en regelbunden stad med raka gator samt prydligt och väl vårdadt. Bland dess byggnader märkas två kyrkor, *S:t Nikolai* och *Allhelgona* kyrkan, båda föga märkliga. Strax söder om staden ligga ruinerna af det gamla *Nyköpings hus,* en af de minnesrikaste af Sveriges gamla borgar.

Trosa, uppstad vid *Trosaån,* nära dess utlopp i *Trosafjärden,* är en gammal ort, som fick stadsprivilegier redan 1454, men som är en bland våra obetydligaste städer. Invånarne voro 1890: 621 och 1894: 639, hvilka hufvudsakligen lefva af åkerbruk. Fabrikerna voro 1892: 3 med 8.000 kr. i tillverkning, handtverkarne 31 med 18 arbetare och handlandena 9 med 13 biträden. Staden ägde blott 1 fartyg, men dess hamn besöktes af 200 om 9.203 ton. — Trosa äger en badinrättning, och under somrarne bruka många sommargäster bo i den täcka staden.

Mariefred, uppstad vid *Gripsholmsfjärden* af Mälaren, uppstod på 1400-talet kring kartusianerklostret *Gripsholm* och har aldrig haft någon betydelse. Invånarne voro 1890: 977 och 1894: 1.082. Ingen fabriksindustri finnes i staden, som 1892 hade 34 handtverkare med 30 arbetare och 7 handlande med 11 biträden samt en handelsflotta af 1 fartyg. Staden besökes om somrarne af en mängd ångfartyg, som ditföra lustresande från Stockholm, hvilkas mål är att se *Gripsholms slott,* som ligger strax bredvid staden. På detta sätt får stadens sjöfartssiffror ett ståtligt utseende. 1893 ankommo nämligen 373 fartyg om 31.883 ton. — Mariefreds enda betydande byggnad är kyrkan.

Strängnäs, uppstad, har ett mycket vackert läge på en udde, som utskjuter i Mälaren, och är säte för biskopen öfver Strängnäs stift. Redan under hednatiden

var det Södermanlands viktigaste ort, och dess betydelse ökades, när det på 1100-talet blef biskopssäte. Från denna dess storhetstid finnes ännu ett minnesmärke i den ståtliga *domkyrkan,* som är ett af Sveriges förnämsta tempel. Under nyare tider har staden icke kunnat upprätthålla sin gamla rang, utan nedsjunkit till en af våra obetydligare landsortsstäder. Folkmängden var 1870: 1.639 inv., 1890: 1.754 och 1894: 1.898 inv. Industrien är obetydlig: 1892 funnos blott 4 fabriker med 11.680 kr. i tillverkningsvärde, 27 handtverkare med 61 arbetare och 18 handlande med 16 biträden. Stadens hufvudnäring är åkerbruk. Strängnäs' handelsflotta bestod 1892 af 5 fartyg om 400 ton, och dess hamn besöktes af 1.635 fartyg om 141.850 ton, mestadels små ångbåtar. I staden finnes ett högre allmänt läroverk, hvilket jämte stiftsstyrelsens härvaro ger Strängnäs hela dess betydelse i våra dagar.

Utom domkyrkan finnes ett par andra större byggnader, nämligen biskopsresidenset och läroverkshuset.

Torshälla, uppstad vid *Torshälla-* eller *Eskilstuna-ån (Hyndevads-ån),* 3 km. från dess utlopp i fjärden Blacken, är liksom de flesta andra städerna i länet en mycket gammal ort, men har aldrig ägt någon betydelse. Folkmängden var 1870: 783, 1890: 1.356 och 1894: 1.508 inv. Dessa siffror angifva dock, att staden är stadd i utveckling, och därför har den att tacka, att industriell verksamhet börjat bedrifvas vid sidan af den gamla hufvudnäringen, åkerbruket. Sålunda funnos här 1892 10 fabriker med 196.000 kr. i tillverkning, däribland 5 mekaniska verkstäder (117,000 kr.). Handtverkarne voro 35 med 67 arbetare och handlandena 14 med 20 biträden. Handelsflottan bestod blott af 1 fartyg, men staden besöktes af 200 fartyg om 9.203 ton. Den enda byggnad, som förtjänar omnämnas, är stadens gamla kyrka, hvars höga torn synes långt ute på Mälaren.

Eskilstuna, uppstad på båda sidor om *Eskilstuna-ån,* som genom kanalisering är segelbar hit, 7.5 km. från utloppet, är länets största och mest bekanta stad. Dess historia går långt tillbaka i tiden, och dess namn påminner om kristendomens första införande i vårt land, men dess betydelse är af yngre datum. De forsar, som ån här gör, hade sedan äldre tider användts för drifvande af kvarnar och "sågkvarnar", men under Karl X Gustafs regering anlades här af livländaren Rademacher ett manufakturverk (1659), och sedan denna tid har Eskilstuna varit den förnämsta tillverkningsorten i Sverige för finare smiden, särdeles knifvar och saxar, hvilka i följd af sina utmärkta egenskaper förvärfvat sig en marknad långt utom landets gränser och förskaffat staden namnet "Sveriges Sheffield". Tillverkningen bedrifves dels i stora fabriker, dels såsom handtverk i små smedjor, hvilkas ägare för de större fabrikörernas räkning tillverka vissa artiklar. Utom dessa finare smidessaker tillverkas här äfven maskiner o. a. — De största fabrikerna äro *Munktells mekaniska verkstad* för lokomobiler m. m. (800.000 kr. i tillverkningsvärde), *Söderbloms gjuteri, Tunafors* och *Stålfors* m. fl. verkstäder. 1892 funnos inalles 109 fabriker med ett tillverkningsvärde af öfver 3.5 mill. kr., däribland 83 järnförädlingsverk om 2.85 mill. kr. i tillverkning. Bland öfriga verk må nämnas 2 bryggerier (151.000 kr.), 1 snickerifabrik (100.000 kr.), 1 fabrik för tillverkning af kontorsböcker o. d. (150.000 kr.). Handtverkarne voro 79 med 229 arbetare, handlandena 121 med 122 biträden. Handelsflottan utgjorde blott 3 fartyg om 420 ton, och antalet till stadens hamn ankomna fartyg var 424 om 31.314 ton. — I Eskilstuna finnes ett femklassigt läroverk samt en teknisk skola.

Eskilstuna består af *Gamla staden* öster om ån, *Nya staden* och *Fristaden.* Norr om denna ligger *Karl Gustafs stad* på åns västra strand, som dock blott med hän-

syn till polisuppsynen hör till Eskilstuna, men f. ö. till Fors socken. I den senare ligger *Karl Gustafs gevärsfaktori,* tillhörigt kronan och anlagdt 1814, där svenska arméens gevär tillverkas.

Köpingen *Malmköping* ligger nästan midt i länet. Invånarne voro 1892: 531. S. å. hade köpingen 5 fabriker med en tillverkning af 23.300 kr. i värde, däribland 2 garfverier (14.000 kr.). Handtverkarne voro 23 med 15 arbetare, handlandena 9 med 11 biträden.

Landsbygd.

Södermanlands län är deladt i 4 fögderier.

I. **Nyköpings fögderi** (2.066.17 kv.-km., 36.677 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar jämte Daga härad af Gripsholms fögderi *Nyköpings domsaga* (2.573.18 kv.-km., 45.097 inv.).

Jönåkers härad (936.88 kv.-km., 17.181 inv.) omfattar 11 socknar.

I Tuna socken ligger godset *Berga*; i Tunabergs socken *Näfvekvarns bruk*: i Kila socken *Stafsjö bruk* samt *Ålberga* nu nedlagda *bruk*; i Björkviks socken godsen *Danbyholm, Hagbyberga, Hofsta* och *Marieberg* samt *Virå järnbruk* vid Viråu; i Stigtomta socken *Vällinge* och *Vik*; i Bärbo socken *Täckhammar* samt *Tistad*; i S:t Nikolai socken *Arnö,* hufvudgård i ett fideikommiss (590.000 kr.) inom släkten Sparre, *Stjärnholm* samt *Oxelösunds* viktiga hamn, vid hvilken Oxelösund—Flen—Västmanlands järnväg slutar, och som är exportort för en del af Bergslagens järnmalm och järn.

Rönö härad (777.37 kv.-km., 12.957 inv.) omfattar 14 socknar.

I Ripsa socken ligger *Edeby*; i Runtuna socken *Lindö, Löfsund* och *Åresta*; i Ludgo socken *Trollesund,* tillhörigt familjen Trolle-Löwens fideikommiss, *Malma* och *Sofielund*; i Bälinge socken *Nynäs, Hånö* och *Mosstena* fideikommiss (245.000 kr.) inom släkten v. Plomgren; i Tystberga socken *Björksund*; i Torsåkers socken *Sörby,* fideikommiss (316.000 kr.) inom släkten v. Löwen; i Lästringe socken *Gärdesta,* som tillhör släkten Trolle-Löwens fideikommiss; i Svärta socken *Sjösa,* hufvudgård inom det Trolle-Löwenska fideikommisset (825.000 kr.) samt *Svärta* eller

Norshammars bruk, som äger en del af *Förolagrufvan*; i Helgona socken *Kristineholms* stora gods.

Hölebo härad (351.92 kv.-km., 6.539 inv.) omfattar 5 socknar.

I Hölö socken ligger slottet *Tullgarn,* som innehafves af Kronprinsen; i Mörkö socken *Hörningsholm,* hufvudgård i ett fideikommiss inom grefliga släkten Bonde (1.858.000 kr.); i Västerljungs socken *Örboholm*; i Trosa landsförsamling *Tureholm.*

II. Vingåkers fögderi (2.210.72 kv.-km., 46.071 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Oppunda och Villåttinge härads domsaga.*

Oppunda härad (1.559.49 kv.-km., 34.246 inv.) omfattar 13 socknar.

I Västra Vingåkers socken ligger *Säfstaholm,* hvilket tillhör samma fideikommiss som Hörningsholm, det vackra *Skenäs* och *Högsjö*; i Östra Vingåker *Klastorp,* fideikommiss inom släkten Lewenhaupt (470.000 kr.), *Sjöholm* och *Forssa bruk*; i Julita socken *Julita gård,* fordom ett munkkloster tillhörigt Cistercienserorden, *Fogelsta, Äs* och *Glimmersta*; i Österåkers socken *Forsby*; i Stora Malms socken *Eriksberg,* det största godset i länet och hufvudgård inom ett fideikommiss (2 mill. kr.), tillhörigt friherrliga släkten Bonde, *Forssjö bruk* och *Stora Djulö* samt *Vermbols trämassefabrik* vid den viktiga järnvägsstationen *Katrineholm,* utgångspunkt för Östra stambanan; i Floda socken *Fjällskäfte,* hufvudgård i ett af de v. Celsingska fideikommissen (1.3 mill. kr.), *Ökna* och *Bie* kallvattenkuranstalt; i Skyllinge socken *Hålbonäs* samt järngrufvorna *Kantorps-* och *Oskarsgrufvorna, Skalunda grufva* och *Vilhelmina grufva*; i Vadsbro socken *Lagmansö,* tillhörigt ett fideikommiss (625.000 kr.) inom friherrliga släkten Falkenberg, och *Hedenlunda*; i Husby-Oppunda socken *Tärna* el. *Tärnö,* bekant ur Gustaf Vasas historia, fideikommiss (218,000 kr.) inom släkten Strömfelt, *Torp* och *Husby gård*; i Bettna socken *Åkerö,* som ägdes af K. G. Tessin, samt *Broby.*

Villåttinge härad (651.23 kv.-km., 11.825 inv.) omfattar 8 socknar.

I Årdala socken ligger *Vibyholm,* tillhörigt samma fideikommiss som Hörningsholm och Säfstaholm, samt *Stäringe*; i Dunkers socken *Ekensholm*; i Lilla Malma socken *köpingen Malmköping* samt *Fräkentorp,* del af ett v. Celsings fideikommiss (667.000 kr.); i Lilla Mellösa socken *Hällefors,* tillhörigt samma fideikommiss som Fjällskäfte; i Flens socken *Stenhammar* samt järnvägsstationen *Flen*; i Hyltinge socken *Sparreholm.*

III. **Rekarne fögderi** (1.135.64 kv.-km., 27.351 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och bildar jämte Åkers och Selebo härad af Gripsholms fögderi *Lifgedingets domsaga* (1.973.57 kv.-km., 42.249 inv.).

Öster-Rekarne härad (718.88 kv.-km., 15.044 inv.) omfattar 11 socknar.

I Jäders socken ligger *Fiholm*, fideikommiss (1.16 mill. kr.) inom grefliga släkten Beck-Friis; i Barfva socken *Lindholm*, hvilket tillhör samma fideikommiss som Fråkentorp; i Kjula socken *Ribbingelunds* kungsgård; i Sundby socken *Sundbyholms* kungsgård; i Ärla socken *Rinkesta, Spånga* och *Tummelsta*; i Husby-Rekarne socken *Ryningsberg* samt *Rossvik*; i Näshulta socken *Hedensö*.

Väster-Rekarne härad (416.76 kv.-km., 12.307 inv.) omfattar 8 socknar.

I Torshälla landsförsamling ligger *Nyby bruk*; i Fors socken *Karl Gustafs stads gevärsfaktori* (se Eskilstuna); i Gillberga socken *Biby*, hvilket tillhör samma fideikommiss som Fjällskäfte; i Tumbo socken *Österby*; i Öja socken *Stora Sundby*.

IV. **Gripsholms fögderi** (1.344.94 kv.-km., 23.318 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och är deladt på *Nyköpings* och *Lifgedingets domsagor* (se ofvan).

Åkers härad (456.45 kv.-km., 7.764 inv.) omfattar 7 socknar.

I Åkers socken ligger *Åkers krutbruk*, som nu äges af staten, *Åkers styckebruk* (1.3 mill. kr. taxeringsvärde), vid hvilket numera tillverkas projektiler samt gjutgodsartiklar, landtbruksredskap och tackjärn m. m., men icke kanoner; i Härads socken *Näsbyholm*, fideikommiss (165.000 kr.) inom släkten Nauckhoff, samt den bekanta runristningen på Gökstenen; i Fogdö socken *Hesselbyholm*, del af ett fideikommiss (330.000 kr.) inom släkten Stjernstedt, *Bergshammar*, hufvudgård i ett fideikommiss inom släkten Sack (230.000 kr.); i Strengnäs landsförsamling *Låsta*.

Daga härad (507.01 kv.-km., 8,420 inv.) omfattar 6 socknar.

I Gåsinge socken ligga *Skeppsta, Närlunda* och *Heby*, del af ett fideikommiss inom grefliga släkten Liljencrantz (199.000 kr.); i Frustuna socken *Södertuna* och *Gnesta* stora stationssamhälle; i Björnlunda socken *Älghammar* och *Jakobsberg*, hvilket är fideikommiss (157.000 kr.) inom

släkten Wattrang; i Gryts socken *Graneberg,* fideikommiss (118.000 kr.) inom släkten v. Klinkowström, samt *Stjärnhofs* säteri och järnvägsstation.

Selebo härad (381.48 kv.-km., 7.134 inv.) omfattar 8 socknar.

I Toresunds socken ligga *Räfsnäs,* bekant ur Gustaf Vasas historia, samt *Herrestad*; i Öfver-Selö socken *Tynnelsö,* fideikommiss (596.000 kr.) inom släkten Boström, samt *Algö*; i Ytter-Selö socken *Målsåker*; i Aspö socken *Säby,* fideikommiss (226,000 kr.) inom friherrliga släkten Wrangel; i Kärnbo socken *Gripsholms slott* vid Gripsholmsviken med en berömd porträttsamling och historiska samlingar och minnen; i Taxinge socken *Näsby*; i Öfver-Enhörna socken *Ekensberg.*

---

24. Stockholms län.

Detta län omfattar östra delen af Uppland, det gamla *Attundaland,* och större delen af *Roslagen* samt af Södermanland *Södertörn* med *Öknebo härad,* som till största delen ligger väster om Mörköviken. Dock hörer staden *Stockholm* icke till Stockholms län. Länet utsträcker sig från 58° 48′ till 60° 26′ n. br samt emellan 17° 1′ och 17° 18′ ö. Gr. Arealen är 7.811.72 kv.-km., af hvilka 7.443.81 äro land och 367.91 vatten. Af hela landarealen äro omkr. 1.426 kv.-km. öar och holmar. Länets längd från norr till söder är omkr. 200 km., dess största bredd 100 km. Folkmängden utgjorde vid 1892 års slut 154.269 inv., däraf 75.706 män och 78.563 kvinnor. I städerna bodde 11.345, på landsbygden 142.924 inv. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 5.694 personer eller med 3.8 %. Sistnämnda år var folktätheten 21 inv. på 1 kvkm.

Länets kustbefolkning är till stor del sjömän eller fiskare och äger den liflighet i lynne och uppfattning, som bruka utmärka sådana. Ofta kallas den uppländska kustbon "rospigg", och han är liksom Västergötlands "knalle" en i äfventyr och anekdoter mycket framträdande personlighet, utmärkt för kvickhet och godt lynne. En egendomlighet i Roslagens folkspråk är, att det saknar h-ljudet, hvilket, då det ibland användes, ofta kommer på orätt plats. I det inre af landet framträder

den uppländska folkkarakteren, som kännetecknas af en viss tröghet och maklighet samt böjelse för envishet. Uppländingarne äro dugliga och flitiga arbetare, men äga ej den förslagenhet eller den förmåga att finna utvägar och hjälpmedel, som utmärker t. ex. smäländingen eller västgöten. Ofta äga de goda hufvuden och hafva alltid visat tapperhet i striden för hem och land. I äldre tider voro, som bekant, uppländingarne det folk, som framför andra ledde Sveriges politik, och de många frejdade ätter och store män, som haft sin hembygd i Uppland, torde tillräckligt visa, att stora anlag icke saknas hos Upplands folk, om det än oftast behöfves djupgående väckelser för att framkalla dem till aktualitet.

Valloner. I sammanhang med Upplands gamla invånare bör ock denna främmande folkstam nämnas, som i 1600-talets förra del hit inkom, och af hvilken en del stannade i Östergötland, men de flesta slogo sig ned i Uppland, särdeles i norra delen af n. v. Uppsala län. Vallonernas hemland var nejden kring Liège i Belgien, och de öfverfördes till Sverige genom Louis de Geer, som med dessa skickliga järnarbetares biträde ville upphjälpa den svenska järnindustrien. De och deras ättlingar hafva också allt sedan denna tid utgjort hufvudstammen bland arbetarne på Upplands järnbruk, ehuru många sedermera hafva öfvergått till andra sysselsättningar, några till och med fått inträde på Sveriges riddarhus och i konungens råd. Sitt gamla franska modersmål hafva de naturligtvis länge sedan glömt, om ock en och annan teknisk term af franskt ursprung ännu finnes kvar; blandningen med den uppländska folkrasen har i många fall utplånat de romanska dragen, men dock igenkännes merendels ännu vallonättlingen på sitt svarta hår, sina mörka ögon och sin liflighet och känslighet, som bjärt afsticker mot uppländingens lugn.

Näringar. Ehuru Stockholms län är mycket berguppfylldt, så är dock *åkerbruket* länets hufvudnäring. Af ägovidden utgjorde 1892 26.48 % inägor, 55.85 % skog och 17.67 % annan mark. Af inägorna voro 1695 hektar träd-, humle- och kålgård, 155.281 hektar åker och annan odlad jord samt 40.161 hektar naturlig äng. Mantalen voro 4.094.7, delade i 8.061 brukningsdelar, af hvilka 5.804 odlades af ägare och 2.257 af arrendatorer. 305 brukningsdelar voro större än 100 hektar. Fideikommissen äro 36 till ett taxeringsvärde af 9.6 mill. kr.

De viktigaste skördesiffrorna voro 1893: 116.000 hektoliter *hvete,* 388.000 hl. *råg,* 603.000 hl. *hafre,* 110.000 hl. *korn,* 137.000 hl. *blandsäd,* 59.000 hl. *ärter* och 580.000 hl. *potatis.*

Jordmånen är i de inre trakterna fruktbar. Oftast består den odlingsbara jorden af lera, ibland sandblandad, samt sand- eller svartmylla. I södra delen af länet ligger leran ofta på mergel. Brukningssättet är på de större gårdarna sju-skiftes växelbruk, och detta vinner alltmer insteg äfven på mindre hemman, ehuru det föråldrade två- och tre-skiftesbruket ännu användes på dylika, i synnerhet i länets norra del. Åkerbrukets afkastning lämnar årligen öfverskott till afsalu.

Boskapsskötsel. Kreatursstocken var 1892: 25.387 *hästar,* 102.095 *nötkreatur,* 42.713 *får,* 18.824 *svin* och 114.000 höns. Endast Gotlands och Norrbottens län hafva väsentligen större antal husdjur i förhållande till folkmängden. Detta tyder på en starkt utvecklad boskapsskötsel och mejerihandtering. Inom denna senare näringsgren intages främsta rummet af *Stockholms mjölkförsäljningsaktiebolag,* det största i landet, med stora mejerier på flera orter äfven utom länets gränser. Den utveckling, som mejeriproduktionen fått, har ökat intresset för förädling af nötkreaturen, hvarvid dock, såsom i allmänhet inom landet, mycket vacklande förekommer i

fråga om val af afvelsdjur. De vanligaste raserna äro likväl den holländska, ostfriesiska och ayrshirerasen. Svinafveln har här, liksom i andra delar af riket, hållit jämna steg med mejerihandteringen, under det att fårskötseln icke uppvisar några framsteg, snarare motsatsen.

Skogshushållning. Ehuruväl äfven här klagomål höras öfver det omilda sätt, hvarpå skogarna afverkas, så finnas icke ännu åtminstone några farhågor för skogsbrist. Skogsplantering förekommer flerstädes, ehuru i mindre omfattning. Försäljning af skogsprodukter intager en viktig plats bland allmogens förvärfskällor, och ett stort antal sågverk finnas, ehuru utskeppning till utlandet af bräder och plank endast äger rum från *Skebo* och *Harg* samt i någon mån från orter i Mellersta Roslags fögderi. — Bränntorfstillverkning sker i större skala vid *Järna* torffabrik.

Jakten har i allmänhet blott betydelse som nöje utom i den yttre skärgården, där jakt efter sjöfågel, synnerligast ejder, utgör en icke oväsentlig inkomstkälla för befolkningen. — Tillgången på älg är inom länet ganska riklig.

Fisket är för en stor del af skärgårdsbefolkningen hufvudnäringen. Det är strömmingsfisket, som allmännast förekommer, men naturligtvis äfven andra fisken; dock idkas laxfiske egentligen blott vid länets nordligaste och sydligaste punkter, vid *Örskär* och *Landsort*. Några uppgifter om fiskets omfattning och afkastning finnas icke.

Bergsbruk och brukshandtering. Endast järnmalmsgrufvor bearbetas inom detta län, och många af de mindre hafva under senare tider nedlagts. År 1893 uppfordrades malm ur inalles 8 grufvor, till en sammanlagd kvantitet af 24.165 ton. Dessa gruffält och grufvor voro: *Vigelsbofältet* (2 grufvor) och *Gamla Rörbergsgrufvan*, i Valö socken, af hvilka det förra gaf 8.727 ton, *Skedika grufva* (4.527 ton), *Kohagsgrufvan* och *Jakob Edbergs-grufvan*,

alla i Börstils socken, samt *Herrängsfältet* (2 grufvor) i Häfverö socken. — Under senare år har tackjärnstillverkning ägt rum vid *Edsbro masugn* i Edsbro socken, *Länna masugn* i Almunge socken och *Vellnora masugn* i Knutby socken med tillhopa 5.617 ton tillverkning 1893. Gjutgods tillverkas vid *Sundbybergs* mekaniska verkstad samt smältstycken och stångjärn vid *Forsmark* i Forsmarks socken, *Harg* i Hargs socken, *Skebo* i Ununge socken och *Rånäs* i Fasterna socken. Tillverkningsbeloppet var af smältstycken 3.957 ton och af stångjärn 1.244 ton. Vid alla dessa bruk användes endast vatten som drifkraft utom vid *Rånäs,* där tidtals jämväl ångkraft begagnas.

Kalkstensbrytning och kalkbränning bedrifves vid *Karta* kalkbruk i Sorunda socken samt i mindre skala på några ställen i Roslagen. På *Värmdön* äfvensom i *Väddö* socken brytes kvarts och fältspat.

Fabriksindustrien. Antalet fabriker var 1892: 118 med ett tillverkningsvärde af nära 10.5 mill. kr., däraf lågo på landsbygden 89 fabriker med 8.9 mill kr. i tillverkning. Fabriksarbetarne voro 4.495. Länet intager det åttonde rummet med hänsyn till sin industri och lämnar 3.16 % af hela landets tillverkningsvärde. Bland hithörande verk och fabriker förtjäna att omnämnas *Gustafsbergs* porslinsfabrik, som 1892 hade ett tillverkningsvärde af 7.12 mill. kr., 8 skeppsbyggerier (1 mill. kr.), 1 klädesfabrik (867.000 kr.), 1 oljeslageri (785.000 kr.), 6 kemisk-tekniska fabriker (723.000 kr.), 2 pappersbruk (574.000 kr.), 4 snickerifabriker (520.000 kr.), 6 gjuterier och mekaniska verkstäder (570.000 kr.), 3 sprängämnesfabriker (436.000 kr.), 9 garfverier (300.000 kr.), 23 tegelbruk (280.000 kr.), 1 jutegarns spinneri och väfveri i Södertälje, flera stora kvarnar m. m. Det största etablissementet är Gustafsbergs porslinsfabrik. För öfrigt ligga de större fabrikerna i närheten af Stockholm, bland hvars omgifningar särskildt Liljeholmen och Sundbyberg

äro viktiga industricentra. Antalet handtverkare var 1892: 698 med 688 arbetare och handlandena 474 med 314 biträden. Länets handelsflotta var samma år 430 fartyg om 32.262 ton; till dess hamnar anlände från inrikes orter 2.004 fartyg om 134.024 ton; från utrikes orter 35 fartyg om 17.794 ton.

Städer.

Stockholms län har 6 städer, nämligen *Södertälje, Vaxholm, Norrtälje, Öregrund, Östhammar* och *Sigtuna,* hvartill kommer köpingen *Sundbyberg.* — Länsstyrelsen har sitt säte i Stockholms stad.

Södertälje, stapelstad i Södermanland väster om Södertälje kanal, är en urgammal stad och kallades, innan Norrtälje blef stad, *Tälje.* Det var under medeltiden en betydande ort, tack vare sitt gynnsamma läge emellan Östersjön och Mälaren. Stockholms tillväxt vållade emellertid afbräck för Tälje, därtill kom, att vattenvägen från Östersjön till stadens hamn, den lilla sjön *Maren* uppgrundades och blef ofarbar, och så förföll staden till en af de obetydligaste i Sverige. Genom kanalens byggande och den västra stambanan, i hvars närhet Södertälje ligger, började det dock på senare tider åter höja sig. Härtill har också bidragit den 1849 anlagda kallvattenkuranstalten, som hitlockar en mängd badgäster under sommaren. Samtidigt har staden fått en liflig indstri, som 1892 representerades af 12 fabriker med öfver 1 mill. kr. i tillverkningsvärde. Bland dem må nämnas 1 jutegarnsspinneri och väfveri, 1 tändsticksfabrik (189.000 kr.) m. m. Handtverkarne voro 56 med 101 arbetare, handlandena 54 med 47 biträden. Handelsflottan räknade visserligen blott 1 fartyg, men hamnen besöktes af 680 fartyg om 37.280 ton från inländska och 16 fartyg om 5.572 ton från utländska hamnar. Antalet invånare var 1830: 1.053, 1870: 2.750, 1880: 3.510, 1890: 4.556 och 1894: 5.373.

Södertälje är regelbundet byggdt med raka gator och vackra promenader och en mängd prydliga villor i sin närmaste omgifning. Den gamla kyrkan samt rådhuset äro de viktigaste byggnaderna.

Vaxholm, uppstad på *Vaxön* midt emot Vaxholms fästning, som det har att tacka för sin uppkomst, blef stad 1652, då det till en början kallades *Mariestad.* Det har alltid varit en obetydlig ort, som i våra dagar till god del har sin existens af den mängd sommargäster, som under sommaren flytta hit ut från Stockholm. Invånarne voro 1870: 1.088, 1880: 1.278, 1890: 1.591 och 1893: 1.547. Någon fabriksindustri finnes icke; handtverkarne voro 1892: 46 med 32 arbetare och handlandena 14 med 13 biträden. Den enda sjöfart, som förekommer, är den lifliga ångbåtsförbindelse, som äger rum med Stockholm samt den yttre skärgården. — Vaxholm är vackert beläget, men är oregelbundet byggdt och saknar framstående byggnader.

Norrtälje, sjöstad vid inre delen af den långa, smala Norrtäljeviken, fick stadsprivilegier 1642, sedan ett gevärsfaktori där anlagts, som bestått in på detta århundrade. På senare tider har staden fått järnvägsförbindelse med Uppsala samt genom Stockholm—Rimbo järnväg äfven med Stockholm. Folkmängden var 1870: 1.404 inv., 1880: 1.893, 1890: 2.477 och 1893: 2.471. Industrien är obetydlig: 1892 funnos 7 fabriker med icke fullt 150.000 kr. i tillverkning, däraf 1 bryggeri (35.500 kr.), 2 garfverier (10.600 kr.), 1 stenhuggeri (90.000 kr.). Handtverkarne voro 59 med 84 arbetare, handlandena 29 med 35 biträden. Handelsflottan räknade 15 fartyg om 2.700 ton, och till hamnen ankommo 426 fartyg om 25.568 ton från inrikes och 4 fartyg om 1.495 ton från utrikes ort. I staden finnes ett femklassigt läroverk. — Norrtälje har ett sankt läge i Norrtäljeåns dalgång, men har dock blifvit en ganska besökt badort.

Öregrund, sjöstad på klippstranden midt emot Gräsön vid Öregrundsgrepen, blef stad 1491 utan att dock hafva förmått höja sig till någon betydenhet. Folkmängden var 1870: 764 inv., 1890: 945 och 1894: 974 inv. Staden äger ingen fabriksanläggning, 19 handtverkare med 8 arbetare och 9 handlande med 6 biträden. Dess flotta räknade 1892 14 fartyg om 1215 ton, och dess hamn besöktes s. å. af 155 fartyg om 15.899 ton från inrikes och 4 fartyg om 840 ton från utrikes orter. Öregrund är sedan några år en af våra mindre badorter, därtill väl lämpad genom sitt friska läge vid hafvet.

Östhammar, sjöstad vid Östhammarfjärden, är en mycket gammal stad, hvars gamla privilegier stadfästades 1368, och hade i äldre tider större betydelse än nu. Folkmängden var 1870: 637 inv., 1890: 725 inv. och 1894: 737 inv. Icke heller här finnes någon större industri. Handtverkarne voro 1892: 47 med 53 arbetare och handlandena 19 med 15 biträden. Stadens handelsflotta bestod af 10 fartyg om 1.149 ton, och till dess hamn ankommo 104 fartyg om 6.020 ton, alla från inrikes orter. Östhammar har ett mera stadslikt utseende än Öregrund och har liksom detta en badanstalt med vackra anläggningar.

Sigtuna, uppstad vid Sigtunafjärden i Mälaren, är mellersta Sveriges äldsta stad, ehuru i början beläget på fjärdens andra sida. Sigtunas historia förlorar sig upp i hednatiden, då staden, sannolikt utan skäl, påståtts hafva varit konungasäte. Det nya Sigtuna var Svealands första biskopssäte och hade ett af dess äldsta kloster, vid Viby. Sedan det i slutet af 1100-talet härjats af esterna, började det förlora sin gamla betydelse, hvartill mest Stockholms tillväxt bidrog. Dock ägde Sigtuna ännu i början af 1500-talet 5 kyrkor och ett dominikanerkloster. Af kyrkorna återstår nu blott den gamla klosterkyrkan eller *Vårfrukyrkan,* som är stadskyrka.

De andra ligga i ruiner, hvilka förläna staden dess enda intresse i våra dagar. Folkmängden var 1870: 487 inv., 1890: 552 och 1894: 527 inv. 12 handtverkare med 16 arbetare representerade 1892 industrien; handlandena voro 5 med 5 biträden. Handelsflottan bestod af blott 1 fartyg, och till hamnen anlände 284 fartyg om 16.647 ton. Åkerbruket är numera hufvudnäringen.

Köpingen *Sundbyberg* anlades 1877 och fick köpingsrättigheter 1888 samt har, i följd af sitt gynnsamma läge vid Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg blott 6 km. från Stockholm, raskt uppblomstrat såsom en förstad till hufvudstaden. Folkmängden var 1892: 1.456 inv. Detta år funnos här 10 fabriker med 397.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 2 gjuterier och mek. verkstäder, (188.000 kr.), 1 kakelfabrik, 1 fabrik för elektriska apparater, 1 vaxduksfabrik m. fl. Handverkarne voro 14 med 56 arbetare, handlandena 28 med 13 biträden.

Landsbygd.

Stockholms län är deladt i 6 fögderier.

I Uppland ligga följande fögderier:

I. **Svartsjö fögderi** (431.31 kv.-km., 31.521 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och bildar jämte Vaxholms fögderi *Södra Roslags domsaga* (1.455.32 kv.-km., 34.539 inv.).

Färentuna härad (213.19 kv.-km., 6.357 inv.) ligger helt och hållet på öar i Mälaren och omfattar 8 socknar.

I Lofö socken ligger *Drottningholms lustslott*, som är byggdt af Hedvig Eleonora efter ritning af Nikodemus Tessin d. ä. (1662) samt förskönadt af Adolf Fredrik, Lovisa Ulrika och Gustaf III, under hvilkas tid den vackra parken samt de mindre slotten *Kina* och *Kanton* anlades. Det är numera näst Stockholms slott det största i Sverige. I Sånga socken ligger *Svartsjö* slott, numera fängelse; i Hillersjö (eller Hilleshögs) socken *Ventholmen*; i Ekerö socken *Ekebyhof, Stafsund, Kersö* och *Kaggeholm*; i Munsö socken *Bona*, fideikommiss (250.000 kr.) inom släkten Gierta, och *Söderby*; till Adelsö socken höra öarna *Adelsö*, det gamla

Alsnö, samt *Björkön*, på hvars nordvästra kust den forntida staden *Birka* sannolikt låg.

Sollentuna härad (218.12 kv.-km., 7.164 inv.) omfattar 5 socknar.

I Bromma socken ligger *Ulfsunda*, *Åkeshof* och köpingen *Sundbyberg*; i Spånga socken *Hesselby*; i Järfälla socken *Görväln*, *Jakobsberg* och *Viksjö*; i Sollentuna socken *Edsberg* och *Sollentunaholm* samt *Rotebro* järnvägsstation; i Eds socken *Runsa*, fideikommiss (202.000 kr.) inom släkten Ankarkrona.

II. Stockholms läns västra fögderi (1.134.69 kv.-km., 21.654 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar *Stockholms läns västra domsaga.*

Vallentuna härad (267.19 kv.-km., 4.753 inv.) omfattar 6 socknar.

I Fresta socken ligger *Skällnora* kungsgård; i Hammarby socken *Väsby*, fideikommiss (110.000 kr.) inom släkten de Geer till Löfsta, samt *Thorsåker*; i Vada socken *Stora Benhamra*; i Össeby-Garns socken *Hakunge.*

Seminghundra härad (235.54 kv.-km., 4.958 inv.) omfattar 7 socknar.

I Skånela socken ligger *Skånelaholm*, fideikommiss (197.000 kr.) inom släkten Jennings; i Orkesta socken *Lindholm*, där Gustaf Vasa föddes; i Lunda socken *Sigridsholm*; i Skepptuna socken *Vasa.*

Erlinghundra härad (291.98 kv.-km., 6.386 inv.) omfattar 9 socknar.

I Norrsunda socken ligger kungsgården *Rosersberg* med kungligt slott samt *Vallstanäs*, fideikommiss (374.000 kr.) inom släkten von Schinkel; i Husby-Erlinghundra socken *Steninge*; i S:t Olofs socken *Venngarn* och *Löfstaholm*; i Haga socken *Thorslunda*; i Knifsta socken *Noor*, fideikommiss (127.000 kr.) inom släkten Hermelin, och *Ledinge;* i Alsike socken *Krusenberg.*

Långhundra härad (339.98 kv.-km., 5.557 inv.) omfattar 6 socknar.

I Närtuna socken ligger *Braheberg*; i Gottröra socken *Johannisberg* samt *Vängsjöberg*, det senare fideikommiss (161.000 kr.) inom släkten Hammarsköld; i Östuna socken *Vallox-Säby*; i Lagga socken *Kasby* samt de i Sveriges historia namnkunniga *Mora stenar.*

III. **Norra Roslags fögderi** (2.057.67 kv.-km., 29.888 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Norra Roslags domsaga.*

Närdinghundra härad (680.76 kv.-km., 8.895 inv.) omfattar 6 socknar.

I Almunge socken ligger *Lenna järnbruk* och *gård*; i Knutby s:n ligger *Björkö,* del af ett fideikommiss (1.3 mill. kr.) inom släkten Braunerhjelm, och *Vällnora bruk*; i Bladåkers socken *Rungarn,* del af det Braunerhjelmska fideikommisset; i Edsbro socken *Edsbro masugn*; i Ununge socken *Skebo järnbruk.*

Frösåkers härad (1.028.83 kv.-km., 13.648 inv.) omfattar 7 socknar.

I Edebo socken ligger *Lundås*; i Hargs socken *Hargs järnbruk* och *säteri,* fideikommiss (975.000 kr.) inom släken Beck-Friis; i Börstils socken flera *järngrufvor* (se sid. 390); i Valö socken *Vigelsbo järnfält*; i Forsmarks socken *Forsmarks gods* och *järnbruk* samt därunder lydande *Johannisfors* manufakturverk.

Väddö och Häfverö skeppslag (348.08 kv.-km., 7.345 inv.) omfattar 3 socknar och 2 sockendelar.

I Häfverö socken ligger *Herrängs järnmalmsfält*; i Väddö socken ligger *Grisslehamns* by samt *Ortala* med ett nu nedlagdt järnbruk.

IV. **Mellersta Roslags fögderi** (1.209.50 kv.-km., 21.718 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och *Mellersta Roslags domsaga.*

Lyhundra härad (290.44 kv.-km., 4.918 inv.) omfattar 5 socknar.

I Söderby-Karls socken ligga *Stensta* och *Broby*; i Estuna socken *Uddeboö*; i Lohärads socken *Kristineholm,* hvilket tillhör samma fideikommiss som Harg.

Sjuhundra härad (291 kv.-km., 4.693 inv.) omfattar 4 socknar.

I Skederids socken ligger *Finsta,* den heliga Birgittas födelseort; i Rimbo socken *Ekebyholm*; i Rö socken *Beateberg*; i Fasterna socken *Mörby* och *Rånäs järnbruk* och *säteri.*

Bro och Vätö skeppslag (236.24 kv.-km., 4.432 inv.) omfattar 2 socknar.

I Roslags-Bro socken ligger *Värnberg,* fideikommiss (87.000 kr.) inom grefliga släkten Oxenstierna, samt *Noor,* fideikommiss (154.000 kr.) inom släkten Sköldebrand.

Frötuna och Länna skeppslag (391.82 kv.-km., 7.675 inv.).

I Frötuna socken ligga *Björnö, Mellingsholm,* fideikommiss (143.000 kr.) inom släkten Schürer v. Waldheim, och *Ösbyholm*; i Rådmansö s:n ligger karantänsanstalten *Fejan*; i Blidö socken badorten *Furusund*; i Länna socken *Penningby.*

V. **Vaxholms fögderi** (1.024.01 kv.-km., 21.018 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar jämte Svartsjö fögderi *Södra Roslags domsaga* (se sid. 395).

Åkers skeppslag (368.25 kv.-km., 5.708 inv.) omfattar 4 socknar.

I Roslags-Kulla ligger *Östanå,* hufvudgård i ett fideikommiss (1 mill. kr.) inom släkten Boström, samt *Vira* numera nedlagda *bruk* tillhörande samma fideikommiss; i Riala socken *Bergby,* i Ljusterö socken *Gjärdsvik,* båda tillhörande det Boströmska fideikommisset; i Öster-Åkers socken *Margretelund* och *Smedby.*

Danderyds skeppslag (216.16 kv.-km., 7.077 inv.) omfattar 5 socknar och 1 sockendel.

I Östra Ryds socken ligga *Rydboholm,* tillhörigt släkten Brahe, och *Bogesund,* fideikommiss (432.000 kr.) inom släkten v. Höpken; i Täby socken *Näsby,* fideikommiss (404.000 kr.) inom grefliga släkten Cronhjelm af Flosta, *Viggebyholm* och *Skålhamra*; i Danderyds socken säteriet *Djursholm,* på hvars ägor under senare åren *Djursholms villastad* är uppbyggd vid Stora Värtan; i Solna socken *Karlbergs slott,* som nu användes till krigsskola, samt *Haga* och *Ulriksdals* kungliga lustslott, *Hufvudsta* och *Järfva.*

Värmdö skeppslag (439.60 kv.-km., 8.233 inv.) omfattar 6 socknar.

I Värmdö socken ligga *Farsta, Siggesta* och *Fågelbro* samt *Gustafsbergs* porslinsfabrik; i Ingarö socken *Beatelund,* hufvudgård i ett fideikommiss (335.000 kr.) inom släkten Cederström, och *Säby*; i Djurö socken ligger på Sandön tullstationen *Sandhamn*; i Boo socken *Velamsund* och *Boo* säteri.

I Södermanland ligger följande fögderier:

VI. Södertörns fögderi (1.918.66 kv.-km., 34.036 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och *Södertörns domsaga.*

Svartlösa härad (562.53 kv.-km., 13.899 inv.) omfattar 6 socknar.

I Grödinge socken ligger *Marieberg,* hufvudgård i ett fideikommiss (359.000 kr.) inom friherrliga släkten Rudbeck; i Salems socken *Vällinge*; i Botkyrka socken *Norsborg, Sturehof, Tumba* pappersbruk, som tillhör Riksbanken, *Alby, Riksten* och *Fittja*; i Huddinge socken *Vårby, Lisma, Ågesta* och *Balingsta*; i Brännkyrka socken *Enskede, Årsta, Älfsjö,* del af ett fideikommiss (218.000 kr.) inom grefliga släkten Lagerbjelke, *Örby* m. fl. samt många industriella anläggningar, särdeles i trakten af stationssamhället *Liljeholmen*; i Nacka socken ligga *Nacka, Erstavik,* fideikommiss (322.600 kr.) inom släkten af Petersens, *Hammarby, Järla, Stora Sickla* samt många industriella verk, bland hvilka märkas *Finnboda skeppsvarf, Sommelii oljeslageri, Saltsjökvarnen* m. fl.

Sotholms härad (926.18 kv.-km., 13.092 inv.) omfattar 11 socknar.

I Tyresö socken ligga *Tyresö* och *Villastaden Saltsjöbaden*; i Dalarö socken den ansenliga tull- och lotsstationen samt badorten *Dalarö*; i Österhaninge socken *Sandemar,* tillhörigt det ofvan omnämnda Braunerhjelmska fideikommisset, *Årsta* och *Vendelsö*; i Ornö socken *Sundby,* del af ett fideikommiss (171.000 kr.) inom släkten Stenbock; i Utö socken de nu nedlagda *Utö järngrufvor*; i Västerhaninge socken *Häringe,* hufvudgård i ett fideikommiss (567.000 kr.) inom släkten Trolle-Löwen; Muskö socken *Arbottna* (100.000 kr.) och *Ludvigsberg* (120.000 kr.), båda fideikommiss inom olika grenar af släkten Lewin, samt *Älfsnabbens hamn*; i Ösmo socken *Hammersta, Banksta,* del af Trolle-Löwens fideikommiss, *Djursnäs* och *Nynäs*; i Torö socken *Landsort*; i Sorunda socken *Fållnäs,* hufvudgård i ett fideikommiss (656.000 kr.) inom släkten von Horn, samt *Fituna.*

Öknebo härad (429.95 kv.-km., 7.045 inv.) omfattar 6 socknar.

I Södertälje landsförsamling ligger *Halls åkerbrukskoloni, Lina* och *Hanstavik*; i Tveta socken *Tvetaberg* och *Bränninge bruk*; i Öfver-Järna socken *Kallfors*; i Ytter-Järna socken *Brandalsund,* fideikommiss (202.000 kr.) inom släkten Lovisin, samt *Gärstaberg,* fideikommiss inom grefliga släkten Löwen; i Vårdinge socken *Hjortsberga, Mölnbo, Siunda* m. fl.; i Turinge socken *Nykvarns järn-* och *pappersbruk, Vidbynäs* och *Stensätra.*

25. Stockholms öfverståthållareskap.

Detta förvaltningsområde omfattar *Stockholms stad* (59° 20′ 34″ n. b., 18° 3′ 30″ ö. Gr.) jämte närmast tillgränsande trakter och har en areal af 32.75 kv.-km., däraf 31.54 kv.-km. land och 1.21 kv.-km. vatten.

Folkmängden i Stockholm kan under äldre tider icke bestämdt uppgifvas, men har beräknats till omkr. 10.000 inv. under de första århundradena efter dess grundläggning; i början af Gustaf Vasas regering till blott 2—3.000 inv., på Johan III:s tid 7.000, 1635: 16.000, 1663: 40.000, 1763: 72.989, 1800: 75.517, 1840: 84.161, 1850: 93.070, 1856 öfverskreds siffran 100.000, 1860: 112.391, 1870: 136.016, 1880: 168.775, 1884 öfverskreds siffran 200.000, 1890: 246.454 och vid 1894 års slut var folksiffran 259.304, däraf 25.962 flere kvinnor än män. Mindre än hälften af stadens invånare äro födda inom den.

Stockholm ligger där Mälaren utgjuter sitt vatten i Östersjön genom *Norrström* och den nu öfverbyggda *Söderström* samt *Slussen.* Ursprungligen byggdes staden blott på holmen emellan dessa vattendrag, hvilken än i dag kallas "Staden", men snart utsträckte den sig öfver kringliggande holmar och fastlandsstränder. I våra dagar ligger den största och folkrikaste delen på fastlandet norr om strömmen, det s. k. *Norrmalm,* samt en till are-

alen föga mindre del på det södra fastlandet, *Södermalm*, hvilket genom *Hammarby sjö* och *Årstaviken* begränsas i söder och får ett ö-liknande utseende. De öar emellan dessa båda stränder, som höra till staden äro — utom den gamla hufvudön, *Stadsholmen* — *Riddarholmen* och *Kungsholmen* i väster, *Strömsborg* och *Helgeandsholmen* i norr, *Skeppsholmen, Kastellholmen, Djurgården,* förr kallad *Velamsön,* med dess lilla bihang, *Beckholmen,* i öster. Däremot har *Blasieholmen,* som förr hette *Käpplingen,* längesedan förlorat sin egenskap af ö och är nu en med Norrmalm sammanhängande halfö, i öster begränsad af *Nybroviken,* i väster och söder af Norrström. Till stadsområdet hör äfven Mälarön *Långholmen,* hvaremot den strax bredvid liggande *Reimersholm* tillhör Brännkyrka socken. Öster och norr om Norrmalms östra del, det s. k. *Östermalm,* utbreder sig stadsområdet fram till *Lilla Värtan* och *Lidingösundet* i ö. och *Brunnsviken* i norr, så att äfven detta parti får formen af en halfö, som blott genom näset mellan Brunnsviken och *Ulfsundasjön* sammanhänger med fastlandet.

Genom detta sitt läge på öar och halföar får Stockholm den rikedom på vattendrag, som är det förnämsta draget af dess frejdade skönhet. Stränderna vid dessa vatten erbjuda den största omväxling emellan prydliga och af ett rörligt lif utmärkta gator, vackra parker samt på det södra landet höga bergsstränder af ända till 56 m. höjd öfver vattenytan. Få städer hafva af naturen ett så härligt läge som Stockholm. Men äfven människorna hafva, särdeles under de sista tjugo åren, sträfvat att med konstens tillhjälp förhöja dess skönhet, så att numera staden äfven i detta afseende kan mäta sig med andra hufvudstäder af liknande storlek.

För sin politiska och ekonomiska betydelse har Stockholm likaledes sitt läge att tacka. Till konungens residensort passar det utmärkt därigenom, att det ligger

midt i Sverige från norr till söder räknadt, visserligen icke om man räknar efter väglängden, men om man tager hänsyn till landsdelarnes betydelse. Och på den tid, då det blef hufvudstad, då Finland ännu var förenadt med Sverige, låg det äfven centralt från öster till väster. Dess läge vid Mälarens utlopp och nära Bottniska vikens södra del gaf det från äldsta tider en stor merkantil betydelse, ty det blef ett naturligt handelscentrum för de provinser, som ligga kring dessa vatten. Regeringarna förstodo att yttermera öka dessa Stockholms af dess läge betingade företräden genom lagar och förordningar, som tvungo de bottniska städerna att inskränka sin sjöfart till Stockholm, hvilket sålunda utan konkurrens förmedlade hela norra Sveriges och Finlands varuutbyte med utlandet. Det var därför icke underligt, att Stockholms tillväxt skedde på andra städers bekostnad. Först i slutet af Frihetstiden började detta handelstvång lättas, och i våra dagar är icke längre Stockholms merkantila öfvervikt densamma som i äldre tider. Exporten från Norra Sverige går det numera förbi liksom en god del af importen till dessa trakter, och äfven Mälarbäckenets handel har genom järnvägarne delvis dragit sig till Göteborg. Men visserligen är Stockholm ännu ett viktigt handelscentrum, hufvudsakligen för dessa landsdelar. Detta visar sig mest i fråga om *importhandeln,* af hvars hela värde nära en tredjedel faller på Stockholm (1893: 30.04 %), medan däremot Stockholm i *exportens* omfång står efter både Göteborg och Malmö och icke når högre än till 7.31 % (1893) af landets hela exportvärde. Genom sin stora import blir Stockholm den stad, som uppvisar den största tulluppbörden i riket (12.7 mill. kr. 1893). Sjöfarten på Stockholm är också större än på någon annan svensk stad, hufvudsakligen i följd af den stora inrikes sjöfarten, ty med hänseende till den utrikes sjöfarten kommer det först i tredje eller fjärde

rummet. År 1892 ankommo till Stockholm från inrikes orter 20.867 fartyg om nära 1.5 mill. ton och från utrikes orter 1.335 fartyg om 501.731 ton. Dessa senare siffror öfverträffades icke obetydligt af motsvarande siffror för Göteborg, Malmö och Helsingborg samt — i fråga om fartygens antal — Landskrona. Med hänsyn till den egna *handelsflottans storlek* följer Stockholm näst efter Göteborg med 255 fartyg om 47.647 tons dräktighet (1892), och i fråga om tontalet når det icke hälften af Göteborgs. — *Antalet handlande* var 1892 2.878 med 3.914 biträden.

Fabriksindustri. Stockholm är Sveriges allra förnämsta industristad och har länge haft större industri än något län, ehuru under de sista åren det öfvergåtts af Malmöhus län samt Göteborgs och Bohus län. År 1892 funnos här 378 fabriker med 12.690 arbetare och ett tillverkningsvärde af 45.2 mill. kr. eller 13.63 % af rikets hela tillverkning. Nästan alla viktigare industrigrenar finnas här representerade, relativt minst textilindustrien. Bland dem, som 1892 hade de största produktionsvärdena, märkas 16 bryggerier (5 mill. kr.), 44 gjuterier och mekaniska verkstäder (8.2 mill. kr.), 2 sockerbruk (4.95 mill. kr.), 31 kemisk-tekniska fabriker (1.6 mill. kr.), 5 tvål- och såpfabriker (1.14 mill. kr.), 15 tobaksfabriker (3.83 mill. kr.), 2 skeppsbyggerier (1.9 mill. kr.), *Rörstrands* porslinsfabrik (1.4 mill. kr.), 1 bomullsväfveri (890.000 kr.), 2 sidenfabriker (504.000 kr.), 2 brännerier (751.000 kr.), 6 snickerifabriker (876.000 kr.), 3 garfverier (354.000 kr.), dessutom 1 cementfabrik, metall- och bronsfabriker, 1 stearinljusfabrik o. s. v.

Antalet handtverkare var 1892: 1.727 med 4.686 arbetare. Handtverkeriernas betydelse har aftagit under senare tider.

Jordbruket kan naturligtvis ej vara af någon större betydelse inom Stockholms Öfverståthållarskap, men idkas

dock, ehuru i ringa omfattning. Träd-, humle- och kålgård uppgifves 1890 till 134 hektar, åker och annan odlad jord till 201 hektar, naturlig äng till 154 hektar och skogbärande mark till 730 hektar. Brukningsdelarne voro 82, af hvilka 26 odlades af ägare och 56 af arrendatorer. Antalet i hufvudstaden underhållna kreatur var 1891: 5.278 *hästar,* 506 *nötkreatur,* 43 *svin* och 573 st. *fjäderfä.*

Stockholm är genom sitt läge deladt fyra hufvuddelar, 1) den gamla staden eller staden inom broarna, ofta blott kallad *Staden,* 2) *Norrmalm,* som omfattar stadsdelarne på norra sidan om Norrström, 3) *Kungsholmen* väster om Norrmalm och 4) *Södermalm* eller området på södra fastlandsstranden. Den sistnämnda delen ligger inom Södermanland, hvars gränser mot Uppland går midt öfver Stadsholmen, hvars södra del alltså likaledes tillhör detta landskap.

Staden inom broarna jämte de angränsande öarna Riddarholmen och Strömsborg bildar *S:t Nikolai* eller *Storkyrko församling.* (1894: 11.299 inv.) Denna stadsdels förnämsta prydnad är det *kungliga slottet,* uppfördt under åren 1697—1760 efter ritningar af Nikodemus Tessin d. y., och hvilket genom sitt läge och sin arkitektur är ett af världens mest anslående byggnadsverk. I dess närhet ligga *Storkyrkan,* som anses vara grundlagd af Birger Jarl, *Stortorget* samt *Riddarhuset,* adelns samlingsplats vid de gamla ståndsriksdagarna och vid de nutida adelsmötena. Utefter Stadsholmens östra strand ligger *Skeppsbron,* stadens viktigaste hamnplats. I den egentliga staden äro de flesta gatorna mycket trånga och antalet byggnader från äldre tider större än i någon annan stadsdel. De viktigaste gatorna äro de från n.—s. gående *Nygatorna, Västerlånggatan* och *Österlånggatan,* bland hvilka Västerlånggatan har den största merkantila betydelsen såsom ett af minuthandelns hufvudcentra. — På Riddarholmen

ligger *Riddarholmskyrkan* med kungagrafvar och begrafningsplatser för många frejdade män från äldre tider. Hon har därför brukat jämföras med Englands Westminster Abbey, ehuru hon ingalunda har samma betydelse som denna kyrka. Riddarholmskyrkan var under medeltiden fransiscaner-munkarnes klosterkyrka. På denna holme ligga en mängd ämbetsverks lokaler, såsom *Svea hofrätt, Kammarkollegium, Riksarkivet, Generalstaben, Riksgäldskontoret,* dessutom är *Riksdagshuset* här beläget.

Från staden leda *Vasabron* och *Norrbro* öfver till Norrmalm, som omfattar *Klara, Jakobs* och *Johannes', Adolf Fredriks* samt *Östermalms* församlingar. Invånarnes antal i dessa församlingar var 1894: i Klara 18.083; i Jakobs och Johannes' 31.516; i Adolf Fredriks 43.536; i Östermalms eller Hedvig Eleonora (förr kallad Ladugårdslands) 53.283 inv. Detta är Stockholms vackraste stadsdel med en mängd präktiga byggnader, öppna platser och stora gator. Till Norrmalm räknas i administrativt afseende äfven Helgeandsholmen, öfver hvilken Norrbro går. Vid dess norra ända ligger *Gustaf Adolfs torg,* med kungliga operan och arfprinsens palats. Från torget utgå *Fredsgatan, Malmtorgsgatan,* som leder till *Brunkebergs torg, Regeringsgatan* och *Arsenalsgatan.* Fredsgatan skär Norrmalms största gata, *Drottninggatan,* hvilken är den förnämsta butik-gatan i denna stadsdel. I den nedre delen af Norrmalm ligga *Klara* och *Jakobs* kyrkor, *Central-järnvägsstationen,* den vackra *Kungsträdgården* och *Berzelii park* samt *Blasieholmen,* å hvilken *Nationalmuseet* ligger med Sveriges största konstsamlingar och den stora arkeologiska samlingen. Öfver Skeppsholmsbron kommer man till *Skeppsholmen,* som är flottans station med förrådshus, kaserner, *Sjökrigsskolan* m. m. Med denna holme är *Kastellholmen* förbunden, hvilken likaledes användes för flottans behof.

Öfre delen af Norrmalm, som upptages af Adolf Fre-

driks, Johannis och Östermalms församlingar, har under de sista årtiondena betydligt utvidgats och ombyggts samt har därför ett mer modernt utseende än de andra stadsdelarna. Särdeles gäller detta om dess östligaste del, *Östermalm,* hvilket innesluter flera af stadens vackraste enskilda byggnader. Här ligger äfven parken *Humlegården* med *Kungliga biblioteket,* det största i Sverige. Genom Östermalm går stadens bredaste gator, *Karlavägen* och *Narvavägen,* båda försedda med planteringar. Flera kaserner finnas i dess östra del, och där Östermalm slutar i öster, vidtager *Ladugårdsgärdet,* öfningsplats för i Stockholm förlagda regementen. — Af de tre församlingarnas kyrkor är *Johannis kyrka* den ståtligaste.

Till Östermalm hör i kyrkligt hänseende äfven *Djurgården,* Stockholms största park och mest besökta förlustelseplats. På Djurgården bygges f. n. *Nordiska museets* stora palats, här ligga flottans varf och dockor, utvärdshuset *Hasselbacken,* kungliga lustslottet *Rosendal, Manila* döfstuminstitut samt *Skansen,* som upptager Djurgårdens högsta del. Skansen tillhör *Nordiska museet,* och på dess område äro uppförda flera byggnader i allmogestil och andra byggnadsverk af etnografisk betydelse, hvarjämte här börjat upprättas en zoologisk trädgård, hufvudsakligen afsedd för nordiska djur. Öfver en bro kommer man från Djurgården till *Beckholmen,* som har två stora dockor.

I den västra delen af öfre Norrmalm ligger en annan nybyggd stadsdel, *Vasastaden,* samt i dess närhet *Observatoriet,* det stora *Barnhuset* och *Sabbatsbergs* sjukhus.

Väster om det egentliga Norrmalm går ett vattendrag kalladt *Klara sjö,* som skiljer *Kungsholmen* (1894: 27.897 inv.) från det öfriga Norrmalm. På denna holme, som bildar en egen kyrklig församling, ligga *Karolinska institutet* och *Serafimerlasarettet* samt en mängd fabriker. På Kungsholmens nordvästra del har uppförts *Hornsbergs*

villastad, på dess södra strand ligga *Konradsbergs dårhus* samt *Mariebergs* krigshögskola.

Södermalm är beläget på en bergås, som höjer sig öfver den öfriga staden. Det omfattar två församlingar, *Katarina* (1894: 40.191 inv.) i öster och *Maria* (1894: 33.499 inv.) i väster, skilda genom den stora *Götgatan.* Till Katarina kan man komma genom en elevator, som vanligen kallas *Katarinahissen,* och från hvars öfversta del man har den bästa utsikten öfver den vackra staden och dess närmaste omgifningar. Helt nära hissen ligger *Mosebacke* med teater och värdshus. *Katarina kyrka* är en af Stockholms vackraste tempel. Inom Maria församling ligga många fabriker, såsom *Bergsunds* mekaniska verkstad och *Tanto* sockerbruk. Äfven till denna stadsdel leder en elevator, *Mariahissen.*

Stockholm är äfven den svenska kulturens centrum på de flesta områden. En mängd högre och lägre läroanstalter och akademier äro förlagda här, bl. a. äger staden 4 högre och 3 femklassiga läroverk samt många enskilda högre och lägre bildningsanstalter. Bland de förra intages första rummet af *Stockholms högskola,* som började sin verksamhet på hösten 1878 och numera har en fullständig naturvetenskaplig fakultet. En af staten underhållen medicinsk fakultet är det *Karolinska institutet.* För öfrigt finnas här de flesta högre fackskolorna i vårt land, museer och samlingar af alla slag. Slutligen utgifvas i Stockholm äfven de flesta af våra största och inflytelserikaste tidningar.

Stockholms historia. Stockholm har först under Birger Jarls regering i midten af 1200-talet blifvit stad, om än platsen börjat bebyggas långt förut. Det tillväxte så hastigt, att det redan före århundradets slut var den förnämsta handelsplatsen i riket. Från början omfattade det blott den s. k. Stadsholmen, hvilken var starkt befästad med höga murar. Magnus Ladulås bör-

jade bebygga Helgeandsholmen och Kedjeskär eller Riddarholmen, och redan på 1300-talet voro de närmaste delarne af Norrmalm och Södermalm, möjligen också Käpplingen (n. v. Blasieholmen) och Vagnsön (n. v. Skeppsholmen) något bebyggda. På norr låg nedanför Brunkebergs-åsen S:t Klara kloster, grundadt af Magnus Ladulås. Under unionskrigen var Stockholm ofta utsatt för krigiska anfall, hvilka i hög grad hindrade stadens tillväxt och till och med betydligt minskade dess folkmängd. Under Vasakungarna började dock en ny utveckling. Norrmalm utvidgades, så att det i början af Karl IX:s regering blef en själfständig stad med egen magistrat, hvilket dock upphörde 1635, då det åter införlifvades med Stockholms stad. Ladugårdslandet blef en egen församling 1672 och Kungsholmen eller Munklägret, som ön förr kallats, redan 1671. Samtidigt började Södermalm alltmer vinna i betydelse, i det att flera ståtliga palats här byggdes af högadelns medlemmar, som ämnade göra denna stadsdel till sin hemvist. Ingen period af stadens historia har dock att uppvisa en så snabb utveckling, som den Stockholm genomgått i våra dagar.

---

26. Uppsala län.

Uppsala län omfattar mellersta delen af Uppland och utbreder sig från 59° 27′ till 60° 40′ n. b. samt från 16° 50′ till 18° 20′ ö. Gr. Arealen är 5.312.94 kv.-km., däraf 5.120.50 kv.-km. land och 192.44 kv.-km. vatten. 64 kv.-km. af länets yta upptagas af holmar. Dess största längd fr. n.—s. är 135 km., dess största bredd fr. v.—ö. är 56 km. Folkmängden steg 1892 till 121.614 inv., af hvilka 58.197 voro mankön och 63.417 kvinnkön. I länets städer bodde 24.474 inv., på dess landsbygd 97.140 inv. Under tioårsperioden 1880—90 hade folkmängden vuxit med 10,072 personer eller öfver 9%. Folktätheten var sistnämnda år 24 inv. på 1 kv.-km. Rörande invånarnes skaplynne hänvisas till hvad som sagts under Stockholms län.

Näringar. Länets hufvudnäring är *åkerbruk* och därmed förenad boskapsskötsel. En stor del af länet upptages af den bördiga Upplandsslätten, och endast de norra trakterna med sina skogiga och kärruppfyllda områden äro mindre gifvande. Af länets ägovidd utgöra 36.01 % inägor, 55.13 % skog och endast 8.86 % improduktiv mark. Af inägorna voro 1892 602.3 hektar träd-, humle- och kålgård, 142.789.1 hektar åker och annan odlad jord samt 41.026 hektar naturlig äng. Mantalen voro 3.617.26, delade i 6.003 brukningsdelar, af

hvilka 3.305 odlades af ägare och 2.698 af arrendatorer. Af brukningsdelarne voro 175 större än 100 hektar. Fideikommissen äro 12 med ett sammanlagdt taxeringsvärde af 4.58 mill. kr.

De viktigaste skördeslagen beräknades 1893 till följande siffror: *hvete:* 84.000 hektoliter, *råg:* 320,000 hl., *korn:* 231.000 hl., *hafre:* 447.000 hl., *blandsäd:* 112.000 hl., *potatis:* 467.000 hl.

Det vanligaste brukningssättet är hos allmogen fortfarande 2-skiftesbruket, hvarvid någon del af trädan oftast begagnas till odling af rotfrukter, baljväxter och klöfver. I norra delen af länet användes alltmera 3-skiftesbruk. På de större egendomarna är vanligt växelbruk allmänt, och odlingen står mycket högt. Åkerbruket lämnar sedan gammalt ett betydande öfverskott till försäljning, och genom nyodlingar ökas alltjämt den odlade jordens areal. Emellertid kan denna tillväxt i Uppland ej mäta sig med motsvarande utveckling i de flesta andra landsdelar, enär landet är en af våra äldsta odlade bygder och därför sedan äldre tider relativt mer uppodladt än flertalet af öfriga landskap. Däremot har åkerbruket här i intensitet hållit någorlunda jämna steg med det öfriga landet, hvartill i icke ringa grad bidragit de väckelser, som utgått från det inom länet förlagda *Ultuna landtbruksinstitut.* En följd af uppländingens konservativa skaplynne är dock, att mycket ännu återstår att göra äfven i detta afseende särskildt på de mindre brukningsdelarne.

Boskapsskötseln. Länets djurstock utgjorde 1892: 21.360 *hästar,* 76.503 *nötkreatur,* 49.350 *får,* 16.545 *svin* och 71.000 *höns.* Antalet nötkreatur, särskildt kor, har under senare åren betydligt ökats, en följd af boskapsskötselns och mejerihandteringens stigande betydelse för länets ekonomi. Äfven svinafveln har ökats, och i detta län har äfven fårens antal vuxit. Länet intager numera

ett af de främsta rummen i fråga om kreaturstockens relativa storlek i förhållande till invånarantalet.

Skogshushållning. Skogsarealen beräknades 1892 till 282.287 hektar eller mer än hälften af länets ägovidd. I följd häraf är skogshandteringen en viktig näringskälla för länets jordbrukare. I allmänhet iakttages äfven nödig sparsamhet vid afverkningen, ehuru visserligen många undantag gifvas, och på de större egendomarna skötas skogarna med omsorg och med biträde af fackmän. Intresset för skogsodlingen är likaledes stadt i tilltagande.

Jakten bedrifves ingenstädes såsom egentligt näringsfång, ehuru den som biförtjänst på vissa orter icke är utan betydelse. De vanligaste föremålen för jakt äro älg, hare, tjäder, orre, järpe, gräsand, beckasin, morkulla och rapphöns. Af rofdjur förekommer lo ytterst sparsamt, mård och utter något talrikare, men räfven allmänt, äfvenså ufvar och hökar.

Fisket. Det mest betydande fisket är laxfisket i Dalälfvens nedersta del, särskildt vid Älfkarleö. Dess afkastning stiger till öfver 30.000 kr. pr år. Vid hafskusten idkas mest strömmingsfiske, som dock lämnar klen afkastning. Af insjöfisket är det, som bedrifves i Mälaren, viktigast.

Bergsbruket är i länets norra del en hufvudnäring. Här ligga de berömda *Dannemorafälten,* hvilkas järnmalm är den bästa i världen, samt flera andra grufvor. Antalet grufvor, ur hvilka malm uppfordrades, var 1893: 18, och den uppfordrade malmen steg, skrädd, till 69.704 ton. Af grufvorna tillhörde 8 de tre Dannemorafälten, och deras afkastning steg till 51.517 ton. Dessa malmfält ligga helt nära hvarandra på Österby bruks ägor vid gränsen mellan Films och Dannemora socknar. Grufvorna ägas nu af ett bolag, som består af en mängd järnbruk i Uppsala, Stockholms och Gefleborgs län, vid

hvilka malmen sedan förädlas. De öfriga grufvor, som nu bearbetas, äro *Konstängsgrufvan* i Films socken, *Salsta* och *Brunna* grufvor i Lena socken, *Ramhällsfältet* med 5 grufvor i Alunda socken och *Stenringsgrufvan* i Morkarla socken.

Tackjärn tillverkades 1893 vid 7 masugnar till en kvantitet af 25.263 ton. Smältstycks- och stångjärns-tillverkning ägde rum vid 10 särskilda verk samt uppgick till 15.987 ton smältstycken och 12.732 ton stångjärn. Götmetalls- och ståltillverkningen steg till 1.325 ton. De järnbruk, vid hvilka dessa tillverkningar åstadkommos, voro *Vattholma, Österby, Gimo, Löfsta* och *Karlsholms* bruk, *Tobo* masugn, *Strömsbergs*-verken, (som omfatta *Strömsbergs, Vesslands* och *Ullfors* bruk), *Söderfors* och *Älfkarleö* bruk samt *Harnäs* masugn, som lyder under Söderfors bruk.

Utom järnmalm produceras endast något zinkmalm i den s. k. *Svafvelgrufvan* å Dannemora malmfält (1893: 465 ton).

Fabriksindustrien. År 1892 funnos i länet 82 fabriker med 1.124 arbetare och ett tillverkningsvärde af nära 2.5 mill. kr.; däraf lågo på landsbygden 46 med en tillverkning af 491.000 kr. Endast fem län hade en mindre utvecklad industri. Härvid är dock att märka, att i nämnda siffror icke inräknas sågverksrörelsen, som i länets norra del är högst betydande. Här ligga *Skutskärs, Harnäs* och *Älfkarleö* m. fl. sågverk, af hvilka det först nämnda har den största ångsågen i hela landet. För öfrigt äro länets viktigaste industrigrenar kvarnindustrien, bryggerier och brännerier samt tegelbruk.

Antalet handtverkare var 1892: 563 med 930 biträden, däraf på landsbygden 273 med 285 arbetare; antalet handlande 447 med 410 biträden, däraf på landsbygden 188 med 96 biträden. Länets handelsflotta räknade 26 fartyg om 1.328 ton. De viktigaste hamnplatserna

äro utom städerna *Skutskär, Harnäs, Staxhammar, Örsundsbro* och *Österby.*

Städer.

Uppsala län har 2 städer, *Uppsala* och *Enköping.*

Uppsala, stapelstad vid Fyrisån 8 km. från dess utlopp i Mälarens vik Ekoln, är säte för ärkebiskop och landshöfding samt för landets äldsta och största universitet. Där staden nu ligger, låg förr hamnplatsen *Östra Åros* (åmynning), så kallad, emedan Fyris då utgöt sig i Mälaren därstädes. Småningom och särskildt efter kristendomens införande drog sig rörelsen hit från Gamla Uppsala. Sedan ärkebiskopen 1273 hitflyttat, fick orten sitt nuvarande namn. Under medeltiden hade Uppsala sin största betydelse däri, att det var ärkebiskopssäte och härigenom landets medelpunkt i kyrkligt afseende. År 1477 grundades universitetet, som under nyare tider gifvit Uppsala ett frejdadt namn såväl som dess viktigaste utkomst. — Många historiska minnen äro fästade vid Uppsala, det största är minnet af Uppsala möte (1593). Här kröntes i äldre tider vanligen svenska konungar (den sista var Ulrika Eleonora).

Genom Fyris-ån, som inom staden gör två mindre fall, delas Uppsala i två hälfter. På den alldeles jämna marken öster om ån ligga stadsdelarne *Svartbäcken* norr om torget och *Kungsängen* söder om torget. Väster om ån ligga på sluttningen af Uppsalaåsen *Fjärdingen* samt längre i norr *Luthagen,* som har bebyggts under de två sista årtiondena. Öfver ån gå 4 körbroar och 2 gångbroar.

Den märkligaste stadsdelen är Fjärdingen. I den ligger på slottsbacken *Uppsala slott,* som började byggas 1548. Det förstördes liksom största delen af staden genom den stora eldsvådan 1702 och blef aldrig fullt återställdt. Numera är det landshöfdingens och länssty-

relsens residens. Ett stycke norr om slottet ligger stadens märkligaste byggnad, den i götisk stil uppförda *domkyrkan,* den största i Skandinavien. Hon anlades i slutet af 1250-talet, ehuru det dröjde mer än ett och ett halft århundrade, innan hon blef färdig. Flera gånger härjades hon af elden, värst 1702, och de reparationer, som då gjordes, togo ingen hänsyn till den ursprungliga byggnadsstilen. Slutligen började 1885 ett grundligt restaureringsarbete, som afslutades 1893, och som gifvit den gamla domen ett värdigt och stilenligt utseende. I kyrkan funnos under medeltiden 21 "kapell", som sedermera mestadels förvandlats till grafkor, af hvilka det förnämsta är det gustavianska. Där hvila Gustaf Vasa och hans tre gemåler samt Johan III. Söder om domkyrkan ligger den äldre *Trefaldighetskyrkan* och *ärkebiskopshuset* samt i dess närhet det prydliga *universitetshuset* med aula, föreläsningssalar och ämbetsrum. I Fjärdingen ligga för öfrigt många byggnader för universitetets olika institutioner, såsom *Karolina biblioteket* med nära 300.000 volymer och 11.000 handskrifter, *Kemicum* med laboratorier för kemi och fysik, *astronomiska observatoriet, meteorologiska, fysiologiska, patologiska* och *anatomiska institutionerna* m. fl. Här ligga äfven det *allmänna läroverket* samt *folkskollärareseminariets* hus samt de flesta och vackraste *nationshusen* för de vid universitetet studerande "nationerna". Genom dessa många offentliga byggnader får Uppsala ett ståtligare utseende än många större städer. Härtill bidraga äfven de breda, raka gatorna med flera prydliga enskilda hus samt de många parkerna och promenaderna, af hvilka de flesta ligga i Fjärdingen, såsom *Odenslund, Karolinaparken, Slottsparken* och *Flusterpromenaden.* — I stadsdelarna öster om ån ligga de flesta fabrikerna, järnvägsstationen, stadens hamnplats samt vid Stora Torget *rådstugan.*

Uppsala folkmängd var 1830 endast 4.539 inv., 1850:

6.952, 1870: 11.433, 1880: 15.675, 1889 (då den var störst): 21.846 och 1894: 21.194 inv. Antalet studenter vid universitetet var h. t. 1894: 1.448.

Stadens industri är ej mycket stor. År 1892 funnos 28 fabriker med ett tillverkningsvärde af 1.7 mill. kr. Däribland märkas 2 bryggerier (282.500 kr.), 1 bränneri (677.000 kr.), 4 kakelfabriker (127.000 kr.), 3 kemisk-tekniska fabriker (120.000 kr.), 1 tvålfabrik (80.000 kr.), 2 snickerifabriker (84.000 kr.), 2 mekaniska verkstäder (61.000 kr.), 3 tegelbruk (46.800 kr.) samt kvarnar, däraf 1 stor ångkvarn. — Handtverkarne voro 210 med 559 arbetare, och handlandena 204 med 262 biträden. Stadens handelsflotta bestod af 8 fartyg om 607 ton. Till stadens hamn anlände 571 fartyg om 37.074 ton, alla från inrikes ort.

Utom universitetet finnas i Uppsala många andra undervisningsanstalter, bland hvilka de viktigaste äro ett högre allmänt läroverk samt ett folkskollärareseminarium.

Strax söder om staden ligga på västra åstranden *Uppsala sjukhus,* exercisplatsen *Polacksbacken* samt *Uppsala hospital,* ett af de största i landet.

Enköping, uppstad nära Enköpingsåns utlopp i Svinnegarnsviken af Mälaren, är till en del byggdt på sluttningen af en rullstensås. Stället omtalas redan på 1200-talet såsom hufvudort i Fjärdhundra land och dref i äldre tider en icke så obetydlig handel på bergslagen och Dalarne. Sedermera gick staden tillbaka, men har, sedan den fick järnväg, åter höjt sig. Folkmängden var 1870: 1.885 inv., 1880: 2.545, 1890: 3.289 och 1894: 3.563 inv. — En af de viktigaste näringsgrenarne är åkerbruk, särskildt odling af köksväxter; på senare tider har staden dessutom fått något industri. År 1892 funnos 8 fabriker med nära 234.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 1 bryggeri (88.000 kr.) och 1 tändsticksfabrik (89.000 kr.) samt 1 ångkvarn. Handtverkarne voro 80

med 86 arbetare, handlandena 55 med 52 biträden. Stadens handelsflotta räknade 4 fartyg om 334 ton, och hamnen besöktes af 513 fartyg om 21.432 ton från inrikes orter och 1 fartyg om 144 ton från utrikes ort. — I staden finnes ett 5-klassigt läroverk.

Landsbygd.

Uppsala län är deladt i 4 fögderier.

I. **Uppsala läns Södra fögderi** (985.19 kv.-km., 22.924 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar *Uppsala läns Södra domsaga.*

Bro härad (150.40 kv.-km., 2.914 inv.) omfattar 4 socknar.

I Bro socken ligger säteriet *Brogård*; i Lossa socken *Säbyholm* samt *Ådö*; i Västra Ryds socken *Granhammar*; i Stockholms-Näs socken *Lennartsnäs* och *Stäket* med ruin af den gamla ärkebiskopsborgen.

Håbo härad (222.99 kv.-km., 4.964 inv.) omfattar 7 socknar.

I Kalmar socken ligger *Skörby*, som tillhör Banérska fideikommisset Sjöö; i Öfver-Grans socken *Arnö gård* samt *Katrinedal*; i Häggeby socken *Finstaholm*; i Skoklosters socken *Skokloster*, fideikommiss inom släkten Brahe; det ståtliga slottet är byggdt af K. G. Wrangel och innehåller de dyrbaraste enskilda historiska och konstsamlingar i vårt land; i Håtuna socken *Håtunaholm*, *Aske* och *Nyborg*.

Trögds härad (368.30 kv.-km., 8.798 inv.) omfattar 13 socknar.

I Löts socken ligger *Fånö*, ett af Upplands största gods; i Veckholms socken *Ekholmen*; i Kungs-Husby socken *Grönsö*; i Arnö socken *Arnöberg*; i Lillkyrka socken *Eka*; i Husby-Sjutolfts socken *Ekolsund*.

Åsunda härad (243.50 kv.-km., 6.248 inv.) omfattar 7 socknar.

I Svinnegarns socken ligger *Haga*; i Enköpings-Näs socken *Brunnsholm*, *Hacksta*, hufvudgård i ett fideikommiss (237.000 kr.) inom släkten Nauckhoff, *Hjulsta* och *Nybyholm*; i Teda socken *Kurö*.

II. **Uppsala läns Mellersta fögderi** (1.443.85 kv.-km., 24.666 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Uppsala läns Mellersta domsaga.*

Lagunda härad (196.36 kv.-km., 4.692 inv.) omfattar 9 socknar.

I Nysätra socken ligger *Resta*; i Biskopskulla socken *Hormesta* och *Landsberga*; i Fröslunda socken *Torslunda*; i Giresta socken *Stora Bärby* och *Bjälkesta*; i Fitja socken *Hessle*; i Holms socken *Sjöö*, hufvudgård i ett fideikommiss (546.000 kr.) inom släkten Banér.

Hagunda härad (333.76 kv.-km., 4.915 inv.) omfattar 9 socknar.

I Gryta socken ligger *Höja*, fideikommiss (80.600 kr.) inom släkten Spens; *Salnecke*, fideikommiss (79.000 kr.) inom släkten Gyllenadler, samt *Örsundsbro* ångbåtsstation och handelsplats; i Balingsta socken *Vik* med dyrbara samlingar; i Dalby socken *Hammarskog*; i Skogs-Tibble socken *Vrå*, som är del af ett fideikommiss (455.500 kr.) inom släkten v. Engeström; i Ålands socken *Österby*, fideikommiss (164.700 kr.) inom en annan gren af släkten v. Engeström; i Järlåsa socken *Bredsjö*.

Ulleråkers härad (243.65 kv.-km., 3.920 inv.) omfattar 5 socknar och 1 sockendel.

I Bondkyrko socken ligga *Ultuna landtbruksinstitut* samt *Uppsala Centralhospital* och exercisplatsen *Polacksbacken*; i Uppsala-Näs socken *Ytternäs*, som jämte andra egendomar bildar ett fideikommiss (125.000 kr.) inom släkten Braunerhjelm.

Bälinge härad (262.31 kv.-km, 3.764 inv.) omfattar 3 socknar och 2 sockendelar.

I Bälinge socken ligger *Kipplingeberg*, del af samma fideikommiss som Vrå.

Vaksala härad (137.1 kv.-km., 3.346 inv.) omfattar 3 socknar och 1 sockendel.

I *Gamla Uppsala* socken ligga de bekanta "kungshögarna" i närheten af den gamla kyrkan; här låg det förnämsta afgudatemplet i forntiden, här hade äfven den konungaätt sitt säte, som först underlade sig hela riket, och här bodde ock till en början Sveriges ärkebiskopar; i Vaksala socken ligger *Jälla*; i Danmarks socken *Hammarby*, som tillhörde C. v. Linné, och där numera ett Linné-museum är inrättadt.

Rasbo härad (270.76 kv.-km., 4.029 inv.) omfattar 3 socknar och 1 sockendel.

I Fundbo socken ligger *Hallkved*, *Löfsta* och *Marielund*; i Rasbo socken *Frötuna* (538.800 kr.), del af ett fideikommiss inom släkten de Geer till Löfsta, samt *Älfgärde*.

III. **Örbyhus fögderi** (1.543.83 kv.-km., 27.957 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar jämte Olands fögderi *Uppsala läns Norra domsaga* (2.856.64 kv.-km., 48.701 inv.).

Norunda härad (374.70 kv.-km., 5.919 inv.) omfattar 3 socknar och 3 sockendelar.

I Tensta socken ligger *Salsta*; i Björklinge socken *Sätuna*; i Lena socken *Vattholma bruk* samt *Brunna* och *Salsta grufvor*.

Örbyhus härad (1.169.13 kv.-km., 22.038 inv.) omfattar 5 socknar och 1 sockendel.

I Vendels socken ligger *Örbyhus* säteri med det ur Vasa-historien bekanta *Örbyhus slott*; i Tierps socken *Ullfors bruk*; i Söderfors socken *Söderfors bruk* vid Dalälfven; i Tolfta socken *Strömsbergs bruk*; i Vesslands socken *Karlholms bruk*, som hör till Löfsta-verken och *Vesslands bruk*, hvilket är ett af Strömsbergs-verken; i Älfkarleby socken *Älfkarleö bruk*, *Harnäs lastageplats* och *masugn* samt *Skutskärs* stora *sågverk*, som äges af Kopparbergs bergslag och är hufvudort för dess stora trävaruexport. Harnäs och Skutskär äro länets mest trafikerade hamnar. Till Harnäs ankommo 1892 395 fartyg om 37.492 ton, däraf från utlandet 45 om 9.598 ton; till Skutskär 176 fartyg om 71.726 ton, däraf från utrikes orter 119 om 60.216 ton.

IV. **Olands fögderi** (1.312.81 kv.-km., 20.744 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och bildar jämte föregående fögderi *Uppsala läns Norra domsaga* (se ofvan).

Olands härad, det enda i hela fögderiet, omfattar 11 socknar.

I Skefthammars socken ligger *Gimo säteri* och *bruk*; i Alunda socken *Ramhälls järnmalmsfält*; i Morkarla socken *Stenringsgrufvan*; i Tuna socken *Hesselby*; i Stafby socken *Lydinge*; i Dannemora socken en del af *Dannemora gruffält*; i Films socken den andra delen af samma fält samt *Österby* stora *bruk*; i Tegelsmora socken *Tobo bruk*; i Öster Löfsta socken *Löfsta säteri* och *bruk*, hufvudgård i ett stort fideikommiss inom släkten de Geer till Löfsta; taxeringsvärdet å dess inom Uppsala län liggande egendomar är 2.79 mill. kr.; i Hållnäs socken *Ängskärs* hamn.

27. Västmanlands län.

Västmanlands eller *Västerås län* omfattar östra hälften af Västmanland, den västligaste delen af Uppland *(Fjärdhundra)* samt *Säterbo, Kung Karls* och *Torpa* socknar af Södermanland. Det är beläget mellan 59° 16′ och 60° 18′ n. b. samt 15° 25′ och 17° 23′ ö. Gr. och har en areal af 6.799.59 kv.-km., däraf 6.492.38 kv.-km. land och 307.21 kv.-km. vatten. Största utsträckningen från öster till väster är 100 km. och från norr till söder likaledes 100 km.

Folkmängden var 1892: 138.737 inv., däraf 67.693 mankön och 71,044 kvinnkön. På landsbygden bodde 115.799 och i städerna 22.938 inv. Under åren 1880—90 ökades folkmängden med 8.962 personer eller 6.9 %. Folktätheten var 1890 21 inv. på 1 kv.-km. — Hvad befolkningens karakter angår, så torde slättbygdens invånare icke synnerligen skilja sig från den uppländska slättbon, medan däremot bergslagens folk i mycket påminna om sina grannar i norr, dalkarlarne.

Näringar. Jordbruket. Den södra delen af länet är en bördig och välodlad slätt, där åkerbruket och mejerihandteringen äro högt utvecklade. Däremot har den norra delen af länet en mager och ej synnerligen gifvande jordmån. Odlingssättet är äfven olika i dess båda länsdelar. I den södra förekommer mestadels växelbruk

och endast undantagsvis 2-skiftesbruk å s. k. styf jord. Det senare är däremot vanligare i norra delen, och i den nordvästra träffas liksom i vissa delar af Dalarne koppelbruk, som är ett slags växelbruk med fleråriga vallar, hvilka vanligen användas till slåtter eller bete. Af länets ägovidd voro 1892: 27.45 % inägor, 54.85 % skog och 17.70 % annan mark. Af inägorna voro 1.677 hektar träd-, humle- och kålgård, 143.742 hektar åker och annan odlad jord samt 32.010 hektar naturlig äng. Mantalen voro 2.936.4, delade i 7.439 brukningsdelar, af hvilka 5.728 odlades af ägare och 1.711 af arrendatorer. Antalet brukningsdelar af mer än 100 hektars omfång, var 178. I länet finnas 16 fideikommiss om 179.8 mantal med ett taxeringsvärde af 4.6 mill. kr.

De förnämsta skördebeloppen voro 1893: 58.500 hektoliter *hvete,* 338.000 hl. *råg,* 71.000 hl. *korn,* 872.000 hl. *hafre,* 476.700 hl. *potatis.*

Boskapsskötseln har under senare år varit stadd i en rask utveckling dels genom djurstockens förädlande och höjande, dels genom anläggning af nya mejerier. Denna näring lämnar liksom åkerbruket öfverskott till försäljning. — År 1892 funnos 16.026 *hästar,* 87.805 *nötkreatur,* 26.947 *får,* 14.700 *svin* och öfver 30.000 *höns.* Här liksom i de flesta andra länen är intresset störst för nötkreatursafveln och svinafveln, medan däremot fårafveln ej vidare omhuldas. För hästafvelns befrämjande har *Strömsholms hingstdepot,* som ligger inom länet, arbetat, men fortfarande uppfödas hufvudsakligen arbetshästar.

Skogshushållning. Den skogbärande marken upptager öfver hälften af länets område och beräknades 1892 till 354.461 hektar. Afverkningen sker äfven i detta län hastigare än återväxten, hvadan skogens grundmassa minskas. Detta gäller särskildt om allmogens skog. Dock kan ej någon egentlig skogsförödelse sägas förekomma

annat än på enstaka ställen. — I de norra trakterna åtgår mycket skog till grufbyggnader och till kolning för bergsbrukets behof, men genom järnvägarne exporteras numera äfven betydligt med timmer till kustprovinserna.

Jakten intager samma ställning som i Uppland, och fisket är likaledes af underordnad betydelse.

Bergshandteringen är sedan gammalt en af länets viktigaste näringar. Af största betydelse är järnproduktionen, som dock under senare år i följd af dåliga konjunkturer minskats. År 1893 uppfordrades 233.607 ton skrädd järnmalm, som uteslutande bröts inom *Skinnskattebergs, Norbergs* och *Västanfors* socknar. I förstnämnda socken bearbetades 13 grufvor, i Norberg 35 grufvor och i Västanfors 13 grufvor. De mest gifvande gruffälten ligga i Norbergs socken och äro *Klackbergsfältet* (43.497 ton), *Risbergsfältet* (26.559 ton), *Kallmorbergsfältet* (26.485 ton), *Kolningsbergsfältet* (25.312 ton); därnäst komma *Stortäktsgrufvorna* i Västanfors (15.509 ton).

Tackjärn framställdes 1893 vid 14 masugnar till 40.069 ton. Smidbart järn och stål bereddes vid 17 verk, och var produktionen af smältstycken och götmetall 55.029 ton samt af stångjärn och stål 32.888 ton, af annat järn 12.646 ton. I fråga om tillverkning af stångjärn och stål stod länet detta år främst bland alla.

I länet finnes en mängd järnbruk, såsom *Fagersta, Högfors, Engelsberg, Baggå, Bockhammar, Virsbo, Skinnskatteberg, Riddarhyttan, Färna, Kedjebohammar, Ramnäs, Surahammar, Seglingsberg, Svanå, Hallstahammar, Gislarbo, Kohlsva, Karmansbo* och *Uttersberg.* Masugnar finnas vid några af dessa bruk samt dessutom vid *Fliken, Nordansjö, Bråfors, Västanfors, Bennebo, Karbenning, Trummelsberg, Borgfors* m. fl. De allra flesta af dessa verk ligga i länets nordvästra del.

Silfver- och blymalm uppfordras vid *Kallmora silf-*

vergrufva i Norbergs socken och vid *Sala Storgrufva*. År 1893 steg brytningen till 17.926 ton malm. Dessutom fås något kopparmalm ur *Loggrufvan* och koboltmalm ur *Stora Jakobsgrufvan*, båda i Skinnskattebergs socken. Blyerts tillverkas vid *Fagersta* och i *Norbergs by*.

Fabriksindustri. Fabrikerna voro 1892 111 med 2.536 arbetare och ett tillverkningsvärde af nära 5.9 mill. kr. Däraf lågo 68 på landsbygden med 2.88 mill. kr. i tillverkning. Länet är således icke i högre grad industriidkande. Den viktigaste industrien är metallindustrien. Vid många af järnbruken bedrifves numera manufaktursmide, såsom tillverkning af stål- och järntrådslinor, sågblad, fjädrar, axlar, kätting, hjul, verktyg, maskiner etc. Vid *Hallstahammar* finnes en bultfabrik (för skrufvar, muttrar o. d.) och i *Västerås, Köping* och *Arboga* ganska ansenliga mekaniska verkstäder. De två första tillverka särskildt åkerbruksmaskiner, den sistnämnda kokillhärdadt gjutgods. Tillhopa voro år 1892 de mekaniska verkstäderna och gjuterierna i länet 17 med en tillverkning af 2.7 mill. kr. — Koppar- och mässingsmanufaktur utöfvas förnämligast vid *Skultuna bruk* samt i mindre omfattning vid *Torshammars mässingsverk*. Vid det förra tillverkas hufvudsakligen koppar- och mässingtråd, vid det senare husgeråd och lyxartiklar af koppar och mässing. — Af öfriga fabriker äro de förnämsta *Arboga margarinfabriker* (2 st.) med ett tillverkningsvärde af 725.000 kr., 1 pappersbruk (247.700 kr.), 23 tegelbruk (200.000 kr.), 1 tobaksfabrik i Västerås (185.000 kr.) samt 12 bryggerier (400.000 kr.). Handtverkarne voro s. å. 425 med 712 arbetare, däraf på landsbygden 125 med 103 arbetare. — Vissa delar af länet äga en ganska utvecklad hemslöjd. Så tillverkas i *Öster-Våla* och en del af *Nora* socken stolar, i *Huddunge* och *Enåkers* socken laggkärl och i *Fläckebo* samt en del af *Väster-Färnebo* mattor af nöthår. Handlandena utgjorde

år 1892: 441 med 333 biträden, däraf på landsbygden 163 med 71 biträden. Länets handelsflotta steg till 77 fartyg om 3.376 ton. Länets viktigaste hamnplatser äro *Köping, Västerås, Kungsör, Arboga, Engelsberg* och *Strömsholm.*

Städer.

I Västmanlands län ligga 4 städer: *Västerås, Sala, Arboga* och *Köping.* Härtill kommer köpingen *Kungsör.*

Västerås, stapelstad vid Svartåns utlopp i Västeråsfjärden af Mälaren, är säte för landshöfding och biskop. I forntiden, då redan orten var af betydelse, hette den *Väster-Åros* (det n. v. Uppsala hette Östra Åros, åmynning). Under medeltiden var staden en af mellersta Sveriges viktigare orter, ägde flera kyrkor, kapell samt ett dominikankloster och var ofta samlingsplats för riksmöten, det viktigaste år 1527. Under nyare tider har det varit länets hufvudort samt haft en förmånlig handel på Bergslagen, hvilken dock genom nyare kommunikationsförhållanden minskats i betydelse. — Folkmängden var 1840: 3.414, 1870: 5.367, 1880: 6.201, 1890: 8.122 och 1894: 8.659 inv. En egendomlighet för Västerås äro de tre s. k. folkmarknaderna, som äga rum på de tre lördagar med nästföljande söndag, som infalla närmast före Laurentii dag (10 aug.). Förr brukade aftal med tjänstefolk vid dem uppgöras; numera äro de blott folkförlustelser. — Staden är äfven bekant för odlingen af s. k. Västerås-gurkor. — Fabrikernas antal var 1892: 14 med öfver 1 mill. kr. i tillverkning. Af dem voro de viktigaste 3 mekaniska verkstäder (736.000 kr.), 1 tobaksfabrik (185.000 kr.) och 1 bryggeri (82.000 kr.). Handtverkarne voro 117 med 248 arbetare, handlandena 92 med 89 biträden. Handelsflottan utgjorde 5 fartyg om 588 ton, och till stadens hamn anlände 827 fartyg om 64.508 ton, alla från inrikes orter. — Staden har ett högre allmänt läroverk.

Västerås omgifves af åsar och berg, bland hvilka märkes *Djäkneberget,* som på senare tider förvandlats till en vacker promenadplats, från hvilken man har en vidsträckt utsikt. Staden är i det hela regelbundet byggd och har flera planteringar. Bland dess byggnader är den i blandad romansk-gotisk stil uppförda *domkyrkan* (invigd 1271) den förnämsta. I den ligga Svante Sture och Erik XIV begrafna. *Slottet,* som nu är landshöfdingeresidens, var förr befästadt; det ligger nära Svartåns utlopp.

Sala, bergstad vid sammanflödet af Sagåns båda källfloder, omgifves på alla håll af en bördig, men enformig slätt. Staden har att tacka för sin uppkomst Silfvergrufvan, som började bearbetas i början af 1500-talet, och som ligger inom stadens område, ehuru 2.5 km. s.v. om staden. Sala grundlades af Gustaf Vasa och fick stadsprivilegier 1624. Silfverbrytningen, som förr varit stadens hufvudnäring, har visserligen, såsom förr är nämndt, på senare tider reducerats till en obetydlighet; men i stället hafva andra industrier uppstått, hvilka jämte åkerbruk nu föda invånarna. Dessa voro 1870: 3.859, 1880: 4.836, 1890: 5.753 och 1894: 5.827. Fabrikerna voro 1892 14 med ett tillverkningsvärde af 219.000 kr.; däribland 2 bryggerier (103.000 kr.), 1 mekanisk verkstad (40,000 kr.). Handtverkarne voro 55 med 98 arbetare, handlandena 39 med 50 biträden. I staden finnes ett 3-klassigt läroverk.

Sala har ett oansenligt yttre utan någon annan märkligare byggnad än kyrkan.

Köping, uppstad vid den lilla Köpingsån omkr. 3 km. från dess utlopp i Mälarfjärden Galten, är en gammal ort, hvars stadsprivilegier utfärdades 1474. Nedanför staden låg under senare medeltiden slottet *Köpingshus,* som 1434 förstördes af Engelbrekt. Köping har existerat hufvudsakligen på handel med Bergslagen samt åkerbruk, men har på senare tider fått en icke oansen-

lig industri. Den har äfven större sjöfart än någon annan ort i länet. Invånarne voro 1870: 2.287, 1880: 2.952, 1890: 3.865 och 1894: 4.267. Fabrikerna voro 1892: 6 med en tillverkning, som skattades till 510.000 kr. Häraf kom största delen eller 421.000 kr. på den mekaniska verkstaden, därnäst 1 snickeri (50.000 kr.), 1 bryggeri (26.000 kr.). Handtverkarne voro 56 med 116 arbetare, handlandena 55 med 64 biträden. Stadens hamn besöktes af 1.087 fartyg om 83.706 ton, och dess egen handelsflotta utgjorde 4 fartyg om 337 ton. I Köping finnes en 2-klassig pedagogi. — Staden är mycket oansenlig; dess läge fult. Den har dock en vacker, från medeltiden härstammande kyrka, i hvilken finnes en minnesvård öfver kemisten Schéele, som dog i Köping.

Arboga, uppstad på båda sidorna om Arbogaån 15 km. från dess utlopp i Mälaren. Namnet betecknar, att det ligger vid en krökning af floden (*arbughi:* åbåge, åböjning). Staden är en af våra äldsta och var under medeltiden ganska betydande. Den ägde då flera kyrkor och kapell samt ett franciskankloster. Till följd af sitt centrala läge valdes den ofta till samlingsplats för riksmöten af olika slag; bl. a. hölls här Sveriges första riksdag 1435, och längre fram i tiden präglades här Sveriges första kopparmynt, 1626. Stadens betydelse aftog efter anläggningen af Hjälmare kanal samt städerna Nora och Linde, ty därigenom minskades dess handelsområde. På senare tider har Arboga åter börjat höja sig genom handel och något sjöfart samt en industri, som är större än i någon annan stad inom länet. Folkmängden utgjorde 1870: 3.318 inv., 1880: 3.833, 1890: 4.576 och 1894: 4.838 inv. År 1892 funnos 9 fabriker med ett tillverkningsvärde af 1.24 mill. kr., däribland 2 margarinfabriker (723.300), af hvilka den ena är en bland de största i landet, 1 mekanisk verkstad (207.000 kr.), 1 snickerifabrik (60.000 kr.). Handtverkarne voro 72 med

147 arbetare, handlandena 92 med 59 biträden. Stadens handelsflotta räknade 3 fartyg om 203 ton; till dess hamn anlände 384 fartyg om 26.639 ton. Arboga har ett 5-klassigt läroverk.

Staden har en regelbunden stadsplan. Bland dess byggnader märkas två gamla kyrkor, *S:t Andreæ* eller stadskyrkan och *S:t Nikolai* eller landskyrkan.

Köpingen *Kungsör* ligger vid Arbogaåns utlopp i Mälaren. Stället är bekant såsom Karl XI:s käraste vistelseort och har nu en liflig handel och sjöfart. År 1892 besöktes dess hamn af 716 fartyg om 65.974 ton. Orten blef köping 1893.

Landsbygd.

Västmanlands län delas i 4 fögderier.

I. **Västerås fögderi** (1.324.42 kv.-km., 28.183 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och *Västmanlands Södra domsaga.*

Tuhundra härad (192.11 kv.-km., 4.061 inv.) omfattar 4 socknar och 1 sockendel.

I Västerås-Barkarö socken ligga *Fullerö*, fideikommiss (288.600 kr.) inom släkten Cronstedt, *Barkaröby* och *Askö*; i Dingtuna socken *Stockkumla* och *Gillberga*; i Lundby socken *Johannisberg*; i Lillhärads socken *Slagårda.*

Siende härad (222.24 kv.-km., 4.935 inv.) omfattar 6 socknar.

I Badelunda socken ligger *Hässlö*; i Irsta socken *Gäddeholm*, fideikommiss (392.000 kr.) inom släkten Lewenhaupt; i Kärrbo socken *Lindö* och *Frösåker*; i Tillberga socken den viktiga järnvägsstationen *Tillberga* samt *Hedensberg*, hufvudgård i ett fideikommiss (431.500 kr.) inom släkten Hamilton.

Snefringe härad (754.25 kv.-km., 15.839 inv.) omfattar 8 socknar.

I Kolbäcks socken ligger *Strömsholms* kungsgård och slott, där nu finnes en ridskola för arméens officerare och i närheten en hingstdepot; i Munktorps socken *Ståholm*, fideikommiss (303.500 kr.) inom släkten Tham, samt *Lisjö*; i Ramnäs socken *Ramnäs* och *Seglingsbergs bruk*, som ägas af samma bolag, samt *Virsbo bruk*; i Sura socken *Suraham-*

mars bruk; i Rytterne socken *Tidö* med ett af Ax. Oxenstierna byggdt slott, *Vikhus* fideikommiss (143.400 kr.) inom släkten v. Post, *Fiholm*, fideikommiss (345.200 kr.) inom släkten Ridderstolpe, samt *Stora Ekeby*; i Säby socken *Utnäs Löt*, exercisplats för Lifregementets grenadierkår; i Svedvi socken *Halstahammars bruk*.

Ytter-Tjurbo härad (155,82 kv.-km., 3.348 inv.) omfattar 4 socknar.

I Ängsö socken ligger *Ängsö gård*, fideikommiss (569.000 kr.) inom släkten Piper.

II. **Kungsörs fögderi** (1.635.1 kv.-km., 27.961 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och *Västmanlands Västra domsaga*.

Åkerbo härad (917.86 kv.-km., 19.411 inv.) omfattar 13 socknar och 1 sockendel.

I Arboga landsförsamling ligger *Jäders bruk*; i Säterbo socken *Reutersberg*; i Kung Karls socken köpingen *Kungsör*; i Bro socken *Kohlsva bruk*; i Malma socken *Gislarbo bruk*; i Medåkers socken *Röfors*; i Odensvi socken *Valsta*; i Västra Skedvi socken *Västlandaholm*.

Skinnskattebergs bergslag (717.15 kv.-km., 8.550 inv.) omfattar 3 socknar och 1 sockendel.

I Skinnskattebergs socken ligga *Baggå, Skinnskattebergs, Uttersbergs* och *Riddarhytte bruk* samt många järnmalmsfält; i Gunnilbo socken *Färna, Kedjebo, Killinghammars* och *Bockhammars bruk*, hvilka tillsammans kallas *Färnaverken* och äro fideikommiss (1.24 mill. kr.) inom släkten von Hermansson; i Heds socken *Bernshammar* och *Karmansbo bruk*.

III. **Bergslags fögderi** (1.490.96 kv.-km., 26.326 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och *Västmanlands Norra domsaga*.

Norrbo härad (426.77 kv.-km., 7.903 inv.) omfattar 5 socknar och 1 sockendel.

I Romfartuna socken ligga *Julpa* och *Lycksta*; i Skultuna socken *Skultuna bruk*; i Harakers socken *Svanå bruk*; i Fläckebo socken *Axholm*.

Vagnsbro härad (310.40 kv.-km., 4.947 inv.) omfattar 1 socken.

I Väster Färnebo socken ligga säteriet *Fors* samt *Salbohed*, exercisplats för Västmanlands regemente.

Gamla Norbergs bergslag (753.79 kv.-km., 13.476 inv.) omfattar 4 socknar och 1 sockendel.

I Norbergs socken ligger *Norbergs stora by, Bjurfors* och *Gäsjö bruk, Nordansjö, Bråfors, Flikens* masugnar samt en mängd järnmalmsfält; i Karbennings socken *Högfors* bruk och masugn samt *Bennebo* och *Karbennings* masugnar; i Västanfors socken säteriet *Västanfors* och *Västanfors hytta* samt *Fagersta bruk*; i Väster-Våla socken *Engelsbergs bruk*, fideikommiss (189.500 kr.) inom släkten Timm, samt *Trummelsbergs masugn*.

IV. Salbergs-Väsby fögderi (2.220.7 kv.-km., 32.667 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt och *Västmanlands Östra domsaga.*

Öfver-Tjurbo härad (539.95 kv.-km., 7.391 inv.) omfattar 4 socknar.

I Kila socken ligger *Sätra brunn*; i Kumla socken folkhögskolan vid *Tärna*.

Torstuna härad (425.66 kv.-km., 6.993 inv.) omfattar 4 socknar och 2 sockendelar.

I Hvittinge socken ligger *Skattmansö* samt *Morgongåfva* numera nedlagda bruk; i Väster-Löfsta socken *Molnebo*.

Simtuna härad (592.51 kv.-km., 10.381 inv.) omfattar 6 socknar och 2 sockendelar.

I Simtuna socken ligger *Tisby*, fideikommiss (99.000 kr.) inom släkten Duvall; i Altuna socken *Flosta*, fideikommiss (98.000 kr.) inom släkten Cronhielm, samt *Refvelsta*, hufvudgård i ett fideikommiss (350.000 kr.) inom släkten Benzelstierna v. Engeström; i sockendelen af Väster-Löfsta ligger *Heby* stora stationssamhälle.

Våla härad (661.95 kv.-km., 7.902 inv.) omfattar 1 socken och 3 sockendelar.

I Öster-Våla socken ligger säteriet *Aspenäs*; i länsdelen af Harbo socken *Viby* och *Harbonäs*.

---

28. Örebro län.

Örebro län omfattar Nerke, västra delen af Västmanland samt Karlskoga bergslag af Vermland. Det är beläget mellan 58° 39′ och 60° 6′ n. b. samt 14° 12′ och 15° 51′ ö. Gr. Arealen är 9.063.43 kv.-km., däraf 8.259.97 kv.-km. land och 803.46 kv.-km. vatten. Största längden från n. till s. är 160 km., största bredden fr. v. till ö. är 96 km.

Folkmängden utgjorde 1892: 183.554 inv., däraf 89.539 män och 94.015 kvinnor. Stadsbefolkningen steg till 19.454 inv. och landtbefolkningen till 164.100. Under tioårsperioden 1880—90 hade folkmängden väl ökats, men blott med 294 personer; på landsbygden hade den till och med aftagit, men i stället höjts relativt mer i städerna, hvadan ett obetydligt öfverskott uppstod för länet i dess helhet. Folktätheten var 1890 22 på 1 kv.-km.

I detta län liksom i grannlänen kan allmogen delas i bergsmän och bönder, ehuruväl åkerbruket ofta är en binäring äfven för de förra. Bergsfolket är i fysiskt afseende något kraftigare utveckladt än slättboarne samt längre till växten, ofta mörklagdt till hår och hy. Det ser med en viss öfverlägsenhet ner på slättbonden. Det är inbyggarne på slättbygden emellan Lekbergen, Käglan, Tiveden och Tylöskogen, som i egentligaste mening kallas nerkingar och än i dag af sina grannar i bergstrakterna

så benämnas, ehuru äfven dessa senare tillhöra Nerke. Af denna bergomgifna slättbygd har landskapet fått sitt namn, som betyder ungefär de "trångboddes" land, af en stam *nár (nor),* hvilken äfven finnes i namnet på Norge (Nor-vegr = det trånga landet). — Nerkes slättbo anses vara af lifligare temperament, än som är vanligt bland slättbygders invånare. Man säger om honom, att "han tänker mer, än han talar, och gör, hvad han tänker, innan man vet ordetaf".

Näringar. Åkerbruket är hufvudnäringen i slättbygden s.v. och v. om Hjälmaren, där jorden är mestadels fruktbar, medan däremot i länets norra af berg, sjöar och kärr uppfyllda delar jordmånen är mindre gifvande och jordbruket står tillbaka för bergshandteringen. — Af ägovidden utgjorde 1892: 22.43 % inägor, 61.16 % skog och 16.41 % annan mark. Inägorna upptogos af 1.514.4 hektar träd-, humle- och kålgård, 148.041,6 hektar åker och annan odlad jord, 36.370.3 hektar naturlig äng. Mantalen voro 2.924,7, delade i 12.003 brukningsdelar, af hvilka 9.263 odlades af ägare och 2.740 af arrendatorer. Fideikommissen äro 6 om 117.5 mantal och med ett taxeringsvärde 4.98 mill. kr.

De viktigaste skördebeloppen voro 1893: 66.000 hektoliter *hvete,* 345.000 hl. *råg,* 47.300 hl. *korn,* 1.23 mill. hl. *hafre* och 888.000 hl. *potatis.*

Åkerbruket står i allmänhet högt, och ordnadt växelbruk, vanligen det sju-åriga, har nästan alldeles undanträngt de gamla, föråldrade brukningssätten. Endast vid några mindre hemmansdelar i vissa kommuner förekommer två- eller treskiftes-bruket, hvarjämte å en del genom sjösänkningar eller invallning vunnen ängsmark hafre brukar sås år efter år, hvilket dock visat sig medföra olägenheter, som förmått ägarne att delvis frångå denna metod. Arbetet att genom torrläggning af mossar samt sänkning af sjöar öka den odlingsbara jordens areal fort-

går med mycken ifver och har bland annat ledt till det största företag af denna art icke blott i vårt land, utan i hela Europa, sänkningen af Hjälmaren och Kvismarsjöarna. Detta arbete började 1878 och fullbordades tio år därefter. Kostnaderna stego till nära 4.1 mill. kr. och det område, som härigenom vanns för jordbruket, steg till 18.721.5 hektar, af hvilka 14.223.7 hektar tillföllo Örebro län.

Boskapsskötsel. Länets djurstock beräknades 1892 till 13.042 *hästar,* 103.730 *nötkreatur,* 32.388 *får,* 19,623 *svin* och omkr. 707.000 *fjäderfä.* Antalet underhållna kreatur har år från år ökats, endast med undantag af oxar, hvilka här som i andra län allt mer ersättas med hästar. Särskildt har under senare tider antalet kor mycket stegrats, under åren 1887—92 med 6.265 st. Detta är en följd af det uppsving, som mejerihandteringen tagit under de senare åren.

Skogshushållning. Länets skogsareal var 1892 öfver 507.000 hektar, och skogsafverkningen är en viktig näringskälla för länet. Förr användes virket nästan uteslutande till kolning, men på senare tider hafva trämasseverk, snickerifabriker och hyflerier uppstått på flera ställen, och genom järnvägarne har möjlighet beredts skogsägarna att afyttra sitt timmer äfven utom länet. Härigenom har dock på många ställen inträffat, att skogarne alltför hårdt anlitas. För öfrigt gäller om skogshushållningen ungefär detsamma, som sagts under det föregående länet.

Jakten har icke någon betydelse för länets ekonomi; dess föremål äro desamma som i de angränsande länen. Af rofdjur äro räfven och dufhöken de vanligaste; vargen åter kan anses utrotad i länet, och lodjuret förekommer endast undantagsvis i de nordliga socknarna.

Fisket är icke heller af någon betydelse. Hjälmaren är berömd för sina kräftor.

Bergs- och brukshandteringen. Dessa näringar utgöra en af länets viktigaste näringskällor, särdeles i dess norra del. Länge har Örebro län intagit den andra platsen bland Sveriges län med hänsyn till *järnmalmbrytningen,* men har på senare åren förbigåtts af Norrbottens län samt intager nu den tredje. År 1893 uppfordrades öfver 620.000 ton järnmalm, hvilken lämnade 300.201 ton skrädd malm; grufvorna voro detta år 100. Malmbrytning förekom i följande 9 af länets socknar: *Kvistbro, Nora, Järnboås, Hjulsjö, Grythytte, Hellefors, Linde, Ramsberg* och *Ljusnarsberg;* de största kvantiteterna vunnos i Nora (107.999 ton skrädd malm), Ljusnarsberg (76.239 ton) och Linde (47.467 ton). Af gruffälten lämnade *Stribergsfältet* (Nora) 40.627 ton ur 5 grufvor, *Sköttgrufvefältet* (Ljusnarsberg) 30.631 ton ur 2 grufvor, *Stripafältet* (Linde) 29.500 ton ur 1 grufva, *Dalkarlsbergsfältet* (Nora) 24.899 ton ur 5 grufvor, *Rishöjdsbergsgrufvan* (Hjulsjö) 15.737 ton, *Pershyttefältet* (Nora) 13.410 ton ur 4 grufvor, *Ställbergsfältet* (Ljusnarsberg) 12.813 ton ur 2 grufvor, *Svartviksfältet* (samma socken) 12.038 ton ur 6 grufvor, *Ingelshyttefältet* (Linde) 10.216 ton ur 2 grufvor, *Klacka* och *Lerbergsfältet* (Nora) 8.975 ton ur 1 grufva samt *Lombergsfältet* (Ljusnarsberg) 8.629 ton ur 1 grufva.

Tackjärnstillverkning bedrefs 1893 vid 40 verk med 42 masugnar, hvarjämte vid 25 järnbruk framställdes smidbart järn och stål. Tackjärnsproduktionen steg nämnda år till 115.930 ton, den största kvantitet, som något län hade att uppvisa. Af smältstycken och götmetall tillverkades 78.536 ton, af stångjärn och stål samt andra järnslag 59.663 ton.

Af järnbruken må här nämnas *Hellefors, Sikfors, Stjärnfors, Högfors, Bångbro, Stadra, Rockhammar, Elfvestorp, Vedevåg, Björkborn, Bofors, Villingsberg, Garphyttan, Degerfors, Svartå, Hasselfors, Laxå, Stora Lassåna, Haddebo, Skyllberg, Aspa, Ramsberg, Hammarby, Skogaholm,*

Brefven och *Gryt.* De förnämsta verken äro *Hellefors, Laxå, Bofors* och *Degerfors.* Vid några af dessa bruk finnas masugnar; dessutom finnas inom länet många andra, såsom *Hörkshyttan, Kloten, Ramshyttan, Säfvenfors, Löa, Storå, Grythyttan, Guldsmedshyttan, Smedshyttan, Gusselhyttan, Lindesby, Petersfors, Ringshyttan, Dalkarlshyttan, Västgöthyttan, Skrikarhyttan, Granbergsdalshyttan, Immestorpshyttan, Hjortkvarn m. fl.* De största tackjärnsmängderna framställas vid masugnarna i *Degerfors, Bofors, Säfvenfors* och *Hellefors.*

Af annan malm än järnmalm brytes silfver- och blymalm (1893: 2.408 ton) i *Åmmebergsfältet, Silfvergrufvefältet* i Hellefors socken samt *Kafvelstorpsfältet* i Ljusnarsbergs socken; kopparmalm (1.315 ton) i *Ljusnarsbergsfältet* och *Kafvelstorpsfältet* samt zinkmalm (24.038 ton) hufvudsakligen i *Åmmebergsfältet* i Hammars och Lerbäcks socknar. Zinkmalmen utföres oförädlad ur riket, men silfver, bly och koppar framställas vid *Kafvelstorps* blyhytta och kopparverk. Såsom biprodukt fås härvid äfven något guld (1893 öfver 1 kilogram). Järnvitriol och rödfärg tillverkas vid *Dylta bruk.*

Antalet arbetare vid bruken och bergverken är omkring 6.500.

Fabriksindustrien. År 1892 funnos i länet 169 fabriker med 2.399 arbetare och ett tillverkningsvärde af 5.26 mill. kr. Länet är sålunda icke i större grad industriidkande, det intager härutinnan det sextonde rummet. Af fabriksindustrien är större delen förlagd till landsbygden, som 1892 hade 113 fabriker med 3.93 mill. kr. i tillverkning. — Den största tillverkningssumman kom på gjuterier och mekaniska verkstäder, som voro 28 med öfver 2 mill. kr. tillverkningsvärde, nästan uteslutande belägna på landsbygden. I detta liksom i andra järnbrukslän idkas nämligen vid de flesta järnbruk en stor fabriksverksamhet för tillverkande af en mängd industriartiklar,

såsom ketting, plåt, järntråd, spik, redskap o. a. Viktigast i detta afseende är *Bofors bruk* med kanongjuteri och mekanisk verkstad, därefter *Bångbro, Laxå, Haddebo* och *Vedevågs* bruk, alla med mekaniska verkstäder. Af andra fabriksgrenar kommer trämassefabrikationen först med 6 fabriker och ett tillverkningsvärde af 497.000 kr. Vidare funnos 4 bryggerier (348.000 kr.), 3 sprängämnesfabriker (212.800 kr.), 18 tegelbruk (148.000 kr.), 2 brännerier (244.000 kr.), 1 svinslakteri (193.000 kr.), 1 glasbruk vid *Hammar* (79.000 kr.), 7 färgerier (146.000 kr.). — Fabriker för hagel och kulor finnas vid *Guldsmedshyttan* i Lindes socken samt vid *Sundet* och *Bångbro* i Ljusnarsbergs socken. — I länet finnas 5 stenhuggerier (158.000 kr.), af hvilka det namnkunnigaste är *Yxhults*. Kalk tillverkas i stor skala vid flera ugnar i Tysslinge socken samt på några andra ställen; takskiffer vid *Grythyttan* i Grythytte socken. Hemslöjden intager icke någon mer framstående ställning. Antalet handtverkare var 1892: 802 med 749 arbetare, däraf på landsbygden 417 med 219 arbetare. Handlandena voro s. å. 624 med 546 biträden, af hvilka 272 med 139 biträden tillhörde landsbygden. Handelsflottan räknade 38 fartyg om 1.912 ton.

Länets viktigaste hamnar äro Örebro och Askersund.

Städer.

Örebro län har 4 städer: *Örebro, Askersund, Nora* och *Lindesberg* eller *Linde*.

Örebro, uppstad och residensstad på båda sidor om Svartån nära dess utflöde i Hjälmaren, är en mycket gammal ort, som omtalas redan på 1200-talet, ehuru utan tvifvel äldre. Dess äldsta bevarade stadsprivilegier äro af år 1404. Det var under medeltiden landskapets landstingsställe samt hade en stor marknad, *Hindersmässan* (i dec.), hvilken ännu fortlefver. Många riksmöten

af olika slag hafva hållits här, senast 1810, då marskalk Bernadotte valdes till svensk kronprins, och 1812, då den nu gällande tryckfrihetslagen antogs och beväringsinstitutionen infördes. Under medeltiden fanns här ett starkt befästadt slott, *Örebro hus,* en tid förläning åt Engelbrekt. Det förstördes af Gusaf Vasa 1523, men ett nytt slott började snart byggas, som blef färdigt under Karl IX och numera är bostad för landshöfdingen. Det ligger på en holme i Svartån och hörer till Längbro socken, icke till staden, hvars förnämsta byggnad det är. — Under medeltiden fanns här äfven ett karmelitkloster.

Örebro folkmängd var 1840: 4.227 inv., 1870: 9.100, 1880: 11.785, 1890: 14.547 och 1894: 15.864. — Fabrikernas antal var 1892: 39 med öfver 1 mill. kr. i tillverkningsvärde; däribland märkas 2 bryggerier (142.000 kr.), 2 färgerier (133.000 kr.), 3 garfverier (110.000 kr.), 3 snickerifabriker (186.000 kr.). Handtverkarne voro 243 med 391 arbetare och handlandena 286 med 323 biträden. Staden drifver en betydande handel, dess sjöfart är däremot icke af större vikt. Handelsflottan räknade 1892: 5 fartyg om 394 ton, och antalet till stadens hamn anlända fartyg steg blott till 73 om 3.770 ton; däremot har Örebro en mycket liflig järnvägstrafik. I staden finnes ett högre allmänt läroverk („Karolinska läroverket"), en teknisk elementarskola m. fl. undervisningsanstalter.

Örebro är numera en regelbundet byggd och mycket prydlig stad med breda, raka gator och vackra planteringar. Den märkligaste byggnaden näst slottet är kyrkan, från 1200-talet.

Askersund, uppstad vid sjön Alsen, som är en vik af Vättern, grundlades under Kristina och fick sina privilegier 1643. Invånarne voro 1870: 1.433, 1880: 1.625, 1890: 1.508 och 1894: 1.588. Industrien representerades 1892 af 11 fabriker med 112.500 kr. i tillverkningsvärde, däribland 1 bryggeri (36.000 kr.), 5 garfverier (31.000

kr.), 2 färgerier (11.000 kr.). Handtverkarne voro 66 med 49 arbetare, handlandena 17 med 27 biträden. Stadens handelsflotta bestod af 1 fartyg, och dess hamn besöktes af 207 fartyg om 13.382 ton.

Askersund har ett vackert läge och natursköna omgifningar samt är en ganska välbyggd liten stad.

Nora, bergsstad vid västra stranden af Norasjön, fick sina stadsprivilegier 1643. Folkmängden uppgick 1870 till 1.440 personer, 1880 till 1.536, 1890 till 1.373 och 1894 till 1.489. Staden äger ingen fabriksindustri. Handtverkarne voro 1892: 36 med 51 arbetare och handlandena 24 med 21 biträden. De viktigaste näringskällorna äro handeln med den kringliggande bergslagen samt åkerbruk och boskapsskötsel.

Nora har utmärkt vackra omgifningar och ett regelbundet yttre med raka gator samt är i allmänhet bebyggdt med små, snygga trähus.

Lindesberg (eller *Linde*), bergstad vid östra stranden af Lindesjön, på sluttningen af *Lindesås,* anlades samtidigt med Nora och fick sina privilegier 1645. Folkmängden var 1870: 1.242 inv., 1880: 1.585, 1890: 1.532 och 1894: 1.620 inv. Det saknar liksom Nora all fabriksrörelse och har samma näringskällor som systerstaden. Handtverkarne voro 1892: 40 med 39 arbetare, handlandena 25 med 36 biträden. Äfven Linde har ett vackert läge och ett tilltalande, om än enkelt yttre.

Landsbygd.

Örebro län är deladt i 4 fögderier.

I. **Öster-Nerkes fögderi** (1.923.74 kv.-km., 43.115 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och *Öster-Nerkes domsaga.*

Örebro härad (626.50 kv.-km., 13.562 inv.) omfattar 12 socknar.

I Vintrosa socken ligger *Lannafors;* i Tysslinge socken *Garphyttans* järnbruk samt *Latorp;* i Kils socken *Frösvidal* samt *Ramshyttans*

bruk; i Gräfve socken *Åkerby;* i Längbro socken *Karlslund;* i Almby socken *Hjälmarsberg;* i Axbergs socken *Axbergshammar* och *Dylta svafvelbruk;* i Hofsta socken *Kåfö* säteri.

Glanshammars härad (357.17 kv.-km., 7.730 inv.) omfattar 5 socknar.

I Glanshammars socken ligger säteriet *Skäfvesund;* i Rinkaby socken *Espelunda* samt *Myrö,* hufvudgård i ett fideikommiss (400.000 kr.) inom släkten Kalling; i Lillkyrka socken *Ekeberg;* i Ödeby socken *Käggelholm* och *Ringaby;* i Götlunda socken *Frötuna* bruk, *Kåsätter* och *Sickelsjö.*

Askers härad (370.40 kv.-km., 10.585 inv.) omfattar 3 socknar.

I Askers socken ligger *Bysta,* hufvudgård i ett fideikommiss (1.34 mill. kr.) inom släkten Gripenstedt, samt *Brefvens bruk,* som tillhör samma fideikommis; i Lännäs socken *Segersjö,* fideikommis (860.000 kr.) inom släkten Montgomery-Cederhielm; i Stora Mellösa socken *Göksholm,* bekant ur Engelbrekts historia, *Hjälmarsnäs* och *Åkersberg* samt *Engelbrektsholmen,* där Engelbrekt mördades.

Sköllersta härad (569.67 kv.-km., 16.045 inv.) omfattar 6 socknar.

I Norrbyås socken ligger *Sörby;* i Ekeby socken *Nynäs;* i Sköllersta socken *Ullavi* samt *Pålsboda* järnvägsstation; i Svennevads socken *Skogaholms* och *Haddebo bruk;* i Bo socken *Bo* säteri, fideikommiss (1.57 mill. kr.) inom friherrliga släkten Hamilton, samt *Gryts* bruk och *Hjortkvarns* masugn, som tillhöra samma fideikommiss.

II. Väster-Nerkes fögderi (2.392.09 kv.-km., 51.159 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och *Väster-Nerkes domsaga.*

Kumla härad (546.31 kv.-km., 16.045 inv.) omfattar 3 socknar.

I Kumla socken ligger *Säbylund,* hufvudgård i ett fideikommiss (758.000 kr.) inom släkten Lewenhaupt, samt *Yxhult,* sten- och kalkbrott; i Hallsbergs socken *Hallsbergs* viktiga järnvägsstation, kring hvilken uppvuxit ett stationssamhälle, som i folkmängd, industriell verksamhet och prydliga hus öfverträffar många af våra mindre städer; i Lerbäcks socken *Skyllbergs bruk, Mariedam* samt en del af *Åmmebergs malmfält.*

Hardemo härad (83.15 kv.-km., 2.848 inv.) omfattar 2 socknar.

I Kräklinge socken ligga *Skoftesta* och *Falkenå.*

Edsbergs härad (866.66 kv.-km., 13.510 inv.) omfattar 6 socknar och 1 sockendel.

I Edsbergs socken ligger *Riseberga,* under medeltiden ett berömdt nunnekloster; i Knista socken *Villingsbergs bruk;* i Hidinge socken *Klunkhyttans* masugn; i Kvistbro socken *Svartå bruk;* i Tångeråsa socken *Trystorp;* i Skagerhults socken *Bolby, Hasselfors* bruk samt *Porla* hälsobrunn; i Nysunds socken *Ölsboda.*

Grimstens härad (322.32 kv.-km., 7.043 inv.) omfattar 3 socknar och 1 sockendel.

I Hackva socken ligger *Bärsta;* i Viby socken *Värnsta* och *Körtingsberg* samt *Vretstorps* järnvägsstation; i Bodarne socken *Stora Lassåna* bruk, *Laxå* bruk, *Laxå* järnvägsstation, utgångspunkt för nordvästra stambanan.

Sundbo härad (573.65 kv.-km., 11.713 inv.) omfattar 3 socknar och 1 sockendel.

I Askersunds landsförsamling ligger *Dohnafors* järnbruk samt säteriet *Stjärnsund;* i Hammars socken *Aspa järnbruk, Hammars* glasbruk, samt *Åmmeberg* med zink- och blygrufvor, vaskverk och rosthytta; grufsfältet sträcker sig äfven in på Lerbäcks socken i detta län och Godegårds socken i Östergötlands län; i Snaflunda socken *Tjälfvesta.*

III. **Nora fögderi** (2.581.51 kv.-km., 36.812 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och *Nora domsaga.*

Karlskoga bergslag (744.25 kv.-km., 14.425 inv.), som ligger inom landskapet Vermland, omfattar 2 socknar.

I Karlskoga socken ligga *Björkborn, Bofors, Karlsdal, Öfre* och *Nedre Degerfors* samt *Valåsen,* alla järnbruk, *Granbergsdalshyttan* och *Immetorpshyttan* m. fl. masugnar samt *Karlskoga* stora kyrkoby (omkr. 1000 inv.); i Bjurtjärns socken säteriet *Alkvettern* samt *Kväggeshyttan.*

Nora och Hjulsjö bergslag (934.10 kv.-km., 13.040 inv.) omfattar 3 socknar.

I Nora landsförsamling (med Vikers kapell) ligga *Hammarby* och *Stadra,* båda järnbruk, *Ringshyttan, Skrikarhyttan, Västgötahyttan, Pershyttan, Snöbergshyttan* m. fl. masugnar, 13 bearbetade järnmalmfält (30 grufvor), af hvilka de viktigaste äro ofvan nämnda (sid. 432), samt *Gyttorps* krutbruk och sprängämnesfabrik; i Järnboås socken ligga *Lindesby* och *Pettersfors masugnar* samt 5 järnmalmfält (7 grufvor); i Hjulsjö socken *Bredsjö bruk* och *Hjulsjö* masugn samt 6 järnmalmfält (7 grufvor).

Grytthytte och Hellefors bergslag (903.16 kv.-km., 9.347 inv.) omfattar 2 socknar.

I Grythytte socken ligga *Älfvestorps* järnbruk, *Rockesholms* trämassefabrik, *Smedshyttan, Grythyttan* samt 6 järnmalmfält (10 grufvor); i Hellefors socken ligga *Hellefors, Sikfors* och *Säfvenfors*, alla järnbruk.

IV. Lindes fögderi (2.117.41 kv.-km., 32.511 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och *Lindes domsaga.*

Lindes och Ramsbergs bergslag (987.17 kv.-km., 13.471 inv.) omfattar 1 socken och 2 sockendelar.

I Lindesbergs landsförsamling ligga *Vedevågs bruk* samt *Dalkarlshyttan, Guldsmedshyttan, Storå hyttan, Gusselhyttan, Öskevikshyttan* m. fl. masugnar samt 8 järnmalmfält (10 grufvor), däribland några af de viktigaste i länet (se sid. 432); i länsdelen af Ramsbergs socken *Klotens* masugn, *Granhults* bruk, *Gammelboverken, Ramsbergs bruk, Ramshyttan* och *Löa* masugnar samt 4 järnmalmfält (8 grufvor).

Nya Kopparbergs bergslag (665.71 kv.-km., 9.701 inv.) omfattar 1 socken.

I Ljusnarsbergs eller Nya Kopparbergs socken ligga *Bångbroverken, Högfors, Stjärnfors*, alla järnbruk, *Hörkshyttan, Ställdals* m. fl. masugnar, *Kafvelstorps* kopparverk samt 17 järnmalmfält (27 grufvor) (se sid. 432).

Fällingsbro härad (464.53 kv.-km., 9.339 inv.) omfattar 2 socknar och 1 sockendel.

I länsdelen af Fällingsbro socken ligga *Rockhammars* järnbruk, *Norrby* järnbruk, *Finnåker, Grönbo, Kåfalla* och *Oppboga* egendomar; i Näsby socken *Frövifors* pappers- och trämassefabriker samt *Frövi* gård; i Ervalla socken *Ervalla* säteri.

29. Vermlands län.

Vermlands eller *Karlstads län* omfattar hela Vermland utom Karlskoga bergslag, som hör till Örebro län, dessutom en liten del af Dalarne (nordligaste delen af Rämens socken mellan Svartälfven och sjön Fjällrämen). Det är beläget mellan 58° 46′ och 61° 3′ n. br. samt mellan 11° 41′ och 14° 38′ ö. Gr. Länets största längd, n.—s., är 250 km., dess största bredd, ö.—v., 150 km. Arealen är 19.262.14 kv.-km., däraf 17.495.16 kv.-km. land och 1.766.98 kv.-km. vatten. — Folkmängden var 1892: 251.361 inv., af hvilka 121.348 voro mankön och 130.013 kvinnkön. På landsbygden bodde 233.308 och i städerna 18.053. Under åren 1880—90 hade folkmängden minskats med 15.091 personer eller 5.6 %. Folktätheten var 1890: 14 inv. på 1 kv.-km.

Den stora folkminskningen beror helt och hållet på emigration, mest till Amerika, men äfven till andra orter, i synnerhet Norge. Dessutom utvandra många af Vermlands inbyggare årligen till andra län för att söka sig arbete; de flesta af dessa återkomma väl förr eller senare till hembygden, men många stanna äfven kvar i de trakter, där de lyckats vinna sin utkomst. Denna vana att på andra orter inom riket (eller i Norge) söka sig arbetsförtjänst är gammal hos denna landsdels invånare, hufvudsakligen hos den manliga befolkningen, och har

sin orsak i den föreställningen, att det, som hör till lifvets uppehälle, lättare förvärfvas på andra orter än i hembygden. Sålunda träffas vermlänningar — liksom smäländingar — i olika landsdelar, särskildt i Norrland, sysselsatta med timmerhuggning i skogarna om vintern samt med flottningsarbete under sommaren, såsom faste arbetare vid sågverken eller mer tillfälliga vid järnvägsbyggnader. Ofta återvända de på bestämda tider och medföra i bästa fall en sparad summa, men det lösa lefnadssättet har vanligen utöfvat ett skadligt inflytande på deras moral, deras jord har under ägarens bortovaro vanvårdats, och utvandringen har därför i regel varit mera till skada än till nytta. Detta lefnadssätt förekommer dock hufvudsakligen i Frykdals härad samt delvis äfven i Älfdals och Nordmarks härad, men icke i bergslagen och ej heller i de delar af länet, där åkerbruket utgör det hufvudsakliga näringsmedlet.

Till sin karakter är vermländingen hurtig och lefnadslustig samt arbetsam och uthållig, dessutom ofta van vid umbäranden från barndomen. De äro därför värderade som arbetare och skaffa sig ofta en god ställning både i Amerikas och Norrlands unga bygder, där just dessa egenskaper väl behöfvas. Därtill kommer, att de oftast äga god intelligens, en icke mindre viktig faktor för ett framgångsrikt arbete. Den tillgifvenhet för fosterbygden, som påstås vara ett utmärkande drag för bergsbor, finnes äfven starkt utvecklad hos vermländingen och drifver honom ofta tillbaka till hans sköna land från andra trakter, där han någon tid sökt sin utkomst. — Ett folk med sådana egenskaper måste hafva skänkt fäderneslandet många utmärkta män, och vår historia visar, att så äfven varit fallet. Geijer och Tegnér, bröderna Ericsson och Fryxell samt många andra frejdade svenskar voro vermländingar och äro exponenter för de bästa sidorna hos sina landsmän.

Äfven i Vermland märkas stora olikheter emellan slättbygdens invånare och bergsbygdens, om än likheterna äro större än olikheterna. Dessutom finnes i det nordligaste området på gränsen till Norge och Dalarne ett folk af annan stam, *finnarne,* om hvilka vi förr talat (se sid. 195).

I en del af Vermland förekommer ännu en verklig folkdräkt, nämligen inom Norra Ny och Dalby socknar af Älfdals härad, men antalet af dem, som bibehålla denna dräkt, minskas årligen och torde med den äldre generationen alldeles försvinna.

Näringar. Jordbruket är länets viktigaste näring, i det att det lämnar den värdefullaste afkastningen och bereder uppehälle åt flertalet af länets invånare. Det är dock endast binäring inom bergslagen, hvilken icke förmår täcka sina egna behof i fråga om jordbruksprodukter. Men slättbygden i länets södra del är en fruktbar åkerbruksbygd, hvilken i bergslagen äger tillfälle till en förmånlig afsättning af sina alster på nära håll. I denna södra del af länet har också åkerbruket utvecklats efter tidens fordringar: cirkulationsbruk, oftast 7-årigt, på några ställen äfven 6- eller 8-årigt, förekommer här allmänt. I en del skogsbygder råda ännu äldre bruknings-sätt, 3-, 4-årigt, ibland 5-årigt växelbruk.

Af länets ägovidd voro år 1892 blott 13.96 % inägor, hvilket visar, i hur ringa grad länet ännu är uppodladt. Det står i detta afseende lägst bland länen söder om Dalarne och Norrland, om än uppodlingen är betydligt större än i dessa orter. Den skogbärande marken utgjorde däremot 79.81 % af hela området, medan den improduktiva marken blott var 6.23 %. Båda dessa siffror äro högst märkliga. Med hänsyn till skogens relativa utbredning kommer länet i andra rummet, näst Gefleborgs, och i fråga om den improduktiva jordens areal är siffran lägre än i något annat län.

Af den odlade jorden voro detta år 744 hektar träd-, humle- och kålgård, 202.424 hektar åker eller annan odlad jord och 41.882 hektar naturlig äng. Antalet mantal var 1.815.7, delade i 21.932 brukningsdelar, af hvilka 20.521 odlades af ägare och 1.411 af arrendatorer. Endast 139 brukningsdelar voro större än 100 hektar. Fideikommissen äro 7 med ett värde af 572.400 kr.

De viktigaste skördesiffrorna voro för år 1893: 14,800 hektoliter *hvete,* 441.000 hl. *råg,* 1.3 mill. hl. *hafre,* 20.900 hl. *korn* och öfver 1 mill. hl. *potatis.*

Boskapsskötseln går här, såsom i andra län, raskt framåt dels genom nötkreatursafvelns förbättring och utvidgning, dels genom mejerihandteringens utveckling. Äfven svinafveln har på kort tid gjort förvånande framsteg. — Förr brukade hästarne mestadels inköpas från Norge, men på senare åren har uppfödandet af hästar inom länet blifvit så allmänt, att nämnda hästimport högst väsentligen aftagit. — Fårafveln är icke af någon större betydelse, om än fårens antal under de senare åren något tilltagit.

År 1893 utgjorde kreatursstocken 20.524 *hästar,* 129.403 *nötkreatur,* 76.445 *får,* 20.333 *svin,* 3.535 *getter.*

Skogsbruk. Den skogbärande markens areal stiger till öfver 1.4 mill. hektar. Under sådana förhållanden är skogsafverkning en mycket viktig näringskälla både för skogsägarne och för dem, som erhålla sin utkomst genom arbetet i skogarna och vid sågverken. De stora bolagens skogar vårdas på ett mönstergillt sätt, men de mindre jordägarne afverka vanligen utan tanke på skogens återväxt. Mycket skog åtgår till bergsbruket, för byggnader och kolning, dessutom bedrifves en storartad tillverkning af trämassa, till värdet den största, något län har att uppvisa, slutligen exporteras stora kvantiteter bräder och andra trävaror, mest öfver Göteborg.

Jakten har icke heller inom detta län någon större ekonomisk betydelse, om den också inom skogssocknarna är en lönande binäring. Af rofdjur äro lodjuret och räfven samt ufvar och hökar de viktigaste. Björnen är numera utrotad, och äfven vargen förirrar sig sällan hit.

Fisket. Laxfisket är viktigast, ehuru afkastningen är mycket ojämn. Under åren 1881—85 beräknades den till 113.760 kr. i medeltal pr år, men under åren 1886—90 till blott 40.000 kr. per år. Verkliga yrkesfiskare finnas blott vid Vänern.

Bergs- och brukshandtering har sedan Karl IX:s tid varit en af Vermlands viktigaste näringskällor, och länet intager numera femte rummet i fråga om *järnmalms*-produktionen. Denna steg 1893 till 91.772 ton skrädd malm, hvilken summa visar en stegring i förhållande till de närmast föregående åren. All brytning förekom i de östliga socknarna *Färnebo, Nordmark, Gåsborna* och *Kroppa,* hvilka — utom Nordmark — gränsa till Örebro län. Gruffälten voro 16, och grufvorna 36. Grufvornas antal har under senare år varit sjunkande (1886 voro de 57), en följd däraf, att mindre grufvor nedlagts, medan brytningen med större kraft koncentrerats på de mer gifvande. De viktigaste gruffälten äro *Persbergsfältet* och *Yngshyttfältet* (12 grufvor), båda i Färnebo socken, hvilka 1893 lämnade 35.335 ton malm, därnäst *Finnmossegrufvan* i Nordmarks socken (13.551 ton ur 1 grufva), *Nordmarksfältet* i Nordmarks socken 9.158 ton (3 grufvor), *Tabergsfältet* i Nordmarks socken 6.850 ton (2 grufvor), *Långbansfältet* (Färnebo) 6.045 ton (3 grufvor), *Nyängsgrufvan* i Färnebo, 4.592 ton (1 grufva), *Fagerbergsfältet* i Gåsborna socken, 3.552 ton (1 grufva) samt *Änggrufvefältet, Bolandsgrufvan* och *Limkärnsgrufvan,* alla i Färnebo, med öfver 2.000 ton hvardera. Produktionen af järnmalm var störst inom Färnebo socken, som ensam lämnade 55.109 ton.

Tackjärnstillverkning ägde 1893 rum vid 18 verk med 20 masugnar och en produktion af 52.455 ton. Antalet verk för beredande af smidbart järn och stål var 15, hvilka framställde 48.807 ton smältstycken och götmetall och 33.963 ton stångjärn och stål samt andra järnarter.

De viktigare järnbruken äro *Munkfors, Uddeholmsverken, Nykroppa, Björneborg, Edsvalla, Charlottenberg, Hagfors, Älfsbacka, Bergvik, Lesjöfors, Storforsverken, Bjurbäcken, Gustafsström, Gustafsfors* och *Brattfors.*

De största hyttorna finnas vid Nykroppa, Hagfors, Björneborgs, Edsvalla och Gustafsfors bruk; äfven vid Brattfors och Bredviks bruk. Bland öfriga masugnar må nämnas *Mokärnshyttan, Älfsjöhyttan, Storbrohyttan, Saxåhyttan, Långbanshyttan, Finnshyttan, Rämshyttan* och *Nordmarkshyttan.*

Af öfriga malmer brytas manganmalm (jämte järnmalm) i *Långbansfältet* i Färnebo socken och något kopparmalm i *Bortangrufvan* i Gunnarskogs socken, men ingen koppar framställes inom länet.

Fabriksindustri. Antalet fabriker var år 1893: 208 med 4.454 arbetare och 9.24 mill. kr. i tillverkningsvärde. Länet intog med hänsyn till tillverkningsvärdet det 11:e rummet bland Sveriges län. Af fabrikerna lågo 170 med 7.6 mill. kr. i tillverkning på landsbygden. Det största tillverkningsvärdet hade trämassefabrikationen, som bedrefs vid 28 fabriker (2.57 mill. kr.), därnäst gjuterier och mekaniska verkstäder, 23 verk (2.49 mill. kr.); af dessa fabriker lågo 18 med öfver 2 mill. kr. i tillverkning på landsbygden, men i denna summa inräknas järnbrukens produktionssummor. Bland öfriga industrigrenar förtjäna att nämnas 5 tobaksfabriker (nära 1 mill. kr.), 13 bryggerier (300.000 kr.), 54 garfverier (155.000 kr.), 8 glasbruk (öfver 1.5 mill. kr.), 2 pappersbruk (357.000 kr.) samt 4 snickerifabriker (103.000 kr.). Handt-

verkarne voro 1893: 818 med 495 biträden, däraf på landsbygden 269 med 101 arbetare; antalet handlande utgjorde 734 med 417 biträden, och af dem tillhörde 473 med 165 biträden landsbygden. Handelsflottan räknade 164 fartyg om 11.953 ton, däraf 127 om 6.913 ton från länets landsbygd.

Städer.

Vermlands län har 3 städer: *Karlstad, Kristinehamn* och *Filipstad* samt 2 köpingar: *Arvika* och *Säffle.*

Karlstad, stapelstad och länets residensstad samt säte för stiftets biskop, ligger på *Tingvallaön,* som kringflytes af Klarälfvens båda utloppsarmar. Det ställe, där staden ligger, hette under medeltiden "Thingvalla", och var lagsagans tingsplats; där hölls äfven den stora marknad, som kallades *Persmässan,* och som ännu fortfar. Orten gjordes till stad af hertig Karl och fick sina privilegier 1584. Såsom medelpunkt för Vermlands handel har Karlstad alltid varit af betydelse. Dess folkmängd var 1870: 5.608 inv., 1880: 7.772, 1890: 8.716 och 1894: 9.545 inv. År 1892 funnos här 12 fabriker med ett tillverkningsvärde af nära 750.000 kr., däribland en mekanisk verkstad (241.000 kr.) och 2 tobaksfabriker (201.000 kr.). Handtverkarne voro 351 med 142 arbetare, handlandena 114 med 79 biträden. Stadens handelsflotta räknade 8 fartyg om 900 ton, och till dess hamn ankommo 573 fartyg om 58.308 ton. — I Karlstad finnes ett högre allmänt läroverk, ett folkskollärareseminarium och andra läroanstalter.

Karlstad ligger på en jämn, delvis sank mark och omgifves på alla håll af enformiga slättmarker; endast den breda älfven samt från *Hammarösjön* inträngande vikar förläna dess läge en vackrare prägel. Staden är en af de mest välbyggda i landet, med mycket breda gator, af hvilka de förnämsta äro planterade med

alléer. — Bland dess offentliga byggnader märkas det vackra rådhuset, landshöfdingeresidenset samt kyrkan m. fl.

Kristinehamn, uppstad vid nordvästra stambanan och vid ån *Varnans* utlopp i Varnumsviken af Vänern. Orten var redan under 1500-talet en viktig handelsplats, som hette *Bro,* och hertig Karl byggde sig här ett slott, det s. k. *Bro hertigsäte,* där han ofta vistades. År 1642 blef det stad och uppkallades efter Sveriges dåvarande drottning, Kristina. Af gammalt har den här hållna *Fastingsmarknaden* varit den största i Vermland och en bland de mest besökta i landet, vid hvilken bruksägarne förr brukade uppgöra sina järn- och spannmålsaffärer och bestämma järnpriserna. Den hölls förr i slutet af februari, numera i midten af april. Stadens folkmängd var 1870: 3.577 personer, 1880: 5.039, 1890: 5.933 och 1894: 6.146 personer. Fabrikerna voro 1892: 7 med 285.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 3 mekaniska verkstäder (177.000 kr.) och 1 tobaksfabrik (72.500 kr.). Handtverkarne voro 77 med 117 arbetare och handlandena 65 med 76 biträden. Dess handelsflotta är den största i Vermland och utgjorde 1892: 17 fartyg om 3.225 ton. Hamnen besöktes af 470 fartyg om 38.854 ton. I Kristinehamn finnes ett 5-klassigt läroverk samt en mycket besökt enskild "praktisk skola".

Filipstad, bergstad vid norra ändan af sjön *Daglösen,* midt i bergslagen, fick sina stadsprivilegier 1611 och uppkallades efter Karl IX:s yngre son. Folkmängden var 1870: 2.211 inv., 1880: 2.937, 1890: 3.209 och 1894: 3.245 inv. Industrien är icke vidare betydlig: 1892 funnos här 7 fabriker med 152.000 kr. i tillverkningsvärde, däraf 1 bryggeri (47.500 kr.) och 1 mälteri (33.000 kr.). Handtverkarne voro 56 med 102 arbetare, handlandena 38 med 61 biträden. Staden har ett 3-klassigt läroverk samt en bergselementarskola. — Filipstad är oregelbun-

det byggdt, men ligger i en naturskön trakt, som är rik på sjöar, kullar och skogbeklädda bergshöjder.

Köpingen *Arvika* ligger vid nordvästra stambanan och vid stranden af *Kyrkviken,* en vik af Glafsfjorden, i en mycket vacker nejd. Före 1811 var stället en by, och blef då stad med namnet *Oskarsstad,* men nedsjönk 1821 till köping under sitt nuvarande namn. Såsom sådan är den en af de största i landet och hade 1893: 2.362 inv. Industrien är liflig; år 1892 funnos 8 fabriker med ett tillverkningsvärde af 431.500 kr., däribland ett bryggeri (30.000 kr.), 1 färgeri (47.000 kr.), 3 garfverier (30.000 kr.), 1 mekanisk verkstad (60.000 kr.) och 1 tobaksfabrik (242.600 kr.). Handtverkarne voro 60 med 26 arbetare, handlandena 31 med 33 biträden. Handelsflottan bestod af 5 fartyg om 378 ton, och till köpingen anlände 186 fartyg om 12.669 ton. Ett 3-klassigt läroverk finnes här.

Köpingen *Säffle* vid Säffle kanal hade 1893: 1.048 inv. Dess industri är högst ringa och uppgafs för år 1892 omfatta endast 4 fabriker med tillsammans 17.000 kr. i tillverkning. Handtverkarne voro 5 med 7 biträden, handlandena 13 med 3 biträden. Dess handelsflotta var 7 fartyg om 537 ton.

Landsbygd.

Vermlands län är deladt i 7 fögderier.

I. **Östersysslets fögderi** (3.744 kv.-km., 48.014 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt. Af dess 5 härader bilda 4, nämligen Färnebo, Ölme, Visnum och Väse, *Östersysslets domsaga* (3.345.98 kv.-km., 42.014 inv.), men Nyeds härad hör till *Älfdals och Nyeds domsaga* (5.491.1 kv.-km., 34.942 inv.).

Färnebo härad (1.959.30 kv.-km., 19.382 inv.) äfven kalladt *Filipstads bergslag* samt under medeltiden *Vermlandsberg* eller *Järnberget i Vermeland,* omfattar 7 socknar.

I Färnebo socken ligga de rika *Persbergsgrufvorna* på *Persbergs* och *Ynghyttefälten* samt 8 andra gruffält (se sid. 444), dessutom många masugnar, såsom *Storbrohyttan, Långbanshyttan, Saxåhyttan, Torskebäckshyttan* och *Finnshyttan*; i Nordmarks socken ligga *Tabergs* och *Nordmarks* järnmalmsfält och *Finnmossegrufvan* samt *Mokärnshyttan* och *Nordmarkshyttan*; i Rämens socken *Liljendals* och *Lesjöfors* järnbruk samt *Rämshyttan* och *Rämens* nu nedlagda *bruk*; i Gåsborns socken *Fagerbergsgrufvan, Gustafsströms bruk* och *Älfsjöhyttan*; i Brattfors socken *Brattfors bruk* och hytta samt *Svartåhyttan*; i Kroppa socken *Nykroppa* och *Smedsgrufvefälten, Storforsverken, Nykroppa bruk* och *hytta* samt *Gammelkroppahyttan*; i Lungsunds socken *Ackkärns* bruk.

Nyeds härad (398.02 kv.-km., 6.000 inv.) omfattar 2 socknar.

I Nyeds socken ligga *Lindfors* och *Norums* bruk samt *Molkom*; i Älfsbacka socken *Älfsbacka* bruk.

Väse härad (472.51 kv.-km., 7.918 inv.) omfattar 3 socknar.

I Väse socken ligga *Hammars* och *Välinge* säterier samt *Geijersberg*; i Östra Fågelviks socken *Ökna*; i Alsters socken *Alstrum* och *Gunnerud*.

Ölme härad (397.78 kv.-km., 5.502 inv.) omfattar 2 socknar.

I Ölme socken ligga säterierna *Lundsholm* och *Uggelbol*; i Varnum socken (eller Kristinehamns landsförsamling) *Gustafsviks* säteri, *Vassgårda* och *Nichlasdams* nedlagda bruk.

Visnums härad (516.39 kv.-km., 9.212 inv.) omfattar 4 socknar och 1 sockendel.

I Visnums socken ligga *Säby* säteri, *Björneborgs* och *Jonsbols järnbruk, Bäckhammars pappersbruk* samt godset *Krontorp*; i Visnum-Kils socken *Nynäs* och *Kilsby* säterier; i Nyrunds socken *Norra* och *Södra Håkanbol, Öfre* och *Nedre Lidefors* järnbruk; i Råda socken *Åräs* säteri.

II. Mellansysslets fögderi (1.606.45 kv.-km., 36.398 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och *Mellansysslets domsaga*.

Karlstads härad (274.67 kv.-km., 8.406 inv.) omfattar 3 socknar.

I Karlstads landsförsamling ligger *Alster*; i Grafva socken *Forshaga* glasbruk och sågverk, *Klarafors* pappersbruk, *Skåre* och *Hults* ångsågar; Hammarö socken omfattar den i Vänern liggande *Hammarön*.

Kils härad (834.29 kv.-km., 17.302 inv.) omfattar 5 socknar.

I Stora Kils socken ligga säterien *Apertin* och *Ekenäs* samt *Fryksta lastageplats*; i Nedre Ulleruds socken *Mölnbacka järnbruk, Deijefors* sågverk och träförädlingsfabrik, *Dömle järnbruk*; i Öfre Ulleruds socken *Granhult* och *Västsjö*; i Ransäters socken *Ransäters* nu nedlagda bruk och *Munkfors* stora järnbruk, som äges af Uddeholms aktiebolag, det största i Vermland.

Grums härad (497.49 kv.-km., 10.690 inv.) omfattar 5 socknar.

Inom Nors socken ligga *Edsvalla* järnbruk, såg och trämassefabrik, säterierna *Höglunda* och *Riis* samt *Trossnäs*, mötesplats för Vermlands fältjägarekår och regemente; i Segerstads socken godset *Bråte*; i Grums socken *Lång*, fideikommiss (110.500 kr.) inom släkten Rosensvärd, samt *Agnhammars* ångsåg; i Borgviks socken *Borgviks järnbruk*; i Eds socken *Liljedals glasbruk*.

III. **Södersysslets fögderi** (1.956.86 kv.-km., 29.188 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och *Södersysslets domsaga*.

Gillbergs härad (1.207.13 kv.-km., 16.002 inv.) omfattar 6 socknar och 1 sockendel.

I Gillberga socken ligga *Odensta, Hällsbäcks* och *Björnö* säterier; i Långseruds socken *Kolsäters pappersmassefabrik*; i Stafnäs socken *Stömne* nedlagda järnbruk och *Sölje glasbruk*; i Glafva socken *Hillringsbergs* nedlagda järnbruk med såg m. m., *Glafva* glasbruk; i länsdelen af Svanskogs socken *Svaneholm* med trämassefabrik.

Näs härad (749.73 kv.-km., 13.186 inv.) omfattar 10 socknar.

I Millesviks socken ligger *Hjälleskata* säteri; i Eskilsäters socken säteriet *Gårstad*; i Ölseruds socken *Afversta*; i Botilsäters socken *Forsvik*; i By socken *Kroksta, Säffle* och *Sunds* säterier samt *köpingen Säffle*; i Bro socken säteriet *Mässvik*; i Södra Ny socken *Sjönnebol*, fideikommiss (175.000 kr.) inom släkten Lilliehöök; i Kila socken säteriet *Säter*.

IV. **Nordmarks fögderi** (2.033.10 kv.-km., 22.456 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och *Nordmarks domsaga*.

Nordmarks härad, som omfattar hela fögderiet, har 11 socknar.

I Silleruds socken ligger *Karlsfors bruk* med såg; i Töcksmarks socken *Töcksfors* och *Håns* trämassefabriker; i Trankils socken *Lennartsfors bruk* med trämassefabrik och såg; i Järnskogs socken *Koppoms järn-* och *pappersbruk*.

V. **Jösse fögderi** (1.983.89 kv.-km., 32.190 inv.) utgör 2 länsmansdistrikt och *Jösse domsaga.*

Jösse härad, som omfattar hela fögderiet, har 10 socknar.

I Köla socken ligger *Adolfsfors järnbruk*; i Eda socken *Eda* glasbruk, *Heljebodafors* sågverk, *Charlottenbergs järnbruk* och *stationssamhälle* samt *Noreborgs* trämassefabrik; i Arvika socken säteriet *Vik, Jössefors* trämassefabrik samt *Arvika köping*; i Ny socken säteriet *Norserud*; i Älgå socken säteriet *Berg, Älgå* bruk samt *Sulviks* lastageplats vid Älgåfjorden; i Gunnarskogs socken *Sälboda bruk*; i Brunskogs socken *Brunsbergsverken.*

VI. **Fryksdals fögderi** (2.774.73 kv.-km., 38.280 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt och *Fryksdals domsaga.*

Fryksdals härad, som omfattar hela fögderiet, har 9 socknar.

I Sunne socken ligga *Stöpafors* bruk och *Rottneros* säteri; i Östra Emterviks socken *Gärdsjö* med såg; i Västra Emtervik *Applung* med såg; i Gräsmarks socken *Högfors* trämassefabrik; i Lysviks socken *Löfstaholms* bruk med manufaktursmedja; i Fryksände socken *Bada* och *Torsby*; i Östmarks socken *Konradsfors*; i Hvitsands socken *Vägsjöfors* järnbruk.

VII. **Älfdals fögderi** (5.092.99 kv.-km., 28.942 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt samt ingår i *Älfdals och Nyeds domsaga* (se sid. 448).

Älfdals härad, som omfattar hela fögderiet, har 9 socknar.

I Ekshärads socken ligger *Berga* stora skogsegendom med *Föskefors bruk,* tillhörig Uddeholms aktiebolag; i Norra Råda socken *Risbergs* säteri, *Hagfors* järnbruk och hytta, samt *Uddeholm,* hufvudkontor för Uddeholms aktiebolag, som äger vidsträckta domäner i flera socknar och drifver trävaru- och järnproduktion; bolaget är ett af de största i Sverige (aktiekapital 5.25 mill. kr., taxeringsvärdet å dess jordegendom öfver 6 mill. kr.); i denna socken ligger ock *Stjärns* stora trämassefabrik; i Sunnemo socken *Sunnemohyttan*; i Gustaf Adolfs kapellförsamling *Gustafsfors* järnbruk och hytta; i Norra Ny socken *Ambjörbytorp*; i Dalby socken *Likenäs*; i Södra Finnskoga socken *Letafors* nedlagda bruk.

30. Kopparbergs län.

Detta län, som äfven kallas *Falu län,* omfattar hela Dalarne utom den obetydliga del, som hör till Vermlands län (se sid. 440), samt utom Orsa finnmark, som tillhör Gefleborgs län. Det är det största af Svealands län och det fjärde till storleken af alla länen. Dess areal är 29.849 kv.-km., däraf 28.150.50 kv.-km. land och 1.698.5 kv.-km. vatten. Största längden från n.v. till s.o. är 335 km., största bredden från s.v. till n.o. är nära 150 km. Länet är beläget mellan 59° 51′ och 62° 16′ n.b. samt mellan 12° 1′ och 16° 41′ ö. Gr. — Folkmängden var 1892: 200.403 inv., af hvilka 97.656 voro mankön och 102.747 kvinnkön. I städerna bodde 10.459 inv. och på landsbygden 189.944. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 7.316 inv., eller med 3.8 %. Folktätheten var sist nämnda år 7 inv. på 1 kv.-km.

Dalarnes befolkning intager i många afseenden första platsen bland den svenska allmogen. Intet annat landskaps folk har så inristat sitt namn i Sveriges historia som Dalarnes, och minnet af dalkarlarnes bedrifter i kampen för Sveriges frihet och nationella själfständighet under Engelbrekts, Sturarnes och Gustaf Vasas ledning skall i alla tider förläna detta folk den bördens glans, som utmärkta förfäder alltid lämna i arf åt sina efterkommande. Dalkarlen är äfven stolt öfver dessa sina

förfäder och vårdar med omsorg de historiska minnena från deras tid. Härigenom har dalallmogen kommit att utmärka sig genom en stark kärlek till fosterjorden och ett fasthållande af gamla seder och bruk, som bland annat visar sig däri, att de gamla nationaldräkterna ännu i våra dagar ganska allmänt begagnas i detta landskaps öfre socknar, under det att de mestadels kommit ur bruk i öfriga delar af landet. Hvarje socken har sin särskilda nationaldräkt, alla utmärkande sig för prydlighet och smak. Numera börjar dock den yngre befolkningen, särdeles den manliga, att aflägga den gamla dräkten, samtidigt med att äfven i andra afseenden lefnadsättet ändras, och den förra enkelheten får gifva vika för dyrbarare lefnadsvanor.

Ett utmärkande drag i dalkarlens karakter är en stark självkänsla, som lätt gör honom högmodig och envis. Ända till senaste tider har han icke användt annat tilltalsord än "du", äfven om han tilltalat konungen själf. Han äger vanligen godt förstånd samt synnerlig kvickhet i tal och svar, hvarom mångfaldiga anekdoter bära vittnesbörd. Han tänker först och handlar sedan, och denna betänksamhet kan understundom taga sig ut som tröghet. I sitt arbete är han oförtruten och omtänksam, och dessa egenskaper jämte hans ärlighet och pålitlighet hafva gjort honom till en eftersökt arbetare öfver hela landet. I stora skaror draga dalkarlar och dalkullor till andra län för att söka arbete; vanligen återvända de snart till hembygden med sina hopsparade arbetslöner. I äldre tider brukade de också drifva gårdfarihandel. Härigenom har Dalarnes folk blifvit allmänt kändt i olika delar af landet. "Man ser dem allestädes med det största intresse, ung och gammal betraktar med glädje och nästan vördnad dessa kraftiga och härdade gestalter med deras fria och lugnt självständiga hållning, dessa hårda anletsdrag, som

dock stundom hos både karlar och kvinnor kunna vara ganska vackra, nästan sköna."

Många egendomligheter hos dalallmogen har sin grund i deras ekonomiska förhållanden. I de öfre dalsocknarna sträfvar hvarje man att blifva jordägare och att få odla en om ock aldrig så liten torfva, som han kan kalla sin. I följd häraf har jorden styckats i en mängd mycket små delar, och denna ägodelning har till och med förr befordrats genom en undantagslagstiftning från statens sida. Det är tydligt, att självständighetskänslan härigenom höjts och utvecklats, men å andra sidan har detta förhållande äfven medfört mindre goda följder. Så har det blifvit regel, att vid äktenskaps ingående det icke är den personliga böjelsen, som är afgörande bevekelsegrund, utan hänsyn till jordlottens läge och storlek. Dylik hänsyn gör sig nog äfven gällande vid allmogens giftermål i andra landskap, men har i Dalarne drifvits till sin spets. Sålunda ingås nästan alla äktenskap mellan dem, som bo i samma by, mycket sällan förekomma äktenskap mellan personer ur olika byar och nästan aldrig mellan personer ur olika socknar. Härigenom hafva de olika socknarna, ja till och med byarna, förblifvit skarpt afsöndrade från hvarandra äfven till språk och nationaldräkt. Detta prosaiska sätt för äktenskapens ingående jämte det trägna arbetet för att ur den magra jorden vinna en knapp föda har hos Dalarnes folk förkväft alla poetiska känslor. "Förgäfves", säger en författare, "skall man också i Dalarne söka uppfånga från folkets läppar folkvisor, folksagor eller sägner."

Det öfre Dalarnes folkspråk utmärker sig genom stor likhet med fornspråket i afseende å ordförråd, böjning och delvis satsfogning. Det sönderfaller i en mängd olika dialekter, ty hvarje socken har sitt mål, och inom socknarna råda olikheter i språkligt hänseende mellan de olika byarna; ja, det påstås, att ett vant öra lätt kan

urskilja, om t. ex. en Morakarl från Östnors by tillhör den ena eller andra hälften af byn. Vissa sockendialekter äro så olika riksspråket, att de icke kunna förstås af öfriga svenskar.

De egendomligheter i dräkt, seder och språk, som utmärka dalkarlarna, återfinnas dock icke inom hela landskapet, utan blott i dess öfre del, *Öster-* och *Väster-Dalarne*. Det är nämligen endast denna del, som i etnografiskt afseende utgör det Dalarne, hvars folk och historia är väl bekant för hvarje svensk. Nedre Dalarne eller *Bergslagen* skiljer sig däremot icke ifrån de södra gränsprovinserna till språk eller seder.

Näringar. Äfven i detta län är *jordbruket* den viktigaste näringen. En följd af länets stora utsträckning och olikartade naturförhållanden är, att åkerbruket i olika delar har en väsentligen olika karakter. Man kan från denna synpunkt uppdela länet i tre från hvarandra ganska afvikande områden, nämligen:

1) De öfre och aflägsnare Dalsocknarna undantagandes Siljanstrakten; häri inbegripas hela Väster-Dalarne ned till Floda och Nås; Älfdalen, Särna med Idre samt Svärdsjö och Envikens socknar.

2) Siljanstrakten, innefattande Neder-Siljans fögderi, utom Bjursås socken, och af Ofvan-Siljans fögderi Mora, Orsa, Våmhus och Sollerö socknar.

3) Södra Dalarne, omfattande Hedemora, Väster Bergslags och Falu fögderier, från hvilket sistnämnda dock frånräknas de afsides liggande Svärdsjö och Envikens socknar; hit bör ock Bjursås socken räknas.

Inom det förstnämnda af dessa områden intager den odlade jorden en mycket ringa utsträckning, omkr. 1 % af hela arealen, i det att den är så godt som helt och hållet inskränkt till de trånga dalgångarna. Äfven ängsmarken är obetydlig och utgöres hufvudsakligen af de smala remsor, som begränsa den odlade jorden mot floden

och mot omgifvande höjder. Det är ej blott i förhållande till hela jordarealen, som åker och äng i dessa bygder hafva en mycket ringa vidd, utan lika mycket i förhållande till folkmängden, i det att den i medeltal icke uppgår till mer än 40 ar på person. Jorden är ock af jämförelsevis ringa bördighet; den utgöres af grus och sand, hvaremot lera alldeles saknas. Klimatet är hårdt och frostrikt dels i följd af landets betydliga höjd öfver hafvet, dels på grund af dess topografiska karakter, med den odlade jorden innesluten i bergomgifna dalar och mycket talrika kärrmarker. I de öfversta socknarna räknar man, att grödan blir frostskadad minst hvart fjärde år. Men som afståndet är stort till de trakter, där spannmål finnes till afsalu, söker bonden trots dessa olägenheter odla spannmål till brödföda å egen åker, hvarvid följden blir, att då åkern är liten och dålig, jorden får bära säd mer oafbrutet än för dess goda häfd är gagneligt. Sädesbruk är därför ännu det allmännaste; ja, i Särnas och Idres aflägsna bygder träffas ännu ensädesbruket, oftast korn efter korn. Dock börjar numera sädesbruket få vika för det i södra delen af länet vanliga 7- och 8-skiftes koppelbruket, hvilket redan är mycket vanligt i Älfdalens, Lima och Mockfjärds socknar. Ett hinder för detta framåtskridande utgör dock den öfverdrifna jordstyckningen, som ofta går så långt, att en bonde med 50—100 ar jord har denna på 10—15 olika ställen, fördelade på en stor utsträckning af dalens längd. I några socknar, t. ex. Älfdalen, hafva väl ägorna sammanförts genom storskifte, men såväl i de öfre socknarna som i Siljanstrakten är oviljan mot storskiftet så allmänt, att ingen utsikt finnes till en förbättring i detta afseende. — Under sådana förhållanden måste jordbruket inom denna öfre del af länet intaga en mycket låg ståndpunkt. Härtill bidrager äfven den så godt som

fullkomliga bristen på tidsenliga samfärdsmedel i områdets västra och norra delar.

I det andra af ofvan nämnda jordbruksområden eller Siljanstrakten gestalta sig förhållandena gynnsammare. Den odlade jorden är här betydligt större — omkr. 2.7 % af hela jordarealen — och har äfven bättre fördelning, läge och fruktbarhet. Den bildar oftast sammanhängande sträckor med ett öppet och sluttande läge; de kringliggande höjderna äro ej så höga och branta, de nära bygden belägna, outdikade myrarna mindre talrika och betydande; klimatet är jämnare och mildare. Jordmånen utgöres i allmänhet af sandjord, men i de vida trakter, öfver hvilka Siljanstraktens öfvergångsformation sträcker sig, är berggrunden täckt af en mycket varm och bördig, kalkrik klapperstensmylla. Växtligheten bär ock vittne om jordmånens bättre beskaffenhet, och i kalktrakten odlas allmänt vårhvete och gråärter, som eljest förekommer mycket sparsamt och blott i länets sydligaste delar. Slutligen är denna nejd försedd med goda järnvägskommunikationer.

Likväl står äfven här jordbruket på en föga högre ståndpunkt än i den öfre Dalabygden. Med envishet fasthåller folket vid den fäderneärfda seden att odla så godt som uteslutande säd på den gamla odaljorden, som det anser vara för god för foderväxtodling. Jordstyckningen har dessutom inom detta område gått kanske än längre än i någon annan del af länet. Därför är ock jordbruket här alldeles stillastående, och inga utsikter finnas för en förbättring häri, så länge allmogen motsätter sig alla åtgärder för genomförandet af laga skifte.

I det tredje af Dalarnes jordbruksområden är bördigheten större än i de båda förr afhandlade, dock med undantag af Siljanstraktens kalkrika jord. Jordmånen utgöres invid Dalälfven af en sandjord af medelmåttig fruktbarhet, men eljest oftast af en starkt moblandad,

mullfattig lera, som under fuktiga år kan gifva mycket goda skördar. — Denna del af landskapet har dessutom länge varit gynnadt af goda kommunikationsleder, som möjliggjort bättre afsättning af jordbrukets alster och anskaffande af moderna åkerbruksredskap, hvarjämte den lifligare beröring med de sydligare länen här verkat eggande. Därtill kommer, att en ej ringa del af jorden i detta område odlas af ståndspersoner, hvilka mindre envist fasthålla vid föråldrade vanor än allmogen. Största delen af de större possessionerna här äro bruksegendomar, och dessa hafva under de senare årens mindre goda järnkonjunkturer allt mer måst lägga en hufvudsaklig vikt vid jordbruket och söka hålla detta vid samma utveckling som i andra landskap. Det exempel på ett rationellt åkerbruk, som dessa större egendomar lämnat, har äfven framkallat efterföljd hos de mindre jordbrukarne. På detta sätt har här öfverallt införts en ordnad växtföljd, vanligen 7- à 8-årigt koppelbruk, jorden bearbetas med lämpliga redskap, och stor omvårdnad ägnas åt ladugården. Dock står äfven här jordstyckningen hindrande i vägen, särskildt för det mindre åkerbrukets utveckling.

Af länets ägovidd 1892 voro blott 7.10 % inägor, 71.36 % skog och 21.54 % annan mark. Af inägorna voro 748 hektar träd-, humle- och kålgård, 97.755 hektar åker eller annan odlad jord och 101.449 hektar naturlig äng. Mantalen voro 1.954.4, delade i 27.646 brukningsdelar, af hvilka 25.616 odlades af ägare och 2.030 af arrendatorer. 31 brukningsdelar voro större än 100 har. Endast ett fideikommiss, värderadt till 234.700 kr., finnes i länet.

De åkerväxter, som i länet odlas, äro hösthvete i länets sydligaste del, vårhvete sparsamt i samma område och i Siljanstrakten, höstråg allmänt, vårråg högst obetydligt, korn, hafre, blandsäd af korn och hafre, gråärter mest i Siljanstrakten, potatis, rofvor och kålrötter samt i ringa mån lin.

De förnämsta skördebeloppen voro 1893: 9.700 hektoliter *hvete*, 278.400 hl. *råg*, 90.000 hl. *korn*, 685.900 hl. *hafre*, 111.300 hl. *blandsäd* och 667.000 hl. *potatis*.

Boskapsskötsel. Denna näring har under senare tider gjort goda framsteg och är numera den del af landthushållningen, som bland jordbrukarne åtnjuter största omvårdnad. Den står liksom åkerbruket högst i länets södra del, hvarest redan sedan gammalt underhållits goda kreatursbesättningar af korthorns- och ayrshireras. I de öfre Dalsocknarna och trakten kring Siljan är kreatursskötseln vida underlägsen den i södra delen af länet. Omkring Siljan är den vanliga landtrasen förhärskande, i de öfre och västra dalsocknarna åter är fjällrasen den vanligaste, och dessa djur äro synnerligen små och föga utvecklade, men de äro härdiga och förnöjsamma samt lämna en god och kraftig mjölk, om än afkastningen ej är så stor. Djurens utfodring är i regel bristfällig och var för några tiotal af år sedan den hårdaste svältfodring. Numera torde en dylik icke vidare förekomma i Österdalarne, men väl i Västerdalarne, om äfven här en förbättring börjat inträda. Orsaken till denna bristfälliga utfodring ligger i de förr nämnda åkerbruksförhållandena. Ty då föga eller intet foder odlas på åkern, och ängsmarkerna nere vid bygden äro jämförelsevis obetydliga, så tvingas landtbrukaren att söka hämta största delen af vinterfodret från långt uppe i skogarne liggande myrar och kärr. Dessas afkastning utgöres af ytterst glesvuxet starrhö af ringa näringsvärde och föga smakligt för kreaturen. I förhållande till hötillgången underhålles dessutom ett för stort antal djur, hvarför man får fylla behofvet med ren- och Islandslaf äfvensom med insamladt löf med tillblandning af hästgödsel.

Mejerihandteringen har vunnit stor utbredning, dock hufvudsakligen blott i mellersta och Österdalarne. År

1891 funnos 57 mejerier, af hvilka blott 2 i Västerdalarne och intet enda i de öfre dalsocknarna.

Kreatursstocken utgjorde 1892: 18.414 *hästar*, 85.108 *nötkreatur*, 58.396 *får*, 21.980 *getter*, 18.700 *svin* och omkring 19.000 *fjäderfä*.

Skogshushållning. Länets skogsareal beräknades 1892 till 2.008.712 hektar, hvilket är den största skogsvidden i riket näst Norrbottens. Skogshandteringen är därför en af länets hufvudnäringar och här liksom i hela Norrland ett nödvändigt stöd för åkerbruket. Dock visar allmogen icke synnerligt intresse för skogens vård och skogsodling, ehuru sakkunnigt biträde härför lämnas af hushållningssällskapet. Lyckligtvis äro några särskilda åtgärder för skogsvården obehöfliga inom Öfre Dalarne, enär de stora skogarne därstädes i allmänhet stå under uppsikt af statens, besparingsskogarnes och de stora trävarubolagens tjänstemän, och afverkningarna äro noga begränsade. Men inom den sydöstra delen af länet, hvarest endast förekomma jämförelsevis obetydliga skogsvidder, träffas mycket ofta alldeles kalhuggna, men ej i skogsbärande skick återförsatta marker, utan att någonting göres för skogens återväxt.

Ett mindre tillfredsställande förhållande är, att i de öfre dalsocknarna afverkningsrätten till de flesta enskilda skogar under vissa år försålts till trävarubolagen, något, som äfven ofta förekommer i Norrlands skogstrakter.

I sammanhang med storskiftets genomförande blefvo genom särskilda kungliga bref stora skogsarealer tillerkända vissa socknar i Öfre Dalarne under namn af *besparingsskogar*. För vården och förvaltningen af dem äro reglementen utfärdade, enligt hvilka afverkningsrätten offentligen försäljes, och de influtna köpeskillingarna afsättas till s. k. *skogsmedelsfonder*, hvilkas afkastning för all framtid är tillförsäkrad jordägarne inom socknen. Härigenom hafva dessa socknars ekonomi blifvit

mycket lysande, och en mängd allmänna inrättningar kunnat genomföras, som eljest varit otänkbara. Så är järnvägsnätets utvidgande till det Öfre Dalarne en följd af de rikliga skogsmedlen. Dessutom täckas krono- och kommunalskatterna med en del af dessa medels afkastning. Enligt Länsstyrelsens uppgift hade vid 1892 års slut tillsammans öfver 14.5 mill. kr. redan ingått till dessa fonder.

Besparingsskogarnes areal utgör för *Orsa* socken 55.624 har, för *Älfdalens* socken 41.187 har, för *Särna* 29.619 har, för *Lima* och *Transtrand* 51.827 har, för *Svärdsjö* och *Enviken* 6.357 har och för *Vänjan* 48.378 har. — De olika socknarnes besparingsfonder utgjorde vid 1892 års slut för *Orsa* nära 7.9 mill. kr., för *Älfdalen* öfver 3 mill. kr., för *Särna* (1890) 256.000 kr., för *Lima* och *Transtrand* 2.76 mill. kr., för *Svärdsjö* och *Enviken* nära 614.000 kr.

En stor del af det timmer, som afverkas eller sågas i Dalarne, exporteras öfver Gefleborgs län eller öfver Skutskär i Uppsala län; en annan del går genom Vermland till Vänern. De största sågverken försågade under åren 1886—90 i medeltal följande antal timmer:

Korsnäs sågverk	598.400	timmer
Skutskärs (från Dalarne)	518.900	„
Kopparbergs-Hofors . . .	484.800	„
Domnarfvets	118.600	„
Avesta	114.200	„
Uddnäs	45.650	„
Helsingstrands	42.890	„

Inalles försågades under nämnda fem år nära 2.1 mill. timmer vid länets större och medelstora sågverk (inräknadt Skutskärs).

Jakt bedrifves endast som nöje och sport. Äfven *fisket* är obetydligt och fisktillgången inom länets vattendrag ringa.

Bergsbruk. Samtliga länets bergverk äro belägna i Södra Dalarne, enär endast där malmfyndigheter förekomma.

Järn. I Kopparbergs län brytes mer järnmalm än i något annat län. År 1893 steg brytningen till öfver 415.000 ton skrädd järnmalm eller betydligt mer än en fjärdedel (28 %) af hela rikets malmproduktion. Det viktigaste gruffältet var *Grängesbergsfältet* i Grangärde socken, hvilket ur 21 bearbetade grufvor lämnade 261.865 ton eller öfver 63 % af länets hela produktion. Närmast följde *Vintjärnsfältet* i Svärdsjö socken med 15.140 ton och *Björnbergsfältet* i Grangärde socken med 13.407 ton. Inalles bearbetades detta år 91 grufvor, belägna inom 17 socknar. Under de senare åren har grufvornas antal minskats, beroende därpå, att järnfattiga grufvor nedlagts, men malmproduktionen har dock ökats, hvilket hufvudsakligen har sin grund i de omfattande grufvearbeten, som företagits i Grängesberg för vinnande af en rikt fosforhaltig järnmalm, tjänlig till export.

Tackjärnstillverkning ägde 1893 rum vid 27 masugnar till ett belopp af 113.273 ton, (däraf 2.007 ton direkt från masugn framställdt gjutgods eller stöpe). Endast Örebro län hade att uppvisa en större summa.

Af smältstycken och götmetall framställdes samma år 91.836 ton, af stångjärn och stål 58.955 ton.

Det största järnverket i länet är *Domnarfvet*, därefter *Avesta*, *Långshyttan* och *Nyhammar*. Bland öfriga hithörande verk märkas *Vikmanshyttans, Larsbo, Saxehammars, Horndals, Långö, Gravendals, Strömsdals, Fredriksbergs, Hagge, Malingsbo, Fors, Garpenbergs, Korsnäs, Korså, Ludvika, Näs, Smedjebackens, Stjärnsunds* och *Ulfshyttans* bruk. Vid flera af dessa tillverkas äfven manufakturartiklar af järn och stål, såsom plåt, spik och hästskosöm, järnvägsskenor, redskapssmide m. m. I tillverkningen af dylika produkter står länet främst i riket.

Koppar är näst järnet länets viktigaste bergsprodukt. Den brytes hufvudsakligen i *Stora Kopparbergs grufva* vid Falun samt i mycket obetydlig mängd i *Skyttgrufvan* i Kopparbergs socken och i *Kompanigrufvan* i Norrbärke socken. Hela produktionen steg 1893 till 13.783 ton. Vid Falu kopparverk framställdes samma år 207.218 kilogram raffinerad koppar.

Af andra metaller märkas guldmalm i Falu koppargrufva, hvaraf 1893 framställdes 92,32 kg. rent guld, silfver- och blymalm i *Ryllshytte* kompanigrufva i Garpenbergs socken, *Silfverberget* i Boda socken, *Långfallsgrufvan* och *Aronsgrufvan* i Grangärdes socken, *Löfås* grufva i Stora Skedevi socken m. fl. (1893 inalles 684 ton malm); zinkmalm (1893: 4.426 ton) i *Ryllshytte* kompanigrufva, i *Långfallsgrufvan*, i *Leptigrufvan* i Norrbärke socken och i *Skyttgrufvan* i Kopparbergs socken. Svafvelkis brytes i Falu grufva (1893: 450 ton malm).

Vid kopparverket i Falun framställes äfven kopparvitriol (1893: 659.000 kg.) och järnvitriol (1893: 278.700 kg.); såväl där som på några andra ställen produceras rödfärg (1893: öfver 1 mill. kg.).

Slutligen böra påpekas den brytning af slipstensämnen, som förekommer i sandstensbrotten vid Kallmora by i Orsa socken och som sysselsätter omkr. 500 personer, samt porfyrbrytningen i Älfdalen. Från porfyrbrotten föras vintertiden blocken till porfyrverket vid Orsasjön, där förädlingen sker.

Industri. Länets viktigaste industri är sågverksindustrien och den metallindustri, som förekommer vid järnbruken, och hvarom ofvan talats. År 1892 funnos i länet 119 fabriker med 1.164 arbetare och ett tillverkningsvärde af icke fullt 3.5 mill. kr. Gjuterier och mekaniska verkstäder utgjorde 29 med öfver 2 mill. kr. i tillverkning. För öfrigt märkes *Grycksbo* pappersbruk (1892: 370.000 kr. t.v.) samt *Turbo* trämassefabrik (214.500

kr. t.v), Falu tobaksfabrik (101.000 kr. t.v.), 8 bryggerier (153.000 kr.), 1 sprängämnesfabrik, flera mindre tegelbruk, garfverier, färgerier etc. Handtverkarne voro 489 med 674 arbetare, däraf å landsbygden 363 med 409 arbetare. Husslöjden är inom vissa delar af länet af ganska stor betydelse. Inom Orsa socken bedrifves, såsom nämndt, slipstenstillverkning såsom husslöjd; i Venjan och Älfdalen tillverkas laggkärl till afsalu äfven utom länet; i Våmhus korg- och hårarbeten; i Mora metallarbeten; i Leksand och Siljansnäs stolar. — Antalet handlande utgjorde 1892: 678 med 469 biträden, däraf å landsbygden 539 med 322 biträden. — Länets handelsflotta räknade vid 1892 års slut 48 fartyg om 1.213 ton, däraf 44 fartyg om 1.163 ton från länets landsbygd.

Städer:

Kopparbergs län har 3 städer: *Falun, Säter* och *Hedemora.*

Falun, bergs- och uppstad samt landshöfdingens residens, är beläget i en föga naturskön dalgång mellan sjöarna *Varpan* i n. och *Tisken* i s. Genom ett litet vattendrag *Östanfors-å* eller *Falu-å,* som sammanbinder ofvannämnda sjöar, delas staden i en östlig och en västlig del. Den västra delen, som sträcker sig mellan ån och grufvan, är bebyggd med låga och oansenliga hus, hvilkas rödfärgade väggar genom röken från hyttorna och rostugnarna erhållit en mörk och dyster färgton. I denna stadsdel ligga Kopparbergs bergslags aktiebolags flesta arbetarebostäder, dess svafvel- och rödfärgsverk, garhytta, svafvelsyrefabrik m. fl. industriella inrättningar samt *bergsskolan.* Omgifningarna på denna sida äro kala och dystra samt utgöras af väldiga slaggvarp och nakna rullstensfält, där knappast ett spår af växtlighet förefinnes. — Den östra hälften, hvilken utgör den förnämligare delen af staden, och hvilken är stadd i en rask

utveckling, synnerligast inom den vackra del däraf, som benämnes *Lallarfvet,* är i allmänhet bättre bebyggd med stenlagda gator samt här och hvar trädgårdar och planteringar. På denna sida ligga stadens båda kyrkor, *Kristine* eller *Nya* och *Stora Kopparbergs* eller *Gamla kyrkan,* landshöfdingeresidenset, rådhuset m. fl. offentliga byggnader. — Stadens folkmängd utgjorde 1870 ett antal af 6.203 inv., 1880: 7.305, 1890: 8.010 och 1894: 8.512 inv. Antalet handtverkare var 1892: 68 med 219 arbetare, och handlandena 103 med 122 biträden. Fabrikerna voro 11 med ett tillverkningsvärde af 321.500 kr., däribland 1 tobaksfabrik (101.000 kr.), 2 bryggerier (84.000 kr.), 1 mekanisk verkstad (17.000 kr.) samt svafvelverket (108.000 kr.). Stadens handelsflotta räknade 4 fartyg om 50 ton. — I Falun finnes ett högre allmänt läroverk.

Falun har Stora Kopparbergs grufvan att tacka för sin uppkomst. Grufvan omtalas första gången 1288, och Kopparberget var redan under medeltiden Dalarnes förnämsta ort. Småningom uppstod på slätten *(falan)* vid grufvan en handelsplats, som utvecklade sig till en köping, där tingen brukade hållas, och för den utfärdade Karl IX år 1609 privilegier. Till stad upphöjdes den af Kristina år 1641.

Säter, uppstad vid den lilla Ljusterån, anlades af Gustaf II Adolf, men erhöll stadsprivilegier först 1642. Någon betydelse har det aldrig haft, utan städse varit en af våra minsta städer. Folkmängden steg 1870 till 515 inv., 1880 till 541, 1890 till 552 och 1894 till 640 inv. Den viktigaste näringen är åkerbruk. Någon fabriksindustri finnes icke. Antalet handtverkare var 1892: 24 med 3 arbetare, antalet handlande 10 med 3 biträden.

Säter har synnerligen vackra omgifningar, och särskildt frejdad i detta afseende är den tätt vid staden liggande *Säters dal,* en djup och bred ravin, genomfluten

af Ljusterån, som här bildar flera små fall. Dalen har en yppig vegetation, och dess sidor äro klädda med träd och buskar.

Hedemora, uppstad, ligger på en sandås emellan ett par små sjöar. Det är Dalarnes äldsta stad, hette förr Henemora och omtalas som stad redan 1414. I äldre tider var rörelsen här betydlig, emedan dess borgare hade all handel på Dalarne, men sedan Falun fått stadsrättigheter, gick Hedemora tillbaka. Folkmängden var 1870: 1.137 inv., 1880: 1.377, 1890: 1.586 och 1894: 1.710 inv. År 1892 funnos 4 fabriker med ett tillverkningsvärde af nära 64.000 kr., 33 handtverkare med 40 arbetare och 26 handlande med 22 biträden.

Landsbygd.

Kopparbergs län är deladt i 6 fögderier.

I. **Falu fögderi** (3.111.46 kv.-km., 38.476 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Falu domsaga.* Det omfattar 10 socknar och 1 sockendel.

I Kopparbergs socken ligga *Grycksbo* pappersbruk, *Korsnäs* järnbruk och ångsåg, *Runns* sågverk, *Harmsarfs* järngrufva och *Näfverbergs-, Skytt-* och *Urfjälls*-zinkgrufvor; i Aspeboda socken *Vassbo,* säte för länets landtbruksskola; i Svärdsjö socken *Svartnäs* bruk, *Ågs* landtegendom, *Vintjärns* järngrufvor samt *Isala* by, bekant ur Gustaf Vasas historia; i Sundborns socken *Korså bruk*; i Vika socken *Näs* och *Karlsfors* sågverk samt *Rankhyttan,* där Gustaf Vasa en tid uppehöll sig; i Torsångs socken *Ornäs* med den från Gustaf Vasas historia bekanta Ornässtugan; i Stora Tuna socken *Borlänge* stationssamhälle, *Domnarfvets* stora järnverk och ångsåg; i Grangärde socken *Nyhammars* järnverk, *Grängesbergsfältets* och *Björnbergsfältets* m. fl. järngrufvor samt *Laxsjöns* bruksegendom; i Silfbergs socken *Grängshammars* bruk och säteri samt *Ulfshyttans* masugn och bessemerverk.

II. **Hedemora fögderi** (1.879.61 kv.-km., 32.781 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och *Hedemora domsaga.* Det omfattar 8 socknar och 1 sockendel.

I Säters socken ligga *Nisshyttans* bruk och gruffält, *Stora Bispbergsgrufvan* och *Västra Bispbergs* gruffält; i Stora Skedvi socken *Löf-*

åsen med silfververk; i Husby socken *Näs* eller *Näsgårds* kungsgård, *Klosters, Långshyttans, Stjärnsunds* och *Ängelfors* järnbruk samt flera gruffält; i Hedemora socken *Prästhytte* egendom, *Vikmanshytte* och *Norns* järnbruk, *Turbo* trämassefabrik samt *Knapptjärnsgrufvan*; i Garpenbergs socken *Brattfors* stångjärnssmedja m. m., *Dormsjö* masugn, *Långviksfältet, Ryllshytte Kompanigrufva* m. fl. malmfält; i Avesta socken *Avesta stationssamhälle* samt *Avesta* järnverk och såg; i Folkärna socken *Brunbäck,* där svenskarne vunno seger öfver danskarne 1521, *Fors* masugn samt *Krylbo* järnvägsstation; i By socken *Horndals* och *Näs* järnverk.

III. **Neder-Siljans fögderi** (4.123.99 kv.-km., 40.686 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och *Neder-Siljans domsaga.* Det omfattar 8 socknar.

I Gagnefs socken ligger *Tänsåns* numer nedlagda bruk; i Leksands socken den stora kyrkbyn *Noret* och *Norsbro* sågverk; i Siljansnäs socken *Limå* nedlagda järnbruk; i Åls socken *Emmyre* bly- och silfvergrufva; i Bjursås socken *Sågmyra* nickelverk; i Rättviks socken *Dådrans* nedlagda bruk; i Boda socken *Boda* bly- och silfvergrufvor; i Ore socken *Furudals, Dalfors* och *Böle* betydande landtegendomar.

IV. **Ofvan-Siljans fögderi** (11.751.28 kv.-km., 25.074 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och *Ofvan-Siljans domsaga.* Det omfattar 7 socknar och 1 sockendel.

I Mora socken ligga *Utmeland,* där Gustaf Vasa låg gömd i en ännu bevarad källare, *Siljansfors* och *Katrinebergs* egendomar samt *Saxvikens* ångsåg; den viktigaste punkten är kyrkbyn *Mora Strand*; i Venjans socken egendomen *Johannisholm*; i Orsa socken *Bäcka* porfyrsliperi samt *Fredshammars* gods; i Älfdalens socken *Långö, Brunsbergs* och *Bondgårdens* egendomar, *Långö bruk* och *Älfdalens* porfyrverk; i Idre kapellförsamling (annex till Särna socken) *Bolagsgårdens* landtegendom.

V. **Väster-Dalarnes fögderi** (6.949.16 kv.-km., 25.831 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt och bildar jämte Väster-Bergslags fögderi *Väster-Dalarnes domsaga* (8.941.43 kv.-km., 50.284 inv.). Fögderiet består af 9 socknar.

Socknar: Malung med Tyngsjö, Yttermalungs och Öje kapell, Lima, Transtrand, i hvilken byn *Sälen* ligger, Äppelbo, Nås, hvarest *Lindesnäs* bruk ligger, Järna, Floda och Säfsnäs. I Säfsnäs ligga *Annefors, Fredriksbergs, Grafvendals, Tyfors* och *Strömdals* bruks- och landtegendomar.

VI. **Väster-Bergslags fögderi** (1.992.27 kv.-km., 24.453 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar jämte nästföregående fögderi *Väster-Dalarnes domsaga*. Det omfattar 4 socknar och 1 sockendel.

I Ludvika socken ligga *Ludvika* bruk, *Gonäs, Klenshytte* och *Marnäs* masugnar samt *Gräsbergsfältet, Västra Malsjöbergsgrufvan* m. fl. gruffält och grufvor; i Norrbärke socken *Bengtsgården, Gessberg, Björsjö, Hagge, Hällsjö, Mattsbo, Skisshyttan, Starbo, Finnbo* m. fl. stora landtegendomar, *Morgårdshammars, Hagge, Skisshytte* och *Starbo* bruk, *Björsjö, Finnbo, Flatenbergs* m. fl. masugnar samt 22 arbetade järngrufvor, af hvilka *Kärrgrufvefältets* äro de största. Den viktigaste orten inom socknen är dock handelsplatsen *Smedjebacken,* med nära 2.000 inv. vid Kolbäcksåns utlopp i sjön Barken. Genom järnväg förbundet med Ludvika station å Bergslagernas järnväg och med segelfart till Mälaren genom Kolbäcksån och Strömsholms kanal, har Smedjebacken blifvit icke blott Väster-Bergslagens ekonomiska medelpunkt, utan äfven den lifligaste handelsplatsen i Dalarne, näst Falun. — I Söderbärke socken ligga *Billsjö* gård och bruk, *Järsjöbo* gård, *Larsbo* bruk och landtegendom, *Lexsjöbo* säteri, *Västerby* masugn samt *Röjningsgrufvan*; i Malingsbo socken *Malingsbo* och *Nyfors* bruks- och landtegendomar.

---

31. Gefleborgs län.

Gefleborgs län, någon gång äfven kalladt *Gefle län,* omfattar landskapen Gestrikland och Helsingland utom Ytter-Hogdals socken, som 1863 öfverflyttades till Jämtlands län. Däremot har Hamra kapellag af Orsa finnmark skiljts från Dalarne och förenats med detta län. Länets areal är 19.724 kv.-km., däraf 1.410.16 kv.-km. vatten. Det utbreder sig från 60° 10′ till 62° 20′ n. b. och från 14° 27′ 30″ till 17° 28′ 30″ ö. Gr. Dess största längd från n.v. till s.o. är 245 km., dess största bredd 140 km. — Folkmängden steg 1892 till 210.574 inv., däraf 103.576 mankön och 106.998 kvinnkön. I länets städer bodde 39.687 inv. och på dess landsbygd 170.887. Under åren 1880—90 hade folkmängden ökats med 28.196 personer eller med 15.7 %. Folktätheten var 1890 9 personer på 1 kv.-km., sålunda större än i Dalarne eller något annat norrländskt län.

Gestrikland befolkades från början genom utflyttning från Uppland, och dess invånare torde än i dag ej synnerligen skilja sig från sina grannar i söder, med hvilka de alltid stått i liflig beröring. Från Helsingland skiljes Gestrikland genom skogen Ödmorden och var i äldre tider icke heller i administrativt afseende därmed förenadt. Däremot var Helsingland fordom ett gemensamt namn på hela det då svenska Norrland, och dess

folk är än i dag till karakter och lefnadsvanor mycket likt det öfre Norrlands inbyggare. Det mest utmärkande draget i den norrländska folkkarakteren är en stark självständighetskänsla, hvilken har sin grund dels i de odlade bygdernas isolerade lägen, dels däri att ingen adlig herreklass här från äldre tider funnits, som stått öfver bondeklassen. Denna självständighetskänsla har på senare tider ofta missriktats och bland annat framkallat den böjelse för lyx, som är karakteristisk för den norrländska allmogen. Den vill icke heller på detta område stå efter herreklassen, och då skogsförsäljningen hastigt gaf den riklig penningtillgång, bortslösades denna ofta på onyttig lyx i kläder och lefnadssätt. Men om norrländingen sålunda icke kan konsten att spara, så har han i stället lärt sig att, när så kräfves, med lugn fördraga nöd och hunger samt att arbeta. Han är ärlig och trofast, renlig och ordentlig och har en liflig fantasi samt är ofta böjd för religiositet („Norrlands läsare"). Till sitt lynne är han icke sällan sträf och otillgänglig. Hans kropp är vanligen storväxt och väl byggd. Under senare tider har den starka invandringen från landets södra delar och från Finland bidragit att utplåna flera af befolkningens gamla egendomligheter, och som de inflyttade oftast varit löst folk, kan man ej säga, att invandringen förbättrat moralen. Tvärt om klagas öfver tilltagande löslighet i sederna.

Hvad här sagts om norrländingarne i allmänhet, gäller äfven om helsingarna. Norra Helsinglands invånare, särskildt befolkningen i Delsbo, Ljusdal och Järfsö socknar, har dock ett dåligt rykte för sitt våldsamma lynne, som ofta föranleder grofva brott. Det är dock ett misstag att döma hela denna befolkning efter en och samma måttstock. De bofasta bönderna äro här lika laglydiga och fredliga som på andra ställen. Men olyckligtvis hafva vissa delar af norra Helsingland råkat blifva till-

håll för brottslingar af värsta slag, genom hvilkas illdåd hela trakten råkat i vanrykte. Det onda ökas genom det allmänt förekommande lönkrögeriet, hvilket ingenstädes i vårt land torde vara så allmänt som i Norrlands mer befolkade bygder.

Näringar. Åkerbruk. Af länets ägovidd 1892 voro 9.64 % inägor, 80.94 % skogbärande mark och 9.42 % annan jord. Inägorna utgjordes af 310.8 hektar träd-, humle- och kålgård, 99.963 hektar åker och annan odlad jord samt 76.287 hektar naturlig äng. Mantalen voro 2.224.4, delade på 12.284 brukningsdelar, af hvilka 10.120 odlades af ägare och 2.164 af arrendatorer. — 33 brukningsdelar voro större än 100 har.

Vidsträckta områden af länet lämpa sig utmärkt för åkerbruk, särdeles slättbygderna i södra Gestrikland och vid kusten samt floddalarna, i hvilka trakter hvarfvig lera och mergel ofta träffas. Brukningssättet har hos allmogen varit två-, tre- och fyrskiftesbruk, men detta undantränges alltmer af ordnadt växelbruk. Hufvudsädet är för båda landskapen numera *hafre,* ehuru i Helsingland *kornet* är af föga mindre betydelse än hafren; *råg* skördas till ungefär samma belopp i båda landskapen. Skördesiffrorna voro 1893 följande: 83.700 hektoliter *råg,* 282.300 hl. *korn,* 493.300 hl. *hafre,* 907.900 hl. *potatis.* — Detta län är det nordligaste, för hvilket hveteskörd uppgifves, ehuru odlingen är högst obetydlig (1893: 1.800 hl.). — Af *lin* och *hampa* skördades 1892: 2.726 deciton.

Boskapsskötseln har under senare tider mycket utvecklats genom bättre och större djurstock samt genom anläggande af mejerier. Dock motverkas i vissa delar af länet denna näring genom den gamla seden att boskapen under sommaren föres till långt aflägsna fäbodar. Antalet underhållna djur var 1892: 17.802 *hästar,* 82.164

nötkreatur, 71.572 *får,* 5.679 *getter,* 18.571 *svin* och 50.000 *fjäderfä.*

Skogshushållning. Länets skogsareal uppgafs 1892 till nära 1.5 mill. hektar, och dess afkastning bildar en af länets viktigaste inkomstkällor. Visserligen sker äfven här afverkningen mångenstädes på ett förödande sätt, i det att äfven ungskog af små dimensioner afverkas, och ingen åtgärd vidtages för att befordra skogens återväxt. Dock har ännu ingen skogsbrist uppstått, om än tillgången på bättre skogseffekter på många ställen är knapp. Endast i Helsinglands västligaste socknar, Alfta, Ofvanåker och Voxna, kan tillgången på gröfre virke ännu sägas vara ymnig.

Jakten har icke längre någon betydelse ens som binäring, utan idkas endast såsom sport. Bland rofdjur äro räfvar och hökar de talrikaste, därnäst ufvar och örnar. Endast undantagsvis uppträder björnen eller lodjuret. Öfriga jaktdjur är skogsfågel, hare och älg.

Fisket utefter kusten är däremot en näring af stor betydelse. Det bedrifves af omkring 800 fiskare. Hufvudsakligen fångas strömming, och detta fiske stiger vissa år till ett värde af 150.000 kr. — Äfven laxfisket är betydande, i synnerhet inom Söderala socken i Ljusne älf samt i Gefle och Testeboå. Insjöfisket är obetydligt och mest gifvande i Storsjön.

Bergsbruk. Järnmalm brytes i 5 grufvor uti Torsåkers socken, af hvilka *Nyängsgrufvan* är den största, samt i *Sågmurgrufvan* i Årsunda socken. Hela den uppfordrade kvantiteten skrädd malm steg 1893 till 12.086 ton, af hvilka mer än hälften kom från de båda nyss nämnda grufvorna. I äldre tider bearbetades många fler grufvor, hvilka under senare åren nedlagts.

Under samma år 1893 framställdes i 13 masugnar 65.886 ton tackjärn och direkt från masugn framställdt

gjutgods. Dessutom tillverkades 53.949 ton smältstycken och götmetall samt 41.009 ton stångjärn och stål.

Om än sålunda malmproduktionen numera är obetydlig (endast 0.8 pct af hela rikets), så intager dock Gefleborgs län ett viktigt rum i fråga om tillverkningen af järn. Endast två län, Örebro och Kopparbergs, lämnade 1893 större kvantiteter tackjärn och endast de två nämnda samt Västmanlands län större kvantiteter förädladt järn. Däremot öfvergår det i båda dessa afseenden Vermlands län.

De viktigaste järnverken äro *Sandviken,* som länge gått i spetsen för vår ståltillverkning, *Forsbacka, Gysinge, Hofors, Iggesund, Kilafors, Ljusne, Strömbacka, Gammelstilla, Hedvigsfors, Kungsfors, Kungsgården, Oslättfors, Tolffors* och *Wij.* Vid många af dessa verk tillverkas äfven stål- och järnmanufakturarbeten, såsom spik, tråd, plåt, ketting (vid Ljusne) samt andra hithörande artiklar till ett sammanlagdt värde af nära 1.5 mill. kr.

Industri. Länets viktigaste industri är sågverks- och trävaruindustrien. Vår statistik lämnar dock ej uppgifter om denna näringsgren. Bland de många sågverken märkas *Bergviks, Ljusne, Sandarne, Marma, Hybo, Askesta, Ala, Stocka, Källskär, Djupviks, Hofors, Avaströms, Iggesunds, Nianfors* och *Hudiksvalls.* I förening med en del sågverk äro hyflerier inrättade, såsom vid Iggesunds, Stocka, Maryhills och Källskärs sågar. Dessutom finnas hyflerier vid *Brynäs Atlas* å Gefle stads område samt vid *Bomhusudden* i Valbo socken, hvilket sistnämnda torde vara ett af de mest storartade i landet. — Skogarnas alster tillgodogöras äfven genom kolning, som i större skala bedrifves hufvudsakligen inom Södra Helsinglands fögderi, samt genom 6 trämassefabriker, hvilkas produktionsvärde 1893 var nära 2 mill. kr.

Bland länets öfriga industrier märkas 12 bryggerier med ett tillverkningsvärde 1893 af 647.000 kr., 35 garf-

verier (333.000 kr.), 21 mekaniska verkstäder (2.880.000 kr.) — häri är dock inräknad äfven järnbrukens gjuteri- och manufakturproduktion —, 7 kakelfabriker (153.000 kr.), 2 pappersbruk (134.000 kr.), 4 skeppsvarf (322.000 kr.), 2 snickerifabriker (220.000 kr.), 4 tobaksfabriker (604.000 kr.), 1 bomullsgarnspinneri (600.000 kr.), 2 bomullsväfverier (430.000 kr.), 1 ylleväfveri (102.000 kr.). Det mesta af denna industri är koncentreradt till Gefle.

Inalles ägde länet 1892: 170 fabriker med 3.420 arbetare och 9.64 mill. kr. i tillverkningsvärde. Handtverkarnes antal var 782 med 1.327 arbetare, däraf å landsbygden 418 med 501 arbetare. — Förr förekom i Helsingland linneväfnad såsom en allmän husslöjd, hvars alster afsattes på andra orter, men numera har denna näring nästan alldeles upphört.

Antalet handlande var 1892: 1.037 med 787 biträden. — Länets handelsflotta räknade 166 fartyg om 27.382 ton, däraf 54 fartyg om 2.016 ton tillhörde landsbygden. Sjöfarten är mycket liflig i följd af den stora träexporten. De viktigaste hamnplatserna äro Gefle, Söderhamn och Hudiksvall, men äfven från ett tiotal andra hamnar drifves segelfart till och med direkt på utlandet. De förnämsta af dessa äro Ljusne och Sandarne. Under året 1892 anlände till länets samtliga hamnar från in- och utrikes orter 3.556 fartyg (å mer än 10 ton hvardera) om tillsamman 1.236.547 ton.

Städer:

Gefleborgs län har tre städer: *Gefle, Söderhamn* och *Hudiksvall.*

Gefle, stapelstad och säte för länets landshöfding, är beläget på båda sidor om *Gafleån* vid dess utflöde i Bottniska viken. Gefle omtalas såsom stad redan 1413 och är sålunda Norrlands äldsta stad samt var länge dess enda. Dess handel var på 1500-talet rätt betydande.

men under åren 1636—73 blef dess utrikes sjöfart, som ansågs skada Stockholm, nästan alldeles tillintetgjord, och staden gick tillbaka i välmåga. Sedan sjöfarten sistnämnda år åter frigifvits, började en ny utveckling, hvilken särdeles under de sista femtio åren varit storartad. Dock har Gefle ej mäktat behålla sin gamla ställning såsom Norrlands förnämsta handelsstad, utan intager nu den andra platsen, näst Sundsvall, om det också till folkmängd fortfarande är Norrlands största stad. Invånarnes antal var 1860: 10.975, 1870: 13.822, 1880: 18.758, 1890: 23.484 och 1894: 25.221. — Gefle har en mycket ansenlig industri, bland hvars olika grenar märkas 3 bryggerier med ett tillverkningsvärde 1892 af 427.000 kr.; 2 garfverier (270.000 kr.), 1 bomullsspinneri (600.000 kr.), 3 mekaniska verkstäder (732.500 kr.), 3 kakelfabriker (127.500 kr.), 4 kemisk-tekniska fabriker (426.400 kr.), 3 skeppsvarf (302.000 kr.), 2 snickerifabriker (220.000 kr.), Rettigs tobaksfabrik (332.000 kr.), 2 bomullsväfverier (430.000 kr.) m. m., inalles 44 fabriker med en tillverkning, som nämnda år värderades till 4.4 mill. kr. Alldeles intill staden ligger *Avaströms* ångsåg samt *Strömsbro,* som utgör en förstad till Gefle. Till stadens hamn anlände 1892 2.036 fartyg om 471.288 ton. Dess egen handelsflotta utgjorde 72 fartyg om 18.04 ton. Från staden utgå järnvägar åt tre håll, och genom Gefle—Dala-banan har Gefle blifvit den förnämsta transitohamnen för Dalarnes handel. — Bland läroanstalter märkas ett högre allmänt läroverk, en navigationsskola och en högre borgarskola.

Efter en stor eldsvåda, som 1869 ödelade hela den del af staden, som ligger norr om Gafleån, har denna stadsdel blifvit på ett synnerligt prydligt sätt återuppbyggd. Gatorna äro breda, kanske alltför breda, delvis planterade, och husen ståtliga. Här ligga *Stora* eller *Helga Trefaldighetskyrkan,* rådhuset, stadshuset, allmänna läroverket m. fl. offentliga byggnader; söder om ån är

landshöfdingeresidenset eller *slottet* beläget. Längst ån gå vackra alléer, och vid den ligger äfven den vidsträckta stadsträdgården, väster om staden.

Söderhamn, stapelstad vid innersta hörnet af *Söderfjärden,* på båda sidor om en i denna fjärd utflytande å, anlades i början af 1600-talet och fick stadsprivilegier 1620. Från stadens grundläggning ända in på vårt århundrade var vapentillverkning en dess hufvudnäring. Folkmängden utgjorde 1860: 2.786 inv., 1870: 4.656, 1880: 7.937, 1890: 10.093 och 1894: 10.102 inv. Dock är den egentliga staden ingalunda så stor, som man af dessa folkmängdssiffror skulle kunna tro. Stadens område är nämligen mycket stort, större än Stockholms öfverståthållarskap, och på det samma ligga flera ganska bebyggda orter, hvilkas folkmängd inräknas i stadens, såsom uthamnen *Stugsund,* hvilken nu är stadens hufvudhamn, hamnarne *Källskär* och *Sandarne,* sågverken *Maryhill, Grundvik, Asbacka* och *Långrör* m. m. Trävaruindustrien, fiske, åkerbruk och sjöfart äro de viktigaste näringsgrenarna. Staden har 7 fabriker med 262.000 kr. i tillverkningsvärde (1892), däribland 2 bryggerier (83.000 kr.) och 2 mekaniska verkstäder (150.000 kr.). Handtverkarne voro detta år 95 med 101 arbetare, handlandena 136 med 84 biträden. Stadens handelsflotta bestod af 28 fartyg om 4.062 ton; till dess hamnar anlände 836 fartyg om 265.036 ton. — I Söderhamn finns ett femklassigt läroverk.

Söderhamn har vackra omgifningar endast åt hafssidan, och här ligga en mängd villor och andra anläggningar. I sina äldre delar är staden oregelbundet byggd, men kring dessa hafva under senare år uppvuxit regelbundna, väl bebyggda kvarter. Stadens kyrka är en af de vackraste i Norrland.

Hudiksvall, stapelstad, är beläget på näset emellan *Hudiksvallsfjärden* och en mindre insjö, *Lilla fjärden* eller

Hudviken. Staden utbreder sig uppåt höjderna kring dessa vatten och omgifves af berg och skogshöjder. Den är mycket regelbundet byggd med raka och breda gator samt flera öppna platser; i det stora hela skiljer den sig dock icke från våra vanliga småstäder. Hudiksvall hade 1860: 2.656 inv., 1870: 3,241, 1880: 4.331, 1890: 4.804 och 1894: 4.531 inv. En ansenlig del af befolkningen har sin utkomst af den trävaruindustri, som idkas af Hudiksvalls trävaruaktiebolag; för öfrigt är handel, sjöfart, fiske och industri de viktigaste näringskällorna. Staden hade 1892 8 fabriker med 353.600 kr. i tillverkningsvärde, däribland 3 tobaksfabriker (272.000 kr.) och 2 bryggerier (70.000 kr.). Handtverkarne voro 73 med 110 arbetare, handlandena 61 med 50 biträden. Stadens handelsflotta räknade 12 fartyg om 3.258 ton, och till dess hamn ankommo 753 fartyg om 186.456 ton. — I Hudiksvall finnes ett högre allmänt läroverk.

Hudiksvall anlades 1580 och är Norrlands näst äldsta stad, men flyttades 1640 till sin nuvarande plats. Någon större betydelse lyckades staden aldrig vinna, och dess utveckling har äfven under de senare åren varit trög.

Landsbygd.

Gefleborgs län är deladt i 4 fögderier.

I. **Gestriklands fögderi** (4.398.99 kv.-km., 52.179 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt och bildar *Gestriklands domsaga.* Det omfattar 12 socknar och 1 sockendel.

Hedesunda socken sträcker sig delvis söder om Dalälfven; i Högbo socken ligga *Högbo* och *Sandvikens* järnbruk; i Valbo socken *Mackmyra, Forsbacka* och *Tolffors* järnbruk, *Bomhusuddens* ångsåg och stora hyfleri, *Mackmyra* sulfitfabrik, *Gadö* filfabrik samt *Margretehills* järnvägsstation; i Hille socken *Hilleviks* masugn, *Oslättfors* järnbruk; i Hamrånge socken *Axmars* bruk, *Norrsundets, Vifors* och *Viksjö* sågverk; i Ockelbo socken *Ockelboverken,* till hvilka höra *Åbro* och *Jädraås* masugnar, *Vij, Brattfors* och *Åmots* bruk, det sistnämnda beläget i Åmots kapellförsamling; i Jäderbo (Järbo) socken *Kungsfors* bruk; i Ofvansjö socken *Kungsgårdens* och *Hammarby* järnbruk samt *Hammarby* trämassefabrik,

Urfors hästskofabrik, *Ashammars* bruk och sågverk samt *Storviks* viktiga järnvägsstation; i Torsåkers socken *Hofors*, *Robertsholms* och *Gammelstilla* järnbruk samt *Edskens* masugn; i Öster Färnebo socken *Gysinge* järnbruk samt *Grönsinka* masugn.

II. **Södra Helsinglands fögderi** (4.711.39 kv.-km., 45.990 inv.) utgör 8 länsmansdistrikt och bildar *Södra Helsinglands domsaga*. Det omfattar 12 socknar.

I Hanebo socken ligger *Kilafors* järnbruk; i Bollnäs socken *Bollnäs* stora stationssamhälle, *Sunnerstaholms*, *Annefors* och *Katrinebergs* nedlagda järnbruk, *Åsbacka* m. fl. sågverk; i Alfta socken *Högsvedsbergs* gård och *Svabenverks* bruk; i Ofvanåkers socken *Edsbyströms* sågverk; i Voxna socken *Voxna* bruk; i Skogs socken *Tönshammars* bruk, *Gullgrufva* och *Sunnäs* gårdar; i Söderala socken *Ljusne* stora sågverk och järnbruk, *Maråkers* järnbruk, *Bergviks*, *Ala* och *Askesta* stora sågverk; i Mo socken *Mohed*, Helsinge regementes exercisplats; i Norrala socken *Djupviks* och *Utviks* sågverk.

III. **Norra Helsinglands fögderi** (4.002.24 kv.-km., 41.298 inv.) utgör 9 länsmansdistrikt och bildar *Norra Helsinglands domsaga*. Fögderiet omfattar 17 socknar.

I Enångers socken ligga *Långvinds* och *Boda* bruk; i Njutångers socken *Iggesunds* bruk; i Nianfors kapellförsamling *Nianfors* bruk; i Idenors socken *Saltviks* sågverk; i Forsa socken *Forsa* ångsåg; i Rogsta socken *Arnö* ångsåg; i Harmångers socken *Ströms* bruk och *Stocka* sågverk; i Jättendals socken *Jättendals* lastageplats; i Gnarps socken *Gnarps* sågverk och masugn; i Bergsjö socken *Andersfors* nedlagda järnbruk; i Hassela socken *Franshammars* nedlagda järnbruk; i Bjuråkers socken *Strömbacka* och *Hedvigsfors* bruk, *Movikens* masugn samt *Friggesunds* sågverk; i Delsbo socken *Sunnansjö* och *Storåns* sågverk.

IV. **Västra Helsinglands fögderi** (5.996.3 kv.-km., 29.076 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Västra Helsinglands domsaga*. Det omfattar 8 socknar.

I Arbrå socken ligger *Vallsta* ångsåg; i Järfsö socken *Karsjö* och *Järfsö* järnvägsstationer; i Ljusdals socken *Ljusdals* stationssamhälle, *Bäckebo* skogsegendom och *Hybo* ångsåg; i Ramsjö socken *Bäfvertjärn* m. fl. stora skogsegendomar; i Färila socken *Björsö*, *Föne* och *Gällsjö* skogsegendomar; i Los socken *Brännmyra* och *Borrsjö* skogsegendomar; Hamra kapellförsamling utgöres af den s. k. Orsa finnmark inom provinsen Dalarne.

32. Västernorrlands län.

Detta län omfattar Medelpad och Ångermanland utom Nordmalings och Bjurholms socknar, som tillhöra Västerbottens län. Det är beläget mellan 63° 24′ och 66° 20′ n. b. samt 14° 19′ och 21° 36′ ö. Gr. Arealen utgör 25.484.85 kv.-km., däraf 1.421.48 kv.-km. vatten. Folkmängden steg 1892 till 212.028 inv., af hvilka 105.726 voro mankön och 106.302 kvinnkön. I länets städer bodde 21.234 inv., på landsbygden 190.794. Folktillväxten utgjorde under åren 1880—90: 39.568 inv. eller 23.2 %, den största i hela landet näst Stockholms stads. Folktätheten var 1890 9 på 1 kv.-km.

Länets naturförhållanden äro så omväxlande, att man här inom ett inskränkt område träffar alla de skarpa motsatser, som karakterisera Sveriges och särskildt Norrlands natur. Vid Ångermanälfvens och Indalsälfvens stränder möta de härligaste naturscenerier, vårt land har att uppvisa, den fruktbara och väl odlade jorden kommer åskådaren att glömma landets nordliga läge; den lifliga industriverksamheten vid Alnösundet och Ångermanälfvens stränder har här samlat en folkmängd, som torde vara den tätaste under en så nordlig breddgrad (Sköns socken hade 1890 en folkmängdstäthet af 245 inv. pr kv.-km.). Men vid sidan häraf finnas öde obygder i länets nordligare delar, där odlad bygd endast sparsamt förekommer i närheten af de stora vattendragen.

Befolkningen i sågverksdistrikten är af mycket blandadt ursprung, i det att hit samlats arbetare från Sveriges flesta län äfvensom från Finland. Mera sällan hafva dessa invandrare blifvit jordbrukare, och därför är det hos bondeklassen, man har att söka den ursprungliga folkkarakteren, om också äfven här denna modifierats genom inflytande från andra håll.

De egenskaper, som vi förr framhållit såsom utmärkande för norrländingarna i allmänhet, återfinnas hos detta läns befolkning kanske mer utpräglade än på andra ställen. Den böjelse för lyx, som framträder hos hela vårt folk, träffas äfven här och har utvecklats genom de goda inkomster, som försäljning af skogen medfört. Bondgårdarne äro prydliga och stora, ofta i två våningar, hvarvid det understundom förekommer, att den öfre är oinredd och oanvänd. Möblering och husgeråd äro i välmående hem både dyrbara och rikliga. — Befolkningen är ärlig och pålitlig med sinne för ordning och snygghet, till lynnet något trög, helst då det är fråga om nyheter, som strida mot dess gamla vanor. Gröfre brott äro mycket sällsynta bland den fastare befolkningen.

Näringar. Åkerbruket. Ehuru jorden i floddalarna och vid kusten är väl odlad och mycket fruktbar, så är dock jordbruket icke länets hufvudnäring, utan äfven den jordbrukande klassen beror till väsentlig del af trävaruhandteringen. Liksom i de andra norrländska länen ägas stora åkerbruksområden af sågverk och bruk, och dessa odlas efter de principer, som numera gjort sig gällande i landets sydligare delar. Äfven allmogen börjar följa detta exempel, så att bättre odlingssätt och moderna åkerbruksredskap alltmer komma till användning. Dock sakna stora delar af länet nödiga kommunikationsmedel, och i de nordligare trakterna skadar frosten ofta skördarne. Här blir åkerbruket i ännu högre grad än annorstädes en binäring, som icke förmår väcka

tillräckligt intresse, för att dess idkare skulle sträfva att införa några förbättringar.

Länet hade 1892: 1.763.27 mantal, delade på 9.707 brukningsdelar, af hvilka blott 794 odlades af arrendatorer. Endast 4 hade en areal af mer än 100 hektar och endast 1 mer än 200 hektar. Af länets hela ägovidd utgjorde 6.08 % inägor, 66.08 % skog samt 27.84 % inproduktiv jord. Af inägorna voro 341 hektar träd-, humle- och kålgård, 66.175 hektar åker eller annan odlad jord, 53.961 hektar naturlig äng. — De förnämsta skördesiffrorna voro 1893: 37.100 hektoliter *råg,* 388.000 hl. *korn,* 128.800 hl. *hafre,* 549.000 hl. *potatis.*

Boskapsskötseln har i de tätare befolkade bygderna vunnit en rask utveckling under de senare åren, särdeles i närheten af städerna och sågverken, där mjölk och mejeriprodukter med lätthet kunna försäljas. Bymejerier finnas numera i trakter, där byarna ligga någorlunda tätt. Men i de aflägsnare skogsbygderna har icke heller denna näringsgren kunnat vinna någon utveckling, enär de enskilda gårdarna ligga alltför långt ifrån hvarandra, för att mejerier skulle kunna anläggas, och ingen möjlighet här finnes att få sälja ladugårdens afkastning. Länet är därför nödsakadt att årligen importera både kött och smör, mestadels från Finland.

Kreatursstocken var 1892: 17.063 *hästar,* 65.099 *nötkreatur,* 58.137 *får,* 12.079 *getter,* 11.000 *svin,* 36.000 *fjäderfä.*

Skogshushållning och trävarurörelse äro detta läns viktigaste näringskällor. Den skogbärande marken öfverstiger 1 mill. hektar, men inom länet förädlas äfven trävaror från stora delar af Jämtlands och Västerbottens län, inom hvilka länets större floder upprinna. De mindre skogsägarne hafva ofta nedhuggit sin skog utan tanke på återväxten, och därför träffas mångenstädes numera kalhuggna sträckor, som förr varit täckta af skog.

Men de stora sågverken vårda sin skog på ett mönstergiltigt sätt. Då man i främsta rummet afverkat den äldre, gröfre skogen, och den nya icke ännu hunnit fullt utväxa, så har dimensionen å virke på senare tiden nedgått och till och med en kännbar brist gjort sig gällande i fråga om gröfre virke. Exporten omfattar därför numera ofta mycket små stockar, hvilka, då de äro alltför obetydliga för att kunna försågas, utföras under namn af *pitprops* och i utländska grufdistrikt användas till grufstöttor. Denna pitpropsexport är nu de norrländska skogarnes största fara, enär genom densamma förhindras uppkomsten af fullmogna träd.

Enligt länsstyrelsens uppgift afverkades och flottades i länets vattendrag år 1888: 9.8 mill. sågtimmer och bjälkar, 1889: 10.4 mill. och 1890: 10.6 mill. Häraf kommo på Ångermanälfven 1888: 3.3 mill., 1889: 3.5 mill. och 1890: 3.7 mill.; på Indalsälfven 1888: 3.3 mill., 1889: 3.2 mill. och 1890: 4 mill.; samt på Ljungan 1888: 2 mill., 1889: 2.5 mill. och 1890: 2.2 mill.

Antalet sågverk med ångsågar var 1890 i Ångermanland 55 och i Medelpad 38; i det förra landskapet funnos dessutom 104 vattensågar, i det senare 9 utom några mindre. Sågarna i Ångermanland beräknades årligen i medeltal försåga nära 6 mill. timmer och sågarna i Medelpad 5.2 mill. De största sågverken ligga sålunda i Medelpad, särdeles vid Alnösundet. Främst stå här *Skönviks* och *Östrands* ångsågar, som tillsammans försågade 500.000 timmer, därnäst *Svartvik* (370.000), *Kubikenborg* (270.000), *Vifsta varf* (260.000), *Byn* (246.000), *Mon* (223.000), *Sund* och *Nyvik* (220.000), *Tunadal* (210.000), *Ortviken* (208.000) samt dessutom 14 verk med en timmersiffra af 100—200.000. Vid Ångermanälfven är det största sågverket *Kramfors* (375.000), därnäst *Bollsta* (280.000), *Lugnvik* (197.000), *Kungsgården* (192.000). Vid älfven ligga dessutom 13 sågverk, som hvartdera försåga

öfver 100.000 timmer. Af andra sågverk i Ångermanland äro de största *Domsjö* (200.000), *Gideå* och *Husum* (191.000), *Hernösands* (187.000) och *Mo* vattensåg (170.000).

Exporten utgjorde år 1890 från Hernösands tullkammardistrikt 920.318 kub.-met. och från Sundsvalls 1.2 mill. kub.-met.

Den summa, som årligen utbetalas i arbetslöner för trävaruindustrien, beräknas till 11 mill. kr.; sågtimrets värde på rot beräknas till 2 kr. pr stock. Då nu årligen försågas öfver 11 mill. timmer, så lämnar detta skogsägarne en årlig inkomst af 22 mill. kr.

De öfriga industrier, i hvilka trä förädlas, äro obetydliga. År 1892 fanns blott en trämassefabrik (vid Björkå i Ångermanland) med ett obetydligt produktionsvärde (72.000 kr.) samt ett likaledes mindre betydande hyfleri, en laggkärlsfabrik m. m. Tjärbränning och pottaskberedning ha förr varit af vikt, men äro nu i ständigt tillbakagående. Däremot bedrifves kolning i stor skala, hvarvid som materiel vanligen användas ribb och annat sågaffall.

Jakt och fiske. *Jakten* har knappast längre någon betydelse som inkomstkälla. Däremot är *fisket* en viktig näringsgren både vid hafskusten och de stora älfvarna. Viktigast är strömmingsfisket vid kusten. Under åren 1886—1890 beräknades dess värde till 211.300 kr. pr år och fångsten till 18.100 tunnor årligen i medeltal. Lax fångas dels i hafvet, dels i floderna. Under nyss nämnda år steg fångsten till 22.500 kilogram årligen. Sikfisket steg under samma år till 16.700 kg. pr år. Hela värdet af dessa tre fisken beräknades 1886—90 till 240.000 kr. pr år. Värdet af annat fiske var omkr. 4.000 kr. — Vid strömmingsfisket deltogo i medeltal årligen 1.545 fiskare — utom kvinnor och barn — med 902 båtar. Af strömmingsfångsten bereddes omkr. 1.500—1.800 tunnor till s. k. surströmming.

Bergsbruk. Någon verklig malmbrytning förekommer icke inom länet, enär de malmfyndigheter, som där finnas, visat sig alltför fattiga. 1893 erhöllos ur *Södra Saggmyrsgrufvan* i Attmars socken 30 ton svafvelkis, och äfven vid några andra grufvor hafva försöksarbeten anställts, men utan lyckligare resultat.

I länet finnas 6 masugnar, men endast vid 2 af dessa förekom tackjärnstillverkning år 1893 (7.305 ton). Malmen hämtas från sydligare delar af riket.

Industri. I förhållande till sågindustrien är länets öfriga industri af ringa betydelse. Fabrikernas antal var 1892 87 och deras tillverkningsvärde 2.09 mill. kr., hvilket var 0.63 % af hela landets. Bland fabrikerna märkas 9 bryggerier med ett tillverkningsvärde af 686.000 kr., 15 mekaniska verkstäder (350.000 kr.), 5 snickerifabriker (186.000 kr.), 18 tegelbruk (60.000 kr.), 2 tobaksfabriker (70.000 kr.) och 2 glasbruk (285.000 kr.). Af fabrikerna lågo 60 på landsbygden med 1.09 mill kr. i tillverkningsvärde. — Handtverkarnes antal var 894 med 927 arbetare, däraf på landsbygden 652 med 403 arbetare. Hemslöjden intar icke någon mer framstående plats. Den förr berömda tillverkningen af s. k. premielärft („prima lärft“) i norra delen af Ångermanland har nu till största delen upphört.

Handeln och *sjöfarten* äro i hög grad utvecklade, en gifven följd af den stora träexporten. Men äfven importen är ansenlig, särdeles till Sundsvall, som är den naturliga importhamnen icke blott för Medelpad, utan äfven för största delen af Jämtland. Till länets hamnar anlände 1892 1.262 fartyg om 813.498 ton från inrikes orter och 2.484 fartyg om 1.025.236 ton från utrikes. Länets egen handelsflotta räknade 251 fartyg om 32.124 ton, däraf 159 fartyg af 14.476 ton hörde hemma på länets landsbygd. — Antalet handlande var samma år

1.053 med 770 biträden; bland dessa tillhörde 599 med 285 biträden landsbygden.

Städer:

I Västernorrlands län ligga 3 städer: *Sundsvall, Hernösand* och *Örnsköldsvik.*

Sundsvall, stapelstad vid *Selångersåns* utlopp i Stadsfjärden af Bottniska viken, anlades af Gustaf II Adolf ett stycke s.v. om den nuvarande platsen, dit det flyttades 1649 och 1650. Under åren 1762—78 var det säte för landshöfdingen. Sundsvall erhöll 1765 gemensam stapelrätt med Hernösand och 1812 egen stapelrätt. Länge var staden utan all betydelse. Folkmängden, som 1805 var blott 1.471 inv., hade ännu 1850 icke vuxit till mer än 2.837 inv. Men då Norrlands utveckling vid denna tid började raskare tilltaga, då framför allt dess skogsprodukter började blifva en eftersökt vara på världsmarknaden, då började ock Sundsvalls för våra förhållanden ovanliga utveckling. Genom sitt ypperliga läge midt emellan Ljungans och Indalsälfvens utlopp och vid en utmärkt hamn blef Sundsvall snart det öfre Norrlands lifligaste sjöstad. Ett 30-tal sågverk hafva uppstått i stadens närmaste grannskap dels på fastlandet dels på Alnön, och från Sundsvall exporteras nu mer trävaror än från någon annan hamn icke blott i Sverige, utan i hela Europa. Folkmängden var 1860: 4.432 inv., 1870: 6.405, 1880: 9.116, 1890: 13.315 och 1894: 13.911 inv. Men denna siffra måste betydligt ökas, om hänsyn tages till den mängd löst folk, som från andra orter hitströmmar för att söka arbete. Rörelsen på stadens gator är större än i någon annan svensk stad af liknande storlek. Genom Sundsvalls—Ångebanan står numera Sundsvall i förbindelse med norra stambanan och har genom denna järnväg fått ökad betydelse såsom in- och exportort för Jämtland.

I Sundsvall funnos 1892 21 fabriker med ett tillverkningsvärde af 708.000 kr., häri icke inberäknade de stora sågverk, som ligga omedelbart vid staden. De största äro 3 bryggerier (354.000 kr.), 1 tobaksfabrik (65.000 kr.), 4 kem.-tekn. fabriker (63.000 kr.) och en snickerifabrik (40.000 kr.). Handtverkarne voro 128 med 269 arbetare, handlandena 281 med 295 biträden. Till stadens hamn anlände 4.733 fartyg om 258.440 ton från inrikes och 257 fartyg om 95.143 ton från utrikes orter. Stadens egen handelsflotta räknade 37 fartyg om 7.641 ton. — Sundsvall har ett på den reala linjen fullständigt allmänt läroverk.

Sundsvall förstördes till största delen genom en eldsvåda d. 25 juni 1888, men har därefter nybyggts i storstadsstil. Breda, raka gator, kantade med praktfulla stenhus gifva staden ett ståtligare utseende än någon annan af Sveriges mindre städer. Härtill komma mycket vackra omgifningar, uppfyllda af skogsbevuxna kullar och bergssträckningar.

Hernösand, stapelstad, säte för landshöfding och biskop, ligger till större delen på Hernön samt till en mindre del på en liten holme och på fastlandet. Orten var redan under medeltiden en besökt handelsplats och fick stadsprivilegier 1584 samt blef stapelstad 1765. — 1647 blef det säte för en superintendent, hvilken 1772 upphöjdes till biskop. Stadens gymnasium var i öfver 200 år den enda högre bildningsanstalten i hela Hernösands stift, och härigenom blef Hernösand det öfre Norrlands andliga centrum, hvilket det, såsom stiftstyrelsens säte, delvis fortfar att vara. Däremot har det ej lyckats konkurera med Sundsvall i ekonomiskt afseende, och orsaken härtill är i främsta rummet att söka i dess läge. Visserligen är dess hamn utmärkt, en af de bästa i Sverige, men det ligger så pass långt från Ångermanälfvens utlopp, att sjöfarten på denna går staden förbi.

— Invånarnes antal var 1850: 2.738, 1860: 3.239, 1870: 3.707, 1880: 5.370, 1890: 5.789 och 1894: 7.554. Till staden räknas i juridiskt och kyrkligt afseende hela Hernön.

Fabriksverksamheten är ej synnerligt betydande. 1892 funnos 5 fabriker med 273.000 kr. i tillverkningsvärde, däribland 1 bryggeri (143.000 kr.) och 1 mekanisk verkstad (100.000 kr.). Handtverkarne voro 57 med 184 arbetare, handlandena 118 med 114 biträden. Till staden anlände 3.782 fartyg om 310.013 ton från inländska orter och 148 fartyg om 56.484 ton från utländska. Stadens egen handelsflotta bestod af 39 fartyg om 9.391 ton. Genom Hernösands—Sollefteå järnväg står staden i förbindelse med norra stambanan. — I Hernösand finnas ett på den klassiska linjen fullständigt högre läroverk, ett folkskollärareseminarium, en navigationsskola, ett döfstuminstitut m. fl. undervisningsanstalter samt ett hospital för vansinnige.

Hernösands läge är mycket vackert, men staden är i sina äldre delar trång och nästan uteslutande bebyggd med trähus. Den äger en stor och prydlig skeppsbro samt några mer framstående allmänna byggnader, såsom den vackra domkyrkan, landshöfdingeresidenset, stadshuset (förr högre elementarläroverk), det högre allmänna läroverket m. fl. samt en synnerligt vacker stadsträdgård. Af betydelse för hela länet är trädgårdsföreningens anläggning, från hvilken fruktträd och andra trädgårdsväxter spridas till länets olika delar.

Örnsköldsvik anlades 1842 och blef stad 1893. Invånarnes antal var 1870: 481, 1880: 728, 1890: 1.094 och 1894: 2.002. Fabriksrörelsen inskränkte sig 1892 till ett bryggeri (18.000 kr.); dessutom funnos 57 handtverkare med 71 arbetare och 55 handlande med 76 biträden. Hufvudnäringen är handel och sjöfart. De till stadens hamn ankomna fartygen voro 1892 från inrikes orter 431 om 87.804 ton och från utrikes 81 om 34.243 ton. Stadens

handelsflotta var 16 fartyg om 616 ton. — Genom bibanan Örnsköldsvik—Mellansel står staden i förbindelse med norra stambanan. Ett 4-klassigt allmänt läroverk finnes här.

Landsbygd.

Västernorrlands län är deladt i 5 fögderier.

I. **Medelpads Västra fögderi** (4.658.74 kv.-km., 30.692 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar *Medelpads Västra domsaga*. Till fögderiet höra 8 socknar.

I Sättna socken ligger *Norafors*, förr järnbruk; i Tuna socken *Matfors* mekaniska verkstad; i Attmars socken *Sörfors* järnbruk och sågverk; i Stöde socken *Nedansjö* nedlagda järnverk; i Torps socken *Torpshammars* järnvägsstation.

II. **Medelpads Östra fögderi** (2.556.33 kv.-km., 42.750 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt och bildar *Medelpads Östra domsaga*. Socknarna äro 10.

I Njurunda socken ligga *Svartviks* sågverk, det största i länet, *Galtströms* bruksegendom och vattensåg, *Klampenborgs*, *Nyhamns*, *Stockviks*, *Essviks* och *Juniskärs* ångsågar och lastageplatser; i Sköns socken sågverken *Kubikenborg*, *Mon*, *Byn*, *Ortviken*, *Tunadal*, *Johannesdal*, *Sund* och *Skönvik* samt *Merlo* slottslika gård; i Timrå socken sågverken *Östrand*, *Vifsta varf* och *Fagervik;* i Alnö socken, som omfattar Alnön, sågverken *Utvik*, *Ankarsvik*, *Myrnäs*, *Karlsvik*, *Gustafsberg*, *Strand*, *Alvik*, *Vii*, *Nyvik*, *Johannesvik*, *Hofvid*, *Eriksdal* m. fl.; i Indals socken *Sulå*, förr järnbruk; i Indals-Liden socken *Sillre skogsskola;* i Holms socken *Österström*, utgångspunkt för en liten smalspårig järnväg, med hvilken timmer forslas från Holmsjön till Indalsälfven; i Ljustorps socken *Lagfors* nedlagda järnbruk; i Hässjö socken *Lögdö* nedlagda järnbruk, sågverken *Alafors*, *Söråker*, *Norrvik* och *Sörvik*, *Fjäls glasbruk*, och *Åvike järnbruk* och *vattensåg*.

III. **Södra Ångermanlands Nedre fögderi** (2.720.42 kv.-km., 37.290 inv.) utgör 5 länsmansdistrikt. Tre af fögderiets tingslag (Säbrå, Gudmundrå och Nora) bilda *Ångermanlands Södra domsaga* (1.711.85 kv.-km., 25.863 inv.). Det fjärde, Boteå, hör till *Ångermanlands Mellersta domsaga* (se nedan). Till fögderiet höra 17 socknar.

Till Säbrå socken hör Lungön vid Ångermanälfvens mynning; i

Viksjö socken ligger *Västanå* nedlagda järnbruk; i Högsjö socken *Utansjö* bruk samt flera sågverk, såsom *Ramvik, Rö, Västby* och *Åbord;* i Gudmundrå socken sågverken *Frånö, Brunne, Björknäs, Fjärdvik, Svanö, Strömnäs, Kramfors,* det största i Ångermanland, *Sprängsviken, Sandviken, Dynäs;* i Nora socken *Nordviks* landtbruksskola; i Bjärtrå socken *Sandö glasbruk* och *sågverk, Lugnviks, Dals, Köja* och *Kungsgårdens* sågverk; i Ytterlännäs socken *Bollsta bruk* med ångsåg och masugn, *Väija* och *Rossö* ångsågar samt *Nylands* hamn och lastageplats, till hvilken Ångermanälfven trafikeras med de största fartyg; i Styrnäs socken låg under unionstiden det befästade slottet *Styresholm;* i Boteå socken ligger *Gålsjö bruk;* i Öfverlännäs socken säteriet *Holm* och *Björkå* sågverk; i Sånga socken *Sånga mo,* exercisplats för Väster-Norrlands regemente, samt invid den *Sånga* hälsobrunn.

IV. **Södra Ångermanlands Öfre fögderi** (8.079.43 kv.-km., 31.398 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt. Af fögderiets 3 tingslag bildar Sollefteå tillsammans med Boteå tingslag af föregående fögderi *Ångermanlands Mellersta domsaga* (2.091.10 kv.-km., 21.596 inv.); de båda öfriga, Resele och Ramsele tingslag, bilda *Ångermanlands Västra domsaga* (6.996.90 kv.-km., 21.229 inv.). Till fögderiet höra 14 socknar och 2 sockendelar.

I Sollefteå socken ligger den stora byn *Sollefteå* (1.200 inv.), med liflig handel och stadslikt utseende, järnvägsstation, slutpunkt för segelfarten på den nedre delen af Ångermanälfven; i Långsele socken *Forse bruk;* i Graninge socken *Graninge* nedlagda järnbruk, hvilket jämte Bollsta, Forse, Sollefteå bruk m. m. äges af Graningeverkens aktiebolag, länets största jordägare (tax.-värdet å dess egendom är öfver 2 mill. kr.); i Ådals-Lidens socken finnes Ångermanlands största vattenfall *Nämndforsen.* Denna socken jämte *Resele* i söder och *Junsele* i norr höra till Ångermanlands vackraste trakter. Ofvan Helgum ligga vid Faxe älf socknarna *Edsele* och *Ramsele,* vid Fjällsjö älf *Fjällsjö, Bodum* och *Tåsjö.*

V. **Norra Ångermanlands fögderi** (7.408.15 kv.-km., 47.629 inv.) utgör 8 länsmansdistrikt och bildar *Norra Ångermanlands domsaga.* Socknarnas antal är 14.

I Nordingrå socken ligger *Salsåkers* sågverk; i Ullångers socken *Mäja* sågverk; i Nätra socken *Bjästa, Näske* och *Fors* ångsågar samt *Köpmanholmens* lastageplats; i Själevads socken *Domsjö* och *Alfredshems* sågverk; i Mo socken *Mo* nedlagda bruk; i Arnäs socken *Alne* och *Jerfeds* sågverk; i Gideå socken *Gideå* nedlagda järnbruk; i Grundsunda socken *Husums* stora sågverk.

33. Jämtlands län.

Jämtlands eller *Östersunds län* omfattar de båda landskapen Jämtland och Härjedalen samt Ytter-Hogdals socken med Ängersjö kapell af Helsingland. Det utbreder sig från 61° 34′ till 65° 7′ n. b. och från 12° till 17° 2′ ö. Gr. Arealen är 51.066 kv.-km., däraf 47.615.57 kv.-km. land och 3.450.43 kv.-km. vatten. — Folkmängden steg 1892 till 101.171 inv., 51.796 mankön och 49.375 kvinnkön. Endast inom ett annat län, Norrbottens, finnas likaledes flera män än kvinnor, dock är öfverskottet af de förra större i Jämtlands län. I länets enda stad bodde 5.443 inv., på landsbygden 95.728 inv. I denna landsbygdens folksiffra ingår ett antal af 907 lappar. — Under åren 1880—1890 hade folkmängden ökats med 16.832 inv. eller med öfver 20 %. Folktätheten var sistnämnda år 2.1 inv. på 1 kv.-km.

Länets invånare skilja sig icke i någon väsentligare grad från sina grannar i Västernorrlands län, med hvilka de sedan gamla tider stå i liflig beröring. De anses dock af dem vara listiga och ej fullt pålitliga i affärer, en mening, som har sin grund däri, att jämtar vanligen uppträda som hästhandlare i grannlänet och därvid väl gjort sig skyldiga till de knep, som pläga vara vanliga vid hästförsäljning. Sedan numer Jämtlands natursköna bygd blifvit en af Sveriges mest besökta turistorter, försvinna

hastigt gamla seder och bruk, och en förr okänd lyx utbreder sig allmer.

Näringar. Åkerbruk och boskapsskötsel. Trots sitt nordliga läge och sin höjd öfver hafvet är länet till en stor del väl lämpadt för dessa näringar. Särdeles utmärkt för sin fruktbara jordmån är trakten kring Storsjön, som äfven är väl odlad och tätt befolkad. Emellertid har ej åkerbruket vunnit någon större utveckling under senare tider, och orsaken härtill är att söka i den stora skogsafverkningen, som lockar bonden från jordens odlande och äfven så höjer dagsverksprisen, att åkerbrukaren ej förmår skaffa sig nödig arbetskraft. Slutligen hafva de stora sågverksbolagen ofta inköpt hemman för skogens skull och låtit jordbruket alldeles upphöra, ett missförhållande, som i detta län är vanligare än i andra. En följd af dessa förhållanden är, att länet icke har något öfverskott till försäljning af åkerbrukets produkter, utan tvärt om måste genom import fylla sina behof af allt slags säd. Odlingssästet är det från äldre tider vanliga: å gammal åker 3- och 4-skiftesbruk och delvis valläggning, å frostlända fält odlas gräs med vallbrott hvart femte eller sjette år. Däremot förekommer ordnadt växelbruk endast undantagsvis.

Af länets ägovidd beräknades 1892 blott 3.10 % vara inägor, 41.27 % skog samt 55.63 % improduktiv mark. Af inägorna voro 121.9 hektar träd-, humle- och kålgård, 46,750 hektar åker eller annan odlad jord, 17.158 hektar naturlig äng. Mantalen voro 1.107.8, delade i 8.104 brukningsdelar, af hvilka 814 odlades af arrendatorer. Ingen brukningsdel öfversteg 100 hektar. — De viktigaste skördesiffrorna voro 1893: 10.400 hektoliter *råg*, 146.100 hl. *korn*, 32.500 hl. *hafre*, 14.400 hl. *ärter* och 311.900 hl. *potatis*.

De underhållna kreaturen voro 1892: 14.741 *hästar*, 59.291 *nötkreatur*, 58.567 *får*, 30.814 *getter*, 7.739 *svin*,

15.643 *fjäderfä* och 52.550 *renar*. Länet är berömdt för sina utmärkta hästar, med hvilka en icke obetydlig exporthandel drifves, samt för sina nötkreatur, den s. k. Jämtlandsrasen. Det är också synnerligen väl lämpadt för kreatursskötsel och äger bättre villkor härför än de bäst lottade kulturländer. Jordmån och klimat framkalla en växtlighet, som icke kan öfverträffas vare sig i kvantitativt eller kvalitativt hänseende. Foderväxternas egenskap att gifva fet mjölk tilltager med höjden öfver hafvet, och vid Huså mejeriskola har, då kreaturen varit på fäbovallen under sommaren, det erhållits 1 skålpund smör af 3.2 kannor mjölk, ett resultat, hvartill intet slags fodring i andra orter lyckas komma. Men äfven denna näringsgren hindras genom skogsafverkningen. Distriktsmejerier finnas nu i olika delar af länet. Liksom i det öfriga Norrland föres en del af boskapen under sommaren till fjälls, där smör och ost beredas i fäbodarne.

Skogshushållning är äfven i detta län en hufvudnäring. Länets skogsareal var 1892 nära 1.4 mill. hektar. Vanligen flottas timret till Bottniska vikens stränder och sågas där, hvarför också sågverksindustrien icke har samma betydelse för detta län som för kustlänen. Största delen, omkring hälften, går utför Indalsälfven, i andra rummet kommer Ångermanälfven. Under åren 1886—90 flottades eller försändes med järnväg 25.2 mill. timmer, således i medeltal pr år öfver 5 mill., motsvarande 3.6 mill. träd årligen. Kolning förekommer ehuru ännu i mindre omfattning. 1890 utfördes 14.600 stigar kol ur länet.

Jakt och fiske hafva ringa betydelse som binäringar. Af större rofdjur dödades under åren 1886—90 i medeltal årligen 10 björnar, 7 vargar, 6 lodjur, 6 järfvar och 484 räfvar. För öfrigt är älg, hare och skogsfågel, i synnerhet ripor, de viktigaste föremålen för jakt.

Bergsbruk. Inom länet förekommer hvarken malmbrytning eller järnproduktion.

Industrien är af ringa omfattnining. År 1892 funnos blott 38 fabriker med 337 arbetare och ett tillverkningsvärde af 701.000 kr., däraf 32 med 558.000 kr. i t.-v. lågo på landsbygden. De viktigaste voro 5 bryggerier (78.000 kr.), 2 mek. verkstäder (78.000 kr.), 15 tegelbruk (20.000 kr.), 11 garfverier (28.000 kr.). Handtverkarne voro 363 med 359 arbetare, handlandena 526 med 251 biträden. Länets handelsflotta bestod af 23 fartyg om 493 ton.

Stad.

Jämtlands län har en stad: *Östersund.*

Östersund, uppstad och säte för landshöfdingen, anlades 1786 och hade ännu 1850 blott 817 inv. År 1870 var folkmängden 1.717 inv., 1880: 2.854, 1890: 5.333 och 1894: 6.067. Den snabba tillväxten sedan 1880 är en följd af järnvägen genom Jämtland, som fullbordades 1882, och vid hvilken staden ligger. Fabrikernas antal var 1892: 6 med ett produktionsvärde af nära 143.000 kr.; däribland 1 bryggeri (50.700 kr.), 1 mek. verkstad (35.000 kr.), 1 färgeri (17.000 kr.) och 2 garfverier (17.400 kr.). Antalet handtverkare var 84 med 206 arbetare och handlandena 114 med 117 biträden. Handelsflottan räknade 7 fartyg om 243 ton.

Östersund har ett vackert läge längs Storsjöns strand midt emot Frösön, med hvilken det är förenadt genom en bro. Det har ett högre allmänt läroverk samt är garnisonsort för Norrlands artilleriregemente och för Jämtlands regemente. De förnämsta byggnaderna äro länsresidenset och artillerikasernen. Kyrkan är byggd af trä.

Landsbygd.

Jämtlands län är deladt i 4 fögderier.

I. **Jämtlands Östra fögderi** (7.455.08 kv.-km., 27.612 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Jämtlands Östra domsaga*. Socknarnas antal är 17.

I Ragunda socken ligger den stora handelsplatsen *Ragunda kyrkoslätt;* i Fors socken järnvägsstationen *Bispgården;* i Håsjö socken järnvägsstationen *Håsjö;* genom Bräcke, Refsund, Lockne och Brunflo socknar går tvärbanan till Östersund; s.o. om Storsjön ligga Näs och Hackås socknar.

II. **Jämtlands Norra fögderi** (14.268.35 kv.-km., 26.027 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Jämtlands Norra domsaga*. Fögderiet har 13 socknar och 1 sockendel.

De bekantaste socknarna äro Hammerdal, Ström (länsdel), Frostviken, Lit, Häggenås, Föllinge, Rödön, Näskott och Ås.

III. **Jämtlands Västra fögderi** (12.267.08 kv.-km., 23.796 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt och bildar *Jämtlands Västra domsaga*. Socknarnas antal är 14.

De viktigaste socknarna äro Offerdal, Alsen, Mattmar, Undersåker, Mörsill, Åre, Kall, Hallen, Sunne, Frösön och Oviken.

IV. **Jämtlands Södra fögderi** (16.773.20 kv.-km., 17.687 inv.) utgör 7 länsmansdistrikt och bildar *Härjedalens domsaga*. Fögderiet omfattar 12 socknar samt 3 sockendelar.

De viktigaste socknarna äro Berg i Jämtland samt Sveg, Linsäll, Lillherrdal, Ytter-Hogdal, Hede, Vemdalen och Tennäs i Härjedalen.

---

34. Västerbottens län.

Västerbottens län eller *Umeå län* omfattar södra delen af landskapen Västerbotten och Lappland samt Nordmalings och Bjurholms socknar i Norra Ångermanland. Det är beläget mellan 63° 24′ och 66° 20′ n. br. samt 14° 19′ och 21° 36′ ö. Gr. Arealen är 58.947.30 kv.-km., däraf 55.729.74 kv.-km. land och 3.217.56 kv.-km. vatten. Länets största längd från n.v. till s.o. är 380 km., dess största bredd från s.v. till n.o. omkr. 200 km. — Folkmängden var 1892 127.292 inv., 63.561 män och 63.731 kvinnor. I länets städer bodde 4.650 inv., på dess landsbygd 122.642. I denna siffra ingår ett antal af 1.656 *lappar*. Under åren 1880—90 ökades folkmängden med 16.349 inv. eller med 15.3 %. Folktätheten var 1890 blott 2.2 inv. på 1 kv.-km.

Västerbottens fasta befolkning är ett kraftigt och härdadt släkte, som utmärker sig för laglydnad, ärlighet, förnöjsamhet och sedlighet, men på samma gång för tröghet och envishet. Den är vidare mycket allvarlig och i saknad af den glädtighet och liflighet, som finnes hos inbyggarne i vissa andra landsdelar. Folket i detta län är äfven i allmänhet religiöst, och då de stora afstånden hindra alla att infinna sig i kyrkorna, samlas man i stället till gemensam andakt i byarna, hvarvid en predikan läses ur någon postilla, vanligen Luthers eller Rutströms.

Lefnadssättet är enkelt både i fråga om kläder och föda samt bostäder. De enda undantagen härifrån gälla förbrukningen af kaffe och tobak, särdeles i lappmarkerna. Både män, kvinnor och 10—12-åriga barn röka tobak, och det är ingen ovanlighet, att 10 à 12 koppar starkt kaffe förtäras på dagen. Därför äro också magkatarrer de vanligaste sjukdomarna i dessa trakter. — Förhållandet emellan lapparna och de bofaste är icke godt, ehuru ej sämre än i Jämtlands eller Norrbottens län.

Näringar. Åkerbruk och boskapsskötsel. Dessa näringar hafva allt mer blifvit länets hufvudnäringar och mycket omhuldats af invånarne, sedan erfarenheten visat, att de väl löna sig äfven i dessa nordliga trakter. Detta gäller dock hufvudsakligen kustlandet, där numera växelbruk med fleråriga vallar är allmänt, medan i lappmarken ännu ensädesbruk förekommer. Bruket af konstgjorda gödningsämnen och nya, tidsenliga redskap är på det förra stället så allmänt, att endast få byar numera finnas, där ej slåttermaskiner, stifttröskverk och sädesharpor af nyaste och bästa modeller användas. Intresset för jordens torrläggning är likaledes i stigande. Dock producerar icke ännu länet tillräckligt med spannmål för eget behof.

År 1892 uppgafs det, att 3.18 % af länets ägovidd utgjordes af s. k. inägor, 39.02 % af skogbärande mark och 57.80 % af improduktiv jord. Af inägorna voro 89 kv.-km. träd-, humle- och kålgård, 63.046 kv.-km. åker och annan odlad jord och 92.035 kv.-km. naturlig äng. Mantalen voro 1.212.8, delade på 13.802 brukningsdelar, af hvilka 12.502 odlades af ägare och 1.300 af arrendatorer. Endast 4 brukningsdelar voro större än 100 har. — De viktigaste skördesiffrorna för år 1893 voro: 7.600 hektoliter *råg,* 242.600 hl. *korn* och 249.100 hl. *potatis.*

I ännu högre grad än åkerbruket har boskapsskötseln under senare åren utvecklats, särskildt genom upp-

komsten af en mängd mejerier, hvilka dock alla ligga i kusttrakten, ty i lappmarken upptages allmogen så af skogsafverkningen, att landtbruket och boskapsskötseln inskränka sig till det nödvändigaste. År 1890 funnos i Västerbotten 43 mejerier med 1.240 mjölkleverantörer. Den förarbetade mjölkmängden uppgick till 3.2 mill. liter, hvaraf erhöllos 247.000 kg. fullmogen sötmjölksost, som vid försäljningen inbragte omkr. 308.000 kr. Det är hufvudsakligen sådan ost, som framställes vid länets mejerier, och den har vunnit god marknad i sydligare landsdelar. Smör däremot exporteras endast i obetydlig mängd.

Äfven hästafveln har gått framåt både i fråga om hästarnes beskaffenhet och antal.

Kreatursstocken var 1892: 13.847 *hästar,* 67.987 *nötkreatur,* 49.214 *får,* 3.255 *getter,* 6.434 *svin,* omkr. 15.000 *fjäderfä* och 39.100 *renar.*

Skogshushållning. Länets skogsareal beräknades 1892 till öfver 1 mill. hektar, till största delen belägna i de inre länsdelarna. I kustbygden hade en från äldre tider pågående skogshuggning så förödt skogarna, att fara för skogsbrist hotade. Statsmakterna måste därför ingripa och genom speciella lagar förbjuda afverkning af mindre skog i detta län och i Norrbottens, där liknande förhållanden rådde. Under skyddet af dessa lagar, hvilkas gagn numera af alla erkännes, har skogen börjat återväxa och skall i en ej alltför aflägsen framtid ånyo blifva en värderik inkomstkälla för jordägaren. Men innan detta skett, äger kustlandet föga skogstillgång öfver sitt eget husbehof. Annorlunda är förhållandet inom lappmarken. Visserligen har äfven där rådt skogssköfling, och sådan förekommer väl än i dag, men skogarna hafva dock i jämförelsevis sen tid börjat afverkas och hafva därför ej kunnat utrotas. Då numera de stora sågverksbolagen blifvit ägare till vidsträckta områden,

införa de i sitt eget intresse en rationell skogsvård, liksom en sådan naturligtvis äfven finnes på kronans vidsträckta skogsdomäner.

Endast en del af det virke, som afverkas i länet, försågas inom dess område, enär stora mängder genom Ångermanälfven och Gideåns vattendrag flottas till Västernorrlands län och sågas där. Under åren 1886—90 fördes på detta sätt med Ångermanälfven omkr. 190.000 sågtimmer årligen från Västerbotten till Västernorrlands län. Från Västerbottens sågverk försåldes under samma tid i medeltal årligen 228.905 kub.met. virke till ett värde af öfver 3.86 mill. kr.

De största sågverken äro *Robertsfors, Obbola, Sandvik, Nordmaling, Holmsund, Klemensnäs, Ytterstfors, Holmfors, Klintfors, Lejonström, Säfvenäs* och *Ursvik.*

Tillverkning af tjära bedrifves allmänt inom Degerfors revir samt i vissa delar af Burträsk, Norsjö och Lycksele revir. Från Skellefteå tullkammardistrikt exporterades under åren 1886—90 i medeltal årligen 960,000 kg. af denna vara.

Jakten är en binäring, som i lappmarken icke saknar ekonomisk betydelse. Föremål för den äro samma villebråd som i Jämtlands län. Älgen, som förr varit fridlyst, har sedermera nästan utrotats. Af rofdjur förekomma björnar och vargar i ganska stor mängd i fjällsocknarna. En flock på 8 stycken lärer för några år sedan på en gång varit synlig i Tärna socken. Vargen är renhjordarnes farligaste fiende.

Fisket är af icke ringa betydelse såväl vid kusten som i de lapska sjöarna, men några yrkesfiskare finnas icke inom länet. Kustfisket bedrifves hufvudsakligen efter strömming och lax samt sik. Det betydligaste laxfisket är i Ume älf och skärgården i dess närhet, inom hvilket område det vissa år kan afkasta öfver 75,000 kr.

Bergsbruk. Den enda malmfyndigheten af någon betydelse är *Näsbergs* järnmalmsfält i Jörns socken, men någon malmbrytning har dock icke ännu ägt rum därstädes. Masugnar finnas vid *Robertsfors, Hörnefors* och *Olofsfors,* men vanligen stå de obegagnade. År 1893 producerades 573 ton tackjärn, 551 ton smältstycken och 222 ton stångjärn.

Industri. Med hänsyn till fabriksindustriens produktionsvärde står Västerbottens län sist bland alla län. År 1892 funnos där 21 fabriker med 111 arbetare och 155.000 kr. i tillverkningsvärde, hvilket blott var 0.5 % af hela landets. De största verken voro 4 bryggerier (66.000 kr.) och 4 mek. verkstäder (70.000 kr.). Antalet handtverkare var 713 med 178 arbetare, antalet handlande 389 med 187 biträden. — Länets handelsflotta var samma år 47 fartyg om 8.725 ton.

Städer.

I Västerbottens län ligga 2 städer: *Umeå* och *Skellefteå.*

Umeå (Ume), stapelstad och säte för landshöfdingen, är beläget på norra stranden af Ume älf omkr. 18 km. från hafvet; en 300 meter lång bro förenar staden med älfvens södra strand. Endast fartyg om högst 2.8 met. djupgående kunna komma upp till staden; större fartyg måste stanna vid någon af hamnplatserna längre ned, *Holmsund, Djupvik, Sandvik* eller *Bredskär,* vanligast vid den förstnämnda. Invånarnes antal var 1860: 1.855, 1870: 2.565, 1880: 2.818, 1890: 3.223 och 1894: 3.379. År 1892 funnos 6 fabriker med 13.800 kr. i tillverkningsvärde, däribland 2 färgerier (10.000 kr.). Antalet handlande var 45 med 55 biträden och handtverkarne 34 med 87 arbetare. Till Umeå anlände 1892 från utrikes orter 10 fartyg om 1.031 ton och från inrikes 1.122 far-

tyg om 65.001 ton. Stadens handelsflotta bestod af 13 fartyg om 2.816 ton.

Umeå anlades 1622. Den 25 Juni 1888 nedbrann största delen af staden samt fick därefter en regelbunden stadsplan, som dock icke ännu kunnat genomföras. I staden finnes ett fullständigt högre läroverk.

Skellefteå (Skellefte), stapelstad på norra stranden af Skellefte älf omkr. 10 km. från dess utlopp i Ursviksfjärden. Staden är en af våra yngsta, anlagd 1845. Den är regelbundet byggd, men har inga märkligare byggnader. Folkmängden var 1860: 347 inv., 1870: 577, 1880: 877, 1890: 1.166, och 1893: 1.187 inv. Fabriksindustrien representeras af ett bryggeri (21.500 kr.); handtverkarne voro 1892 65 med 49 arbetare och handlandena 31 med 30 biträden. Till *Ursviken,* som är Skellefteås uthamn, anlände 1892 348 fartyg om 110,034 ton från inrikes och 64 fartyg om 20.112 ton från utrikes orter. Stadens egen handelsflotta bestod af 4 fartyg om 1.663 ton. I Skellefteå finnes ett 3-klassigt läroverk.

Landsbygd.

Västerbottens län är deladt i 3 fögderier.

I. **Umeå fögderi** (9.334.89 kv.-km., 44.908 inv.) utgör 8 länsmansdistrikt. Fögderiets tre sydligaste tingslag, Nordmalings och Bjurholms, Umeå samt Degerfors, bilda *Västerbottens Södra domsaga* (8.422.69 kv.-km., 39.181 inv.). Bygdeå tingslag är däremot en del af *Västerbottens Mellersta domsaga.* Till fögderiet höra 8 socknar och 1 sockendel.

I Nordmalings socken ligga *Nordmalings, Håknäs* och *Rundviks* sågverk samt *Olofsfors* järnbruk; i Umeå landsförsamling (med Holmsunds kapellförsamling) *Hörnefors* järnbruk och ångsåg, *Baggböle, Sandviks, Obbola* m. fl. sågverk, den stora hamnplatsen *Holmsund* samt länets landtbruksskola i *Yttertafle*; i Vännäs socken *Vännäs järnvägsstation,* från hvilken en bibana skall dragas till Umeå; i Säfvar socken *Säfvars* bruk, där svenskarne stredo med ryssarne d. 19 aug. 1809, samt *Säfvars*

vattensåg och *Johannisfors* bruk; i Degerfors socken *Degerfors* järnbruk; i Bygdeå socken *Robertsfors* och *Fredriksfors* bruk, *Dalkarlså* m. fl. sågverk samt *Ratans* och *Sikeå* hamnar.

II. **Skellefteå fögderi** (11.155.73 kv.-km., 48.898 inv.) utgör 9 länsmansdistrikt samt är deladt på 2 domsagor, *Västerbottens Mellersta domsaga* (3.874.36 kv.-km., 20.746 inv.), som omfattar Bygdeå tingslag från föregående fögderi och Nysätra, Löfångers och Burträsks tingslag, samt *Västerbottens Norra domsaga* (8.193.57 kv.-km., 33.932 inv.), som omfattar Skellefteå samt Norsjö och Malå tingslag. Socknarnes antal i fögderiet är 8.

I Nysätra socken ligger *Gumboda* exercisplats för Västerbottens regemente; i Löfångers socken hamnarna *Kallviken* och *Bjuröhamn* väster om *Bjurö klubb*; i Burträsk socken *Burträsks* såg och kvarn; i Skellefteå landsförsamling sågverken *Klemensnäs, Klintfors, Lejonström, Säfvenäs, Ursvik, Holmfors* m. fl.; i Byske socken *Ytterstfors* sågverk; i Jörns socken *Näsbergs* järnmalmsfält.

III. **Lappmarksfögderiet** (38.444.98 kv.-km., 24.589 inv.) utgör 8 länsmansdistrikt och bildar *Västerbottens Västra domsaga*. Socknarne äro 7: Lycksele (med Örträsk kapell), Stensele (med Tärna kapell), Sorsele, Åsele, Fredrika, Vilhelmina och länsdelen af Dorotea. De tre först nämnda socknarna bilda *Lycksele lappmark*, Åsele, Fredrika, Vilhelmina och Dorotea socknar bilda *Åsele lappmark*.

I Lappmarkssocknarna äro kyrkbyarna eller "kyrkstäderna", som de kallas, centralpunkter. Störst är *Lycksele* kyrkby (omkr. 700 inv.).

---

35. Norrbottens län.

Detta län, som äfven kallas *Luleå län,* omfattar de norra delarna af Västerbotten och Lappland och utbreder sig mellan 65° 3′ 45″ och 69° 3′ 21″ n. br. samt mellan 15° 22′ 37″ och 24° 9′ 11″ ö. Gr. Dess areal är 105.882 kv.-km., nära en fjärdedel (23.6 %) af Sveriges hela ytvidd. Häraf äro 99.165.64 kv.-km. land och 6.716.36 kv.-km. (> Västmanlands län) vatten. Länets största längd från n. till s. är 440 km., dess största bredd från ö. till v. 390 km. På denna stora yta funnos 1892 blott 108.406 inv., 54.676 män och 53.730 kvinnor. I länets städer bodde 9.547, på landsbygden 98.859 inv. Under åren 1880—90 växte folkmängden med 14.022 personer (15.4 %). Sistnämnda år var folktätheten 1.1 på 1 kv.-km., sålunda blott hälften så stor som i Västerbottens län.

Den svenska delen af länets befolkning skiljer sig icke i något afseende från invånarne i Västerbottens län. Den böjelse för religiositet, som utmärker dessa senare, träffas äfven hos Norrbottens folk och har här bl. a. tagit sig uttryck i en egen religiös riktning, som efter sin upphofsman L. L. Læstadius kallas *læstadianismen.* Læstadianerna läsa flitigt bibeln, Luthers och Læstadii skrifter och anlita kyrkans prästerskap vid dop, vigsel, konfirmation och kommunion. Deras egendomligaste lärosats är den, att Kristus är församlingen. I följd däraf

anses bikten inför församlingen såsom ett nödvändigt salighetsvillkor, hvarefter syndernas förlåtelse meddelas genom händernas påläggning af någon framstående medlem af samfundet. Att denna uppfattning lätt kan leda till sedliga förvillelser af betänklig art, är lätt att inse. En annan egendomlighet hos dem är, att de anse fullständig okunnighet såsom den bästa jordmånen för sann gudsfruktan. Denna religiösa rörelse har från länets nordligaste kommuner utbredt sig ned till Gellivare inom lappmarken och till Neder Kalix inom kustlandet samt har sina flesta anhängare bland den finsktalande befolkningen.

Af länets befolkning voro år 1890 4,266 *lappar* och 19.345 *finnar*. Om båda dessa folk är förr taladt (se sid. 190—195).

Näringar. Åkerbruk. Af länets hela ägovidd äro blott 2.09 % s. k. inägor, 27.97 % skog och 69.94 % improduktiv jord. Af inägorna uppgåfvos år 1892 620 hektar vara träd-, humle- och kålgård, 35.371 kv.-km. åker eller annan odlad jord och 171.908 kv.-km. naturlig äng. Mantalen voro 1.083.6, delade i 8.952 brukningsdelar, af hvilka endast 142 odlades af arrendatorer. Ingen brukningsdel öfversteg 100 har.

I ett län, som ligger så långt mot norr och är så vanlottadt på samfärdsmedel, får man icke vänta sig, att åkerbruket skall kunna uppvisa någon större utveckling. Dock hafva under senare åren jordbrukarne med ökad ifver ägnat sig åt förbättrad skötsel och dikning af åkerjorden för att bereda en tidigare vårsådd och säkrare skörd. Äfven nyodlingar hafva företagits icke blott i högt liggande, frostfria trakter, utan äfven i de lägre, bördigare ängs- och myrmarkerna. Det har härvid visat sig, att en betydlig del af dessa ofantliga myrar äro odlingsbara, men härför fordras stora utdikningsarbeten, hvilka äro ett nödvändigt villkor för Norrbottens uppodlande.

Det vanligaste brukningssättet är fortfarande ensäde (af korn), men under senare tider har koppelbruk, hvilket förr allmänt förekom, åter börjat att införas. Växtföljden är härvid ordnad så, att jorden efter upplöjning eller nyodling starkt gödslas och besås med korn under 2 à 3 år, någon gång omväxlande med potatis, hvarefter den sås igen eller får valla sig själf för att i 15 till 25 år bära gräs; härefter förnyas samma omlopp. I kustlandets socknar, särdeles i Luleå och Piteå, där odling af råg länge sedan införts och hafren på senare tiden blifvit mera allmän, användes ett mera utveckladt växelbruk, omfattande utom gräs under 5 à 7 år, hafre, korn, potatis och råg med föregående träda.

Liksom i Västerbottens län råder en stor skillnad mellan det fruktbara och bättre odlade kustlandet samt lappmarken. Det allmännaste sädesslaget är, såsom nämndt, korn, men äfven råg kan odlas ända upp till Kengis. Den mognar tidigare och är härdigare mot frost än kornet samt gifver också bättre skörd, men kräfver bättre dikning än som i allmänhet förekommer. Hvete har likaledes gifvit goda skördar, ehuru det blott odlats försöksvis. — De nordligaste byar, där säd nu odlas, äro Idivuoma och Kuttainen, belägna nära fjällen i Enontekis socken nästan midt emellan 68 och 69 breddgraderna, och där har ock kornet under de varmaste somrarna mognat. Potatisodlingen är nu utbredd till de nordligaste och de västligaste fjällbyarna, men som befolkningen här sätter värde endast på den färska potatisen, äro potatislanden vanligen icke större, än att förrådet tager slut strax efter nyåret.

Skörden beräknades 1893 till 8.900 hektoliter *råg,* 258.000 hl. *korn* och 145.000 hl. *potatis; hafre*skörden var 1894 13.900 hl.

Sädesskörden anses under vanliga år knappt fylla mer än den jordbrukande befolkningens egna behof, hvar-

för det, som behöfves för den icke jordbrukande befolkningen, hvilken utom städerna anses utgöra 30 % af folkmängden, måste importeras.

Boskapsskötsel. Antalet underhållna kreatur uppgafs 1892 till 11.075 *hästar,* 42.821 *nötkreatur* (däribland inga oxar), 26.865 *får,* 1.545 *getter,* 1.818 *svin,* omkr. 2.000 *höns* och 200.180 *renar.*

Nötkreaturen äro till allra största delen af den inhemska s. k. fjällrasen. De försök, som gjorts att förädla den genom korsning med utländska raser, hafva ej slagit väl ut, hvarför man också numera inskränker sig till att utveckla denna ras genom noggrann afvel och utfodring. Mycket återstår dock härvid att önska, och i allmänhet står boskapsskötseln icke på samma höga ståndpunkt som i Västerbottens län. Endast ett fåtal mejerier finnes, och länet behöfver importera både djur och ladugårdsalster.

Skogshushållning. Länets skogsareal beräknades 1892 till öfver 2.77 mill. hektar. De vanligaste trädslag af dem, som äga ekonomisk betydelse, äro tall, gran och björk. Skogar af tall utan inblandning af andra trädslag hafva en vidsträckt utbredning och anses inom vissa områden bilda inemot hälften af alla skogar. Granen är vanligast i länets nordligaste del. Barrträdens tillväxt försiggår i regel långsammare än i sydligare trakter, och de äro sällan afverkningsbara, förr än de uppnått 200 års ålder. Det har uppvisats, att skogsgränsen för såväl barrträden som björken fordom gått högre upp mot fjällen än nu, och stora förändringar hafva i detta afseende ägt rum till och med i mannaminne. I sammanhang härmed står det förhållande, att snön och isen utbreda sig nedåt.

I närheten af kusten äro skogarna öfverafverkade, och för att skydda hvad som fanns kvar, stiftades den lag mot afverkning i dessa trakter, som kallas Norrbot-

tens-lagen. Denna har här liksom i Västerbotten haft goda följder; dock har ännu intet gröfre virke hunnit bildas i kustskogarna. Däremot finnas i de inre delarna stora vidder, som aldrig afverkats eller som efter en partiell afverkning åter blifvit rika på mogen skog. Virket från Norrbottens skogar har dock mindre värde än från sydligare landsdelar i följd af ofta förekommande brand- och rötskador och på grund af dess lösa ved samt kortare, kvistigare stammar.

Skogsafverkningen har i detta län samma skadliga inverkan på jordbruket, som förut påpekats i sydligare län: dels drager den all arbetskraft från jordbruket, dels lockas bonden att sälja all sin skog samt därmed riskera sitt hemmans framtida bestånd.

Ångsågarnes antal var 1890 20, vattensågarnes omkr. 30. Exporten af trävaror beräknades i medeltal under åren 1886—90 till omkr. 366.500 kub.meter med ett ungefärligt värde af 5.3 mill. kr. pr år. Dessutom exporterades årligen nära 1.3 mill. kg. tjära samt för 15.250 kr. snickerigods.

Jakten lämnar i detta län ett icke ringa bidrag till uppehället för en del af befolkningen. Mest jagas skogsfågel, hufvudsakligen tjäder, orre och ripa, och i regel gillras djuren med snaror. Under perioder af ymnig tillgång lockar jakten man ur huse i skogstrakterna; stora mängder fågel exporteras under hösten från länet och äfven under vintern sändas ripor öfver Norge eller öfver Finland till England. — Af annat villebråd märkes älgen, som från sin första stamort i länet, dels i Arjeplougs socken dels på gränstrakterna mellan Öfver-Kalix, Gellivare och Tärendö socknar, utbredt sig åt alla håll, så att den numera saknas endast i de två nordligaste socknarna, Juckasjärvi och Enontekis. Själfångst idkas vårtiden i skärgården. Af de större rofdjuren är björnen i aftagande och finnes numera icke i kustlandet. Under

åren 1886—90 dödades i medeltal årligen 14. Däremot hafva vargarna ökats i antal, möjligen genom invandring från Finland. Af dem dödades under samma tid 20 per år, af järfvar 51.

Fisket. Det viktigaste fisket är *laxfisket* i skärgården och de stora älfvarna. Störst är detta fiske i Torne älf, af gammalt Sveriges fiskrikaste flod; det är dock här ett regale, men fiskrätten är arrenderad af allmogen vid älfven. Bruttoafkastningen ansågs i medeltal under åren 1886—90 uppgå till 850 hektoliter, motsvarande omkr. 80.000 kr.; häraf utgjorde den behållna afkastningen för arrendatorerna 35.000 kr. Näst laxfisket är *strömmingsfisket* i yttre skärgården mest betydande, ehuru afkastningen dock ej täcker länets egna behof.

Bergsbruk. De utomordentligt rika malmtillgångar, som finnas i detta län, ligga ännu till största delen obegagnade, ehuru de varit kända sedan ett par århundraden. Orsaken härtill är brist på kommunikationsmedel. Sedan nu en järnväg anlagts från Luleå till *Gellivare,* har dock malm börjat brytas därstädes och det i sådan mängd, att länet 1893 var det andra i ordningen med hänsyn till järnmalmsproduktion. Denna utgjorde nämnda år 306.594 ton skrädd malm eller 20.69 % af hela rikets produktion. Den allra största delen exporteras oförädlad till utlandet. — Men ännu ligga de väldiga järnlagren i *Luossovara* och *Kirunavara* utan all användning, liksom många andra gruffält. Utom Gellivare bearbetades 1893 endast *Nilagrufvan* i Jockmocks socken, ur hvilken hämtades 25 ton bly- och silfvermalm.

De masugnar, som förr funnits i länet, hafva däremot numera nedlagt sin verksamhet.

Industrien är föga mer utvecklad än i Västerbottens län. År 1892 funnos 16 fabriker med 183 arbetare och ett tillverkningsvärde af 298.000 kr., af hvilken

summa största delen (220.000 kr.) kommer på 2 snickerifabriker i Luleå. För öfrigt finnas 2 bryggerier (37.000 kr.), 7 garfverier (21.200 kr.) och några andra mindre industriverk. — Antalet handtverkare var 493 med 285 arbetare, däraf på landsbygden 336 med 70 arbetare; handlandena voro 302 med 244 biträden, däraf tillhörde 223 med 120 biträden länets landsbygd. Handelsflottan utgjorde 58 fartyg om 5.318 ton, af hvilka 31 fartyg om 848 ton hörde hemma på landsbygden.

Städer.

Norrbottens län har 3 städer: *Piteå, Luleå* och *Haparanda.*

Piteå (Pite), stapelstad, ligger på en ö, *Häggholmen,* samt delvis äfven på närmast liggande fastland, vid Pite älfs norra sida, omkring 10 km. från dess utlopp. Mot s. är Häggholmen genom en bro förenad med *Pitholmen.* Piteå har ett mycket vackert läge och är regelbundet anlagdt, men äger inga märkligare byggnader. Kyrkan är af trä. Folkmängden var år 1850: 1.405, 1870: 1.800, 1890: 2.691 och 1894: 2.756 inv. Fabrikerna voro år 1892 blott 2 med 16.000 kr. i tillverkningsvärde; handtverkarne 78 med 74 arbetare och handlandena 18 med 40 biträden. Stadens handelsflotta bestod af 7 fartyg om 1.161 ton; till dess hamn anlände 332 fartyg om 109.366 ton från inrikes och 89 fartyg om 41.616 ton från utrikes orter. — I Piteå finnes ett 5-klassigt läroverk. — Piteå anlades 1621 vid Piteå sockens kyrka, men flyttades 1668 till sin n. v. plats. På 1600-talet kallades staden äfven *Hedvigsstad.*

Luleå (Lule), stapelstad och säte för länsstyrelsen, ligger på en halfö, som skjuter ut i Lulefjärden, såsom Lule älfs nedersta del kallas. Staden anlades 1621 vid Neder Luleå kyrka, men flyttades 1649 till sin nuvarande plats, 10 km. närmare flodmynningen. Luleå är regel-

bundet byggdt med raka gator, men på en ganska ojämn mark. Af större byggnader märkas kyrkan, länsresidenset och allmänna läroverkets hus. — Folkmängden var 1850: 1.257 inv., 1870: 1.905, 1880: 3.120, 1890: 4.755 och 1894: 6.367. Den snabba tillväxt, som utmärker Luleå under de senare åren, har sin orsak i Luleå—Gellivare järnväg, som blef färdig 1889. Genom den blef staden exportort för järnmalmen från Gellivare, hvarförutom dess handelsrörelse äfven i andra afseenden härigenom ökades. Fabriksrörelsen omfattade 1892 blott 3 fabriker, 2 snickerifabriker (220.000 kr.) och 1 bryggeri (27.000 kr.). Handtverkarnes antal var 54 med 118 arbetare, och handlandenas 30 med 50 biträden. Till staden ankommo från inrikes orter 426 fartyg om 147.375 ton och från utrikes 128 om 84.267 ton. Dess egen handelsflotta bestod af 14 fartyg om 1.588 ton. — I staden finnes ett högre allmänt läroverk.

Haparanda, stapelstad, är beläget i en jämn och kal nejd 3 km. norr om Torne älfs utlopp. Namnet är finskt och betyder "aspstrand". År 1828 blef en här liggande by upphöjd till köping, och denna fick stadsprivilegier 1842, men lyder dock fortfarande under landsrätt. Folkmängden var 1850: 554, 1870: 942, 1890: 1.252 och 1894: 1.353 inv. Här funnos 1892 3 mindre fabriker (30.200 kr.), däraf viktigast ett garfveri (20.000 kr.). Handtverkarne voro 25 med 23 arbetare, handlandena 21 med 34 biträden. De anlända fartygen voro 234 om 39.842 ton från inrikes orter och 23 fartyg om 7.983 ton från utrikes orter. Stadens handelsflotta utgjorde 6 fartyg. om 1.721 ton. Enär Torne älf är för strid och grund för att tillåta större fartyg att komma fram till Haparanda, har det en särskild hamn, *Salmis,* som dock ligger 7 km. från staden vid Bottniska viken. — I Haparanda finnes ett 3-klassigt läroverk.

Landsbygd.

Norrbottens län är deladt i 4 fögderier.

I. **Piteå fögderi** (25.688.37 kv.-km., 25.105 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Piteå domsaga*. Socknarna äro 4: Piteå, Älfsby, Arvidsjaur och Arjepluog, hvilka två sistnämnda socknar utgöra *Piteå lappmark*.

I Piteå landsförsamling ligga sågverken *Degerfors* (förr järnbruk), *Munksund, Skuthamn, Storfors* och *Bergsvik, Alters* och *Rosfors* nedlagda järnverk samt den stora handelsplatsen *Öjebyn*; i Arvidsjaur är *kyrkstaden* en betydnnde ort. *Afvaviken* är utgångspunkt för ångbåtsfarten på Stor-Avan; i Arjepluog ligga *Nasa* silfvergrufvor, lappkapellet *Löfmokk* samt *Arjepluogs kyrkstad*.

II. **Luleå fögderi** (23.525 kv.-km., 23.523 inv.) utgör 3 länsmansdistrikt samt bildar *Luleå domsaga*. Socknarna äro 5: Neder-Luleå, Öfver-Luleå, Edefors och Jockmokk (med Kvickjokks kapell).

I Neder-Luleå socken ligga *Notviken*, exercisplats för Norrbottens regemente, *Selets* bruk och *Altappens* sågverk; i Öfver-Luleå socken *Åminne* landtbruksskola, sågverket *Holmfors, Bodens* viktiga *järnvägsstation* vid föreningen mellan norra stambanan och Luleå—Gellivare-banan; i Edefors socken *Bodträskfors* sågverk samt den stora kyrkbyn *Harads*; Jockmokks socken med Kvickjokks kapell är Sveriges största socken (19.413.70 kv.-km.), lika stor som Jönköpings och Kronobergs län tillsamman eller som halfva Danmark. Båda kyrkstäderna äro betydande; Kvickjokk anses för en af lappmarkens skönaste platser.

III. **Kalix fögderi** (23.835.54 kv.-km., 27.614 inv.) utgör 4 länsmansdistrikt och bildar *Kalix domsaga*. Socknarna äro 4: Råneå, Neder-Kalix, Öfver-Kalix och Gellivare. Jockmokks (-Kvickjokks) och Gellivare socknar bilda *Luleå lappmark*.

I Råneå socken ligga *Meldersteins* och *Avafors* nedlagda järnbruk samt sågverken *Brattfors, Hvitåfors, Jämtösund, Lassby* m. fl.; i Neder-Kalix socken sågverken *Törefors, Karlsborg, Nyborg* och *Björkfors, Nordanskärs* badanstalt och *Neder-Kalix* kyrkby; i Öfver-Kalix socken *Gyljens* såg samt *Öfver-Kalix kyrkby*; i Gellivare socken *Gellivare* malmberg och *Gellivare* stora kyrkplats, som efter Luleå—Gellivare-banans öppnande blifvit lappmarkens lifligaste handelsort, belägen vid *Vasara älf*, som flyter fram mellan *Malmberget* i norr och berget *Dundret* i söder.

IV. **Torneå fögderi** (31.275.72 kv.-km., 21.095 inv.) utgör 6 länsmansdistrikt och bildar *Torneå domsaga.* Till fögderiet höra 9 socknar: Neder-Torneå, Karl Gustaf, Ofver-Torneå, Hietaniemi, Korpilombolo, Tärendö, Pajala (med Muonionalusta kapell) Juckasjärvi och Enontekis (Karesuando). De två sistnämnda socknarna bilda *Torneå lappmark.*

I Neder-Torneå socken ligga *Salmis,* som är Haparandas hamn, samt *Sandskärs* och *Malörens* fiskarhamnar; i Öfver-Torneå *Svansteins* sågverk; i Pajala socken *Kengis* nedlagda bruk; i Jukkasjärvi socken *Vittangi* stora by; i Enontekis socken *Karesuando* kyrkby, efter hvilken socknen ibland kallas Karesuando socken.

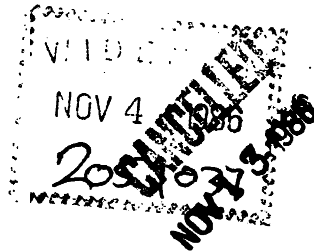
Register.

Rättelser.

Sid. 80 rad 13 *står:* meter *läs:* kilometer
„ 356 „ 8 och 365 rad 21 *står:* Grafverfors *läs:* Grafversfors

NOV 4
NOV 13 1986